118. ÉVFOLYAM 2005. MÁRCIUS–JÚNIUS 1–2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Hermann Róbert
Egy szerencsés város a hadak útján
Nagykanizsa 1849-ben

Krámli Mihály
A TEGETTHOFF-osztály születése
Az osztrák-magyar dreadnought-program

Ságvári György
Tárgyiasult emlékezet
Emlékművek, múzeumok
a Nagy Háborúról

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-356-95-22, Fax: (36-1)-356-19-39

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -356-95-22/110, Fax (36-1)-214-66-05

E-mail: hadtk@freemail.hu
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

1800 HUF annually, 450 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-356-95-22, Télécopie: (36-1)-356-19-39

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-356-95-22/110, Télécopie: (36-1) -214-66-05

E-mail: hadtk@freemail.hu
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

1800 HUF (annuel), 450 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

118. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2005. 1–2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andaházi Szeghy Viktor PhD hallgató, főkönyvtáros, Hadtörténeti Könyvtár (Budapest); *Arbanász Ildikó* munkatárs, Török Köztársaság Nagykövetsége (Budapest); *Ács Tibor* ny. ezredes, a történelemtudomány doktora (Budapest); *Balla Tibor* őrnagy, PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Berekméri Árpád Róbert* levéltáros-történész, Református Esperesi Levéltár (Marosvásárhely); *Bognár Katalin* muzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (Budapest); *Borus József,* a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Csáky Imre* őrnagy, PhD, kiemelt főtiszt, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Főigazgatóság (Budapest); *Csorba György* PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Kalocsa); *Demény Lajos,* a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja (Kolozsvár); *Galló Krisztián* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged); *Hermann Róbert* PhD, kirendeltségvezető, Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség (Budapest–Bécs); *Horváth Csaba* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Budapest); *Krámli Mihály,* PhD, tudományos munkatárs, Közlekedési Múzeum (Dunakeszi); *Miskolczy Ambrus,* a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Sallay Gergely Pál* muzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Ságvári György,* a történelemtudomány kandidátusa, főmuzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budaörs); *Süli Attila* főhadnagy, muzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, tudományos munkatárs, Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltára (Budapest); *Veszprémy László* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, igazgató, Hadtörténeti Intézet és Szerkesztőség (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Diószegi István, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Okváth Imre, Pálffy Géza, Rainer M. János, Szakály Sándor, Székely György, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110, Fax: 214–66–05, E-mail: hadtk@freemail.hu
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 356–95–22, Fax: 356–19–39
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1800,– Ft, negyedévre 450,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-6300).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT

EGY SZERENCSÉS VÁROS A HADAK ÚTJÁN

Nagykanizsa 1849-ben[1]

Nagykanizsa városa az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dél- és nyugatdunántúli eseményeinek talán legfontosabb színhelye volt az 1848. márciusi forradalom és az 1849. októberi megtorlás között eltelt tizenhat hónap alatt. A város 48–49-es története egyben tükrözi az ország 48–49-es történetét is.

1848 tavaszán Nagykanizsán is megkezdődött a nemzetőrség felállítása és megszervezése. Július elejétől a város volt a horvát fenyegetés miatt létrehozott Dráva-menti védelmi vonal legfontosabb központja, s az is maradt egészen szeptember közepéig, a horvát támadás megindulásáig. Nagykanizsa volt a haderő pénzügyi és egészségügyi ellátásának egyik központja, a városban és környékén időről-időre jelentős számú katonát és nemzetőrt szállásoltak be. Itt volt a védelmi vonal megszervezésével megbízott dél-dunántúli királyi biztos, 1848–49 legfontosabb zalai szereplője, Csány László főhadiszállása, s gyakran tartózkodtak itt a védelmi vonal egymást váltó parancsnokai, Franz Ottinger és Teleki Ádám vezérőrnagy is.

A magyar csapatok szeptember 12–13-án hagyták el a várost, Jellačić horvátországi hadserege pedig 15-én vonult be. A megszálló csapatok rengeteg kárt tettek mind a városban, mind a környékén, ezért a horvát megszállás során többször is sor került kisebb-nagyobb megmozdulásokra. Jellačić csapatai szeptember 19-én hagyták el a várost, s mivel ezt követően az átvonuló horvát szállítmányokat egyre több támadás érte, szeptember 23-án, Glavasch százados parancsnoksága alatt, újabb határőri erők érkeztek Nagykanizsára. A zalai és somogyi népfelkelők és nemzetőrök egymás után fogták el a horvát utánpótlási szállítmányokat, s október elején a horvátok által megszállt városok közül Nagykanizsán állomásozott a legnagyobb helyőrség.

Itt került sor 1848. október 3-án a Dél-Dunántúlon a legnagyobb szabású, nem reguláris erők által végrehajtott hadműveletre, mely Nagykanizsa, s egyben a Murán inneni területek felszabadulásához vezetett. A Vidos József vezette vasi, soproni és zalai nemzetőri erők megpróbálták bekeríteni a várost megszálló horvát erőket, amelyeket Jellačić egyik legbuzgóbb híve, Albert Nugent alezredes (Laval Nugent táborszernagy, a stájerországi cs. kir. csapatok parancsnokának fia) vezetett. Vidos támadásának megindulása előtt Nagykanizsán népfelkelés tört ki, s amikor Vidos is beavatkozott a küzdelembe, a horvát erők kénytelenek volna kiüríteni a várost. A nagy- és kiskanizsai horvát helyőrség egy része elszakadt a visszavonulóktól, s október 4-én megsemmisült a kiskanizsai lakosság gyűrűjében. A nagykanizsai népfelkelés, a székesfehérvári lakosság október 2-i

[1] Ezúton mondok köszönetet *Molnár András* barátomnak, a Zala Megyei Levéltár igazgatójának, aki a Nagykanizsa 1848–49. évi történetére vonatkozó anyaggyűjtését átengedte nekem.

hasonló fellépése mellett, a legsikeresebb ilyen jellegű akció volt a szabadságharc folyamán. A felkelés komoly nyomot hagyott a másik félben is: a horvát és cs. kir. erők alig várták, hogy visszafizethessék a kölcsönt.[2]

Október közepétől, amikor Perczel Mór hadosztálya megjelent Zala megyében, s néhány hétre visszafoglalta a Muraközt a horvát csapatoktól, ismét a város volt a Dráva-, majd a Mura-menti magyar védelmi vonal egyik fontos központja, itt működött a legnagyobb tábori kórház. A város nemzetőrei maguk is kivették a részüket a Mura-part őrzéséből. Az őszi és a téli újoncozás viszonylag sikeresen folyt, a város önkéntesei és újoncai a 47. és 56. honvédzászlóaljakba kerültek.[3]

A megszállás előestéjén

A cs. kir. csapatok december közepén Felső-Magyarországon, illetve a Duna jobb partján megindult támadása után csak napok kérdése volt, hogy Perczel időközben hadtestté növekedett serege kénytelen legyen elhagyni Mura-menti állásait. Erre részint azért volt szükség, hogy a hadtest elkerülje a nyugat felől előnyomuló fősereg, és a vélhetően délnyugat felől előnyomuló stájer-, illetve horvátországi csapatok harapófogóját; részint azért, hogy a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette magyar fősereghez csatlakozva, megpróbálja megakadályozni az ellenséges főerők további előretörését.

Perczel december 17-én értesült a cs. kir. fősereg támadásáról, majd 18-án – Kossuth utasítását véve – úgy döntött, hogy seregével Vas és Sopron megyén átvonulva próbál Görgeihez csatlakozni. Úgy vélte, hogy Letenye és Kanizsa felől csupán kisebb ellenséges erők támadásával kell számolnia, de félőnek ítélte, hogy Somogy és Baranya határvidékén, az „Eszékkeli közlekedés megszakítására," Belovár felől is betör az ellenség. Perczel terve tehát az volt, hogy Kanizsa védelmére, Letenyén, hátrahagyja Szekulits István őrnagyot a hadtest 3. hadosztályával, amely a 45. (vasi), az 56. (zalai) és a 61. (somogyi) fegyvertelen zászlóaljból, a Sándor-huszárok egy századából és négy 6 fontos lövegből állt, azzal az utasítással, hogy védje Letenyét, túlerő esetén Nagykanizsán, Keszthelyen és Veszprémen át vonuljon vissza, s az összeköttetést Zalaegerszegen és Szentgróton át tartsa vele. Perczel abban reménykedett, hogy Szekulits a hónap végéig tarthatja magát Kanizsán. A város feladása esetére felhatalmazta Szekulitsot a helybéli nemzetőrség fegyvereinek átvételére, valamint a kincstári pénzek biztosítására. Maga, két felfegyverzett hadosztályával, Körmendre siet.[4]

Perczel december 20-án, Lövőn kelt levelében tudósította Kossuthot, hogy mivel a hartbergi és radkersburgi csapatok veszélyeztetik, Zalaegerszegen és Szentgróton át Devecserre vonul, ahová 23-án érkezhet meg. Szekulitsot utasította, hogy 20–21-én tartsa Letenyét, majd vonuljon vissza Kanizsára. A menet az erős szél miatt olyan nehézségekkel járt, hogy a sereg egy része december 20-án kénytelen volt Baksán megállni, s

[2] A történtekre l. *Hermann Róbert:* Nagykanizsa felszabadítása 1848 októberében. Zalai Múzeum, 7. Nagykanizsa, 1997. 129–140. o. A korábbi irodalomból kiemelendő *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. 205–213. o.

[3] *Hermann Róbert,* 1995. 16–26., 74., 87–89. o.

[4] Perczel Kossuthhoz intézett, dec. 19-én és 20-án Lendván írott leveleit l. MOL R 90. Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. No. 469. és OHB 1848:6464.

csak 21-én érkezett meg Lövőre. Perczel valószínűleg ezért állt elő azzal a meglepő elképzeléssel, hogy főoszlopát Szombathelyen, Szekulitsét pedig Nagykanizsán szeretné teleltetni. „Mert télen át nagy hadiműködések helye nem lévén, fő szükség nagyvárosokba sietni és azokat nem engedni az ellenség birtokába. Város télen át nagy erő ellenében is tarható. Kis falukon nagy sereget is semmivé tehet egy kis portyázó csapat" – írta Kossuthnak. Úgy tűnik, Perczel nem érzékelte, mit jelent a cs. kir. fősereg támadása, ezért állt elő ilyen haditervekkel, amin végeredményben nem csodálkozhatunk, hiszen csapatai még semmit nem tapasztaltak az ellenséges betörés méreteiből. A Perczel vezette főoszlop 22-én lépte át Zala megye határát s indult tovább Körmend felé, ahová aznap meg is érkezett. Ezzel Zala megye gyakorlatilag fegyveres erő nélkül maradt.[5]

Szekulits István őrnagy hadosztálya december 21-én még Letenyén volt. Az 56., 60. és 61. zászlóaljból, a Miklós-huszárok egy századából és 4 hat- és hétfontos lövegből álló hadosztály feladata a Mura vonalának védelme lett volna, de az őrnagy Kossuthhoz írott leveléből kiderült, hogy a sereg „nagyobbrészt fegyvertelen, ruhátlan, s a beállott hideg időben gatyában és bocskorban tesz katonai szolgálatot." Az összesen 4000 főnyi gyalogság felének nem volt fegyvere. Szekulits szándéka az volt, hogy az 56. és 60. honvédzászlóaljjal, valamint három szakasz Miklós-huszárral december 22-én Nagykanizsára vonul; a 60. zászlóalj és egy szakasz huszár pedig Letenyén, Muraszerdahelyen, Molnáriban és Rátkán „fogja az ellenség mozgalmait szemmel tartani."[6] December 22-én Perczel Körmendről ugyan még azt az utasítást küldte Szekulitsnak, hogy igyekezzék egész télen át tartani az állásait, s ellenkező rendeletig „ne merészeljen mozdulni," mert a főoszlop körmendi állása „reá is van támasztva," azonban még aznap feladta körmendi állását, s Devecseren át megindult Pápa felé, Szekulitsot pedig Tapolcára rendelte.[7]

Szekulits valószínűleg december 24-én kapta meg Perczel parancsát, s amikor másnap, december 25-én reggel, Alsólendva küldöttsége azzal kereste fel, hogy dandárjával vonuljon Alsólendva környékére, a Perczeltől kapott utasításra hivatkozva visszautasította a kérést; még aznap vagy másnap Kiskomárom – Magyaród – Keszthely – Bazsi – Sümeg útvonalon megindult, és december 27-én Sümegen volt.[8]

Az utolsó magyar csapatok, a Perczel által a Mura-vonal őrizetére hátrahagyott, Palocsay József őrnagy vezette somogyi nemzetőrök január 1-jén vonultak be Nagykanizsára, s egynapi pihenés után folytatták útjukat tovább Kaposvár felé.[9] Ezek után a város immár jogos aggodalommal várhatta, hogy mikor kerül a cs. kir. és horvát inváziós haderő megszállása alá.

---

[5] MOL OHB 1848:6473. A hadtest visszavonulására l. *Hermann Róbert,* 1995. 51–56. o.

[6] Szekulits dec. 21-i jelentését az OHB-hoz l. MOL OHB 1848:6429.

[7] Perczel dec. 22-i jelentéseit Kossuthhoz közli *Hermann Róbert:* Körmend a hadtörténelemben 1848–1849. In: *Veszprémy László – Kelenik József – Hermann Róbert – Bencze László:* Körmend a hadtörténelemben. Körmendi Füzetek. Körmend, 1992. 235–236. o. Szekulits visszavonulására l. *Hermann Róbert,* 1995. 57. o.

[8] Szekulits dec. 27-i jelentését l. MOL OHB 1848:6874. Visszavonulására l. *Kossuth Lajos* összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952. 833., 892. o.; Körmendy Sándor honvéd főhadnagy naplója. In *H. Szabó Lajos:* Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. Pápa, 1998. 70–71. o.; *Halis István – Hoffmann Mór* (szerk.): Zalavármegyei évkönyv a millenniumra. Nagykanizsa, 1896. 221. o.; *Novák Mihály* 156–157. o.

[9] *Cser – Könczöl* 30. o.

A nagykanizsai horvát helyőrség parancsnokságát 1848. szeptember-október fordulóján ellátó Albert Nugent alezredes fogadkozott, hogy adandó alkalommal megbünteti a várost az 1848. október 3-4-i események miatt.[10] Maga Dahlen altábornagy, a horvátországi főhadparancsnokság vezetője is gyakran utalt arra, hogy szívesen megbüntetné Nagykanizsát, s hogy „kincstári és magánjavaink elrablásáért kártérítést kell követelnünk az abban vétkes helyi lakosoktól."[11] December 24-én a cs. kir. hadsereg fővezére, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy is arra utasította a stájerországi cs. kir. csapatok parancsnokát, Nugent táborszernagyot, „hogy e városba történt bevonulása után az ottani lakosok különösképpen azonban a zsidók ellenében erős fenyítő törvényszéket tartson, *mert Magyarország egyetlen városa sem viselkedett olyan ellenségesen velünk, mint Kanizsa* [kiemelés tőlem – H. R.], és a kincstárnak mindenféle szállítmányok elfogása és megsemmisítése által tetemes kárt okozott."[12]

A Laval Nugent táborszernagy vezette stájer–horvát tartalékhadtest december 23–24-én kezdte meg hadműveleteit, s lépte át Vas megyénél a magyar határt. A hadtest 9, nem teljes létszámú gyalogzászlóaljból (47 ¼ gyalogszázad), 10 ¼ lovasszázadból, 24 lövegből és 6 röppentyűből, összesen 8 426 főből és 1418 lóból állt. A sorezredi és a határőrezredi zászlóaljakat vegyesen osztották be az egyes dandárokba, a lovasságot egyetlen szakasz kivételével egy dandárba egyesítették. A dandárparancsnokok mindegyike a stájerországi csapatok állományából került ki.[13]

Johann Burits vezérőrnagy, a hadtest egyik dandárparancsnoka, december 31-én Zalaegerszegről azt jelentette Nugent-nak, hogy a magyarok állítólag teljesen kiürítették Kanizsát, ezért Varasdról azt „a rosszérzelmű és minden bajt okozó fészket" ki kellene kutatni, meg kellene fenyíteni és meg kellene szállni. Ha ez nem lenne kivitelezhető, ő maga kész dandárjával oda vonulni.[14] 1849. január 1-jén Benko vezérőrnagy, a varasdi városparancsnok tudatta Dahlen altábornaggyal, aki egy darabon elkísérte a stájer–horvát hadtestet, hogy „Kanizsán sincs ellenséges csapat; a zsidók jól felfegyverkeztek, s sokakat megnyertek arra, hogy biztonságukon őrködjenek." Egyben javasolta, hogy ha a hadtest Nagykanizsa felé szándékozna működni, őt és a Légrádon parancsnokló Mirkovich őrnagyot is értesítsék, hogy támogatásként csapatokat tolhassanak előre.[15] Mindez arra

[10] „...a kanizsai számlát még törleszteni akarom..." Albert Nugent – Jellačić, Radkersburg, 1848. okt. 9. Közli *Hermann – Molnár* I. 256–257. o.

[11] L. erre Dahlen nov. 13-i jelentését Jellačićhoz, ill. dec. 10-i hadműveleti tervét, közli őket *Hermann – Molnár* I. 279. és 286. o.

[12] Közli *Hermann – Molnár* I. 292–293. o. Windisch-Grätz különösen arra hívta fel figyelmét, hogy ha bebizonyosodna, miszerint a helyi lakosok október 3–4-én legyilkolták a kórházban hátrahagyott horvát betegeket, jelentős hadisarccal kellene sújtani őket. – A helyi zsidóság szerepét az okt. 3-i felkelésben kiemelte Hegedüs József, a *Kossuth Hirlapja* zalai tudósítója is. *Kossuth Hirlapja,* 1848. okt. 29. No. 104. „N. Kanizsa, okt. 20." A másik oldalon hangsúlyozottan szólt róla Benko vezérőrnagy okt. 12-i jelentése Jellačićhoz, közli *Hermann – Molnár* I. 262. o.

[13] L. erre a hadtest 1848. dec. 31-i harcrendjét. KA AFA Karton 1846. HA DA 1848-12-ad 144. A hadjárat első részének eseményeire l. *Hermann Róbert,* 1995. 58–60. o.

[14] Közli *Hermann – Molnár* I. 294. o. Másnap Lazarus Mamula ezredes ugyanezt jelentette Zalaegerszegről. Uo. II. 6–7. o.

[15] Közli *Hermann – Molnár* II. 6. o.

mutat, hogy Benko még a kiürített Nagykanizsát is igen veszélyesnek találta. De nem csak ő aggódott, hanem Dahlen altábornagy is, hiszen január 2-án arra szólította fel Benkót, ellenőrizze, tényleg igazak-e azok a – Burits által szerzett – hírek, hogy Kanizsát az ellenség kiürítette.[16] A zűrzavart jelzi, hogy Daniel Rastić ezredes, hírszerzőkre hivatkozva, még január 4-én is azt jelentette Benko vezérőrnagynak, hogy Nagykanizsán Szekulits őrnagy Zrínyi-zászlóalja, 2 ágyú és rengeteg népfölkelő állomásozik.[17]

Nugent táborszernagy a Nagykanizsa kiürítéséről érkezett hírek hatására január 1-jén a körmendi főhadiszállásról azt jelentette Alfred zu Windisch-Grätz herceg, tábornagynak, a fővezérnek, hogy ha Nagykanizsa valóban üres, „a Légrádnál álló horvát csapatok közreműködésével egy expedíció megy oda, s ezt a velünk egészen különösképpen ellenséges érzelmű várost megszállja, s aztán attól, a legnagyobb rend és a legszigorúbb fegyelem figyelembe vételével az elrabolt kincstári szerekért a teljes kártérítést jól behajtja."[18] Ugyanakkor ő is további hírek szerzésére szólította fel a dandárjával Zalaegerszegen állomásozó Johann Burits vezérőrnagyot.[19] Nugent szándéka az volt, hogy a Dráva-vonalon hátra maradt horvát csapatokkal együtt szállja meg a várost. Ennek érdekében elrendelte, hogy Varasdnál vagy szalmával hizlalt jégen, vagy hajóhíddal teremtsenek összeköttetést a Muraköz és a horvát területek között.[20]

Burits már január 2-án javasolta, hogy amint lehet, szállják meg Nagykanizsát, Zala megyébe – a sajátján kívül – vezényeljenek még egy dandárt; egyben továbbította azt a Nagykanizsáról érkezett kérést, hogy a város megszállását lehetőleg cs. kir. (azaz sorezredi) csapatokkal hajtsák végre, mert a városiak aggódnak, hogy a varasdi helyőrség horvát csapatai vonulnak be a városba.[21] Január 4-én nyomatékosan támogatta ezt a kérést, mondván, hogy sem Zalaegerszegre, sem Nagykanizsára nem kellene horvát csapatokat vezényelni, mert különben általános ingerültségtől lehet tartani, „ezen kívül e csapatok viselkedése annyira megjavulhatna, hogy Zala megye népe meggyőződhessen arról, miszerint csak a népfölkelés, azonban semmi esetre sem ezen csapatok vettek részt a rendetlenségekben, durva kihágásokban és rablásokban." Nagykanizsára már csak azért is nagyon veszélyes volna horvát megszállókat küldeni, „mert maguk a tisztek közül is többen bosszúról beszélnek, amely könnyen tovább mehetne."[22]

Nugent január 3-án tudatta Windisch-Grätzcel, hogy miután Perczel hadteste Mórnál vereséget szenvedett, s elképzelhető, hogy a Balaton és a Duna között délnek vonul, hogy ily módon megerősítse magát; hadtestével ő maga is nyugatnak fordul, s Körmenden és Zalaegerszegen egy-egy erős zászlóaljat hátrahagyva, egy másik zászlóaljat pedig Lendvára küldve, január 5-én a hadtest zömével Zalaegerszegen át Nagykanizsára vo-

[16] Közli *Hermann – Molnár* II. 9. o.

[17] Közli *Hermann – Molnár* II. 11. o. Benko ugyanaznap továbbította a híreket Dahlenhez, de kétségeit fejezte ki megbízhatóságukkal kapcsolatban. Uo. 13–14. o.

[18] Kivonatosan közli *Hermann – Molnár* II. 7. o.

[19] Uo. II. 8. o. Burits a fent hivatkozott harcrend szerint egy lovasdandár parancsnoka volt, de Dahlen altábornagy egy január 2-i utasításából tudjuk, hogy ideiglenesen gyalogságot is csatoltak csapataihoz. *Hermann – Molnár* II. 9. o.

[20] L. erre Dahlen jan. 2-i utasítását Benkóhoz. Közli *Hermann – Molnár* II. 9. o.

[21] Közli *Hermann – Molnár* II. 8. o.

[22] Közli *Hermann – Molnár* II. 11–12. o.

nul.[23] Windisch-Grätz január 6-án, immáron Budán nyugtázta Nugent javaslatát, s utasította, hogy az expedíció után hadtestének zömével ismét a körmendi állást foglalja el, majd csapatai egy részével szállja meg Pápát, és biztosítsa a Bakonyon át Mórra és Győrbe vezető utat.[24]

Nagykanizsa megszállása két oszlopban történt volna: az egyik oszlopot a Lendvára küldött, s útközben újabb, stájer- és horvátországi csapatokkal megerősítendő zászlóalj, a másikat a Nugent által Körmendről Zalaegerszegen át vezetett zöm alkotta volna. Nugent szándéka az volt, hogy Nagykanizsán újabb csapatokat von magához a Dráva és a Mura mentén állomásozó horvát csapatokból. Ezért Dahlen újabb Dráva-átkelők létrehozására utasította a horvátországi katonai hatóságokat.[25]

Burits is úgy vélte, hogy amíg Zala megyét nem fegyverezték le, és nem rendezték, nem volna tanácsos a további előnyomulás.[26] Január 5-én nyomatékosan felhívta Nugent figyelmét arra, hogy a „300 000 lelket számláló népességű és az alispán úr által megerősített, ténylegesen 24 000 főnyi népfölkelővel rendelkező Zala megyének csak nagyobb katonai erő előnyomulása és a legfontosabb pontok megszállása által lehet imponálni."[27]

A hadtest végül csak január 6-án indult el. Nugent eredetileg két zászlóaljat, két század lovasságot és némi tüzérséget akart hátrahagyni Zalaegerszegen, „hogy az igen felindult Zala megyében, ahol a hangulat egyáltalán nem megnyugtató, a rendet és nyugalmat fenntartsa."[28] Zalaegerszegre érve arról értesült, hogy Keszthelyen és Zalaszentgróton „egy erős ellenszegülő párt létezik," ezért egy dandárját e két település környékére küldte, Buritsét Zalaegerszegen hagyta, ő maga a Züllich- és a Pálffy-dandárral folytatta útját Nagykanizsa felé, azonban nem az egyenes úton, hanem a Zalalövő – Lendva – Letenye útvonalon.[29] Hogy erre a jókora vargabetűre mi szükség volt, arra Nugent január 10-én Windisch-Grätzhez intézett jelentésében találunk magyarázatot: a hírek szerint ugyanis Nagykanizsán Niczky György és Festetich Miklós vezetésével 5000 Somogy megyei nemzetőr gyülekezett volna.[30] Tudjuk, hogy ez nem volt igaz, hiszen Festetich csak december 31-én, vagy valamivel előtte ért Kaposvárra, s január 10-ig szándékozott befejezni a mozgó csapatok állítását.[31] A hír nyilván Palocsay január 2-án elvonult nemzetőreire vonatkozott. Nugent tehát a bizonytalan hírek miatt a két, összesen mintegy 4 300 főnyi, 6 löveggel rendelkező dandárt még mindig nem találta elégnek ahhoz, hogy Nagykanizsát megszállja vele.

A város megszállására végül január 10-én, „förgeteges időben" került sor, s a cs. kir. csapatok a bevonulás előtt állítólag két órát várakoztak, hogy biztosak lehessenek benne, Nagykanizsán nincsenek magyar reguláris erők. A bevonuló cs. kir. és horvát csapatokat

[23] Közli *Hermann – Molnár* II. 10–11. o.

[24] Közli *Hermann – Molnár* II. 18. o.

[25] Dahlen – Benko vezérőrnagy és Reiche ezredes, Körmend, 1849. jan. 5. Közli *Hermann – Molnár* II.15–16. o.

[26] Burits – Nugent, Zalaegerszeg, 1849. jan. 4. Közli *Hermann – Molnár* II. 11–12. o.

[27] Közli *Hermann – Molnár* II. 17. o.

[28] Dahlen – Jellačić, Körmend, 1849. jan. 6. Közli *Hermann – Molnár* II. 17. o.

[29] KA AFA Karton 1888. 2. Rk. u. N. 1849-1-34-55.

[30] Közli *Hermann – Molnár* II. 21. o.

[31] Festetich Miklós – Kossuth, Kaposvár, 1848 dec. 31. MOL OHB 1848:39.

a szemtanú 13 000 főre becsülte. Tény, hogy egy-egy házba néha 13–14 katonát is beszállásoltak.[32] A kortársi becslés azonban erősen túloz: a január 15-ig Nagy- és Kiskanizsára bevonult csapatok létszáma legfeljebb 4 700 fő és mintegy 1200 ló lehetett. Soraikban három, nem teljes létszámú horvát határőrzászlóalj is ott menetelt.[33]

Nugent január 10-én jelentette Windisch-Grätznek a város megszállását. Tudatta vele, hogy a hírek szerint a Niczky és Festetich vezette gerillák Kaposvár felé vonultak vissza, s hogy a biztonság kedvéért Zalaegerszegről magához vonja a Burits-dandárt, s Zalaegerszeg megszállását a Dietrich-dandárra bízza. Ugyanaznap értesült arról is, hogy Windisch-Grätz főserege megszállta Budapestet.[34]

A megszállók még aznap este letartóztatták a „vörös republikánus szelleméről ismeretes" Hegedüs József ügyvédet, a Kossuth Hirlapja nagykanizsai tudósítóját; orvosa házától „egy ingben, papucsban, hajadonfőtt a legzordonabb időben durva bánásmóddal" hurcolták el, és nyomban kihallgatták, de miután nem találtak ellene semmilyen bizonyítékot, egy Krapf nevű hadbíró ügyészi véleménye alapján el is engedték.[35]

Dahlen altábornagy, aki maga is ott volt a bevonulók között, haladéktalanul utasította a város vezetését, hogy 48 órán belül mind a magánszemélyek, mind a testületek fegyvereit szolgáltassák be, kivéve a város rendőrségének fegyvereit. Közölte, hogy a végrehajtást házkutatással ellenőrzik, s akinél a határidő letelte után 24 órával fegyvert találnak, hadbíróság elé állítják.[36] A beszedett fegyvereket január 28-án, öt kocsin Zalaegerszegre szállították, és átadták a megyei hatóságnak.[37]

Dahlen január 11-én kemény hangvételű rendeletet megfogalmazott az ostromállapot szabályairól a városi elöljáróséghoz, de annak kiadása végül is elmaradt; hogy miért, nem tudjuk.[38] Január 15-én Burits elrendelte, hogy a város a bankjegyek felváltására 20 000 forintnyi 20 krajcáros váltópénzt (azaz 60 000 darab 20 krajcárost!) fizessen be a hadipénztárba; ellenkező esetben ugyanekkora összeget kell ezüstpénzben befizetnie. A városnak a vagyonos polgároktól nagy nehezen sikerült összeszednie az összeget.[39] Január 19-én Kossuth és felesége körözését és személyleírását küldte meg a városi tanácsnak.[40] A vezérőrnagyot Windisch-Grätz időközben, január 15-én Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém, Sopron, Vas, Moson és Győr megye katonai parancsnokává nevezte ki.[41]

---

[32] *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17.; *Cser – Könczöl* 30. o. Cser 13-át ír, de ez nyilvánvaló tévedés. Ezt a téves adatot közli *Novák Mihály* 172. o. és *Barbarits Lajos* 56. o. is. Nugent későbbi összefoglaló jelentésében január 9-re teszi a bevonulást, de ez is téves adat. Nugent, Dállya, 1849. ápr. 12. KA AFA HA. u. W-G. 1849-4-259b. HL 1848–49. 22/255b.

[33] L. erre a hadtest 1849. jan. 15-i harcrendjét. KA Nl. N. Karton 12. 1849-13-9a.

[34] Közli *Hermann – Molnár* II. 21–22. o.

[35] *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17.

[36] Közli *Hermann – Molnár* II. 22–23. o.

[37] L. erre Züllich ezredes jan. 31-i jelentését Nugent-hoz, közli *Hermann – Molnár* II. 36. o.

[38] A fogalmazványt, „nicht expedirt" megjegyzéssel l. HL Abszolutizmuskori iratok. 143. csomó. Akten des Generalkommando Agram. Drauarmee FML Dahlen. No. 1662./Dt.

[39] *Barbarits Lajos* 56. o.

[40] Közli *Novák Mihály* 178. o. l. még *Barbarits Lajos* 56. o.

[41] L. erre *Hermann – Molnár* II. 26. o. és *Novák Mihály* 175–177. o. Nugent jan. 19-én értesítette Buritsot a kinevezésről. KA AFA Karton 1888. 2. Rk. u. N. 1849-1-101a.

A városból húsz ácsot rendeltek ki a letenyei hídépítési munkálatokhoz, de csak 11 főt sikerült közülük kivezényelni, mert a többiek mással foglalkoztak, illetve eltávoztak a honvédcsapatokkal. Dahlen január 19-én ismét utasította a térparancsnokságot – amelynek vezetését ismét a nagykanizsai viszonyokkal szeptember óta ismerős Glavasch százados látta el –, hogy intézkedjen az ácsok teljes számban való kiállítása érdekében.[42] Dahlen végül is nem sokáig keserítette a városiak életét, mert Windisch-Grätz január 14-én arra utasította, hogy térjen vissza állomáshelyére, Zágrábba.[43]

Noha Windisch-Grätz január 10-én ismét felhívta Nugent figyelmét arra, hogy Zala megye pacifikálása után hadtestével vonuljon a körmendi állásba, Nugent 18-án kelt jelentéseiben tudósította a fővezért, hogy ezt nem tartja tanácsosnak, mert a nagykanizsai állásban sincs messzebb a főseregtől, mint a körmendiben, s jelenlegi állomáshelyén biztosíthatja Zala megyét, valamint intézkedhet Somogy megye alávetése érdekében is; sőt, 17-én egy zászlóaljat és egy lovasszázadot küldött Iharosberénybe, s hasonló erőt Kaposvárra. Úgy vélte, Baranya és Tolna megye is könnyen meghódoltatható lenne, s ezáltal egy igen jelentős országrészt vonnának ki a forradalmi párt romboló befolyása alól.[44]

Január 20-án arról értesítette a herceget, hogy szándéka szerint Dietrich vezérőrnagyot Burits támogatására mintegy 5000 fővel a megszállt megyékben hagyja, 2800 főt visszarendel Stájerországba, Karintiába és Krajnába, hogy ott egy újabb tartalék hadtest alapjául szolgáljanak, további 1300 főt pedig visszaküld az eredeti toborzókörzetébe.[45] Január 23-án – Windisch-Grätz január 21-én kelt utasítása alapján – tudatta a herceggel, hogy Dietrich vezérőrnagy vezetésével négy gyalogzászlóaljat, egy lovasszázadot és egy félüteget küld Székesfehérvárra.[46]

Január 24-én azonban, arra a hírre, hogy „az ellenálló párt Pécsett és környékén, könnyen meglehet, a verbászi táborból és Eszékről is erősítéseket nyerve, aggasztó erőre tett szert," úgy döntött, hogy a Dietrich vezérletével Windisch-Grätz utasítására Székesfehérvárra indult csapatokat Nagylakon át Kaposvárra küldi, s az időközben Mamula ezredes parancsnoksága alatt Somogy megyébe indított csapatokat is megerősíti Nagykanizsáról, hogy így Pécs ellen döntő mozdulatot készítsen elő.[47] Január 25-én az újabb hírekre hivatkozva közölte a herceggel, hogy aznap és másnap csapatait Babocsa felé indítja, Dietrichet pedig utasítja, hogy 26-án érkezzen Kaposvárra, így 6000 gyalogossal, 800 lovassal és 3 és fél üteggel vonulhat Pécs ellen.[48]

Január 25–26-án tehát a cs. kir. csapatok nagy része elhagyta Nagykanizsát, majd rövidesen a megyét is. A Nugent által a Zala megyei megszálló erők parancsnokává kinevezett, Karl Züllich von Zühlborn ezredes, a 13. gyalogezred parancsnoka (az 57 éves ezredes már az 1809. és az 1813-1815. évi francia hadjáratban is harcolt) rendelkezése

[42] A vonatkozó rendeleteket közli *Hermann – Molnár* II. 24., 26–27. o.

[43] Nugent – Dahlen, Nagykanizsa, 1849. jan. 19. KA Nachläße. B/165. Nachlaß Dahlen. No. 19.

[44] Windisch-Grätz utasítását l. *Hermann – Molnár* II. 23. Nugent január 18-i jelentését l. KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-1-151.

[45] Közli *Hermann – Molnár* II. 28–30. o.

[46] KA AFA Karton 1823. HA. u. W-G. 1849-1-208.

[47] Közli *Hermann – Molnár* II. 30–31. o.

[48] Közli *Hermann – Molnár* II. 32–33. o.

alatt 11 gyalogszázad (azaz két gyenge zászlóalj), két lovasszázad és egy fél lovasüteg (3 löveg) maradt. Ebből a viszonylag legnagyobb rész (négy gyalogszázad, 1 lovasszázad és a fél üteg) Nagykanizsán állomásozott.[49] Ezek az erők azonban számíthattak a Drávavonalat őrző, több mint 3000 főnyi horvát határőri és népfelkelő erők segítségére.[50] A kanizsai helyőrség főleg katonai szállítmányok kísérésével töltötte az idejét; az előfogatok kiállításánál szinte mindig alkalmazni kellett a katonai karhatalmat.[51]

Február 7-én Nugent e 11 századból négyet Züllich parancsnoksága alatt Kaposváron át Szekszárdra rendelt, a fél lovasüteggel együtt.[52] A lovasszázad március 21-ig a megyében maradt.[53] Március elején Burits vezérőrnagy vonultatott Sopronba a hat gyalogszázadból négyet, s Nugent tiltakozása ellenére sem volt hajlandó visszaadni azokat.[54]

Február 5-én este Fiáth Ferenc báró, Veszprém és Zala megye királyi biztosa érkezett Zalaegerszegről Nagykanizsára. Február 6-án reggel 9 órára összehívta a járás bíráit és jegyzőit, és magyar nyelvű beszédben közölte velük, hogy I. Ferenc József császárnak nincs szándékában visszaállítani az eltörölt tizedet és robotot, s felszólította őket, hogy ezt a községekben is hirdessék ki. Emellett a rend és nyugalom fenntartására intette őket. Ugyanaznap a Batthyány-kastély nagytermében a kereskedelmi és ügyvédi „értelmességnek," a piactéren pedig a népnek tartott szónoklatot, nyilván hasonló szellemben. Emlékiratai szerint „sikerült a szenvedélyeket lelohasztanom, s a kedélyeket megnyugtatnom." Fiáth ezután 7-én, egy kisebb lovas különítménytől kísérve, visszatért Zalaegerszegre.[55]

A cs. kir. megszállás hétköznapjairól meglehetősen keveset tudunk. Még Nugent otttartózkodása idején városi közgyűlést hívtak össze, amelyen egy cs. kir. tábornok – valószínűleg Anton Dietrich vezérőrnagy – elnökölt, s amelynek tárgya az 1848. október 3-i események kivizsgálása volt. Az egyik kanizsai lakos későbbi, kissé karikírozott elbeszélése szerint a tábornok két kérdést tett fel: „– Ugye bizony Kanizsa nem viselte magát rosszul október 3-án?" „– Nem" – hangozott a válasz. „– Ugye bizony nem a kanizsaiak foglalák el ez alkalommal ifj. Nugent hadszereit?" „– Igenis nem" – szólt a felelet. „Tudtam, nem is tettem fel egyebet a kanizsaiak felől; azonnal megírandom Windisch-Grätznek" – mondta a tábornok, s ezzel a közgyűlés eloszlott.[56]

Erről a közgyűlésről a cs. kir. források ugyan nem tudósítanak, de tudjuk, hogy Dahlen még január 20. előtt átadott egy listát Nugent-nak azokról a fegyver-, lőszer, ru-

---

[49] L. erre Nugent jan. 25-i átiratát Dahlenhez és utasítását Züllichhez, közli őket *Hermann – Molnár* II. 33–34. o. Züllich személyi adatait l. KA Qualifications-Listen

[50] Ezek létszámára l. a Rastić-dandár január 21-i létszámkimutatását. KA Nl. N. Karton 7. 1849-1-55. Nugent január 29-én kimondottan kérte Dahlent, hogy küldjön néhány határőr századot Nagykanizsára. *Hermann – Molnár* II. 36. o.

[51] L. erre Züllich 1849. jan. 31 – febr. 9. közötti jelentéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 36–41. o., az előfogatokra l. a febr. 3-i jelentést, uo. 37–38. o.

[52] Közli *Hermann – Molnár* II. 39. o.

[53] Érdekes módon a február 15-i hadrendben nem szerepel. KA Nl. N. Karton 12. 1849-13-9f.

[54] *Hermann – Molnár* II. 42–43. o.

[55] Züllich – Nugent, 1849. febr. 7. Közli *Hermann – Molnár* II. 38–39. o. L. még *Fiáth Ferenc:* Életem és élményeim. Budapest, 1878. II. k. 158. o.

[56] *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17.

házati, élelmiszer- és más készletekről, amelyeket 1848 szeptemberében Jellačić előnyomulásakor Nagykanizsán, Marcaliban és másutt a lakosok elraboltak és megsemmisítettek, valamint a horvát előfogatos parasztok elvesztett kocsiiról és igásállatairól is. Egyben javasolta, hogy az összeget Nagykanizsa városától, valamint Zala és Somogy megyétől hajtsák be, s a behajtással bízzák meg Buritsot.[57] Nugent a listát január 20-án fel is terjesztette Windisch-Grätzhez. A herceg azonban, aki egy hónappal korábban még a város példás megbüntetését sürgette, nem találta elég pontosnak a kimutatásban felsorolt adatokat, sem megalapozottnak az összegeket, s ezért január 24-én arra utasította Nugent-t, hogy nevezzen ki vegyes bizottmányt a károk feltárására, s terjessze fel a vétkes községek pontos névsorát.[58]

Nugent az okmányt továbbküldte Dahlennek, aki február 12-én utasította August Wilhelm Stillfried-Rattonitz báró, vezérőrnagyot, akinek a vezetésével Nagykanizsa környékén egy mozgó dandárt akart létrehozni, hogy alakítson vegyes bizottmányt, s annak elnökeként vizsgáltassa ki azokat a károkat, „amelyeket a horvát hadsereg 1848. szeptemberi előnyomulása alkalmával Nagykanizsán és környékén a magyar lázadók és a népfölkelés mind a magas kincstárnak, mind egyéb katonai személyeknek okozott."[59]

Maga Burits február 21-én szólította fel Fiáth Ferencet, Veszprém és Zala megye királyi biztosát arra, hogy jelöljön ki két Zala megyei hivatalnokot a vizsgálóbizottmányban való részvételre, s mind vele, mind a varasdi cs. kir. városparancsnoksággal, mind Stillfrieddel tudassa, mikor jelenhetnek meg Nagykanizsán.[60] Február 26-án Fiáth arra utasította Csillagh Lajos zalai alispánt, hogy válasszon ki két hivatalnokot, akik Nagykanizsán megjelenve, a károk kivizsgálására alakuló vegyes bizottmány munkájában részt vesznek, s egyben tudósítást kért arról, hogy a két tisztviselő mikor tud megjelenni az ülésen.[61] Csillagh február 28-án terjesztette elő a megyei tisztviselők névsorát, Fiáth március 1-jén Sümeghy Ferenc főbírót és Barcza Sándor főügyészt nevezte ki közülük azzal, hogy március 8-án jelentkezzenek Stillfriednél.[62]

Stillfried március 8-án érkezett Nagykanizsára, s Glavasch százados, térparancsnok, egy hadbíró-főhadbiztos, egy alantos tiszt (azaz tiszthelyettes) és két Zala megyei hivatalnok részvételével megalakította a bizottmányt. Március 9-én Nugent táborszernagynak küldött jelentésében közölte, hogy miután jelenleg csupán egy gyalogos és egy lovasszázad található a városban, hasznosnak látná, ha odavezényelnének egy zászlóaljat, „mert számomra már most egészen világos, hogy mind a kanizsaiak, mind a környékbeli lakosok üres kifogások révén akarják a felelősséget magukról elhárítani, s véleményem szerint a tényállás pontos kivizsgálása csak azáltal eszközölhető, ha az illető makacs községeknek és különösképpen Kanizsának kilátásba helyezzük az egy zászlóalj által történő végrehajtást, amely e végre készenlétben lenne tartandó." Ezt a zászlóaljat a későbbiekben be lehetne osztani a megalakítandó mozgó dandárba. Stillfried szerint a két zalai hi-

[57] L. erre jan. 21-én Jellačićhoz intézett jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 30. o.

[58] KA AFA Karton 1917. Kr.-sl. AK. u. D. 1849-1-71.

[59] Stillfried – Nugent, Nagykanizsa, 1849. márc. 9. Közli *Hermann – Molnár* II. 43–44. o.

[60] VML *Fiáth Ferenc* lev. No. 199. Burits levelének és Fiáth intézkedésének kivonata.

[61] Fiáth Ferenc – Csillagh Lajos, Veszprém, 1849. febr. 26. ZML Horváth Vilmos alispán hivatali iratai.

[62] VML *Fiáth Ferenc* lev. No. 216. Csillagh válaszának és Fiáth intézkedésének kivonata.

vatalnok is a lakosok pártját fogta, mindenért a honvédekre hárították a felelősséget, s így a vizsgálatra nézve inkább akadályt, mint segítséget jelentettek.[63]

A vizsgálat azonban ezzel nagyjából abba is maradt, legalábbis a folytatásnak nincs nyoma. Nugent ugyanis március 12-én kelt válaszában közölte Stillfrieddel, hogy nincsenek nélkülözhető csapatai, sőt, a Nagykanizsán és környékén lévő két század sorgyalogságot és egy század lovasságot is magához akarja vonni. Két nap múlva pedig utasította Spannocchi gróf, altábornagyot, belső-ausztriai és illíriai főhadparancsnokot, hogy az említett alakulatok helyett a 2. otocsáci határőrezred 5. zászlóaljának négy századát küldje Nagykanizsára.[64] Spannocchi március 17-én tudatta Nugent-nal, hogy csupán két századot tud küldeni. Az átvezénylések kapcsán igen élénk levelezés alakult ki Nugent, Windisch-Grätz és a csapatokat rendelkezési jogára hivatkozva visszatartó Burits altábornagy között, míg végül március 21-én a lovasszázad és a két sorgyalogszázad is elhagyta Nagykanizsát; helyettük azonban nem a 2. otocsáci határőrezred századai érkeztek meg, mert azokat Dahlen altábornagy Zágrábba rendelte; hanem a 10. báni határőrezred két (más forrás szerint három) százada vette át Nagykanizsán a helyőrségi szolgálatot Simich százados vezetésével.[65]

Az elegendő katonaság hiánya miatt a cs. kir. hatóságok nem léptek fel különösebb határozottsággal a polgári lakossággal szemben. Csupán arról tudunk, hogy január 28-án letartóztattak egy Kirschner Ignác Gyula nevű személyt a császár személyének becsmérléséért; és katonai kísérettel Sopronba küldték.[66] Az élni akarás jele volt, hogy egy Gelentsér György nevű mészárosmester megpróbálta behajtani a városon az előző év szeptemberében Jellačić serege számára kiszolgáltatott hús árát. A város az igényt a megyéhez továbbította, de nem ért el eredményt, mint ahogyan Gyuritz József és György kiskanizsai gazdák sem, akik a szintén a horvát csapatok által elfogyasztott ökreik árának megtérítését szerették volna elérni.[67]

A forgandó hadiszerencse és a város, 1849. április – május

Április elején, a Dunántúlon is érzékelhetővé vált a cs. kir. csapatok helyzetének megrendülése. A jelentések Kossuth ügynökeinek megélénkülő tevékenységéről, elrejtett fegyverkészletekről szóltak, s főleg a nyugati megyékben vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a megszálló erők egy magyar támadás esetén elégtelenek lehetnek annak feltartóztatására. Zala megyében összesen három század határőr állomásozott a 10. (1. báni) határőrezred 5. zászlóaljából; kettő Nagykanizsán, egy pedig Zalaegerszegen; Veszprém megyében, Pápán egy, Somogyban, Kaposvárott kettő, Vasban, Kőszegen egy határőrszázad teljesített szolgálatot.[68]

---

[63] Közli *Hermann – Molnár* II. 43–44. o.

[64] Közli őket *Hermann – Molnár* II. 45–46. o.

[65] L. erre *Hermann – Molnár* II. 47–50. o. és Burits – Windisch-Grätz, Sopron, 1849. ápr. 6. KA AFA Karton 1870. HA DA 1849-4 ad 47.

[66] Züllich – Nugent, 1849. febr. 7. Közli *Hermann – Molnár* II. 38–39. o.

[67] L. erre *Hermann – Molnár* II. 49., 51–52. és 141–142. o.

[68] Burits – Windisch-Grätz, Sopron, 1849. ápr. 6. KA AFA Karton 1870. HA DA 1849-4 ad 47.

Április 9-én, Nagykanizsán, a Pestről és más vidékekről érkezett utazók, kereskedők és „kémek" által hozott hírre, hogy a magyarok legyőzték volna a cs. kir. hadsereget, a helyi lakosok a kocsmákban, majd éjszaka az utcákon Kossuthot éltették, a cs. kir. kiáltványokat pedig gyalázták és olvashatatlanná tették. A kanizsai helyőrség parancsnoka, Simich százados azt jelentette Stillfried vezérőrnagynak és Burits vezérőrnagynak, hogy a lakosság a helyőrségi szolgálatban szétdarabolt cs. kir. csapatok megsemmisítését tervezi, s hogy a nagykanizsaiak fogják azt kezdeni.[69] Simich egyenesen az észak-itáliai Brescia városának lakóihoz hasonlította a nagykanizsaiakat, akik 1849. március végén felkeltek a megszállók ellen, és csak igen kíméletlen eszközökkel sikerült leverni őket. Ezért erős, lovassággal és tüzérséggel rendelkező helyőrséget igényelt a városba.

A kanizsai megszálló erők helyzetét rontotta, hogy április 10-én a Német (vagy Király) utcában Klauz Boldizsár asztalos házában beszállásolt határőrök egyikének – állítólag fegyvertisztítás közben – elsült a fegyvere, s a golyó megölte egy Horváth nevű lakatos 7-8 éves fiát, aki a műhelyben tartózkodott. A balesetet sokan nem tartották véletlennek, hanem azt állították, hogy a határőr bosszúból lőtte agyon a fiút, mert az a Kossuth-nótát énekelte (más forrás szerint Kossuthot éltette). A házba beszállásolt horvátokat előbb a ház lakói bántalmazták, majd a hírre odasietők tömege. Egy közlegény súlyosan megsérült, négy katonát megvertek, elvettek tőlük négy szuronyos fegyvert és más felszerelési cikkeket. Simich százados az eset után azonnal összevonta két századát a katolikus temetőnél, és sürgős segítséget kért Stillfried vezérőrnagytól, hozzátéve, hogy bármely percben támadástól tart, s az eset után mindenképpen más csapatokat kellene Nagykanizsára vezényelni. A tömeg meg akarta támadni a két századot, de Albanich Flórián városbírónak sikerült lecsillapítania az indulatokat. Mindenesetre április 10-éről 11-ére virradó éjjel az utcákon minden cs. kir. kiáltványt és hadijelentést leszaggattak, s majdnem minden fogadóban Kossuthot éltették. A kedélyek lecsillapítása érdekében a fiú temetési költségeinek egy részét a horvát tisztek fizették.[70]

A kanizsaiak hálásak lehettek Albanichnak, hogy visszatartotta őket a helyőrség megtámadásától, ugyanis Stillfried vezérőrnagy, a Mura mentén felállított, egy határőr és egy népfelkelő zászlóaljból, valamint másfél ütegből álló dandár parancsnoka, április 11-én az 1. (likai) határőrezred négy századát egy hatfontos üteggel Nagykanizsára indította, majd a likai határőrezred további másfél századát is a különítményhez csatolta, két század népfelkelővel és 20 könnyűlovassal együtt. Noha az általa vezetett csapat csak 12-én délelőtt fél 11 órakor érte el Kis-, délután 2 órakor pedig Nagykanizsát, 11-i dátummal kiáltványt adott ki, amelyben elrendelte a fegyverek beszolgáltatását és a városban útle-

[69] Brustmann alszázados, zalaegerszegi állomásparancsnok ápr. 12-én Burits vezérőrnagyhoz intézett jelentésében idézte Gottlieb Mayer kanizsai zsidó kereskedő állítólagos kijelentését: „ha itt, Kanizsán legalább félig-meddig bizonyosan tudhatnánk, hogy Egerszegen a nemzeti ügy érdekében olyan elszánt jó szellem uralkodik, mint azt ma megtudtam, valamennyi Kanizsán elhelyezett határőrt levághatnánk". *Hermann – Molnár* II. 58–59. o.

[70] Az esetre l. Simich ápr. 10-i és 11-i jelentéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 52–54. o.; *Cser – Köncöl* 31. o.; *Novák Mihály* 178–179. o.; *Barbarits Lajos* 57. o. Az esetet Burits vezérőrnagy jelentette Windisch-Grätznek, Brustmann alszázados, zalaegerszegi állomásparancsnok pedig Buritsnak. Uo. 58–59. o. Érdekes módon, az esetről nem szól a Nagykanizsa 1849. január–május közötti történetét tárgyaló hírlapi tudósítás, noha Kossuth éljenzéséről, a katonák megtámadásáról és Albanich fellépéséről ő is ír: *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17. – A történteket Csillagh Lajos alispán jelentette Fiáth Ferenc cs. kir. főbiztosnak, az pedig Burits altábornagynak. VML *Fiáth Ferenc* lev. No. 567.

vél nélkül tartózkodók jelentkezését, s rögtönítélő eljárással fenyegette meg azokat, akik elmulasztják a beszolgáltatást és a jelentkezést, valamint azokat, akik útlevél nélküli idegeneknek adnak szállást, vagy leszaggatják a cs. kir. hirdetményeket; ellenállás esetén pedig bombázást helyezett kilátásba.[71]

Stillfried április 12-én három és fél század likai határőrrel megszállta Kiskanizsát, a megmaradt négy gyalogszázaddal, a könnyűlovasokkal és a hat löveggel pedig Nagy- és Kiskanizsa között ütött tábort, olyan helyen, ahonnan akadálytalanul lövethette volna a várost, s a magisztrátus tagjait a táborába hívta. Másnap délelőtt 10 óráig követelte a báni határőröktől elvett fegyverek visszaadását, a katonák bántalmazásában vétkesek kiszolgáltatását és 20 000 forint hadisarc fizetését; ellenkező esetben a város lövetésével és felgyújtásával fenyegetőzött. Végül azonban Simich és Glavasch százados azon kijelentésére, hogy a magisztrátus és a jobb érzelmű polgárok mindent megtettek a katonaság elleni további kihágások megakadályozására, eltekintett a hadisarctól, mivel az amúgy is a barátságos érzületű, módosabb polgárokat sújtotta volna. Április 13-án délelőtt fél 10-kor megjelent Stillfriednél a város küldöttsége, kérték az ostromállapot megszüntetését és a város megkímélését, mire a vezérőrnagy újabb 24 órával meghosszabbította a határidőt. Remélte, hogy legalább a fegyverek előkerülnek, mert nem szeretett volna abba a helyzetbe kerülni, hogy a várost lövetnie kelljen, ugyanis úgy vélte, hogy az rossz hatással lehetne a szomszéd megyékre, s könnyen éppen az ellenkező hatást érhetné el: nem megfélemlítené, hanem inkább ellenállásra ösztönözné a lakosságot.[72]

Stillfried vezérőrnagy április 14-én megkapta a báni határőröktől elvett négy fegyvert, a báni határőrök két századát a katolikus temető melletti uradalmi pintérházban együttesen szállásolta be, majd miután közölte a városvezetés küldöttségével, hogy legközelebb hasonló esetben nem lesz ilyen kíméletes, és lövetni fogja a várost, délelőtt 11 órakor különítményével visszaindult a Mura mentére.[73]

Az aggasztó Zala megyei hírek hatására Burits vezérőrnagy, a soproni katonai kerület parancsnoka április 14-én javasolta a bécsi katonai és polgári kormányzóságnak, hogy Stillfried muraközi dandárja tartósan szállja meg Nagykanizsát és Zalaegerszeget. Ludwig Welden táborszernagy, az időközben a magyarországi cs. kir. főseregfővezérévé kinevezett volt bécsi katonai és polgári kormányzó, Stillfried dandárját Burits alá rendelte, Burits pedig másnap este 10 órakor utasítást küldött Stillfriednek.[74]

Stillfried a parancsot 17-én kapta meg, ám közölte Weldennel, hogy mivel a parancsnoksága alatt álló horvát népfölkelő zászlóaljat Horvátország saját költségén állította ki, azt nem viheti magával; egyben felhívta a figyelmét arra, hogy a báni határőrök három és a likaiak hat százada csupán kováspuskákkal rendelkezik, és igen hiányosan van fel-

[71] Közli *Hermann – Molnár* II. 55–56. o.

[72] Stillfried ápr. 11-i és 13-i jelentéseit közli *Hermann – Molnár* II. 54–55. és 59–61. o. L. még *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17.

[73] Stillfried ápr. 14-i jelentését közli *Hermann – Molnár* II. 62–63. o. Az expedícióra l. még Tóth Lajos főjegyző ápr. 14-i jelentését Csillagh Lajoshoz, uo. II. 61–62. o. V. ö. *Cser – Könczöl* 31. o.; *Novák Mihály* 179. o.; *Barbarits Lajos* 57. o. Mindannyian párezer főre teszik Stillfried seregét, noha az aligha lehetett 1000 főnél több. Novák és Barbarits szerint Stillfried ott tartózkodásakor éjszaka valaki letépte a városházáról a fekete-sárga zászlót, s a tettes nem került elő. Ennek Stillfried jelentéseiben nincs nyoma.

[74] Közli őket *Hermann – Molnár* II. 64–65. o.

szerelve.[75] Április 20-án tehát a likai határőrök hat századával, a 20 könnyűlovassal és a hatfontos üteggel Nagykanizsára indult; megérkezése után, 21-én, az addig ott állomásozott két század báni határőrt Zalaegerszegre küldte, s Buritshoz intézett jelentésében ismét lesújtó képet festett csapatai felszereltségéről és kiképzettségéről. Ugyanakkor örömmel tudatta: „utolsó expedícióm óta igen nagy fordulat mutatkozik a kanizsaiak magaviseletében, ezenközben egynéhány személy nyomában vagyok, akik részint itt, részint Zalaegerszegen lázító és nyugtalanító beszédeket tartottak, s akiket, amint kézre keríthetem őket, intő példaként agyon fogok lövetni."[76]

Stillfried azonban ismét csak néhány napig maradt Nagykanizsán, mert április 25-én Czindery Lászlótól, Somogy megye királyi biztosától azt a hírt kapta, „hogy Pestnél legyőzettünk volna, Komárom felmentetett volna, s a hadsereg teljes visszavonulásban lenne". Úgy vélte, ezek után az a legokosabb, ha a zalaegerszegi három századot is magához vonva, valamennyi csapatával visszatér a Muraközbe, s nem hagyja Nagykanizsán a katonai intézményeket sem.[77]

Czindery április 26-án arra szólította fel, hogy foglalja el előző állomáshelyét, „mert ha Zala megye feladatik, a hadsereg hátában bizonnyal felkelés bontakozna ki, és kedvezőtlen fordulatot hozna," s hasonló értelmű utasítást kapott Dahlen altábornagytól is. Stillfried erre április 27-én hosszan fejtegette, milyen veszélyekkel járhat a Nagykanizsára való visszatérés, ám Dahlen, arra hivatkozva, hogy fejtegetése alátámasztására „csupán aggodalmakat, s nem tényeket hozott fel," 28-án megismételte a parancsot. Stillfried időközben megkapta Czindery levelét is, és Dahlen utasításának kézhezvétele előtt arra utasította Michael Zastavniković őrnagyot, a likai zászlóalj parancsnokát, hogy alakulatával, a báni határőrök két századával, a 20 könnyűlovassal és a hatfontos üteggel térjen vissza Nagykanizsára; ő maga pedig beteget jelentett. Dahlen ezek után utasította Engelbert Dimatschek nyugállományú alezredest, hogy vegye át Stillfriedtől a dandárparancsnokságot, s azonnal menjen Nagykanizsára.[78]

A 47. életévében járó Zastavniković őrnagy, aki 1831-ben Itáliában, 1835-ben Boszniában vett részt katonai expedíciókban, a báni határőrök egy századát Letenyén hagyta, a többi csapattal pedig április 29-én megszállta Nagy- és Kiskanizsát. Két század határőrt Kiskanizsára rendelt, a többi erőt Nagykanizsán szállásoltatta be. Negyedórával a csapatok előtt érkezett meg Nagykanizsára Glavasch százados, térparancsnok, s Zastavniković tőle tudta meg, hogy Stillfried elvonulása után a városházáról levették a császári zászlót, letépték a császári kiáltványokat és kifüggesztették a magyar kormányzatéit. Zastavniković jelentése szerint a lakosság között ismét megátalkodott kedélyállapot tapasztalható, „mindenütt hirdetmények és lázító iratok, s még korábbi kiáltványok is köröztetnek." A magisztrátus tudatta vele, hogy nem tud jótállni semmiért, mert a hír szerint Somogy megyében máris 7000 népfelkelőt mozgósítottak. Az őrnagytól Czindery

[75] Közli *Hermann – Molnár* II. 67–68. o.

[76] Közli *Hermann – Molnár* II. 69–70. o.

[77] Ápr. 25-i jelentését közli *Hermann – Molnár* II. 72. o. L. még *PH* 1849. jún. 23. No. 322. 179. o. Bátor: Nagykanizsa, jún. 17.

[78] Czindery levelét közli *Hermann – Molnár* II. 72–73. o. A további eseményekre l. Dahlen ápr. 30-i jelentését Jellačićhoz, uo. 75–76. o.

somogyi királyi biztos is katonai segítséget kért, s Zastavniković 30-án további két gyalogszázadot akart Kaposvárra küldeni.[79]

A két század másnap éppen útnak indult volna, amikor megjelent Zastavnikovićnál Albanich városbíró, s titoktartást kérve közölte vele, hogy a kaposvári cs. kir. csapatokat a magyarok már lefegyverezték, Somogyban 10 000 népfelkelő állt fel, s Czindery elmenekült a megyéből. A hírt némileg alátámasztotta, hogy április 27-én Szentbalázsnál négy személy feltartóztatott egy Eszékről Bécsbe küldött katonai postaszállítmányt. Zastavniković szerint a népfelkelést egy Noszlopy nevű kormánybiztos szervezi, „amely a legtávolibb környékekről is egyre gyülekezik, hogy a császári csapatokat a vidéken megsemmisítsék." Az őrnagy ezért utasítást kért Dahlen altábornagytól, s egyelőre Nagykanizsán maradt csapataival.[80]

Zastavniković őrnagytól május 1-jén vagy 2-án Dimatschek alezredes vette át a parancsnokságot, aki magával hozta a báni határőrök Letenyén hátra maradt egy századát is. Dimatschek hatvan éves volt, 1814-ben szolgált a franciák elleni hadjáratban.[81] Dimatschek 2-án, Dahlen utasítása értelmében, a báni határőrök három századát Zalaegerszegre indította, de egy újabb utasítás következtében egyelőre megállította őket Hahóton. A kapott hírekből csak az derült ki, hogy Somogyban és Tolnában a nép lázadásban van. Zalából és Vasból is nyugtalanító hírek érkeztek, s Dimatschek amiatt panaszkodott, hogy „minden fáradság és költség ellenére" sem tud megbízható híreket szerezni; a kanizsai hangulat „a jó ügyre nézve csaknem teljesen kedvezőtlen, mert egész tömeg gazember jár-kel, hogy a hátrányos híreket terjessze, anélkül, hogy ezen emisszáriusok közül csak egyet is rajtakaphatnánk, mert e csőcseléknek nem pusztán ragaszkodásból, hanem félelemből is segítséget nyújtanak."[82]

De mi is okozta az aggodalmat? Április végén a Dél-Dunántúlon a Kossuth által a Somogy megyei népfelkelésével megbízott, utóbb kormánybiztosává kinevezett Noszlopy Gáspár vezetésével valóságos népi háború bontakozott ki. Kossuth még 1849. március 19-én hatalmazta fel Noszlopyt arra, hogy Somogy megyében népfelkelést szervezzen. Az előzetes tervek szerint ugyanis fennállt annak lehetősége, hogy Perczel Mór vezérőrnagy IV. hadteste a Bácska megtisztítása után a Dunántúlon folytatja hadműveleteit. Bem Erdélyből történt késedelmes elindulása, valamint a tavaszi hadjárat sikerei miatt azonban a terv megváltozott, s Noszlopy gyakorlatilag egyedül maradt. Április 19-én Bajáról 35 önkéntes kíséretében indult Somogy megye felszabadítására. Álruhában, kalandos körülmények között érkezett szülőföldjére, ahol április 27-én, a marcali járásban, népfelkelést hirdetett. A kaposvári cs. kir. helyőrség harc nélkül kiürítette a megye székhelyét, s Noszlopy május 1-jén bevonult a városba. Erőinek létszáma akkor már

[79] Zastavniković – Dahlen, 1849. ápr. 29. Közli *Hermann – Molnár* II. 74–75. o. Dahlen május 4-én közölte e híreket Jellačićcsal, uo. II. 80. o. – *Novák Mihály* 179. o. és *Barbarits Lajos* 57. o. szerint Stillfried ott tartózkodásakor éjszaka valaki letépte a városházáról a fekete-sárga zászlót, s a tettes nem került elő. Valójában erre Stillfried második elvonulása után került sor. – Zastavniković személyi adatait l. KA Qualifications-Listen.

[80] L. erre ápr. 30-i jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 76–77. o. Az elfogott postára l. még *Hermann – Molnár* II. 74. o. Griller Ignác postamester ápr. 30-i jelentését Csillagh Lajoshoz. ZML Sümeghy Ferenc főszolgabírói iratai. Április 29-én – valószínűleg Zastavniković bevonulása előtt – a nagykanizsai postán is feltartóztattak öt cs. kir. jelentést. A jelentések kivonatát l. MOL H 108. Noszlopy Gáspár iratai. 3. doboz. 164. f.

[81] KA Qualifications-Listen

[82] L. május 2-i átiratát Dondorf őrnagyhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 77–78. o.

megközelítette a 10 000 főt. Május 2-án Kaposvárt kiadott kiáltványában azzal bíztatta Zala, Vas és Veszprém megye lakosait, hogy rövidesen 15 000 embere lesz, s hogy Perczel serege is Eszék felé közeledik; addig is népfelkelésre szólította fel őket.[83]

Kaposvár felszabadítása után Somogy megye területén csak a szigetvári várban és Barcs körzetében tartózkodtak kisebb cs. kir. helyőrségek. A szigetvári helyőrség május 4–5-én még visszaverte a helyi lakosság támadását, de aztán 5-én este jobbnak látta feladni a várost, és Pécsre vonult.[84] Ez utóbbi esemény híre május 12-én érkezett meg Nagykanizsára.[85]

Dahlen altábornagy maga is úgy vélte, hogy egyrészt a nagykanizsai pozíció a szomszédos megyékben kibontakozó tömeges népfelkelés esetén igen veszélyes, másrészt viszont „ottani felállításunk az egész környéknek imponál, míg ellenben onnan történő visszavonulásunk jeladás lenne a fölkelésre azon vidékek számára, amelyek eleddig nyugodtak maradtak". A helyőrséget egyelőre elég erősnek ítélte ahhoz, hogy felvegye „a harcot ezekkel a fanatikus, ám még szervezetlen, rosszul felfegyverzett hordákkal," s a védelem biztosabb vezetése érdekében Basil Knesevich ezredest, a 2. (otocsáci) határőrezred parancsnokát nevezte ki a nagykanizsai dandár parancsnokává, Dimatschek alezredest pedig a muraközi csapatok parancsnokságával bízta meg.[86]

Egyelőre azonban Dimatschek alezredes maradt a nagykanizsai parancsnok. A gyalogság és a tüzérség létszáma kb. 2000 fő volt, 120 lóval.[87] Komoly problémát jelentett a hiányos fegyverzet, a likai 5. zászlóaljnak puskaművese sem volt, a fegyverek javítását a helyi polgári puskaművesek végezték.[88] A felszerelés rossz állapota miatt attól kellett tartani, hogy a csapatok egy rövid erőltetett menet esetén is szolgálatképtelenné válnak.[89] Május közepén az állomány 10 százaléka beteg volt, ezért Dimatschek két századot kiköltöztetett a laktanyaépületből, s a közeli utca lakóházaiban, összpontosított állásban helyezte el őket.[90] A vezényeltek, távollévők és harcképtelenek levonása után a harcképes állomány 1650 fő körül lehetett.[91]

Dimatschek a környező megyék helyzetéről is hol megnyugtató, hol aggasztó híreket közölt. Dahlen beleegyezése alapján május 4-én tudatta Dondorf őrnaggyal, hogy az 1. báni ezred 5. zászlóaljának három századát Zalaegerszegre küldi, úgy, hogy azok május 5-én odaérhessenek.[92] A három század május 5-én reggel 7 órakor Dondorf különítményével egy időben vonult be a megyeszékhelyre, s 6-án éjjel 2 órakor indult vissza Kiskanizsára.[93]

---

[83] Közli *Andrássy Antal*, 1987. 70. o.

[84] *Andrássy Antal*, 1987. 58–73.; *Noszlopy Antal* 176–191. o.

[85] Dimatschek – Nugent, 1849. máj. 12. Közli *Hermann – Molnár* II. 94–95. o.

[86] L. Dahlen május 4-i jelentését Jellačićhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 81. o.

[87] Nagykanizsai vállalkozók – Csillagh Lajos, 1849. május 8. Közli *Hermann – Molnár* II. 90. o. Ebből 650 fő volt a három báni század állománya. V. ö. uo. II. 93 o.

[88] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 5. Közli *Hermann – Molnár* II. 87. o.

[89] Dimatschek – Nugent, 1849. máj. 12. Közli *Hermann – Molnár* II. 94. o.

[90] Dimatschek – Dahlen és Nugent, 1849. máj. 14. Közli *Hermann – Molnár* II. 97. o.

[91] L. erre a május 11-i létszámkimutatást. Közli *Hermann – Molnár* II. 93. o.

[92] Közli *Hermann – Molnár* II. 84. o.

[93] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 8. Közli *Hermann – Molnár* II. 88–89. o.

A város mindennapi életéről a jelentések viszonylag kevés adalékot tartalmaznak. Május elején a város környékén nagy volt a szalmahiány.[94] Az előfogatok kiállítása is nagy nehézségekbe ütközött, mert a megyei tisztviselők magukra hagyták Nagy- és Kiskanizsát.[95] Két kanizsai vállalkozónak, akik a megyével arra szerződtek, hogy élelmiszerrel látják el a horvát katonaságot, a megye május 8-án már 17 000 forinttal tartozott.[96] Néhány kereskedő Letenyére szállított gabonát az ottani katonaság ellátására.[97] A helyi zsidóság arról érdeklődött Dimatschek alezredesnél, igaz-e, hogy ismét megtiltották neki az átmenetelt Horvátországba?[98]

A függetlenség kimondásának és a Habsburg-ház trónfosztásának híre már május 5-én megérkezett a városba, s némelyeknél, állítólag, rossz benyomást tett. Ugyanakkor a megszállók által nemes egyszerűséggel csőcseléknek titulált közrendűek egy része a hírre május 7-én este egy nyilvános kertben Kossuthot éljenezte.[99] A megszállók helyzetére és nyelvi elszigeteltségére vet némi fényt, hogy amikor a Székesfehérvárról érkezett postaszállítmányban két magyar nyelvű újságot találtak, fordítás végett továbbküldték azokat Zágrábba, mert a helyőrségben csupán egyetlen tiszt értett magyarul, de az „újabb módit" nem ismerte; megbízható fordítót pedig az egész városban nem találtak.[100]

Mivel a térparancsnokság lefoglalta a beérkező magyar újságokat, néhány kanizsai polgár úgy döntött, hogy ők maguk végzik el az előzetes postavizsgálatot, s május 10-én az iharosberényi erdőben feltartóztatták a postaszállítmányt, s a magyar újságokat maguk „vették át." Május 13-án újra feltartóztatták a Székesfehérvárról érkező postaszállítmányt, s a magyar újságokat ismét elvették. Dimatschek a hírt véve május 15-én a likai zászlóalj egy – magyar forrás szerint 120 főnyi – századát küldte Iharosberényhez Jacob Knesich százados vezetésével. Erről értesülve Bognár Gábor nagykanizsai polgár Noszlopyhoz sietett, s felhatalmazást kért tőle, hogy a környéken összegyűjthető népfelkelőkkel és nemzetőrökkel megtámadja a kikülönített századot. Noszlopy a felhatalmazást meg is adta, s ugyanakkor Rotkay (más forrás szerint Patkai) Gábor kaposvári kovácsmester parancsnoksága alatt további erősítéseket küldött. Bognár vagy 300 embert gyűjtött össze, s noha Rotkay csapata nem érkezett meg, május 17-én hajnalban az összeszedett somogyi és zalai népfelkelőkkel és honvédekkel megtámadta a századot. A század Nagykanizsa felé vonult vissza, s reggel 8 óra körül ért a város határába. A csetepatéban elesett egy határőr főhadnagy, az egymásnak ellentmondó források szerint fogságba esett 4–8 határőr, elesett 3–13 fő. Bognárék kezébe került a század poggyásza és teherhordó lovai is.

---

[94] Sümeghy Ferenc – Csillagh Lajos, Söjtör, 1849. máj. 3. Közli *Hermann – Molnár* II. 80. o. L. még Dimatschek – Dahlen és Nugent, 1849. máj. 14. uo. II. 96. o.

[95] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 5. Közli *Hermann – Molnár* II. 86. o. l. még *uő.* – Zala megyei alispáni hivatal, 1849. máj. 10. uo. II. 92. o.

[96] Beadványukat közli *Hermann – Molnár* II. 90–91. o.

[97] L. erre Tóth Lajos máj. 24-i jelentését Noszlopy Gáspárhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 124. o.

[98] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 6. Közli *Hermann – Molnár* II. 87–88. o.

[99] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 5. és 8., *uő.* – Dahlen és Nugent, máj. 14. Közli *Hermann – Molnár* II. 86., 89. és 97. o. – A *Marczius Tizenötödike* szerkesztősége egy máj. 12-i zalaegerszegi tudósításhoz fűzött kommentárban arról írt, hogy „más úton" tudomására jutott hírek szerint a zalai nép „mint egy ember kész volna felállni, csak vezér, mozdító szellem mutatkoznék s kis fegyveres erő gyámolítaná s buzdítaná Kanizsát..." *MT* (Pest) 1849. máj. 17. No. 24. 95. o.

[100] Dimatschek – Dahlen, 1849. máj. 6. Közli *Hermann – Molnár* II. 87. o.

Dimatschek a támadás hírét véve két század határőrrel és egy fél üteggel a század felvételére sietett, Zastavniković őrnagy pedig a helyőrség többi részével a katolikus templom udvarában maradt készenlétben. Dimatschek Sánc községnél reggel 8 óra tájban találkozott a visszavonuló századdal, néhány ágyúlövést adatott le a felkelőkre, de a további üldözést nem tartotta tanácsosnak. Attól félt, hogy a kanizsaiak maguk is csatlakoznak Bognárékhoz, ezért sötétedés után visszavonult Nagykanizsára,[101] az egész helyőrséget a katolikus templom udvarán összpontosította, 18-án pedig négy gyalogszázadot ismét a laktanyába szállásolt be.[102]

A csetepaté hírére Letenyén is rosszabb lett a lakosság hangulata, olyannyira, hogy az ottani őrsöket május 18-án 150 szerezsánnal erősítették meg.[103] Az iharosberényi támadás hírét véve Dahlen altábornagy – aki rosszallta a likai határőrszázad iharosberényi akcióját – május 18-án határozott intézkedésekre szólította fel a nagykanizsai dandár parancsnokává kinevezett, egyelőre még Otocsácon lévő Knesevich ezredest, egy további határőr századot és 230–250 szerezsánt Nagykanizsára indított, s erősítéseket kért Nugent táborszernagytól is. Mivel Dimatschek Iharosberény község megbüntetését tervezte, Dahlen felhívta a figyelmét arra, hogy csak akkor tegye, ha elegendő helyőrséget tud hátrahagyni Nagykanizsán.[104]

Dimatschek május 19-én ismét aggasztó híreket közölt Somogy megyéről és Keszthely környékéről, s meglehetősen veszélyesnek vélte csapatai helyzetét.[105]

Másnap, május 20-án délelőtt 11 óra tájban, a Dahlen által rendelkezésére bocsátott szerezsánok kíséretében Nagykanizsára érkezett Knesevich ezredes, s átvette a parancsnokságot. A 64 éves Knesevich tapasztalt tisztnek számított, részt vett az 1805. és 1809. évi Napóleon elleni hadjáratban, Napóleon 1812. évi oroszországi, majd 1813–1814. évi németországi és franciaországi hadjáratában, 1848-ban pedig az észak-itáliai hadjáratban, majd Jellačić őszi hadjáratában. A Bécs bevételénél tanúsított hősiességéért soron kívül léptették elő ezredessé.[106]

Knesevich úgy vélte, hogy Iharosberény tervezett megbüntetése egyelőre reménytelen vállalkozás volna, mert ha a feladatot komolyan vennék, csak gyenge helyőrséget hagyhatnának hátra Nagykanizsán, s az iharosberényiek nyilván amúgy is értesülnének a tervezett akcióról. Mivel pedig a kanizsaiak szelleme igen rossz, s egy újabb jelentés szerint a felkelők célja a letenyei híd elfoglalása, s ez által a nagykanizsai helyőrség elvágása, a legjobb lenne a várost – amely „katonai értelemben véve, jelen pillanatban és a közeli jövőben, nem fontos pont, s szükség esetén adottságainál fogva ismét könnyen el-

[101] A vonatkozó jelentéseket közli *Hermann – Molnár* II. 97–98., 102–103., 105. és 111. o. A magyar forrásokat l. *Cser – Könczöl* 31. o.; *MT* (Pest), 1849. máj. 30. No. 35. 139. o. (a *Komáromi Értesítő* máj. 27-i száma alapján); *PH* 1849. máj. 31. No. 302. Árky: Zalából (tévesen Récsére helyezi az eseményeket); Noszlopy Gáspár kormánybiztos máj. 18-i jelentése; uo. jún. 5. No. 308. 115. o. Szinesi, Somogy, máj. 26.; uo. No. 322. 179. o. Bátor, Nagykanizsa, jún. 17. – Dimatschek május 14-re, Albanich jelentése és Bátor tudósítása viszont 13-ára teszi a posta elfogását.

[102] L. erre máj. 18-i jelentését Nugenthoz és Castiglionéhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 104–105. o.

[103] L. erre Skarich százados és Gyurich őrnagy május 17-i és 18-i jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 102–103. o.

[104] Közli *Hermann – Molnár* II. 105–108. o.

[105] Közli *Hermann – Molnár* II. 108–110. o.

[106] KA Qualifications-Listen.

érhető" – kiüríteni, s a helyőrséget a Muraköz és Varasd fedezésére Letenyére visszavonni. Döntését alapvetően befolyásolták azok a hírek, amelyek szerint Noszlopy Gáspár népfelkelői a hozzájuk csatlakozott honvédekkel és huszárokkal a letenyei híd felé nyomulnak előre, hogy ez által elvágják a nagykanizsai helyőrség visszavonulásának útját.

Döntését alátámasztotta egy olyan esemény, amelynek ugyan a cs. kir. forrásokban nincs nyoma, ugyanakkor két magyar forrás is megerősíti megtörténtét. Noszlopy Gáspár Svastich Benő hadnagy vezetésével egy fogságból megszökött huszárt, négy Somogy megyei lovas huszárt, valamint harminc honvédet küldött Iharosberénybe azzal az utasítással, hogy nyomuljanak előre Nagykanizsa felé és lármázzák fel a horvát előőrsöket. A sánci kocsmához érve a honvédek hátra maradtak, az öt huszár pedig továbblovagolt. Amikor a horvát előőrsök meglátták őket, „jönnek a magyarok" kiáltással rohantak be a városba. Knesevich ezért – Dahlen és Castiglioni altábornagy, soproni katonai kerületi parancsnok válaszát be sem várva – május 20-án intézkedett a katonai kórház Varasdra küldéséről, majd május 20-áról 21-ére virradó éjjel csapataival elhagyta Nagykanizsát, s 21-én hajnali 5 órakor Letenyére érkezett a helyőrséggel.[107] Május 21-én átiratban közölte Nagykanizsa lakosaival, hogy „tisztán hadászati okoknál fogva rövid időre" elhagyja a várost, s a hátrahagyott betegeket a lakosok emberségébe ajánlotta.[108]

Knesevich döntését – amelyet a nagykanizsaiak mellett a muraköziek rossz hangulatával, s a Muraköz lecsillapításának szükségességével is magyarázott – Dahlen altábornagy tudomásul vette,[109] annál is inkább, mert újabb hírszerzői jelentések az elkövetkező napokban több ezer népfelkelő és reguláris katona Nagykanizsára érkeztéről számoltak be. További aggodalmat keltettek a Buda bevételéről szóló hírek, és hogy az ott felszabadult magyar csapatokat, Aulich Lajos tábornok 13 000 (!) katonáját, vélhetőleg a Mura mellékére indítják.[110] Sokkal kevésbé volt megértő a döntéssel kapcsolatban Jellačić táborszernagy, aki egy Dahlenhez intézett átiratában kárhoztatta az intézkedést, mondván, hogy arra két nappal az állítólagos ellenség megjelenése előtt került sor, s a mozdulat „a katonát a nép előtt minden tekintélyétől megfosztja, és csak arra alkalmas, hogy a népet még inkább a rosszérzelműek kormányozzák."[111] Knesevich, Dahlen és a többi cs. kir. parancsnok aggodalma valóban alaptalan volt, hiszen Noszlopy egyelőre nem tartotta magát elég erősnek ahhoz, hogy összesen 400 főnyi csapatával egyedül kísérelje meg a Muraköz visszafoglalását, s ezért a zalai, különösen a Nagykanizsa környéki nemzetőrség mozgósítására szólította fel a megye újonnan kinevezett kormánybiztosát, Csertán Sándort.[112]

---

[107] L. erre Knesevich május 20–21-i és 23-i jelentéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 112–113., 116–117. és 121–122. o. Noszlopy huszárjaira l. Noszlopy máj. 27-i átiratát Csertán Sándorhoz, uo. 133. o.; *PH* 1849. jún. 6. No. 309. 117. o. Victor: Csata Somogyban; és *Cser – Könczöl* 31. o. L. még *Andrássy Antal*, 1987. 85. o. A *Marczius Tizenötödike* egyik zalai tudósítója szerint „a horvátok örömest is mennének [a Muraközből is – H. R.], csak történnék valami, amivel szökésüket otthon mentegethetnék", ahogy Nagykanizsán is történt. *MT* (Pest), 1849. júl. 4. No. 65. 259. o. Mátyus Kálmán, Pusztaszentlászló, 1849. jún. 17. „Zalából". – *Novák Mihály* 182. o. és *Barbarits Lajos* 57. o. – akárcsak Cser – továbbra is Stillfriedet nevezi meg a kanizsai dandár parancsnokaként.

[108] *Hermann – Molnár* II. 113–114. o.

[109] L. erre máj. 23-i, 24-i, 26-i és 30-i jelentéseit: *Hermann – Molnár* II. 120–121., 128–131. és 136–138. o.

[110] L. erre Knesevich május 24-i és 31-i jelentéseit, valamint egy Dimatschek által beküldött hírszerzői jelentést, közli őket *Hermann – Molnár* II. 125–127. és 138–140. o.

[111] Közli *Hermann – Molnár* II. 135–136. o. V. ö. uo. 138. o.

[112] L. Noszlopy máj. 27-i átiratát Csertán Sándorhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 133–134. o.

A megszállók távozása után a városi tanács egyik első döntése az volt, hogy a háború befejezéséig minden csődeljárás és per felvételét beszüntette. A sópénztár is szüneteltette a kincstári pénzek továbbszállítását.[113]

1849. május 23-án megjelent Nagykanizsán Svastich Benő hadnagy és négy honvéd, s Noszlopy rendelete alapján felszólította a hatóságot, hogy a horvát helyőrség által hátrahagyott ládákat szállíttassa Iharosberénybe. Tóth Lajos főjegyző erre közgyűlést hívott össze, amely ugyan őszinte örömét fejezte ki a rendelet miatt, ugyanakkor aggódott, hogy ha a horvát csapatok visszatérnek, s megtudják, hogy a kincstári ládákat nagykanizsai szekereken szállították el, bosszút állnának a városon. A közgyűlés tehát arra kérte Svastichot, hogy Somogy megyéből rendelt szekerekkel szállíttassa el a kincstári ládákat. Ez május 24-én meg is történt, ám a kíséretül szolgáló somogyi nemzetőrök buzgóságukban néhány, éppen Letenyére gabonát, kenyeret és zsemlét szállító kereskedőt is letartóztattak és bántalmaztak; amikor pedig Albanich városbíró megkérdezte tőlük, vane erre megbízatásuk, s egyben a csend és rend fenntartására szólította fel őket, őt is szidalmazták, és letartóztatással fenyegették.[114]

A városiaknak az ellenség visszatérésével kapcsolatos aggodalma egyáltalán nem volt alaptalan. Május végén Gorizzutti alezredes vezetésével Sopronból Kőszegen, Szombathelyen és Körmenden át egy félszázadnyi könnyűlovasból, egy vértesezredből, hat gyalogszázadból és egy ütegből álló cs. kir. különítmény vonult Lendvára, hogy a nyugati határszélt átfésülje. Gorizzutti – miután Lendváig nem talált ellenségre – elhatározta, hogy kémszemléjét Nagykanizsáig terjeszti ki, s ehhez támogatást kért Knesevich ezredestől. Gorizzutti tehát május 31-én Letenyére vonult, és június 1-jén megindította különítményét Nagykanizsa felé. Pólánál kapta a hírt, hogy Knesevich ezredes megtagadta a kérés teljesítését, ráadásul egy előző napon, útközben kapott rendelet miatt saját csapatai egy részét is vissza kellett küldenie Fürstenfeldre. Ezért lemondott a Nagykanizsa elleni akcióról, s még aznap visszaindult Lendvára. Jelentéseiben ugyanakkor javasolta Nagykanizsa mielőbbi megszállását.[115]

Gorizzutti félbe maradt mozdulata némi rémületet keltett Nagykanizsán, s a városi tisztviselők sürgették, hogy minél előbb reguláris katonaság érkezzen a város védelmére. Erre kérték a Buda bevétele után hadosztályával Székesfehérváron és Veszprémen át Pápára küldött Kmety György ezredest, valamint a Rába-vonal védelmét ellátó VII. hadtest parancsnokát, Poeltenberg Ernő ezredest is.[116] Hasonló kérést intézett Kmetyhez Hunkár Antal Veszprém megyei kormánybiztos és főispán útján Csertán Sándor, maga Hunkár, illetve a Zalaegerszegen tartózkodó Gaál Miklós vezérőrnagy is.[117] Kmety maga is jónak

[113] *Barbarits Lajos* 657–58. o.

[114] L. erre Tóth Lajos máj. 24-i jelentését Noszlopyhoz, közli *Hermann – Molnár* II. 123–125. o.

[115] L. erre Gorizzutti – Csáktornyai városparancsnokság, Lendva, 1849. máj., 30. KA AFA Karton 1933. Südarmee unter Jellačić. 1849-6-46c.; Daniss Rudolf jún. 2-i, valamint Gorizzutti jún. 2–3-i jelentéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 144–149. o. V. ö. *Novák Mihály* 183–184. o.

[116] L. erre *Hermann – Molnár* II. 145–146., 150. o.; *Molnár András,* 1999. 335–341., 350–351. o.

[117] Csertán kérésére l. *Molnár András,* 1999. 338., 341. és 350. o., Gaáléra és Hunkáréra l. *Hermann Róbert,* 1999. 49–50. o.

tartotta az ötletet, s a hadműveleteket irányító Központi Hadműveleti Irodához fordult, amely azonban – a nyugat-dunántúli magyar erők elégtelensége miatt – június 4-én elutasította a kérést.[118] Ugyanakkor Görgei június 7-én arra utasította Kmetyt, hogy két század huszárt küldjön a Muraköz felé. Kmety ezt június 9-én meg is tette, de másnap a szemben álló cs. kir. csapatok mozdulatai miatt a különítményt visszahívta.[119]

Miután Csertán rendeletére megszűnt a Muraközbe és a horvát területekre való élelmiszerszállítás, a Letenyén lévő horvát csapatok rekvirálni kezdtek, s állítólag még a polgári lakosokra is lőttek.[120] Az élelmiszer-, nyersanyag és iparcikk kivitelének meggátlására elrendelt határzárat a másik oldalon is hasonlóval viszonozták, ugyanakkor a megyei, így a kanizsai nemzetőrség kirendelése a zárvonalra komoly anyagi problémákkal járt.[121]

Csertán június közepén arra a hírre, hogy Kmety ezredes június 13-i csornai győzelme következtében „a használható osztrák katonai erő Muraközből és Stájerből Kőszeg vidékére vonatott," meg akarta kísérelni a Muraközbe való beütést, s június 16-án arra kérte Noszlopyt, hogy június 19-ig küldjön segédcsapatokat Nagykanizsára.[122] A tervből végül nem lett semmi; Noszlopynak elég gondja volt a saját megyéjében, emellett éppen június közepén Baranya megye felszabadításának gondolata foglalkoztatta.[123] Június végéig a Zala megyei szakaszon a hadi helyzet változatlan maradt: a horvát és cs. kir. csapatok vezetői egyelőre nem láttak tisztán, s emellett mindaddig nem akartak támadást indítani, amíg a Stájerországban Nugent táborszernagy alatt szerveződő II. tartalékhadtest bevethető állapotba nem kerül, illetve amíg a főhadszíntéren meg nem indul a fősereg támadása.[124]

Május 25-én a megyébe, 26-án Nagykanizsára érkezett Csertán Sándor, a megye május 15-én kinevezett teljhatalmú kormánybiztosa. Onnan szólította fel Csillagh Lajos alispánt, hogy az újoncállítás mielőbbi megindítása érdekében május 29-ére, Zalaegerszegre hívja össze a megye bizottmányát. Szintén onnan írt Noszlopynak, s kérte, hogy egyeztessék intézkedéseiket, illetve, hogy Noszlopy tájékoztassa őt terveiről.[125] Május 27-én a városháza erkélyéről, a helyiek nagy éljenzése közepette, buzdító beszédet mondott, amit az est folyamán kivilágítás követett.[126] Június 6-án Szemere Bertalan miniszterelnöknek és belügyminiszternek küldött jelentésében dicsérte a várost: „bár egész dunántúli kerület meghajlott az osztrák uralom alatt, ön erélyességére támaszkodva, nemes büszkeséggel, híven, szilárdul állott szabadságunk szent ügye mellett, szenvedett sokat, végtelenül, de szolgailag a hatalomnak soha meg nem hajult." Dicsérte Albanichot, aki ugyan csak pékmester, „mégis kitett sok alispányokon," mert nem csak lelkesítette a népet, hanem a menekvőknek és bujdosóknak élete kockáztatásával útlevelet is adott. Úgy vélte, jó lenne, ha a kormány megdicsérné a várost eddigi helytállásáért.[127]

---

[118] L. erre *Hermann Róbert,* 1999. 54., 59. és 69–71. o.

[119] L. erre *Hermann Róbert,* 1999. 96., 109–110., 114., 123. o.

[120] L. erre Daniss Rudolf jún. 2-i jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 144–146. o.

[121] L. erre *Hermann – Molnár* II. 142., 145.,

[122] Közli *Molnár András,* 1999. 357. o.

[123] L. erre jún. 15-i, 17-i és júl. 3-i iratait, közli *Andrássy Antal,* 1973. 277–279. o.

[124] L. a különböző hírszerzői jelentéseket, közli őket *Hermann – Molnár* II. 151–157. és 159–161. o.

[125] Közli őket *Molnár András,* 1999. 332–334. o.

[126] *Cser – Könczöl* 31. o. A Dimatschek alezredes által május 30-án beküldött hírszerzői jelentés szombatra, azaz 26-ára teszi a történteket. Közli *Hermann – Molnár* II. 138–139. o.

[127] Közli *Molnár András,* 1999. 340. o. V. ö. uo. 349. o.

Néhány nappal Csertán után állítólag Gasparich Kilit (Márk) ferences barát, tábori lelkész is Kanizsára érkezett, s „a városház erkélyéről, tüzelte, lelkesítette a népet, akik fölbuzdulva lelkesen éljenezték a derék szónokot."[128] Június 6-án tartották meg a kormány által az orosz intervenció miatt elrendelt országos böjtöt „és a fölső templomból körmenet indult a barátok templomába."[129]

A megye közgyűlése május 31-én intézkedett az újoncozás újrakezdéséről. Magának Nagykanizsának 60 főt kellett kiállítania, foglalójukra és felszerelésükre a város 2 300 forint adót vetett ki a lakosokra. Június 8–10. között végül 98 főt soroztak be, és Keszthelyre küldték őket.[130] Az újoncok a nemzeti kokárda mellett a vörös rózsát, a köztársaság jelvényét is viselték.[131] A kapornaki járásban június 21-ig a járásra kivetett 503 újoncból 481 főt sikerült kiállítani, ám mivel az előző évi kivetésből is hiányoztak még néhányan, a járás teljes hátraléka 46 fő volt. Az újoncozási választmány jelentése szerint Nagykanizsa 26 – a sorshúzás idején távol lévő – újonccal tartozott az előző évről, akiket minden fenyegetés dacára is nehéz volt kiállítani, mert „a kanizsai polgároknál legtöbb visszavonások s akadályok merülnek fel a törvény végrehajtására." Az újoncozási bizottmány utasítást is kért a megyétől, hogy a szülők pénzén kiállíthatnak-e a helyettes újoncokat. A megyei bizottmány június 23-án tárgyalta a kérdést, s úgy határozott, hogy a helyettes újoncokat a szülők pénzén kell kiállítani, ha pedig azok nem rendelkeznének elegendő vagyonnal, akkor a sorshúzáskor a sorban az illető után következő személyt kell kiindítani; a katonai szolgálat alól kibúvók ellen pedig országos körözést kell kiadni azzal, hogy kézre kerülésük esetén, büntetésként, 8 évre sorozzák be őket.[132]

Az újabb megszállás

Laval Nugent táborszernagy, a Stájerországban szerveződő cs. kir. II. tartalékhadtest parancsnoka július 4-én arról értesítette Dahlen altábornagyot, hogy július 10–11-én, a Muraközben lévő három határőrzászlóaljjal egyesülve, Letenyénél átkel a Murán, s a túlparti magaslatokon foglal állást. Dahlen csak részben értett egyet a tervvel, mert a Nagykanizsára történő előnyomulás fedezte volna ugyan Horvátországot, de aggályosnak ítélte, ha Nugent egy távolabbi előnyomulás esetén magával vinné a határőr zászlóaljakat, „mert ezáltal Horvátország teljesen csapatok nélkül maradna."[133] Július 9-én Csáktornyán találkozott Nugent és Dahlen, s az előbbi elmondta, az aggodalom, „hogy a magyar hadsereg egy része, a császári osztrák és orosz hadsereg hadműveletei által szo-

[128] *Cser – Könczöl* 31. o. – Gasparich nagykanizsai tartózkodásáról más forrás nem tájékoztat, azonban miután pályájának 1849. június-augusztusi időszaka nem ismert, nem zárható ki. V. ö. *Zakar Péter:* „Én éltemet szívesen föláldozom honomnak..." (Gasparich Kilit 1848–49-ben). *Pannon Tükör,* 1998/2. 80. o.; *Zakar Péter:* Zala megye vértanúja: Gasparich Kilit 1848–49-ben. In: A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig. – Deák Ferenc emlékezete. A Göcseji Múzeum konferenciái a Deák-évben. Szerk. *Béres Katalin.* Zalaegerszeg, 2004. 22. o.

[129] *Cser – Könczöl* 31. o.

[130] L. erre *Molnár András,* 1999. 342. o.; *Hermann – Molnár* II. 153–155. o.; *Barbarits Lajos* 58. o.

[131] *Cser – Könczöl* 31. o.

[132] ZML Közgyűlési iratok. 1849:1149.; uo. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1849. No. 191.

[133] L. erre Nugent – Dahlen, h. és d. n., No. 548. KA AFA Karton 1892. 2. Rk. u. N. 1849-7-11a.; Dahlen – Jellačić, 1849. júl. 6. Közli *Hermann – Molnár* II. 161–162. o.

rítva Horvátországra vetheti magát," arra indította, hogy a II. tartalékhadtesttel bevonuljon Zala megyébe, „s egy, a célnak megfelelő állást foglaljon el." Röviddel ezután azonban azt a hírt kapta, hogy az orosz főerők július 3-án még csak Forrón állomásoznak, s Grabbe tábornok orosz hadosztálya is messze van még az orosz főseregtől. Mindez óvatosságra intette Nugent-t, aki ezért elhatározta, hogy egyelőre Horvátország és Stájerország fedezésére korlátozza tényked ését, távolabbi hadműveletekbe nem bocsátkozik. Ezért Nugent és Dahlen úgy döntöttek, hogy Knesevich ezredest három zászlóaljjal, a topolóci szerezsánokkal, 30 könnyűlovassal és egy üteggel Nagykanizsa megszállására küldik, két zászlóaljjal és egy könnyűlovas osztaggal Letenyén foglalnak állást, a többi csapatot pedig részint a Muraközben, részint stájer területen hagyják. Este 6 órakor megérkezett Kellner vezérőrnagy, a császár hadsegédje, az uralkodó azon szóbeli utasításával, hogy „nem kell előnyomulni, hanem a II. tartalék hadtesttel a Friedau és Luttenberg közötti állásban maradni. Knesevich ezredest három határőrzászlóaljával Kanizsáig lehet előretolni, amely esetben támogatására a Muraközben egy csapat felállítandó." Ez az utasítás lényegében megfelelt az aznapi megállapodásban foglaltaknak.[134]

Nugent és Dahlen ennek megfelelően intézkedett, hogy Knesevich dandárja (három határőrzászlóalj, a topolóci szerezsánok, 50 könnyűlovas és egy hatfontos gyalogüteg) július 11-éről 12-ére virradó éjjel keljen át Letenyénél a Murán, s Nagykanizsa felé nyomuljon előre, Zalaegerszeg felé pedig portyáztasson. A kiadott diszpozíció szerint Karl Zeisberg vezérőrnagy dandárjának (két határőr- és egy vadászzászlóalj, egy gyalogüteg, 80 könnyűlovas) pedig Letenyén és környékén kellett állást foglalnia. Mivel a beérkezett hírszerzői jelentések szerint Nagykanizsán és környékén nem volt reguláris katonaság, a hadmozdulat elsődleges célja csupán az ellenséges felállásáról való ismeretszerzés és a népfölkelés szétszórása volt.[135]

Július 12-én a 2500 főnyi Knesevich-dandár meg is indult Nagykanizsa felé, s miután előzte a Letenyén lévő, általa 900 főnyire becsült, „jól felfegyverzett" felkelőt (valójában önkénteseket és nemzetőröket), további útját „gyújtogatás és pusztítás"[136] jelezte. Az akkor Letenyén lévő Csertán Sándor az ott állomásozó nemzetőrökkel Bánokszentgyörgy felé vonult, Nagykanizsa környékén 150 honvéd, 11 huszár és két kis űrméretű ágyú állomásozott. A határőrök a Letenyéről visszavonulókat üldözve felgyújtották Pólát és Becsehelyt. (A kihágások elkövetőit Knesevich állítólag július 13-án kivégeztette). A támadás hírére Albanich Flórián városbíró az Iharosberényben lévő somogyi nemzetőrparancsnokoktól, Csertán magától Noszlopytól kért segítséget. Csertán futára összesen 1600 gyalogosra és 260 lovasra becsülte az előnyomuló csapatok létszámát; az Iharosberénybe érkező nagykanizsai utazók tízezer főről beszéltek.[137] Noszlopy úgy vélte, hogy ekkora erővel az ő 800

[134] Dahlen – Jellačić, 1849. júl. 9–10. Közli *Hermann – Molnár* II. 164–166. o.

[135] L. erre a hírszerzői jelentéseket és Nugent júl. 11-i intézkedéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 161–162., 164–165. és 167–170. o.

[136] Burits altábornagy szavai a július 13-án a II. tartalék hadtest parancsnokságához intézett jelentésből, közli *Hermann – Molnár* II. 176. o.

[137] A Knesevich előnyomulásáról szóló jelentéseket közli *Hermann – Molnár* II. 171–174. o. Létszámára l. a II. tartalék hadtest létszámkimutatását, KA Nl. N. Karton 11. 1849-7-43. – Letenyénél *Cser – Könczöl* 31. o. szerint „a Mura-vonalt őrző népfölkelőket, csekély számú honvédet, kanizsai nemzetőröket, pandúrokat és Csontos N. vadászcsapatát" nyomta vissza Knesevich. Csertán szerint 70 honvéd, uradalmi vadászok és nemzetőrök alkották a letenyei csapatot. L. Noszlopyhoz írott júl. 14-i levelét, közli *Hermann – Molnár* II. 179. o. L. még *Novák Mihály* 200–201. és 209. o. (bár az előbbi helyen összecsúszik a júl. 12. előtti letenyei és a júl.

főnyi csapata és a Csertán által összegyűjtendő erősítések is fel tudják venni a harcot, s ezért július 13-án kelt válaszában arra kérte Csertánt, hogy vagy Nagykanizsán, vagy ha azt az ellenség elfoglalná, Iharosberényben csatlakozzon hozzá július 14-én vagy 15-én.[138]

Knesevich dandárja a tervekkel ellentétben nem érkezett meg 12-én Nagykanizsára, hanem – nagy valószínűséggel a felvonulás közben elkövetett rablások és gyújtogatások miatt némileg felbomolva – 13-án Becsehelyen pihenőnapot tartott. Knesevich onnan szólította fel Nagykanizsa város tanácsát, hogy a lakosokat falragaszok útján utasítsa a fegyverek letételére és a békés életmódhoz való visszatérésre, követelte a néplázítók listájának összeállítását, valamint azt, hogy másnap, 14-én megérkező csapatai számára tartson készen élelmet. Emellett teljes bántatlanságot ígért a lakosoknak, s biztosította őket arról, hogy csapatai között fenn fogja tartani a rendet.[139]

Csertán a letenyei csetepaté után az összeszedett csapattal Nagykanizsára ment, hogy ott népfelkelést hirdessen. Július 14-én a szomszédos községekből „nagy számmal" be is jöttek a városba, a kanizsaiak viszont, feltehetőleg Knesevich levelének hatására, „a felkelésre hajlandóságot nem mutattak, sőt kijelentették, hogy míg az ellenség erejét nem tudják, és rendes katonaság nem érkezik, addig a felkelést célravezetőnek nem tartják, hanem készebbek az ellenséget majd akkor, ha városukban lesz, és látják, hogy bízhatnak, megtámadni a szomszéd helységek segedelmével." Erre aztán a vidékről bejött népfölkelők is hazamentek. „Ha már egyszer Kanizsán nem sikerült népfelkelést eszközölnöm, máshol nehezen fog sikerülni, és így Zala ismét védetlen állásba maradand" – írta július 14-én Csertán Noszlopynak. Ezután az összegyűjtött honvédeket és önkéntes vadászokat részint Kiskomáromban hagyta, „hogy azon esetre, ha talán Kanizsán az ellenség megtámadtatnék, ezen vidéken is ezen erő által népfelkelést rendezni lehetne," részint Noszlopy rendelkezésére bocsátva Marcaliba irányította, ő maga pedig Keszthelyre utazott, hogy ott folytassa a megye védelmének szervezését. Kérte Noszlopyt, mielőbb tájékoztassa őt a terveiről, s úgy vélte, „ma meg lehetne támadni [az ellenséget], csak Kanizsán lenne legjobb, mert ha egyszer Somogyba betör, ott is le lesz hangolva a nép kedélye."[140] Noszlopy helyett testvére, Antal válaszolt, aki megígérte, hogy segítséget nyújtanak Nagykanizsa visszafoglalásához.[141]

A Knesevich-dandár július 14-én reggel hét órakor, egy századot Becsehelyen hátrahagyva, megindult Nagykanizsa felé és délelőtt 11 órakor érkezett meg Kiskanizsa elé. Knesevich a Zastavniković őrnagy vezette likai határőrzászlóaljat Nagykanizsa előtt táboroztatta le, s rábízta a városban az őrszolgálat ellátását; a másik két (az 1. báni és az ogulin-szluini) zászlóalj a szerezsánokkal és az üteggel Kiskanizsa előtt ütött tábort. Maga Knesevich az uradalmi lakban (az Esterházy-kastélyban) vett szállást.[142] Burits altá-

16–18. közötti iharosberényi gyülekezés.) Az alakulatok közül Csontos Sándor vadászcsapatára l. uo. 189. o. Dondorf őrnagy júl. 16-i jelentésében 76 honvédre, 34 megyei pandúrra, 200 nemzetőrre és 600 vadászra és erdőkerülőre tette a csapat létszámát. KA AFA Karton 1837. Hauptarmee unter Haynau 1849-7-281.

[138] Közli *Hermann – Molnár* II. 175–176. o. l. még Szemere Bertalannak írott aznapi jelentését, közli *Andrássy Antal*, 1973. 284–285. o.

[139] Közli *Hermann – Molnár* II. 177–178. o.

[140] Közli *Hermann – Molnár* II. 179–181. o.

[141] Közli *Hermann – Molnár* II. 181–182. o. L. még *Andrássy Antal*, 1987. 91–95. o.

[142] L. aznapi jelentését Nugent–hoz, közli *Hermann – Molnár* II. 182–183. o. és *Cser – Könczöl* 31. o.

bornagy másnap arra utasította, hogy követelje Kiskanizsától a májusi visszavonulás során, Sormáson meggyilkolt határőr tiszt kiskanizsai illetőségű gyilkosának kiszolgáltatását, és „húzódozás vagy az illető hiánya esetén e községet 10 000 pengő forint büntetéssel sújtsa, e teher el nem bírhatása esetén az egész szarvasmarha állományt kobozza el."[143]

Nugent időközben arról értesítette a Zalaegerszeget megszálló Dondorf őrnagyot, hogy július 15-én a Zeisberg-dandárból időleges erősítést küld neki. Dondorf azt remélte, hogy ez az erő maga előtt űzi majd a Letenyén összegyűlt népfelkelőket, s ezért július 14-ről 15-re virradó éjjel a Nagykanizsára vezető úton vett állást; csakhamar azonban megtudta, hogy reménye alaptalan volt, mert az általa kb. 900 főre becsült „csőcselék" elmenekült.[144]

A július 16-i rajtaütéstől az augusztus 13-i vásárig

A megszállók nyugalma nem sokáig tartott. Az időközben Iharosberénybe érkezett Noszlopy Gáspár táborában a László János huszár főhadnagy vezette Somogy megyei önkéntes huszárok is ott voltak. Július 16-án László 25 huszárral járőrözni indult Nagykanizsa felé. A különítmény Sánc községig vonult, onnan László a nagykanizsai születésű Blasicsics (Blazsincsics, Blázsencsics) Ferenc őrmester vezetésével 16 huszárt küldött tovább azzal az utasítással, hogy addig menjenek előre, amíg az ellenség előőrseibe nem ütköznek. A huszárok találkoztak is egy 25 főből álló horvát előőrssel, amely kilőtte rájuk fegyverét, ám a huszárok ezzel nem törődve, s az eredeti parancsot figyelmen kívül hagyva, megtámadták, és egy fallal körülvett udvarba űzték őket. Ebben a mezőkön dolgozó helyiek is segítségükre voltak. Ezután Blasicsics huszárai este fél 8 tájban a pécsi úton bevágtattak a városba, a piarista kolostortól az uradalmi épületek felé vették útjukat, s ott „káromkodó és fenyegető szavakkal" szólították fel a nagykanizsai lakosságot a népfelkelésre. Útközben a templomtéren szétűzték a rájuk tüzelő határőröket. A huszárok és a hozzájuk csatlakozott nép félre akarta veretni a harangokat, de Albanich megakadályozta őket.

Zastavniković őrnagy a kiáltásokat hallva összegyűjtötte az uradalmi lakban lévő katonáit, s a huszárokra lövetett. A lövéseknek egy helyi zsidó kereskedősegéd esett áldozatul. Zastavniković állítólag üldözőbe vette (vagy úgy érzékelte, hogy üldözi) a fel-alá vágtató huszárokat, majd visszatért az uradalmi lakhoz. Ott egy félórát várt, majd miután nem kapott erősítést, kivonult a városból. Jelentése szerint a nagykanizsaiak többsége nyugodtan viselte magát, többen azonban téglákkal támadták meg a visszavonulókat. Közben László főhadnagy emberei is bevágtattak a városba. A menekülőket és kivonulókat a huszárok és a népfelkelők, sőt állítólag a helyi nemzetőrök a város széléig követték. Zastavniković a Nagy- és Kiskanizsa közötti táborba érve rendezte csapatait, s két kartácslövést adatott le az üldözőkre. A lövések több nemzetőrt megöltek és megsebesí-

[143] L. Burits júl. 15-i jelentését Nugent–hoz, közli *Hermann – Molnár* II. 184–185. o. – Az illető tisztet állítólag egy Silojko (talán Szilajka) nevű és egy ismeretlen kiskanizsai személy ölte meg. L. uo. II. 140. o. Elképzelhető, hogy ez a Silojko/Szilajka azonos azzal a Szilajka Györggyel, aki az 1848. jún. 16-i képviselőválasztáson a legfőbb rendbontók közé tartozott. Uo. I. 46–47., 55., 60., 111–112. o. – *Novák Mihály* 182. o. szerint egy Rózsa nevű személy volt a gyilkos.

[144] Dondorf a hadsereg főparancsnokságához. KA AFA Karton 1837. Hauptarmee unter Haynau 1849-7-281. HL 1848–49. 38/32.

tettek, egy Német utcai házat felgyújtottak. (Az említett kereskedősegéddel együtt négy kanizsai polgár esett a lövések áldozatául.) A városba visszaözönlő nép több módosabb polgár házát megtámadta, Albanich városbírót halálra keresték, s állítólag a házát is lerombolták (más forrás szerint a péküzletét támadták meg). Noszlopy 35 főre becsülte az ellenség veszteségét, Knesevich egy őrmester és néhány fő elestét vallotta be, később három, a nagykanizsaiak által fejszével agyonütött határőrről beszélt; Nugent szerint öt fő volt a saját veszteség. Zastavniković négy halottra és két sebesültre becsülte a magyarok veszteségét, Noszlopy szerint csak egy huszárló sebesült meg.

Zastavniković részint további támadástól tartva, részint Knesevich utasítására Kiskanizsára vonult vissza, s erősítéseket kért. Knesevich a történteket másnap jelentette Nugent táborszernagynak azzal, hogy ha megtámadják, sem vonulhat vissza, mert Zalaegerszeg felé kiküldött százada még nem tért vissza.[145]

Knesevich július 17-én egy zászlóaljjal Nagykanizsa elé vonult, magához hívatta a városi tisztségviselőket, s felszólította őket, hogy a város fizessen 20 000 forint hadisarcot. Egy óra elteltével a tisztségviselők közölték, hogy fizetni fognak, mert meg akarják óvni a várost a bombázástól, egyidejűleg kérvényt intéztek Nugent táborszernagyhoz, s kérték a hadisarc alóli felmentésüket. Knesevich járőröket küldött ki, meggyőződött róla, hogy magyar reguláris vagy más fegyveres erők nincsenek, és ismét megszállta a várost. Közben Nugent táborszernagy utasította Zeisberg vezérőrnagyot, hogy egy gyalogzászlóaljjal, két század vadásszal és egy könnyűlovas osztaggal vonuljon Nagykanizsára. Zeisberg 18-án vonult be a városba, amely jelentése szerint teljesen nyugodt volt.[146] Július 21-én délután a Knesevich-dandár Iharosberénybe vonult, mindössze Friedrich Kulmer báró, a 3. (ogulini) határőr gyalogezred őrnagya vezetésével maradt vissza hátra kétszázadnyi helyőrség.[147]

Július 22-én éjjel Burits altábornagy, a tartalékhadtest egyik hadosztályának parancsnoka is Nagykanizsára érkezett.[148] Még megérkezése előtt, de már Nagykanizsáról keltezett, július 19-i dátumú kiáltványában felszólította Zala megyét minden „lázadó" hatóság, a népfelkelés feloszlatására, a csapatok rendes ellátására. A maga részéről megígérte, hogy katonái közt fenntartja a rendet, ugyanakkor – utalva a Knesevich-dandár előnyomulásakor történtekre – az ellenszegülőket tette felelőssé azokért a szerencsétlenségekét, amelyek a felgyújtott és kirabolt községeket érték.[149]

Időközben Noszlopy erői Somogy megyébe vonultak vissza, Csertánnak a zalai népfelkelés mozgósítására tett intézkedései eredménytelenek maradtak,[150] 1849. július 22–23-án

---

[145] A rajtaütésre vonatkozó jelentéseket közli *Hermann – Molnár* II. 185–186., 189–196. és 230–231. o. A nagykanizsai áldozatok számát Albanich aug. 6-án Nugent-hoz intézett kérvénye adja meg, uo. II. 222. o. L. még *Cser – Könczöl* 31. o. (téves dátummal); *Noszlopy Antal* 210–211. o.; *Novák Mihály* 201. o.; *Barbarits Lajos* 58–59. o. (ő két halottról és több sebesültről tud); *Andrássy Antal*, 1987. 95. o.

[146] A vonatkozó iratokat közli *Hermann – Molnár* II. 192., 194–197. o. A Nugent-hoz intézett kérvényre l. Albanich aug. 6-án Nugent-hoz intézett beadványát, uo. II. 221. o.

[147] L. Knesevich aznapi jelentését Dahlenhez, közli *Hermann – Molnár* II. 199. o.

[148] *Hermann – Molnár* II. 200–201. o.

[149] Közli *Novák Mihály* 202. o. és *Barbarits Lajos* 59. o.

[150] *Hermann – Molnár* II. 198. *Noszlopy Antal* 211–212. o.; *Molnár András*, 1999. 369–372. o.; *Andrássy Antal*, 1987. 97–99. o.

pedig Nugent egész hadteste megkezdte az előnyomulást. I. Ferenc József császár július 21-én arra utasította Nugent-t, hogy a Muraköz fedezésére szükséges erő hátrahagyása után csapataival Somogy és Baranya megyén át siessen a július 14-én Kishegyesnél vereséget szenvedett, és veszélyes helyzetben lévő Jellačić táborszernagy segítségére.[151] Nugent e parancsot véve úgy döntött, hogy a Muraköz védelmére – négy horvát népfelkelő zászlóalj mellett – Knesevich dandárját hagyja hátra, amelynek csapatai Kiskomáromot, Letenyét, Nagykanizsát és a szentmihályi erődített tábort szállják meg.[152]

Nugent egyelőre úgy intézkedett, hogy Knesevich dandárja Iharosberényben összpontosuljon, és szállja meg Csurgót, Burits altábornagy pedig csapataival mindaddig maradjon Nagykanizsán, amíg egyrészt kiderül, hogy hol van a Zeisberg-dandár, másrészt a hátrébb lévő csapatok felzárkóznak.[153] Burits válaszából tudjuk, hogy július 23-án a 13. gyalogezred öt, a 3. határőrezred két százada, két század vértes és egy fél lovasüteg alkotta a nagykanizsai helyőrséget.[154] Az elkövetkező napokban újabb alakulatok vonultak át, vagy maradtak ott, így július 26-án, a fentieken kívül a 22. gyalogezred hat százada, újabb két század vértes és egy fél lovasüteg állomásozott a városban. Burits aznap azt javasolta Nugent-nak, hogy ha a csapatok többsége tovább vonul, a helyőrségi szolgálatot bízzák a Kulmer őrnagy vezette ogulin-szluini zászlóalj hat századára.[155]

Július 24-én Nagykanizsára érkezett Németh Péter cs. kir. biztos, s onnan szólította fel Zala megye alispáni hivatalát együttműködésre, hogy „egyesülten a szép hazának gazdag megyéjét a tovább történhető dúlástól megmentenénk."[156] Néhány nap múlva pedig Buritscsal közösen aláírt felhívásban arról biztosították a népet, hogy az uralkodó fenn akarja tartani a jobbágyfelszabadítással és a feudális szolgáltatások eltörlésével kapcsolatos törvényeket, s arra szólították fel, hogy vegyen részt a csend és a rend helyreállításában, fogja el a lázítókat és izgatókat – természetesen illő díjazás fejében.[157]

Németh július 26-án arra kérte Burits útján Nugent-t, hogy intézkedjen a cs. kir. hadsereg ellátásának fedezésére kibocsátott kincstári utalványok mielőbbi megküldése érdekében, „mert máskülönben tartani lehet attól, hogy az ellátás megakad, mivel a város szégyenletes módon magyar bankjegyekkel akarja kifizetni a szállítókat."[158] Miután Nugent július 26-án intézkedett, hogy Burits csapatai is induljanak tovább, Burits még aznap jelentette, hogy a csapatok ellátása komoly gondot okoz, mivel a rekvirálásra nem lehet számítani, a helyi vállalkozók pedig nem hajlandók élelmet szállítani, ha nem kapnak pénzt.[159]

Nugent július 26-án utasította Knesevichet, hogy dandárjával vegye át Horvátország és a Muraköz fedezését, csapatait a Légráddal átellenben lévő szentmihályi magaslatokon lévő megerősített táborban, Nagykanizsán, Letenyén, Kiskomáromban, Nemesdédnél és

---

[151] Közli *Hermann – Molnár* II. 199. o.

[152] L. Nugent aznapi jelentéseit, közli őket *Hermann – Molnár* II. 203–207. o.

[153] Nugent júl. 23-i utasítását közli *Hermann – Molnár* II. 207–208. o.

[154] Közli *Hermann – Molnár* II. 208–209. o.

[155] Közli *Hermann – Molnár* II. 215–217. o.

[156] Közli *Hermann – Molnár* II. 211–212. o.

[157] Közli *Hermann – Molnár* II. 213–214. o.

[158] Burits aznapi jelentését közli *Hermann – Molnár* II. 217. o.

[159] Közli *Hermann – Molnár* II. 218. o.

Böhönyénél állítsa fel.[160] A cs. kir. csapatok többségének elvonulása után Nagykanizsán mindössze az ogulin-szluini zászlóalj két százada maradt, másik két század pedig a közeli Iharosberénybe volt kikülönítve; a helyőrség parancsnokságát Kulmer őrnagy vette át.[161]

A város tehát látszólag megszabadult a nagyobb számú katonaság tartásának gondjától, ugyanakkor a július 17-én kivetett 20 000 forintnyi hadisarc behajtásának kötelezettsége továbbra is terhelte. Knesevich ezredes ugyanis augusztus 2-án arról értesítette a kanizsai elöljáróságot, hogy Nugent elrendelte az összeg hat nap alatt történő behajtását azzal, hogy ha a város nem fizet, 14 napon belül 30 000 forintot hajtanak be rajta. Albanich városbíró a határozatot véve a város népét általános gyűlésre hívta össze, „amely alkalommal azon egyöntetű hangulat nyilatkozott, hogy ... Kanizsa városa a háború egész tartama alatt semmifajta vétekbe nem hagyta magát keverni, amely egy hadisarc kivetését indokolhatná." Miután Albanich augusztus 6-án ezt a megállapítást megírta Nugent-nak, ismét kérte tőle a hadisarc elengedését, s hosszan felsorolta, hogy a város milyen érdemeket szerzett magának az átvonuló horvát és cs. kir. csapatok ellátásában, hogy soha nem vett részt a helyőrségi csapatok elleni támadásokban. Hivatkozott arra, hogy a város Jellačić csapatainak ellátására 40 000 forintot teremtett elő, az elmúlt hetekben pedig közel 8000 forintot fizetett Zeisberg hadosztályának szükségleteire.[162] „A büntetés mindig bűnözőt tételez fel, s ahol ez nincs, erre jogszerű módon nem kerülhet sor, s miután őfelsége, a legkegyelmesebb császár és király ígéretei, valamint valamenynyi, a cs. kir. csapatok bevonulásakor a nép között kiosztott kiáltványok kimondottan tartalmazzák azt, hogy ez a rend és biztonság helyreállítására történik, s hogy mindenkinek, aki nyugodtan viselkedik, védelmét és biztonságát szavatolják, ezért annál is inkább fel kell tűnnie annak, hogy egy várost hadisarccal sújtanak, amely ténykedéseivel inkább megtisztelő elismerésre szolgált volna rá" – írta. Végül azzal érvelt, hogy ha az anyagilag elerőtlenedett lakosságra újabb sarcot vetnek ki, az a veszély fenyeget, hogy „mivel ezen pénzbírság által minden itteni lakos nyugodt magatartásért csupán büntetve látván magát, a közönség között békétlenség és nyugtalanság keletkezik, amely a jövőben a hatóság rendeletei és törekvései ellenében szófogadatlanságot és megátalkodottságot idéz elő, s szomorú következményekkel járhat."[163]

Nugent nem válaszolt erre a – Nagykanizsán 1848–49-ben történtek ismeretében kétségkívül merésznek, sőt, pimasznak mondható – beadványra, hanem Burits altábornagynak adta azt át további intézkedés végett. Burits augusztus 10-én Knesevichtől kért felvilágosítást, mire az augusztus 13-án közölte: igaz ugyan, hogy a kanizsaiak valószínűleg nem tudtak előzetesen Noszlopy huszárjainak július 16-i rajtaütéséről, „azonban ezt figyelmen kívül hagyva, sok kanizsai részt vett benne; mivel házaikból kilőttek, és téglákkal dobálták a csapatokat." Emellett a három elesett határőrt „nem a huszárok, hanem a kanizsaiak vágták le, mivel fejszével ütötték őket agyon." Knesevich azzal is érvelt, hogy „Kanizsa már múlt év szeptember–októbere óta rossz érzelműként ismert," s „az a kanizsaiak dolga, hogy városukban a nyugalom fenntartásáról gondoskodjanak, és most már rájuk kell bízni, a bűnösök megbüntetését – akiket jól kell ismerniük, akiket azon-

[160] Közli *Hermann – Molnár* II. 219–220. o.

[161] *Barbarits Lajos* 60. o.

[162] Ez utóbbi összeg (7 474 forint 67 krajcár) elszámolását közli *Barbarits Lajos* 61. o.

[163] Közli *Hermann – Molnár* II. 221–224. o. Nugent válaszára l. még *Barbarits Lajos* 59–60. o.

ban a katonai hatóságnak lehetetlen kinyomoznia."[164] Buritsnak a kanizsaiakhoz intézett válaszát nem ismerjük, de bizonyosan tagadó volt, mert a városi hatóság még 1862-ben is küldöttséget küldött Bécsre és Budára az összeg elengedése, vagy visszafizetése ügyében, ám csupán arra kaptak ígéretet, hogy a 20 000 forintot be fogják tudni a város adójába mindazon károkkal együtt, amelyeket Jellačić csapatai átvonulásukkor okoztak.[165]

Augusztus 7-én Knesevich ezredes csapatai egy részével ismét Nagykanizsára érkezett, majd 10-én továbbvonult; a helyőrséget továbbra is a szluini határőrezred két százada alkotta.[166] Nugent Knesevich jelentéseit véve intézkedett, hogy Radkersburgból egy 300 főnyi sorezredi zászlóaljat küldjenek a városba.[167]

Augusztus 13-án tartották meg Nagykanizsán a szokásos évi Nagyboldogasszony napi vásárt. A város vezetése 30 000 ember megjelenésére számított, és kezeskedett Kulmer őrnagynál azért, hogy semmiféle kihágásra nem kerül sor, csupán megfelelő katonai járőr kirendelését kérték. Kulmer egy kb. 30 határőrből és 4 vértesből álló járőrt küldött ki azzal az utasítással, hogy „a kereskedelmi ügyletekbe ne elegyedjen, hanem minden rendetlenséget, amely kihágáshoz vezethetne, lehetőleg akadályozzon meg." A járőr tagjai észrevették, hogy a megjelent parasztok és zsidó kereskedők között a – már betiltott – Kossuth bankók miatt szóváltásra került sor, mire reggel 8 órakor hat parasztot és egy zsidó kereskedőt bevittek az állomásparancsnokságra, ahol kiderült, hogy a kereskedő a bankjegyeket csak névértékük alatt akarta átvenni. Kulmer őrnagy intézkedett a parasztok szabadon bocsátásáról, annál is inkább, mert közben több száz paraszt gyülekezett össze, akik ugyan a zsidó kereskedőt akarták széttépni, de félő volt, hogy nem állnak meg ennyinél.

Délelőtt 9 órakor a marhavásárban „lárma támadt és többen kiáltották, hogy Noszlopy jön fölkelőivel a horvátokat megtámadni." Erre „a vásározó népség között páni rettegés mutatkozott, amire különösen a Varasdra vezető úton emberek tömegben, aztán marhák és kocsik a legnagyobb futásban menekülni törekedtek és távoztak". Az izgalmat állítólag az okozta, hogy egy somogyi paraszt szóváltásba keveredett egy vértessel, társaival együtt megrohanta, de a vértes néhány kardsuhintással elkergette őket. A hírre Kulmer 320 határőrrel és 40 vértessel a vásártérre sietett, s kétórányi fáradozással sikerült lecsillapítania a kedélyeket, annál is inkább, mert kiküldött járőrei jelentették, hogy magyar csapatok közeledésének nincs jele. A vásár 11 óra tájban újra kezdődött, ugyanakkor az előző két órában részint a menekülők, részint a minden vásárban jelen lévő tolvajok több állatot és sok árut elloptak. Kulmer a kedélyek lecsillapítása érdekében dobszóval kihirdettette, „hogy a népnek megengedtetik, miszerint maguk között a náluk lévő pénzzel intézzék a kereskedést, ugyanakkor ismét kinyilváníttatott, hogy a Kossuth-bankók minden érték nélküliek, s annak következményeit minden tulajdonos magának tulajdonítsa". A nép mindazonáltal kevés hitelt adott e bejelentésnek, mivel azt a megyei hatóság és a királyi biztos még nem hirdette ki.

[164] L. erre Knesevich aug. 13-i jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 230–231. o.

[165] *Barbarits Lajos* 60. o.

[166] L. erre Nugent-hoz intézett jelentéseit, közli *Hermann – Molnár* II. 224–225. o.

[167] L. erre Jellačićhoz intézett átiratát, közli *Hermann – Molnár* II. 226–227. o.

Kulmer a történteket még aznap jelentette a II. tartalékhadtest parancsnokságának, és sürgette, hogy a Kossuth-bankók betiltásáról szóló rendeletet a királyi biztos mielőbb hirdettesse ki.[168] Kulmer a jelentés egy példányát megküldte a cs. kir. hadügyminisztériumnak, az továbbította a cs. kir. kerületi főispánnak, aki december 31-én azzal küldte meg Bogyay Lajos megyefőnöknek, hogy vizsgálja ki, vajon a Rohonczy Ignác akkori soproni kerületi főbiztos által elrendelt vizsgálat megtörtént-e, vagy sem. Bogyay ezzel kapcsolatban megkereste Csillagh Lajos volt alispánt, aki az egész dologról mit sem tudott, mire Bogyay utasította Farkas Benjámin cs. kir. főbírót, „hogy Nagykanizsa mezővárosa tanácsának meghallgatásával szigorú vizsgálatot tartson az iránt, mikor, mely okból s minő zavar idéztetett elő azon város kebelében augusztus hónak 13-án megtartott vásár alkalmával."[169] A vizsgálat eredményéről azonban nincs adatunk.

Az utolsó hónapok

Kulmer augusztus 14-én, vagy 15-én alakulatával együtt elhagyta a várost, mert Knesevich Eszékre rendelte.[170] Augusztus 18-án Nagykanizsára érkezett a 17. gyalogezred négy százada, Franz Mundsinger őrnagy vezetésével.[171] Augusztus végén ez az alakulat is tovább vonult Zalaegerszegre, s helyét az ogulin-szluini zászlóalj foglalta el, valószínűleg ismét Kulmer őrnagy vezetésével. Október végén a 17. gyalogezred tartalék zászlóaljának törzse és három százada tért vissza Nagykanizsára, az ogulin-szluini zászlóalj pedig Horvátországba távozott.[172] December közepén 500 fő volt helyőrség létszáma, s további két század érkezését várták.[173]

Szeptember elején érkezett meg Knesevich utasítása, amelyben elrendelte a Kossuth-bankók beszedését és megsemmisítését.[174] Négy nap alatt 22 792 forint és 45 krajcár gyűlt össze, a további gyűjtés során ez az összeg 45 644 forint 30 krajcárra emelkedett, amit október 7-én nyilvánosan elégettek; október 22-én pedig újabb 20 830 forint lett a lángok martaléka; azaz minimum 66 500 forint volt a polgárok és a közösség anyagi vesztesége, a kivetett hadisarc több mint háromszorosa.[175] Az egyik alkalommal Kulmer

---

[168] Kulmer jelentését közli *Hermann – Molnár* II. 227–229. o. l. még *Cser – Könczöl* 31. o.; *Barbarits Lajos* 60. o.

[169] VML N. 151. Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. Levelezési jegyzőkönyv 1850. január 27 – április 7. No. 649. (1850. jan. 31.)

[170] *Hermann – Molnár* II. 230. o. 1849. aug. 15-én már Iharosberényben volt. KA Nl. N. Karton 11. 1849-8-162.

[171] *Hermann – Molnár* II. 231–232. o.

[172] L. erre Knesevich okt. 20-i jelentését, közli *Hermann – Molnár* II. 236. o.

[173] Hollósy József – Bogyay Lajos megyefőnöknek, Nagykanizsa, 1849. dec. 20. ZML Megyefőnöki iratok. Miscellania.

[174] Ez az 571. számú utasítás nem ismert, de dátum nélkül utal rá Barbarits 60. o. Miután Knesevich 574. számú jelentése Keszthelyen, szeptember 5-én kelt, feltételezhetjük, hogy az 571. számú utasítást aznap vagy egy-két nappal korábban írta. Az is elképzelhető, hogy azonos azzal a szept. 5-i utasítással, amelyet a megyének, s amelyet a jegyzőkönyvi kivonat alapján ismertet *Novák Mihály* 210–211. o. Az 574. számú jelentést l. KA AFA Karton 1893. 2. Rk. u. N. 1849-9-4.

[175] *Novák Mihály* 216–217. o.; *Barbarits Lajos* 60. o. (Cser József emlékezései alapján mindketten több százezer forint megsemmisítéséről írnak); *Hermann – Molnár* II. 235–237. o. – A Kossuth-bankók beszolgáltatásával kapcsolatban a megyei hatóság és az egyes hivatalnokok még október közepén is élénk levelezést folytattak Knesevichcsel. *Novák Mihály* 212–217. o.

őrnagy százforintos Kossuth-bankóval gyújtott szivarra, mondván: „Kossuthnak csak a neve ég most, de nemsokára maga is el fog égni."[176]

Az időközben a pécsi katonai kerület parancsnokává kinevezett Stefan Wilhelm Wernhardt altábornagy arra utasította a város tisztviselőit, hogy igazolják a forradalom alatti magatartásukat. Az 1849. november 13-án kelt válasz, pimaszsággal határos merészségében, csak Albanich augusztus 6-án, Nugent-hoz intézett kérvényéhez mérhető.

A nyilatkozat szerint „Kanizsa város tanácsa és minden egyes tisztviselői, valamint a forradalom előtt legnagyobb hódolattal és tisztelettel viseltetett az uralkodó fejedelem iránt, úgy a forradalom ideje alatt is soha az uralkodóház eránt tartozó kötelesség ösvényéről el nem távozott. Őfelségének mindazon rendeleteit, melyek a tanácshoz eljutottak, foganatba vette, és azoknak mindenkor engedelmeskedett." (Amibe beleértendő volt, hogy nem a város tehetett arról, ha nem kapta meg a rendeleteket). A további körmondat még merészebb volt: „A városi tanács soha a pártütő kormánnyal egyet nem értvén, ennek rendeleteit egyedül akkor foganatosította, midőn a város a császári királyi katonaságtul elhagyatván, a városban vagy ennek közelében a pártütő kormánynak seregei voltak, ily esetben a nem engedelmeskedés a városnak elpusztítását, a tanácsnak pedig halállali büntetését vonta volna maga után, ellenben a városi tanács a császári királyi katonaságnak a városban és ennek vidékén tartózkodása alatt a császári királyi katonaságnak minden rendeleteit legnagyobb pontossággal és megelőzőleg híven teljesítette, a császári királyi katonaság elszállásolása és élelmezéséről szüntelen gondoskodván, a csendnek és rendnek fenntartására pedig minden igyekezetét fordítván, a városban tartózkodott és keresztül vonult császári királyi katonaságnak és ennek parancsnokainak teljes megelégedését magának kiérdemlette;" s a fentiekkel kapcsolatban hivatkozott Nugent táborszernagy, Knesevich ezredes, valamint Glavasch őrnagy, térparancsnok tanúbizonyságára. Végül a tanács tagjai kijelentették, hogy az 1848 áprilisi törvények hivatalukban érték őket, de „soha sem esküt nem tettek, sem pedig térítvényt a pártütő kormánynak nem adtak arról, hogy hivatalokat folytatni, és a hivatalban megmaradni fognak."[177]

Hasonló választ adott Wernhardt felszólítására a nagykanizsai sópénztár személyzete is, mondván, hogy a pénztár hivatalnokai sem az 1848. október 3-i királyi kézirat kihirdetése előtt, sem utána „a Magyarországban felmerült politikai mozgalmakban részt nem vettek, s mint ilyenek, viseletek folyó évi július 1. napjáról keletkezett császári királyi főhadiparancsnoksági hirdetménybe nem ütközvén, magokat vétkeseknek lenni nem érzik, s ekképpen a császári királyi katonai bíróság elébe leendő állítás alól magokat kegyesen felmentetteknek lenni reménylik."[178]

A városi hatóság 1848–1849. évi ténykedésének szép epilógusa volt, hogy 1849. december 18-án folyamodványt adtak be Bogyay Lajos cs. kir megyefőnökhöz, amelyben kérték Csertán Sándornak, a megye elfogott kormánybiztosának szabadon bocsátását. „Ő

[176] *Novák Mihály* 216. o.

[177] Közli *Hermann – Molnár* II. 237–238. o. A városi jegyzőkönyv alapján ismerteti a választ *Barbarits Lajos* 61. o.; Glavasch neve csak ebben fordul elő, miután azonban a tisztázat hivatkozik a térparancsnoki tisztet 1849. januárja óta ellátó Knesevich ezredes tanúbizonyságára, s Knesevich soha nem volt térparancsnok, bizonyára az átírásnál maradt ki Glavasch neve. – A város vezetői 1850. jan. 25-én tették le a hűségesküt a császárra. ZML Megyefőnöki iratok. Miscellania.

[178] Közli *Hermann – Molnár* II. 239. o.

szelíd bánásával és igazságszeretetével mind bennünket, mind e megye lakosságát megmentette mindazon szerencsétlenségtől, mellyel sok mások, például csak szomszéd Somogy megye is nagymértékben sújtatott" – írták.[179]

Mérleg

Nagykanizsa és Kiskanizsa 1848–49-es történetének fő motívuma kétségkívül a két település lakosságának szinte hihetetlen összetartása. Emiatt nem lehetett eredményes az 1848. júniusi választási verekedés kivizsgálása a megyei hatóság részéről, de ennek volt köszönhető az is, hogy a város egyes polgárait soha nem érte megtorlás sem az 1848. szeptemberi támadások, sem az október 3-i felkelés, sem az 1849. áprilisi, májusi, majd júliusi események miatt; sőt, a megszálló katonaság – ha fogcsikorgatva is – de mindannyiszor kénytelen volt beérni a városi hatóság mentegetőzésével. Ez pedig nem volt kis dolog, figyelembe véve azt, hogy más, hasonlóan rebellis településeket (Pincehely, Bősárkány, Csorna, Losonc, Mezőcsát, Csongrád, Székesfehérvár) milyen komoly megtorlás (felégetés, részleges vagy teljes feldúlás, hadisarc) sújtott 1848–49-ben – időnként a nagykanizsaiak tetteinél jóval kevesebbért is. S hogy nem így történt, abban nem csak annak volt szerepe, hogy a nagykanizsaiakat csupa óvatos/határozatlan és/vagy humánus cs. kir. parancsnokkal hozta össze a szerencséjük, hanem annak is, hogy tudták: minden belső konfliktusukat félre kell tenniük a túlélés érdekében.

A városi adminisztráció is kiválóan szolgálta a túlélést: soha nem tagadta meg a cs. kir. parancsnokok utasításainak teljesítését, csak éppen úgy szabotálta őket, ahogy lehetett. Ha a városi fiatalság, vagy a megszállók által „csőcseléknek" titulált szegényebb lakosok letépték a cs. kir. kiáltványokat, vagy Kossuthot éltették, esetleg megtámadtak egyes katonákat, a városi hatóság mindannyiszor ígéretet tett a bűnösök kézre kerítésére, csak éppen soha nem találta meg őket. Albanich városbíró mind 1849. április 10-én, mind július 16-án mindent megtett azért, hogy a városi lakosságot visszatartsa a megszállók elleni támadástól, s a város utólag kétségkívül hálás is lehetett neki ezért, még ha július 16-án meg is rohanták a péküzletét, s ő maga is elbujdosni kényszerült. Albanich nyilván érzékelte azt, amit a város hevesebb vérű lakosai nem: amíg reguláris magyar csapatok nem érkeznek a város környékére, öngyilkosság a megszállók elleni minden nagyobb akció. Nem véletlenül írta róla Csertán Sándor kormánybiztos, hogy túltesz sok alispánon.

A két település 1848–49-ben komoly áldozatokat vállalt (részben volt kénytelen vállalni) az átvonuló csapatok élelmezése kapcsán, s nyilván komoly veszteségeket okozott a háború miatt a horvát területekkel megakadó kereskedés is. Ugyanakkor a települések anyagi erejét és vitalitását mutatja, hogy nem csak ezeket a közvetlen és közvetett terheket voltak képes elviselni, hanem a 20 000 forint hadisarcot és a Kossuth-bankók kárpótlás nélküli megsemmisítését is. A városi vezetés szívósságát bizonyítja, hogy az 1860-as évekre sikerült elérnie, hogy a Jellačić átvonulásakor elszenvedett veszteségek és a Knesevich által kivetett hadisarc az adóba történő betudására ígéretet kapjanak.

Noha a helytörténeti irodalom gyakran utal a szabadságharcot követő elfogatásokra és egyéb retorziókra, úgy tűnik, Nagy- és Kiskanizsán ezek elmaradtak. Természetesen vol-

[179] Közli *Hermann – Molnár* II. 242–243. o.

tak nagy- és kiskanizsai illetőségű áldozatai a megtorlásnak, de ők nem a helyben, hanem az országos eseményekben játszott szerepük miatt szenvedték el a megtorlást. Ebben nyilván annak is szerepe volt, hogy a város vezetősége lényegében változatlan maradt, s a megyei tisztikart sem igen tizedelte meg a neoabszolutizmus rendszere. Így a személyi folytonosság miatt mind a szűkebb, mind a tágabb közösségen belüli szolidaritás érvényesítésére nyílt némi lehetőség.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
2. Rk. u. N.	KA AFA Karton 1885–1893. 2-tes Reservekorps unter Nugent. 1848. IX–XII., 1849. I-VIII.
AFA	KA Alte Feldakten
Andrássy Antal, 1973.	*Andrássy Antal:* Noszlopy Gáspár Somogy megyei kormánybiztos Baranya megyei iratai 1849. május-augusztus. In: Baranyai Helytörténetírás, 1973. Szerk. *Szita László.* Pécs, 1973.
Andrássy Antal, 1987.	*Andrássy Antal:* Noszlopy Gáspár 1820–1853. *Somogyi Almanach,* 43–44. szám. Kaposvár, 1987.
Barbarits Lajos	*Barbarits Lajos:* Nagykanizsa. Magyar városok monográfiája. Budapest, 1929.
Cser – Könczöl	*Könczöl Imre:* Nagykanizsa a szabadságharc idején. *Cser József* tanító naplója. *Honismeret,* 1988/2. 29–31. o.
Fiáth Ferenc lev.	VML N 151. Veszprém és Zala megyék cs. kir. biztosának iratai. *Fiáth Ferenc* cs. kir. biztos levelezőkönyve, 1849. jan. 16 – ápr. 25.
HA. u. W-G.	KA AFA Hauptarmee unter Windisch-Grätz
HA DA	KA AFA Hauptarmee. Detailakten
Hermann – Molnár I–II.	*Hermann Róbert – Molnár András:* Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár. I–II. k. Nagykanizsa, 2000.
Hermann Róbert, 1995.	*Hermann Róbert:* Perczel Mór első honmentő hadjárata. *Zalai Gyűjtemény,* 36/II. Zalaegerszeg, 1995.
Hermann Róbert, 1999.	*Hermann Róbert:* A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron, 1999.
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien
Kr.-sl. AK. u. D.	KA AFA Karton 1917. Kroatisch-slovenisches Armeekorps unter Dahlen 1849. I–XIII.
MOL	Magyar Országos Levéltár
Molnár András, 1999.	*Molnár András:* „Zalának elszállt lelke..." Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849 május 26 – július 29. *Századok,* 1999. 329–372. o.

MT	*Marczius Tizenötödike* (Pest)
Nl. N.	KA Nachläße. B/1295. Nachlaß Nugent. Karton 7-12. Feldzug des II. Reservekorps in Ungarn.
Noszlopy Antal	*Noszlopy Antal:* Önéletrajz. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága..." Emlékiratok. Válogatta és sajtó alá rendezte *Forrai Ibolya.* Negyvennyolcas Idők II. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1999.
Novák Mihály	*Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. 2., bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906.
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
PH	*Pesti Hirlap*
VML	Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
ZML	Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg

Róbert Hermann

A LUCKY TOWN AT WAR – NAGYKANIZSA IN 1849

Summary

During the sixteen months of the 1848–1849 Hungarian revolution and war of independence, from the revolt in March 1848 to the reprisals in October 1849, Nagykanizsa was probably one of the most significant scenes of events in South and West Transdanubia. The study treats the history of the town from its occupation by the Imperial Royal troops in January 1849 to the end of the war of independence.

Subsequent to the withdrawal of the Perczel Corps in December 1848, the units of the Imperial Royal I Reserve Corps, led by Field Marshal Laval Nugent, marched into the town. On 25–26 January, the corps left Nagykanizsa, leaving behind a small garrison only. With Nugent's troops having marched away, there were no military operations taking place in the county until April 1849. As the strength of the garrison was gradually decreasing, the Imperial Royal authorities did not urge the investigation of certain incidents that happened in September and October 1848, such as the attack on Croatian supplies and the uprising in Nagykanizsa on 3 October.

On 10 April, an Imperial Royal border guard in Nagykanizsa shot a boy dead, by accident as stated, for cheering Kossuth (or singing the Kossuth melody), whereupon the citizens attacked some members of the garrison. The garrison troops were forced to evacuate the town, and took up a position at the Roman Catholic cemetery. Having taken notice of the events, Major General Stillfried led his troops to Nagykanizsa on 12 April. The general threatened the town with bombardment and demanded reparations from the magistrate, but later he abandoned his claims and on 14 April, he withdrew his troops to Muraköz (a territory between the Drava and Mur rivers).

On 20 April, Stillfried's troops occupied the town again. Soon, primarily as a result of the successful actions of Gáspár Noszlopy, government commissioner in Somogy County, the situation of the invaders became more and more alarming. That was the reason for evacuating the town on 25 April. On 29, the border guards of Major Zastavniković marched into Nagykanizsa, to hand over command to Lieutenant Colonel Dimatschek on 1 or 2 May.

At the turn of April and May, the commanders of the garrison kept reporting on the menace to be reckoned with. On 17 May, Hungarian national guards and soldiers from Zala and Somogy Counties attacked the detached company of the garrison in Iharosberény. On 20 May, Noszlopy's

hussars alerted the garrison again. On 20–21 May, Colonel Knesevich, who had taken over the command of the occupation brigade, withdrew his troops to Muraköz finally. Thus, Hungarian authority was restored in Zala County, apart from Muraköz. Sándor Csertán, who was appointed the county's new government commissioner, held a rally in Nagykanizsa, where he proclaimed the Declaration of Independence and ordered recruitment.

On 8 July, the troops of the Imperial Royal II Reserve Corps, led by Field Marshal Nugent, entered the county again, and occupied Nagykanizsa on 14. Two days later, however, the horsemen of Gáspár Noszlopy made a raid into the town and drove out the Croatian invaders with the help of the local citizens. Nevertheless, the hussars soon left Nagykanizsa and the occupation troops returned.

By the end of the month, the Imperial Royal military had occupied Zala County almost entirely. Subsequent to the further advance of the Imperial Royal troops to Somogy County, the strength of the garrison in Nagykanizsa decreased considerably, although the Imperial Royal troops did not regard the situation as favourable until the middle of August. On the occasion of the third occupation, Colonel Knesevich demanded 20 000 forints of reparations from the community. On 13 August, the day of the Hungarian capitulation, there was a panic at the market in Nagykanizsa, as Hungarian troops were said to have approached the town. The county had been pacified by the beginning of September only.

There were no significant reprisals taking place in Nagykanizsa after the war of independence, partly because no major changes were made either to the composition of the municipal council or the county personnel during the years of neo-absolutism. This continuity provided a chance to implement a policy of solidarity in the community.

Róbert Hermann

UNE VILLE QUI EUT DE LA CHANCE SUR LE CHEMIN DES ARMÉES NAGYKANIZSA EN 1849

Résumé

La ville de Nagykanizsa fut peut-être le théâtre le plus important des événements de la révolution et de la guerre d'indépendance dans le sud et l'ouest de la Transdanubie durant les 16 mois entre la révolution de mars 1848 et la répression d'octobre 1849. L'étude examine l'histoire de la ville depuis l'occupation impériale et royale en janvier 1849 jusqu'à la fin de la guerre d'indépendance. Après le retrait du corps d'armée de Perczel en décembre 1848, les unités du premier corps d'armée impérial de réserve commandées par Laval Nugent, général commandant de corps d'armée, entrèrent dans la ville le 10 janvier 1849. Les 25 et 26 janvier, ce corps d'armée évacua Nagykanizsa en y laissant seulement une garnison restreinte. Après le départ de Nugent, les opérations militaires cessèrent sur le territoire du département jusqu'en avril 1849. Le nombre de plus en plus réduit de la garnison dût contribuer au fait que les autorités impériales et royales ne tenaient pas à enquêter sur les événements de septembre–octobre 1848, notamment sur les attaques contre les envois croates et l'émeute du 3 octobre à Kanizsa.

Le 10 avril à Nagykanizsa, un garde-frontière impérial et royal aurait accidentellement tué par balle un jeune homme acclamant Kossuth (ou chantant une chanson sur celui-ci). Les habitants de la ville attaquèrent alors certains soldats de la garnison. Celle-ci fut contrainte d'évacuer la ville et de prendre position près du cimetière catholique. Après en avoir été informées, les troupes du major général Stillfried arrivèrent à Nagykanizsa le 12 avril. Il menaça de tirer sur la ville et exigea une contribution de guerre avant d'y renoncer et de se retirer, le 14 avril, à Muraköz.

Le 20 avril, les troupes de Stillfried occupèrent, de nouveau, la ville. Très vite, la situation des occupants devint inquiétante surtout en raison du succès des actions menées par Gáspár Noszlopy, commissaire du gouvernement dans le département de Somogy. Stillfried et ses troupes furent contraints d'évacuer la ville le 25 avril. Le 29 entrèrent dans la ville les gardes-frontières du commandant Zastavniković qui fut remplacé, le 1er ou le 2 mai, par le lieutenant-colonel Dimatschek.

Fin avril et début mai, les commandants de la garnison n'arrêtèrent pas de signaler le danger. Le 17 mai, des gardes nationaux et des honveds de Zala et de Somogy attaquèrent la compagnie détachée à Iharosberény. Le 20 mai, quelques hussards de Noszlopy alertèrent de nouveau la garnison. Les 20 et 21 mai, le colonel Knesevich, nouveau commandant de la brigade d'occupation, se retira définitivement à Muraköz. Ainsi la souveraineté hongroise fut rétablie dans le département de Zala, excepté le district de Muraköz. Nommé commissaire du gouvernement de ce

département, Sándor Csertán fit une assemblée populaire à Nagykanizsa, annonça la Déclaration d'Indépendance et ordonna la levée de troupes.

Le 8 juillet, les troupes du deuxième corps d'armée impérial et royal de réserve commandées par Nugent entrèrent, de nouveau, dans le département et occupèrent Nagykanizsa le 14. Mais les cavaliers de Gáspár Noszlopy pénétrèrent dans la ville le 16 juillet et chassèrent, avec l'aide de la population locale, l'armée d'occupation croate. Toutefois les hussards quittèrent bientôt la ville et les occupants revinrent.

Avant la fin du mois, les troupes impériales et royales occupèrent la quasi-totalité du territoire du département de Zala. Après l'avancée des troupes vers le département de Somogy, les effectifs de la garnison furent considérablement réduits malgré le fait que les troupes impériales et royales n'y aient pas été en sécurité même jusqu'à la mi-août. A l'occasion de la troisième occupation, le colonel Knesevich exigea une contribution de guerre de 20.000 forints. Le 13 août, jour de la capitulation à Világos, le marché de Nagykanizsa fut pris de panique à la nouvelle de l'arrivée de troupes hongroises. La pacification complète du département ne s'acheva que début septembre.

A l'issue de la guerre d'indépendance, il n'y eut pas de répression majeure à Nagykanizsa. Ceci est en partie dû au fait que la magistrature municipale resta presque inchangée et le néo-absolutisme ne décima pas le corps d'officiers départemental non plus. Cette continuité permit la mise en œuvre d'une certaine solidarité au sein de la communauté.

Róbert Hermann

EINE GLÜCKLICHE STADT AUF DEM KRIEGSPFAD – NAGYKANIZSA IM JAHRE 1849

Resümee

Nagykanizsa war in den sechzehn Monaten zwischen der Märzrevolution 1848 und der Vergeltung im Oktober 1849 wohl der bedeutendste Schauplatz der Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49 im südlichen und westlichen Transdanubien. Die Studie gibt einen Überblick über die Geschichte der Stadt von der kaiserlich-königlichen Besetzung im Jahre 1849 bis zum Ende des Freiheitskampfes. Nach dem Rückzug des Korps Perczel im Dezember 1848 zogen am 10. Januar 1849 die Verbände des kaiserlich-königlichen I. Reservekorps unter der Führung von Feldzeugmeister Laval Nugent in die Stadt ein. Das Korps verließ Nagykanizsa am 25–26. Januar und hinterließ lediglich eine kleine Garnison. Mit dem Abzug Nugents gab es bis zum April 1849 keine Operationen in diesem Komitat. Auch die stetig abnehmende Stärke der Garnison könnte dazu geführt haben, dass die kaiserlich-königlichen Behörden die Untersuchung der Ereignisse vom September-Oktober 1848 nicht forcierten, so zum Beispiel die Untersuchung des Angriffes auf die kroatischen Transporte, bzw. den Aufstand von Nagykanizsa am 3. Oktober.

Am 10. April erschoss angeblich ein kaiserlich-königlicher Grenzsoldat rein zufällig einen Jungen, der Lajos Kossuth hochleben ließ (oder ein Kossuth-Lied sang), worauf die Einwohner von Nagykanizsa einzelne Mitglieder der Garnison angriffen. Die Garnison war gezwungen, die Stadt zu räumen und bezog am katholischen Friedhof Stellung. Informiert über die Ereignisse kamen am 12. April die Truppen von Generalmajor Stillfried vor Nagykanizsa an. Der General drohte der Stadt mit Beschuss und verlangte vom Magistrat Kriegstribut. Später jedoch zog er seine Forderung zurück und marschierte schließlich am 14. April in die Murgegend zurück.

Am 20. April belagerten die Truppen Stillfrieds erneut die Stadt und ließen sie am 25. April wieder räumen. Die Situation der Belagerer wurde aber nach kurzer Zeit immer bedenklicher, vor allem infolge der erfolgreichen Aktionen des Regierungsbeauftragten von Somogy, Gáspár Noszlopy. Dies war der Grund dafür, weshalb Stillfried die Stadt am 25. April neuerlich räumen ließ. Am 29. April zogen die Grenzsoldaten von Major Zastavniković in die Stadt ein. Am 1. oder 2. Mai übernahm Oberstleutnant Dimatschek das Kommando vom Major.

An der Wende vom April-Mai deuteten die Garnisonskommandanten ständig auf die Gefahr hin, die auf die Garnison lauerte. Am 17. Mai griffen Nationalgardisten und Honveds aus den Komitaten Zala und Somogy die nach Iharosberény versetzte Kompanie der Garnison an. Am 20. Mai schreckten erneut einige Husaren von Noszlopy die Garnison auf. Am 20–21. Mai zog sich Oberst Knesevich, der das Kommando der besetzenden Brigade übernommen hatte, endgültig in die Murgegend zurück, und auf dem Gebiet des Komitats Zala wurde – mit Ausnahme des Kreises der Murgegend – die ungarische Kontrolle wiederhergestellt. Der zum Regierungsbeauftragten des

Komitats ernannte Sándor Csertán hielt in Nagykanizsa eine Volksversammlung ab, verkündete die Unabhängigkeitserklärung und verordnete die Rekrutierung.

Am 8. Juli marschierten die Verbände des kaiserlich-königlichen II. Reservekorps unter der Führung von Feldzeugmeister Laval Nugent erneut in das Komitat ein und besetzten am 14. Juli Nagykanizsa. Am 16. Juli jedoch drangen die Kavalleristen von Gáspár Noszlopy in die Stadt ein und konnten mit Hilfe der örtlichen Bevölkerung die besetzende kroatische Truppe aus der Stadt schlagen. Als die Husaren aber nach kurzer Zeit Nagykanizsa verließen, kamen auch die Besetzer wieder zurück.

Bis zum Ende des Monats besetzten die kaiserlich-königlichen Truppen fast das gesamte Gebiet des Komitats Zala. Nach dem erneuten Vordringen der kaiserlich-königlichen Truppen in Richtung des Komitats Somogy sank die Stärke der Garnison von Nagykanizsa wiederholt in bedeutendem Maße, obwohl sich die kaiserlich-königlichen Truppen bis Mitte August nicht sicher fühlen konnten. Bei der dritten Besatzung verlangte Oberst Knesevich von der Bevölkerung einen Kriegstribut von 20 000 Forint. Am 13. August – dem Tag der Waffenniederlegung von Világos – machte sich auf dem Jahrmarkt von Nagykanizsa Panik breit, weil sich die Nachricht verbreitet hatte, wonach sich ungarische Truppen der Stadt näherten. Die vollständige Pazifikation der Stadt erfolgte erst Anfang September.

In Nagykanizsa kam es nach dem Freiheitskampf zu keiner ernsthafteren Vergeltung. Dabei spielte wohl auch die Tatsache eine Rolle, dass die Führung der Stadt im Grunde unverändert geblieben und auch das Beamtenkorps des Komitates nicht vom System des Neoabsolutismus dezimiert worden war. So ergaben sich infolge der personellen Kontinuität sowohl innerhalb der engeren, als auch innerhalb der weiteren Gemeinschaft gewisse Möglichkeiten zur Geltendmachung der Solidarität.

Роберт Херманн

ОДИН СЧАСТВЛИВЫЙ ГОРОД НА ПУТИ ДЕЙСТВУЮЩИХ ВОЙСК – НАДЬКАНИЖА В 1849 ГОДУ

Резюме

В период революции и освободительной борьбы 1848–1849 годов город Надьканижа был наболее важным театром военных действий в военных событиях на южном и юго-западном задунайском крае в течение шестнадцати месяцев, истекших между мартовской революцией 1848 года и расправой над ней, последовавшей в октябре 1849 года. Автор статьи рассматривает историю города, начиная с его оккупации в марте 1849 года кайзеровско-королевской армией вплоть до конца борьбы за свободу.

После отступления корпуса Перцеля 10 января 1849 года части первого запасного кайзеровско-королевского корпуса, которым командовал генерал-фельдмаршал Лаваль Нюжан, вошли в город. 25–26 января корпус оставил город Надьканижа, где он оставил всего лишь небольший гарнизон. С уходом войск Нюжана на территории области военные операции прекратились до апреля 1849 года. Все более уменьшавшийся численный состав гарнизона города также сыграл роль в том, что кайзеровско-королевские власти не форсировали протекание военных событий сентября–октября 1848 года, в том числе атаки на вонные транспорты хорватов и расследование канижайского восстания 9 октября того же года.

10 апреля 1849 года один пограничник кайзеровско-королевской армии якобы случайно убил одного молодого человека, который провозглашал здравицу Кошуту (или пел боевую песню о Кошуте), после чего канижайцы атаковали некоторых бойцов гарнизона. Гарнизон вынужден был сдать город и занял позиции у католического кладбища. Узнав о случившемся, войска под руководством генерал-майора Штиллфрида 12 апреля прибыли к городу Надьканижа. Генерал грозился расстрелять город и требовал выплаты контрибуции от магистрата города, однако позднее он отказался от своих требований и 14 апреля отступил на территорию Мурского междуречья.

20 апреля войска Штиллфрида вновь оккупировали города, а 25 апреля вновь вышли из него. Вскоре положение оккупантов стало еще более угрожающим, главным образом в результате успешных военных акций шомодьского уполномоченного правительства Гашпара Нослопи. По этой причине 25 апреля Штиллфрид вновь отступил из города. 29 апреля в город вошли войска пограничников из гарнизона майора Заставниковича. 1-го или 2-го мая от

майора принял командование подполковник Диматчек. В конце апреля–начале мая командиры гранизона непрерывно подавали сигналы об опасности, угрожавшей гарнизону. 17 мая залайские и шомодьские национальные гвардейцы и хонведы атаковали отдельную роту, дислоцировавшуюся в Ихарошберень. 20 мая несколько гусаров Нослопи вновь нагнали страх на гарнизон. 20–21 мая полковник Кнешевич, принявший командование над бригадой оккупационных войск, окончательно отступил в междуречье Мур, На территории комитата Зала – за исключением района междуречья – было восстановлено управлние венгров. Назначенный уполномоченным правительства в комитате Шандор Чертан провел большой митинг в городе Надьканижа, провозгласил декларацию о независимости и объявил рекрутский набор.

8 июля войска II кайзеровско-королевского корпуса, аозглавляемые генерал-фельдмаршалом Нюжаном, вновь вошли в комитат и 14 июля оккупировали город Надьканижа. Однако 16 июля кавалеристы Гашпара Нослопи ворвались в город Надьканижа и при поддержке местного населения выбросили из него армию хорватских оккуантов. Однако гусары вскоре оставили город , и оккуанты вновь вернулись в Надьканижу.

К концу текущего месяца кайзеровско-королевские войска оккупировали почти всю территорию комитата Зала. После нового продвижения вперед кайзеровско-королевских войск в направлении комитата Шомодь численность надьканижайского гарнизона значительно снизилась, хотя кайзеровско-королевские войска до середины августа не чувствовали себя в безопасности. После третьей оккупации города полковник Кнешевич наложил на жителей города военную контрибуцию а размере 20 0000 форинтов. 13 августа – в день перемирия, заключенного при Вилагош –, на базаре в городе Надьканижа разразилась паника, так как прошла весть о том, что венгерские войска приближаются к городу. Полное успокоение комитата наступило лишь к началу сентября.

После борьбы за свободу в Надьканижа не происходило крупных кровавых операций по подавлению восстания. В этом существенную роль, очевидно, сыграло и то, что руководство города в основном осталось без изменений, и комитатский офицерский состав также не был подвержен репрессиям со стороны системы неоабсолютизма. Таким образом благодаря некоторому постоянству в составе руководства предоставилась определенная возможность для осуществления солидарности внутри как более узкого, так и более широкого коллектива горожан.

KRÁMLI MIHÁLY

A TEGETTHOFF-OSZTÁLY SZÜLETÉSE

Az osztrák–magyar dreadnought-program

1905–1906-ban nem egyszerűen kavicsot, hanem valósággal féltéglát hajítottak a csatahajó-tervezés állóvizébe. A Royal Navy új csatahajója, a DREADNOUGHT megjelenése keltette hullámverés hamarosan elérte valamennyi nagy és közepes haditengerészetet. A kisebb-nagyobb tengeri hatalmak haditengerészeti vezetését valamint politikusait a nagy változások idején tapasztalható izgatottság fogta el, ahhoz hasonló, amikor fél évszázaddal korábban a páncélos hajók felváltották a fából készült sorhajókat.

Miben rejlett a DREADNOUGHT újszerűsége, amellyel képes volt ilyen mértékű hatást elérni? Elsősorban a megjelenés időpontjától. Az egységes nehéztüzérségű, négynél több löveggel ellátott páncélos hajók gondolata nem volt új, másfél-két évtizeddel korábban több is épült, ám különösebb visszhang nélkül maradtak, mivel megjelenésük a haditengerészeti fejlesztés és versengés nyugalmi időszakára esett. Ráadásul kivitelük miatt nem jelentettek komolyabb kihívást, inkább csak amolyan kuriózumnak számítottak.[1] Teljesen más volt a helyzet a DREADNOUGHT-tal. A gondolat merészségét, bár mint említettük, az alapötlet nem volt új, nem tagadhatjuk meg a hajó szellemi atyjától, Sir John Fisher tengernagytól, az admiralitás első lordjától.[2] Az egységes nehéztüzérség elvének alkalmazásához, ráadásul mindjárt tíz löveggel, valóban merészségre volt szükség abban az időben, amikor a haditengerészeti teoretikusok kara a közepes tüzérség elsőbbségét zengte. A DREADNOUGHT jelentőségét tovább növelte, hogy nem csupán a megszokottnál jóval több nehézlöveget helyeztek el rajta, hanem felszerelték a korszak olyan technikai újdonságaival, melyeket ilyen osztályú hajón még nem alkalmaztak, például 45 kaliberhosszúságú (L 45) lövegekkel és gőzturbinával; ráadásul mindezeket egy minden korábbinál nagyobb, 18 000 tonnás hajótestbe építették be. Ezzel a minden korábban épültnél nagyobb, erősebb és gyorsabb csatahajóval a világ vezető tengeri hatal-

[1] Ilyen volt az orosz SINOP-osztály négy hajója (1887, 10 200 t, 6×30,5 cm, nyitott barbettákban), illetve a német BRANDENBURG-osztály öt egysége (1891, 10 000 t, 6×28 cm, ikertornyokban).

[2] Sir John „Jackie" Fisher tengernagy két ízben, 1904–1910 illetve 1914–1916 között volt az admiralitás első lordja. Fisher nagy vonalakban már 1902 körül kidolgozta az egységes fegyverzetű típus tervét. Eredeti elképzelése szerint a fő fegyverzet 25,4 cm-es ágyúkból állt volna. 1904-re azonban sikerült meggyőzni őt arról, hogy az ideális fegyverzetet a 30,5 cm-es ágyúk jelentik. Elképzeléseit 1904 után, az admiralitás első lordjaként sikerült megvalósítania. Mondása, miszerint „a legkisebb nagy ágyúkra és a legnagyobb kis ágyúkra van szükségünk" tükröződött a DREADNOUGHT terveiben is, melyen elhagyták a közepes tüzérséget. Az új típusra kevés hatással volt az orosz–japán háború, annak tapasztalatai inkább a terv elfogadtatásában jelentettek segítséget. A csuzimai csata idején pedig már a részletes tervek is készen voltak.

Fisher számára, aki nagy jelentőséget tulajdonított a sebességnek („a sebesség – páncél"), nem a DREADNOUGHT volt az igazi cél. Számára az új „univerzális" hajótípus, az „újszövetségi hajó" a csatacirkálókban testesült meg. Pénzügyi okokból gyors csatahajó tervét (X4, 22 500 t, 10×30,5 cm, 25 cs, 279 mm páncélzat) nem sikerült megvalósítania, így folytatódott az erős de lassú csatahajók, illetve a gyors, de kisebb tűzerejű és vékony páncélzatú csatacirkálók párhuzamos építése. A jütlandi csata tapasztalatai bebizonyították, hogy a fisheri koncepción alapuló csatacirkálók nem sokat érnek, később pedig a hajógépek fejlődése lehetővé tette a gyors csatahajók építését. (Fisherről és a dreadnoughtok, illetve a csatacirkálók születéséről l. *Arthur J. Marder*: The Royal Navy in the Fisher Era. 1-5. Oxford, 1961–1970.; *Jon Tetsuro Sumida*: Sir John Fisher and the Dreadnought. In: *Journal of Military History*, 59, 1995.)

ma, Nagy-Britannia állt elő a navalizmus, a századforduló óta zajló, egyre élesedő flottaverseny korszakában. Anglia a DREADNOUGHT-tal a haditengerészeti vetélkedésbe a mennyiségi mellé bevezette a minőségi tényezőt. E hajó korszakos jelentőségét jelzi, hogy az új típust első képviselőjéről *dreadnought*-nak nevezték el.

A DREADNOUGHT jelentősége ebben rejlik: az egyre éleződő flottaverseny korában állt vele elő Anglia, és a kihívás Németországnak szólt. Az adott körülmények között azonban az összes tengeri hatalom haditengerészeti és politikai vezetésének súlyos kihívással kellett szembenéznie. Hatalmas költséggel kiépített flottáik harcértéke szinte egyik napról a másikra lenullázódott.[3] Erre a kihívásra pedig csak egyféle módon lehetett válaszolni: az érintett tengeri hatalmak hasonló típusú hajókat kezdtek el építeni. A DREADNOUGHT éppen az ellenkező hatást érte el, mint amire szánták. Az eredeti elképzelések szerint e jóval nagyobb, erősebb, és ami ezzel együtt jár, drágább típusnak a tengeri fegyverkezés feladására kellett volna szorítania Németországot. Ám, a várakozásokkal ellentétben, egészen más történt: a századforduló óta zajló flottaverseny új, még intenzívebb szakaszba lépett: a dreadnought-korszakba.[4]

A dreadnoughtoknak, és a szinte velük egy időben született csatacirkálóknak számos kritikusuk akadt. Ennek ellenére, egy-két esztendőn belül, mindenki belátta, hogy ez a jövő útja, és a dreadnoughtok építése elkerülhetetlen. Anglia példáját először az Egyesült Államok követte 1906-ban. Németországgal szemben a DREADNOUGHT, legalábbis részben, elérte a célját. Tirpitz tervei romokban hevertek, a megnövelt vízkiszorítás miatt hatalmas összegekért ki kellett bővíteni a kieli csatornát. A hajótervek átdolgozása miatt a németeknek, 18 hónap szünet után, végül csak 1907-ben sikerült hajóépítő programjukat folytatniuk, immár dreadnought-típusú hajókkal. A nagyobb tengeri hatalmak közül Japán, Oroszország és Olaszország 1909-ben, Franciaország és az Osztrák-Magyar Monarchia 1910-ben kezdte el első dreadnoughtjai építését.

A dreadnoughtok megjelenése, mint már említettük, új tényezővel bővítette a flottaversenyt: a mennyiségi mellett megjelent a minőségi faktor is. Míg a megelőző másfél évtized csatahajói, a sorhajók, mind méretükben, mind fegyverzetükben, mind műszaki jellemzőikben meglehetősen hasonlóak voltak, addig a DREADNOUGHT megjelenése után az új típusú csatahajók mérete és tűzereje rohamos növekedésnek indult. A versenyt

---

[3] Természetesen ez nem azt jelentette, hogy a korábban épült, hagyományos sorhajók egyik percről a másikra minden harcértéküket elvesztették volna. Több szerző (pl. az amerikai Bernard Brodie) élesen kritizálja is az erre az időszakra vonatkozó efféle véleményeket. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a dreadnoughtok megjelenését követően a sorhajók már csak másodvonalbeli feladatokra voltak alkalmasak. Ennek alátámasztására elég csak Jellicoe tengernagyra hivatkoznunk (*Admiral Viscount Jellicoe of Scapa*: The Grand Fleet 1914-1916. London 1919. 47–48. o.), aki leírja, hogy a dreadnoughtok közé 1914-ben kényszerből beosztott sorhajók kisebb sebességük miatt nem tudták végrehajtani a manővereket, és csak összekuszálták a hadrendet, emellett rövidebb lőtávolságú ágyúikból tüzet sem tudtak volna időben nyitni az ellenségre.

[4] Németország a komoly tengeri fegyverkezést 1898-ban, Tirpitz első flottatörvényével kezdte. A kortársak ezt még az aktivizálódó német gyarmatpolitika jelének vélték. A német flottapolitika valódi céljaira, az angol tengeri hatalom elleni kihívására csak a második, 1900-as flottatörvény után derült fény. *Steinberg, Jonathan*: Yesterday's Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet. New York 1965. 128–147. o. A dreadnoughtok megjelenése csak tovább fokozta a kialakult flottaversenyt, melynek fenntartásában a gyáriparosok erősen érdekelve voltak. A folyamat így öngerjesztővé vált, Gebhardt szavait idézve „...mely éhséget csak újabb dreadnoughtokkal lehetett csillapítani. Hosszú távon ez a folyamat csak fokozódott és egyre nehezebbé vált a megállítása." *Louis A. Gebhardt Jr.*: The Development of the Austro-Hungarian Navy, 1897–1914. A Study in the Operation of Dualism. PhD disszertáció, Ruttgers University, 1965. 231. o.

eztán már nem csak az jelentette, hogy ki tud több hajót építeni, hanem hogy ki tud többet, nagyobbat és erősebbet. Az 1905-ben elkezdett DREADNOUGHT 18 000 tonnás volt, az 1909-ben elkezdett brit ORION-osztály egységei 22 500 tonnásak (az ugyanakkor építeni kezdett csatacirkálók már 27 000 tonnásak) voltak; az 1912-ben építeni kezdett QUEEN ELISABETH-osztály pedig már elérte a 30 000 tonnát. Az Egyesült Államokban és Japánban még ennél is nagyobb csatahajók építésébe fogtak; némi késéssel Németországban is hasonló trend alakult ki, mint Nagy-Britanniában.

A vízkiszorítással párhuzamosan a tüzérség kalibere is növekedett. Korábban a sorhajók standard fegyverzete 30,5 cm-es (a németeknél 28 cm-es) ágyúkból állt. Az első dreadnoughtok fegyverzetét is a 30,5 cm-esek korszerűbb változatai alkották. Az angolok voltak az elsők, akik az ORION-osztálynál bevezették a nagyobb, 34,3 cm-es ágyúkat, majd 1912 után, a QUEEN ELISABETH-osztálynál a 38,1 cm-eseket. Az Egyesült Államokban és Japánban a 35,6 cm-es, majd a 40,6 cm-es kaliber váltotta fel a 30,5 cm-est. Németországban a 28 cm-es ágyúkat 30,5 cm-esre cserélték, majd utolsó osztályukat 38 cm-es lövegekkel látták el. Európában még egyetlen államnak, Franciaországnak sikerült nagyobb, 34 cm-es lövegekkel ellátott hajókat szolgálatba állítania. A többi ország (Olaszország 38,1 cm-es és a Monarchia 35 cm-es) ilyen irányú tervei a háború kitörése után már nem valósultak meg.

A navalizmus 1904 körül érintette meg a Monarchiát, elsősorban Ausztriát. Ekkor, az első rendkívüli hitellel kezdődött meg a flotta intenzív fejlesztése: a haditengerészet költségvetése a következő évtized során az ötszörösére nőtt. Ezzel párhuzamosan a Monarchia és a legfőbb riválisnak tekintett Olaszország között egyre élesedő flottaverseny kezdett kibontakozni. A XX. század első évtizedének végén alapvetően két ok kényszerítette a Monarchiát dreadnoughtok építésére. Az egyik az olasz dreadnought-program volt, a másik pedig a hatalmi állás fenntartásának kényszere. A nagyhatalmi státusznak ugyanis immár szükségszerű kellékei voltak a dreadnoughtok,[5] különösen annak a fényében, hogy a Monarchiánál jelentéktelenebb államok is igyekeztek dreadnoughtokra szert tenni (a Földközi-tengeren Franciaország és Olaszország mellett a Török Birodalom, Görögország és Spanyolország). Ugyanakkor a Monarchia volt a legkisebb tengeri hatalom – a nyolcadik a rangsorban – amely még megfelelő ipari-technikai háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy saját tervezésű és gyártású dreadnoughtok építésére vállalkozzék. 1910 és 1915 között megépült a TEGETTHOFF-osztály négy csatahajója, melyek a Monarchia első, egyben utolsó dreadnoughtjai voltak. Számunkra, magyarok számára ez azért is jelentős, mert az osztály negyedik tagja, a SZENT ISTVÁN magyar gyárban, a fiumei Danubiusban épült.

[5] Ezt Rosenberg Gyula, a magyar delegáció tengerészeti albizottságának vezetője így fogalmazta meg: „... a világpolitika alakulása folytán a haditengerészeti érték a nagyhatalom fogalmának bizonyos fokig constituitiv factora lett. Ma már egy igazi nagyhatalom harczképes és a többi államokéhoz mérten viszonylagosan erős haditengerészet nélkül el nem képzelhető. A suly, mellyel a többi nagyhatalmak között bir, nem csak szárazföldi hadseregi erejétől, hanem tengeri harczkészültségétől is függ..." (Közösügyi Bizottság, 1910/I. napló, 109. o.)

A cs. (és) kir. haditengerészet számára 1814-től kezdve a legfőbb mércét és az első számú riválist az itáliai majd olasz haditengerészet jelentette. Az olasz–osztrák haditengerészeti vetélkedés olasz egység utáni időszakára tekintve megállapíthatjuk, hogy a két hatalom tengeri ereje között többé-kevésbé valamiféle egyensúly alakult ki. Ezt elsősorban a két állam hasonló mérete és hasonló gazdasági potenciálja magyarázza, de nem teljes mértékben. Az olaszok jóval többet, átlagában kétszer annyit költöttek a flottájukra, mint a Monarchia, Olaszország ugyanis nem csak Ausztriával, hanem Franciaországgal is rivalizált a Földközi-tengeren. Mégis, ennek ellenére, a szóban forgó időszak legnagyobb részében fennállt ez a bizonyos egyensúly. Ennek oka pedig a következő: mint az a kortársak számára széles körben ismertes volt, az olasz flotta anyagi-technikai fölényét az osztrák-magyar haditengerészet személyi állományának magasabb képzettsége és jobb harci szelleme ellensúlyozta.

1814 és 1848 között a cs. kir. haditengerészet jóval gyengébb volt, mint a nápolyi vagy a piemonti, a siker reményében még külön-külön sem volt képes felvenni velük a küzdelmet. Az osztrák haditengerészet alkalmatlansága már az 1821-es itáliai forradalmak idején is bebizonyosodott, ám akkor Bécsben még úgy gondolták, hogy felesleges a flottára többet áldozni. Az igazi katasztrófa 1848 márciusában, a velencei forradalom idején következett be.

A forradalmak leverése után, 1848 tapasztalatain okulva, végre Bécsben is belátták, hogy a haditengerészet fejlesztése elkerülhetetlen. Ennek érdekében 1850 tavaszán megalkották flottatörvényt. A törvény célja kifejezetten az volt, hogy a fejlesztési program eredményeként a cs. kir. haditengerészet ereje megegyezzen az itáliai államok flottáinak egyesített erejével. Az már más lapra tartozik, hogy a törvény végrehajtása akadozott, és a haditengerészet az évtized végén még igen távol volt a kitűzött céltól.

1861 márciusában megalakult az Olasz Királyság, és ezzel együtt az olasz királyi haditengerészet. Cavour kérésére a torinói parlament komoly összeget szavazott meg új hajók építésére, valamint, Ausztria számára közvetlen fenyegetésként, az adriai Ancona hadikikötővé való kiépítésére. Olaszország nem csak Ausztriától tartott, hanem a Bourbon Spanyolországtól is, ezért kezdett feszített ütemű flottafejlesztésbe. Cavour akkora flottát akart létrehozni, mely egy időben képes szembeszállni az osztrák és a spanyol haditengerészettel. Bár hamarosan világossá vált, hogy osztrák-spanyol támadás nem várható, a fejlesztés üteme nem csökkent. Ez az egyre erősödő irredentizmussal magyarázható, mely nem csak Velencét és Rómát, de Isztriát és Dalmáciát is az új királysághoz akarta csatolni. Olaszország, mely Európa negyedik legerősebb haditengerészetét tartotta fenn, egyre komolyabb fenyegetést jelentett Ausztria számára. Az olasz flottafejlesztésnek csak a hatalmas pénzügyi terhek szabtak határt, míg Ausztriában a haditengerészet vezetésének a politikusok ellenállásával is meg kellett küzdenie.

Az olasz egységgel pontosan egybeesett a haditengerészeti technika forradalmi átalakulása, a páncélos hajók megjelenése. Az olaszok még 1860-ban megrendeltek két ilyen hajót. Az olasz lépésre válaszul Miksa főherceg, a haditengerészet parancsnoka szintén megrendelt két páncélost. Az olaszok erre még több hajó megrendelésével válaszoltak.

Az 1866-ig tartó olasz-osztrák fegyverkezési verseny eredményeként Olaszország 12, Ausztria 7 páncélos hajót állított szolgálatba a háború kezdete előtt.

Az 1866-os lissai csata fényes bizonyítékát adta az osztrák flotta emberi oldalon mutatkozó fölényének. A közel kétszeres túlerő ellenében Tegetthoffnak saját veszteség nélkül sikerült kivívnia a győzelmet. A következő években, Tegetthoff parancsnoksága alatt, az osztrák-magyar flotta utolérte az olasz flotta erejét. A Monarchia négy új páncélos kazamatahajót épített, míg az olaszok 1873-ig egyetlen új hajóhoz sem fogtak hozzá. Tegetthoff 1871-es halála után azonban a fejlesztés hosszú időre leállt, az olaszok viszont, Benedetto Brin tengerészeti miniszter vezetésével, 1873-ban nagyszabású hajóépítő programba kezdtek. A következő évtized során összesen hét hatalmas (11 000-14 000 tonnás), óriási ágyúkkal felszerelt toronyhajó épült Olaszországban, melyekkel az osztrák hadihajók (a legnagyobb, a TEGETTHOFF 7800 tonnás volt) a siker legkisebb reményében is képtelenek lettek volna szembeszállni. A cs. kir. haditengerészet tisztjei tudták, az osztrák-magyar flottának egyhamar nem lesznek hasonló hajói. Max von Sterneck, a haditengerészet későbbi parancsnoka, keserűen állapította meg 1878-ban: *„ez már nem stagnálás többé, ez visszafejlődés"*[6]

Amikor 1880-ban szolgálatba állt az olasz flotta első új páncélosa, Bécsben kisebbfajta pánik tört ki. Albrecht főherceg vezetésével bizottság állt fel, mely a flotta további fejlesztéséről volt hivatott dönteni. Végül a főherceg koncepciója mellett voksoltak, mely szerint elég a flotta erejét szinten tartani, és csak a partvédelemre kell koncentrálni. Ez az időszak tekinthető az osztrák-magyar haditengerészet mélypontjának, akkoriban volt a legnagyobb az anyagi-technikai lemaradás az olasz haditengerészet mögött.

Ezen csak az enyhített, hogy az 1870-es évek elején javultak az olasz-osztrák-magyar kapcsolatok, legfőképpen Andrássy Gyula közös külügyminiszter oroszellenes politikája következtében, mert az orosz fenyegetettség állapotában felértékelődött Róma barátsága. Egyébként, egészen az első világháborúig, az olasz–osztrák-magyar kapcsolatok minőségére komoly hatással volt a pillanatnyi orosz–osztrák-magyar viszony. A következő évtized elején viszont Olaszország számára értékelődött fel a Monarchia, pontosabban az 1879-ben megkötött német–osztrák-magyar szövetség értéke, miután Tunisz gyarmatosítására szőtt tervüket a franciák 1881-ben keresztülhúzták. Rómában ekkor rájöttek, Berlinbe Bécsen keresztül vezet az út, és 1882-ben megkötötték a Hármasszövetséget, mely a két potenciális riválist, Olaszországot és a Monarchiát három évtizedre, legalábbis formálisan, szövetségessé tette. A szövetség ellenére mindkét haditengerészet vezetése továbbra is a másikat tartotta legvalószínűbb ellenségének.

Az 1882-ben megkötött Hármasszövetség valóságos katasztrófát jelentett a cs. kir. haditengerészet számára, mivel formálisan megszűnt az olasz fenyegetés az Adrián, és a flotta elvesztette a fejlesztés fontosságának legfőbb hivatkozási alapját. 1883-ban a teljesen tehetetlennek bizonyult Friedrich von Pöcköt flottafőparancsnokot Sterneck váltotta fel, s 1884-ben, hosszú szünet után, két újabb páncélos hajó (a 6900 tonnás RUDOLF és az 5600 tonnás STEPHANIE) építését kezdték el, bár csupán fele akkorák voltak, mint az olasz páncélosok.

---

[6] *Maximilian Daublebsky von Sterneck*: Erinnerungen aus den Jahren 1847–1897. Budapest-Leipzig, 1901. 209. o.

1891-ben, Olaszországot megelőzve kezdték el építeni a cs. és kir. haditengerészet első páncélos cirkálóját, később azonban az olaszok ezen a területen alaposan lehagyták a Monarchiát: a háború kezdetéig tíz páncélos cirkálót építettek, szemben a három osztrák-magyarral. A Monarchia haditengerészetének lassú, de folyamatos fejlesztése ebben az évtizedben kezdődött meg. 1893-ban kezdték építeni a MONARCH-osztály (5600 t) három partvédő páncélosát, melyek az akkoriban kialakult standard sorhajótípus kicsinyített másai voltak. Az olaszok viszont már 1889-ben megkezdték sorhajóik építését, a RE UMBERTO-osztály (13 600 t) három egységével. Bár az olaszok továbbra is majd háromszoros anyagi fölényben voltak, a cs. és kir. haditengerészet kezdte behozni a lemaradását. Az új hajók egyre nagyobbak lettek, és egyre kevesebb idő telt el két osztály építésének megkezdése között. Mindezt nagyban elősegítette, hogy Ausztriában az évtized során, az egyre nagyobb hazai megrendeléseknek és a feltörekvő új politikai erőknek köszönhetően, a korábbi flottaellenes hangulatban száznyolcvan fokos fordulat következett be.

A Sternecket 1897 végén felváltó Hermann von Spaun jóval bizakodóbban tekinthetett a jövőbe. 1898-ban megkezdték a HABSBURG-osztály (8300 t) három sorhajójának, 1901-ben pedig az ERZHERZOG-osztály (10 600 t) három tagjának az építését. Mellettük elkészült a második páncélos cirkáló, és megkezdődött a harmadik építése. 1904-ben, német mintára, megalakult az Osztrák Flottaegyesület, mely hamarosan igen befolyásos szervezetté vált, és nagy szerepe lett a haditengerészet további fejlesztésében. Időközben az olaszok sem tétlenkedtek: megépült az EMANUELE FILIBERTO-osztály (9600 t) és a REGINA MARGHERITA-osztály (13 200) két-két sorhajója. 1903-ban megkezdték utolsó sorhajóik, a négytagú REGINA ELENA-osztály (12 400 t) építését.

Spaun flottafejlesztési terveit támogatta, hogy újraéledt az olasz fenyegetés, noha közben, hivatalosan, a két ország szövetséges volt. 1902-ben az olasz haditengerészet vezetése kijelentette, hogy a jövőben az olasz flotta ellenfele legvalószínűbben az osztrák-magyar flotta lesz. A századelőn hasonló haditengerészeti verseny kezdett kialakulni az Adrián, mint az Északi-tengeren Anglia és Németország között Tirpitz 1900-as második flottatörvénye után, csak persze kisebb méretekben.

A Spaunt 1904-ben követő Rudolf von Montecuccoli újabb sikereket könyvelhetett el. 1907-ben megkezdték a RADETZKY-osztály (14 500 t) három csatahajójának építését. E hajóknak köszönhetően az olasz-osztrák-magyar haditengerészeti rivalizálás történetében először – és utoljára – a Monarchia átvette a kezdeményezést. Az olasz csatahajó-építésben beállt hatéves szünet következtében, e hajók, bár nem voltak igazi dreadnoughtok, méretben és tűzerőben messze felülmúlták az olasz sorhajókat. A RADETZKY-osztály fenyegetése miatt Olaszország felgyorsította csatahajó-programját, és 1909-ben egy dreadnought (DANTE ALIGHIERI 19 000 t) építésébe fogott.

A Bosznia-Hercegovina annexiója okozta háborús veszély újabb lökést adott a flotta expanziójának, bár a krízis ideje alatt a haditengerészet szerepe minimális volt. Ugyan Oroszország is háborúval fenyegetődzött, a haditengerészet vezetése mégis elsősorban a szövetséges Olaszországra fókuszált, mely nem várt ellenségességgel reagált az annexióra. A két ország között igen megromlott a kapcsolat (Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök például preventív háborút sürgetett Olaszország ellen). Montecuccoli 1908-as programjában négy, 20 000 tonnás dreadnought építését szorgalmazta. Az osztrák-

magyar dreadnought-program akadozva indult be. A négytagú osztály számára szükséges hitelt csak 1911 elején sikerült megszavaztatni. Ennek ellenére az első két hajó építését már 1910-ben megkezdték. Szintén 1910-ben az olaszok újabb három, immár 22 500 tonnás csatahajó építését kezdték meg.

1910–11-re az olasz–osztrák-magyar kapcsolatok a mélypontra zuhantak. Sem Bécsben, sem Rómában, sem Berlinben nem akadt politikus, aki bízott volna az 1912-ben lejáró Hármasszövetség megújításában. Ám az 1911–12-es olasz–török háború, és az azt követő balkáni események végül Olaszországot ismét közelebb vitték Németországhoz és a Monarchiához. Az olasz–francia viszony megromlott, majd Albánia kérdésében az olasz és az osztrák-magyar érdekek találkoztak. 1912 decemberében a Hármasszövetséget ismét meghosszabbították. Ugyanabban az évben kötötték meg az angol–francia haditengerészeti egyezményt, melyben Anglia magára vállalta Franciaország atlanti vizeinek védelmét, cserében a franciák teljes flottájukat a Földközi-tengerre koncentrálták, a francia és az angol érdekek együttes védelmére.

A Hármasszövetség megújítását követően Rómában felvetették az 1900-as osztrák-magyar–német–olasz haditengerészeti egyezmény felélesztését. A megromlott olasz–francia viszonynak köszönhetően az adott pillanatban Olaszországban a franciákat tekintették a legfőbb ellenségnek. Az olasz felvetést a másik két fél pozitívan fogadta. 1913 júniusában abban egyeztek meg, hogy egy Franciaország elleni háború esetén az egyesült olasz–osztrák-magyar flotta Messinából kiindulva támadást intéz a francia flotta ellen, és igyekszik ellenőrzése alá vonni az egész Földközi-tengert. Bár mind az olasz, mind az osztrák-magyar fél számos, az egyezményben foglaltak végrehajtásához szükséges lépést megtett, alig kilenc hónappal életbe lépése (1913. november 1.) után, 1914 augusztusában az egyezmény értelmét és érvényét vesztette.

A háború előestéjén az anyagiakat tekintve Olaszország ismét vezetésre állt. Olaszországban hat dreadnought épült, illetve állt építés alatt, a Monarchiában négy. Olaszországban 1914-ben egy 32 800 tonnás, 38,1 cm-es ágyúkkal felszerelt, négy tagú osztály építését kezdték meg. Ugyanazon évben a Monarchia is belekezdett egy új, szintén négy tagú osztály építésébe, de azok csak 24 500 tonnásak voltak, 35 cm-es ágyúkkal. Olaszország emellett jelentős számbeli fölényben volt rombolók, torpedónaszádok és tengeralattjárók tekintetében is. Végül a tervezett új csatahajó-osztályok sorsát megpecsételte a háború, az olasz–osztrák-magyar haditengerészeti versengésre pedig 1918-ban végérvényesen pontot tett a történelem.

A RADETZKY-osztály

Bár a TEGETTHOFF-osztály tagjai a Monarchia első, s egyben utolsó dreadnought-jai voltak, az osztrák-magyar dreadnought-tervek korábbra nyúlnak vissza. Már 1905-ben, a későbbi RADETZKY-osztály tervezésekor felmerült egy dreadnought-típusú hajó építésének lehetősége. Bár e hajók végül egységes helyett vegyes nehéztüzérséggel épültek meg, méretüket és tűzerejüket tekintve a Monarchia első komoly csatahajói lettek.

1904 tavaszán, amikor az új osztály tervezésének előmunkálatai megkezdődtek, az 1890-es években meginduló fejlesztés ellenére, az olasz haditengerészet még mindig több mint kétszeres számbeli fölényben volt a cs. és kir. haditengerészettel szemben,

legalábbis papíron. Az 1890 után épült, illetve épülőfélben lévő csatahajók (sorhajók) tekintetében már kedvezőbb volt a kép. A Monarchia, a partvédő páncélosokat is beleértve, hat elkészült és három építés alatt álló sorhajóval, míg Olaszország szintén hat elkészült és öt építés alatt álló sorhajóval rendelkezett. Ezt a korábbi állapotokhoz képest akár kedvezőnek is mondható arányt azonban alaposan lerontotta, hogy az osztrák-magyar hajók jóval kisebbek és gyengébb tűzerejűek voltak. Ráadásul Olaszország hat szolgálatban álló és négy tervezett páncélos cirkálóval rendelkezett, míg a Monarchiának ekkor csak két páncélos cirkálója volt, a harmadik, egyben az utolsó, még építés alatt állt.

Az 1904–1905-ös esztendők eseményei kedveztek a flottafejlesztésnek. A Port Arthur elleni japán támadás, majd a csuzimai csata kiemelte a hadiflották fontosságát. A Monarchia számára ez kétszeresen is fontos volt: a meglepetésszerű japán támadás hasonló jellegű olasz támadás rémképét vetítette elő Bécsben, míg a távol-keleti vereség után Oroszország a figyelmét ismét a Balkánra irányította. Az 1904 áprilisában Egyiptomról és Marokkóról megkötött angol–francia megegyezés szintén komolyan érintette a Monarchiát, akárcsak legfontosabb szövetségesét, Németországot. A meglepetésszerű olasz támadástól való félelem megkönnyítette a haditengerészet számára az 1903 végén kilátásba helyezett rendkívüli hitel[7] megszavaztatását. 1904 nyarán a delegációk meg is szavazták a 120 millió koronás, többéves, rendkívüli hitelt. Ez azonban csak a megkezdett hajók gyorsabb befejezését, illetve a korábban teljesen elhanyagolt romboló- és torpedónaszád-flottilla fejlesztését tette lehetővé, új nagy hajók építésére továbbra sem jutott pénz.

A haditengerészet pénzügyi problémái ellenére Hermann von Spaun tengernagy, a haditengerészet parancsnoka 1904 márciusában kezdeményezte az új hajóosztály tervezési munkáinak megindítását, bár tudatában volt annak, hogy az új csatahajók építését legkorábban csak 1907-ben lehet elkezdeni. Az már a kezdetekben világos volt, hogy a nemzetközi tendenciáknak megfelelően, és az olasz fölény ellensúlyozására, a hajókat az ERZHERZOG-osztálynál jóval nagyobbra és erősebbre kell építeni, a korábbi, 24 cm-es főtüzérség helyett 28 vagy 30,5 cm-es főtüzérséggel. A hajók cs. és kir. haditengerészetben komoly minőségi előrelépés megtételére voltak hivatva; híven tükrözi e szándékot, hogy a tervezett hajók hivatalos megnevezése is megváltozott: míg az addig épült sorhajókat *Panzerschiff*-nek nevezték, az új hajók a tervekben már a *Schlachtschiff* I. II. III. elnevezést kapták.

Az első technikai jellegű megbeszélésre 1904. május 18-án, Polában került sor. Spaun közölte, hogy az első egység építése legkorábban csak 1907-ben kezdődhet, ezért egyelőre csak előtervek kidolgozására van szükség. Abban megállapodás született, hogy az új hajók főtüzérsége 28 vagy 30,5 cm-es ágyúkból álljon, a közepes tüzérség 19 cm-esekből. Abban is megegyeztek, hogy az erősebb tüzérség és a vastagabb páncélzat (210 mm helyett 230 mm) miatt az új hajók vízkiszorítása 2000 tonnával meghaladja az ERZHERZOG-osztályét.[8]

---

[7] A közös minisztertanácson 1903 novemberében Tisza István magyar miniszterelnök vetette fel, hogy a haditengerészet fejlesztésének finanszírozását hitel formájában valósítsák meg. Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates des österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907. Bearbeitet von *Éva Somogyi*, Budapest, 1991. 342. o.

[8] *Christoph Ramoser:* K. u. K. Schlachtschiffe in der Adria. Österreich-Ungarns Tegetthoff-Klasse. Wien, 1998. (a továbbiakban: *Ramoser*) 29. o.

Nem sokkal ezután Siegfried Popper,[9] a haditengerészet vezető tervezője hat különböző tervet dolgozott ki a megadottak alapján, 12 000-13 000 tonnás csatahajókra. A tervek között mindössze egy hajónál számolt 28 cm-es lövegekkel, a többinek 4-2 db 30,5 cm-es ágyúból áll a főtüzérsége. A melléktüzérség valamennyi hajónál 19 cm-es volt, a lövegek száma a különböző variánsoknál 8 és 16 db között változott. Az övpáncélzat egységesen 230 mm, a főtüzérség lövegtornyaié 280 mm volt.[10]

A fent említett hat terv megvitatására 1904. szeptember 19-én egy főként mérnökökből álló bizottság ült össze Polában, Franz von Minutillo altengernagy elnökletével. A bizottság az V-ös és a VI-os tervet (12 950 t, 4×30,5 cm, 12×19 cm) tartotta a legjobbnak. Abban nem sikerült egyetérteniük hogy a két változat eltérő elhelyezésű közepes tüzérsége közül (V.: 8 db ikertornyokban, 4 db kazamatában, VI: 4 db egyes tornyokban, 8 db kazamatákban) melyik lenne a kívánatosabb.[11] Ám akkoriban még az sem volt eldöntött kérdés, hogy a hajók főtüzérsége 28 vagy 30,5 cm-es ágyúkból álljon-e. Az 1905. február 26-án szintén Polában tartott megbeszélésnek, melyen Julius von Ripper ellentengernagy elnökölt, e kérdés volt a fő témája. A többség a 30,5 cm-es ágyú mellett érvelt, és végül abban egyeztek meg, hogy az új hajók számára a 30,5 cm-es lövegek jelentenék az ideális fegyverzetet. A bizottság ebben a kérdésben egyetértésre jutva abban állapodott meg, hogy a továbbiakban már a részletes tervek kidolgozása van hátra, melyhez majd ősszel kezdenek hozzá.[12]

1905 első felében a tengerészeti műszaki bizottság (Marinetechnische Komitee) is kidolgozott két alternatív tervet. Az egyik szerint az ismeretlen vízkiszorítású hajó fegyverzete négy darab 28 cm-es, valamint nyolc darab, kazamatákban elhelyezett, 19 cm-es ágyúból állt volna. A másik terv szerint a 13 200 tonnás hajó fegyverzete négy darab 28 cm-es, négy darab 24 cm-es és nyolc darab 19 cm-es ágyúból állt volna. A tervek szerint 18 000 lóerős gépeivel mindkét hajó 20 csomós sebességet ért volna el.[13]

A tervezésnek ebben a fázisában, 1905. június 22-én érkezett az első jelentés a tíz darab 30,5 cm-es löveggel felszerelt angol csatahajó tervéről.[14] A tervezési munka már ennek a hírnek az ismeretében folytatódott tovább. A bizottsági elnök, Ripper ellentenger-

---

[9] Siegfried Popper (1848–1933) hajóépítő mérnök, a haditengerészetben a legmagasabb (Generalschiffbauingenieur, a tengernagyival egyenértékű) rangot elért zsidó volt. 1869-ben lépett a haditengerészet szolgálatába, és 1904-ben érte el a külön a számára kreált Generalschiffbauingenieur rangot. Ő tervezte a TIGER cirkálót, a MONARCH-, a HABSBURG-, az ERZHERZOG-, a RADETZKY- és a TEGETTHOFF-osztályokat, valamint a KAISER KARL VI páncélos cirkálót. 1907-ben, megromlott hallása és látása miatt nyugállományba vonult, de 1914-ig tanácsadóként dolgozott az STT-ben. A Bécsi Műszaki Egyetem 1916-ban díszdoktorává avatta. A háború utáni antiszemita hullámnak köszönhetően díszdoktorátusát visszavonták. Szülővárosában, Prágában hunyt el 1933-ban, egy villamos ütötte el.

[10] Közlekedési Múzeum Archívuma, Témagyűjtemény (KMA TM) 210/13. „Alternativ Projekte für ein Schlachtschiff von 12 000 bis 13 000 Ton. Depl.", Pola, 1904. A Marinesektion/Präsidialkanzlei (MS/PK) 1904. 2657. melléklete. A tervek főbb adatai a következők: I.: 12 650 t, 20 cs, 4×28, 12×19.; II.: 12 200 t, 19 cs, 4×30,5, 8×19.; III.: 12 650 t, 20 cs, 3×30,5, 12×19.; IV.: 12 650 t, 20 cs, 2×30,5, 16×19.; V.: 12 950 t, 20 cs, 4×30,5, 12×19.; VI.: 12 950 t, 20 cs, 4×30,5, 12×19. E két utóbbi változat a közepes tüzérség elhelyezésében tér el egymástól.

[11] KMA TM 210/13. „Schlachtschiff-Projekte."

[12] *Ramoser* 30–31. o.

[13] KMA TM 210/13. „Schlachtschiff-Projekte."

[14] *Ramoser* 31. o.

nagy 1905. szeptember 25-én kifejtette, hogy a harcban a nehézlövegeké a főszerep, ezért a lehető legnagyobb ágyúkat kell beépíteni. Az utána szóló Ziegler sorhajókapitány, a műszaki bizottság vezetője, az angliai hírek hatására dreadnought-típusú, 16 000 tonnás hajók építését szorgalmazta. Ripper ellentengernagy azonban úgy nyilatkozott, hogy a vízkiszorítás nem haladhatja meg a 13 500 tonnát, és a 30,5 cm-es ágyúkból is csak négy darabot lehet beépíteni. A jelenlévő tengernagyok a 19 cm-es melléktüzérség mellett érveltek, kiemelve annak nagy tűzgyorsaságát. Jedlička mérnök válaszában azt vetette ellen, hogy a 19 cm-es ágyúknak csekély a páncélátütő képessége. Ugyanakkor a 30,5 cm L40 lövegek helyett a 28 cm L45 lövegeket ajánlotta. A megbeszélések eredményeként Popper szeptember 29-ére öt új vázlatot készített a tervezett hajókról.[15]

A 13 500 tonnás hajókról készített öt vázlat (A-E) közül három (B, C, D) már a dreadnought-típust képviselte. A B variáns fő fegyverzete nyolc darab 28 cm-es L45 ágyúból állt, két ikertoronyban és négy egyes toronyban. A C variánsé szintén nyolc darab 28 cm-es L45 ágyúból állt, négy ikertoronyban. A D variáns fegyverzete hat darab 30,5 cm-es L45 ágyúból állt, két ikertoronyban és két egyes toronyban. Az új, 30,5 cm-es L45 Škoda ágyúról először Jedlička mérnök tett említést. Megvizsgálva a két, 28 illetve 30,5 cm-es L45 löveg tulajdonságait, a bizottság úgy döntött, hogy a 30,5 cm-es ágyú lesz az új hajók fő fegyvere. A lövegek száma és elrendezése továbbra is kérdőjeles volt. Rudolf von Montecuccoli tengernagy, aki 1904 októberében váltotta fel Spaunt a haditengerészet élén, megjegyezte, nincs meggyőződve arról, hogy két 30,5 cm-es ágyú jobb volna nyolc 19 cm-esnél. Ripper és Mauler ellentengernagyok is a 19 cm-es ágyúk előnyei mellett érveltek. Velük szemben a mérnökök (Popper, Ziegler, Jedlička) a dreadnought-típust, azon belül is a 30,5 cm-es főtüzérségű változatot támogatták.[16]

A végső döntésre 1905. november 3–4-én került sor. A bizottság ülésén akkor már maga Montecuccoli elnökölt. A fő kérdés ismét a fegyverzet volt. Míg Montecuccoli a közepes tüzérség mellett érvelt, Popper előhúzta egy 14 000 tonnás, nyolc darab 30,5 cm-es ágyúval felszerelt hajó modelljét. Végül, bár Popper és Ziegler a nyolc ágyúval felszerelt hajó mellett szavazott, a kérdést Montecuccoli hatalmi szóval döntötte el. A tengernagy kijelentette, hogy az új csatahajók fő fegyverzete négy darab 30,5 cm-es, illetve nyolc darab 19 cm-es lövegből áll.[17]

Mindez később annyiban változott, hogy a melléktüzérség kalibere 19 cm-ről 24 cm-re növekedett, a vízkiszorítás pedig 13 500 tonnáról 14 500 tonnára emelkedett.[18] Az új

---

[15] KMA TM 210/13. „Schlachtschiff-Projekte." Kriegsarchiv, Wien (KA) MS/PK 1905. I-4/9. 2667.

[16] KMA TM 210/13. „Schlachtschiff-Projekte." KA MS/PK 1905 I-4/9 2667. A két ágyú főbb összehasonlító adatai a vizsgálat szerint a következők: 30,5 cm: lövedéktömeg 445 kg, robbanótöltet 48 kg, páncélátütés 6000 m – 283 mm, 10 000 m – 193 mm, 15 000 m – 129 mm. 28 cm: lövedéktömeg: 345 kg, robbanótöltet: 35 kg, páncélátütés 6000 m – 248 mm, 10 000 m – 166 mm, 15 000 m – 114 mm. A szintén e helyt végzett számítások szerint a két iker-, illetve a két egyes toronyban elhelyezett hat darab 30,5 cm-es ágyú tömege tornyostul 1634 tonna lett volna, ami szinte azonos a négy ikertoronyban elhelyezett nyolc darab, 28 cm-es lövegből álló fegyverzet 1624 tonnás tömegével.

[17] *Ramoser* 33. o.

[18] *Ramoser* 33. o. *Ramoser* szerint a bécsi Kriegsarchivban e változtatásnak manapság már nem található írásos nyoma. Az mindenesetre bizonyos, hogy valamikor létezett egy MS/PK 1905. I-4/9. 12274. számú irat, mely 1905 végén keletkezhetett. Ebben a Műszaki Bizottság a végső változathoz nagyon hasonló, 14 000 tonnás hajó tervét írja le. E változat fegyverzete 4×30,5 cm-es L45, illetve 8×24 cm-es L45, ikertornyokban elhe-

típustól akkor még idegenkedő Montecuccoli döntésének köszönhetően a Monarchia elvesztette azt a lehetőséget, hogy Angliával szinte egy időben, Németországot megelőzve, dreadnought-típusú csatahajók építésébe kezdjen. A tengernagy döntésére azonban lehet magyarázatot találni: a hadihajók ügye legalább annyira politikai és pénzügyi, mint technikai kérdés. Valószínűleg attól tartott, hogy ha a jóval költségesebb[19] dreadnoughtokkal áll a politikusok elé, az amúgy is megkésett program újabb késedelmeket szenvedhet.

Az új osztály politikai előkészítéseként Montecuccoli 1905 nyarán a flotta kiépítését sürgető, illetve flottaprogramját bemutató emlékiratot intézett az uralkodóhoz. Az emlékirat Olaszországot nevezte meg fő ellenségként, és megkongatta a vészharangot, mondván, a folyó, 1905-ös évben sokkal rosszabb helyzetben van a cs. és kir. flotta az olasszal szemben, mint Lissa idején volt. Programjában Montecuccoli a flotta kívánatos létszámát tizenkét csatahajóban állapította meg, melyek közül egy sem lehet húsz évnél idősebb. Ebből egyenesen következett, hogy a flotta három legrégebbi, még szolgálatban álló páncélosát 1907-ben le kell váltani.

A magyarországi politikai válság következtében a delegációk 1906 nyaráig nem tudtak összeülni. A nyári ülésen az 1905-ös és 1906-os költségvetést szavazták meg pótlólag, az 1907-es költségvetésről 1906 decemberében ültek össze szavazni. A haditengerészet vezetése tartott attól, hogy az ellenzéki győzelmet követően a magyar delegáció nem fogja elfogadni a haditengerészet költségvetését. Montecuccoli különösen az új hajók megszavazása miatt aggódott, hiszen úgy vélte, már így is elkéstek az új csatahajóosztály építésének megkezdésével.[20] Aggodalma azonban alaptalannak bizonyult, mivel az új koalíciós kormány 1904-es, a magyarokkal az ipari megrendelések elosztásáról kötött megállapodás 1906. áprilisi megerősítése után megtartotta a megállapodást. 1906 decemberében a magyar delegáció megszavazta a három, 14 500 tonnás csatahajó építésének megkezdéséhez szükséges összegeket az 1907. évre.[21]

A hajókra a trieszti Stabilimento Tecnico Triestino, a Monarchia legnagyobb hajógyára, a haditengerészet első számú beszállítója kapta a megrendelést. Az építés előre haladtával, 1908 elején, napirendre került a névadás kérdése is. Ezzel kapcsolatban Magyarország már a költségek megszavazásakor kifejezte abbéli óhaját, hogy az egyik hajó magyar nevet kapjon. Ennek hallatán az osztrák delegációban heves magyarellenes kirohanások hangzottak el.[22] Mindezek ellenére a kérés teljesült. A haditengerészet által készített felterjesztés a következő névjavaslatokat tette, a hajók számozási sorrendjében (I-III. sz. csatahajó): RADETZKY, HUNYADI és PRINZ EUGEN.[23] Egy hónappal ké-

---

lyezett ágyúkból áll. A torpedóelhárító fegyverzet is egyezik: kazamatákban elhelyezett, 10,5 cm-es ágyúkról van szó, bár esetükben darabszámot nem említenek. KMA TM 210/13. „Schlachtschiff-Projekte"

[19] Japán is pénzügyi meggondolásokból volt kénytelen lemondani első dreadnoughtjairól. Mivel a SATSUMA és az AKI hajónként 12 db 30,5 cm-es ágyújára nem volt elég pénz, kénytelenek voltak e hajókat 4×30,5 és 12×25,4 cm-es ágyúkkal felszerelni.

[20] Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates (StPD) XLI/I. 1906. 468. o.

[21] Közösügyi Bizottság 1906/II napló, 130–137. o. Az 1904-es és 1906-os megállapodásokról részletesen: *Krámli Mihály*: Magyarország és a cs. és kir. haditengerészet ipari megrendeléseinek kvóta szerinti megosztása, 1890–1910. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001/1. (a továbbiakban: *HK*) 52–61. o.

[22] StPD XLI/I. 1906. 1177. o. Leopold Steiner képviselő kijelentette, hogy ha ez így megy tovább, egy napon majd a haditengerészet egyik hajóját Kossuth-nak keresztelik.

[23] *Ramoser* 38. o.

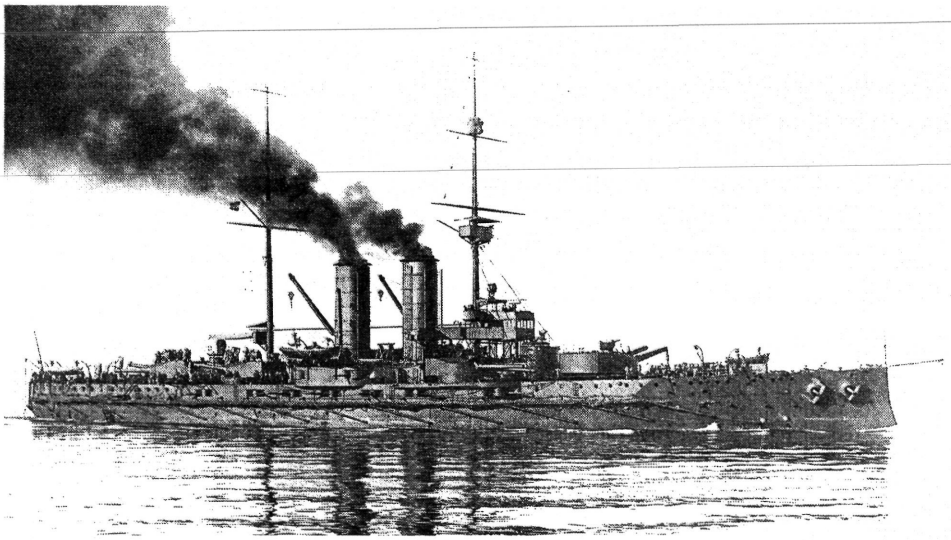

S. M. S. RADETZKY

sőbb, 1908 márciusában Montecuccoli újabb, megváltoztatott névsort terjesztett fel az uralkodó elé: ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY és ZRÍNYI.[24] A legfelsőbb jóváhagyás után a hajók ezeket a neveket kapták. Az osztályt azonban, a szokásoktól eltérően, nem az első hajóról, hanem a másodikról nevezték el, így hivatalosan Typ-RADETZKY lett. A három hajót 1910-ben és 1911-ben állították szolgálatba. E hajók, tüzérségüket nézve nem voltak igazi dreadnoughtok, sebesség tekintetében azonban, hagyományos, dugattyús gőzgépeik ellenére, már inkább a csatahajók eme új osztályához álltak közelebb.[25]

Az első hajónak a trónörökösről való elnevezése kétségkívül ügyes húzás volt a haditengerészet részéről. A haditengerészet iránt amúgy is elkötelezett Ferenc Ferdinánd hiúságát kihasználva remélték, hogy további támogatását is megnyerhetik. Ferenc Ferdinánd természetesen jelen volt a róla elnevezett hajó, illetve a RADETZKY vízrebocsátásán, ám a magyarok iránt érzett megvetésének kifejezéseként a ZRÍNYI vízrebocsátási ünnepségére nem ment el.

Bár ezek a hajók még nem voltak igazi dreadnoughtok, komoly fenyegetést jelentettek Olaszország számára. A cs. (és) kir. haditengerészet fennállása óta először került anyagi téren lépéselőnybe az olasz haditengerészettel szemben. Olaszországban ugyanis 1903–1909 között szünetelt a csatahajó-építés. A REGINA ELENA-osztály megkezdése után az olaszok négy nagy, 10 000 tonnás páncélos cirkáló építésébe fogtak. E szünet

---

[24] *Ramoser* 39. o.

[25] Valamennyi hajó 20 csomó feletti sebességre volt képes, szemben a sorhajók megszokott 18-19 csomójával. A ZRÍNYI egyik próbamenetén 20,97 csomós sebességet ért el, s ezzel gyorsabb volt a későbbi TEGETTHOFF-osztály turbinás hajóinál is. KMA TM 210/13. „Forcierte Dauerfahrt. 2 stündige durchgeführt mit S. M. S. Zrínyi am 11 August 1911."

idején kezdett a Monarchia a RADETZKY-osztály hajóinak építésébe, melyek méret és tűzerő tekintetében messze felülmúlták a legnagyobb olasz hadihajókat is. S éppen e hajók voltak azok, melyek beindították 1908–1909-ben az olasz dreadnought-programot.

A 20 000 tonnás tervpályázat

1907-ben megkezdték ugyan a 14 500 tonnás hajók építését, ám nem volt kétséges, hogy a haditengerészet további modernizációjára van szükség. A haditengerészet vezetése, így Montecuccoli is, aki fél évvel korábban a dreadnoughtok ellen szavazott, tisztában volt vele, hogy a jövőben a Monarchiának is dreadnought-típusú csatahajókat kell építenie. Még meg sem szavazták a RADETZKY-osztályra a pénzt, amikor 1906. július 4-én Montecuccoli felvetette a lehetőségét, hogy a cs. és kir. haditengerészetet 20 000 tonnás csatahajókkal lássák el, mert csak így tud lépést tartani a nemzetközi trenddel.[26]

1906 novemberében a delegáció ülésszaka miatt a magyar fővárosban tartózkodó Montecuccoli Budapestre hívta titkárát, Alfred Koudelka korvettkapitányt, hogy puhatolja ki, mit szólna a magyar politikai vezetés egy három tagból álló dreadnought-osztály tervéhez. A delegáció tagjai, akikkel Koudelka tárgyalt, nem ellenezték a tervet. Másnap Koudelka a kormány tagjaival tárgyalt. Wekerle Sándor miniszterelnök kijelentette, hogy a programot csak abban az esetben tudják támogatni, ha a haditengerészeti költségvetés egyharmadát Magyarországon költik el. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter ehhez hozzátette, hogy egy csatahajónak Fiumében, a Danubiusnál kell épülnie.[27]

Az 1906-ban megtett első, puhatolódzó lépések után 1908 elején kezdődött meg a terep politikai, illetve propagandisztikus előkészítése az új csatahajóosztály számára. Montecuccoli februárban 30 oldalas emlékiratban fordult az uralkodó, illetve a két kormány felé. Négy 18–19 000 tonnás csatahajó építését sürgette, aminek szükségességét az Olaszország részéről megnyilvánuló egyre fokozódóbb veszéllyel indokolta. Állítása szerint Olaszország négy 19 000 tonnás csatahajó építésébe kezdett, kifejezetten Monarchia-ellenes szándékkal. Montecuccoli emellett felpanaszolta, hogy az európai hatalmak közül messze a Monarchia költi a legkevesebbet a haditengerészetére.[28]

Ugyanekkor kezdett propagandát az Osztrák Flottaegyesület lapja, a „Die Flagge" is az új csatahajók érdekében. A vezércikk azt hangoztatta, hogy a MONARCH-osztályt, az új olasz hajók ellensúlyozására, 19 000 tonnás csatahajókkal kell leváltani.[29] Franz Schönaich közös hadügyminiszter Montecuccoli emlékiratára reagálva kijelentette, hogy a fennálló viszonyok közt, a hadsereg nehéz anyagi helyzetét tekintetbe véve, a haditengerészet egyhamar nem kap pénzt újabb csatahajóosztály építésére.[30]

---

[26] StPD XLI/I. 1906. 465. o.

[27] Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka. (a továbbiakban: Koudelka) Graz, 1987. 113–114. o.

[28] KA MS/PK 1908. XV-7/9. 108. Míg Olaszország lakosonként 2,41 koronát, addig a Monarchia csak 1 koronát költött ekkor a haditengerészetére.

[29] *Die Flagge,* 1908/11 sz. 1. o.

[30] KA MS/PK 1908. XV-7/9. 838.

Az első megbeszélést 1908. május 7-én tartották az új csatahajóosztályról, Montecuccoli elnökletével. A résztvevők valamennyien egyetértettek, hogy dreadnought-típusú csatahajót kell építeni, de abban már vita bontakozott ki, hogy szükséges-e közepes tüzérség, jelen esetben a 19 cm-es lövegek. Most is, mint a RADETZKY-osztály esetében, a mérnökök voltak azok, akik az erős nehéztüzérségű (10–12 db 30,5 cm-es lövegekkel ellátott), közepes tüzérség nélküli hajók mellett érveltek. A tengernagyok (Ripper, Haus, Jedina, Ziegler – bár utóbbi 1905-ben, sorhajókapitányként, a dreadnought-típus fő szószólója volt) nyolc darab 30,5 cm-es löveg mellett nyolc-tíz 19 cm-es ágyúból álló melléktüzérség mellett tették le a voksukat. Haus például a francia DANTON-osztályhoz hasonló hajót képzelt el, ahol az első és a hátsó, illetve a középső szárnytornyokba 30,5 cm-es, az első és a hátsó szárnytornyokba 19 cm-es ágyúk kerültek volna.[31]

Következő lépésként a Műszaki Bizottság (MTK) 1908. július 6-án tervpályázatot írt ki haditengerészeti mérnökök számára, egy éves határidővel, a következő főbb mutatók előírásával: vízkiszorítás legfeljebb 20 000 tonna,[32] 8 db 30,5 cm-es löveg a hajó középvonalában, maximum 19 cm-es, illetve 10 cm-es közepes és könnyű tüzérség, 230 mm-es övpáncél, 250 mm-es toronypáncél.[33] A haditengerészet történetében ez volt az első eset, hogy csatahajóra tervpályázatot írtak ki, ez korábban csak torpedónaszádok esetében volt gyakorlat. A pályázati kiírásban kikötötték, hogy a pályázati anyag elkészítése nem mehet a rendes munka rovására.

1908. november 5-én a haditengerészet a Stabilimento Tecnico Triestinót (STT) és a Danubiust is felkérte a pályázatban való részvételre.[34] Az STT, ahol az 1907 óta a nyugállományba vonult Popper dolgozott, elfogadta a felkérést. A felkérést valószínűleg az is motiválta, hogy a haditengerészet nem szeretett volna lemondani Popper tapasztalatairól. A Danubius viszont, noha két évvel korábban Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter kijelentette, hogy az egyik csatahajónak itt kell épülnie, november 24-i válaszában visszautasította a felkérést, arra hivatkozva, hogy a csatahajók építéséhez szükséges feltételek, a megfelelő sólya, a vasúti összeköttetés és az új gyárcsarnokok létesítéséhez szükséges telek, mind hiányoznak.[35]

Az első előtervet, 1909 februárjára, a Műszaki Bizottság készítette el: a tíz nehézlöveggel felszerelt hajót dugattyús gőzgépek hajtották volna, mivel a Műszaki Bizottság még túl kockázatosnak tartotta a turbinák beépítését. Egy hónappal később az STT is jelentkezett hét különféle, Popper által készített előtervvel. E hajókat már Parsons-

[31] *Ramoser* 54. o.

[32] Vízkiszorítás alatt itt konstrukciós vízkiszorítást kell érteni. Ezt azonban nemzetenként másként számolták, ezért nem olyan egyszerű két állam hajóit összemérni. A Monarchia a vízkiszorítást metrikus tonnában (1t = 1000 kg), nem pedig az általánosan alkalmazott long tonban (1t=1016 kg) számolta. A konstrukciós vízkiszorítást Angliában 33 %-os tüzelőanyag-készlettel és 100 %-os lőszerkészlettel számították. Németországban, Olaszországban és Franciaországban 50 %-os tüzelőanyag-készlettel és 100 %-os lőszerkészlettel számoltak. A Monarchiában ezzel szemben 50 %-os tüzelőanyag-készlettel, 50 %-os lőszerkészlettel, és 50 % tartalék kazántápvízzel kalkuláltak. A tartalék tápvizet más hatalmak nem számolták be a konstrukciós vízkiszorításba.

[33] *Ramoser* 55–56. o.

[34] KA MS/II. Geschäftsgruppe (II. GG) 1908. 47C/15. 5.

[35] KA MS/II. GG 1908. 47C/15. 8. A Danubius nehéz helyzetbe került, hiszen szerette volna a megrendelést megszerezni, viszont a szükséges beruházásokat önerőből nem tudta volna végrehajtani, ehhez mindenképpen állami segítségre volt szüksége.

rendszerű gőzturbinákkal látták volna el, melyek licencét éppen akkor vásárolta meg a trieszti gyár. A tervekben szereplő valamennyi 30,5 cm-es löveg, a 12 ágyús változatot kivéve, 50-es kaliberhosszúságú volt. A tervek egyike sem hasonlított a később megépített csatahajókhoz.[36]

A Műszaki Bizottság és az STT által készített előtervek[37]

	Vízkiszorítás (t)	*Méretek (m)*	*Páncél (mm) öv/torony*	*Teljesítmény (LE)*	*Nehéztüzérség (cm)*	*Közepes tüzérség (cm)*	*Könnyű tüzérség (cm)*
MTK	19 700	159×26	230/250	25 000	10×30,5	12×12	11×7
STT I	20 000	151×26	230/250	25 000	8×30,5	10×19	20×10
STT II	20 000	151×26	230/250	25 000	8×30,5	8×19	20×10
STT III	20 000	151×26	230/250	25 000	10×30,5	10×15	14×10
STT IV	20 000	151×26	230/250	25 000	10×30,5	14×12	14×10
STT V	20 000	151×26	230/250	25 000	12×30,5	24×10	–
STT VI	20 000	151×26	230/250	25 000	10×30,5	14×15	11×7
STT VII	20 000	151×26	230/250	25 000	10×30,5	18×12	11×7

A Műszaki Bizottság 1909. április 14-én véleményezte a terveket. A valamennyiben szereplő 230 mm-es övpáncélt éppen csak elegendőnek találták. A saját pályázó mérnökök által készített tervet túl nagynak találták, úgy vélték, hogy ezer tonnával túllépi a felső határként megszabott 20 000 tonnás vízkiszorítást. Kritika érte az STT IV. számú tervét is, mivel a bizottság véleménye szerint fölösleges luxus egy hajót egyszerre 10 és 12 cm-es ágyúkkal felszerelni, mert mindkettőnek ugyanaz a feladata. Megállapították viszont, hogy a főtüzérség kilövési lehetőségei a Műszaki Bizottság tervében a legjobbak, mivel abban a legnagyobb a távolság a lövegtornyok között. E tekintetben úgy foglaltak állást, hogy az STT-féle terveken valamilyen módon javítani kell a főtüzérség kilövésén, például úgy, hogy az egymás felett elhelyezett tornyok esetében magasabbra kell helyezni a felső tornyot. A Műszaki Bizottság ugyanakkor revideálta saját, korábbi álláspontját, és már inkább a turbinák alkalmazása felé hajlott. Mint megállapították, a turbina továbbfejlesztése terén még nagy távlatok vannak, míg a dugattyús gőzgépek már elérték lehetőségeik végső határát.[38]

A Műszaki Bizottság jelentése alapján a tengerészeti osztály elnöki irodáján a terveket három csoportba sorolták. Az első csoportba a közepes (19 cm-es) tüzérséggel rendelkező hajók, a másodikba a 12 db 30,5 cm-es löveggel felszerelt hajó, a harmadikba a tíz nehézlöveges hajók kerültek. A fent említett terveken kívül, a pályázat meghirdetése után, valószínűleg számtalan más vázlatot is szerkesztettek. Feltehetőleg a Műszaki Bi-

[36] *Ramoser* 60–62. o.

[37] *Ramoser* 60–62. o.

[38] *Ramoser* 63–64. o.

Projektskizze eines Schlachtschiffes von 18.500 ton. Deplacement.

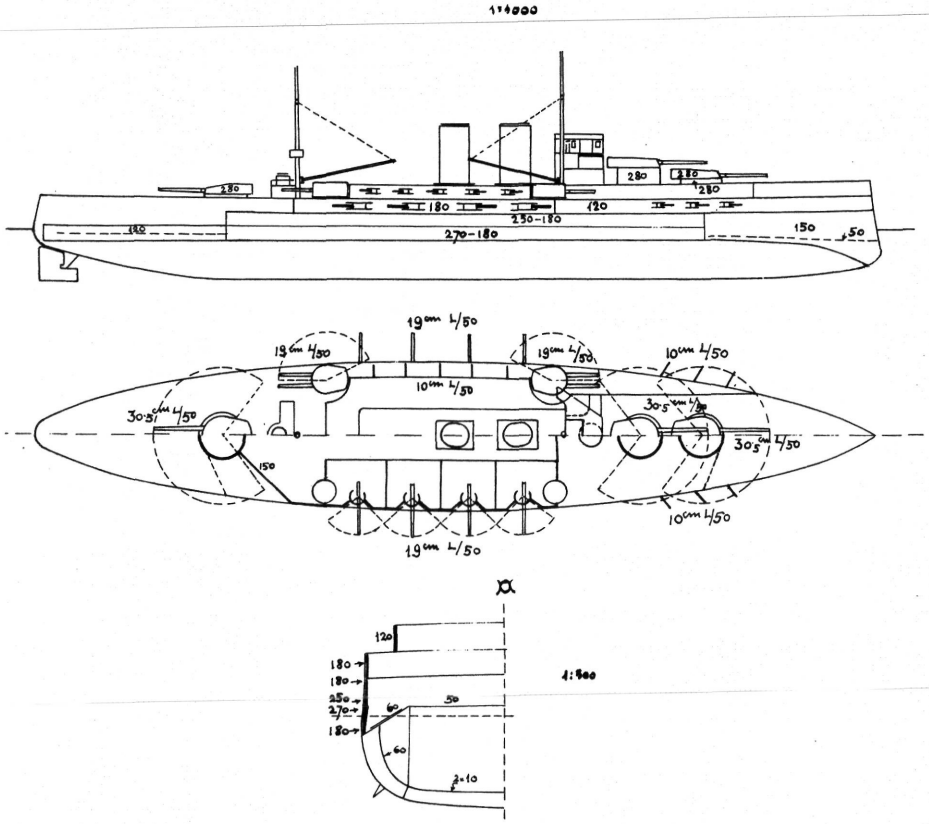

6 Stück 30·5 cm Geschb. L/50.
16 " 19 cm " "
16 " 10 cm " "

Länge in K.W.L.	154 meter
Größte Breite im ⌓	26·2 "
Konstruktions Tiefgang	8·3 "
Geschwindigkeit	21 Meilen
Pferdekräfte	25500 ind.

Entworfen:

Wien, April 1908.

Egy elvetélt ötlet

zottság kebelén belül készült 1909 folyamán egy tervezet, mely háromféle csatahajó előterveit dolgozta ki, a vázlatok mellett hozzávetőleges súlyszámításokkal együtt. A 18 000 és a 18 500 tonnás hajó övpáncélja a tervek szerint 270 mm-es, a 20 000 tonnásé 250 mm-es volt. A 18 000 tonnás fő fegyverzete 8 db 30,5 cm-es L50, a 18 500 tonnásé 6 db 30,5 cm-es L50, a 20 000 tonnásé 10 db 30,5 cm-es L50 ágyúból állt, a 18 500 tonnás hajónak 16 db 19 cm-es ágyúból álló közepes tüzérsége is volt.[39]

Április 16-án az STT-ből telefonon érdeklődtek a tervek fogadtatása felől. A különféle változatok közepes és könnyű tüzérsége számának és elhelyezésének megváltoztatása ügyében folytatott megbeszélés mellett szóba kerültek a 30,5 cm-es L45 lövegek is. A tervek között szereplő egyetlen 12 ágyús változat ugyanis ilyen a lövegekkel volt ellátva. A haditengerészet azért választotta ki ezt a változatot, mert a Škodának problémái voltak az 30,5 cm-es L50 ágyú fejlesztésével. Az STT vállalta, hogy a VI-os és a VII-es számú tervet átdolgozza L45 kaliberhosszú ágyúkra. A gyár szerint a rövidebb lövegek révén elért súlymegtakarítás lehetővé teszi az övpáncél 250 mm-re növelését. Ennek alapján a tengerészeti osztály április 20-án megbízta az STT-t egy hat ikertoronyban 12 db 30,5 cm-es L45 löveggel felszerelt változat kidolgozására, kikötve, hogy a 20 000 tonnás vízkiszorítást nem lehet túllépni. A kért tervet két változatban, Va és Vb számon, április 27-én tette le az asztalra a gyár, ám nem sokkal később, május 5-én, még egy terv érkezett Triesztből, a VIII számú, mely Montecuccoli személyes kívánságára készült. Az új variáns 12 db 30,5 cm-es L45 ágyúval volt felfegyverezve, melyek négy – hármas – toronyba kerültek volna.[40]

A cs. és kir. haditengerészet valamikor 1908 és 1909 fordulóján szerzett tudomást arról, hogy az olaszok tervezett dreadnoughtja hármas lövegtornyokkal épül. Valószínűleg ennek a hatására kezdett foglakozni az osztrák-magyar haditengerészet is a hármas lövegtornyokkal. A legfontosabb, ami – a helyszűke miatt – tisztázásra várt, a középső löveg lőszerellátásának kérdése volt. 1909-ben a Škoda modellt készített, melyen a probléma megoldási lehetőségeit vizsgálták.[41]

---

[39] KMA TM 210/13. „Projekte von Schlachtschiffen 20 000 – 18 000 T Depl." A 18 000 tonnás főbb adatai: 150×26 m, 25 000 LE, öv 270 mm, 8×30,5 cm, 16×15 cm, 8×10 cm. A 18 500 tonnás főbb adatai: 154×26,2 m, 25 500 LE, öv 270 mm, 6×30,5 cm, 8×19 cm ikertornyokban, 8×19 kazamatákban, 16×10 cm. E típusról két vázlat készült, az egyik szerint az elől elhelyezett két 30,5 cm-es ikertorony egymás mögött és fölött, míg a másik szerint csak egymás mögött, emelés nélkül helyezkedett volna el. A 20 000 tonnás főbb adatai: 155×27 m, 27 000 LE, öv 250 mm, 10×30,5 cm, 16×15 cm, 8×10 cm. Ez utóbbi valószínűleg később készülhetett, s szemmel láthatóan a 18 000 tonnás típus megnagyobbítása volt, a melléktüzérség azonos elhelyezésével. E vázlat érdekessége, hogy a főtüzérség két hármas és két ikertoronyban van elhelyezve, a későbbi ERSATZ MONARCH-hoz hasonló elrendezésben.

[40] *Ramoser* 66–67. o. A hármas tornyok ötlete ennél régebbi volt, mivel áprilisban Tirpitz már tudott arról, hogy a cs. és kir. haditengerészetben foglakoznak az ötlettel. Dátumozás híján csak valószínűsíthető, hogy a két iker- és két hármas toronnyal felszerelt hajó terve (KMA TM 210/13. „Projekte von Schlachtschiffen 20 000 – 18 000 T Depl.") korábban keletkezett a VIII. számú tervnél, már csak azért is, mert L50 lövegekkel volt ellátva, pedig abben az időben, a konstrukciós problémák miatt, a haditengerészet már gyakorlatilag lemondott ezekről az ágyúkról.

[41] *Friedrich Prasky*: Die Tegetthoff-Klasse. Wien, 2000. (a továbbiakban: *Prasky*) 65. o. E modell ma a bécsi Heeresgeschichtliche Museum tulajdonában van.

A haditengerészet az új csatahajók tervezésekor nem kívánt kizárólag a Műszaki Bizottság és az STT mérnökeire hagyatkozni. Ezért a tengerészeti osztály 1909 tavaszán a berlini osztrák katonai attasén, Karl Bienereth grófon keresztül kieszközölte, hogy a cs. és kir. haditengerészet részéről valaki betekinthessen a legújabb német csatahajótervekbe, természetesen a legnagyobb titoktartás mellett. Az engedély áprilisban érkezett meg, és Montecuccoli titkárát, Alfred von Koudelka fregattkapitányt bízta meg a feladattal. (Az angolok erősen érdeklődtek az osztrák-magyar dreadnought-tervek iránt, Koudelkát berlini tartózkodása során mindvégig követte egy angol kém.[42])

Koudelkát személyesen Tirpitz tengernagy fogadta, és nagyon barátságos volt hozzá. Azzal kezdte, hogy gratulált a cs. és kir. haditengerészet merészségéhez, mivel hallomása szerint a Monarchiában az új csatahajókat hármas lövegtornyokkal kívánják ellátni. Tirpitz a megbeszélések során folyton a torpedóvédelem fontosságát hangoztatta. Hangsúlyozta, hogy a külső és a belső héjazat között legalább két méter távolságnak kell lennie, szintúgy a belső héjazat és az úgynevezett torpedófal között. Erre, mint mondta, az 1:1-es léptékű szekciókísérletek gyakorlati tapasztalatai alapján jöttek rá. Mindezen túl a hajótestet nagyon erős konstrukciójú válaszfalakkal kell vízmentes rekeszekre osztani. Azt tanácsolta, hogy a vízmentes válaszfalakat nem szabad ajtókkal gyöngíteni, már csak azért sem, mert ha véletlenül nyitva maradnak, a válaszfalak nem érnek semmit.[43]

A német haditengerészet nagy hangsúlyt fektetett csatahajói erős konstrukciójára. Ezzel párhuzamosan a hajókba nagy teljesítményű szivattyúrendszereket építettek be, melyek rövid idő alatt nagy mennyiségű vizet voltak képesek kipumpálni. Mindezen túl a németek új fejlesztésű, 15 cm-es lövegekkel látták el hajóikat, amiket – az angolok szabad fedélzeten elhelyezett, 10,4 cm-es torpedónaszád-elhárító tüzérségével ellentétben – erősen páncélozott kazamatákban helyeztek el. A kazamata-ágyúk ugyanis, az általában hasznavehetetlenné váló fedélzetiekkel ellentétben, távolról vívott tűzpárbaj után is épek maradtak.

A Tirpitz-cel folytatott megbeszéléseken nagy hangsúlyt kaptak a lőkísérletek is. A gránátokkal végzett tesztek folyamán kiderült, hogy a vízvonal feletti szénbunkereken keresztül való gránátbecsapódás nyomán nagy mennyiségű, finom szénpor keletkezik, mely felerősíti a gránátrobbanás hatását. Az éghető festékek szintén fokozzák a találatok nyomán keletkezett pusztítást. A szénpor és a gyúlékony festékek okozták a csuzimai csatában az orosz hajók fedélzetén eluralkodó, megfékezhetetlen tűzvészeket. A torpedók ellen viszont hatásos védelmet nyújt a szén, ezért a széntárolókat a vízvonal alatt érdemes elhelyezni. A németek úgy vélték, hogy a 300 mm-es övpáncél nem nyújt elegendő védelmet, ezért következő csatahajó-osztályukat (a 24 600 tonnás KAISER-osztályt) 340 mm-es övpáncéllal tervezték.

A torpedókísérletek megmutatták, hogy a detonáció nyomán a külső héjazat darabjai erősen megrongálják a belső héjazatot, ezért hívta fel Tirpitz Koudelka figyelmét arra, hogy a kettő között legalább két méter távolságnak kell lennie. A lökéshullám csillapítá-

[42] Koudelka 116–117. o. Koudelka Tirpitzet az első napon egyenruhában kereste fel. Tirpitz az ablakhoz hívta, és megmutatta neki az utca túloldalán ácsorgó angol kémet. Majd figyelmeztette Koudelkát, hogy ezután civil ruhában jöjjön be hozzá.

[43] Koudelka 117. o..; Koudelka titkos jelentése: KA MS/PK 1909. I-4/9. 1632.; *Ramoser* 58–60. o.

sa céljából a belső héjazat és a torpedófal között szenet kell tárolni, és ennek a távolságnak is két méternek kell lennie.

Koudelka természetesen nem üres kézzel ment Berlinbe: magával vitte az STT által készített előterveket, megmutatta azokat Tirpitznek és kikérte a véleményét. Tirpitz közölte, hogy Montecuccoli döntését nem prejudikálhatja, a VI. számú tervel kapcsolatban viszont kifejtette, hogy a 20 000 tonnás vízkiszorításhoz képest a fegyverzetet (10 db 30,5 cm-es löveg, öt ikertoronyban)[44] túlságosan soknak tartja, a 230 mm-es övpáncél ellenben bármely más dreadnoughténál gyengébb. Azt javasolta, hogy az egyik torony elhagyása, és a kazamaták páncélvastagságának csökkentése árán az övpáncélt a vízvonalon növeljék 300 mm vastagságúra. Kifejtette, hogy a 230 mm-es páncél az olasz ágyúk ellen nem nyújt megfelelő védelmet. Emellett hiányosnak tartotta a tervezett hajók torpedóvédelmét is, aminek fontosságára külön felhívta a távozó Koudelka figyelmét.[45]

Tirpitz szövetségesek közt is ritkán tapasztalható nyíltsággal beszélt a legújabb német eredményekről; Berlinben bizonyára igen valószínűtlennek tartották, hogy a két ország valaha is háborús konfliktusba keveredik egymással a tengereken.[46] Koudelka révén a cs. és kir. haditengerészet számos fontos adathoz jutott, ám azokból viszonylag kevés hasznosult, amiképpen a kapott rajzoknak is csak harmadlagos jelentőségük volt a csatahajótervezésben.[47]

A végleges tervek

Miközben az osztrák-magyar dreadnought-típusú csatahajók tervezése, s ami talán még fontosabb, a megvalósításukhoz szükséges pénz előteremtéséért vívott küzdelem folyt, az idő nem állt meg, s a többi tengeri hatalomra is a fokozódó aktivitás volt a jellemző a hajóépítő-programok terén. 1906–1907 folyamán világossá vált, hogy a nagyhatalmi létnek új attribútuma született: az új típusú csatahajó birtoklása. E korszakban a dreadnoughtok építése vált a hatalmi státusz mércéjévé, így e hajók önmagukon túlmutató szimbólumokká váltak.

A legtöbb tengeri hatalom számára az átállás persze nem ment az egyik napról a másikra. Angliát követően a legszerencsésebb helyzetben az Egyesült Államok volt, mely 1906-ban két 16 000 tonnás, 8 db 30,5 cm-es ágyúval felfegyverzett dreadnought építését kezdte meg.[48] 1907-ben Németország is hozzáfogott első csatahajói, a négytagú

---

[44] Egy 30,5 cm-es Škoda iker-lövegtorony tömege 250 mm-es páncélzattal 472 tonna volt. KMA TM 210/13. „20 000 t Schlachtschiff."

[45] KA MS/PK 1909. I-4/9. 1632.; *Ervin F. Sieche:* Őfelsége SZENT ISTVÁN nevű csatahajója. IV rész. In: *Haditechnika,* 2002/1. 9. o.

[46] *Koudelka* 117. o.

[47] A bécsi Kriegsarchivban a csatahajótervezés anyagában általam látott rajzok két témára vonatkoztak. Az egyik a német dreadnoughtok jellegzetes orrkiképzését vizsgálta, a másik csoport a csatahajók kabinelrendezését. Itt a különböző német csatahajóosztályok császári lakosztályait hasonlították össze – a német csatahajókra szokás volt császári lakosztályokat tervezni. Érdekes módon az első két német dreadnought-osztály császári lakosztályai kisebbek voltak, mint a TEGETTHOFF-osztály egyszerű parancsnoki lakosztályai. KA MS/II. GG 1910. 47C/13. 2343.

[48] Az amerikai hajók esetében párhuzamosságról is lehet beszélni, mivel e hajók tervei hamarabb elkészültek, mint az angol DREADNOUGHT-é.

NASSAU-osztály (18 200 t, 12×28 cm) építéséhez. Anglia 1907-ben és 1908-ban a DREADNOUGHT növelt és kissé módosított változataival folytatta programját. A típus névadóján kívül összesen kilenc épült e hajókból, 1906–1911 között pedig négy csatacirkáló (17 500–18 500 t, 8×30,5 cm), melyek a korábbi páncélos cirkálókat tették egy csapásra elavulttá. Németországban, válaszként, megépült a testvérhajók nélküli VON DER TANN (18 700 t, 8×28 cm) csatacirkáló. A dreadnoughtok első generációját képviselte az amerikai UTAH-osztály (21 800 t, 10×30,5 cm) még 1909 elején építeni kezdett négy egysége. A franciák, akik a DANTON-osztály hat vegyes nehéztüzérségű (18 000 t, 4×30,5 és 12×24 cm) csatahajójának építésével foglalatoskodtak, csak 1910-ben kezdték meg első dreadnoughtjaik, a COURBET-osztály (23 000 t, 12×30,5 cm) építését. Oroszországban (GANGUT, 23 000 t 12×30,5 cm) és Japánban (KAWACHI, 20 800 t, 12×30,5 cm) 1909-ben indult meg a dreadnoughtok építése. E hajók mind a dreadnought-típusú csatahajók első generációjához tartoztak, mivel főtüzérségük 30,5 cm-es ágyúkból állt, és övpáncéljuk vastagsága kevesebb volt 300 mm-nél.

A csatahajók második generációja az angol ORION-osztállyal lépett színre. Az 1909 végén építeni kezdett hajók vízkiszorítása 22 500 tonna, övpáncélja 305 mm volt, fegyverzetüket öt ikertoronyban elhelyezett, tíz darab 34,3 cm-es löveg alkotta. Az ORION-osztályt a hozzá nagyon hasonló KING GEORGE V- (23 500 t) és IRON DUKE-osztály (25 000 t) követte. Az angolok egyidejűleg megkezdték a csatacirkálók második generációjának (27 000 t, 8×34,3 cm) építését is. A csatahajó-építésben világelső Anglia vezette be a harmadik generációt is: 1912-ben kezdték építeni a 30 000 tonnás, nyolc darab 38,1 cm-es ágyúval felszerelt QUEEN ELISABETH-osztályt, melyet már kizárólag olajtüzelésű kazánokkal láttak el. Németország méretüknél és páncélzatuknál fogva második generációsnak tekinthető csatahajói a KAISER- és a KÖNIG-osztály (24 600 és 25 500 t) tagjai voltak, ám tüzérségük csak 10 db 30,5 cm-es ágyúból állt. Újabb építésű csatacirkálóik is a két generáció közti átmenetet mutatták: méretük és páncélzatuk inkább a második, fegyverzetük (10×28 cm) inkább az elsőbe sorolta őket. Harmadik generációs csatahajót Európában,[49] Anglia mellett, egyedül Németország épített (BAYERN, 30 000 t, 8×38 cm). Anglia és Németország mellett második generációs csatahajót Európában még Franciaország volt képes építeni, a többi hatalom terveit meghiúsította a háború.

A cs. és kir. haditengerészet vezetését a nemzetközi trend figyelése mellett legjobban a közvetlen riválisa, Olaszország tervei érdekelték. Mint arról már szó esett, az olaszok páncéloscirkáló-programjuk (négy 10 000 tonnás hajó) kedvéért 1903 után hat évig nem kezdtek új csatahajók építésébe, mellyel komoly előnyhöz juttatták a Monarchiát. Az építés alatt álló REGINA ELENA-osztályt követő újabb csatahajó-osztály tervezési munkáit 1906-ban kezdték meg. A 16 000 tonnás hajó már az eredeti tervek szerint is dreadnought-típusú lett volna. Cuniberti főmérnök 1903-ban publikálta az „ideális csatahajó" terveit, melynek fegyverzete kettőnél több ikertoronyban elhelyezett 30,5 cm-es ágyúkból állt.[50] Mivel az építés alatt álló sorhajók és páncélos cirkálók az olasz hajógyá-

[49] Az Egyesült Államok és Japán az első világháború idején kezdett harmadik generációsnak tekinthető csatahajók építésébe. Mindkét állam hajóinak vízkiszorítása meghaladta a 30 000 tonnát, fegyverzetük pedig 12×35,6 cm-es ágyúkból állt. Még a világháború befejezése előtt kezdett bele mindkét hatalom 8×40,6 cm-es ágyúkkal felszerelt hajók építésébe, melyek már a háború után álltak szolgálatba.

[50] *Siegfried Breyer:* Schlachtschiffe 1905–1992. I Band. Von der DREADNOUGHT bis zum Washington-Vertrag. 1992. 42. o.

rak kapacitását, illetve a haditengerészet pénzügyi lehetőségeit teljesen lekötötték, az elkövetkező két évben a dreadnought-programra éppen csak csordogált a pénz, így a tervezési munkák is vontatottan haladtak. Az ERZHERZOG FRANZ FERDINAND közelgő vízrebocsátása (1908 szeptember) 1908 nyarán felgyorsította az olasz programot. A tervezett vízkiszorítást 19 000 tonnára növelték, és hármas lövegtornyokban elhelyezett 12 db 30,5 cm-es ágyúval kívánták felszerelni az új csatahajót. A boszniai krízis nyomán, 1908 végén, az olasz haditengerészet vezetése az osztrák-magyar haditengerészettel szembeni kétszeres fölény kivívását javasolta, ám a kormány, pénzügyi okokból, elutasította a tervet. Végül, nem utolsó sorban az osztrák-magyar dreadnought-tervekről kiszivárgott hírek hatására, az eredeti kettőről négyre emelték az építendő csatahajók számát. Ezt 1909 első felében még egy módosítás követte: az első csatahajó egyedi konstrukció lett, a második-negyedik hajót már új tervek alapján kívánták építeni, nagyobbra és erősebb fegyverzetűre (21 000 t, 13×30,5 cm). Az első egység építését a hajógyári problémák miatt csak 1909. júliusában tudták megkezdeni. E hajó később a DANTE ALIGHIERI[51] nevet kapta. A másik három építésének megkezdését 1910-re tervezték. Az optimista tervek szerint 1912-re mind a négy hajónak el kellett volna készülnie.[52]

Az első olasz dreadnought, mely végül testvérhajók nélkül épült meg, az olasz csatahajó-tervezési irányzat tipikus példája volt: nagy tűzerő és sebesség, viszont gyenge páncélzat. A DANTE ALIGHIERI volt a világon az első csatahajó, melyet hármas lövegtornyokkal kezdtek építeni. A négy lövegtorony különleges elhelyezése – egyik tervezője[53] után Cuniberti-elrendezésnek is nevezték – a páncéltömeg minimálisra redukálását, illetve a súlypont kedvezően alacsonyan tartását szolgálta: egy torony az első felépítmény előtt, egy a hátsó felépítmény mögött, kettő pedig a két felépítmény között, a hajó középvonalában, egy síkban. Hátrányként jelentkezett, hogy előre, illetve hátra csak egy-egy toronynak volt kilövése, és a kazánokat, valamint a gépeket nehezen lehetett a hajótestben elhelyezni. Ilyen elrendezésben az olaszok több hajót nem is építettek, de az oroszok átvették első dreadnoughtjaik (a GANGUT-osztály) számára.

Visszatérve az osztrák-magyar csatahajókhoz, a haditengerészet 1909. június 9-én újabb, módosított pályázatot írt ki az STT és a Műszaki Bizottság számára. Az új pályázatban már véglegesen 30,5 cm L45 lövegekről volt szó, melyek számát azonban nem szabták meg. A melléktüzérség kaliberét 15 és 7 cm-ben állapították meg. Az övpáncélzat vastagságát a vízvonalon 280 mm-re növelték, míg az öv felső részét 200 mm-ben, a kazamaták páncélzatát pedig 160 mm-ben határozták meg. A haditengerészet megengedte, hogy 1600 tonna szénnel és fél készletekkel a vízkiszorítás elérje a 20 500 tonnát. Előírták egy hátsó parancsnoki torony, illetve a 15 cm-es lövegek számára két oldalsó tűzvezető állás elhelyezését is. Hajtóműként a kiírás gőzturbinákat és kiegészítő olajtüzeléssel ellátott kazánokat jelölt meg.[54]

---

[51] A hajó Dantéről való elnevezése szimbolikus üzenetet is hordott: az olasz irredentizmus őt tekintette az egyik nagy szellemi elődjének, s a századfordulón a határokon túl sorra alakuló, az olasz nemzeti eszme terjesztését hivatott körök is Dante nevét vették fel.

[52] *Giorgerini-Nani*: Le navi di linea italiane. Roma, 1963. 13., 216–218. o. *Lawrence Sondhaus*: The Naval Policy of Austria–Hungary. West Lafayette, 1994. (a továbbiakban: *Sondhaus*) 183. o.

[53] A részletes tervek kidolgozása Edoardo Masdea nevéhez fűződik.

[54] *Ramoser* 67. o.

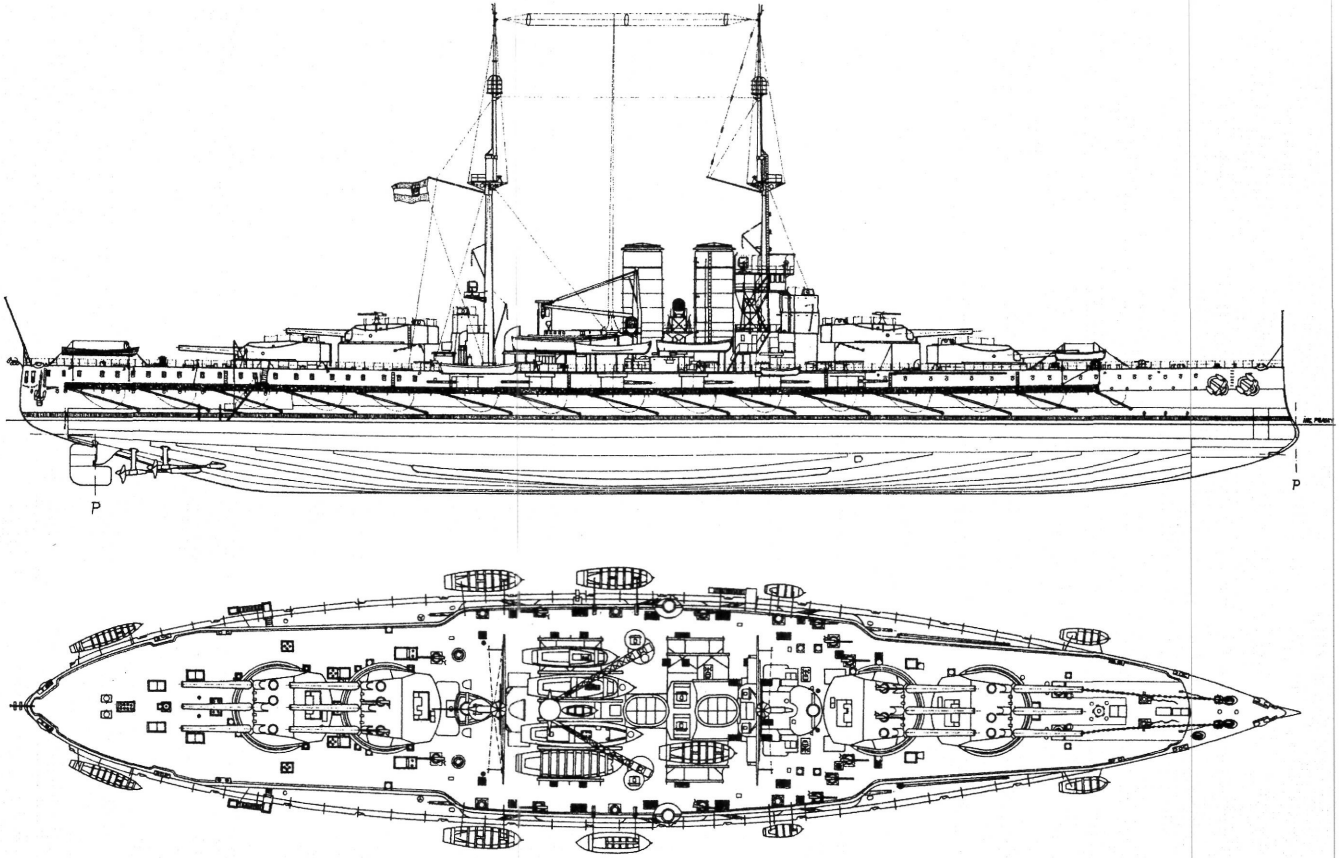

A VIRIBUS UNITIS jellegrajza

1909. június 21-re Popper két új tervet készített (A, B), valamint négy régebbi tervet átdolgozott (C-F). A tervek 10, 11 és 12 löveggel voltak felszerelve, a B, D, E, F változatokon hármas lövegtornyok is voltak. A hajók vízkiszorítása 20 500 tonna, méretük 155×26 m (A, B), illetve 151×26 m (C-F) volt, melléktüzérségük egységesen 14×15 cm-es és 12–14×7 cm-es ágyúból állt. Övpáncéljuk vastagsága 280 mm (B-D), 270 mm (E) és 240 mm (A, F) volt. A legérdekesebb azonban a 30,5 cm-es lövegek elhelyezése. A-terv: öt ikertorony; egy elől, kettő hátul, kettő oldalt (a német csatacirkálókra jellemző elhelyezés). B-terv: egy hármas torony elől, egy hármas torony hátul, két oldalsó ikertorony. C-terv: öt ikertorony (az egykori VI. terv szerint: kettő elől, kettő hátul, egy középen, az angol ORION- és a német KÖNIG-osztályhoz hasonlóan). D-terv: egy-egy hármas- és ikertorony elől és hátul (a korábbi, feltehetően műszaki bizottsági tervhez,[55] illetve a későbbi ERSATZ MONARCH-hoz[56] hasonlóan). E-terv: elől két hármas torony, hátul egy hármas- és egy ikertorony. F-terv: a korábbi VIII terv átdolgozása, elől és hátul két-két hármas torony, mint ahogyan később meg is valósult.[57]

A fő kérdés ezután a toronyelrendezés kiválasztása lett, melynek érdekében ismét bizottsági ülést hívtak össze. Az oldaltornyos változatokat már az elején kizárták, bár korábban a haditengerészet nagy hangsúlyt fektetett a hossztengely irányában koncentrálódó tűzerőre. A kizárást két tényezővel is indokolták. Az egyik szerint az ellenfélre merőleges hajó jobb célt mutat (az oldalirányzás pontosabb volt, mint a távolságmérés, és az ilyen elhelyezkedés növelte a találati valószínűséget). A másik ellenvetés szerint az oldaltornyok túl közel vannak a hajó héjazatához, és ez jelentősen rontja a torpedó- és gránátvédelmet. (A nemzetközi trend is az összes lövegtoronynak a hajó hossztengelyében való elhelyezése felé mutatott.) A másik nagy kérdés a hármas tornyok alkalmazása volt. A bizottsági ülés idején már tudták, hogy az olaszok első dreadnoughtjukat hármas lövegtornyokkal építik. Ennek ellenére még bizonytalanok voltak e kérdésben, hiszen semmilyen gyakorlati tapasztalat nem állt rendelkezésre a hármas lövegtornyokkal kapcsolatban. Megjegyzendő, hogy később az olaszoknak a DANTE ALIGHIERI-n számos problémájuk volt a lövegtornyokkal, ugyanakkor a TEGETTHOFF-osztály lövegtornyai problémamentesen üzemeltek. A bizottság emellett véglegesen úgy döntött, hogy 30,5 cm-es L45 ágyúkkal szerelik fel az új csatahajókat, mert megállapították, hogy az L45 és az L50 változat páncélátütő képessége nem sokkal tér el egymástól, és a különbség a lőtávolság függvényében csökken.[58]

A bizottság, a vízkiszorítás szigorú betartása esetére a C változat (öt ikertorony a hajó középvonalában) mellett voksolt. Abban az esetben viszont, ha túlléphetik a megengedett határt, akkor a módosított F változatot (négy hármas torony) támogatták. Ennek alapján a tengerészeti osztály 1909. augusztus 6-án új előirányzatot adott ki az építendő csatahajókról az STT és a Műszaki Bizottság számára: négy hármas lövegtorony, 280 mm-es páncélzat és maximálisan 21 000 tonnás vízkiszorítás. Az alapkoncepciót ezután

[55] KMA TM 210 210/13. „Projekte von Schlachtschiffen 20 000 – 18 000 T Depl."

[56] A haditengerészet hivatalosan „Verstarkten Typ TEGETTHOFF"-nak nevezte, de mi e tanulmányban az elterjedtebb ERSATZ MONARCH elnevezést használjuk erre a tervezett hajóosztályra.

[57] *Ramoser* 68. o.

[58] *Ramoser* 69. o. A két változat páncélátütése 3000 méteren 594 mm és 536 mm, 5000 méteren 485 mm és 455 mm volt.

már csak egyetlen téren módosították. A haditengerészet eredetileg azt szerette volna, hogy a 15 cm-es lövegekből kettő-kettő tudjon oldalanként előre, illetve hátra tüzelni, ez azonban a gyár szerint a lövegtornyok közötti távolság 9 méterrel való megnövelését és az övpáncél 230 mm-re csökkentését vonta volna maga után. Ezek után a haditengerészet elvetette az ötletet.[59] Az új csatahajók alapkoncepciójának kidolgozása ezzel véget ért, megkezdődhetett a részletes tervek elkészítése.

A Popper-féle tervek mellett az 1909 júniusi tervpályázatra a Műszaki Bizottságból 1910 tavaszán – mikor már az utolsó részlettervek készültek - ketten adták be terveiket: Franz Pitzinger (aki később Popper utóda lett) és Theodor Novotny I. osztályú hajómérnökök. A Pitzinger-féle terv leginkább Popper C-tervére hasonlított, Nowotnyé, bár lövegelrendezése hasonló volt, jóval nagyobb volt annál. Noha terveiket nem vették figyelembe, Pitzinger 2000, Nowotny 1000 korona díjazásban részesült.[60]

1909 őszén már tudni lehetett, hogy az új csatahajók hogy néznek ki, és milyen lesz a lövegelrendezésük. A részletes tervek kidolgozása csak ekkor indulhatott meg, az idő azonban már nagyon szorított. Míg a RADETZKY-osztály esetében az alapkoncepció kidolgozása és az építés megkezdése között több mint egy év telt el, a 20 000 tonnás csatahajók esetében alig néhány hónap maradt a részletes tervek elkészítésére, mivel az első anyagmegrendeléseket és a munkák megkezdését 1910 tavaszára tervezték. Az idő rövidsége mellett komoly nehézséget jelentett a vízkiszorítási korlát betartása. Az alapvető problémát az jelentette, hogy az új csatahajókkal szemben túl nagyok voltak az elvárások: olyan fegyverzetet és páncélzatot kellett hordozniuk, amihez 2–3000 tonnával nagyobb vízkiszorítás lett volna az ideális. Mindennek az oka a haditengerészet vezetése által megfogalmazott, egymásnak ellentmondó követelményekben rejlett. Bár mai ismereteink alapján forrásokkal nem lehet egyértelműen bizonyítani, valószínű, hogy a tizenkét löveges megoldást Montecuccoli személyesen erőltette, mivel az épülő olasz dreadnoughtnak is ilyen volt a fegyverzete.[61] A 20 000 tonnás vízkiszorítási határnak is fontos szerepe lehetett, vélhetően a haditengerészet úgy gondolta, hogy ennél nagyobb hajókat nehezebben tud elfogadtatni a finanszírozásról döntő politikusokkal.

A szigorú vízkiszorítási korlát és a részletes tervek kidolgozására jutó kevés idő komoly nehézségek elé állították a tervezőket. Megkezdődött az osztrák-magyar haditengerészetre olyannyira jellemző harc a tonnákért.[62] Mivel a fegyverzet (12×30,5 cm, L45) és a páncélzat (a vízvonalon és a lövegtornyokon 280 mm) adott volt, illetve a gépteljesítményt (25 000 LE) is előírták, súlymegtakarítást csak a hajótest konstrukciójának a rovására lehetett elérni. Ennek a hajótest nem megfelelő szilárdsága mellett elsősorban a torpedóvédelem és a vízmentes válaszfalak estek áldozatául. Az utóbbiakat ugyanis a le-

[59] *Ramoser* 70. o.

[60] *Ramoser* 71. o.; KMA TM 210/13. „Projekt Pitzinger." A Nowotny-terv főbb adatai: 21 300 t, 160×26 m, 280 mm övpáncél, 25 000 LE, 22 cs, 10×30,5 cm (mint a C-tervben), 16×15 cm, 14×7 cm. A Pitzinger-féle terv főbb adatai: 20 100 t, 152×26 m, 280 mm övpáncél, 23 500 LE, 20,9 cs, 10×30,5 cm (mint a C-tervben), 16×15 cm, 20×7 cm. Utóbbi érdekessége, hogy a tervezett 14 kazánból 6 olajtüzelésű.

[61] Valószínű, hogy fontos szerepe volt a szóbeli megbeszéléseknek és az informális döntéseknek, melyeknek nem maradt írásos nyoma.

[62] Ez abból adódott, hogy az osztrák–magyar haditengerészet politikai okokból, illetve spórolásból gyakran az ideálisnál kisebb vízkiszorítási korlátot szabott meg a tervezők részére. Ugyanez volt a helyzet a 3500 tonnás cirkálók esetében is.

hető legvékonyabbra méretezték, és a legszükségesebben túli többlet-megerősítéseket teljesen elhagyták. Emellett a válaszfalakba – Tirpitz tanácsai ellenére – több nyílást vágtak, tovább gyengítve azokat. Mindezt tetézte az időhiány: sok részletet kapkodva dolgoztak ki, s számos menet közbeni tervmódosítást kellett végrehajtani, mert építés közben derült ki, hogy az eredeti terv nem jó.

A 20 000 tonnás csatahajók teste tulajdonképpen a RADETZKY-osztály testén alapult, fő vonalaiban annak megnövelt változata volt. A két osztály torpedóvédelme (e hajók Achilles-sarka) is gyakorlatilag megegyezett. A RADETZKY-osztályon a torpedófal (Popper kifejezésével gepanzerter Minenboden, páncélozott aknafenék) 1,6 méterre volt a hajó belső héjazatától, a TEGETTHOFF-osztályon 1,7 méterre. A legújabb német csatahajókon ez a távolság elérte a négy métert. Míg Németországban 1:1 arányú víz alatti robbantási kísérleteket végeztek, a Monarchiában, a spórolás jegyében, csak 1:10 arányú modellkísérleteket hajtottak végre, illetve 1906 novemberében egyet, a KAISER MAX hulkon. E kísérletek azonban nem jártak értékelhető eredményekkel.[63] Popper a 20 000 tonnás csatahajók tervezésekor nem vette figyelembe a Koudelka által 1909 áprilisában hozott német adatokat. A haditengerészet e spórolásért, illetve a német adatok figyelmen kívül hagyásáért később, a SZENT ISTVÁN elvesztésével, drágán megfizetett.

A hajók páncélvédelme (280 mm), méretükhöz képest, erősnek volt mondható, különösen az olasz csatahajók 250 mm-es páncélzatához viszonyítva. A vízvonalon az övpáncél 280 mm-es volt, a lövegtornyokat, azok barbettáit és a parancsnoki tornyot is ilyen vastagságú páncél védte. Az öv felső része, illetve a 15 cm-es lövegek kazamatáinak páncélzata 180 mm, a páncélfedélzet középen 30 mm, a szélein 48 mm vastag volt. A páncélzat tömege, a lövegtornyok forgó részének páncélzata nélkül, meghaladta az 5000 tonnát. A RADETZKY-osztálynál ez az érték 3700 tonna volt.[64] A páncélzat anyaga 100 mm vastagság felett Krupp cementált acél (KC), a vékonyabb lemezek esetén Krupp acél (K), a páncélfedélzetek esetében Siemens-Martin acél (SM) volt.[65]

A hajógépek tekintetében a 20 000 tonnás csatahajók nagy előrelépést jelentettek az előző csatahajóosztályhoz képest. Ezek voltak ugyanis a cs. és kir. haditengerészet első (és utolsó) gőzturbinával hajtott csatahajói. (A haditengerészet első turbinás, és egyben első négycsavaros egysége a polai Arzenálban épült 3500 tonnás ADMIRAL SPAUN cirkáló volt.) Az STT 1909-ben szerezte meg az angol Parsons-turbinák licencjogát. A magyar Danubius is az év októberében vásárolta meg a német, Curtiss-rendszerű AEG-turbinák licencét.[66] Az osztály Triesztben, illetve Fiumében épülő tagjai között a legnagyobb különbség a hajógépek között volt. Az STT a maga három hajóját Yarrow-kazánokkal és Parsons-turbinákkal, illetve négy hajócsavarral építette, a Danubius a negyediknél Babcock-Wilcox-kazánokat és AEG-turbinákat, illetve két hajócsavart alkalmazott. Mindkét kazántípus széntüzeléses volt, kiegészítő olajtüzeléssel. Bár a turbinák

[63] *Erwin Siech – Lothar Baumgartner – Georg Pawlik:* Die Radetzky-Klasse. Graz, 1984. 5. o.

[64] KMA TM 210/13. „20 000 T Schlachtschiff," „14 000 T Schlachtschiff."

[65] A Krupp-féle eljárással készült cementált acél a kor legjobb minőségű páncélanyaga volt. Technológiai okok miatt 100 mm-nél vékonyabb lemezeket nem lehetett cementálni, azaz a felszínen néhány centiméter vastagságban a széntartalom növelésével az acélt megkeményíteni.

[66] KMA Petneházy-féle anyag, 10. cs. Csatahajók esetében 9 K volt az AEG licencdíja tengelyen mért lóerőként, azaz a SZENT ISTVÁN esetében 237 600 K. Ez a turbinák árának (kb. 5,7 millió K) 4 %-át tette ki.

nagy technikai előrelépést jelentettek, a TEGETTHOFF-osztály gépei (26–27 000 LE) fajlagos teljesítményben nem sokkal múlták felül a RADETZKY-osztály dugattyús gőzgépeit (20–21 000 LE). Az előbbiek tömege a kazánokkal együtt 1500 tonna, az utóbbiaké 1300 tonna volt,[67] így a turbinás gépek fajlagos teljesítménye 17,3–18 LE/t, a dugattyúsaké 15,4–16,1 LE/t értéket mutat. A nagyobb gépteljesítmény és fajlagos teljesítmény ellenére a TEGETTHOFF-osztály egységei lassabbak voltak a RADETZKY-osztály hajóinál.

A 20 000 tonnás csatahajók fő fegyverzetét ugyanazok a 30,5 cm-es L45 Škoda-lövegek alkották, melyek először a RADETZKY-osztály hajóin kerültek beépítésre. Lőszer-javadalmazásuk is megegyezett: csövenként 76 lövedék. A négy darab hármas toronyban elhelyezett 12 löveg tűzvezetését eredetileg két 3658 mm-es és négy, a lövegtornyokban felszerelt 2743 mm-es angol Barr&Stroud távmérő biztosította. Később, a találati pontosság növelése érdekében, bevezettek egy olyan rendszert, mely tengelykapcsolók segítségével egymáshoz rögzítette egy-egy torony lövegcsöveit. Az együtt mozgó, összekapcsolt csövekkel a lőtávolság a kisebb csőemelkedési szög miatt ugyan 20 km-ről 18,5 km-re csökkent, viszont megnövekedett a találati valószínűség. Az 1914 tavaszán kipróbált rendszert az osztály első két hajójába utólag építették be.[68]

A haditengerészet élén Montecuccolit 1913 februárjában felváltó Anton Haus nagy hangsúlyt fektetett a tűzvezetés javítására. E célból a haditengerészet 144 000 koronáért megrendelte az angol Pollen-készüléket, ami jelentősen megkönnyítette volna a 30,5 cm-es lövegek tűzvezetését. E készülékek azonban a háború kitörése miatt sohasem érkeztek meg. 1917-ben a hajókat német gyártmányú (Petravić-féle) irányjelző- és tűzvezető-készülékkel látták el.[69]

Politikai és pénzügyi háttér

Az új program propagálását, immár konkrétumokkal, az Osztrák Flottaegyesület lapja, a „Die Flagge" kezdte meg 1909 elején. A februári vezércikk, a program költségét 250 millió koronára becsülve, négy 20 000 tonnás csatahajó, négy cirkáló és torpedónaszádok építését szorgalmazta. Szociális alapon (a munkahelyek védelmében) az új hajóknak a RADETZKY-osztály elkészülte utáni azonnali megkezdését javasolta.[70] A dreadnought-kérdés fontossága miatt, s mert az az osztrák politikai körökben mindennapi beszédtéma volt, a haditengerészet összeállított egy kis tájékoztató füzetecskét az új típusú csatahajókról a Reichsrat képviselői számára.[71]

---

[67] KMA TM 210/13. „20 000 T Schlachtschiff," „14 000 T Schlachtschiff."

[68] *Prasky* 87., 111. o.

[69] *Prasky* 113. o. A megrendelt Pollen-készülékeket a háború kitörése előtt Angliát utoljára elhagyó hajóra rakták, mely azokat Ostendébe szállította. Később, a háború zűrzavarában e műszerek megsemmisültek.

[70] *Die Flagge,* 1909 2. sz. 1. o.

[71] A haditengerészet által készített kis nyomtatvány kátészerű formában tájékoztatta a képviselőket. Érdekes, hogy ebben a birodalmi német terminológia (Großkampfschiff) köszön vissza. A képviselők megtudhatták például, hogy ilyen új típusú csatahajónak a legalább 6×28 cm ágyúval felszerelt egységek minősülhetnek. KA MS/PK 1909. XV-7/4. 2136.

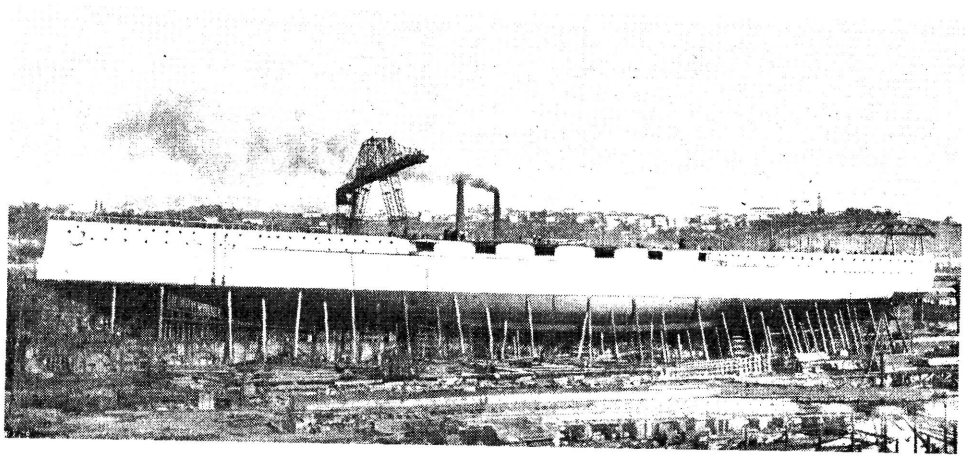

A VIRIBUS UNITIS a sólyán

Az osztrák-magyar dreadnought-tervek nyilvánosságra kerülése 1908 végén mind Angliában, mind Franciaországban hisztérikus reakciókat váltott ki. 1909 folyamán az angol sajtóban állandó téma volt az osztrák-magyar csatahajók ügye. Az angol és a francia félelmek fő oka abban keresendő, hogy a Monarchia Németország szövetségese volt, és dreadnoughtjai, különösen az olasz csatahajókkal együtt, komolyan fenyegették Anglia és Franciaország helyzetét a Földközi-tengeren. Angliában 1909 nyarán tetőzött a pánik, akkor úgy gondolták, hogy hamarosan 16–18 ellenséges (olasz és osztrák-magyar) dreadnoughttal kell számolniuk a Földközi-tengeren. A kedélyek végül 1910 elejére csillapodtak le, amikor már látszott, hogy az osztrák-magyar program pénzügyi okokból késedelmet fog szenvedni.[72] Valójában Angliában jelentősen túlértékelték Bécsnek Berlinhez való kötődését, és alulértékelték az osztrák-magyar–olasz haditengerészeti rivalizálást. Az angol Admiralitásban sokan úgy vélték, a Monarchia német sugalmazásra épít dreadnoughtokat. A franciák sem nézték jó szemmel az osztrák-magyar terveket, a bécsi francia haditengerészeti attasé, Faramond 1910 decemberében figyelmeztette kormányát, hogy Franciaország ne adjon semmilyen hitelt a Monarchiának, mert abból őellenük építenének csatahajókat.[73]

Miután 1909 nyarára tisztázódtak az új csatahajók alapvető paraméterei, és megindult a részletes tervek kidolgozása, a haditengerészet a magyar kormányhoz fordult az új csatahajók ügyében. 1909 júliusában a haditengerészet egyszerre kezdeményezett megbeszéléseket Weiss Manfréddal, a Danubius igazgatótanácsának tagjával és a Kereskedelemügyi Minisztériummal. E megbeszéléseken a haditengerészet a Danubius gyártókapacitásának a növelését sürgette.[74] Válaszként Szterényi József kereskedelemügyi államtitkár 1909. július 12-én felkereste Leodegar Kneissler altengernagyot, a tengerészeti osztály

[72] *Ramoser* 51–53. o. Az osztrák-magyar program hatására döntöttek úgy, hogy Új-Zéland finanszíroz egy csatacirkálót.

[73] *Sondhaus* 197. o.

[74] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2689.

főnökének helyettesét, és közölte vele, hogy a magyar állam kész 3 millió koronáért megépíteni a vasutat Porto Rébe, és elvégezni a szükséges földmunkákat, cserében azt kérte, hogy a haditengerészet garantálja hat évre a gyár foglalkoztatását és két dreadnought megrendelését.[75] E megbeszélés után Koudelka fregattkapitány és Wagner főmérnök Budapestre utazott, ahol július 25-én tárgyaltak a magyar törvényhozással és a Danubius vezetésével a gyár kiépítéséről és a jövőbeli megrendelésekről. A Kereskedelemügyi Minisztériumban tartott tanácskozáson Szterényi a Danubius állami pénzből való fejlesztéséért, illetve az új hajók megszavazásáért cserében egy dreadnought megrendelését, valamint az összes hajóépítés 50 %-át kérte, ez utóbbit az osztrák páncél- és lövegszállítások kompenzációjaként. A hivatalos tárgyalás végeztével Szterényi megvallotta, hogy az 50 %-ot maga is túlzottnak tartotta, és csak tárgyalási alapnak tekintette. A megrendelések kérdésének szeptemberben kellett a közös minisztertanács elé kerülnie, majd az esetlegesen novemberben összeülő delegációk elé, bár az utóbbi a magyar belpolitikai helyzet miatt már akkor is kérdésesnek tűnt.[76]

Még a közös minisztertanács ülése előtt, augusztusban kiderült, hogy a delegációk összeülésére bizonytalan ideig nem kerülhet sor.[77] Ilyen körülmények között került szeptember 14-én a haditengerészet költségvetésének kérdése a közös minisztertanács elé. Abban mindenki egyetértett, hogy szükség van az új hajókra, csak a finanszírozás módja volt kérdéses. Az osztrák pénzügyminiszter és a magyar miniszterelnök a hitel mellett tette le a voksát, míg Montecuccoli a rendes költségvetés megemeléséből kívánta a költségeket fedezni. A 18-i ülésen terjesztette be Montecuccoli a 4 dreadnoughtot, 3 cirkálót és rombolókat, valamint torpedónaszádokat tartalmazó programját a közös minisztertanács elé. A programot 309 millió koronás hitelből kívánta fedezni. Aerenthal közös külügyminiszter támogatta Montecuccolit, mondván, hogy Olaszország igen megbízhatatlan szövetségesnek tűnik. Wekerle Sándor magyar miniszterelnök kissé elsietettnek tartotta a programot, de elvben szintén egyetértett az új hajók építésének szükségességével.[78] Végül olyan helyzet alakult ki, hogy elméletben mindenki egyetértett a program szükségességével, de a magyar kormányválság miatt a delegációk nem tudtak összegyűlni, s ezért 1910-re a haditengerészet nem kapott pénzt új hajók építésére.

Szeptember 22-én Ferenc József magánkihallgatáson fogadta Montecuccolit a haditengerészet költségvetése és a rendkívüli hitel ügyében, de a parancsnok a bizonytalan magyar politikai helyzet miatt nem tudott gyakorlati eredményeket elérni.[79] Két nappal később Ferenc Ferdinánd katonai irodáján keresztül tárgyalt a tengerészeti osztállyal a dreadnoughtokról. A trónörökös igen fontosnak tartotta a négy új csatahajó építését, elsősorban az olasz flottafejlesztés miatt. Ugyanakkor Ferenc Ferdinánd és Montecuccoli is aggódott, hogy a delegációk a magyar politikai helyzet miatt nem tudnak időben összeülni (a magyar kormány 1909-es bukását követően az 1910-es új választások utánig nem lehetett magyar delegációt alakítani), s így a tervezett hitelt nem lehet megszavazni. A rendkívüli hitel összegét ekkor 309,5 millió koronára tervezték, s abból kellett volna a

[75] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2754.

[76] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2931.

[77] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2926 A haditengerészet augusztus 6-án tájékoztatta a Škodát, hogy a bizonytalan magyar belpolitikai helyzet miatt a delegációk nem tudnak összeülni.

[78] KA MS/PK 1909. XV-7/8. 120.

[79] KA MS/PK 1909. I-4/9. 3638.

négy csatahajót megépíteni, egységenként 57 millió koronás áron. A tervek már azzal számoltak, hogy három hajó az STT-ben, egy pedig a Danubiusban épül.[80]

Montecuccoli mindezek ellenére nem mondott le a csatahajók építésének lehető leghamarabb történő elkezdéséről. Már 1909. július 16-án kezdeményezte az STT-nél két új csatahajó építésének megkezdését, természetesen a cég saját kockázatára, hiszen a kormányzat esetleges közbelépésére a megrendelés meghiúsulhatott. Ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy a szükséges fedezet megszavazása után a hajók átvétele mellett a gyár felmerülő többletköltségeit is megtérítik. Közölte, hogy a hajók tervei 1909 októberére készülnek el, amikor is meg lehet kezdeni az anyagmegrendeléseket.[81] A haditengerészet a két másik kulcsfontosságú gyárral, a Škodával[82] és Witkowitz-cal (előbbi a lövegeket, utóbbi a páncéllemezeket gyártotta) is hasonló szellemben indított tárgyalásokat. A lényeg az volt, hogy a cégek saját kockázatukra kezdenék meg a két csatahajó építését, a haditengerészet pedig titkos szerződésben garantálná azok átvételét, amint megkapja a szükséges hitelt. A tervet a trónörökös is támogatta. A terv pénzügyi fedezetét a Rotschildok biztosították, kiknek a Creditanstalton keresztül mindhárom cégben jelentős érdekeltségeik voltak. A tárgyalások októberben sikeresen zárultak.[83] A haditengerészet 1909. november 29-én megkötötte a szerződést az STT-vel a IV. és a V. számú csatahajó megépítésére. A szerződés nem tartalmazta a hajók árát[84] (hajótest és gépek), mely egyenként 21 millió koronára rúgott. A teljesen felszerelt hajók ára 60,6 millió korona volt. A haditengerészet a hazai cégekkel való tárgyalásokkal párhuzamosan külföldön is érdeklődött a páncélárak iránt. A haditengerészet, mint korábban, most is kénytelen volt konstatálni, hogy Angliában vagy Németországban olcsóbban lehet páncéllemezekhez jutni,[85] ám politikai és gazdasági okokból nem tehette meg, hogy ne a hazai ipartól (Witkowitz) rendeljen.

Miután Ausztriában a meghatározó politikai erők döntő többsége támogatta a flottafejlesztést,[86] a haditengerészet számára a legfontosabbá a magyar kormányzat, és a majdan összeülő delegáció megnyerése vált. Bár a haditengerészet aggódott a magyar gyártmányok minősége miatt, politikai okokból kénytelen volt belemenni abba, hogy az egyik csatahajó a Danubiusban épüljön. A Danubius először 1909. november 9-én fordult a tengerészeti osztályhoz a csatahajó-megrendelés ügyében.[87] Aerenthal közös külügyminiszter, az uralkodó katonai irodájával egyetértésben, december 6-án közölte Montecuccolival, hogy amennyiben a magyar kormány a csatahajó-rendelésről való tájékoztatás után alkotmányjogi kifogásokat emelne, a Danubiusszal akkor is meg lehet kez-

[80] KA MS/PK 1909. I-4/9. 3639.

[81] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2689.

[82] KA MS/PK 1909. I-4/9. 2926.

[83] KA MS/PK 1909. I-4/9. 3896.

[84] KA MS/PK 1909. I-4/9. 4550.

[85] KA MS/PK 1909. I-4/9. 3692., 3932. Angliában a 11 hüvelykes (279 mm) páncél tonnája 2760 koronába került, míg Ausztriában 3200–3300 koronába.

[86] Ausztriában mind a német, mind a szláv politikai erők, különböző okokból, a flottafejlesztés támogatói voltak. A keresztényszociálisok és a német nacionalisták mellett a délszlávok voltak a flottafejlesztés fő szószólói, a csehek pedig ipari érdekeltségeik miatt támogatták. Egyedül a szociáldemokraták voltak következetes ellenfelei a haditengerészet fejlesztésének.

[87] KA MS/PK 1909. I-4/9. 4328.

deni a tárgyalásokat az STT-vel kötött szerződés analógiájára.[88] Miután e tiltakozás a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről megtörtént,[89] a haditengerészet december 12-én közölte, ha a cég saját kockázatára egy hajó építésébe fog, akkor kötelezi magát, hogy a hitel megszavazása után a hajót átveszi.[90] A Danubius 1910. február 28-án ismét a haditengerészethez fordult, megrendelést kérve, de a haditengerészet ismét csak az építés saját kockázatra történő megkezdését tudta ajánlani, átvételi garanciával.[91]

A Danubius nehéz helyzetbe került, mivel a haditengerészet pénz híján hivatalos megrendelést nem tudott adni, a magyar kormány viszont ellenezte a saját kockázatra történő építést. Mivel a gyár telke állami tulajdonban volt, és a bővítéshez szükséges új telekrészt is csak az állam segítségével tudta megszerezni, a Danubius a csatahajóépítéshez szükséges fejlesztésbe addig nem tudott belekezdeni, amíg a magyar állammal nem egyezett meg. A Danubiusnak végül 1910. május 24-én sikerült megegyeznie a Kereskedelemügyi Minisztériummal a telekbővítésről. Június 23-án a gyár jelentette a haditengerészetnek, hogy megtették az előkészületeket az új telkek megszerzésére. Közben a minisztérium közbenjárását kérte a csatahajó ügyében. A Kereskedelemügyi Minisztérium nem támogatta a kérést, mivel a magyar kormány még elvi belegyezését sem adta a tervezett program költségeihez, de jelezte, a költségvetés megszavazásánál fontos szempont lesz, hogy a magyar ipar milyen arányban részesedik a megrendelésekből.[92] Nem sokkal később a haditengerészet rövid kommünikében tudatta, hogy az STT két csatahajó építését kezdte meg.[93]

Miután 1910 novemberében a delegációk végre újra összeültek, és közeledett a rendkívüli hitelről való szavazás, 1910. december 13-án a Tengerészeti Műszaki Bizottság megvizsgálta a Danubius fiumei gyárát, és megállapította, hogy a gyár felszereltsége hiányos, a munkások ekkora hajó építésében tapasztalatlanok, ezért elképzelhetetlen a haditengerészet által megkívánt 30 hónapos építési határidő betartása, legalább 42 hónapra lesz szükség.[94]

A 312,4 millió koronás rendkívüli hitel megszavazásának elsődleges feltétele volt, hogy konkrét formába öntsék a magyarokkal kötendő, fő vonalaiban már 1909 nyarán rögzített alkut. Erre 1911. január 31-én Hieronymi Károly miniszter elnöklete alatt, a magyar Kereskedelmi Minisztériumban, dr. Rosenberg Gyula képviselő, a magyar delegáció tengerészeti albizottságának előadója részvételével megtartott értekezleten került sor. A megegyezést rövid úton sikerült megkötni. A haditengerészet képviselői bemutatták megosztási tervüket, mely szerint 110,4 millió korona jutott volna a magyar iparnak. Hieronymi a magyar részesedés 3,313 millió koronával történő emelését kérte (vas félgyártmányok címszó alatt), mivel a teljes hitelösszeg 36,4 %-a 113,713 millió korona

[88] KA MS/PK 1909. I-4/6. 4615.

[89] KA MS/PK 1909. I-4/9. 4661. A Kereskedelemügyi Minisztérium információi részben hamisnak bizonyultak, mivel 4 helyett csak 2 dreadnought megrendeléséről volt valójában szó.

[90] KA MS/PK 1909. I-4/9. 4328.

[91] KA MS/PK 1910. I-4/6. 627.

[92] KA MS/PK 1910. I-4/6. 3090.

[93] Közösügyi Bizottság 1910/I. napló, 109. o. Az építés megkezdését a haditengerészet azzal indokolta, hogy az STT-nek ne kelljen munkásokat elbocsátania.

[94] KA MS/PK 1910. I-4/6. 5170.

volt. A haditengerészet képviselői ehhez hozzá is járultak, s néhány nap múlva írásban is megkötötték az egyezséget.[95] A hitelt a magyar delegáció február 28-án megszavazta.[96]

A hitel legnagyobb részét a négy csatahajó ára (242,4 millió korona)[97] tette ki, a fennmaradó összegből a haditengerészet az eredeti elképzelések szerint három 3500 tonnás turbinás cirkálót, hat 800 tonnás turbinás rombolót, tizenkét 250 tonnás turbinás torpedónaszádot és hat korszerű tengeralattjárót kívánt építeni. A hitel mindkét delegáció részéről megtörtént megszavazása biztosította a megkezdett két hajó átvételét, illetve az osztály másik két hajójának megkezdését.

A TEGETTHOFF-osztály

Az 1909. november 29-én megkötött szerződés alapján az STT 1910 tavaszán megkezdte a két hajó építésnek előkészítését. A gyár a hajók átadását 30, illetve 36 hónapra vállalta, és 4,2 millió korona kauciót (10 %) tett letétbe a Creditanstaltnál.[98] A munkák megkezdését 1910 tavaszára tervezték. Az építés kezdeti fázisában nagy problémát jelentett, hogy egyes részlettervek még 1910 áprilisában is hiányoztak, így például a részletes páncélterv, illetve a 30,5 cm-es lövegtornyok gyűrűinek, illetve aknáinak részletes tervei. Mindez kérdésessé tette a határidők betarthatóságát, ugyanis a beszállítók tervek hiányában nem tudták időre legyártani és szállítani a szükséges darabokat. Később, 1910 őszére, ezek a határidővel kapcsolatos, kezdeti nehézségek elmúltak. Ugyancsak problémát jelentett, hogy az előzetes számítások szerint a hajótest konstrukciója túl gyengének ígérkezett, ám megerősíteni, a vízkiszorítási limit betartása mellett, csak a páncélzat 280 mm-ről 260 mm-re való csökkentésével lehetett volna. Köztes megoldásként jobb minőségű anyag beépítését írta elő a haditengerészet.[99] A problémát azonban így csak részlegesen lehetett orvosolni, később az osztály több tagjánál deformációkat találtak a hajótesten.

A megrendelt anyagok beérkezése és a szükséges előmunkálatok megtétele után a IV. számú csatahajó (fedőneve Objekt 427 volt) gerincét 1910. július 24-én fektették le, az V. számúét (Objekt 428) két hónappal később, 1910. szeptember 24-én. A IV. számú csatahajó építése – a tervek többszöri, menet közbeni változtatása mellett – jó ütemben haladt, az V.-é valamivel lassabban. Miután 1911. február 28-án a magyar, majd március 2-án az osztrák delegáció megszavazta a rendkívüli hitelt, a haditengerészet végre hivatalosan is megköthette a szerződést az épülő két hajóra, illetve az osztály másik két tagjára. Az első szerződést a Danubiusszal kötötték 1911. április 20-án, a VII. számú csatahajóra, a határidőt 1914. július 10-ében állapították meg. Az STT-vel a szerződéseket április 24-én kötötték meg, a IV. számú csatahajó esetében 1912. július 1-i, az V. számú

---

[95] KA MS6PK 1911. XV-7/5. 960.

[96] A hitel megszavazásáról részletesebben: *Krámli Mihály*: Az S. M. S. SZENT ISTVÁN. Magyarország és az osztrák-magyar dreadnought-program. In: *HK* 2000/1. 13–15. o. A hitel pontos megosztásáról: *Krámli Mihály*: A magyar tengeri hadihajógyártás 1907-1914. In: *HK* 2002/1. 82. o.

[97] Egy csatahajó ára a következő tételekből állt össze: test és gépek: 21 000 000 K, páncél: 12 400 000 K, tüzérség: 12 850 000 K, lőpor: 3 710 000 K, hüvely: 2 020 000 K, lövedék 4 000 000 K, gyújtó 600 000 K, elektromos berendezések: 1 800 000 K, kamra: 1 500 000 K, torpedó: 620 000 K. A tüzérségi lőszerek tételét vizsgálva a korabeli árak alapján ez három teljes lőszerjavadalmazást jelent.

[98] KA MS/PK 1909. I-4/9. 4433.

[99] *Ramoser* 84–87. o.

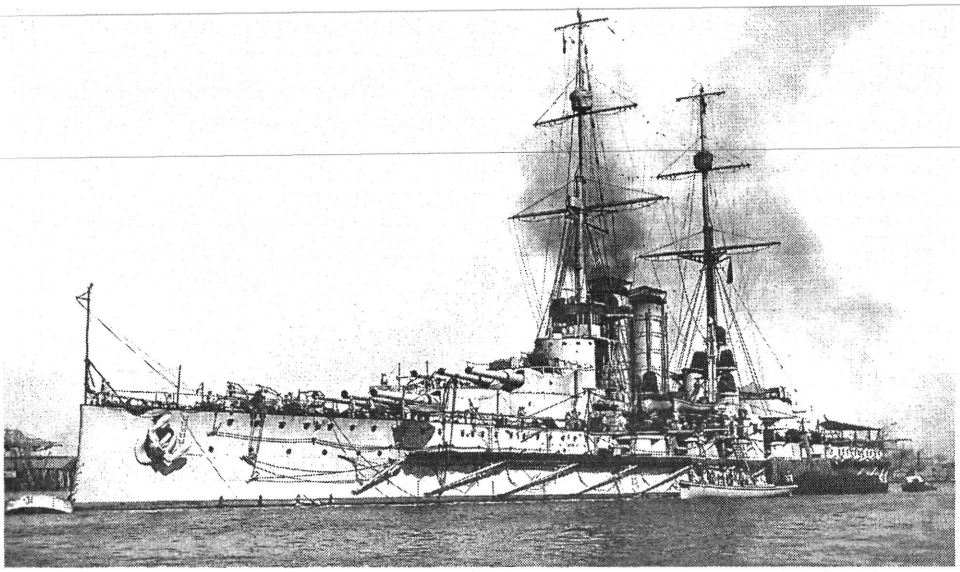

S. M. S. VIRIBUS UNITIS

esetében 1913. január 1-i, a VI. számú esetében 1914. január 1-i határidővel.[100] A IV. számú csatahajót 1911. június 24-én bocsátották vízre, az V. számút 1912. március 21-én.

Külön figyelmet érdemel a névadás problematikája. Ahogy közeledett az osztály első tagjának, a IV. számú csatahajónak a vízrebocsátása, úgy vált aktuálissá a névadás kérdése. Figyelemre méltó, hogy a haditengerészet a névjavaslatokat elsősorban a trónörökös katonai irodájának nyújtotta be, nem pedig az uralkodóénak.

1911. március 8-án a tengerészeti osztály a következő javaslatot terjesztette fel: IV.: TEGETTHOFF, V.: DON JUAN, VI.: PRINZ EUGEN, VII.: HUNYADI. A haditengerészet ugyanakkor kijelentette, hogy a sajtóhíresztelések, mely szerint az első hajónak a FRANZ JOSEPH nevet szánnák, minden alapot nélkülöznek. Ferenc Ferdinánd válaszában közölte, hogy egyelőre csak az első hajó nevével foglalkozzanak, ami TEGETTHOFF legyen. 1911. március 22-én azonban Ferenc József katonai irodája közölte Montecuccolival, hogy a IV. számú hajó névadásának jogát az uralkodó magának tartja fenn. Március 28-án, személyes jelmondata után, Ferenc József a VIRIBUS UNITIS nevet adta a csatahajónak.[101] Némi szünet után, 1911. október 23-án kelt levelében Ferenc Ferdinánd katonai irodája közölte a haditengerészettel, hogy a trónörökös az V. számú hajónak a TEGETTHOFF, a VI. számúnak a PRINZ EUGEN nevet óhajtja adni. 1912-ben az uralkodó elfogadta a TEGETTHOFF nevet, később pedig a PRINZ EUGEN-hez is hozzájárult. 1912-ben a haditengerészet úgy döntött, hogy a 20 000 tonnás csatahajókat hivatalosan Typ TEGETTHOFF-nak, azaz TEGETTHOFF-osztálynak nevezik el.[102]

---

[100] KA MS/PK 1911. I-4/7. 729.; Magyar Országos Levéltár (MOL) Z 429. 18. cs. 131. t.

[101] *Ramoser* 167–168. o.

[102] *Ramoser* 168–169. o.; KA MS/PK I-4/4. 1912., 1032. E döntés oka nem egészen tisztázott. Felmerül a lehetőség, hogy e lépésnek olaszellenes éle volt, de lehet, az volt az oka, hogy a TEGETTHOFF nevet eredetileg az első egységnek szánta a trónörökös, és a haditengerészet így próbált hízelegni neki.

Külön érdemes szólni a Danubiusnál épülő VII. számú hajó névadásáról. 1913 áprilisában a tengerészeti osztály a következő négy nevet terjesztette fel a trónörökös katonai irodájának: CORVIN MÁTYÁS, SZENT ISTVÁN, HUNYADI és ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.[103] A trónörökös kifejtette, hogy a HUNYADI név azért nem megfelelő, mert Magyarországon élnek még Hunyadiak, a CORVIN MÁTYÁS és az ERZSÉBET KIRÁLYNÉ pedig a magyar szeparatizmus alá adna lovat. Ferenc Ferdinánd a LAUDON nevet szerette volna adni a hajónak, de Arthur Bolfras tábornok, az uralkodó katonai irodájának vezetője értésére adta, hogy a magyar gyárban épülő csatahajó számára nem lenne szerencsés nem magyar nevet adni. Bolfras a SZENT ISTVÁN nevet támogatta. Végül, mint az első hajó esetében, Ferenc József magának tartotta fenn a döntés jogát, és 1913 júniusában a SZENT ISTVÁN nevet választotta a VII. számú csatahajó számára.

1911 októberében, katonai irodáján keresztül, Ferenc Ferdinánd jelezte, hogy a flotta leendő zászlóshajóján, német mintára, lakosztályt szeretne magának. A német flottában ugyanis az S. M. S. DEUTSCHLAND-on, illetve a dreadnought-osztályok egy-egy tagján külön lakosztálya volt II. Vilmosnak. A kérést a haditengerészet teljesítette, az 1912 tavaszán elvégzett átalakítás és a lakosztály berendezése 82 000 koronába került.[104]

A VIRIBUS UNITIS építése nemzetközi összehasonlításban is gyorsan haladt, ám a kezdeti problémák, illetve a menet közbeni módosítások miatt az eredeti határidőt így sem lehetett betartani. A hajó 2 órás, erőltetett próbajáratát 1912. szeptember 18-án tartották, melyen 27 383 lóerős teljesítményt és átlagosan 20,49 (rövid időre maximálisan 20,76) csomós sebességet ért el.[105] Az előzetes elméleti számítások alapján ugyan 21 csomót vártak a hajótól, de még így is bőven túlszárnyalta a szerződésben előírt 20 csomós sebességet.[106] A haditengerészet 1912. október 6-án, délután két órakor állította szolgálatba első dreadnoughtját, Anton Willenik sorhajókapitány parancsnoksága alatt. A hajó hivatalos átvétele azonban csak december 5-én történt meg.[107] A VIRIBUS UNITIS lett a világon az első, hármas lövegtornyokkal szolgálatba állított csatahajó. A VIRIBUS UNITIS számos apró részletben különbözött nem csak a Danubiusban épült hajótól, de Triesztben épült testvéreitől is. Ennek a legfőbb oka abban keresendő, hogy számos, a munkák megkezdése utáni tervmódosítást ezen az egységen már nem tudtak végrehajtani, mivel építésének már előrehaladottabb fázisában volt.

A VIRIBUS UNITIS próbajáratai során több hibára is fény derült. Bekövetkezett az, amitől tartani lehetett: az egymás felett elhelyezett lövegtornyok miatt túl magasra került

---

[103] KA MS/PK 1913. I-4/4. 1476.

[104] *Ramoser* 165. o.; *Neudeck – Schulz – Blochmann*: Der Moderne Schiffbau. Berlin, Leipzig 1912. melléklete. A DEUTSCHLAND-on lévő lakosztály jóval kisebb volt, mint a későbbi német császári lakosztályok, vagy Ferenc Ferdinándé. (KA MS/II. GG 47C/13. 2343.) Bár a kérés teljesült, a trónörökös konyhája részére igényelt külön hűtőkamrát Montecuccoli személyesen utasította el.

[105] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS." A hajók átvételi próbái a következőkből álltak: álló géppróba, 6 órás előpróba, 8 órás próba emelkedő majd csökkenő teljesítménnyel, 30 órás próba 5000 LE teljesítménnyel, 30 órás próba 17 000 LE teljesítménnyel, 4 órás próba 8 mérföldes tesztszakaszon 20 000 LE teljesítménnyel, 2 órás próba maximális teljesítménnyel 8 mérföldes tesztszakaszon, 8 órás manőverpróba, 4 órás próba a kiegészítő olajtüzelés tesztelésére. A próbákat 900 tonna tüzelőanyaggal és fél készletekkel végezték. Egyes próbákat már a szolgálatba állítás után végeztek.

[106] KMA TM 210/14. „24 500 T Schlachtschiff Projekt." A tanulmány sok ponton említi VIRIBUS UNITIS-t, illetve annak hiányosságait. A szerződés szerint 20 csomó alatt 0,1 csomónként 20 000 korona levonás járt.

[107] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS."

a hajó súlypontja. Mindezt tetézte, hogy a lövegtornyok a Škoda által garantált 629 tonna helyett alul 688 tonna, felül 692 tonna tömegűek lettek.[108] Húsz csomós sebességgel haladva, maximálisan (35 fokkal) kitérített kormánylapáttal fordulva, a hajó 8° 20'-re megdőlt. A próbajáratok során a TEGETTHOFF 11° 20'-re, a PRINZ EUGEN pedig 10° 45'-re dőlt meg.[109] A SZENT ISTVÁN esetében a dőlés még sokkal jelentősebb volt: 19° 45'. A nagy különbség oka a Műszaki Bizottság szerint a fényszórók elhelyezésének különbségéből (megemelt fényszóróplatform), illetve az eltérő csavarelrendezésből és a nagy méretű tengelynadrágokon keletkező áramlatokból adódott.[110] A trieszti gyárban készült hajóknál emiatt 20°-ra, míg a SZENT ISTVÁN-nál 15°-ra korlátozták a kormánylapát maximális kitérítését.

Az osztály valamennyi tagjának közös problémája volt még, hogy a hajóorr kiképzéséből, és a megemelt orrfedélzet hiányából adódóan, 18-20 csomós sebességgel haladva, a felcsapódó víz folyamatosan elárasztotta a fedélzet első részét.

A másik probléma a kazánokkal, illetve a turbinákkal volt. Az STT hajógép-tervezői ugyanis túlságosan optimistán számolták a turbinák gőzfogyasztását. Ennek következtében a 12 Yarrow-kazán kapacitása nem bizonyult elegendőnek. A turbinák gőzfogyasztása a számított 7 kg/LE helyett a valóságban 8 kg/LE volt. Ennek az lett a következménye, hogy a hogy a hajók az eredetileg előírt nyolc helyett csak két órán keresztül tudták tartani a maximális sebességet, utána esni kezdett a nyomás a kazánokban. A haditengerészet úgy segített a problémán, hogy e hajók számára csak kétórás próbautat írt elő.[111]

A SZENT ISTVÁN esetében más volt a helyzet: Babcock-Wilcox-kazánjai nagyobbak és jobb hatásfokúak voltak, mint a másik három egység Yarrow-kazánjai, és nyolc órán keresztül is lehetővé tették a teljes gőzzel való haladást.[112]

A hajótest gyenge konstrukciója okozta problémák már az osztály első hajójánál rögtön jelentkeztek. A szerződés előírásai szerint a próbajáratokat követően a haditengerészet úszódokkjában megvizsgálták a hajótestet, s azt tapasztalták, hogy az 50. és a 70. borda, azaz a két hátsó lövegtorony között a kettős fenék szerkezete deformálódott. Az 1912. október 2-án felvett jegyzőkönyv szerint a deformációk valószínűleg a dokkolás következtében keletkeztek.[113] Emellett vita volt a gyár és a haditengerészet között a súlytúllépésről is. A haditengerészet számításai szerint a VIRIBUS UNITIS 66 tonnával lépte túl az előírt próbajárati vízkiszorítást, amely így 20 343 tonna lett. Az STT ez ellen tiltakozott, és csak 12 tonnát ismert el.[114]

---

[108] KA MS/II. GG 47C/6. 10 206. Természetesen a lövegtornyok nem voltak kilogrammra egyformák, pl a PRINZ EUGEN leghátsó tornya a gyári súlytáblázat szerint 682 tonnás volt. KMA TM 210/42. „Gewichts Aufnahme S. M. S. Prinz Eugen 30,5 cm RT Nr. 4". A VIRIBUS UNITIS súlypontja 1789 mm-rel volt a vízvonal felett, míg a tervezett ERSATZ MONARCH-osztály esetében ez 1289 mm volt. KMA TM 210/14. „24 500 T Schlachtschiff Projekt"

[109] KMA TM 210/42.

[110] MOL Z 429. 18. cs. 130 t.; KA MS/II. GG 1916. 47. D/2. 16.

[111] KA MS/II. GG 1912. 47C/6. 10.; KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS."

[112] KA MS/II. GG 1912. 47C/6. 2026.

[113] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS."

[114] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS." A legnagyobb túllépés a lövegtornyok esetében volt, a négy torony összsúlyát 2512 tonnára számították, míg a megvalósuláskor 2798 tonna lett. A 66 tonna a többletek és a megtakarítások összegzésével jött ki.

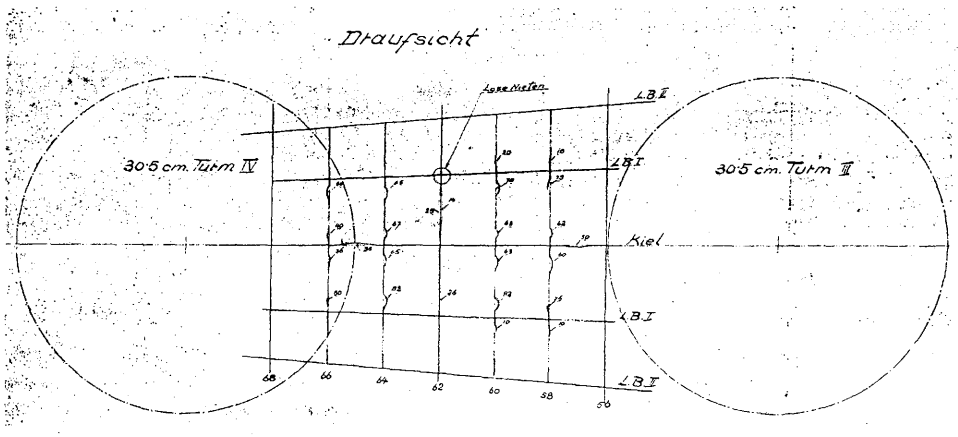

A VIRIBUS UNITIS kettősfenék-szerkezetében tapasztalt torzulások a dokkolás után

A 30,5 cm-es lövegek lőpróbái során a hajó tizennégy helyen sérült meg (pl. parancsnoki torony, kémények, csónakok, előfedélzet), de ez természetes jelenség volt minden csatahajón.[115]

Az osztály második hajója, a névadó TEGETTHOFF, jóval lassabban készült, mint a VIRIBUS UNITIS. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy az 1913. januári 1-i átadási határidőt nem lehet betartani, a határidőt a gyár kérésére 1913. április 16-ra módosították. A sorozatos turbinaproblémák és a többszöri javítás miatt azonban ezt a határidőt sem sikerült betartani. A kétórás próbajáratra 1913. április 25-én került sor, melyen a hajó 25 638 lóerő teljesítmény mellett 20,31 csomós átlagos sebességet ért el.[116] A TEGETTHOFF-ot a haditengerészet 1913. július 14-én állította szolgálatba, Anton Hansa sorhajókapitány parancsnoksága alatt.

Az STT-ben a VI. számú hajó gerincét 1912. január 16-án fektették le, és a PRINZ EUGEN névre keresztelt csatahajót 1912. november 30-án bocsátották vízre. Felszerelése a szükségesnél lassabban haladt, és az 1914. január 1-i határidőt nem sikerült betartani. A PRINZ EUGEN kétórás próbajáratát 1914. május 14-én tartották meg, melyen a hajó 27 183 lóerős teljesítményt és átlagosan 20,41 csomós sebességet ért el. A Trieszt-ben épült harmadik csatahajó közel hét hónapos késedelemmel, 1914. július 17-én állt szolgálatba.

A fiumei Danubiusban megrendelt VII. számú csatahajó építését nagyban hátráltatta, hogy a hajógyár kibővítése, illetve a megfelelő sólya építése alig kezdődött meg 1911 tavaszán. Emellett a gyárnak semmiféle tapasztalata nem volt ekkora méretű hajók építésében. Az osztrák sajtóban több cikk kárhoztatta a haditengerészetet, hogy magyar gyárban rendelte meg a negyedik csatahajót. Ferenc Ferdinánd is aggodalmát fejezte ki a hajó minősége miatt. A VII. számú csatahajó gerincét végül 1912. január 29-én fektették le. A

[115] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. VIRIBUS UNITIS."

[116] KMA TM 210/42. „Kollaudierung S. M. S. TEGETTHOFF."

hajó építése a gyár hiányos felszereltsége és a munkások tapasztalatlansága miatt jóval lassabban haladt, mint trieszti testvérhajóié. Az 1913 elejére tervezett vízrebocsátás emiatt alapos késedelmet szenvedett, végül csak 1914. január 17-én került rá sor. A SZENT ISTVÁN névre keresztelt csatahajó továbbépítése szintén vontatottan haladt, különösen a háború kitörése után, mikor a munkákat Polában folytatták, a Danubius munkásaival. A hajó próbajáratait végül csak 1915. november 20–21-én sikerült végrehajtani, a háború miatt a Fasana-csatornában. Ezek során a hajó 26 400 lóerőt teljesített, érdekes módon az elért sebességet nem jegyezték fel. A harmincórás próbajáratoktól a háborús viszonyok miatt eltekintettek.[117] A SZENT ISTVÁN-t hivatalosan 1915. november 17-én állította szolgálatba a haditengerészet.

Kevéssé ismert, hogy a magyar ágyúgyár felállításáról folyó tárgyalások idején, 1911-ben felmerült annak a lehetősége, hogy ez a gyár szállítsa a Danubiusban épülő csatahajó melléktüzérségét. Miután a gyár felállítására csak két évvel később került sor, a magyar ipar lemaradt a 2 160 000 koronás megrendelésről.[118]

A próbajáratok során a SZENT ISTVÁN még testvérhajóinál is instabilabbnak mutatkozott. Mint már említettük, 19° 45'-re dőlt meg, és ennek következtében a 15 cm-es ágyúk kazamatájába víz áramlott be.[119] A próbajáratokat követő dokkolás során a hajótest alsó részén nagy felületű deformációkat találtak, melyek sokkal nagyobb területre terjedtek ki, mint a testvérhajóin. A műszaki bizottság szerint ezt az okozta, hogy a Danubius egyes részkonstrukciók esetében nem az előírt erősségű anyagot használta.[120] A haditengerészet a késedelem miatt 312 500 korona kötbért állapított meg, mely ellen a Danubius tiltakozott. Végül abban egyeztek meg, hogy a kötbér rendezését a háború végéig elnapolják.

*

A TEGETTHOFF-osztály négy csatahajója nem tartozott a legsikerültebb csatahajókonstrukciók közé. Ennek elsősorban a sietség, illetve a velük szemben megfogalmazott túlzott elvárás volt az oka. A nagy sietség, az építés minél hamarabb való megkezdése az olaszok által építeni kezdett dreadnoughtok miatt volt fontos. Ugyanekkor a haditengerészet legnagyobb, 20 500 tonnás úszódokkja limitálta a hajók lehetséges méretét. Az ily módon megszabott vízkiszorítású csatahajókat az olasz hajók tűzerejét ellensúlyozandó a lehető legerősebb tüzérséggel látták el, a páncélzat, de elsősorban a hajótest konstrukciójának rovására. A vízmentes válaszfalak fogyatékosságai ismertek voltak, ám azokat, súlytakarékossági okokból, csak részben javították ki. Mindezt tetézte a hajók elégtelen torpedóvédelme. A kettő együtt halálos veszedelmet jelentett: az osztály két tagja, a SZENT ISTVÁN és a VIRIBUS UNITIS víz alatti robbanás következtében süllyedt el.

[117] MOL Z 429. 18. cs. 130. t.

[118] KA MS/PK 1911. XI-4/9. 1967.; KA MS/II. GG 1912. 47C/6. 10 206. A gyárat 1913-ban hozták létre Győrben, 7/13 magyar állami és 6/13 Škoda részesedéssel.

[119] MOL Z 429. 18. cs. 130. t. A SZENT ISTVÁN emellett még orrnehéznek is bizonyult: az 1915. november 20-i próbaúton a merülése elől 8,78 m, hátul pedig 8,64 m volt.

[120] KA MS/II. GG 1916. 47D/2. 5.

A haditengerészet természetesen tisztában volt a TEGETTHOFF-osztály hiányosságaival, s azokat a következő csatahajóosztálynál igyekeztek kiküszöbölni. A VIRIBUS UNITIS stabilitási problémáit tapasztalva felhagytak a felső hármas lövegtornyok gondolatával, a jobb tengerállóság érdekében megemelték az előfedélzetet, a hajótest konstrukcióját átalakították, hogy kiküszöböljék a dokkoláskor keletkező deformációt, és sokkal több gondot fordítottak a torpedóvédelemre, valamint a vízmentes válaszfalakra.[121]

Mindeme hiányosságuk ellenére a TEGETTHOFF-osztály tagjai az Osztrák-Magyar Monarchiát mediterrán hatalmi tényezővé léptették elő. A navalizmus és az olasz–osztrák-magyar tengeri vetélkedés gyümölcseként megszülető dreadnoughtjai nélkül a Monarchia nem lett volna teljes jogú tagja a nagyhatalmak klubjának.

FÜGGELÉK

A RADETZKY- és a TEGETTHOFF-osztály műszaki adatai

	RADETZKY	TEGETTHOFF
Teljes hossz	138,7 m	152,2 m
Szélesség	24,6 m	27,3 m
Konstrukciós merülés	8,1 m	8,5 m
Konstrukciós vízkiszorítás	14 508 metrikus t	20 013 metrikus t
Maximális vízkiszorítás	15 845 metrikus t	21 689 metrikus t
Hajtómű	12 db vízcsöves kazán 2 db háromszoros expanziójú gőzgép 2 db hajócsavar	12 db vízcsöves kazán 2 db gőzturbina 4 (2) db hajócsavar
Üzemanyag	1850 t szén 139 t olaj	1871 t szén 163 t olaj
Teljesítmény	19 500 – 20 500 LE	25 638 – 27 383 LE
Sebesség	20,5 – 21 csomó	20,31 – 20,76 csomó
Hatótávolság	6000 tmf/10 cs	4500 tmf/10 cs
Övpáncél Lövegtorony Kazamata Parancsnoki torony Fedélzet	230 mm 250, illetve 200 mm 150 mm 250 mm 48 mm	280 mm 280 mm 180 mm 280 mm 48 mm
Személyzet	30+860 fő	31+1056 fő
Fegyverzet	4×30,5 cm L45 8×24 cm L45 20×10 cm L50 3×45 cm (torpedócső)	12×30,5 cm L45 12×15 cm L50 18×7 cm L50 4×53 cm (torpedócső)

[121] KMA TM 210/14. „24 500 T Schlachtschiff Projekt." Az ERSATZ MONARCH-osztály építésének előkészítésekor a haditengerészet rászánta magát, hogy 1:1 arányú szekciókísérleteket végezzenek a torpedóvédelem javítása érdekében. Ennek költségeit beépítették az első egység árába. KA MS/PK 1914. XV-7/7. 1035.

Földközi-tengeri dreadnoughtok és dreadnought-tervek, 1909–1914[122]

Ország/osztály	*Vízkiszorítás*	*Méretek/ övpáncél*	*Teljesítmény*	*Sebesség*	*Főtüzérség*
Ausztria-Magyarország TEGETTHOFF (4)	20 000 t	152×27,3 m 280 mm	27 000 Le	20,5 cs	12×30,5 cm 12×15 cm
Ausztria-Magyarország ERSATZ MONARCH	24 500 t	175×28,5 m 310 mm	31 000 Le	21 cs	10×35 cm 14×15 cm
Franciaország COURBET (4)	23 100 t	168×28,2 m 275 mm	28 000 Le	20,5 cs	12×30,5 cm 22×14 cm
Franciaország PROVENCE (3)	23 230 t	166×27 m 275 mm	43 000 Le	21,5 cs	10×34 cm 22×14 cm
Franciaország NORMANDIE	25 000 t	176×26,8 m 280 mm	40 000 Le	21,5 cs	12×34 cm 24×14 cm
Olaszország DANTE (1)	19 160 t	161×26,5 m 250 mm	32 000 Le	22,5 cs	12×30,5 cm 20×12 cm
Olaszország GIULIO CESARE (3)	22 800 t	176×28 m 250 mm	31 000 Le	21,5 cs	13×30,5 cm 18×12 cm
Olaszország ANDREA DORIA (2)	22 800 t	176×28 m 250 mm	32 000 Le	21,7 cs	13×30,5 cm 16×15 cm
Olaszország CARACCIOLO	32 800 t	212×30 m 300 mm	70 000 Le	25 cs	8×38 cm 14×15 cm
Spanyolország ESPANA (3)	15 450 t	140×23,8 m 229 mm	23 000 Le	20 cs	8×30,5 cm 20×10 cm
Törökország[123] RESHADIJE	22 800 t	170×28,7 m 305 mm	26 500 Le	21 cs	10×34,3 cm 16×15 cm
Görögország[124] SALAMIS	20 000 t	? 250 mm	40 000 Le	23,5 cs	8×35,6 cm

[122] A zárójelben lévő szám az osztály megépült tagjainak számát mutatja. Ahol nincsenek számok, azok csak tervezett, de meg nem épült hajók.

[123] Törökország e típusból kettőt rendelt meg Nagy-Britanniában. Az első világháború kitörésekor az angolok a RESHADIJE-t lefoglalták, és ERIN néven saját flottájukban állították szolgálatba. A másik hajó elkészült részeit a balkán-háborúk idején lebontották.

[124] A hajót 1912-ben Németországban rendelték meg, amerikai lövegekkel. A hajótest el is készült, de hadihajóként sohasem került felszerelésre.

Mihály Krámli

THE BIRTH OF THE TEGETTHOFF CLASS

The Austro–Hungarian Dreadnought Project

Summary

The British DREADNOUGHT, built in 1906, was a landmark in the history of battleships. With the appearance of this new type of warship, the previously built ships had become obsolete. It started a new chapter in the age of navalism and the race for naval supremacy: the dreadnought period. During the subsequent years, the possession of dreadnoughts proved to be a fundamental requirement of naval power. A land power in the first place, the Austro–Hungarian Monarchy was reached by the waves of navalism at that time. It is indicated by the budget of the Navy, which increased by nearly 400% between 1904 and 1914, while the Navy's quota in the defence budget grew from 7 to 25%. Following the appearance of the new type of battleship, Austria–Hungary too was forced to build dreadnoughts to be able to maintain her status of a great power, and to counterbalance the dreadnought project of her rival, Italy.

Although the first (and last) dreadnoughts of the Austro–Hungarian Monarchy were the warships of the TEGETTHOFF Class, Austro–Hungarian dreadnought plans were made even earlier. The first reports of the new battleship reached the Imperial and Royal Navy in the summer of 1905, at a time when their latest warships were being planned. As a result of the news, chief constructor Siegfried Popper and others suggested that the new battleships be built according to the new principles. Back then, however, the leaders of the Navy refused that idea, and the new warships (RADETZKY Class, 14 500 tons) employed combined heavy artillery (4x30.5 cm, 8x24 cm).

In spite of the foregoing, the Navy leaders were fully aware that dreadnoughts had to be built in the future. In the summer of 1906, politics and propaganda started to prepare the way for the dreadnoughts. In May 1908, the preliminary steps in planning were taken, and the first drafts had been made by March 1909. In compliance with the various plans, 8–12 30.5 cm cannons would have constituted the artillery of the ships. In the course of planning, more and more details of the Italian project had become known, which influenced the Austro–Hungarian plans to a great extent. It had come to light that the Italian dreadnought was to be armed with 12 30.5 cm guns, arranged in triple turrets. The final version had developed by the early autumn of 1909. Austro–Hungarian dreadnoughts too were equipped with 4 triple turrets.

Financing was a problematic issue in the special dual political system of the Austro–Hungarian Monarchy. In 1909 and 1910, as a result of the Hungarian political crisis, delegations could not meet and vote for the Navy budget, and so the necessary credit could not be granted either. The Navy, however, had to rely on loans to cover the expenses of the project. For the sake of the credit, the Navy had to conclude an agreement with the Hungarian government, offering one of the battleships to the Hungarian Danubius Factory. Subsequent to the agreement, in early 1911, both delegations voted for a credit of 312 million crowns. Irrespective of this, in a secret contract the Navy ordered two ships from Stabilimento Tecnico Triestino one year before voting the loan, so that the construction of the ships could start as soon as possible.

The building of the first two ships (VIRIBUS UNITIS and TEGETTHOFF) started in 1910, while the construction of the other two (PRINZ EUGEN and SZENT ISTVÁN) began in 1912. VIRIBUS UNITIS was the first to enter into service in October 1912, and SZENT ISTVÁN, built in the Hungarian factory, was the last in November 1915. These ships were rather faulty in design, primarily because the 12 30.5 cm guns were too heavy when compared with the displacement of 20 000 tons.

Mihály Krámli

LA NAISSANCE DE LA CLASSE TEGETTHOFF

Le programme austro-hongrois de dreadnought

Résumé

Construit en 1906, le dreadnought inaugura une ère nouvelle dans l'histoire des navires de guerre. Avec l'apparition de ce navire d'un nouveau type, les autres devinrent alors vétustes. A l'époque du „navalisme" et de la concurrence acharnée entre les flottes, les grandes puissances se devaient de posséder des dreadnoughts. La Monarchie austro-hongroise, qui était principalement

une puissance terrestre, commença alors être touchée par la vague du navalisme : le budget de la marine militaire fut presque multiplié par cinq entre 1904–1914, tandis que le pourcentage de la marine militaire à l'intérieur du budget de la défense passait de 7 % à 25 %. Après l'apparition des dreadnoughts, la Monarchie fut contrainte de lancer leur construction afin de maintenir son statut de grande puissance et de contrebalancer le programme dreadnought de l'Italie, sa rivale.

Quoique les navires de la classe TEGETTHOFF aient été les premiers et aussi les derniers dreadnoughts de la Monarchie, les premiers projets austro-hongrois concernant les dreadnoughts remontent plus loin. La marine militaire impériale et royale, en train de concevoir ses nouveaux navires, eut les premières informations sur les dreadnoughts en été 1905. Sous l'effet de ces nouvelles, plusieurs personnes, dont le chef projeteur Siegfried Popper, proposèrent de construire leurs navires selon les nouveaux principes, mais le commandement de la marine militaire écarta alors cette idée. Ainsi les nouveaux navires de guerre (classe RADETZKY, 14 500 t) furent construits avec une artillerie lourde mixte (40x305 mm, 80x240 mm).

Malgré cela, le commandement de la marine militaire savait qu'elle devrait faire construire des dreadnoughts. Sur le plan politique et de la propagande, la préparation du terrain pour les dreadnoughts commença en été 1906. Les préparatifs des projets de construction débutèrent en mai 1908 et les premières esquisses furent élaborées pour mars 1909. D'après les différents plans, l'armement des navires se serait composé de 8 à 12 pièces d'artillerie de 305 mm. Au cours de la rédaction des plans, de nombreux détails filtrèrent sur le programme italien, ce qui eut un fort impact sur les projets austro-hongrois. Il était désormais connu que le dreadnought italien serait équipé de 12 pièces de 305 mm installées dans des triples tours d'artillerie. La conception définitive vit le jour, après une douzaine de versions, en début d'automne 1909. Les dreadnoughts austro-hongrois furent également équipés de 4 triples tours d'artillerie.

La particularité du système dualiste de la Monarchie austro-hongroise posa problème pour le financement du projet. En raison d'une crise politique en Hongrie, les délégations qui auraient dû voter le budget de la marine militaire n'ont même pas pu se réunir en 1909–1910. Ainsi, le crédit nécessaire n'a pas pu être voté non plus. Comme la marine militaire avait absolument besoin de crédits pour financer le projet, elle dut conclure un accord spécial avec le gouvernement hongrois dans lequel elle promit un navire au chantier naval hongrois Danubius. A l'issue de cet accord, les deux délégations votèrent, début 1911, le crédit de 312 millions de couronnes. Toutefois, un an avant le vote de ce crédit, la marine militaire avait déjà commandé, dans un contrat confidentiel, deux navires à Stabilimento Tecnico Triestino afin de commencer la construction au plus tôt.

La construction des deux premiers navires (VIRIBUS UNITIS, TEGETTHOFF) fut lancée en 1910, tandis que celle des deux autres (PRINZ EUGEN, SZENT ISTVÁN) en 1912. C'est VIRIBUS UNITIS qui fut mis en service le premier, alors que le SZENT ISTVÁN, construit dans un chantier naval hongrois, fut le dernier en novembre 1915. En raison de leur armement trop lourd (12 pièces de 305 mm) par rapport à leur déplacement d'eau de 20 000 tonnes, ces navires ne furent pas des constructions réussies.

Mihály Krámli

DIE GEBURT DER TEGETTHOFF-KLASSE

Das österreichisch-ungarische Dreadnought-Programm

Resümee

Die 1906 erbaute englische DREADNOUGHT eröffnete in der Geschichte der Kriegsschiffe eine neue Ära. Mit dem Erscheinen des neuartigen Kriegsschiffes wurden die früher erbauten Kriegsschiffe unzeitgemäß. Es eröffnete in der Zeit des Navalismus und des immer stärker werdenden Flottenwettbewerbs einen neuen Abschnitt: die Dreadnought-Ära. In den folgenden Jahren wurde der Besitz der Dreadnoughts zu einem wichtigen Mittel des Großmächte-Daseins. Die Welle des Navalismus erreichte gerade in dieser Zeit die Österreich-Ungarische Monarchie, die in erster Linie eine Festland-Großmacht gewesen ist. Dies wird durch die Tatsache belegt, dass das Budget der Kriegsmarine zwischen 1904–1914 nahezu auf das Fünffache anstieg, und der Anteil der Kriegsmarine am Verteidigungsbudget von 7% auf 25% anstieg. Im Anschluss an das Erscheinen der Dreadnoughts war die Monarchie – infolge der Aufrechterhaltung ihrer Großmächte-Position, bzw. des Ausgleichs des Dreadnought-Programms des Rivalen, Italiens – gezwungen, mit dem Bau von Dreadnoughts zu beginnen.

Obwohl die Schiffe der TEGETTHOFF-Klasse die ersten und letzten Dreadnoughts der Monarchie waren, waren die ersten österreichisch-ungarischen Dreadnought-Pläne bereits früher entstanden. Die ersten Nachrichten über das neue Kriegsschiff erreichten die kaiserliche und königliche Kriegsmarine, die gerade ihre neuesten Kriegsschiffe plante, im Sommer 1905. Auf die Nachrichten reagierend schlugen mehrere Personen, unter ihnen der leitende Konstrukteur Siegfried Popper, vor, die neuen Schiffe bereits nach den neuen Prinzipien zu bauen. Die Führung der Kriegsmarine aber war dazu damals noch nicht bereit, und so wurden die neuen Kriegsschiffe (RADETZKY-Klasse, 14 500 t) mit einer gemischten Schwerartillerie (4x30,5 cm, 8x24 cm) gebaut.

Trotz des oben Dargelegten war sich die Führung der Kriegsmarine darüber im Klaren, dass in Zukunft nunmehr Dreadnoughts gebaut werden müssen. Die diesbezüglichen politischen und propagandistischen Vorbereitungen begannen im Sommer 1906. Die Vorbereitungen der Planung wurden im Mai 1908 begonnen, die ersten Entwürfe wurden bis März 1909 fertig gestellt. Den verschiedenen Plänen zufolge hätten 8–12 Stück 30,5 cm-Kanonen die Rüstung der Schiffe gebildet. Im Laufe der Planung kamen immer mehr Details des konkurrierenden italienischen Programms ans Tageslicht, was die österreichisch-ungarischen Pläne in bedeutendem Maße beeinflusste. Es wurde bekannt, dass die italienischen Dreadnoughts mit 12 Stück 30,5 cm-Geschützen aufgerüstet werden, die in Drillingtürmen stehen. Die endgültige Konzeption wurde nach etwa ein Dutzend Varianten im frühen Herbst 1909 fertig gestellt. Auch die österreichisch-ungarischen Dreadnoughts wurden mit 4 Drillingtürmen versehen.

Die besondere, dualistische staatliche Grundordnung der Österreich-Ungarischen Monarchie führte in der Finanzierung zu Problemen. Infolge der ungarländischen politischen Krise konnten die Delegationen, die über das Budget der Kriegsmarine abstimmen sollten, 1909–1910 nicht zusammentreten, sodass auch über den notwendigen Kredit nicht abgestimmt werden konnte. Die Kriegsmarine konnte die Kosten des Programms nämlich nur mit Hilfe eines Kredites finanzieren. Um den Kredit zu billigen, musste mit der ungarischen Regierung eine gesonderte Vereinbarung geschlossen werden, in der eines der Kriegsschiffe der ungarischen Werft Danubius versprochen wurde. Nach dieser Vereinbarung stimmten Anfang 1911 beide Delegationen für den Kredit in Höhe von 312 Millionen Kronen. Die Kriegsmarine jedoch gab bereits ein Jahr vor der Abstimmung über den Kredit in einem geheimen Vertrag bei der Stabilimento Tecnico Triestino den Bau zweier Schiffe in Auftrag, damit der Bau der Schiffe möglichst rasch beginnen konnte.

Der Bau der ersten beiden Schiffe (VIRIBUS UNITIS, TEGETTHOFF) begann 1910, die der beiden anderen (PRINZ EUGEN, SZENT ISTVÁN) im Jahre 1912. Als erstes Schiff trat im Oktober 1912 die VIRIBUS UNITIS ihren Dienst an, als letztes die in einer ungarischen Werft erbaute SZENT ISTVÁN im November 1915. Die Konstruktion der Schiffe war aber keine besonders gut gewählte: vor allem, weil sie im Vergleich zu ihrer Wasserverdrängung von 20 000 Tonnen mit den 12 Stück 30,5 cm-Geschützen eine zu schwere Rüstung hatten.

Михай Крамли

РОЖДЕНИЕ КЛАССА TEGETTHOFF

Австро-венгерская программа по строительству дредноутов

Резюме

Английский DREADNOUGHT, построенный в 1903 году, открывает новую эпоху в истории боевых кораблей. С появлением боевого корабля нового типа становятся устаревшими построенные ранее боевые суда. Это событие открыло новую эру в истории навализма и все более обостряющейся конкуренции по строительству флотов – эпоху дредноутов. В последующие годы обладание дредноутами стало важным атрибутом великих держав. В это время волна навализма докатилась до Австро-Венгерской Монархии, которая прежде всего была сухопутной державой. Об этом свидетельствует тот факт, что бюджет военно-морского флота в период 1904–1914 годов возрос приблизительно в пять раз, в то время как доля военно-морского флота в вооруженных силах в бюджете обороны государства увеличилась с 7 % до 25 %. После появления на сцене дредноутов Австро-Венгерская Монархия в целях поддержания статуса великой державы, а также для сбалансирования дредноутной программы своего главного соперника Италии была вынуждена наладить строительство дредноутов.

Хотя суда Класса TEGETTHOFF были первыми и одновременно последними дредноутами Монархии, первые австро-венгерские планы по строительству дредноутов возникли гораздо раньше. Первые вести о новом боевом судне поступили летом 1905 года к королевско-кайзеровскому боевому флоту. Уже как раз проектировали первое новое боевое судно. Под влиянием этих известий многие руководители флота, в том числе ведущий конструктор Зигфрид Поппер поставил вопрос о том, что новые суда следует строить по новым принципам. Однако руководство военно-морского флота в это время отказалось от этих принципов, и новые военные суда (Класса RADETZKY, 14 500 т) строились с оснащением тяжелой артиллерией (4 x 30,5 см, 8 x 24 см).

Несмотря на вышесказанное, руководство военно-морского флота отчетливо сознавало, что в будущем необходимо строить дредноуты. Для создания почвы для строительства дредноутов политическая и пропагандистская подготовка началась летом 1906 года. Подготовка к проектированию началась в мае 1908 года, первые проекты были составлены уже к к марту 1909 года. Согласно различным проектам вооружение военных судов должны были составлять 8–12 пушек калибра 30,5 см. В ходе проектирования становились известными все больше деталей из программы итальянского соперника, что значительно повлияло на австро-венгерские планы. Выяснилось, что итальянские дредноуты были оснащены 12 орудиями калибра 30,5 см, размещенными в тройных башнях-бойницах. После доброй дюжины вариантов окончательная концепция была создана к ранней осени 1909 года. Австро-венгерские дредноуты были оснащены 4 (четырьмя) тройными башнями-бойницами.

Специфическая, дуалистическая структура Австро-Венгерской Монархии привела к возникновению проблем в финансировании строительства. Вследствие венгерского политического кризиса в 1909–1910 году не были сформированы делегации, которые проголосовали бы за бюджет военно-морского флота, таким образом не состоялось и голосование за необходимые кредиты. Ибо, как известно, бюджет программы по строительству военно-морского флота можно было финансировать только за счет кредитов. В целях получения кредита необходимо было заключить отдельное соглашение с венгерским правительством, согласно чему строительство отдельных военных судов было обещано венгерскому заводу Данубиус. После заключения этого соглашения обе делегации в начале 1911 года проголосовали за кредит в размере 31,2 миллиона крон. Однако военно-морской флот в целях скорейшего начала строительства военных кораблей за год до голосования кредистов в секретно заключенном соглашении уже сделал заказ на два военных судна у фирмы Stabilimento Tecnico Triestino.

Строительство первых двух кораблей (VIRIBUS UNITIS, TEGETTHOFF) началось в 1910 году, а двух других (PRINZ EUGEN, SZENT ISTVÁN) в 1912. Первым на вооружение было принято судно VIRIBUS UNITIS в октябре 1912 года, самым последним был построен на венгерском заводе дредноут SZENT ISTVÁN в ноябре 1915 года. Эти суда не имели слишком удачную конструкцию в первую очередь потому, что по сравнению с их водоизмещением в 20 000 тонн они имели слишком тяжелое вооружение, состоявшее из 12 орудий калибра 30,5 см.

SÁGVÁRI GYÖRGY

TÁRGYIASULT EMLÉKEZET*

Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról

A XX. századelő meghatározó kollektív élménye a háború. Négy és fél éve alatt Magyarország majd' négymillió polgára került a frontokra. Közülük 660 ezren meghaltak, 740 ezren megsebesültek. A háború a társadalom alapsejtjeiig hatolt, átjárta legkisebb közösségeit is.

Mi maradt a világháborúból az emlékezetnek? Sokféle emléke saját tárgyi valóságában, a történés maga, hőseivel és áldozataival, legendáival és csuda dolgaival, a jövőnek közösen szőtt mítoszaival – mind a „megelevenedett háború," a háború élő emlékezete. „... Az emlékezet maga az élet, melyet élő csoportok hordoznak, s ekképpen folyamatos fejlődésben áll, kitéve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, nem törődve szükségszerű deformációjával, védtelen minden használat és manipuláció ellen, hajlamos hosszú rejtőzködésre és hirtelen új életre kelésre" – írja Pierre Nora.[1] Az emlékezet a konkrétban gyökerezik és a legkülönbözőbb formában tör felszínre. A háború emlékezete az egyszerű sírkereszt és a tömegsírok fölé magasodó gigantikus emlékmű, a fákkal beültetett kis emlékhelyek és az egykori nagy csaták helyszínén emelt emlékmúzeumok, megőrzött személyes kis emlékek, családi ereklyék, kultikus tárgyak és propaganda szülte giccses emléktárgyak. Minden ilyen emlék a nagy események hol csendes, hol meg hivalkodó tanúja.

Az első világháború megteremtette a privát emlékezés alapjaira helyezett kollektív emlékezet új paradigmáját, amely azóta is töretlenül hódít.[2] Ez a háború valójában megváltoztatta a jelen és a történelem, az egyén és az események egymáshoz való, megszokott viszonyát. Egyetlen korábbi háborúban sem tapasztalhatott sátáni logikájával hamar felülírta a megkötött társadalmi szerződéseket nemzet és polgárai között, közösség és egyén között, átminősítette az eseményekhez való viszonyt mind a nagy nemzeti, mind a kisebb közösségi, mind az egyéni dimenzióban. A háború maga taposta saját ösvényeit, és kényszerítette saját törvényeit a társadalomra, elitre és tömegekre, frontkatonákra és a hátország népére egyaránt. Primitív logikai hármassága így lenne meghatározható: a háború konkrét célja a győzelem; a győzelemért áldozatot kell hozni; a legnagyobb áldozat a véráldozat – innen pedig már csak egy lépés magának a háború mítoszának a megteremtése. Kérdés azonban: kié a mítoszteremtés joga? És kié az emlékezés joga? A háborús áldozatot hozott nemzet nevében a hatalomé, vagy az áldozatot hozók kis közösségeié?

Ahogy a háború egyre inkább tömegméreteket öltött, ahogy a frontokon szaporodtak a hősök és még inkább a hősi halottak, úgy devalválódott – a mennyiség okán is – az egyes hősiesség, a meghozott privát (vér)áldozat „nemzeti értéke." S ahogy értéktelene-

---

* A Tatabányán 2004. szeptember 1-jén rendezett történész-muzeológus konferencián elhangzott előadás jegyzetelt szövege.

[1] *Pierre Nora:* Emlékezet és történelem között. In *Múlt és jövő*, 2003. 4. szám. 4. o.

[2] *Gyáni Gábor:* Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In: *Uő.:* Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. 89. o.

dett itt, úgy nőtt az értéke a másik oldalon, a kisebb közösségekben; a háború hősei és áldozatai így mindenekelőtt a kis közösségek (a katonai alakulatok, a települések, a rokonság, a család) hősei és áldozatai lettek. A gyász is, a dicsőség is, első fokon, a kis közösségeké lett. A háború nagy történései, a háború „nemzeti emlékezete" mellett létrejöttek a kisebb közösségek „közösségi emlékezetei".

Az emlékezésnek ez a fajta magánosodása ugyanakkor együtt járt az állami szerepvállalás erősödésével is, a hivatalos emlékeztetés jegyében. A hatalom már az első háborús év őszétől hozzáfogott a frontkatona-idol megformálásához, és megkezdte a harctéri heroizmusban és a hőskultuszban rejlő propaganda-lehetőségek módszeres kiaknázását. Mindezzel lényegében saját hatáskörbe vonta háborús emlékezet szelektálási jogát is. Ennek működtetésére bevetette háborús propaganda megannyi direkt és indirekt eszközét. Mondhatni, rátelepedett a kisebb közösségek „hazafiságára," magángyászára és magándicsőségére is, és megpróbálta rendszerezni azokat. Rendelettel szabályozta az emlék- és trófeagyűjtést, frontemlékekből háborús „alakulatmúzeumok" szervezését írta elő, törvényt hozott a hősi halottak nevének megörökítéséről, emlékművek építését szorgalmazta, brosúrákban, plakátokon, kiállításokon propagálta a hőskultuszt, háborús múzeumok szervezésébe kezdett, szolgálatába állította a művészetet.[3] Propagandaeszközzé tette az irodalmat, a festészetet, a szobrászatot, a fotó- és filmművészetet, a zenét. E háborús propaganda irányításában, szervezésében igen jelentős szakmai szerepet játszott a Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier). Ez volt az a szerv, amely a közös hadügyminisztérium keretei között, saját kebelén belül létrehozva a „Kunstgruppe" intézményét, összefogta a birodalom „művészeti iparágainak" háborús ténykedését is. Írók, újságírók, festők, szobrászok, színészek, fotóművészek kerültek teljesen szabályosan, állampolgári kötelezettségből, behívottként, vagy csak hazafias felbuzdulásból, a Sajtóhadiszállás művészcsoportjainak állományába, majd egyenesen a frontra, hogy írásban, képben, plasztikában vagy celluloidszalagon örökítsék meg azt a hősiességet, amitől azt várták, hogy majd megsokszorozza a társadalom kitartását, háborús állhatatosságát. A Kriegspressequartier vezetője a Hadilevéltár korábbi igazgatója, Ferenc Ferdinánd egyik bizalmasa, a művelt, széles látókörű Max Ritter von Hoen vezérőrnagy lett.[4]

S ha mindez kevés lett volna, a hatalom lejjebb is ereszkedett, és nem válogatott. Támogatott minden populáris megnyilvánulást, ami bármit is hozzátehetett a háború „nemzeti élményéhez." A hátországi piacokat addig soha nem látott mennyiségben özönlötték el a háborút éltető (magyarázó, bagatellizáló), ellenséget csúfoló dísz- és használati tárgyak, festett bögrék és tányérok, legyezők, háborús játékok, olcsó bizsuk, nippek, képeslapok, képeskönyvek, kitűzők, jelvények. Egy részük hatalmilag támogatott (emlékeztető) vásári apróság volt, amelyeket segélyalapok, alapítványok dobtak piacra, más

[3] Mindezekre a propagandaeszközökre a dolgozat későbbi fejezetei részletesebben is kitérnek. Az állami propaganda szervezeti kereteinek megteremtéséről *Peter Broucek:* A Sajtóhadiszállás és az irodalmi csoportok a Hadilevéltárban, 1914–1918. (Ford. *Havas Lujza.*) *Enigma,* VII. évfolyam, 2001. 28. sz., 203–205. o.; a háborús művészet szerepéről, lehetőségeiről, hadifestőkről, szobrászokról részletesebben *Markója Csilla:* Tájkép csata után. Uo. 33–34. o.. Legújabban l. *Tibor Balla:* Die Organisation und Tätigkeit des Österreichisch-Ungarischen Kriegspressequartiers im Ersten Weltkrieg. In: War, Military and Media from Gutenberg to Today. (Ed. Major General PhD *Mihail E. Ionescu.*) Military Publishing House, Bucharest, 2004. 135–142. o.

[4] A vezetők a háború folyamán természetesen cserélődtek, Hoen azonban a propaganda-tevékenységet irányítók legmarkánsabb egyénisége volt.

részüket az önkéntes hazafias lelkesedés, megint más részüket a kifejezetten üzleti haszonszerzés szándéka. A cél a társadalom mobilizálása, a háborús „lelkesedés," de legalábbis az „áldozatkészség" ébren tartása volt.

A hősök kultusza bőven túlélte a háborút, sőt a háborús emlékezet legmeghatározóbb, több célra is használható, központi elemévé vált szerte a volt hadviselőknél. A veszteseknél azonban módosítani kellett a stratégián (hiszen a háború alatt minden a győzelemről szólt, most pedig a vereség romjain kellett az erényeket felmutatni), ám az eszköztár nem nagyon változott. Csak a monumentumok lettek nagyobbak, kifejezőbbek, a katonatemetők csinosabbak, az emlékműveken neve lett a hősi halottaknak, gyűltek az ereklyék a múzeumokban, megnyíltak az első, a rendszerezett emlékezet igényével fellépő tárlatok a háborúról. Már jutott idő a merengésre. A háborús hőskultusz összeolvadt az ezeréves magyar hősiesség kultuszával; az alig elmúlt háború magyar hőseit a nemzeti panteonba helyezték, a régi történelmi nagyságok mellé. A jelenség egyetemes: „A háború emléke szent élménnyé magasztosult, amely mély vallásos érzülettel töltötte el a nemzetet, bőséggel ellátta szentekkel, mártírokkal, zarándokhelyekkel, és ápolandó örökséggel vértezte fel." [5]

Ez az írás erről a háborús emlékezetről szól, az emlékekről és az emlékeztetésről. Középpontjában a kanonizált emlékezet két grandiózus megjelenési formája áll, a köztéri emlékmű és a múzeum. Tartalmában mindkettő az emlékezet rendszerezésére tett hatalmi kísérlet, mindkettő az emlékezet (az „emlékeztetés") állami kisajátításának eszköze, egyben kommunikációs eszköz is, amelyek célja: minél több ember megszólítása. A köztéri emlékművek a lehető legnagyobb nyilvánosság előtt propagálják, hogy akiről, vagy akikről szólnak, az, vagy azok „mindenkié," vagyis ez a sugallt emlékezet mintegy társadalmi kánonként próbál megjelenni. Az emlékművek fő feladata a permanens emlékeztetés, ezzel együtt pedig alkalmasak más kapcsolt tartalmak – esetünkben a hőskultusz – kifejezésére és állandó sulykolására is. Környezetük, főleg a háború után, nyilvános ceremóniák, felvonulások, nagygyűlések emlékbeszédek helyszíne, ugyancsak a hőskultusz nevében.

A múzeum – bár intimebb környezetben – ugyanígy képes eleget tenni hasonló elvárásoknak. A korszak politikai gondolkodásmódjában valójában a (háborús) múzeum is „emlékmű," a hatalom legalábbis besorolta az alattvalókkal történő kommunikációja eszköztárába: a múzeum, mint az emlékmű is, arra való, hogy a katonai dicsőséget hirdesse; a múzeum a katonai vitézség és az áldozatok emlékének megszentelt helye.[6] A

[5] Idézi *Jeffrey K. Olick* és *Joyce Robbins:* A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől" a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatához. (Ford. *Kulcsár Dalma.*) *Replika*, 37. sz., 28. o. Az utóbbi évtizedek emlékezet-irodalmában tallózó tanulmány jelentős teret szentel az első világháború e tekintetben meghatározó történelmi élményének. Idéz számos fontos megállapítást más szerzőktől: a halottkultusz háború kitermelte demokratizálódása (Gillis); az emlékművek megváltozott szerepe ((Winter); a közös emlékezetekből felépülő egyéni és kollektív identitások (Mannheim K); generációk nemzedékként való öndefiníciója – „háborús nemzedék", „1914-es nemzedék" (Whol). A jelzett szerzők műveinek bibliográfiai leírása: 39–43. o.

[6] Tipikus e tekintetben a magyar (nemzeti) hadimúzeum létrehozásáról szóló uralkodói leirat szövege: „a magyar nemzetnek a világháborúban is igazolt évezredes erényei, továbbá a vitézség, és áldozatok honorálására – így a leirat – elismerésemet és hálámat méltó emlékműben óhajtom minden időkre megörökíteni... Elrendelem, hogy a magyar székesfővárosban Magyar Hadi Múzeum létesíttessék. ... A múzeum a haza védelmében elesett hősök emlékét valamint a nemzet fiainak úgy harctéri, mint az otthoni munkában kifejtett emberfeletti küzdelmei megörökítését szolgálva, Magyar Nemzetem soha el nem múló dicsőségét örök időkre fennen hir-

múzeumalapítási elképzelések a háború alatt – nem csak Magyarországon, ahol akkor még egyáltalán nem volt (nemzeti) hadimúzeum – a gyakorlatban mindenekelőtt a frontemlékek (trófeák) szisztematikus gyűjtésében öltöttek testet, valójában a háború egyfajta muzealizálásában, ami lényegében már a hadiesemények kezdetén megindult, egészen direkt céllal. A (háborús) „gyűjtemény létrehozásának célja, hogy a Hadimúzeum rendelkezésére bocsásson minden olyan anyagot, ami alkalmas muzeális megőrzésre és kiállításra, amelynek rendeltetése, hogy eleven képet mutasson a háborúról és kísérőjelenségeiről a fronton, a hadtáp területén és a hátországban. A gyűjtemény ideális végcélja a császári és királyi hadsereg ábrázolása a háborúban." A zsákmányolt ellenséges anyag pedig, amelyet a frontokon összegyűjtenek, azt a célt szolgálja, „hogy trófeaként a császári és királyi hadsereg sikeres harcairól tanúskodjon." A gyűjtés eredményeit – főleg az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket, nagy technikát –, mint trófeákat, időről időre, rögtönzött helyszíneken, be is mutatták a nagyközönségnek, Budapesten például a Nemzeti Múzeum kertjében, vagy a Parlament előtt, a Városligetben, a Margit-szigeten.[7]

Amikor aztán véget ért a háború, az egykor szemben állt felek országaiban, az állami szintre emelt háborús emlékezés jegyében, a hőskultusz ápolása szellemében, sorra születtek a háborús mementók. És újra csak aktualizálva. Panteonok, győzelmi múzeumok létesültek, emlékhelyek az elhagyott csatatereken, szétlőtt erődökben, háborús múzeumok a fővárosokban; a meglévő gyűjteményeket az elmúlt háború rekvizítumaival bővítették, szakmai tanulságok levonására oktató szakgyűjteményeket hoztak létre –talán már egy újabb, nagy összecsapásra készülve.[8] Az első világháború során létesült múzeumok, többnyire egészen direkt tartalommal, ezt a célt (az emlékeztetést, a hőskultuszt) szolgálták, azok pedig, amelyek már a háború után születtek, mint az alább tárgyalandó magyar Hadtörténeti Múzeum, az elmúlt háború emlékezetét az ezeréves magyar katonai múlttal társították, és Trianonnal aktualizálva a nemzeti hőskultusszal olvasztották egybe.

Az emlékmű tehát, amint fentebb láttuk, az emlékezet sűrítése és általánosítása, a múzeum viszont az emlékek „parcellázása," adott esetben a nemzeti heroizmus felosztása. A múzeumi emlékezetben ugyanis markánsabban állnak előttünk a részek, a múzeumban minden nevesített, a múzeum adatolva archivál és rendszerez, az emlékmű viszont még akkor is általánosít, ha az emlékezet „részeit," (a konkrét hősi halottakat) a monumentumra vésve nevesíti! A szabadtéri emlékművek az állandóságot sugallják, az ércbe, kőbe vésett hősiességet, a mozdíthatatlan maradandóságot. A múzeum ugyanezt a hősiességet, a hősiesség változó fogalmát, a társadalom hozzá való viszonyát folyamatában tudja modellezni, amihez a legalkalmasabb eszköz a kiállítás. A múzeum képes súlypontozni, képes ugyanazt a súlypontot más összefüggésrendszerben, az új elvárásokhoz alkalmazkodva odébb helyezni. A közterek ércbe merevített, valós vagy fiktív háborús hőse mindig ugyanaz, még akkor is, ha helyi értéke változik az emlékezetben; a múzeu-

desse." Hadtörténeti Múzeum, Adattár, 409.88. sz. A leirat az 17734/eln. 1.a. 1918. sz. ügyirat 4. számú melléklete (egykorú másolat).

[7] A margitszigeti kiállítással a dolgozatban, lentebb, külön fejezetben foglalkozunk. Az 1917 szeptemberében megnyílt kiállítást a magyarországi első világháborús kiállítások archetípusának tekintjük.

[8] Az idézett részlet egy, a háború derekán (1917 áprilisában) keletkezett felterjesztésből való, amelyet a bécsi hadimúzeum (Heeresmuseum) kuratóriuma nyújtott be a közös hadügyminisztériumnak. A felirat a trófeagyűjtés nehézségeit taglalta. Közli *Karl-Josef Pazzini:* Az agresszivitás tabui. A múzeum, mint az agresszivitás különböző formáinak gyűjteménye. *Enigma,* VII. évf., 2001. 28. sz., 223. o.

mi kiállításon, a bemutatás során ugyanaz a háborús hős, hősiességével együtt, a mindenkori emlékezethez igazodva, a vizualitás eszközeivel könnyen relativizálható.

Az első világháború után (és már alatt is) a háborús emlékművek és múzeumok érdekes szimbiózisa figyelhető meg, s e folyamat szinte napjainkig tart. Csatatereken vagy közvetlen hátországukban, a front mögött, emlékműveket emeltek, melyek környezetében, a „vérrel megszentelt" helyszínen, gyakran múzeumok települtek, vagy az emlék már eleve úgy épült, hogy csarnokszerűre kiképzett talapzatába „háborús tárlatot" terveztek, ahová a csatatér rekvizitumait gyűjtötték össze, direkt emlékeztetőül.[9] A csatatéri múzeumok másik válfaja az „in situ" múzeum. Háborús építmények lövészárkok, erődök, lövegállások, kavernák, harcálláspontok, szükség-repülőterek váltak szabadtéri múzeummá, s egyben mementóvá. A háborút követő években ezek az objektumok szinte minden esetben állami támogatással, sőt állami kezdeményezésre születtek (centralizált emlékezet), később egyre inkább bajtársi közösségek, egyesületek, helyi közösségek vállalkozásaként (kisközösségi emlékezet). A csatatéri régészet ma is számos helyszínt tesz szabadtéri múzeummá szerte az egykori harctereken – de már kevésbé a hősiesség felmagasztalására, sokkal inkább egyfajta „háborús retro" jegyében.

A szimbiózis jegyében a múzeum sajátos szerepet tölt be az emlékművek rendszerezésben.[10] Ez a tevékenység lényegében az emlékművek – nem művészeti szempontú – muzealizálása. A huszas évek közepétől a budapesti Hadimúzeum is feladatának tekintette az országban lévő háborús emlékművek központi nyilvántartását, frissen kapott, ma is otthonául szolgáló épületében pedig gliptotékát rendezett be, és közönség elé tárta az emlékművek gipszből készített, kicsinyített példányait.[11] Tünet értékű a Hadimúzeumi Egyesület 1927. évi beszámolójának az a részlete, amely ennek a küldetésnek a geneziséről szól. Horváth Károly ügyvezető alelnök arról számolt be, hogy az „elgondolásában is nagyszerű terv ... a m. kir. Honvédség nagynevű parancsnoka, bulcsi vitéz Janky Kocsárd lovassági tábornok úr őnagyméltósága" elképzelése, amely „a katonai dicsőség eme templomában kívánja összegyűjteni mindazon hősi emlékek kicsinyített másolatait, amelyek[et] Csonka-Magyarország áldozatkész közönsége fiainak a maradék haza területén emelt." „Nagyszerű – így Horváth –, hogy megvalósul a Múzeum eme hősi csarnokában ... őnagyméltósága gyönyörű gondolata, a megmaradt nemzedék eme kegyeleti jeleinek összegyűjt[é]se."[12] Ehhez ehelyt a következőket tehetjük hozzá: a múzeum gyűj-

---

[9] Ilyen „múzeumos" emlékművek azonban nem csak a helyszínen, de a harcterektől távol is születhetnek, mint például a Budapesti Duna-parton emelt haditengerész emlékmű, melynek talapzatában a témához illő háborús kiállítást is berendeztek. A főváros ostroma alatt súlyosan megsérült szobrot a háború után megsemmisítésre ítélték.

[10] Nem művészi rendszerezésről van szó. Ez a rendszerezés mindenekelőtt propagandisztikus, direkt mondanivalójú, a hősiesség tipizálásán keresztül a háborús emlékezést sulykolja, és a jövendő harcaira buzdít. A háborús emlékművek művészi értékeit egyébként már a korabeli kritika is tollhegyre tűzte. A hősiesség korban elfogadott kliséi többnyire nem kedveztek valódi művészi értékek létrehozásának. Szignifikáns e tekintetben *Petrovics Elek:* Visszapillantás hat év magyar szobrászatára. *Budapesti Szemle,* 1929. 296–305. o.

[11] A későbbiekben ez – a felsőbb katonai elvárásokhoz igazodó – háborús kegyeleti tevékenység a Múzeum szakmai tevékenységében olyannyira előtérbe került, hogy a múzeumi munkát hátráltató voltára a 30-as évek elején Gömbös Gyula honvédelmi miniszter által kezdeményezett, Hóman Bálint és I. Tóth Zoltán által elvégzett felügyeleti vizsgálatnak kellett felhívnia a figyelmet. Részletesen l. *Pongó János:* Az Országos Hadtörténeti Múzeum története. I. rész. A múzeum életre hívásától a felszabadulásig. Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője, I. 1971, 35–43. o.

[12] *Hadimúzeumi Lapok,* 1927 augusztus, 7. o. (Beszámoló a közgyűlésről.) A rákövetkező év áprilisában így próbál hatni az érintettekre a múzeum: a művészek és az egyes települések küldjék be a múzeum illetékes

teményi és kiállítási felülvizsgálata, amelyre a fentebbi jegyzetben utaltunk, ezt „az elgondolásában is nagyszerű tervet" – szakmai indokok alapján – kiiktatta. Az 1937-ben megnyitott kiállításban, legalábbis a kiállításvezetőbe felvett anyagok között, nem is szerepel belőlük egyetlen egy sem az eredeti elgondolások szerint.

A következőkben az intézményesült emlékezet (a hatalmi emlékezés és emlékeztetés) jegyében a magyarországi első világháborús múzeumok és emlékművek táján kalandozunk. Az a bő két évtized, amely e „kalandozás" időkeretét adja, mára már történelemmé vált: a háborús és a háborút követő, „emlékező" évek történelmévé. Norát megidézve úgy is mondhatjuk: az emlékezetből történelem lett, amely magában foglalja a valós történéseket és a történések megannyi interpretációját. Vagy ha még tovább játszunk a szavakkal: írásunk a magyarországi első világháborús emlékezet történetét kísérli meg rekonstruálni az „emlékezés helyei," a háborús emlékművek és múzeumok felelevenítésével.

A háború emlék(mű)ei: szögelésre kitett szobrok – a háború (mulandó) emlékei

1915. március 6-án, Bécsben a Schwarzenberg téren leleplezték Joseph Müllner professzor „Wehrmann im Eisen" nevezetű hársfaszobrát, amely a korabeli magyar szóhasználatban a „vashonvéd" nevet kapta. A kezében rövid kardot tartó, lezárt sisakú lovagszobor szorosan kapcsolódott a már több mint hat hónapja zajló világháborúhoz. Egyrészt jelképeznie kellett a Monarchia katonáinak hősiességét, másrészt a beleverendő „jótékonysági" szögeken keresztül az otthon maradt lakosság háborús áldozatkészségét. – írja Szabó Dániel.[13] Az aktussal megszületett a háború egyik különleges mementójának első számú Habsburg birodalmi példánya. A bécsi „vashonvédet" csakhamar követték magyarországi társai is: 1915. május 23-án Pozsonyban, augusztus 1-én Nagyszebenben, augusztus 18-án Kolozsvárt, szeptember 8-án Szegeden szeptember 12-én Székesfehérvárott avattak szobrot.[14] Ugyancsak szeptember 12-én avatták a leghíresebb magyarországi „vasvitézt," a „Nemzeti Áldozatkészség Szobrát" Budapesten, a Deák-téren, az Anker-ház előtt. Az országban (és szerte a birodalomban) persze számos más helyen is születtek ilyen „áldozatkészség"-szobrok (vagy csak táblák), amelyeket aztán az alattvalók, nemzeti és hazafias felbuzdulásból, beboríthattak vásárolt szegekkel, vagy kis táblácskákkal. Egyének, szervezetek, önkormányzatok, egyesületek, cégek, vállalatok válthatták meg pénzen ezt a jogot. Minden bevert jótékonysági szeg, táblácska forintokat jelentett, amelyek majd rokkantak, árvák, özvegyek segítését szolgálják. Az ugyanis elég hamar világossá vált, hogy az államnak nem lesz elegendő pénze ilyen jellegű kiadások-

---

osztályának az emlékművek kicsinyített mintáját, illetve másolatát, vagy fényképét, mert „ezzel az ország központjában állítanak hőseiknek maradandó emléket".Uo. 1928 április, 11. o.

[13] *Szabó Dániel:* A nemzeti áldozatkészség szobra (Avagy fából vaskatona) *Budapesti Negyed,* 1994/1. 59. o.

[14] Az ország áldozatkészség szobrairól máig nincs történeti összesítés, és helytörténeti szempontból is esetlegesek a feldolgozások. E dolgozatba magam is csak a Szabó Dániel által kiemelt szobrokat vettem be. Figyelemfelhívó és úttörő jelentőségű Gergely Anna „Vértes vitéz" szobra Fehérváron. *Fejér Megyei Hírlap,* 1988. február 20. Legújabban *Zombori István:* A fakatona és a doberdói fa a szegedi múzeum gyűjteményében. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia Historica 7. Szeged, 2004. 389–406. o.

ra; az állam ezt a kötelezettségét valójában átvállaltatta az országos, vagy helyi közösségekkel, egyénekkel. [15]

E vasba öltöztetett faszobrok azonban többek is voltak, mintsem csak a jótékonykodás szimbólumai, ideológiájuk sem pusztán a szegények, a hátramaradottak segítése volt: a szobrok „felvasazása" és az ahhoz párosuló adakozás egyfajta hozzájárulásnak, egyszersmind a győzelemben való közvetett részvételnek is számított. Ezt fejezte ki a szóhasználat is: a szobor-retorikában a „jótékonyságot" elég hamar kiszorította az „áldozatkészség" kifejezés, nem is beszélve a fogalom állandó jelzőiről: „nemzeti, hazafias." De ezt sugallta maga a tevékenység is, amelyen keresztül az áldozatkészség megvalósult, hiszen a polgár nem egyszerűen csak pénzt adott, hanem a szögelés fizikai megvalósításával maga is segítette a harcolókat, vagyis az egyén fizikai aktivitása a hátország háborús erőfeszítéseit érzékeltette. A szobrok ugyanakkor, a (győztes) háború apoteózisának rekvizitumaiként, az állami (nemzeti) és egyéni büszkeséget is jelképezték, s mintegy bevonták az otthon maradottakat a háborús erőfeszítésekbe, a várt győzelembe, a leendő sikerbe. Így a „vaskatona"-szobrok különböztek a háború alatt (és után) emelt egyéb emlékművektől, hiszen az utóbbiak a vereség, az állami (nemzeti) és magángyász közös szimbólumai lettek, azt sugallva, hogy Trianon az egyén tragédiája is.

A szögelésre kitett szobrok alapvetően két típust képviseltek: vagy valamilyen középkori, páncélos lovagot ábrázoltak, vagy a nagy háború egyszerű katonáját.[16] Felállítási helyük csak ideiglenes helyszín volt, lehetőleg valamilyen forgalmas közlekedési csomópont, hogy minél több ember láthassa őket, s hogy a szögelés rituáléja kifejthesse a kívánt propagandahatást, másrészt pedig legyen elég hely a rendszeres, térzenés „ünnepélyekre." Mindennek, természetesen, első sorban élő propagandahatást szántak, ám a szobrok, a szoborszögelések a jövőnek szóló üzenetet is hordoztak. Azzal, hogy a bronzlapocskákon feltüntették az adakozó nevét, a hozzájuk adott emléklapon pedig még azt is, hogy a szobor mely pontján helyezkedik el az adakozó lapocskája,[17] vagy pl. hogy Budapesten a szobor képével díszített, minimálisan 2 koronába kerülő, viselhető gallérjelvényt is árusítottak, a szögelés aktusa a publikus szféra eseményéből, éppen a nevesítettséggel, átkerülhetett a mikroközösségi (családi), vagy akár a magánszférába is. Így a szobor nem csak mint egész, mint (makro)közösségi jelkép hirdethette a késő ko-

[15] Szabó hat áldozatkészség-szoborról ír részletesebben (l. a 13. számú jegyzetet). A budapesti szobor különleges volt e tekintetben, mert a hivatalos államhatalom (miniszterelnök, honvédelmi miniszter) játszotta a kezdeményező és szervező szerepet, „alkotói" közé csak később csatlakozott az Auguszta Gyorssegély Alap. Pozsonyban Bartal Aurélné, a főispán felesége volt a szervező, aki az összegyűlt pénzből városi és megyei háborús rokkantak otthonát szándékozott létrehozni. Székesfehérváron és Kolozsvárott Lyka Döme nagybirtokos a központi figura, Szegeden a helyi Vöröskereszt Egyesület, Nagyváradon az egyik helyi napilap szerkesztősége, ahonnan a kárpáti falvak újjáépítésére indult az akció. Nagyszebenben a város német egyesületei voltak a szoboralkotás mozgatói. A szobrok nevet is kaptak: a kolozsvári szobor a „Kárpátok őre" nevet nyerte, a nagyváradi az „Isonzó őre" volt. A szobrok többségét ismert – és helyi kötődésű – szobrászok készítették: a budapestit Sidló Ferenc, a pozsonyit és székesfehérvárit Riegele Alajos, a kolozsvárit Szeszák Ferenc, a szegedit Szentgyörgyi István. Később már nem csak neves művészek készítették az adott szobrokat és tárgyakat, hanem valaki a helyi polgárságból, vagy a városban állomásozó katonai egységből.

[16] A nagyobb hírű szobrok és alkotóik: Budapest – Sidló Ferenc: Mátyás-korabeli páncélos vitéz; Kolozsvár – Szeszák Ferenc: népfölkelő alak, a „Kárpátok őre"; Székesfehérvár – Riegele Alajos: „Vértes vitéz"; Szeged – Szentgyörgyi István: „Fahonvéd"; Nagyvárad – Sidló Ferenc: honvéd alak, az „Isonzó őre."

[17] Jelentős személyiségek lapocskái kitüntetett helyekre kerültek a szobron. A budapestin I Ferenc Józsefé a ló kantárjára, homlokdísz boglárja közepére.

rok számára a nagy idők emlékét és a társadalomnak abban való tevékeny részvételét, hanem a lemezfelirat és a pontos szövegű emléklap személyre szabottan bizonyíthatta az „én is ott voltam, én is tettem valamit" élményét. E „privatizálási" folyamatba illeszkedik a szobrok kicsinyített változatainak emléktárgyként való árusítása is. A szobrokból így szobadíszek lettek; a háború pedig e szobadíszek révén elfoglalhatta helyét az intim szférában is.[18]

A szobroknak ez a mikro „életformája" tulajdonképpen a leghétköznapibb propaganda szintjére szállította le az „Áldozatkészség" szobrokat. A képeslapokon, jelvényeken vagy kisplasztikaként megjelenő szobrocskák be is olvadtak a jótékonysági bélyegek, emléklapocskák, cigaretta- és levélpapírok, gyermekjátékok, jelvények, legkülönbözőbb mütyürök, bizsuk, élelmiszerreklámok, műdalok, háborús lektűrök formájában tobzódó propaganda-offenzívába, a Hadsegélyező Hivatal, a Vöröskereszt, vagy az Auguszta Gyorssegély Alap, stb. adta emléktárgyak, a valóban hazafias felbuzdulásból beszolgáltatott „aranyért vasat" mozgalom gyűrűi, jelvényei, vagy egy-egy élelmes kereskedő háborús pszichózisra alapozott vásárló-csalogató üzleti „emlékeztetői" közé. A háború éveiben addig soha nem látott mennyiségben születtek aktualizáló emléktárgyak, kimondva vagy kimondatlanul a háborús propaganda jegyében, és a társadalom szinte minden szegmensét célba vették. A különbség mégis ott húzható meg közöttük, hogy melyik ellenértékéből lett árvasegély, ruha, cipő, karácsonyi ajándék stb., s melyikéből profit.

Hogy mi lett a szobrokkal és a befolyt pénzzel? A pénz egy része hasznosult, más részét elvitte az infláció. A szobrok pedig nemcsak mondandójukban, de anyagukban is, állagukban is elkoptak a háborús évek alatt. A szoborbizottságok a háborús években még óvták őket, télire szalmával, ponyvával takarták be, vagy fedél alá vitték,[19] aztán a jó idő jöttével újra kicsomagolták, helyére tették. Amint azonban véget ért a háború, és eredeti funkciójukban értelmüket vesztették, eltávolították őket a közterekről. Amelyiknek jobb sors jutott, múzeumba került (a szegedi ma is megvan[20]), sok szobor viszont elkallódott.[21] A társadalom közömbössé vált a háborús áldozatkészség eme rekvizitumai iránt. Tünet értékű a budapesti vasvitéz sorsa. A háború és a forradalmak után a gazdátlanná vált szobor még közel hat évig állt az Anker ház előtt, de már senki sem őrizte. A bódét, ahol a lapokat árusították, bérbe adták egy vésnöknek, a lovag bronzlapjait, kis plakettjeit szuvenírként szedegették le az arra járók. Aztán a Hadsegélyező Hivatal a Hadtörténelmi Múzeumnak ajándékozta, annak viszont nem volt pénze az elszállítására. A vállalkozók többet kértek volna, mint amennyit anyagáron ért, fában, fémben... – írta a Világ

[18] A nagyváradi „Isonzó őre" szobrocskákat, gipszből, 200 koronáért árusították, a vásárló bronzplakettet kapott, ami aztán természetesen a szoborra került. A Szoborbizottság akciókat is szervezett a Váradhoz közeli bihari városokba, nagyobb településekre, Belényesre, Szalontára, Élesdre, Székelyhidra. *Nagyváradi Napló,* 1917. október 6.

[19] Uo. „Elpakkolják télire az Isonzó őrét – adta hírül a *Napló* ugyanazon száma –, ami annál inkább is fontos, mert a szobor valósággal szétesik." Felvetették, hogy a Városházára, vagy a Fekete Sas szállodába szállítanák át télire.

[20] Szentgyörgyi István szobrának történetéről l. *Zombori:* i. m. 406. o.

[21] Van viszont újjászületés is! A kolozsvári „Kárpátok őre" Szilvásváradon reinkarnálódott 2000-ben, az eredeti szoborához képest megváltozott üzenettel: a mondandót az összes „Kárpátok őrére" és az ezeréves határvédelemre kiterjesztve. Szeszák egykori szobrát Horváth Béres János faragta ki tölgyfából, előterébe székelykaput állított. A mű felirata szerint: „Az emlékművet állíttatta [sic!]: KOCSIS LÁSZLÓ ÉPFU-REÁL KFT." A szilvásváradi „Kárpátok őrére" *Sallai Gergely Pál* hívta fel a figyelmemet.

című napilap.[22] Végül bizottság alakult a Miniszterelnökség, a Hadsegélyező Hivatal, a Múzeum és a művész, Sidló Ferenc részvételével, és új helyet is találtak neki, a Ludovika Akadémia előtt. A szobor új helyén túlélte a második világháborút, és még 1955-ben is létező szoborként említi egy budapesti útikalauz. A szobor fejét ma a Kiscelli Múzeum őrzi, más töredékeit pedig a Hadtörténeti Múzeum.

„Szabadon álló hadiemlékek, katonasírok, emléktáblák és emléklapok" – a háború emlékeztetői

„... sóskúti kőből, haraszti kőből, műkőből, esetleg ruszkicai márványból vagy vörösmárványból, kerítéssel, vagy anélkül, az emléktáblák kovácsoltvasból" – íme a választék anyagban (és látványban) a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság egyik, 1916-os kiadványából.[23]

A háborús emlékezési és „kegyeleti (művészeti) ipar," amelynek az ilyen és ehhez hasonló kiadványok mintegy intézményesítését és művészeti hitelesítését biztosították, Magyarországon (és a hadviselő felek mindegyikénél), a harccselekmények elhúzódására reagálva, már az első háborús őszön megjelent. A hazai országos művészeti egyesületek közül elsőként, 1914 novemberében, a Magyar Iparművészeti Társulat hirdetett pályázatot háborús emlékek, emlékművek létrehozására. A felhívásra 273 pályamű érkezett be – érdektelen, semmitmondó tervek, amint azt korabeli értékelések megállapították. A pályázatot sikertelennek nyilvánították.

A második kiírás (1915-ben) hadi emléktáblákra, illetve szabadon álló hősi emlékművekre szólt. Ez sikeresebbnek bizonyult – 170 pályamű érkezett, díjakat osztottak, egyes terveket megvásároltak.[24] Közben, a megemlékezések koordinálására – és némi paradoxonnal – az „áldozatok érdekvédelmére," megalakult a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság" (HEMOB). Kezdeményezett, pályázatokat hirdetett, szinte presszió alatt tartotta a művészeti szövetségeket, egyesületeket hogy azok saját hatáskörben emlékműveket terveztessenek, később már katalógusokat is adott ki, árajánlatokkal, segítette az emlékművek beszerzését, forgalmazását.[25]

---

[22] *Világ*, 1923. január 11. A liberális szellemű napilap meglehetős frivol hangnemben számolt be a szobor sorsáról, de inkább a társadalom hozzáállásáról.

[23] Szabadon álló hadiemlékek, katonasírok, emléktáblák és emléklapok. I. sorozat. Hornyánszky Viktor cs. és kir udvari könyvnyomdája, Budapest, 1916. A katalógus összegyűjtötte a hazai művészeti egyesületek (Magyar Képzőművészek Egyesülete, Országos Magyar Iparművészeti Társulat, Magyar Mérnök- és Építész Egylet, Magyar Építőművészek Szövetsége) korábbi pályázataira beküldött műveket. A 85 „pályaművet" tartalmazó, árjegyzékkel is ellátott kiadvány (ajánló katalógus) érdekes lenyomata a háború első két éve társadalmi közérzetének, kegyeleti, propaganda- s nem utolsósorban háborús üzleti mechanizmusának.

[24] A pályázatokról és a körülményeiről összefoglalást ad *Nagy Ildikó:* Első világháborús emlékművek: esemény és ideológiatörténet. In: Monumentumok az első háborúból. A Népművelési Intézet és a Műcsarnok közös kiadványa. 1985. 76. o.

[25] A Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság (HEMOB) elnöke Lukács György volt, tagjai politikusok, művészek, katonák és hivatalnokok, a háborús társadalom teljes keresztmetszete: többek között Bárczy István polgármester, az építészek közül Alpár Ignác, Málnai Gyula, Pogány Móric, Györgyi Dénes, Vágó József; a szobrászok közül Kallós Ede, Telcs Ede, Róna József, Ligeti Miklós; az író Herczeg Ferenc, mellesleg országgyűlési képviselő, és olyan „művész-hivatalnokok," mint Kertész K. Róbert, Sváb Gyula. A Bizottság a háború után is folytatta tevékenységét.

Ugyancsak 1915-ben hirdetette meg pályázatát az Építőművész Szövetség „Isten kardja, hősök emléke" címmel. A tervek központi eleme az „Isten kardja"-szimbólum volt, Attila hun nagyfejedelem fegyvere. Herczeg Ferenc értelmezésében: „Isten kardja, a földből kinövő penge ... a hadak istenének fegyvere volt, amely a turáni pusztaság talajából nőtt ki, és viselőjét a világ urává tette."[26] A pályázatra érkezett művek elsősorban építészeti jellegűek voltak, és a katalógushoz a szövetség nevében előszót író Spiegel József tipizálása szerint két alaptípust képviseltek: a panteon-, illetve az áldozóhely-típust. Mindkét típus alapgondolata egyfajta hierarchizálás volt az emlékművön (az emlékezésen) belül, a közösségi és az egyéni gyász/emlékezés összefonása olyképpen, hogy az uralkodó elem természetesen a közösségi emlékezés legyen: a központi motívumokat – obeliszkeket, kisebb-nagyobb szabadon álló oszlopokat, útszéli kereszteket, térdeplőket, kutakat, kertészeti alkotásokat –, mint közösségi emlékeket a nagyobb gyászoló/emlékező közösség emelje. Körülöttük állhattak a kisebb közösségek, illetve az egyének emlékművei.[27]

A beérkezett pályaművek között panteon-jellegűek Vágó József illetve Vágó László tervei: József elképzelése szerint a falusi templomokhoz stílusban illeszkedő, zsindelyes, galambdúcra emlékeztető, tetővel fedett, fehérre meszelt oszlopot kell emelni, és arra kell ráépíteni Isten kardját. Az oszlop körül kopjafák, vagy sírkeresztek állhatnak, azok adják meg az egyéni tiszteletet az elesetteknek. Tipikus terv Scheiber Miklósé is: az emlékmű központi helye egy vármegyénként emelendő hatalmas földhalom, rajta természetesen Isten kardja, amint a halomból kinő, körülötte pedig a vármegye falvai emelnének egy-egy közösségi sírkövet saját halottaiknak. Már e tervekben is előkerült a földmotívum (megszentelt föld, véráztatta föld, a szülőföld, ahonnan a hősök vétettek, vagy a csatatér földje, ahol a hősök valódi hősökké lettek), amely a későbbiekben sajátos dimenziót kapott a frontkatonák saját (közösségi) kegyeleti kultuszával, amelyet mindenekelőtt a közvetlen hitelesség határozott meg. (A frontról ereklyeként hazahozott föld, szikla, amit az alakulat hősiességét megörökítő szobor talapzatába építettek be, vagy egyszerűen, mint kultikus tárgyat, ereklyetartóban helyeztek el.[28]) Scheiber 1916-os terve a „földkultusz" hátországi variánsainak korai példája; ő a halmot, amelyen az emlékmű áll, az adott vármegye falvaiból odaszállított földből emelné.

---

[26] A pályázat katalógusa a rákövetkező évben jelent meg: Isten kardja – hősök emléke. (Bev. *Herczeg Ferenc.)* Budapest, 1916. Herczeg Ferenc a HEMOB egyetlen író tagjaként gyakran hallatta hangját, nevét adta a felhívásokhoz, pályázati katalógus előszavához. A háborút a modern magyar állameszme „gazdagon buzgó forrásának" tekintette, hiszen – amint írta – „a most folyó háborúban az ország összes népfajai hű egyetértésben és áldozatkészségben versenyezve harcolnak a magyar birodalom életéért és a jövő nagyságáért." (Szabadon álló hadiemlékek, katonasírok, Előszó)

[27] Spiegel értelmezésében a nagyobb közösségé, például a vármegyéé a középponti emlék, körülötte a falvak emlékei. Községi emlékművek esetén a nagyobb közösség a falu, övé a középponti mű (l Isten kardja templom falán, oszlopon, vagy önállóan), körülötte az elesettek hozzátartozói által emelt keresztek. Egy 4-5 méter magas, öntöttvas „Isten kardja" alapáron 200–400 koronába került.

[28] A földkultusz egyik szignifikáns példája a „Limanova serleg". A csata 10. éves évfordulóján az egykori résztvevők emléket „gyártottak," majd a következő években a csata decemberi évfordulóján rituális szertartáson emlékeztek meg a *„világraszóló magyar katonai vitézségről, a csata vértanú hőseinek örökemlékű fegyvertettéről."* Az „emlék" valójában ívelt oldalú, háromszögletű fa talapzaton három ágyúlövedék, a két szélső hüvely, a középsőben benne van a robbanófej is. Ebbe helyezte el Habsburg József a csatatérről hazahozott földet. A limanovai csata emlékezete. *Honvédelem,* 1926. december 20. Az „emlék" mai lelőhelye, sorsának alakulása nem ismert.

Az „áldozóhely"-típus sokoldalúbb, mivel a hazafias kegyeleti hely szerepét is betölthetné: erdei tisztásokon felállított Isten kardja köré telepített köveken állhatna felírva a hősök neve, mellettük „füstölő edények, melyből szabad lángok lobognak, és tömjénfüst száll az ég felé." Oda zarándokolhatna a községek népe évenként, bizonyos napokon, díszbe öltözve, hogy meghallgassa a tanító beszédét és a pap imáját, elénekelje hazafias dalait, így róva le kegyeletét felemelő ünnepség keretében.

Az áldozóhely-jellegű emlékművek ugyanakkor másfajta autenticitást is felvetettek. Lettek volna emlékművek konkrét háborús helyszíneken, például csatahelyen, mint Spiegel Frigyes „Hadúr kardja" című emlékműve (kopár sziklás táj, előterében égbe szökő monumentális Isten kardja), tételesen éppen az 1914–15-ös, Kárpátok-beli orosz betörés helyszínére képzelve, esetleg csak az eredetihez hasonló magyarországi helyszíneken, „imitált csatatereken." Született olyan terv is (Györgyi Dénesé), amely síkságon emelt volna piramis-szerű emlékművet, köré pedig térdeplőt, hogy az arra járók megállhassanak és elmélkedhessenek. Mindezek előrevetítették a háborús kegyhelyek (csatatérmúzeumok, központi katonatemetők, hadifogolytábori emlékhelyek) és a háború után elszaporodott „háborús veterán zarándokhelyek" államilag felvállalt kultuszát.

Minden ilyen emlék kapcsán az az intézményesített, és hivatalosan kötelezővé tett igény fogalmazódott meg, hogy ha katonának, adott esetben hősi halottnak, áldozatnak lenni „állampolgári kötelesség", akkor a hősi halottnak, az áldozatnak állampolgári joga, hogy igényt formáljon az állammal szemben hősi halála megörökíttetésére, ami a legteljesebb demokrácia szellemében rangjától, társadalmi helyzetétől, szerepétől függetlenül minden katonának egyaránt kijár. Vagyis az emlékezés lényegében „kegyeleti juttatás," aminek, mintegy gyűjtőfogalomként, az emlékmű – ezen belül az emléktábla, az emlékoszlop, az emlékkereszt, a köztéri szobor – a megjelenési formája, mindenekelőtt pedig a név szerinti megemlékezés, a név szerinti megemlíttetés.[29] A nevesítés, a halottra való emlékezés pedig nem maradhat a magánszférában! „Ne legyen az országban olyan kicsi falu, ahol emlékmű nem őrzi a háború hőseinek hírét. ... És ne legyen az országban olyan katonasír, amely ki ne fejez[né] azt a gondolatot, hogy a pihenő harcos nem csak egy család vagy egy népréteg, hanem az egész nemzet kedves halottja." – foglalta össze az emlékműállításban megbúvó központi gondolatot a háború derekán, 1916 októberében Herczeg Ferenc, a már fentebb említett ajánló katalógus előszavában.[30] Minden megnyilatkozásban a kultusz igénye, fontossága hangsúlyozódik: az az igény, hogy az emlékmű ne csupán egyszeri, „tárgyiasult emlék" legyen, hanem tényleges emlékeztető, és folyamatosan szerepet kapjon a közösség életében. Vagyis az áldozatokra való emlékezés – legalábbis az elvárások szintjén – váljék közösségi, társadalmi hajtóerővé.[31]

---

[29] A háború éveiben rendre felmerült a kérdés: mivel lehet honorálni az emlékműveken túl is a frontokon szenvedőket: Rakovszky István például a hősök választójoga mellett érvelt, mondván, hogy a választójog kijár minden 20. életévét betöltött és harctéren szolgált katonának. A tervet elvetették. Prohászka Ottokár a Magyar Gazdaszövetség közgyűlésén szorgalmazta, hogy a hősöket földhöz kell juttatni, vagyis a harctéri érdemeket szerzett katonáknak, rokkantaknak és hadiözvegyeknek közép- és kisbirtokokat kellene kialakítani állami közreműködéssel. Valójában ebbe a sorba illeszkedik a hősök emlékműhöz való joga is.

[30] Szabadon álló hadiemlékek, 1916. Előszó. Az Isten kardja ... előszavában pedig így fogalmaz: „Aki a háborúban leli halálát, az a nemzetért hozta meg a legnagyobb emberi áldozatot, azaz áldozatával jogot nyert az utódok hálás kegyeletére, az a nemzet halottja. A halál, amely eddig magánügy volt, közüggyé vált."

[31] *Kovalovszky Márta:* Kegyelet-szolgáltatás. Az első világháborús emlékművek történetéhez. In; Monumentumok az első háborúból. A Népművelési Intézet és a Műcsarnok közös kiadványa 1985. 51–52. o.

A fent említett katalógusok tervei még csak ajánlatok voltak, s a helyi közösségtől függött, élnek-e kegyeleti jogukkal, 1917-től azonban már törvény kötelezte a településeket az emlékezésre, hősi emlékek állítására. Az 1917:VIII. törvény szerint: „Minden község (város) anyagi erejének megfelelően, méltó emléken örökíti meg mindazok nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták." Mindezek ellenére az emlékműállítás vontatottan haladt, a háborúba belefáradt hátország inkább az egyéni és kisebb közösségi gyász átélését választotta, mint a központilag szorgalmazott, nemzeti hőskultusz ápolását. Ha készültek emlékező (kegyeleti) művek, azokat, a helyi szokásokhoz alkalmazkodva, helyi kismesterek, kőfaragók készítették, s inkább az ideiglenességet sugallták. Azt a keveset pedig, amelyet szabadtéren építettek a háborús években, a háború után, az újragondolt hőskultusz és irredenta eszmeiség jegyében átépítették, vagy lebontották, és újat emeltek helyette.

Az ilyen emlékmű-sors tipikus példája az ország egyébként éveken át első számú kegyeleti emlékművének számító alkotásé a rákoskeresztúri köztemetőben. Első változatát még 1917-ben emelték, mindenekelőtt kegyeleti céllal, az akkorra már többezer elhantolt katona emlékére. A tervező Reiss Zoltán tartalékos műszaki hadnagy volt. Az emlékmű központi eleme, a korszak hivatalos kegyeletisége motívumkincsét felhasználva, egy hatméteres „Isten kardja" volt, fából, vasbádoggal bevonva. Mögötte kisebb méretű márványkereszt állt. A mű két oldalán egy-egy földhalom, rajtuk kőből formált ivócsésze (az – akkor még – Attilának tulajdonított nagyszentmiklósi kincs mintájára), a kereszt előtt pedig, jobbról és balról, egy-egy földön ülő, sas-szerű madár. Az emlékmű leegyszerűsített szimbolikája és a romlékony alapanyagok is az ideiglenességet sugallták. Többen és többször szóvá tették a kegyelethez méltatlan egyszerűségét, így például Gabányi János is, a Hadtörténeti Levéltár és Múzeum akkori igazgatója. Budapest egyik köztemetőjében több ezer hős nyugszik – írta egy cikkében. – A szerény emlékmű helyett jóval monumentálisabbra volna szükség a fővárosban,amire nagyon jó lenne a Sashegy csúcsa. De lehetne akár a Gellérthegy is, vagy a Hármashatárhegy – bár az egy kicsit messze esik a várostól. Bárhol is legyen, „kőművet" kell emelni, egy 10–15 méter magas obeliszket. Az obeliszk a leghálásabb emlékjel, a legdivatosabb temetői monumentum. A falvakban is emlékoszlopokat kell állítani, lehetőleg a templom, vagy az állomás közelében, ahol sok ember megfordul.[32] A mű azonban maradt Rákoskeresztúron és még jó egy évtizeden át szolgálta az „ismeretlen katona" előtti kegyeleti megemlékezéseket.[33]

Amíg a rákoskeresztúri temetői emlékmű környezete az intézményes (állami) halottkultusznak biztosította az évenkénti helyszint, a hőskultusz fő emlékhelyét 1929-től a város másik részébe költöztették, a Hősök terére. Ott avatták fel 1929. május 26-án a „Nemzeti Hősök Országos Emlékkövét, Kertész K. Róbert alkotását. „Az ezeréves határokért, 1914–1918" – hirdette a kőemlék felirata. Üzenete magáért beszélt: a világháború hősei a távoli frontokon is az ezeréves határokat védelmezték, következésképpen a jelen

[32] *Gabányi János:* Hőseink emléke. *Honvédelem,* 1921. március 20.; Hősök sírjai. *Honvédelem,* 1921. október 23. Gabányi ebben azt fejtegeti, hogy legyen egy olyan közös sír, amelyet az ország minden tájáról hozott földdel alakítanának ki.

[33] Az átépítésre aztán 1927-ben került sor. Az emlékmű hátterébe favázra hármashalmot imitáló gyeptégla emelvényt helyeztek, ám annak állaga rohamosan romlott, az építmény roskadozni kezdett. Új hősi emlékmű kellett, amelynek megalkotásával a korszak egyik sokat foglalkoztatott szobrászát, Márton Ferencet bízták meg, akinek oltárszerű művét 1928-ban avatták fel.

katonái is az ezeréves határokért, a revízióért vállalják a hősiességet. Vagyis a világháborús hősök mintegy „közvetítők" a múlt, a jelen és a jövő között. Az emlékmű története még az évtized elején kezdődött. 1921-ben a Hadviseltek Országos Gazdasági Szövetsége azzal a tervvel állt elő, hogy „a magyar fajnak a háborúban bemutatott hősi bátorságát, a magyar katona példátlanul önfeláldozó hősiességét" meg kell örökíteni. Az ügyet Klebelsberg Kúnó kultuszminiszter is felkarolta, és 1924. május 1-jei határidővel pályázatot írtak ki. A bíráló bizottság elnöke Kertész K. Róbert lett. A pályázatra 190 terv érkezett, az első díjat Bánffy Miklós „Koporsóját felemeljük az égbe, két szikla közé, szörnyű magasságba" jeligéjű pályaműve nyerte el. Bánffy terveiben a koporsó a Gellérthegyre került volna, az Erzsébet híd vonalában. A hegyen a terv szerint robbantással alakítanák ki a helyszínt: lépcsőkkel összekötött teraszokat, a legfelsőn ívszerű nyílásba kerülne a 10 méteres kőkoporsó, két oldalán a magyar koronát tartó szárnyas angyalok, fölöttük egy sziklafokon az apostoli kettős kereszt, az alsó teraszon pedig monumentális oltár.[34] A II. díjat nyert Hofmann Ottó is koporsó-motívumot használt. „Tán honom könnye vagy te nagy folyó" jeligéjű terve a Duna közepére képzelte a nagy koporsót. A III. díjjal jutalmazott Horváth Károly az „Ismeretlen katona" mintájára az ezredéves emlékmű környezetébe képzelte el a szobrot. Végül egyik díjazott terv sem valósult meg, Bánffy terveit főleg geológiai (és esztétikai) okok miatt vetették el. Helyettük Kertész kapott megbízást, aki Lechner Jenővel együtt megtervezte a ma is látható emlékművet. A tér akkortól viseli a tér a Hősök tere nevet.[35]

A háború és a forradalmak után, a huszas évek elejére, jelentősen megváltozott az emlékművekhez való érzelmi hozzáállás. A katonahalál megrázó élménye egyre távolodott, egyre inkább a „háborús hősiesség," az önfeláldozás felemelő – és politikailag kihasználhatóbb – fogalma került előtérbe; a passzív gyász helyébe az aktivizáló hőskultusz lépett. Ennek szellemében fogant a Nemzetgyűlés által 1924 májusában hozott törvény is a hősi halottak emlékének megünnepléséről. A törvény május utolsó vasárnapját a „Hősök Emlékünnepévé" nyilvánította, ami aztán új lendületet adott az emlékezésnek, új emlékmű-állítási hullámot indítva el. Ahogy az állami szintre emelt politikai cél a mozgósító hőskultusz újszerű megteremtése volt, úgy sorakozott fel ehhez szellemiségében a hőskultuszt formába öltő művészet is. „A mű felfogásában nem a gyászt, hanem a hősi lendületet kell éreztetni, vagyis a műnek lelkesítőnek kell lenni" – fogalmazódott meg a központi gondolat.[36]

Új szobortervek születtek, szoborbizottságok alakultak, szoboralapok létesültek. 1926–27-ben több seregszemle, kiállítás bizonyítja a megnövekedett kegyeleti kedvet. 1926-ban Gödöllőn rendeztek kiállítást az elkészült tervekből,[37] 1927 augusztusban pedig a Mű-

[34] Bánffy terve, bár kivitelezhetetlennek bizonyult, elemeiben, érdekes módon, a huszas évek közepén reinkarnálódott, mégpedig az akkori igazgató, Aggházy Kamil által a Hadtörténeti Múzeum környezetébe elképzelt emlékmű tervében. Erről a múzeummal foglalkozó részben szót ejtünk.

[35] *Helgert Imre – Négyesi Lajos – B. Kalavszky Györgyi:* Nemzeti emlékhely a Hősök terén. Budapest, 2002. 66–72.o.; *Liber Endre:* Budapest szobrai. Budapest, 1934. 364. o.

[36] A Képzőművészek és Iparművészek Országos Gazdasági Közössége felhívásából idézi *Nagy Ildikó:* i. m. 77. o.

[37] Az ország hősi emlékeinek seregszemléje a gödöllői kiállításon. *Magyarság,* 1926. augusztus 8. Az ezzel egyidőben rendezett „helytörténeti" kiállítás egyik fő szereplője a Hadimúzeum volt. Számos ereklyetárgyát mutatta be az ötnapos rendezvényen, s amint azt olvashatjuk, a kiállítást megtisztelő kormányzó nagy megelégedésére. *Hadimúzeumi Lapok,* 1926. december, 42. o.

csarnokban volt pályázati tárlat. A pályázat ismertetésében az emlékművek körül még mindig aktív szervező Lukács György így foglalta össze az ideológiát, amelyet a hősi emlékművektől elvártak: „Az első nagy érzés, amelyet a magyar lélekből a világháború emléke kivált: a nemes büszkeség dicső fiainkban, akik életüket áldozták hazájukért, és akiknek hősi önfeláldozásával, hadi babéraival és szakadatlan győzelmeivel riasztó ellentétben áll a gyászos katasztrófa, melyet idő és ármány zúdított ránk. A művész fejezze ki a nemzetnek az igazság erejébe és végleges diadalába vetett hitét, azt a nemes haragot, melyet a reánk erőszakolt békeparancs miatt érzünk, és azt, hogy ez így nem maradhat. Nem, nem soha. Ki kell fejeznie az isteni gondviselésbe vetett hitet, de azt is, hogy ha munka, tisztesség és becsület egymagukban nem lesznek elegendők az elégtétel kikényszerítésére, a hazáért való szent vértanúságban az újabb nemzedékek is méltó utódai lesznek a hős elődöknek."[38] A pályázaton felvonult a magyar művésztársadalom színejava, többek között Zala György, Pásztor János, Istók János, Szentgyörgyi István, Füredi Richárd, Ligeti Miklós, Horváth Géza. I. díjat Zala és Pásztor János szobrai kaptak. Zala díjazott munkája: szarkofág-szerű talapzaton elhanyatló katona, akit angyal tart ölelő karjaiban. A Kultuszminisztérium mellett a Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Múzeum és a Hadimúzeumi Egyesület is a szervezők között volt. A Múzeum különdíjaiból a fődíjat Horváth Géza és Müller Tibor munkája kapta: alacsony talapzaton csonka piramis, előtte mozgalmas, zászlót lobogtató lovas csatajelenet; a III. díj Istók Jánosé lett: magas talapzaton álló, gyászoló, kalapját kezében tartó katona.[39] A pályázat teljes anyaga a Hadtörténeti Múzeumba került, ahol akkorra már megtervezték a külön kiállítási teret a maketteknek.

A korszak hősi emlékműveit Nagy Ildikó 11 nagyobb csoportba sorolta: 1) gyászoló katona (lehajtott fej, meghajtott zászló, puska); 2) harcoló katona (őrszem, harcba induló katona, harcoló katona); 3) sebesült katona; 4) a „hős halála"-típus (a hős megtér a mennyországba, a hős megtér a nemzet kebelébe, a nemzetet jelképező Hungáriához); 5) a magyar múlt régi hősökkel; 6) a magyar család, mellékalakként a magyar anyával; 7) allegóriák (szabadság, nemzet mint oroszlán, nemzet mint Hungária, nemzet mint életerős férfi, áldozatkészség mint kardját felajánló férfi); 8) egyszerű emléktáblák, emlékoszlopok jelképekkel; 9) emlékoszlopok turullal; 10) emlékoszlopok nemzetjelképekkel (kiegészülve: gyászoló, harcoló, hősi halott katona mellékalakkal); 11) lovasszobrok.[40] A „békeévekben" (1938-ig) emelt szobrok száma az országban mintegy 1600. A második világháború éveiben újabb 100 szoborállítás történt, amelyeken már ott szerepelnek az új világháború áldozatai is. [41]

---

[38] *Lukács György* v. b. t .t. ny. miniszter: Művészeink hőseinkért. *Képzőművészet,* 1927. 1. évf., 2. sz. 4–6. o.

[39] A tárlatról többek között: *Vállalkozók Lapja,* 1927. augusztus 24. A kritikusnak (Komor Lajos) Szentgyörgyi István akkor Kiskunhalason már valóságosan is felállított köztéri szobra tetszett leginkább, főleg indirekt kifejezési módjával. Maga a kompozíció: fiatal fiú, kezében koszorú, amint egy lefátyolozott nőalak, mintegy gyámolítólag lehajol hozzá. „Mennyivel másabb ez a szobor, mint a sok ágyutalpas, Mannlicher puskás, páthoszos emlékmű, amit szobrászaink nem annyira saját belátásuk, hanem inkább a laikus megrendelők ízlése szerint készítettek."

[40] *Nagy Ildikó:* i. m. 80–81. o.

[41] *Kovács Ákos:* „Emeljünk emlékszobrot hőseinknek!" Az első világháborús monumentumok. A Népművelési Intézet és a Műcsarnok közös kiadványa, Budapest, 1985. 30. o.

Budapest első világháborúra emlékező nagy köztéri monumentumai különleges helyet foglalnak el a sorban. Ezek az emlékművek az „egész ország emlékművei" voltak, a „rendszerezett nemzeti emlékezet" kellékei, a politika által sugallt hőskultusz bronzba és kőbe merevített hirdetői, amelyek azonban túl is léptek a szorosan vett első világháborús emlékezésen, és közvetlen célként a revíziós állameszme terjesztését szolgálták. A szobrok alaptematikája tehát a háború volt, és mindig a katonák egy meghatározott köre: alakulat (pl. I. honvéd gyalogezred), fegyvernem (pl. tüzéremlékmű), vagy fiktív csoport („Névtelen hősök emlékműve), illetve esemény (pl. Przemysl). Valamennyi részét képezte a központosított emlékezetnek. Az állító vagy kiemelten az állam, vagy a honvédség, esetleg a főváros vagy akár a kerület, amely magáénak vallotta az adott törvényhatósághoz tartozó alakulatot, vagy csoportot.[42] Csak tallózva a két világháború között emelt budapesti központi emlékművek között: névtelen hősök emléke a Ludovika Akadémia előtt (Horvay János műve, 1924); rákosfalvai hősi emlékmű (Istók János, 1925); a Műegyetem hősi halottainak emlékműve (Bory Jenő, 1927); híradó emlékmű – az elesett távírászok emléke (1927) a XI. Kerületben, a Postaanyagraktár parkjában; csendőr vértanúk emlékszobra (Pásztor János, 1928); tiszti hősi emlékmű a Ludovikán (Vass Viktor, 1928); nemzeti hősök országos emlékköve a Hősök terén (Kertész K. Róbert, 1929); egyetemi hősök emlékműve (Lechner Jenő és Zala György, 1930); przemysli hősi emlékmű (Sződy Szilárd, 1932); 32-esek emlékműve (Szentgyörgyi István, 1933); az 1918–19. évi nemzeti vértanúk emlékműve (Füredi Richárd és Lechner Jenő, 1934); a harmincas honvéd gyalogezred hősi emlékműve (Kallós Ede, 1935); tüzérek hősi emlékműve (Ligeti Miklós, 1937); kerékpáros katonák hősi emlékműve a Helyőrségi templomban (1937); gépkocsivezetők hősi emlékműve az Ezredes utcában (Maugsch Ede, 1937); haditengerész emlékmű (Szentgyörgyi István és Miskolczy László, 1937); A cs. és kir. 2. (erdélyi) huszárezred világháborús emlékműve (Petry Lajos, 1937); az I. honvéd és népfelkelő gyalogezred emlékműve (Siklódi Lőrinc és Márton Ferenc); magyar tábori vadászzászlóaljak hősi emlékműve (Kisfaludy Stróbl Zsigmond, 1943). Hősi emlékművet terveztek előbb a Gellérthegyre, majd a Szent István parkba a műszaki csapatoknak. A 27 méter magas oszlop Siklódy Lőrinc munkája.[43]

A budapesti szobroknak változatos sors jutott. Többet közülük – városképet meghatározóan – ma is köztereken láthatunk, mint például a 32-esek emlékművét, a 2. huszárezredét, a vadász emlékművet (fejcserével), a Przemysl-emlékművet; másokat politikai okokból 1945 után elbontottak, mint például a csendőr vértanúk emlékművét, a haditengerész-emlékművet. Megint másokat, mint a tüzér-emlékművet, a háború rombolt szét. A vidéki városok és falvak emlékművei is dacoltak az idővel – és a felejtéssel –, vagy a pillanatnyi helyi (politikai vagy más) érdekek kimozdították őket a helyükből. Nagyon sok szobor viszont ma is ott áll eredeti helyén, egy-egy város központi terén. A Kádár-rendszer idején – utoljára a 80-as évek elején – több kísérlet is történt egy első világháborús szoborkataszter létrehozására. Az egyikről a Kovács Ákos szerkeszette, fentebb többször idézett kötet előszavában olvashatunk. Eszerint az ország világháborús emlék-

[42] Az alább következő emlékműlistára nem vettem fel a sem a különböző tanintézmények, sem a kisebb közösségek, csoportok (pl. budapesti tanárok, postások, stb.) által kezdeményezett és mecenált, jobbára zárt terekben elhelyezett szobrokat, emléktáblákat. Ezek a közösségi emlékezet részének tekintendők.

[43] Az emlékművekről tájékoztat *Medvey Lajos:* Budapest szobrai. Budapest, 1939. A bédekker kerületi bontásban, illetve a művészek neve szerint csoportosítja az emlékműveket.

művei adatbankja létrehozását a Hatvany Lajos Múzeum kezdeményezte. Az önkormányzatoktól beérkezett fényképes anyag – ezt ugyancsak az Előszóból tudjuk – a kötet megjelenésének idején a MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja archívumában volt.[44] Az 1970–80-as évek fordulóján hasonló munka zajlott az egykori Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban Illés Lászlóné vezetésével. Ez a kutatás ugyan a munkásmozgalmi emlékek és szovjet hősi emlékművek és temetők regisztrálását volt hivatott elvégezni, de az adatszolgáltató önkormányzatok buzgalma révén – biztos, ami biztos – kiterjedt a közigazgatási területükön található mindenfajta emlékműre, köztük – a mennyiség okán is kiemelten – a világháborús emlékekre. A gazdag anyag ma a Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában található és kutatható.[45]

A háború muzealizálása
A frontgyűjtemény – a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred „ezredmúzeuma"

A harctéri emlékgyűjtés egyidős a háborúkkal. A legyőzött ellenfél trófeáinak megszerzése, a saját vitézség (tárgyi) dokumentálása valójában ösztönös tevékenység. Amint az alábbiakban egy visszaemlékezés és egy kiállítási „tájékoztató" alapján tanúi lehetünk, nem volt változás ebben az ősi katonaszokásban a világháborúban sem, ráadásul a háború derekán a csapattesteket rendelet is kötelezte harctéri relikviák gyűjtésére.[46] Kratochvil Károly ezredes, a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred parancsnoka, a háború után megírta ezrede frontgyűjteményének történetét.[47] A frontról Nagyváradra hazaszállított anyag a háború után, a román megszállás idején megsemmisült, ám így, tárgyak híján, virtualitásában is érdekes a történet, hogyan dokumentálható egy szervezet (az ezred) és működése (a harcok), hogyan hitelesíthető a katona számára mindennél előbbre való dicsőség és a hősiesség, mivel lehet megalapozni egy elvárt, közösségi hőskultuszt. Az ezredes[48] – némileg joggal, hiszen más csapattesteknél, ahol a parancsnok nem tekintette különösebb szívügyének az ilyen missziót, nem is volt gyűjtés – a „múzeumot" saját művének tekintette. Létrehozásának – amint írja – az volt a célja, hogy a múzeum által „a fiatal 4. honvéd gyalogezred ... történelmi patinát kapjon, és méltón sorakozzék

[44] *Kovács Ákos:* i. m. 3. o. Az itt jelzett dokumentáció mai lelőhelye: MTA MKCS. C-I-038 jelzetű fondja: Emlékművek, szobrok Magyarország területén. A fondjegyzék szerint – némileg ellentmondva az Előszóban jelzetteknek – a dokumentáció egyrészt az 1960-as évek elején kezdeményezett országos felmérés fénykép- és iratanyagát, illetve egy 10 évvel későbbi adatszolgáltatás anyagát tartalmazza.

[45] Magyar Nemzeti Múzeum. Történeti Adattár (TAD). Lt. sz.: 9462-2005. Az anyag jelenleg rendezés alatt, de megyei bontásban kutatható. Az adatok nem tematikusak. Az emlékművekről hivatásos fotósok által készített felvételek negatívjairól leltárkönyv és törzslap áll rendelkezésre. (Ezúton mondok köszönetet az Adattár vezetőjének, *Halmi Lászlónénak* az anyag megismeréséhez nyújtott segítségéért.

[46] A rendelet szövegéről, kiadása időpontjáról nincs pontos jelzettel ellátható elsődleges forrásunk. A kor szokásainak megfelelően minden bizonnyal „Körrendelet" formájában jutott el a csapattestekhez.. Létezéséről számos korabeli, rá vonatkozó utalásból vannak ismereteink.

[47] A volt nagyváradi m. kir. 4. honvéd-gyalogezred Hadimúzeumának keletkezése és pusztulása. Írta *szentkereszthegyi Kratochvil Károly* ny. altábornagy. *Hadimúzeumi Lapok,* 1926 november

[48] Kratochvil a korszak érdekes (katona)alakja. Egyik tipikus képviselője annak a közéleti érdeklődésű, a katonai hivatást a művészkedéssel és a szakírói tudományoskodással ötvöző tiszti csoportnak, amely már a háború alatt, de főként után a MOVE keretei között, a magyar honvédség „szellemi arculatának," s nem mellékesen a Hadimúzeumnak is egyik meghatározója volt. Életéről a Hadtörténeti Múzeum 1999-ben kiállítást rendezett. L.: Hadtörténeti Múzeum, Adattár.

azon ezredek mellé, amelyek Savoyai Eugén herceg alatt kiverték a törököt Magyarországból ..."[49] Elrugaszkodott gondolat, avagy a lehetőség megragadása, hogy a sokfajta emlékezet és a sokfajta megélt történelem alternatívájaként legyen egy irányított és felügyelt közösségi emlékezet? Hogy egy múzeum, a „saját" rekvizitumok (ereklyék, trófeák, tárgyak stb.) gyűjteménye révén történelmet nyerjen egy közösség, tételesen Nagyvárad házi ezrede, s ennek révén maga a város is? A gyűjtés motivációi számosak lehettek, egyéniek és közösségiek, ösztönösek és irányítottak, az egyén szintjén pedig szerepet játszhatott az egyszerű és zsigeri „emlékgyűjtés" éppúgy, mint az alakulat konkrét hőstetteinek dokumentálási igénye a közösség szintjén, autentikus tárgyakon keresztül. Belejátszhatott a múzeum létrehozásába a lokálpatrióta tudat, a „nagyváradiság" is, hiszen az ezred tartalékos tisztjeinek túlnyomó többsége a város és a tágabb bihari vidék magas (helyi) társadalmi presztízsű lakója, megbecsült embere volt,. A tervek szerint az ezred nagyváradi laktanyájában elhelyezendő múzeum a frontemlékekkel, az egykor részt vettek közvetítésén át, a lokális közösség történelmének is részévé vált volna. Egyfajta előrelátás volt ez, a jövő megelőlegezése? Mint tudjuk, a jövő nem úgy jött el, ahogy a fronton elgondolták, nem olyan dicsőségesen.

De ne vágjunk az események elébe!

Kratochvil 1914 szeptemberében vette át az ezred parancsnokságát, és amint azt visszaemlékezéséből megtudjuk, már akkor az volt a feltett szándéka, hogy igazi trófea- és ereklyegyűjteményt hoz létre, mely – fő célként – az ezred harci szellemét és a csapatszellemet lesz hivatva erősíteni. A 4. honvéd gyalogezred az orosz fronton esett át a tűzkeresztségen, részt vett a kárpáti harcokban, aztán a gorlicei áttörésben, majd az olasz frontra került. Doberdo és San Michele után újra az orosz front következett, Volhynia, 1917 szeptemberétől pedig ismét a délnyugati front, a Monte San Gabriele. Részt vett a caporettói áttörést követő offenzívában, a piavei átkelésben, a monte tombai harcokban. Tehát volt idő és volt hely emlékeket gyűjteni.

Kratochvil visszaemlékezése szerint az ezred első trófeája 4–5 „kétméteres kozáklándzsa" volt. A zsákmányt egy bizonyos Hering hadnagy vezette járőr szerezte, egy kozák egységgel történt összecsapás során. Az is érdekes, ahogy a trófeák Nagyváradra jutottak: tisztfeleségek tettek látogatást a fronton, ők vitték haza azokat az ezred anyavárosába. A decemberi harcokban egy egész orosz zenekar hangszereit szerezték meg, továbbá tüzérségi eszközöket, cirillbetűs írógépet, iratokat, orosz tiszti kitüntetéseket, ezredjelvényeket, és természetesen kézifegyvereket, lőszereket. E tárgyak is az ezred leendő múzeumába kerültek. A gorlicei áttörés után újabb fegyver-trófeákat szereztek, s vitettek haza, Nagyváradra. Az olasz fronton az első, múzeumba való szerzemény, klaszszikus trófea, egy selyemre hímzett, savoyai-címeres olasz zászló volt, melyet bizonyos Énekes százados zsákmányolt egy elfoglalt olasz állásban.

Volt egy érdekes „szakmai gyűjteménye" is az ezred múzeumnak: Lakos főhadnagy, az ezred tisztje kézigránát-tervező és -gyártó tevékenységének tárgyi emlékei. Közismert, hogy az állásharcok idején, a lövészárkokban, számos „helyi specialitás" született, támadó és védő eszközök, a napi életet könnyebbé tevő tábori „kényelmi cikkek," ülőkék, priccsek, a célzást segítő „könyökvédők", különböző testrészeket fedő páncélok, ál-

[49] *Hadimúzeumi Lapok*, 1926. november, 30. o.

cázó anyagok. A Lakos-féle kézigránátok gyártására Laibachban állították fel üzemet, onnan szállították a közeli olasz frontra e könnyen kezelhető, primitív, de hatásos gyilkoló eszközöket.[50] Az ezred múzeumába került a gradiskai hidat felrobbantó víziaknák egy kísérleti példánya is, amellyel az ezred műszaki katonái felkészültek a robbantásra. Ez az akna is az ezred műszaki századának találmánya volt.

Kratochvil utólag szinte idillire festette a frontszolgálat e hősies és „muzeális" területét. Visszaemlékezésében nem győzi dicsérni utászait, őket tartotta az „ezred elit századának," akik tartalékban, pihenőben sem tétlenkedtek, hanem maketteket, terepasztalokat készítettek, megmintázták a saját állásokat, sőt egy-egy harci tettet diorámában is megformáltak, s mindezt a leendő múzeum számára. A katonák (talán a depresszió ellenszereként is) fúrtak-faragtak „ráérő idejükben": a Monte San Michele kövéből például kis emléktárgyakat csiszolgattak, amelyek úgy néztek ki, mintha márványból lettek volna; a parancsnok emlékezete szerint a feketék voltak a legértékesebbek. Természetesen egy-egy példány ezekből is bekerült a házi múzeumba.

Az ezredben, vagy csak időlegesen az ezredhez beosztva, több jegyzett művész (a szobrász Sidló Ferenc a festő Márton Ferenc, Mérő István és Udvari Géza) is eltöltött hosszabb-rövidebb időt. Mérő folyamatosan festegette a harctereket Wolhyniában, a Piave völgyében, Görznél, a Monte San Gabrielén. Ő festette meg az ezredmúzeum részére a 20. honvéd hadosztály parancsnoka, Lukachich Géza tábornok portréját. Sidló is „bedolgozott" az ezredmúzeumnak. Megmintázta a 4-es honvédek emlékplakettjét, Habsburg József Ágost főherceget, Boroević Szvetozár tábornokot, az Isonzo-hadsereg vezérét, természetesen Károly királyt, továbbá, már kifejezetten az ezredmúzeum részére, az ezred néhány tisztjét és katonáját is. Sidló készítette az ezred Nagyváradra tervezett emlékművének makettjét és egy, a német–magyar fegyverbarátságot szimbolizáló plakettet. Mások, mint Jámbor Lajos hadnagy, Walleshausen Zsigmond és Lestyán Béla zászlós (rajztanár), inkább mint „képi krónikások jeleskedtek. Lestyán például a Károly csapatkeresztekhez készített emléklapot. Volt az ezrednek egy „aranykönyve," melyet a sokoldalú Jámbor hadnagy (eredetileg tanító) vezetett, amelybe, mintegy naplószerűen, feljegyezték az ezred összes harci tettét. A másik „krónikás" Gonda Hugó volt, aki kartotékolta az ezred minden katonáját, személyi adatokkal, kitüntetéseikkel, hősi halálukkal. Jámbor szerkesztette az ezred tábori újságját is („A négyes Honvédek Háborús lapja").[51] Mint minden csapattestben, itt is szolgált hivatalos (egyben hivatásos) fényképész, egy Dajkovics nevű nagyváradi mester személyében, de mások is tényked tek fotósként, mint például Thury Sándor arany vitézségi érmes tartalékos hadnagy, akit az

[50] Ebből került be az ezred múzeumba is egy teljes sorozat, amely lényegében modellezte a Lakos-féle kézigránát konstruktőri fejlődéstörténetét. A kézigránát egy példányát a háború után Lukachich Géza adományozta a Hadtörténeti Múzeumnak. Növedéki Napló: 28 951.

[51] *Lukács József:* Magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1705–1941). Budapest, 1942. 84. o. A frontújságokról legújabban *Tóth Orsolya:* A „harctéri fidibusz" és társai. Első világháborús magyar nyelvű tábori újságok a Hadtörténeti Múzeum Gyűjteményeiben. In: *Kincses Katalin Mária és Szoleczky Emese* (szerk.): A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 3. Budapest 2000. 89–119. o. Jámbor harctéri naplói és feljegyzései a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyaggyűjteményében találhatók. Lt. sz. 2080.99. A nagyváradi 4. népfelkelő gyalogezrednek is volt saját frontújságja, az *„Isonzómenti Tárogató."* Ez a lap színvonalával a frontújságok fölé magasodott. Olyan szerzők is megtisztelték írásaikkal a lapot, mint Ady, Hevesi Sándor, Gárdonyi Géza és mások.

olasz frontról küldtek vissza Galíciába fényképezni, mert elvesztek az ott készített 1914–1915-ös felvételek.

Az ezred egyik érdekes frontemléke az a san michelei kőből kifaragott relief, amelyet a 9. kassai honvédezred egyik odavezényelt zászlóalja részére készíttetett Kratochvil. A relief Kassára került, az ezred étkezdéjének falára.[52] A kő, mint a harcok színtere, mint ihlető forrás, máskor is szerepet kapott az emlékeztetésben. Kőbe vésette az ezredes a harcok helyszínén, a Monte San Michelén az ezred harci hősiességét is egy emlékoszlopon, de még Nagyváradra is küldtek haza követ, amelyre majd a Sidló tervezte szobrot állították volna.[53] A múzeum megőrizte az „agyagemberek" egyenruháját is, ami szintén a hősiesség, a kitartás egyik szimbóluma volt az ezredben. Egy csoport katonát az 1916 március 9–16. közötti harcok során az olaszok tüze napokra a vörös földre, a „terra rosára" kényszerített, amelynek kőkeményre száradt sara vörösre festette az egyenruhájukat. Ők lettek az agyagemberek, ruháik pedig a férfias kitartás jelképei. Mint az ezred hőseit Sidló Ferenc szoborrá is formálta őket „Terra Rosa hősei a harc után" címmel.

Ahogy az orosz, az olasz fronton is folytatódott a trófeagyűjtés, de már kiegészült másfajta tárgyakkal is, a fronthétköznapok legkevésbé sem trófea-értékű tárgyaival: olasz és francia sisakokkal, gázálarcokkal, ásókkal, kulacsokkal, csajkákkal, s persze fegyverekkel is, géppuskákkal, aknavetőkkel a Tagliamento partjáról. Az egyik olasz „trófeát" különös gonddal vette saját pártfogásába az ezredes. Egyik katonájától kapott egy bőrtárcát, amit a katona egy Stavanelli nevű, elesett olasz tiszt zsebében talált. A tárcában magánlevelek és hivatalos olasz okmányok, térképek voltak, amiket a háború szabályai szerint elküldtek az elesett családjának, egy levél kivételével, amely d'Annunziótól, a költőtől származott. Azt Kratochvil megtartotta magának.

A gyűjtésből 1918. május 9–22. között kiállítást rendeztek Nagyváradon. Több mint négyszáz ereklyetárgyat láthatott a város közönsége az orosz és olasz frontról. Nem a háborút magát vitték a városba a frontról a tárgyakon keresztül, hanem a gyalogezred konkrét háborúját. Az ereklyék arra voltak jók, hogy bemutathassák a városnak a „mi katonáink," a saját közösségből kikerült „négyes honvédek" személyes hősiességét, a „mi háziezredünk," a nagyváradi gyalogezred minden rettenettel szembeni közös kitartását. Az ereklyékhez mindig személyhez köthető történetek jártak, amiket a rendezők elmeséltek az érdeklődőknek, de kis „Tájékoztatóban" írásban is kiadtak.[54]

---

[52] A tiszti étkezdék, mint a tiszti közösségi életforma katonai helyszínei, szimbólumőrző helyek is voltak. Itt őrizték vitrinbe zárva a frontra indulók ún. „esküereklyéit" is a háború alatt. Amikor a megszűntek a csapattestek, és muzeáliáikat átadták a Hadtörténelmi Múzeumnak, az adományozó a „Tiszti Étkezde" volt, mint jogfolytonos utód. Így került be például a múzeumba a huszas évek elején az egykori 6. honvéd huszárezred (a második világháború alatt elkallódott) serlege, és az ezred pótszázadának „esküereklyéje" (1914. szeptember 8.), egy ezüst lovasszobor.

[53] Mint fentebb is utaltunk rá, a véráztatta föld- és kő-szimbólum még évek múlva is élő gyakorlat. A budapesti I. honvéd gyalogezred Fővám térre tervezett szobrához a Doberdóról hozattak követ talapzatnak. A szobortalapzat kápolnaszerűen kiépített belsejében az Olasz Frontharcos Szövetség ajándékaként a monte san michelei hősi emlékmű kicsinyített mását is elhelyezték. A szobor felállításáról és sorsáról *Liber Endre:* Budapest szobrai. I. m. A szobor sorsáról *Pótó János:* Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003. 77–78. o.

[54] Tájékoztató a Nagyváradi Négyes Honvédek Ereklyemúzeumáról. Nagyvárad, 1918. Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag Gyűjtemény, lt. sz. 11 871/Em.

Helyi hőssé válhatott a kiállítás révén Janku Jakab 7. századbeli küldönc, akinek cselekedetét egy írógép hitelesítette: a küldönc egy sebesült oroszt vitt be a saját állásba. Az írógép az orosz hátizsákjában volt. Kovács István tizedes hőstettét egy orosz hordágyrúd bizonyította, amellyel egy orosz őrsöt ugrasztott szét társaival. Egy orosz telefonszekrény Szabó Károly tizedes bátorságáról mesélt: a tizedes egy magas fán rejtőzködő orosz tüzérségi megfigyelőt fogott el telefonostól. Igazi magyar virtusnak lett a tanúja egy bersaglieri kalap, amit Molnár István géppuskás szakaszvezető lopott le a sötétben egy őrségben lévő olasz fejéről. Hiába lőttek utána, behozta a kalapot – írja a Tájékoztató. És így tovább, hasonló minőségben: kuriózumok, a frontbarátkozást dokumentáló orosz húsvéti tojások, a Szent Bazil kolostor romjai közül kimentett gyertyatartó, a fronton készített karácsonyi betlehem, karó röpcédulákkal, amit az orosz állások elé tűztek, s hogy a híreket nélkülöző ellenfelet az orosz forradalom eseményeiről tudósíták; az elmaradhatatlan fegyverek, bombák, repeszek, gránátok, amik vagy azért voltak érdekesek, mert nem robbantak fel, vagy mert az egyik például éppen Kratochvil ezredes lába elé esett, vagy azért, mert egy konkrét dátumhoz köthető pergőtűz gránátesőjének egyetlen, megőrzött példánya volt, egy a sokból. Kiállították Kratochvil „saját kultuszának" egy dokumentumát is, egy „Isten hozott" táblát, amit az ezredes és katonái közötti ragaszkodás jelképének neveztek.[55]

Az ereklyemúzeum, mint tudjuk, megsemmisült. Létrehozásának folyamata, a gyűjtés szempontjai, maguk a tárgyak és a cél, hogy mi legyen a szerepe majdan a múzeumnak mindazonáltal érdekes. Hogy mi lehetett volna belőle, és a többi hasonló gyűjteményből szerencsésebb történelmi konstellációban?[56] Talán azzá lettek volna, mint a ma is meglévő angol, francia, amerikai, és svéd ezredmúzeumok lettek: házimúzeummá, egyfajta kultikus hellyé, ahová az újonc katonákat bevonulásuk után elviszik, hogy megismerkedhessenek a nagy elődök hősies tetteivel.

Azonban mindezzel együtt sem holt hamvába a teljesen a „csapatmúzeumok" létrehozásának lehetősége. A háború után, a Hadimúzeum kezdeményezésére, 1927-ben, miniszteri rendelet szabályozta a honvédcsapatok történetére vonatkozó írásos és tárgyi emlékek gyűjtését. Az így összegyűjtött tárgyak alkották az „ezred emlékgyűjteményét". Az anyag tulajdonosa a Hadimúzeum, őrzője viszont az illető csapattest lett, amely kötelezően, mintegy házimúzeumban mutatta be a rekvizitumokat. Az anyaggyűjtés az akkori alakulatra vonatkozott, célja az volt, hogy a létező csapattest történetét dokumentálja, de a gyűjteménybe sok esetben bekerültek korábbi, főleg világháborús emlékek is. A Hadimúzeumba

[55] A Tájékoztató szövege a tárgyhoz: „Ha egy napra is el kellett Kratochvil apánknak menni, árvának érezte magát az ezred, de ha visszajött, örömünnep volt, és ahogy az eszközök megengedték ez külső jegyekben is megnyilvánult. Ez a tábla diadal kapu volt 1917 júniusában."

[56] Sok tanulsággal szolgálhatna az alakulat-gyűjtemények feldolgozása. Jelenleg arról sincsenek pontos adataink, hány helyen folyt említésre méltó és a rendszerezés igényével fellépő anyaggyűjtés. S egyáltalán: mit tartalmaztak a gyűjtemények? A 4. honvéd gyalogezreden kívül ismert a 24. tábori vadászzászlóalj múzeuma, amelynek anyagát a margitszigeti hadikiállításon is bemutatták. Gyűjteménye volt a budapesti I. honvéd gyalogezrednek is, amelynek létéről többek között egy magánlevélből is értesülhetünk: Móricz Pál, a későbbi neves katonai szakíró, akkor főhadnagy, a gyűjtemény gondozója Seemayer Villibaldot, a Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának igazgatóját kérte meg a gyűjtemény rendbetételére, mely, amint írja, „már ezidőszerint is inkább bíztató, érdekes, kedves, mint reménytelen." Kérte, hogy tekintse is meg „a mi kis, kezdetleges hadi múzeumunkat, amely az adott körülmények között, s hogy csak nyolc hónapos múltra tekinthet vissza, nem érdektelen." Magyar Néprajzi Múzeum EAD 91/1918. A levélre *Szemkeő Endre* hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.

befutó hírek szerint például az egri 14. honvéd gyalogezred a volt egri elődök, a cs. és kir. 60, és a 16 honvéd gyalogezred emlékeiből kezdte meg házimúzeuma berendezését.

Persze számos kérdést kellett tisztázni: például hogy jogfolytonos utódai-e a Nemzeti Hadsereg adott csapattestei a Monarchia földrajzilag, területileg, közigazgatásilag rokon egykori alakulatainak? A jogi válasz egyértelmű volt és nemleges, amely mögött indokként egy sor vagyonjogi egyszerűsítés húzódott meg. A szimbolikus vagyon, a kultikus örökség azonban a Nemzeti Hadsereg adott alakulatát illette, amivel élni is kellett: előadásokat, ünnepségeket, koszorúzásokat kellett tartani, oktatni kellett az ősök hősi tetteit, a Hadimúzeum pedig szorgalmazta, sőt koordinálni is akarta ezt a tevékenységet. A fő irányt ezen belül a közelmúlt hagyományainak, „a világháború magyar hősei kultuszának, a honvédnek éppúgy, mint a közös hadsereg belieknek" az ápolásában határozták meg.

Más volt a helyzet a trianoni határokon kívülre került területek egykori katonai alakulatainak emlékanyagával, kultikus tárgyaival. Amikor a Hadimúzeum új helyére (a Nándor laktanyába) költözött, Aggházy Kamil múzeumigazgató a hajdani alakulatok bajtársi szövetségeinek bevonásával akciót szervezett a „megszűnt csapattestek emléktárgyainak összegyűjtésére," illetve hősi emléktábláinak a múzeum új épületében történő elhelyezésére. Szorgalmazta, hogy alakuljanak „hadimúzeumi bizottságok" a bajtársi csoportokon belül, gyűjtsék össze az elmúlt háború még felkutatható emlékeit, s juttassák el azokat a múzeumba, készíttessenek az alakulat hősi tetteiről rajzokat, festményeket, majd mindezt kiállításon mutassák be a Hadimúzeumban. A volt ezredek emléktábláit elhelyezendő külön folyosószakaszt alakítottak ki, ahová jelentkezési sorrendben lehetett felkerülni. Az első két emléktáblát 1929. december 8-án avatták fel, a 22. marosvásárhelyi honvéd gyalogezredét, és a cs. és kir 72. pozsonyi gyalogezredét. Az első kettőt még számos emléktábla követte, 1941-ben 17 volt belőlük.

Hadikiállítások – a megidézett háború

A háború alatt számos kiállítást rendeztek a birodalom városaiban. Javarészt művészeti kiállításokat, amelyeket a Sajtóhadiszállás szervezett: 1915–18 között 40 nagyobb és több mint száz kisebb tárlat nyílt a monarchia területén. A cél természetesen a háborús propaganda volt, a szervezők kiválasztották a várost, felmérték a hely presztizsét, a várható közönséget, a költségeket, hogy mennyi a bérleti díj, milyen kiegészítő programokat lehet szervezni (zenedélutánokat, katonai előadásokat, jótékonyság esteket). Az első nagy kiállítás Bécsben, a Künstlerhausban nyílt meg 1915-ben.

A tárlatok nagyobb része vegyes műfajú volt, főként trófeákat és relikviákat bemutató kiállítás a hátországnak,[57] ugyancsak a háborús propaganda jegyében. A legnagyobb szabású, országos jelentőségű háborús tárlatok helyszíne Magyarországon természetesen a főváros volt, a Margitsziget, a Városliget (az Iparcsarnok), a Parlament előtti tér, a Nem-

[57] A háború alatt rendezett kiállításokat „Hadikiállítás" címszó alatt *Kreutzer Andrea* és *Szoleczky Emese* tipizálta: Magyarország az Első Világháborúban. Lexikon A-ZS. Budapest, 2000. 241. o.: 1.) Háborús (katonai alakulatok) által szervezett kiállítások; 2.) Hadigondozó, népegészségügyi és rokkantügyi kiállítások; 3.) jótékony célú kiállítások A rendező szervek ennélfogva bő skálán mozognak. Az „állami" kiállítók: (művészeti tárlatokkal) a már említett Sajtóhadiszállás, illetve (zsákmányfegyverekkel, trófeákkal) a cs. és kir. Hadügyi Igazgatóság, mint például 1916-ban a Nemzeti Múzeum kertjében, vagy a Parlament előtti téren.

zeti Múzeum kertje, az első jelentős háborús bemutató pedig, 1915-ben, a pasaréti „hadiskanzen" lövészárokkal, futóárkokkal, sáncokkal, drótakadályokkal, lőállásokkal, fedezékekkel, földalatti tiszti és legénységi szállásokkal, latrinákkal, sírokkal, haditechnikai bemutatóval – minden olyan volt mint a fronton. Mindez pedig a háborús szellem ébren tartása, még konkrétabban a háborús felkészítés céljából. Délelőttönként középiskolások gyakorlatoztak, délután a katonazenével, gulyáságyúval, tábori pékműhellyel bővült programot, belépődíj ellenében, a közönség is látogathatta, este tűzijátékot, fényszóró-gyakorlatot tartottak.[58]

A kiemelt háborús tárlatok helyszíne a Margitsziget volt, ahol a Románia elleni háborús siker apropójából, 1917 szeptemberében nyitották meg az első számottevő kiállítást, a „Hadikiállítást"[59] József királyi herceg ötlete alapján. A fővédnök Zita királyné, a fő szervező Bartha Albert vezérkari alezredes[60], a tervező Medgyasszay István mérnök, népfölkelő főhadnagy volt. A fő kiállító, József főherceg, összesen 4 vitrinben tette közszemlére frontgyűjteményét. Csak ízelítőül: az 1. számú vitrinben személyes anyaga, mondhatni kultikus tárgyai, átlőtt sapkája, átlőtt körgallérja („nem fogja a golyó!"), orosz katonák által húsvéti ajándékul küldött tojás és kalács. A többi vitrinben „csak" olasz és orosz „köztrófeák", lövedékdarabok, repeszek, fegyverek, felszerelési darabok.[61] Vajon miért éppen ezeket a hétköznapi tárgyakat tartotta megőrzésre érdemesnek a *„főherceg Úr ő Fensége?"* Valamilyen személyes vonatkozásuk lett volna, vagy csak a véletlen emelte ki őket a tárgyak tömegéből? Auguszta főhercegnő Őfensége is frontról kapott ajándékot állított ki: Vörös István honvédtól kapott csontfaragványokat, egy nyakláncot és egy kürtöt. Mint a főherceg kedvenc alakulata, külön teremben kapott helyet a 24. tábori vadászzászlóalj kiállítási anyaga. Saját pavilonnal szerepelt a Vöröskereszt, a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia (tatár kioszkkal), az Országos Eszperantó Egyesület, a Cs. és Kir. Szerbiai Katonai Főkormányzóság.

A kiállításról készült egykorú fényképeket szemlélve azt kell mondanunk, hogy a „happeninges" tárlat napjainkból visszatekintve is érdekesnek tetsző „múzeumi jelenség" volt, főleg merész építészeti megoldásaival, enteriőrjeivel.[62] A pavilon-szerű főépület „a harctéri építkezések rögtönzött, könnyed modorában épült" – írja az Útmutató. A könnyedség mindenekelőtt favázra szegelt deszkákat és kátránypapír-borítást jelentett, abból készültek a falak. Benn enteriőrök sorakoztak, harctéri építmények, bunker, harcállás-pont, géppuskaállás, befedett futóárok, segélyhely, figyelőállás. Figyelmet érdemel az enteriőrök háttere, az installációs anyag mögöttes üzenete: a faanyag (nyírfa) elfoglalt

[58] A kiállítást az Auguszta Alap rendezte. Tervezője Belánszky Mór, kivitelezője Offner Viktor műszaki hadnagy. A befolyt hasznot a rokkant katonák otthona költségeire fordították. Történéseiről a korabeli sajtó folyamatosan tájékoztatott.

[59] Hadikiállítás, Margitsziget. Útmutató 1918. A B 2582. lt. sz. példány (Hadtörténeti Múzeum, Könyvtár) Aggházy Kamil egykori múzeumigazgató tulajdona volt, benne számos széljegyzettel, amelyekre konkrét helyen utalunk. A jegyzetek azt is hűen tükrözik, milyen sors jut egy gazdátlanul hagyott múzeumi gyűjteménynek.

[60] Később fontos közszereplőként találkozunk vele, 1918. november 9 – december 12. között a Károlyi-kormány hadügyminisztere.

[61] A kiállításról az anyag visszakerült Józsefhez, s majd csak több részletben „csepegtetve" a húszas években kerül be a múzeumba. Hadtörténelmi Múzeum, Növedéki Napló.

[62] A kiállításról készült fényképek – amint erre Aggházy egyik széljegyzete utal – az építész Medgyasszay tulajdonában voltak. A képekhez 1925-ben jutott hozzá a múzeum, amint arra gyarapodási napló is utal.

orosz erdőkből származott, a fronti hadtápszolgálat gépeivel dolgozták fel, az építményeket pedig sebesült és harctéri szolgálatra alkalmatlan katonák és orosz hadifoglyok készítették. Tudatosan a hitelességet helyezték mindenek elé, még a segédanyagok és a „humán összetevők" esetében is. A cél valójában a frontvilág hazahozatala, hangulatának érzékeltetése volt – természetesen a borzalmak mellőzésével és a hősiesség felmutatásával. Mai fogalmaink szerinti igazi interaktív kiállítás született a Margitszigeten. A harci eszközöket megtapinthatták, az ágyúkra felmászhattak a látogatók; a parkban in situ két kirobbantott gránáttölcsér volt, benne felgyülemlett az esővíz, mellé ágyúállást telepítettek 15 cm-es tarackkal és a legénység fedezékével; odébb földalatti fedezéket ástak szakaszparancsnoki hálóhellyel, és ha valaki a lőrésekhez állt, a nyíláson át nagyméretű harctéri fotókat láthatott, mintha maga is ott lenne a helyszínen. Az egyik pavilonban rokkant katonák által, lövedékhüvelyekből készült emléktárgyakat (tányérokat, poharakat, vázákat, evőeszközököket, asztali díszeket, szobrocskákat, hamutálcákat, patkókat, kengyeleket) lehetett vásárolni. A „játszóházban" játékokat – fapuskákat – készíthettek a gyerekek; volt tábori posta[63] és galéria, ahol a művészek frontképeit, szobrait lehetett megvásárolni. A kiállításra különböző bemutatókat, rendezvényeket is szerveztek: bemutatót tartottak frontkutyákkal, harctéri élethelyzeteket idéztek fel. Ez utóbbiak talán legelborzasztóbb „performansza" a versenyszerű szuronyroham bemutatása volt. Amint a fényképek mutatják, oszlophoz kötözött – akkorra már egyedüli ellenségnek maradt – olasz egyenruhás szalmabábukat kellett leküzdeni. A katonák rajtvonalról indultak, s az győzött, aki a leghamarabb tudta szuronyát a bábuba döfni. A fényképen az is látható, hogy a versenynek szép számú közönsége volt, apukák, gyermekekkel, taps, stb. Akár egésznapos programot szervezhetett a főváros népe, volt mozi („nappali mozgó") ingyenes vetítéssel, volt étterem.

De sétáljunk végig a kiállításon!

A főbejáróná kétoldalt egy-egy nyírfából ácsolt torony (magasfigyelő)állt, a tornyok között drótakadály, klasszikus nevén spanyollovas, a jobboldali torony mellett zsákmányolt 15 cm-es orosz ostromágyú. Ahogy befelé haladt a látogató, kétoldalt hadi trófeákat láthatott az erdélyi hadszíntérről. Aztán feltűnnek a felségek és fenségek becses személyei szoborba mintázva: kint József királyi hercegé (Sidló Ferenc), benn a díszterem közepén IV. Károly szobra virágok és babér között (Siklódy Lőrinc).[64] Kinn a parkban Zita királyné szobra (Vas Viktor), illetve Auguszta főhercegasszonyé (Orbán Antal). Hogy teljes legyen a kiállítás szervezőinek panteonja: a teremben ott láthatta az érdeklődő Bartha Albert mellszobrát is (Lukácsy Lajos). Persze nem csak konkrét személyek voltak a szobrok között. A parkban állt Orbán Antal Bajtársak, illetve Kapitány József Katonáink harca négy ellenséggel című szobra (ez utóbbi: sárkánnyal viaskodó orosz-

[63] Működő posta „M. kir. Postahivatal – Budapest Szent Margitsziget" néven, ahol a Hadikiállítás 10 és 15 filléres bélyegeit árusították „József főherceg ve. hadikiállítás javára 1 korona" felülnyomással. A pavilon orosz hangár faanyagából készült, és vasúti vagonra rakva szállítható is volt. Egyik részében kihelyezett tábori posta. A felirat szerint: „A Hadikiállítás tábori postája itt dolgozik. Neve: 620-as tábori főposta kirendeltsége. A hadikiállítás tábori postáján tábori postabélyegek vásárolhatók. Ezeket a mögöttes országrészekben sehol sem árusítják, csak itt." Maga a posta egy valóságos történet felidézése. A románokat kiverő magyar csapatok egy határszéli székely falu szétlőtt házát helyreállították, és ott rendezték be a 620-as tábori főpostát.

[64] Aggházy megjegyzése a szobrok mellett: „eltört"; „eltört". Orbán viszont magához vette szobrait. Aggházy megjegyzése: „Orbánnál."

lán). A dunai tornácon Orbánnak még egy műve szerepelt, a Kaszás katona. Volt mítoszalak is szoborba mintázva: A honvéd, a külső traktuson, Istók János munkája. A díszteremben festmény mutatott egy elhíresült hőstett az erdélyi harcokból: honvédcsapatok foglalják el a Magyaroshegy IV. Károly csúcsát (Dedinszky Elemér és Jámbor Lajos). Ezen kívül légifelvételeket állítottak ki az alpi frontról, és légvédelmi lövegeket („légitorpedó lövegek"). A mennyezeten repülőgépek csatáját imitálták, természetesen az orosz gép lett a vesztes. Igazi hadi tárgyak is voltak a teremben, József főherceg fentebb jelzett anyaga, aztán a „front-egzisztencia" tárgyai: mozgókonyha, főzőüst, főzőládák, élelmezési eszközök, ruházati, felszerelési cikkek a „kiszabat" szerint táblázaton is; a tábori higiénia eszközei. Láthatott a közönség különböző maketteket: tábori kápolnát, völgyhidat, repülő-hangárt, hűtőházat, léghajó-csarnokot, segélyhelyet, a 3. számú lókórház makettjét, a 414. tábori kórházét, és 16-os honvéd segélyhelyét és egy műtőkocsit. Sok „front-kuriózumot" is kiállítottak: srapnel lyuggatta géppuskacsövet, dobot, kürtöt, propellert, átlőtt hátizsákot, sisakot; egy fatörzset a Kárpátokból, amelyet a géppuskalövedékek valósággal elfűrészeltek és egy másikat, amibe srapnel-lövedék fúródott.

Különleges attrakciónak számított a német hadvezetőségtől kapott tank, amely egy uszályon állt a Dunán. „A páncélos automobil mintegy nyolc méter hosszú, három méter széles, ... Súlya rengeteg. Pontosan 280 mázsát nyom." – írta az Útmutató. Ma már mosolygunk a korabeli, rácsodálkozó leírás olvastán. Az mindenesetre bizonyos, hogy a magyar főváros közönsége akkor láthatott tankot először Budapesten.[65] S azóta még hányszor ...

A kiállítás a háború végével gazdátlanná vált. Anyaga egy része elkallódott, a személyes tárgyak visszaszármaztak gazdáikhoz (József főherceg gyűjteménye, Kunos Ignác tatár gyűjteménye, a 24-es vadászok relikviái). A kifejezetten hadi anyag, a fegyverek, lövegek, járművek, egészségügyi kocsik, egyenruha és felszerelés, sok makett azonban továbbra is ott maradt a Szigeten. Java részük később a Hadtörténeti Múzeumba került,[66] a makettek egy része, a tábori kápolna, a hűtőház és a hangárok, hadihidak, a Szerbiai Főkormányzóság kiállítási anyagai szinte teljes egészében. A tatár kioszk anyagának egy része és az egyéb, néprajzi illetőségű darabok (kozák nyereg, kancsuka) a Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményébe vándoroltak.[67] Jutott anyag a Műegyetemre és a Ludovika Akadémiára. Egy részük román hadizsákmány lett, mint a diósgyőri 42-es löveg.

Ami a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumnak jutott anyagot illeti: a „nagy trófeák" (a végleg elromlott ágyúk és kézifegyverek), az egyenruhafélességek, a felszerelési tárgyak és a képek 1919 tavaszán még a Szigeten voltak, legalábbis ez derül ki az intézmény két

[65] A tankot vasúton szállították Budapestre, onnan az óbudai hajógyárba vitték, attól tartottak ugyanis, hogy az irdatlan súlyú monstrum kárt tesz a cső- és csatornahálózatban, ha utcán szállítják. A gyárban daruval a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt uszályára emelték, s leúsztatták a Margitszigethez. Ez volt az Rt. hozzájárulása a kiállításhoz. L. Útmutató, 23. o.

[66]. „Margitszigeti hadikiállítás anyagának lefoglalása a hadimúzeum részére" – Gabányi János és Aggházy Kamill felterjesztése a „ rendőri népbiztosságnak" 1919. március 27-én. Hadtörténelmi Levéltár (HL) 1723/1919.

[67] Az őrzéssel megbízott Gonda Emil arról tájékoztatta a Levéltár és Múzeum illetékeseit, hogy hadtörténelmi vonatkozású anyagokat is beszállítottak a Néprajzi Múzeumba. A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum bejelentette igényét ezekre az anyagokra, s „Jakab Ödön ide beosztott festőművészt" bízta meg a tárgyalásokkal. Hogy voltak-e tárgyalások, nem tudjuk. Amit tényszerűen tudunk: a Szerbiai Kormányzóság egykori fotóanyagát a MNM Néprajzi Osztálya leltárkönyvileg tulajdonba vette.

akkori vezetője, Gabányi János és Aggházy Kamil Hadügyi Népbiztossághoz beadott felterjesztéseiből. A tárgyakat a Hadügyi Népbiztosság lefoglalta a Hadimúzeum számára, és a Vörös Őrséggel be is akarta szállíttatni az Országos Levéltár épületébe, ahol akkor a múzeum gyűjteményét tárolták. Megtörténtéig Gonda Emil külön megbízottként őrséggel vigyázza az anyagot – szólt a két illetékes a felterjesztésben. Egy 1919 november eleji újságcikkből viszont azt tudjuk meg, hogy a kiállítás még 1919 nyarán is látogatható volt.[68] Ekkor olvashattak utoljára az érdeklődők a kiállításról. Maradványait véglegesen széthordták.

A magyar „nemzeti" hadimúzeum

Régi magyar – politikai és közjogi – sérelem volt a „nemzeti hadi múzeum" hiánya. Amikor kitört a háború, szinte nyomban újból felerősödött a múzeum létrehozását követelők hangja, amelyhez szellemi és szakmai súlyával a MTA Hadtörténelmi Bizottsága is csatlakozott, de hivatalos visszhangot politikai oldalról mégis egy félig-meddig magánemberi, félig szakmai kezdeményezés váltott ki, Csák Árpád, a Balatoni Múzeumi Egyesület akkori titkára hadimúzeum-alapítási elképzelése. Érvelésének legfőbb pontja: a háború kedvező alkalmat teremtett a leendő magyar hadimúzeum gyűjteményi megalapozására, a „hadrakelt seregnél eszközlendő gyűjtőmunka révén". A válasz Bécsből érkezett, a közös hadügyminisztertől: a hadrakelt seregnél nincs helye semmiféle gyűjtőmunkának, azzal csak az arra kijelölt szervek foglalkozhatnak, mint hadizsákmánnyal, úgy, ahogy azt a katonai szabályzatok amúgy előírják. Hogy a győzelem után a szerzett anyagból mi jut majd Magyarországra – *többek között* Magyarországra, hiszen a háború befejeztekor minden „Provinzmuseumba" kerül majd a zsákmányból –, arról később döntenek.[69] A hivatalos bécsi választ megkapta a magyar honvédelmi miniszter is, ő is hasonlóan foglalt állást: majd a háború után kell komolyabban foglalkozni az üggyel.

A tervezők azonban elszámították magukat: a háború a maga anyagi-technikai mennyiségi mutatóival, gépeivel, új csodáival minden korábbi szabályt, szokást felülírt. A befogadással megbízott Heeresmuseumnak a frontokról érkező, soha nem látott mennyiségű hadizsákmány hamar deponálási problémákat okozott az Arsenalban, olyannyira, hogy 1916-ra lényegében megteltek a raktárak. Felmerült egy új bécsi múzeumépület megépítésének gondolata is, amit –a magyar múzeumalapítási követelésekre tekintettel – megpróbáltak titokban tartani. A monarchiában azonban meglehetősen kevés titok maradt titok, ez is kipattant, s híre ment Magyarországon is. Itthon is megindult a tervezés, a szakmai előkészítés, a helykeresés, folytak a gazdasági számítgatások,. Valóságos verseny alakult ki a két főváros között.

---

[68] *Nemzeti Újság*, 1919. november 6. „A kiállítás két nyáron át változatos programjával tanulságos szórakozást nyújtott a főváros lakosságának."Az újságcikkből azt is megtudjuk, hogy a kiállításon 581 000 korona folyt be jótékony célokra. „Noha a bolseviki uralom a kiállítás vagyonára rátette a kezét", még több mint 200 000 korona maradt – írta az újság. A maradék pénzzel erdélyi menekülteket akartak támogatni, ami ellen viszont a múzeum vezetője Aggházy Kamil tiltakozott – ő a Múzeum számára akarta tőkésíteni a pénzt. HL 1723/1729. „Az Erdélyi (margitszigeti) Hadikiállítás vagyonának felhasználása" című feljegyzés, 1919. november 7.

[69] HL Polg. dem. forr. Katonai iratai. HM 1.a. oszt. 5135/1918. Előszám: 18 675/1914. Eln.) 4/5-13.

A Bécs–Budapest versengés érdekes dokumentuma a „Promemoria a magyar hadimúzeum létesítéséről" 1917-ből.[70] Az emlékeztető szerzőcsoportja igazán alapos munkát végzett. Miután értékelték a magyar hadtörténeti gyűjtemények helyzetét, a közepébe vágva, a „hadimúzeum hiányának a jelen háborúra gyakorolt kedvezőtlen hatásával" folytatták: nincs olyan múzeum Magyarországon, ahol megismerhető lenne a véderő múltja, pedig – így a szerzők – ma népszerű a hadsereg, s milyen jó lenne, ha a nagyközönség megismerkedhetne a magyarság, a birodalmi haderő magyar kiegészítésű ezredei szerepével. Ezzel is erősítenék a hazafias eltökéltséget. Vagyis a létesítendő hadimúzeum kettős célt szolgálna: magában foglalná a folyó háború magyar vonatkozású emlékeit, emelné a nemzeti önérzetet, „amennyiben a magyar közönség méltó elismerését látná azon harczoknak és azon szerepnek, melyet Magyarország ezen világháborúban játszott." Mellesleg pedig alkalmas volna arra is, hogy fokozza a magyar társadalomban a katonai pálya iránti érdeklődést, és így idővel a közös hadsereg tisztikarában a magyar elemet megnövelje, s végül a monarchia másik állama tekintetében kifejezésre juttatná, és ébren tartaná a közösség, a kölcsönös függés, az egymást támogatás szükségességét. Tegyük hozzá: ez a terv igazából egy „tárlat-múzeumról" szól, amely inkább a kiállítóhely kategóriába tartozik.

A terv szerint a magyar hadimúzeum tisztán a folyó háborúra vonatkozó hadiereklyék és -emlékek megőrzésére szolgált, és mindenekelőtt a Magyar Szent Korona területéről kiegészített csapattestek háborúra vonatkozó hadi emlékeit tartalmazta volna, s a monarchia másik államára vonatkozó hadiemlékeket csak annyiban, amennyiben azok az „összetartozóság érzését felkelteni és ápolni" alkalmasak. A gyűjtés minden másfajta kiterjesztése a múlt irányába, például a 48-ra, amikor a „nemzet az uralkodóval, valamint a Monarchiának másik államával kollízióba jutott," bizalmatlanságot keltene az összefogás helyett. De az sem volna célszerű, hogy Magyarország tisztán „Magyar királyi honvédség múzeumot" szervezzen, mert az Ausztriában fokozott féltékenységet kelthetne; „honvéd tendenciát, szeparatisztikus törekvéseket" látnának benne. Sőt, Budapest ezzel elesne attól is, hogy a közös hadsereg magyar csapatainak hadi emlékeit az ország fővárosában őrizzék.

Mivel hadiemlékeknek, trófeáknak újabban bővében van a Monarchia – folytatódik az emlékeztető érvelése –, és a gyűjtött anyag a háború harmadik évére már olyan nagy mennyiségű, hogy a Heeresmuseum képtelen újabbakat befogadni, meg kell osztani az anyagot. Ennek lehetőségeiről a szerzők a Heeresmuseum igazgatójánál és Hoen tábornoknál, a Kriegsarchiv igazgatójánál is tájékozódtak. Magyar részről – így az összegezés – az lenne a legjobb, ha a magyar hadimúzeum létrehozásának kezdeményezője az uralkodó lenne, „ha Ő Felsége legfelsőbb kéziratot intézne a m. kir. honvédelmi miniszterhez, melyben azon akaratát nyilvánítaná ki, hogy Budapesten magyar hadimúzeum létesüljön, s annak felállításával a magyar királyi honvédelmi minisztert bízná meg.

Aktualizálók voltak a tervek a gyűjteménystruktúra tekintetében is. Az önálló központi intézménynek az elképzelések szerint lenne: 1.) fegyvergyűjteménye, amelybe a saját, a szövetséges és az ellenséges hadseregek fegyverei, zászlói, lövedékei, egyéb harceszközei, ágyúi, szerkocsijai, tábori konyhái, vonatművei tartoznának; 2.) makettgyűjteménye, amelybe nagyobb csaták plasztikái tartoznának, nagyszámú kicsinyített

[70] HL Hadilevéltár iratai. 1920. sz. n.

modell erődítményekről, lövészárkokról, vasút- és egyéb hadtápszolgálati berendezésekről, repülőgépekről és léghajókról, a Vöröskereszt szolgálatáról, a Hadsegélyező Hivatal működéséről, valamint egyenruhák, a téli hadjárat alatt használt különböző öltözeti és felszerelési cikkek, lőszerelvények; 3.) dokumentumgyűjteménye, amelybe áttekinthető, színes grafikonok, kimutatások és szemléltető képek tartoznának a saját, a szövetséges és az ellenséges seregekről egyaránt. Helyet a múzeumnak természetesen Budapesten kell találni, „monumentális épületben és a főváros szívében, hogy bárki által bármikor könnyen látogatható legyen.

Ám ahogy Budapesten megtudták a bécsi múzeumalapítási terveket, ugyanúgy működött fordítva is az információs csatorna. 1917. szeptember 9-én, kb. másfél hónappal a „Promemoriát" követően, átirat formájában megérkezett Budapestre Wekerle Sándor miniszterelnök számára egy „népszerű hadimúzeum" kész terve Bécsből (Projekt für ein volkstümliches Kriegsmuseum). Lényege: a hadműveleteknek és egyéb katonai jellegű tevékenységeknek a megörökítése és bemutatása a Heeresmuseum feladata, mivel azonban a jelen háború nem egyszerűen csak katonai tevékenység, és nem csak a hadszíntereken folyik, hanem áthatja a hátországot is, kívánatos annak múzeumi eszközökkel való megörökítése és bemutatása is. Mivel erre a Heeresmuseum – meghatározott feladatkörénél és gyűjtési tevékenységénél fogva – nem képes, a hadügyminiszter „népszerű hadimúzeum" felállítását tervezi Budapestre. Ez a múzeum a hátország háborús erőfeszítéseit ábrázolná, és a Heeresmuseum szakterületét kiegészítve, azzal egységben adna teljes képet a háborúról. Része a tervezetnek egyfajta Bécsből irányított, adagolt birodalmi múzeumi decentralizálás is, amennyiben a helyi vonatkozású anyagokat a Zentralmuseum támogatásával „vidéki és városi múzeumokban" (Landes- und Stadtmuseen) létesítendő háborús kiállításoknak adnák át.[71] Vagyis a múzeumalapítás elé Bécs már nem gördít akadályt, ám az összhaderőn belüli szeparálódást, az önállósodást még ilyen szinten sem tolerálná. A bécsi projekt felhördülést keltett Budapesten, hiszen a terv, hogy a magyar főváros egy szintre kerülne a birodalom harmad-negyedrangú fővárosaival, valóságos politikai inszinuáció volt. Magyar részről a legelegánsabb megoldást választották: a tervezetet, válasz nélkül hagyva, ad acta tették.

Mintegy fél év múlva újra téma lett a hadimúzeum ügye. 1918 márciusában, Bécsben, értekezletet tartottak a Heeresmuseum új épületével kapcsolatban. Közös ügyről lévén szó, jelen volt a magyar honvédelmi miniszter képviselője is, Láng Boldizsár alezredes,[72] a Honvédelmi Minisztérium I/a. osztályának vezetője személyében. Láng lényegében megismételte a fentebb már ismertetett magyar „Promemoria" pontjait. Az események innentől felgyorsultak: július 18-ra újabb magyar tervezet született, amelyet a magyar honvédelmi miniszter és a közös hadügyminiszter egyeztetése után, az uralkodó előzetes

[71] HL Polg. dem. forr. Katonai iratai. HM 0/a. oszt. 5135/1918. Eln. (24 323/ 1917. Eln.) 4/5-13. „Projekt für Ein volkstümliches Kriegsmuseum." 1917. szeptember 9. „Mindaz, ami a hadszíntereken történt s közvetlen összefüggésben áll a katonai műveletekkel, a Heeresmuseumnak marad fenntartva továbbra is. Itt találja majd meg a katona, valamint a nagyközönség mindazt, ami a nagy háborús küzdelmet érzékelhetővé teszi, a saját fegyverektől a hadizsákmányig, a lövészárkok életétől a mind ez ideig bevehetetleneknek tartott erődökig és nyílt csatákig, a hadiorvosok csodálatra méltó teljesítményeitől a hadifogolyügyig stb. ... Ezzel szemben a népszerű Hadimúzeumnak a nagy világküzdelem hátországának háborús teljesítményeit, az otthon munkáját kell bemutatnia."

[72] Láng később (1921-ben), már ezredesi rendfokozatban, Horthy Miklós kormányzó Katonai Irodájának vezetője lett.

hozzájárulásával, a közös minisztertanács elé terjesztettek („Előterjesztés a minisztertanács részére a létesítendő magyar hadimúzeum ügyében"). Az előterjesztés sarkalatos pontjai a következők voltak: a magyar fél nem tartja helyesnek a Heeresmuseum közös intézményként való fenntartását; ennélfogva nem adja az új „közös múzeum" Práterben történő felépítéséhez szükséges pénz paritásos alapon rá eső részét. Az sem lenne célszerű, ha a közös hadügyi kormány a paritás kedvéért Budapesten is létesítene egy császári és királyi hadimúzeumot, mivel ilyen közös intézményben – még ha az Magyarországon lenne is – a magyar honvédség és népfelkelés háborús szereplése nem kaphatna kellő hangsúlyt. Az sem helyénvaló, ha külön hadsereg- és külön honvédmúzeumot állítanának fel, mert az meg dupla kiadással járna, s végül, „... tekintettel a magyar hadseregnek belátható időn belüli megvalósítására, vagyis a honvédségnek és a közös hadseregbeli magyar csapatoknak előbb-utóbb bekövetkezendő összeforrasztására," nem volna logikus sem. Summa summárum: Magyarország a Heeresmuseum tervezett újraépítésének költségeihez nem járulhat hozzá, a magyar hadimúzeum ügyét pedig a magyar kormánynak kell felkarolnia.

Az indoklás: „Dicső katonáink hőstettei és az otthoniak megfeszített erővel végzett háborús munkája a létért vívott ezen harcukban annyira egybekapcsolódtak, hogy azokat egymástól elválasztani nem lehet, emlékük pedig tündöklő példaként örökké fog élni. A jövő nagy feladatai közé tartozik az is, hogy a nemzet e nagy megpróbáltatásban mutatott ereje és a saját erejében való bizalma továbbra is fenntartassék és gyarapíttassék. E célból szükségesnek mutatkozik, hogy e páratlan teljesítményekhez méltó monumentális emlék emeltessék, mely nemcsak mint symbolum hirdetné a magyar nemzet dicsőségét, hanem mely a fegyverben álló s otthon is küzdő nemzet közös és eredményteljes munkáját is bemutatná, oly módon, hogy elsősorban tanítólag, oktatólag és buzdítólag hatva a jövendő magyar tisztikar szempontjából az ifjúságra is toborzó erővel bírjon. ... Időszerű és szükséges tehát, hogy e téren a múlt mulasztásait pótolva, Budapesten egy, a magyar nemzet háborús dicsőségét megörökítő múzeum létesítésére a kezdő intézkedések megindíttassanak."

A múzeum, amely rendeltetésében valójában a haderő magyar részének (a honvédségnek, népfelkelésnek és a közös hadsereg magyar alakulatainak) a múzeuma, s ily módon nemzeti intézmény, két részből állna: a Magyar Pantheonból és a tulajdonképeni múzeumból. A pantheonban kép- és szoborcsarnok lenne a háború legkiválóbb magyar hőseinek megörökítésére. Ott helyeznék a legértékesebb trófeákat is. A múzeum ugyanakkor a nemzet háborús összteljesítményét is bemutatná, és ennek megfelelően három részből állna: 1.) a legfelsőbb vezetés, a hadvezetőség, az uralkodóház és a kormány szerepének bemutatásából; 2.) a harcterek bemutatásából, amely ugyancsak két részből állna, a katonai részt felölelő harctéri tematikából, illetve a hátországi katonai teljesítmények, a polgári háborús munka bemutatásából. Az intézmény harmadik pillére a magyar hadilevéltár lenne, aminek fejlesztése azonban távolabbi kérdés.[73] A helyszínre két javaslat született: a Budai Vár illetve a Gellérthegy. Végül is az utóbbi mellett döntöttek, ahol a főváros ingyenesen felajánlotta a megfelelő területet. A terv tehát kész volt, már csak az uralkodói jóváhagyás hiányzott róla.

[73] HL Polg. dem. forr. Katonai iratai. HM 1/a. oszt. 5135/1918. Eln. (17 734/1918. Eln 4-5-13.

Fennmaradt a leendő múzeum egészen részletes kiállítási terve is.[74] Eszerint a pantheon I. Ferenc Józsefet és IV. Károlyt kiemelten, a hadvezéreket és a hősöket portrékkal és mellszobrokkal mutatná be, a Mária Terézia Rend vitézeinek nevét pedig márványba vésve örökítené meg. A pantheonba kerülhetnének a híres győzelmeket, hősi helytállásokat bemutató csataképek, továbbá az azokat hitelesítő, az ellenségtől nyert trófeák. A kifejezetten múzeumi részbe 28 témaegységet terveztek. Ezek sora a legfelsőbb hadvezetés, a kormány és uralkodóház kapcsolatának bemutatásával kezdődik, a hadüzenettel és a bevonulással, a „híres és döntő audienciák" bemutatásával, fontos hadparancsokkal folytatódik. Külön, kiemelt alfejezet foglalkozik Ferenc Ferdinánddal és a többi főherceggel, az uralkodóház női tagjaival, a honvédelmi miniszterekkel. A második nagy témaegység a harcterek bemutatása. A bemutatandó anyag: festmények az orosz, a román és az olasz harctérről, a hősök ereklyéi, trófeák, modellek, a harcterek térképeken, a parancsnokokról készült festmények, az elesettek neve, az egészségügyi szolgálat, a harcterek eseményei. A harmadik nagy egység az „Ausztria és a közös hadsereg csapatai" rész, benne statisztika a háborúról, az osztrák háborús gazdaság, a sajtó, a posta a vasutak szerepének taglalása. És így tovább a háborús tematika teljes vertikumban: hadellátás; Bosznia-Hercegovina; katonai kormányzóságok; mögöttes országrész; Magyar Vöröskereszt Egylet; hadigondozás; hadifogoly-ügy; hadisírok; katonai sajtó; a szövetségesek (a német, török, bolgár hadsereg, a lengyel egységek); nagyobb haditrófeák; harctéri védelmi berendezések diorámákon. A terv eleve számolt a „polgári minisztériumok" által kiállított anyaggal is. A Miniszterelnökség a háború előzményeit, a sajtócenzúrát és a rokkantügyeket mutatta (volna) be; a Belügyminisztérium a csendőrséget, a határrendőrséget, a háborús propagandát és az internálásokat; a Pénzügyminisztérium a háborús pénzügyeket, és „nagyobb vagyonok lefoglalását;" a Földművelésügyi a mezőgazdaság fejlődését és a hadifoglyok mezőgazdasági foglalkoztatását; a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium a tanári-tanítói kar szerepét a háborúban, a hadba vonult iskolásokat, illetve a háború hatását a művészetre; a Kereskedelmi Minisztérium a háborús ellátást. A tematika, láthatóan, nem csak a harcterek háborújával foglalkozott (volna), hanem a háború teljes keresztmetszetével, ami teljes mértékben megfelelt a háborút az egész társadalomra kiterjeszteni kívánó hatalmi üzenetnek. S hogy a „háttér" is teljesen egyértelmű legyen, a tervezet (anonim) összeállítói ki is mondták a bevezetőben: a folyó a háborút nem hadseregek vívják egymás ellen, hanem népek népek ellen, vagyis a modern kor háborúja az egész társadalom közös ügye.

Mint tudjuk, az 1918 őszi forradalmi események következtében sem a múzeum tényleges létrehozására, sem kiállítására nem került sor. Úgy is mondhatjuk: már nem volt szükség arra, amire a múzeumot szánták.

Volt egy párhuzamos hadimúzeumos eseménysor is a háború alatt, amely a Honvédelmi Minisztérium Levéltári Alcsoportja keretében zajlott. Az alosztály a háború alatt a Múzeum körút 23/25. sz. épülettömbben működött, azzal a feladattal, hogy a honvédség és a magyar népfelkelő seregtestek harctéri iratairól másolatokat készítsen, mielőtt azok rendeltetési helyükre, a bécsi Kriegsarchivba kerülnek. Mindemellett az alcsoport kezdettől fogva muzeális gyűjtőmunkát is végzett: A gyűjtemény első jegyzett tárgya egy zsákmányolt montenegrói zászló, melyet Endrődy Géza százados juttatott el az alosz-

[74] Hadtörténeti Múzeum, Adattár, 409.88.

tályhoz,[75] de ide kerültek például már 1916 folyamán több alkalommal is harctéri fényképek és frontzászló a pozsonyi honvéd kerületi parancsnokságtól. Az alosztály szervezte Csalány Béla népfelkelő szakaszvezető, Mattyasovszky László főhadnagy és Schramm Viktor népfelkelő főhadnagy hadifestői tevékenységét, akik a leendő pantheon számára festették a magasabb parancsnokok portréit. Végeredményben azt mondhatjuk, az alcsoport a levéltári funkciókkal együtt múzeumi tevékenységet is folytatott. [76]

Hogy végül is mikortól számítható – a Levéltáron belül – a hivatalos múzeumi tevékenység, arról több közvetett dokumentum is szól. Van például egy 1918. november 20-i keltezésű, Gabányi János alezredes, az intézmény akkori parancsnoka által jegyzett dokumentum: „Felhívás a háborús történelmi anyag megmentése és megőrzése tárgyában" címmel. Ebben az alábbiakat olvashatjuk: „A magyar hadügyminiszérium levéltára fölkéri a harctérről visszajött összes parancsnokságokat és egyéneket, úgyszintén a mögöttes országrész parancsnokságait és egyéneit is, hogy a háború eseményeinek későbbi feldolgozására alkalmas valamennyi hivatalos és egyéb iratokat, naplókat, följegyzéseket, leveleket, könyveket, fényképeket, képeket, úgyszintén a birtokukban levő muzeális értékű tárgyakat, akár a póttestparancsnokságoknak, akár pedig az illetékes, vagy a legközelebbi kerületi parancsnokságoknak megbízható megőrzés végett minél előbb átadni szíveskedjenek."

A felhívás a nemzeti érzelmekre apellált, mondván, hogy az elmúlt csaknem négy és fél év dokumentumai az önfeláldozás és hősies küzdelem tanúi, amelyből majd meg lehet örökíteni a „magyar nemzet történetének egyik – bár legszomorúbb, de azért legdicsőbb időszakát s ha fiaink és unokáink a lezajlott háború történetét olvasni fogják, hazafiúi tevékenységükhöz sohasem lankadó munkakedvet, jogos nemzeti büszkeséget, odaadó buzgalmat és lángoló lelkesedést merítenek annak soraiból. Már pedig ezek az erélyek a nemzet fenntartásának legfontosabb tényezői." Éppen ezért a magyar nemzeti történet és művelődés szempontjából meg kell erősíteni az ezred-hadimúzeumokat. Ahol ilyen múzeum már volna, tovább kell fejleszteni, ha nincs, meg kell alkotni.[77] Mindazonáltal a felhívás már túllépett a „világháborús múzeum" tematikán, mert amint írta: e múzeumokban egyenlő szeretettel kell gyűjtenünk „úgy a múlt, mint a világháborús jelen idők emléktárgyait." Gyűjtésre ajánlotta az eseményeket, laktanyákat, berendezéseket, személyeket megörökítő festményeket, rajzokat, képeket, fényképeket, szobrokat stb., továbbá diplomákat, zászlókat, fegyvereket, felszerelési tárgyakat; az újabb korból pedig, a világháborús gyűjteményekbe, a tisztikar és a legénység háborús viszontagságait megörökítő muzeális iratokat, rajzokat, a kitüntetett és hősi halált halt magyar vitézek képét, művészi alkotásokat, érmeket, az idegen és a saját népélet különleges emléktárgyait stb. A felhívást egy 1919. január 1-i miniszteri rendelet még erősebb lábakra állította, s, hogy biztos legyen a nyilvánosság, közlés végett megküldték a szöveget a *Hadsereg,* az *Őrszem,* az *Ifjú Magyarország,* a *Külügy-Hadügy* és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségének.

---

[75] A Magyar Királyi Hadimúzeum ismertetése, Budapest, 1941. 10. o.

[76] *Pongó János:* Az Országos Hadtörténeti Múzeum története. I. rész. A múzeum életre hívásától a felszabadulásig. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője, I. 20–21. o.

[77] „Emlékirat a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum ügyének végleges megoldásáról." Idézi *Pongó,* uo.

1919 március elején újabb hadügyminiszteri leirat született múzeum-ügyben.[78] Rendelkezései hasonlóak a fentebbiekhez, retorikája is: a háborúra vonatkozó írásos és tárgyi emlékeket, muzeális értékű hadtörténelmi emléktárgyakat össze kell gyűjteni, és muzeálisan elhelyezni, mivel azok a magyar nemzet történelmének és a világháborúban vívott dicső küzdelmeinek dokumentumai. A rendeletet az intézmény vezetője így kommentálta: fontos ez, hiszen, ha „a magyar ember hangulata ma nem is olyan, hogy lelkesedéssel emlékeznék vissza a háborúra, a kiállott emberfeletti szenvedésekre, ma még elborult arccal tekint arra, aki emlékezetébe visszahozza a világháború küzdelmeit, de holnap hangos szóval követeli: mutassuk meg neki írásban és egyéb módon, mit művelt, mit szenvedett a távoli harctereken." Majd így folytatja: „Vétkes könnyelműség volna, ha nem törődnénk azzal, hogy a hősi küzdelmeket leírjuk, és híven megőrizzük azokat az emléktárgyakat, amelyek néma, de mégis nagyon sokat mondó tanúi a nagy idők szörnyű viharainak."

Egy másik érdekes, a múzeum életét alakító dokumentum már az új rezsim hatalmi szervétől, a tanácskormánytól való. Az 1919. évi május hó 13-án keltezett parancsban Szántó Béla a Hadügyi Népbiztosság nevében az alábbiak szerint rendelkezett: „Az 1918. október 31-iki és az 1919. márczius 21.-iki forradalomnak minden emléke muzeális módon lelkiismeretesen megőrzendő lévén, felhívom az összes alárendelt parancsnokságokat stb., hogy mindama nyomtatványból, falragaszból, hirdetményből, sokszorosított rendeletből, továbbá jelvényekből, karszalagokból, fényképekből, rajzokból, gummi bélyegzőkből (úgy az október előtti, mint a márczius előtti) stb., stb., amelyek az alárendelt parancsnokságok által kiadattak, illetve amelyek általuk megszerezhetők és az említett két nagy politikai átalakulással bárminéven nevezendő összefüggésben vannak, legalább kettő-kettő példányt most azonnal, – a jövőben pedig kiadásuk, illetve megszerzésük után esetenként azonnal küldjenek be a Hadtörténelmi Levéltárba és Múzeumba (Budapest, I. Bécsi kapu tér 4. sz. III. emelet, Telefon 106-76) ahonnan az említett nyomtatványok stb. egy-egy példánya a kormányzótanács által létesített Kommunista Proletár Múzeum számára fog átengedtetni."[79]

A proletárdiktatúra leverése után a kettős intézmény önálló életet kezdett élni, ugyanakkor számos nehézséggel küszködött, s nem csak az anyagiak voltak jelentősek. Az igazgató a „közönyre panaszkodik, amely hátráltatja a nagy háború emlékeinek közgyűjteménybe kerülését."[80] Ám a minden „közöny" ellenére is egyre gyarapodó múzeum – főleg a trianoni békeszerződéssel feloszlatott katonai alakulatok egykori „házi múzeumainak anyagával" bővülve – kinőtte a falait, és a Levéltártól előbb csak helyileg különválva, 1921 júniusában az Üllői úti Mária Terézia-laktanyába költözött. Rá másfél évre, 1922. november 15-évl, megtörtént a de jure különválás is. Ugyanakkor mindkét intézmény a vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá került.[81]

---

[78] Az 1703/eln. 10 számú leiratról *Gabányi János* tudósít. „Emlékeink" címmel az *Ifjú Magyarország* 1919 márciusi számában.

[79] Idézi *Pongó:* i. m. 24–25. o.

[80] Számos felhívás ismeretes adományozásra, hivatalos beszolgáltatásra, ilyen hangzatos, figyelemfelkeltő szöveggel: „A nemzeti öntudat életébredésének hajnalhasadásakor...," vagy „Ezer esztendőnknek gyászfátyollal bevont, de mégis dicsőséges időszaka az 1914–1918 évi nagy háború. Meg kell mentenünk ennek az időszaknak minden írásos és tárgyi emlékét." In: MOVE 1919. december 5. Az adakozási „közönyről" u. 1921. január 25.

[81] Ezt megelőzően is volt már egy tárcacsere az intézmény életében, ugyanis a trianoni békediktátum hadsereget érintő rendelkezései nyomán a 1921-ben a Belügyminisztérium lett a főhatóság.

1925-ben őszén Horthy Miklós is megszemlélte a múzeumot. Az Üllői úti laktanya épületéből akkor 18 nagyobb és 10 kiesebb termet, három folyosót és két raktárhelyiséget foglalt el a gyűjtemény. Horthy, amint azt a látogatásról szóló híradás megjegyzi, különösen az első háborús ereklyék előtt időzött.[82] Láthatta többek között a háború neves osztrák-magyar tábornokai, Habsburg József, Hötzendorfi Conrad, Boroević, Kövess egyenruháit, láthatta a przemysli zászlófoszlányokat, amelyeket kellő propagandával sikerült a nagy háború magyar katonai kitartásának hősi szimbólumaivá emelni. Láthatta saját hősi múltjának miniatürizált emlékét, a NOVARA modelljét, amelyet Filótás Mihály haditengerész tisztviselő készített.[83] A nagy technikát másutt helyezték el: a Gubacsi úton, egy nagy raktárpavilonban volt a tüzérségi és a vonatanyag, 1926 őszétől pedig már a Várban levő Nándor-laktanya nyugati és északi szárnyát szegélyező bástyasétányra is kerültek, mintegy a helyfoglalás gyanánt, a lövegekből és az ágyúkból.

Ez egyben már a múzeum új korszakának kezdete is – és a lázas tervezgetéseké. 1926-ban olvashatták az érdeklődők a múzeum egyébként neves kultúrhistórikus szakírójának, dr. Bevilaqua Bélának „A magyar Hadimúzeum alapgondolatáról" című cikkét.[84] Az írás a múzeum lehetőségeit taglalta. Mi legyen az intézmény: hadtörténelmi múzeum, vagyis a „magyar katonai múlt egyetemes fejlődéstörténetének tudományos intézete," a lefolyt világháború múzeuma, vagy a magyar hadsereg múzeuma? Megadta a választ is: a múzeumnak a magyar katonai művelődéstörténet tudományos intézetévé kell lennie. Szembeötlő, ahogy a kérdésfelvetésen túl egyáltalán nem foglalkozik világháborús múzeum lehetőségével. A problémát azzal intézi el, hogy „... lehetetlen a Hadimúzeum körét a világháborúra szorítani. Igaz, hogy egy ilyen magyar katonai múzeum ötlete a világháború utolsó éveiben jelenik meg, ez azonban csak időszakot jelent"[85]

Mindezen túl, a Nándor laktanya természeti és épített környezete grandiózus tervekre ihlette a múzeum illetékeseit, legfőképpen a hipertevékeny és fantáziadús igazgatót, Aggházy Kamilt. Az átépítés, az épület funkcionalizálása jó feltételeket is teremtett a tervezéshez.[86] A komplexum Aggházy terveiben a Vérmezőtől, a rendszeres katonai parádék helyszínétől a múzeum Kapisztrán téri épületéig és a szomszédságában lévő helyőrségi templomig, mint történelemőrző és „szakrális" helyig terjedt volna. Mindez elképzelése szerint kiegészült volna az akkor még részben beépítetlen hegyoldallal, az ott felépítendő világháborús központi emlékművel, a föld alatt pedig egy nemzeti katonai pantheonnal és katakomba-sírokkal, és ílymódon többszörösen is alkalmassá válhatott volna küldetéses szerepekre. A monumentális látvány központi elemének a múzeum nyugati szárnya alatti hegyoldalra képzelt országos központi hősi emlékművet szánta (egy fő és több mellékalakkal díszített szoborcsoporttal, előterében a „haza oltárát" jelző kőtömbbel, rajta csorbult karddal), ami szerves kapcsolatban állt volna a Lovas útról nyíló pantheonnal. A pantheon csarnokában a legnagyobb magyar hadvezérek szobrait he-

[82] Megjegyezzük, hogy az „Üllői úti múzeumról" készült fotók szerint a látogatók a bejáratnál, rezsimváltás ide, rezsimváltás oda, I. Ferenc József nagyméretű mellszobrával találták magukat szemben. A szobor szalagokkal, virágokkal volt körberakva.

[83] A kormányzó a hadimúzeumban. *Hadimúzeumi Lapok,* 1925 december, 15. o.

[84] *Dr. Bevilaqua Béla:* A magyar Hadimúzeum alapgondolatáról. *História,* 1926 december.

[85] Uo. 14. o.

[86] *Aggházy Kamil:* Az országos hősi emlékmű és a magyar pantheon. *Hadimúzeumi Lapok,* 1928 április.

lyeznék el. Onnan aknafolyosó nyílna, ami a vár alatti alagutak felhasználásával kialakítandó katakomba-sírboltba vezetne. A kegyeleti terv szerint oda gyűjtenék össze a főváros felszámolásra kerülő temetőiből az 1849-es budavári ostrom katona halottait, az idegen csatatereken és hadifogolytáborokban meghalt magyar katonák földi maradványait, legfőképpen pedig a világháború hősi és neves halottait. A kimondott cél a hősi emlékünnepségeknek a Hadimúzeummal való szorosabb kapcsolata volt.[87] A szervezésben nagy szerepet szánt a múzeum két „fiókszervének", az Országos Magyar Hadimúzeumi Egyesületnek és az Országos Kanizsai Dorottya Bizottságnak.

A „hőskultusz"-tematika az épületen belül is visszatért: a terv szerint a múzeum leendő épületének padlásán kialakítandó térben az ország összes hősi emlékműveinek gipsz és rajzmodelljeit állítanák ki. E „gliptotéka" méltó kerete lenne a világháborús nagy emlékműnek. „Legyen a magyar hősi kultusz gyújtópontja a budai vár vérrel megszentelt ormain emelkedő Magyar Hadimúzeum s ennek egész környéke" – fejezte be figyelemfelkeltő írását a múzeum grandiózus terveiről Aggházy Kamil.

A terveknek csak egy része valósult meg, azok is csak külön-külön. A föld alá tervezett panteonból, a katakomba-sírokból és a központi világháborús emlékműből az adott helyszínen nem lett semmi. A központi emlékmű a város másik részén, a Hősök terén épült meg, a katakomba-sírok, amelyek ötlete a múzeum épülete alatti és a környező barlangrendszer régészeti feltárása apropóján merült fel, mindenekelőtt technikai akadályok miatt nem valósultak meg. A panteont és a hősi emlékművek központi gyűjteményének tervét a fentebb már említett Hóman – I. Tóth Zoltán féle szakfelülvizsgálati jelentés nyomán született intézkedések tették semmissé, mindenekelőtt szakmai–muzeológiai szempontból.[88]

A múzeum 1932-ben terjesztette fel kiállítási koncepcióját főhatóságának, a Honvédelmi minisztériumnak. A tervek nem nyerték el az illetékes katonák tetszését. A legfőbb baj az volt vele, hogy „Habsburg levegőt áraszt", illetve hogy „propagandát csinál a vörösöknek." Az átdolgozás után pedig még azokat az elemeket is kivették (az elvárásokhoz igazodva), amelyek, akár a legkisebb mértékben is, a háborús vereséget, a vereségen való merengést sugallták: a vereséget idéző hősi szobrok, de még a hadifogoly emlékek és az orvosi műszerek kiállítását sem tervezték.[89]

A múzeum kiállítási terét a beköltözéstől számított közel tíz évvel később, 1937. május 29-én nyitotta meg Horthy Miklós kormányzó jelenlétében Röder Vilmos honvédelmi miniszter. A háborús anyag a teljes kiállítási terület közel kétharmadát töltötte meg, imponáló nagyságban: az első emelet 15 termében közel 2000 négyzetméteren, a második emeleten négy teremben, a lépcsőházban és a folyóson még újabb 400–450 négyzetméteren. A kiállított anyag igen jelentős része frontot megjárt tárgy volt, termenként vagy történeti, vagy tematikus csoportosításban. A kiállítás dokumentációja, sajnos, megsemmisült a háború alatt, a termekről készült fotók is, így maga a tárlat csak az elég

[87] A Hadtörténeti Múzeum munkaterve, 1928–1938. Uo.1928 november, 52. o.

[88] A jelentés a múzeum összes anyagának 25–30 %-át tartotta kiállításra érdemesnek, leginkább a világháborús gyűjteményt (*Pongó:* i. m. 36. o.) Mindezen túl jelentés nyersen és szakszerűen mutatott rá az intézmény leggyengébb pontjaira, a szakmaiság hiányára, ezen belül is kinevezett katonai vezetők múzeumi inkompetenciájára, a katonai szempontok túlburjánzására, a parttalan tervezésre, s általában a tudományos presztizs hiányára, ami éppen a fentiekből fakad.

[89] *Pongó:* i. m. 42. o.

szűkszavú kiállítási vezetőből rekonstruálható.[90] Két terem foglalkozott a világháború bevezető eseményeivel, hadüzenettel, a mozgósítással, a harctérre indulással, sok egyenruhával, menetzászlókkal, dokumentumokkal, fegyverekkel. A 3. terem a balkáni hadszíntér és a dunai flottilla tárgyaival telt meg, sok képpel, front-festménnyel, zsákmányanyaggal, és a dunai hajóhad hajóinak makettjeivel, a résztvevők személyi tárgyaival. Aztán – ahogy a kalauz fogalmazott – legnagyobb harcterünk, az orosz (és román) harctér anyagai következtek, köztük a legértékesebbek, a „magyar kitartás jelképévé" vált przemysli emlékek, mindenekelőtt a szegedi 23. honvéd hadosztály orosz fogságból megmentett zászlótöredékei.

A zászló kultusztárgy, és a zászlótöredékeknek a hadimúzeum igazi kultuszt igyekezett teremteni; 1927-ben a Tiszti Kaszinóban külön kiállítást is rendezett belőlük, kellő hírveréssel.[91] A przemysli erődben körülzárt 2. gyulai, 5. szegedi, 7. verseci és 8. lugosi honvéd gyalogezred tisztjei ezredzászlaikat, régi hadiszokás szerint, hogy ne kerülhessenek az ellenség kezébe, kis darabokra vágták, és magukkal vitték az orosz hadifogságba. A gyulai gyalogezred zászlaját az ezred emlékezete szerint 8–10 darabra szabták, a szalagjait elégették. A hamut Marshalkó Jenő százados őrizte meg, s amikor hazaért, átadta a Múzeumnak, mint ahogy a hazakerült foszlányok is a múzeumba kerültek. A szegedi 5. gyalogezred zászlaját 5 nagyobb, egy másik jelentés szerint 30–40 kisebb darabra vágták. A 7. gyalogezredtől a tájékoztatás időpontjában összesen 2 foszlány volt a múzeumban, a 8. gyalogezredtől viszont több is. A foszlányokon kívül kiállított többi przemysli anyag: egy menetzászló, újságok, könyvek, 24 db nyomtatvány, 8 festmény és rajz, 8 térképvázlat, 10 plakett, szobor és 12 személyes emléktárgy.[92]. A terem további zsákmányolt orosz trófeái: egy egész zenekar hangszerei, ágyúk és egyéb fegyverek. Érdekes, autentikus tárgyak voltak a teremben a bukaresti békekötés alkalmával használt tollak és tintatartók.

A következő terem a haditengerészet háborús tevékenységét mutatta be, természetesen Horthy kormányzóval a középpontban, akiről portrét állítottak ki, és vezérhajója, a NOVARA kicsinyített mását. Aztán következett a légiharcok terme, ugyancsak számos modellel, repülős emlékekkel, és Kaszala Károlynak, a világháború egyik leghíresebb magyar pilótájának személyi ereklyéivel. Ezután a két „olasz terem" következett József királyi herceggel és a 12 Isonzo-csatával a középpontban, és természetesen sok olasz hadizsákmánnyal. Egy egész terem foglalkozott a szövetségesekkel, a német, a török, a bolgár az albán hadsereggel és a lengyel légióval. A legteljesebb kollekció a bolgár anyag volt. Ezt követte a távolabbi harctereket bemutató terem az ellenséges hadseregek anyagával. Ahogy a kalauz megjegyezte: „e gyűjtemények nem zsákmánytárgyakból, hanem volt ellenfeleink ajándékaiból alakultak ki. Az első szinten mutatták be a hátor-

[90] A Magyar Királyi Hadimúzeum ismertetése. Budapest, 1941.

[91] A múzeumi zászlókkal foglalkozó *Thurner Géza* a *Honvédelem* 1926. május 9-i számában részletesen beszámolt a foszlányokról a Tiszti Kaszinó-beli kiállítás kapcsán. A 4. gyalogezredből Erdei százados, Pergel százados és Durkó zászlós „szolgáltatott be" egy-egy darabot. A hadifogság idején tűnt el Tamássy altábornagy zászlófoszlánya, amikor egy motozás során az orosz táborőrség elkobozta tőle – legalábbis Tamássy tábornok így emlékezett. A tiszttársak úgy tudták, egy foszlány még Messinger hadnagynál van, nem volt viszont hír Szathmáry ezredes, Zádor zászlós, és Vécsey tartalékos hadnagy darabjáról. A szegediek közül Halmai Pál százados, Pethek tartalékos hadnagy, Horváth Miklós tartalékos alhadnagy és Tiber István tartalékos hadnagy adott be a múzeumba részeket. Az egykori 8. ezredtől Molnár Elek alezredes szolgáltatott be egy 37x50 cm-es darabot és 33 db zászlószeget, Ferenczy Zoltán százados egy 65x15 cm-es darabot, Gyimes Géza törzsőrmester pedig egy 23x5 cm-eset.

[92] *Thurner Géza:* Przemysli emlékek. *Hadimúzeumi Lapok,* 1928 április, 9–10. o.

ságban történteket is, I. Ferenc József halálát, IV. Károly koronázását, a Vöröskereszt és a hadikórházak tevékenységét, a hadsegélyezést, a hadiipart és a háborús irodalmat. Ott kapott helyet a hadifogság is.[93]

A második emeleten négy teremben folytatódott a világháborús tematika. Rögtön az elsőben a 8000 darabos világháborús érem- és jelvénygyűjtemény kapott helyet, azt követte egy fegyver fejlődéstörténetet bemutató terem, majd a csendőrterem a csendőrség első világháborús szerepével. Egy újabb háborús terem a csapatemlékeké volt, sok díszkürttel[94]. Itt állították ki a Schima Bandi győri iparművész és felesége által a még háború alatt készített „Kárpáti őrség" című iparművészeti remeket. (A műtárgy a második világháború alatt elveszett.[95]) Külön teremben állított emléket a kiállítás a háború kimagasló, kitüntetett hőseinek, a Mária Terézia Rend és az arany vitézségi érem birtokosainak.[96] Itt állították ki a magasabb parancsnokok személyi tárgyait is.[97] A sétányon a nagy technika darabjai – ágyúk, aknavetők, nagyméretű lövedékek – már rögtön az átköltözés után elfoglalták a helyüket. Később bevonták a Kapisztrán teret is. Ott állították fel többek között a Przemysl várából származó páncélkupolát. Ez az anyag (53, részben zsákmányolt olasz és orosz löveg, aknavető) jórészt Bécsből került Budapestre a badeni egyezmény keretében 1927-ben, illetve még azt megelőzően 1922-ben.[98]

1942-ben újabb kiállítás idézte meg az első világháborút, az otrantói emlékkiállítás. Az apropót a csata negyedszázados évfordulója adta, s természetesen a győző, Horthy Miklós személye, nem utolsó sorban pedig a már zajló új háború. A kiállítás ismertetője nem is titkoltan aktualizálta a 25 év előtti győzelmet a jelenre: „A számszerinti többszörös fölényben lévő ellenség ellen vívott, hihetetlen leleményességgel, elszántsággal és győzni akarással keresztül vitt győzelmes tengeri ütközet nemcsak a korszerű tengeri háború iskolapéldája volt, hanem annak tervezője és keresztülvitelezője[!] révén jellegzetes megnyilvánulása a magyar faji harcászatnak, amely a túlsúlyban lévő ellenséggel szemben is biztosítja a sikert."[99]

---

[93] A hadifogság emlékeinek gyűjtése mindvégig kiemelt helyen szerepelt a múzeum tevékenységében. A gyűjtésbe, mint a hadifogoly-ügyek intézője, beszállt a HM Hadifogoly Osztálya is. „... dohányszelencék, tulipános ládák, képrámák, festmények, rajzok, sakkfigurák, helyi készítésű játékkártyák, lószőrből készült gyűrűk, színes virágokból összeállított portrék, tájképek, hegedűk – ki hány tárgyat engedne át egy hadifogoly kiállításra" – teszi fel a kérdést a Hadifogoly Osztály az érintetteknek. *Honvédelem,* 1921. október 2.

[94] E kürtök nem hivatalos jelvények, így nem is nem ereklyék, írta még 1927-ben a *Honvédelem.* A díszkürtöket a helyőrségi városok adományozták az ezredeknek a frontra indulás alkalmával. *Honvédelem,* 1927. május 20.

[95] A Hadimúzeum által olyannyira számottevőnek tartott műalkotás milyenségéről, művészi értékeiről Győrben megrendezett első bemutatása meghívójának mellékletéből van tudomásunk (Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos emlékanyag, 10174/Em.). A vitatható művészi értékű munka valójában egy vegyes technikával készített triptichon, tartalmában az oroszok ellen az országot védő katona apotheozisa, az önfeláldozásra való számos utalással.

[96] A sokat idézett hőskultusz valóságos megnyilvánulása volt a múzeumban a háborús érdemekért Mária Terézia Renddel kitüntetett lovagok piedesztálra emelése, portréjuk megfestetése. Négy a húszas években, múzeumi finanszírozásban készült (Seydl Dezső, Heim Géza, Pillepich Rezső, Petrichevich György, Metz Rezső és Horváth Imre portréja). A művészek közül Basch Árpád 800 pengő honoráriumot kapott, Heya Zoltán pedig 700-at Seydl Dezsőért. Hadtörténeti Múzeum, Növedéki napló 33 206 – 33 212. lt sz.

[97] A teljesség igénye nélkül: a múzeum gyűjteményében voltak a monarchia egykori legmagasabb rangú katonái közül Conrad von Hötzendorf, Arz Artúr, Boroević Szvetozár, Szurmay Sándor, Franz Rohr, Lukachich Géza, József és Albrecht főherceg egyenruhái és emléktárgyai, amelyek adományként kerültek a húszas években a gyűjteménybe.

[98] A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban, Budapest, 1933. 19. o.

[99] A Magyar királyi Hadimúzeum otrantói emlékkiállításnak ismertetése. Bevezetés. Hadtörténeti Múzeum, Könyvgyűjtemény, lt. sz. C 5408.

1944-ben a múzeumot evakuálták. Értékesnek minősített anyagait (a nemzeti ereklyéket) vagonokba pakolták. Hogy pontosan mi került a menekített műtárgyak közé az első világháborús gyűjteményből, nem tudjuk. A „ládalisták" az irattár 1944-es anyagával együtt megsemmisültek, mint ahogy a Nyugat-Dunántúlon eltűnt (megsemmisült?) a menekített anyag jelentős része is. A zászlók – trófeaként – a Vörös Hadsereg kezébe kerültek. A Budapesten maradt anyag az ostrom alatt szenvedett súlyos károkat. A Múzeum mai első háborús gyűjteménye a két világháború közöttinek csak halvány visszfénye. A személyes ereklyék csaknem teljesen hiányoznak, feltételezhetőleg az evakuált anyagok között lehettek, s azok sorsában osztoztak. Minden viszontagság ellenére is azonban a Hadtörténeti Múzeum ma is Magyarország összehasonlíthatatlanul leggazdagabb első világháborús muzeális anyagát mondhatja magáénak.

*

A dolgozat elején azt a kérdést tettük fel: mi maradt a nagy háborúból az emlékezetnek? Erre próbáltunk fentebb válasz adni a tárgyi kultúra kapcsán. Bővítsük most a kérdést: meddig tartott valójában a háború emlékezete? Vagy szűkítsük: meddig tartott a háború kultusza? Meddig az állami kisajátításban és meddig a mikroközösségekében? Ismét Norát idézzük: „A történelem középpontjában egy a spontán emlékezetet romboló, kritikus szellem dolgozik." Az idő múltával ritkul az emlékezet szövete, halványulnak a képek, az emlékek közvetlen élményszerűsége lineárisan csökken. A történelem valóságosan is bekebelezi az emlékezetet. Mint láttuk, a „történelem képzésének folyamata," a az emlékezet intézményesítése és kisajátítása hatalom részéről már a háború alatt megindult, és aktualizálva, megerősödve tovább folytatódott a 20-as–30-as években is. Amennyiben direkt célja is meghatározható, az egyértelműen a területi revízió volt.

S aztán újra dörögtek a fegyverek, indultak a katonavonatok. Az új háború a hatalmi propagandában már nem igényelte direkt formában az elmúlt (vesztes) háború kultuszát, kliséit azonban átvette: a régi háború hősei, hősi halottai neve mellé elég hamar odakerültek az obeliszkekre, keresztekre, templomfalakra az új hősi halottak nevei. A Hadtörténeti Múzeum is kiküldte anyaggyűjtő tisztjeit a frontra, trófeákért, a saját dicsőség rekvizitumaiért, a különlegességekért és a tipikus tárgyakért. Új aktuális kiállítások születtek a területgyarapodásról, bemutatókat szerveztek a zsákmányolt szovjet fegyverekből, eseményekről, újra haditudósítók járták a frontokat, tárlatok nyíltak a háborús művészet tárgykörében. A területi revízió sikerei újra emléktárgyak sokaságát dobták piacra – nincs új a nap alatt. Szinte minden úgy történt, mint negyedszázaddal korábban.

A hatalmi szférában az új háború aktualitása háttérbe szorította, mondhatnánk: a történelem térfelére tolta át az első világháborút történéseivel és következményeivel, emlékezetével együtt. A második világháború borzalmai, az egész magyar társadalom által szinte személyesen is átélt közvetlen élményei pedig a múltba vesző, egyszersmind mindenki által jobban megérthető és átélhető történéssé és tapasztalattá szublimálták az elsőt.

György Ságvári

OBJECTIFIED MEMORIES

Memorials, Museums and the Great War

Summary

The First World War was an outstanding experience of the early 20th century. What has remained of the Great War? What did the war generation preserve and what was left to the offspring? A great variety of memorabilia, stories, beliefs, myths, legends and miracles all manifest the living memory of the Great War. The memories were objectified in different ways – by simple wooden crosses and gigantic monuments; by memorial parks at the scenes of the great battles; and by little souvenirs, relics and cult items recalling wartime events or suggesting the atmosphere to those that had not taken part in the actions.

At a state level, the official sites to retain 'canonised' memories were the museums and monuments in public places. When the war ended, pantheons were built and sculptures were raised in the countries that were previously involved in war, to commemorate the heroes and heroism; memorial sites were established at the deserted battlefields and in the demolished fortifications, and 'war museums' were founded in the capitals, with collections to examine and to draw lessons from. Museums are monuments themselves, treasuries of recollection, artificial and authentic at the same time. On the whole, museums are places where history is remade and justified.

The study discusses the revival of the First World War in souvenirs, monuments and museums, focusing on the most important of such 'professional' sites in Hungary, the Military History Museum, treating its activity from its establishment in 1918 to the 1930s.

György Ságvári

MÉMOIRE CHOSIFIÉE

Monuments et musées dédiés à la Grande Guerre

Résumé

La première guerre mondiale marqua le début du 20e siècle de son empreinte. Que reste-t-il de cette grande guerre? Que conserva la génération qui l'avait vécue et que conserva la postérité? Les différents souvenirs – objets, histoires, mythes, légendes – constituent ensemble la mémoire vivante de la grande guerre. La mémoire prend des formes très variées: des simples croix tombales, des monuments gigantesques, des lieux de mémoire sur le théâtre des grandes batailles, des petits souvenirs, des reliques et des objets de culte gardés dans les vitrines. Toute cette mémoire associe à cette expérience collective même ceux qui ne l'ont pas vécue.

Les gardes officiels de la mémoire institutionnalisée sont les musées et les monuments installés sur les places publiques. Après la fin de la guerre, dans tous les pays impliqués, on créa des panthéons, érigea des statues à la mémoire des héros et de leur héroïsme, aménagea des lieux de mémoire sur les champs de bataille déserts ou dans des forts dévastés et on fonda, dans le capitale, des „musées de guerre" et des collections mettant en valeur les enseignements techniques à tirer. En effet, le musée est également un monument, une mémoire condensée, une réalité authentique artificiellement créée qui certifie les temps historiques.

L'étude traite l'évocation de la première guerre mondiale sous forme de monuments et de musées, la mémoire de la guerre gardée par des objets. Elle met au centre les activités, dans les années 1920–30, du lieu „professionnel" majeur dédié à la mémoire chosifiée de la guerre en Hongrie: le Musée de la guerre créé en automne 1918.

György Ságvári

VERGEGENSTÄNDLICHTES GEDENKEN

Denkmäler und Museen über den Großen Krieg

Resümee

Die bestimmende Erfahrung des ersten Teils des 20. Jahrhunderts war der Erste Weltkrieg. Was ist aus dem Großen Krieg geblieben? Was wurde von der Kriegsgeneration und was von der

Nachwelt diesbezüglich erhalten? Die vielfältigen Erinnerungen, Denkmäler sind in ihrer vergegenständlichten Wirklichkeit mit ihren auf ihnen lastenden Geschichten, Glauben, Mythen, Legenden und Wunder allesamt das lebendige Gedenken des Großen Krieges. Dieses Gedenken tritt in den verschiedensten Formen ans Tageslicht. In einfachen Grabkreuzen und gigantischen Monumenten, in mit Bäumen bepflanzten Gedenkorten am Schauplatz der früheren großen Schlachten und in kleinen Erinnerungen, Reliquien, kultischen Gegenständen, die in Vitrinen stehen und erinnern. Diese letzteren geben auch denjenigen das Gefühl des kollektiven Erlebnisses, die damals und dort nicht aktive Teilnehmer der Ereignisse gewesen sind.

Die professionellen Hüter des auf staatliche Ebene erhobenen, kanonisierten Gedenkens sind die Museen und die auf öffentlichen Plätzen aufgestellten Monumente. Als der Krieg zu Ende gegangen war, wurden im Zeichen der Aktualisierung in den Ländern, die ehemals einander gegenübergestanden hatten, Pantheons errichtet, für die Helden und die Heldenhaftigkeit im Krieg Denkmäler aufgestellt, auf den verlassenen Schlachtfeldern, in den zerschossenen Wäldern Gedenkorte gebaut, in den Hauptstädten „Kriegsmuseen" gegründet und Fachsammlungen geschaffen, die die fachlichen Lehren vermitteln sollen. Das Museum selbst ist ja auch eine Art Monument, ein verdichtetes Gedenken in seiner gekünstelten authentischen Realität. Insgesamt gesehen ist es auch ein Beglaubiger der großen, großen Zeiten.

Die Studie beschäftigt sich mit der „Monumentisierung" und „Musealisierung" des Ersten Weltkrieges, mit dem Gedenken, der in den Gegenständen des Krieges erhalten geblieben ist. Zentrales Thema der Studie ist der wichtigste „professionelle" Ort dieses Gedenkens in Ungarn, das im Herbst 1918 gegründete Kriegsmuseum und dessen Tätigkeit in den 1920–30er Jahren.

Дьердь Шагвари

ОВЕЩЕСТВЛЕННАЯ ПАМЯТЬ

Воспоминания, музеи о Великой Войне

Резюме

У человека XX века решающим впечатлением является первая мировая война. Что осталось от великой войны ? Что сохраняется в памяти поколения, пережившего войну, и что живет в памяти потомков? Многочисленные воспоминания, памяти в своей овеществленной действительности, наложившиеся на них истории, известия, мифы, легенды, чудеса – все это память лдюдей, переживших великую войну. Память выступает на поверхность жизни в самой различной форме. Она находит свое выражение в простом могильном надгробии, кресте на могиле, и в гигантских монументах-мемориалах, памятных местах, обсаженных деревьями, на местах великих битв и в небольших памятных сувенирах, выставленных в витринах, в реликвиях, культовых предметах, которые напоминают людям и превращают в участников исторических событий и тех людей, которые не были ими в действительности.

Официальными хранителями канонизированной памяти, поднятой на государственный уровень, являются музеи и памятники, монументы, поставленные на общественных площадях. Когда кончилась война, под знаком актуализации создавались пантеоны в странах бывших противостоящих сторон, воздвигались памятники, статуи в память героев и их героических подвигов, оборудовались памятные места на опустевших полях сражений, в обстрелянных снарядами лесах, в столицах создавались „военные музеи", специальные военные коллекции, которые были призваны содействовать людям сделать соответствующие выводы из пережитого. Ибо сам музей также является своего рода монументом, концентрированной коллективной памятью, сосредоточенной в его искуственно аутентичной действительности, обобщающим в целом свидетельством великих времен.

Статья посвящена „монументализации" и „музеализации" первой мировой войны, памяти о ней, сохранившейся в предметах войны, в центре с венгерским наиболее важным „официальным" местом – Военным Музеем, созданным осенью 1918 года, и работой музея в период 1920–1930 годов.

KÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA

A SZÉKELY HATÁRVÉDZÁSZLÓALJAK TÖRTÉNETE

Bevezetés

Már a XIX. század végén megjelentek azok a visszaemlékezések, melyek megkíséreltek egy-egy erdélyi alakulat történetének részleges feldolgozását.[1] Noha az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi történetéről számtalan emlékirat, részleges és összefoglaló feldolgozás jelent meg, ám a hadjáratokban részt vett seregtestek szervezésének és történetének kérdései még rengeteg tennivalót adnak a történészek számára.

Az 1849 tavaszán szervezett székely határvédzászlóaljak történetével hadtörténetírásunk csak érintőlegesen foglalkozott. Ez érthető is, hiszen ezen alakulatok – kisebb csatározásokat leszámítva – a harcokban nem vettek részt. Nehezíti a vizsgálódást az egykorú források szűkszavúsága, továbbá az, hogy e csapattestekről semmiféle visszaemlékezés nem maradt az utókorra. Pedig a problémakör az 1848–1849-es hadtörténelem fontos részét képezi, és sok szempontból kuriozitást képvisel, hiszen ezen zászlóaljak egyetlen eddig ismert és feldolgozott hadseregszervezési sémába sem illeszthetők. Nem tekinthetők nemzetőrségnek, mert a sorozásnál az 1848. III. törvénycikk előírásait nem alkalmazták. Nem sorolhatók az önkéntes gyalogos csapatok közé sem (önkéntes nemzetőrség, önkéntes honvédzászlóaljak, szabad és vadászcsapatok), mert az állományukat sorozták. Szervezetüket tekintve (létszám, felépítés) inkább az újoncozással felállított honvédzászlóaljak közé sorolhatók, ezt a jelleget erősíti az is, hogy az ide kinevezett tiszteket a hadügyminisztérium megerősítette, így tényleges honvédtisztekké váltak.[2] Azonban ezen zászlóaljakat csak határvédelmi célra alakították, így a bevetésük, a honvédzászlóaljakkal ellentétben, lokálisan behatárolt volt. Ráadásul a határvédzászlóaljak nem kaptak honvédzászlóalj sorszámot. Arra vonatkozólag, hogy az állományt mennyi időre sorozták, nem rendelkezünk egykorú adattal. Az azonban tény, hogy kizárólag olyan egyéneket soroztak, akik a honvédszolgálatra elsősorban életkor vagy más okok miatt lényegében alkalmatlanok voltak. Így sok szempontból joggal tekinthetjük a határvédzászlóaljakat a mai tartalékos katonaság „előfutárának".

A magyar politikai vezetés terveiben mindig kiemelt szerepet játszott a székelység katonai szervezése.[3] Ez már a honvédzászlóaljak szervezésénél is megnyilvánult.[4] A

---

[1] Alakulattörténetnek számító visszaemlékezések *Szöllössy István*: A XII. honvédzászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848–1849. *Történelmi Lapok,* 1897.; *Wass János:* A XI. honvéd zászlóalj. *Történelmi Lapok,* 1876.; *Szigethy Miklós:* Adatok a XI. honvédzászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.

[2] Hm. ált. 11542:1849., 14497:1849., 18747:1849., 19140:1849., 20849:1849. Ezt a jelleget erősíti az is, hogy a zászlóaljakhoz a honvédzászlóaljakhoz hasonlóan orvosokat is kineveztek. Hm. ált. 15249:1849., 21774:1849.

[3] Kossuth Lajos pénzügyminiszter április 29-én levélben javasolta Pulszky Ferenc államtitkárnak, hogy a székely határőrség egy részét vezényeljék ki Magyarország nyugtalankodóbb vidékeire. *Urbán* 1973. 226. o.

székely határőrség kimozdításának elősegítésére küldött misszió egyik tagja (1848. május),[5] Gál Sándor[6] a hónap végén jelentést nyújtott be a miniszterelnöknek. Beadványa szerint az önkéntes nemzetőrség székelyföldi toborzását a következő helyeken kellene folytatni: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszentmárton, Gyergyószentmiklós, Felvinc. A toborzást a székely ezredek tisztjeinek kell irányítaniuk, az ő feladatuk lenne a szervezés is. A gyorsabb kiképzés érdekében szükséges, hogy a katonailag képzettebb[7] csík- és háromszékieket a többi székből származó önkéntesekkel vegyítsék.[8] Már a Batthyány-kormány nagy fontosságot tulajdonított e kérdésnek, mert a székelységet, mint megbízható haderőt fel akarta használni a szerb felkelők elleni harcokban. Így szó sem lehetett a határőrség intézményének rögtöni eltörléséről, csak átalakításáról. Az uniós törvény 3. cikkelyének 3. pontja kimondja ugyan, hogy a székely határőrök nemzetőröknek tekintendők, de a meglévő szervezeti jelleg fenntartásával. A határőrök viszont zsoldot kapnak, és csak magyar tiszteket neveznek ki a zászlóaljakhoz. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy a székely határőrséget honvédzászlóaljakká kívánták átalakítani. Erre azonban csak 1848 végén, illetve 1849 elején került sor.[9]

A két székely határőr székben többezer katonailag képzett ember állt rendelkezésre, akikből a felfegyverzés után újabb honvédzászlóaljakat lehetett szervezni. Így Gál Sándor javaslata katonai szempontból indokolt volt, ám a fegyverhiány miatt a székelység teljes felfegyverzése a szabadságharc alatt végig megoldhatatlan problémát jelentett.

Erdély az orosz támadás előestéjén (1849. június)

Az orosz támadás megindításakor a Brassótól Besztercéig terjedő határvonalon mindenhol határvédzászlóaljak álltak, a kérdés csak az volt, hogy milyen hatékonysággal tudják feltartoztatni, vagy legalább késleltetni a több ponton is nagy erőkkel megkezdett támadássorozatot. Az orosz csapatok támadási tervét Lüders[10] tábornok május 25-én terjesztette Ferenc József császár elé. Ennek lényege a következő volt: az orosz hadtest

---

Báró Vay Miklós erdélyi királyi biztos már július elsején javasolta Szemere Bertalan belügyminiszternek, hogy a székely határőrezredek 3., 4. és 5. zászlóaljait állítsák ki, és hogy ehhez szerezzék meg br Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok hozzájárulását. *Vay* 499.

[4] Nyomt. 6. cs. Szn. Batthyány Lajos: „Felszólítás székely polgártársainkhoz." Ebben a székelységet önkéntes zászlóaljak alakítására szólítja fel.

[5] A témáról bővebben *Urbán Aladár:* A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények* (*HK*), 1980. 3. sz. 405–420. o.

[6] Gál Sándor (1817–1866) kisbirtokos, nemesi származású. 1838-tól hadfi a 37. gyalogezrednél, 1845-től hadnagy a 14. gyalogezrednél. 1848 májusától segédtiszt az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. Szabályzatot készít a nemzetőrség és a honvédség számára. 1848 októberétől a székelyföldi, majd a háromszéki sereg vezérkari főnöke. 1849. január 23-tól ezredes, a Székelyföld katonai főparancsnoka. A nyári hadjáratban a székelyföldi hadosztály parancsnoka, július 29-től tábornok. *Bona* 1987. 156. o.

[7] Csík- és Háromszékben a határőrség intézménye már 1764 óta létezett, így a lakosság egy része élete végéig katonai szolgálatra volt kötelezve. Természetesen a szükséges katonai kiképzést is megkapták.

[8] Min. eln. 454. dátum: 1848. június 25.

[9] Hadtörténeti Múzeum, Plakát és aprónyomtatvány gyűjtemény. 1848–1849-es gyűjtemény. III. tck. Nemzeti fegyveres erőről. Lt. sz.: 0814/Nyt. Kivonatosan közli *Tóth Orsolya:* A Hadtörténeti Múzeum Plakát és aprónyomtatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye. *HK*, 2000. 3. sz. 689. o.

[10] Lüders, Alekszandr Nyikolajevics orosz gyalogsági tábornok, az V. hadtest parancsnoka.

Ploesti környékén egyesül, majd a Prahova völgyén, a Predeáli-hágon és a Tömösi-szoroson át Brassóba vonul. Majd Nagyszeben, Gyulafehérvár, Déva, Arad vonalon Szegedre. Az orosz csapatok háta mögött a gr. Clam Gallas[11] altábornagy vezette osztrák hadtest tartja a rendet. Beszterce irányába a Borgói-szoroson keresztül a Grotenhjelm altábornagy vezette hadoszlop tör be. Ő Besztercét és Marosvásárhelyt, míg Pete Springinsfeld alezredes osztrák különítménye a Barcaságot és Székelyföldet szállja meg. A fenti elképzelésen Paszkievics tábornagy, orosz főparancsnok annyiban változtatott, hogy Lüdersnek június 19-én kellett Brassóban, Grotenhjelmnek Besztercén lennie, míg Springinsfeld Marosvásárhelyt hódítja meg. Az utóbbiak Erdély teljes elfoglalásáig a helyükön maradnak, és a szorosokat őrzik. A hadműveletek során azonban még Paszkievics elgondolásához sem tudták mindenben magukat tartani, hiszen Grotenhjelm és Springinsfeld nem váltak el egymástól.[12]

Az erdélyi hadsereg állománya a hadműveletek megkezdésekor 38 781 fő volt, 3028 lóval és 98 löveggel. Vele szemben Lüders főoszlopának 26 487 embere állt 6017 lóval és 56 ágyúval, Grotenhjelm orosz–osztrák hadosztálya 12 450 embert, 3028 lovat és 32 ágyút számlált. Később vonult Erdélybe von Lejn[13] orosz ezredes különítménye 3485 fővel, 115 lóval és 8 ágyúval és gr. Clam-Gallas tábornok 8000 fős osztrák hadteste. Ráadásul a magyar csapatok minősége messze elmaradt ellenfeléétől. Bem tábornok kipróbált csapatai, melyekkel végigküzdötte a téli hadjáratot, Kossuth „kívánságára" a bács-bánáti hadtest kötelékébe kerültek. Az újoncok kiképzésére kevés idő volt, hiányzott az egységes tisztikar. Hiányzott a megfelelő fegyver és felszerelés is. Az erdélyi hadsereg hét hadosztályából a kolozsvárit és a dévait az érchegységi román felkelők, egy hadosztályt pedig a gyulafehérvári vár ostroma kötött le. Így az orosz támadás elhárítása a besztercei, székelyföldi és brassói, kisebb részben a nagyszebeni hadosztályokra hárult. Ezek összlétszáma pedig nem haladta meg a 22 000 főt.[14]

A határvédzászlóaljak felállítása

1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban[15] alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtettek. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek. Noha a támadókat rövidesen kiszorították Erdélyből, az események egy új védelmi stratégia kidolgozására késztették Bem József altábornagyot, az erdélyi csapatok parancsnokát.[16] Ösztönzőleg hatott, hogy 1849. február elején orosz csapatok érkeztek a szorult helyzetben lévő császári erők megsegítésére, noha működésük csak Nagyszebenre és Brassóra korlátozó-

[11] Clam-Gallas, Eduard gróf, cs. kir. altábornagy, 1849 nyarán az erdélyi osztrák hadtest parancsnoka.

[12] *Gyalókay* 1937. 7–8. o.

[13] Von Lejn orosz ezredes, a volhínai gyalogezred parancsnoka.

[14] *Gyalókay* 1938.

[15] Urban Karl, cs. kir. ezredes, a 17. román határőrezred parancsnoka.

[16] *Kovács* 1979. 124., 145–146 o.

dott, és az osztrák hadtest vereségére ki is vonultak, fennállt a veszélye, hogy mind az cári, mind az osztrák csapatok betöréseket hajthatnak végre Bukovina és Havasalföld felől.[17] Szükségessé vált a határszorosok és hágók megerősítése és állandó őrzése. Tekintettel arra, hogy reguláris erők kellő számban nem álltak rendelkezésre, Bem tábornok a Székelyföldön először hat, majd tíz határvédzászlóalj megalakítását rendelte el, egyenként 1500 fős létszámmal, a következő felosztásban:[18]

A zászlóaljak száma	*Elhelyezése*
1–2.	Besztercevidék
3., 4., 5.	Székelyföld
6.	Bodza, Ósánc, Tömös
7.	Törcsvár
8.	Törcsvártól Vöröstoronyig
9., 10.	Vöröstoronytól a Vaskapu-hágóig

Az első két zászlóalj megalakítását 1849. március 3-án rendelte el Gál Sándor ezredes, Székelyföld katonai parancsnoka Csík- és Háromszék területén. Okként Urbán lehetséges betörését jelölte meg. A rendelet szerint azokat a 26 és 40 év közötti egyéneket kellett besorozni, akiket a honvédzászlóaljakba nem vettek fel. A zászlóaljaknak március 10-ig kellett kiállniuk, és ünnepélyes eskütétel céljából Marosvásárhelyre vonulni.[19] A hat határvédzászlóalj felállításának tényéről március végén Gál ezredes levélben értesítette Csányi László erdélyi főkormánybiztost. A zászlóaljakat kizárólag a Törcsvártól Borgóig terjedő határvonal védelmére alakították. A szorosok védelmét egyébként torlaszokkal is megerősítették.[20] A szervezés azonban lassan haladt, az első két zászlóalj csak április közepére lett kiállítva, így rövidesen a legveszélyeztettebb pontra, a besztercei hadosztály kötelékébe kerültek. Időközben a határvédzászlóaljak számát tízre emelték, a 9. és 10. zászlóaljakat Maros- és Aranyosszékben kívánták felállítani. Megkezdték a 3. és 4. zászlóaljak szervezését is, melyek a tervek szerint a székely határszélen teljesítettek szolgálatot.[21] Végül csak nyolc zászlóalj felállítására került sor a következő felosztásban:

Zászlóalj	*Beosztás*
1–2.	besztercei hadosztály
3–5., újonnan felállított tartalék zászlóalj	székelyföldi hadosztály
6.	brassói hadosztály

[17] Erről bővebben *Gyalókay Jenő:* Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31–március 28.) Budapest, 1931.

[18] *Gyalókay* 1915. 76. o.

[19] Csányi. lt. Rendelet a Csík- és Háromszékben állomásozó katonai parancsnokok, kormánybiztosok, térparancsnokok és főkirálybírókhoz.

[20] Uo. 1264. Gál Sándor levele Csányihoz, Csíkszereda, 1849. március 29.

[21] Uo. 1436. Gál Sándor levele Csányihoz, Csíkszereda, 1849. április 16.; Hm. ált. 11542:1849. Gál Sándor levele a hadügyminiszterhez, Csíkszereda, 1849. április 19.

Arról, hogy a 7. és 8. határvédzászlóaljaknak mely alakulatok tekintendők, a források mélyen hallgatnak. Egyes kimutatások szerint ide sorolták a hétfalusi zászlóaljat is,[22] amely a brassói hadosztály kötelékében szintén határvédelmi feladatott látott el, azonban nem tudjuk, hogy ez sorszám szerint mely zászlóaljat takarja. Ugyanez a probléma áll fenn a Tapolcán állomásozó „újonnan felállított tartalék zászlóalj" esetében is. Annak ismeretében, hogy a 9. és 10. zászlóaljakat egyértelműen Marosszékben kívánták felállítani, a fenti két zászlóaljnak feltételezhetőleg a 7. és 8. számot kellett viselnie. Erről azonban egykorú tanúsítvány nem áll rendelkezésünkre.[23] A 9. és 10. zászlóaljak szervezése 1849. április 3-án indult meg, s ennek során Marosszék területén a polgári hatóság és a katonai hatóságok között rögtön kiéleződött az ellentét. A szék kormánybiztosa, Dobozy István a 30 év fölöttiek besorozását leállíttatta, mert Bem rendelete nem alapult az országgyűlés által elfogadott törvényen. Ráadásul a kormánybiztos maga is élt a felmentés jogával, így sokan el tudták kerülni a szolgálatot, ennek következtében május közepéig csak 254 újoncot tudtak regisztrálni.[24] Az idő rövidsége miatt azonban e zászlóaljak felállítása már nem fejeződhetett be.

Az 1–2. határvédzászlóalj (besztercei hadosztály)

A besztercei hadosztály feladata volt, hogy a Bukovinából betörő ellenséges csapatokat megállítsa. Tekintettel arra, hogy Dobay József alezredes, hadosztályparancsnok szerint a támadás a Borgói- és Radnai-szoroson keresztül fog bekövetkezni, a csapatait a következőképpen osztotta fel:

Egység	*Parancsnok*	*Alakulatok*	*Ágyúk száma*
borgói különítmény	Damaszkin György alezredes	73. honvédzászlóalj 5 százada 83. honvédzászlóalj 84. honvédzászlóalj 2. határvédzászlóalj	6 db
radnai különítmény	Klement György őrnagy	12. honvédzászlóalj 76. honvédzászlóalj	4 db
besztercei tartalék		3. vadászezred 2,5 százada 1. határvédzászlóalj marosszéki nemzetőrség 11. székely huszárezred egy osztálya	2 db

Összesen: 7083 fő, 421 ló, 12 ágyú.[25]

[22] Annak ellenére, hogy a hétfalusi csángókból szerevezett zászlóalj a 140. (más forrás szerint a 126.) honvédzászlóalj sorszámot kapta. *Bona* 1987. 331. o.

[23] *Rosonczy* 1999. 4. táblázat. Az erdélyi hadsereg elhelyezési kimutatása 1849. június 23-ára.

[24] Csányi lt. 2351. A tartalékzászlóaljakat alakító őrnagy, P. Horváth Dániel levele Csányi Lászlóhoz, Marosvásárhely, 1849. május 16.

[25] *Gyalókay* 1937. 20–21. o.

A két határvédzászlóalj rendkívül gyengén volt felszerelve,[26] így nem meglepő, hogy az orosz támadó csapatok ellenében[27] nem alkalmazták őket. Noha mindkét határvédzászlóaljat a Borgói-szoroshoz rendelte Dobay alezredes, a források szerint nem kerültek a tűzvonalba. Thoroczkay Sándor visszaemlékezése szerint mindkét zászlóalj csak lándzsával volt felszerelve, de ekkor felmerül a jogos kérdés, hogy Dobay miért rendelte őket a legveszélyeztetettebb pontra.[28] Mivel a támadást megállítani nem sikerült, Dobay elrendelte a Désre történő visszavonulást, amely során a zászlóalj csaknem felbomlott, az állomány nagyobb része szétszéledt.[29] A két zászlóalj létszáma 1934 főről 439 főre csökkent.[30] Az erősen demoralizált hadosztály vezetését 1849. június 25-én Bem József altábornagy vette át, aki két nap múlva merész támadást indított Grotenhjelm csapatai ellen. A két határvédzászlóalj maradéka a bal szárnyon helyezkedett el. A június 27–28-i csaták során a magyar csapatok nem tudták kiszorítani az ellenséget, a szökött honvédek száma július 6-ra elérte a 3000 főt.

Bem tábornok július 5-én, Besztercén napiparancsot adott ki a dezertőrök megbüntetésére: „A haditörvényszéknek – mely a végett neveztetett vala ki, hogy azokra, kik a június 27- és 28-iki csatákban zászlójok, fővezérők, parancsnokjaik s bajtársaikat gyalázatos megszaladással cserbe hagyták volt, törvényt mondjon – ítélete nyomán nagy tömeg székeleket agyon lövetnem, vagy őket százanként kell vala megbotoztatnom. Az elsőt nem akarom tenni, mert hiszen azok a vak félelem által elragadtattak, még hasznos szolgálatot tehetnek a szabadságnak, miután már asszonyi gyáva rebegést a szívökből kiírtották; a másikat sem, mert nem úgy akarok veletek bánni, mint barmokkal....”[31] Czirjék Ferencet, az 1. határvédzászlóalj hadnagyát Bem gyávaság miatt megfosztotta a rangjától.[32]

1849. július 9-én Grotenhjelm támadást indított a besztercei hadosztály ellen, a magyar csapatok visszavonulását Sófalvánál az 1. és 2. határvédzászlóalj megmaradt töredéke is fedezte. Bem tábornok Incze Gergely őrnagyot bátor helytállásáért megdicsérte.[33] A zászlóaljak további sorsáról nem rendelkezünk adatokkal.

[26] Erről bővebben a zászlóaljak felszerelése című fejezetben.

[27] A két oszlopban végrehajtott támadás 1849. június 21-én következett be.

[28] *Thoroczkay Sándor:* A 73. honvédzászlóalj története 1849-ben. *Hazánk,* VIII. k. 1885. 32. o.; *Gyalókay* 1937. 27–28. o.

[29] *Gyalókay* 1937. 40. o.

[30] Uo. I. melléklet.

[31] *Gyalókay* lt. szn.; *Gyalókay* 1937. 61. o.

[32] *Gyalókay* 1937. 60. o.

[33] *Gyalókay* 1937. 75–77. o.

A 3–5. határvédzászlóalj (székelyföldi hadosztály)

E három zászlóalj 1849. május elején foglalta el állomáshelyét a következő felosztás szerint:[34]

3. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*
2 század	Tölgyes
1 század	Kőpatak
1 század	Gyergyószentmiklós
1 század	Remete
1 század	Remete

A zászlóalj létszáma 979 fő volt, 3 gyutacsos, 4 kovás és 401 vadászpuskával rendelkeztek, valamint 3 db 3 fontos ágyúval.

4. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*
2 század	Gyimes
1 század	Szépvíz
1 század	Somlyó
1 század	Szentgyörgy
1 század	Kőkert

A zászlóalj létszáma 746 fő volt, 4 gyutacsos, 104 vadászpuskával és 30 karabéllyal rendelkeztek.

5. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*
3 század	Ojtoz
1 század	Bereck
2 század	Kézdivásárhely

A zászlóalj létszáma 1009 fő volt, 62 gyutacsos, 553 kovás, 57 vadászpuskával, 38 karabéllyal és 248 lándzsával rendelkeztek. 2 db 3 fontos ágyújuk az Ojtozi-szorosnál volt elhelyezve.

[34] Csányi. lt. szn. A székely főhadiparancsnokság létszámkimutatása. 1849. május 6.

Az egy hónappal későbbi állapot a következő volt:[35]

3. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*	*Létszám*	*Fegyverzet*
1.	Tölgyes	189 fő	3 gyutacsos, 32 kovás, 90 vadászpuska, 61 lándzsa
2.	Békás	152 fő	30 kováspuska
3.	Szentmiklós	174 fő	–
4.	Remete	150 fő	2 vadászpuska
5.	Remete	155 fő	152 vadászpuska
6.	Tölgyes	160 fő	38 kovás, 31 vadászpuska, 62 lándzsa, 3 kasza, 3 db 3 fontos ágyú

4. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*	*Létszám*	*Fegyverzet*
1.	Gyimes	162 fő	4 gyutacsos, 1 kovás, 46 vadászpuska, 6 kasza, 2 db 3 fontos ágyú
2.	Gyimes	132 fő	2 gyutacsos, 3 kovás, 43 vadászpuska, 10 kasza
3.	Szépvíz	113 fő	2 db gyutacsos, 10 db kovás, 20 vadászpuska
4.	Somlyó	169 fő	2 gyutacsos, 3 kovás, 4 vadászpuska, 4 kasza
5.	Kőkert	93 fő	6 gyutacsos, 9 kovás, 50 vadászpuska, 8 kasza
6.	Szentgyörgy	143 fő	4 gyutacsos, 4 kovás, 7 vadászpuska, 62 lándzsa, 2 kasza

5. határvédzászlóalj

Század	*Állomáshely*	*Létszám*	*Fegyverzet*
1.	Kézdivásárhely	178 fő	9 db 3 fontos ágyú
2.	Kézdivásárhely	170 fő	–
3.	Bereck	182 fő	–
4.	Sósmező	182 fő	–
5.	Ojtoz	183 fő	–
6.	Ojtoz	175 fő	–

[35] Gyalókay. lt. A Székely-hadosztály létszámkimutatása. Csíkszereda. 1849. június 8. Gál Sándor ezredes.

A két kimutatás összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy míg a létszám tekintetében alig van különbség, addig júniusban lényegesen kevesebb lőfegyverrel rendelkeztek. Ennek oka talán az lehetett, hogy a újonnan alakított honvédzászlóaljak is fegyverhiánnyal küzdöttek, és ezek felfegyverzése fontosabb lehetett a tartalékkeretből kiállított határvédzászlóaljaknál.

A 3. és 4. zászlóaljak az erdélyi harcokban nem vettek részt, majd a Székelyföld elvesztése után feloszlottak (1849. augusztus 4.).[36] Az 5. határvédzászlóaljat az orosz támadás az Ojtozi-szorosnál érte. 1849. június 26-án Hasford[37] tábornok 3 gyalogos zászlóaljjal és egy tüzérüteggel megtámadta Ojtozt, mire az 5. határvédzászlóalj puskalövés nélkül szétfutott, létszáma július közepéig 1070 főről 264 főre csökkent, így a zászlóaljat 383 újonccal ki kellett egészíteni.[38] Ugyanakkor a zászlóalj mégsem bomlott fel teljesen, mert az orosz támadás miatt visszavonuló Gál Sándor csapatai üldözésére rendelt 4 orosz dzsidásszázadot és 2 ágyút az 5. határvédzászlóalj századai állították meg.[39] A zászlóaljról az utolsó adat július végéről maradt fenn. E szerint létszáma 164 főre csökkent, mert az állomány egy része részt vett Bem tábornok moldvai betörésében.[40]

A zászlóaljak felszerelése

A határvédzászlóaljak felfegyverzése a szabadságharc végéig megoldatlan probléma maradt. Fegyverzetük közé tartozott az Augustin rendszerű gyutacsos puska, különböző típusú kovás puskák, vadászpuskák, lándzsák és kaszák, de az állomány egy része végig fegyver nélkül szolgált. Az alábbi táblázat a székelyföldi hadosztály kötelékébe tartozó zászlóaljak felfegyverzettségét mutatja:[41]

Zászlóalj	*Létszám*	*Fegyvereik*	*Fegyvertelen állomány*
3.	980 fő	3 gyutacsos, 90 kovás, 275 vadászpuska, 123 lándzsa, 3 kasza, 3 db 3 fontos ágyú	486 fő
4.	812 fő	20 gyutacsos, 30 db kovás, 180 vadászpuska, 30 kasza, 62 db lándzsa	490 fő
5.	1070 fő	9 db 3 fontos ágyú	1070 fő

Az első és második határvédzászlóalj nagyrészt fapuskákkal[42] volt felszerelve. Így a besztercei hadosztály felett 1849. június 12-én szemlét tartó Bem tábornok a hazaengedett maroszéki nemzetőrség kovás fegyverei közül 300 darabot a 2. határvédzászlóalj ré-

[36] *Bona* 2000. 489., 602. o.

[37] Hasford (Gaszford), Gusztav Hrisztianovics, orosz altábornagy, a 15. gyaloghadosztály parancsnoka.

[38] *Gyalókay* 1916. 71. o.; *Rosonczy* 1999. 77. o.

[39] *Gyalókay* 1938. 57. o.

[40] R.14. szn. Létszámkimutatás. 5. határvédzászlóalj. Kézdivásárhely. 1849. július 26.

[41] Gyalókay lt. A Székely-hadosztály létszámkimutatása. Csíkszereda. 1849. június 8. Gál Sándor ezredes.

[42] A „fapuskán" olyan, lövés leadására alkalmas fegyvert kell értenünk, melyet a határőrzászlóaljaknál kizárólag kiképzési célokra használtak.

szére utalt ki.[43] Ez azonban a gondokat csak enyhítette, és Dobay József alezredes, hadosztályparancsnok, Szentiványi Károly erdélyi főkormánybiztostól is igényelt fegyvereket.[44] A 6. határvédzászlóalj teljesen fegyvertelen volt.[45]

A zászlóaljak egyenruházata a következőképpen nézett ki: magyar szabású kalap, székely posztóból készült zeke, fehér nadrág és bakancs.[46] Ez a ruházat azonban a nyáron rendkívül kényelmetlenné vált, ezért Dobay József alezredes az első két zászlóalj részére könnyebb ruhákat kért. A katonák még június közepén is „magukkal hozott gunyában", „bárányból sapkában, téli zekében, minden fehérnemű nélkül, bogarakkal eltelve" tettek szolgálatot. Kalapot és csizmákat már készíttetett, de nadrágot és fehérneműt a beszerzési nehézségek miatt a kolozsvári raktárból kért.[47]

A zászlóaljak személyi állománya[48]

A hat zászlóalj tisztikaráról megállapítható, hogy túlnyomórészt székely származásúak voltak. 93 vizsgált tisztből 91 volt magyar (ebből 84 székely), 2 személy német származású.[49] Nagy részük a 3 székely határőrezred[50] tisztjei, altisztjei, hadapródjai közül került ki (87 vizsgált személyből 63 fő), kisebb számban nemzetőr tisztek, más alakulatok tisztjei és altisztjei közül.[51] A következő táblázat a zászlóaljak tisztjeinek eredeti alakulat szerinti megoszlását mutatja:

Rendfokozat	*14. határőrezred*	*15. határőrezred*	*11. huszárezred*	*Nemzetőrség*	*Honvédzászlóaljak*	*Más soralakulatok*
tiszt	4 fő	9 fő	3 fő	10 fő	3 fő	2 fő
altiszt	24 fő	19 fő	4 fő	–	–	9 fő
hadapród	2 fő	–	–	–	–	–

A legénységi állományról nagyon keveset tudunk. A sorköteleseket 26 és 40 év között írták össze, főleg azokat, akik a honvédszolgálatra alkalmatlanok voltak.[52] Csík- és Háromszékben a sorozás feltehetőleg a határőrség rendszerére épült. Az alakulatok felállításának területi megoszlása a következőképpen rekonstruálható: az 1. és 2. zászlóalj állományát Csíkszékben és Háromszékben, a 3. és 4. zászlóaljét Csíkszékben, az 5.-ét Háromszékben, a 6. zászlóaljét Udvarhelyszékben sorozták.

---

[43] Hm. ált. 23047:1849. Dobay József alezredes levele, Beszterce, 1849. június 17.

[44] Csányi lt. 3085. Beszterce, 1849, június 19.

[45] *Gyalókay* 1938. 50. o.

[46] Csányi lt. 1436. Gál Sándor levele, Csíkszereda, 1849. április 16.

[47] Uo. 2972. Dobay József alezredes levele Szentiványihoz, Beszterce, 1849. június 13.

[48] A zászlóaljak tisztikarának analízisét Bona Gábor alapműveinek segítségével végeztük el. Bona 1988.; *Bona* 1998–1999.; *Bona* 2000.

[49] Ismereteink szerint a hat zászlóaljban 157 tiszt szolgált. Lásd az I. mellékletet.

[50] A 14. határőrezred, 15. határőrezred, 11. huszárezred.

[51] Bona. 1988. 18. o.

[52] Csányi. lt. 1264.

MELLÉKLET

Az 1. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Incze Gergely.[53]

Százados: Bajkó Márton, Gergely Mihály, Jákó Dániel, Nagy Dániel, Nagy Ezékiás, Potyó Ferenc.[54]

Főhadnagy: Barabás Lajos,[55] Hosszú Ferenc,[56] Király József,[57] Klára János,[58] Sövér József,[59] Gergely Ignácz,[60] Balás Mihály.[61]

Hadnagy: Barabás András,[62] Bléncsy István,[63] Fodor Lajos,[64] Gáspár János,[65] Gegő Albert,[66] Gergely József,[67] Imreh József,[68] Jákó Mózes,[69] Kajtár Ábrahám,[70] Kováts György,[71] Lázár János,[72] Madaras István,[73] Péterfi Mihály.[74]

A 2. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Lezsák Lajos.[75]

Százados: Roediger Rudolf,[76] Cseh Imre,[77] Csergő Lajos,[78] Csíki András,[79] Farkas Ignác,[80] Pap Ferenc,[81] Vitkai József.[82]

---

[53] Magyar (székely) származású. Alszázados a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 2000. 399–400. o.

[54] Magyar (székely) származású. Hadnagy a 17. (II. román) határőrezredben. *Bona* 1988. 485. o.

[55] *Bona* 1998–1999. I. k. 90. o.

[56] Magyar (székely) származású. Tizedes a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 80. o.

[57] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 218. o.

[58] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 232. o.

[59] Magyar (székely) származású. Hadfi a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. III. k. 169. o.

[60] *Bona* 1998–1999. I. k. 459. o.

[61] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. *Bona* 1998–1999. I. k. 68. o.

[62] *Bona* 1998–1999. I. k. 88. o.

[63] Magyar (székely) származású. Szakaszvezető a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 175. o.

[64] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 410. o)

[65] Magyar (székely) származású. Őrvezető a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 450–451. o.

[66] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 456. o.

[67] Magyar (székely) származású. Volt határőrkatona. *Bona* 1998–1999. I. k. 459. o.

[68] *Bona* 1998–1999. II. k. 101. o.

[69] *Bona* 1998–1999. II. k. 113. o.

[70] Magyar (székely) származású. Altiszt a 11. székely huszárezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 156. o.

[71] Magyar (székely) származású. Volt határőrkatona. *Bona* 1998–1999. II. k. 281. o.

[72] *Bona* 1998–1999. II. k. 369. o.

[73] Magyar (székely) származású. Altiszt a 14. (I. székely) határőrezredben. Bona. 1998–1999. II. k. 421. o.

[74] *Bona* 1998–1999. II. k. 665. o.

[75] Magyar (székely) származású. *Bona* 2000. 480–481. o.

[76] Magyar származású. Hadnagy a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 507. o. 1849. június 17-én kérelemmel fordult a hadügyminisztériumhoz, hogy valamelyik magyarországi katonai intézethez tanárnak nevezzék ki. Hm ált. 23319:1849.

Főhadnagy: Fejér Mihály,[83] Ferenczi Ferenc,[84] Nagy Jáfet,[85] Szőcs István,[86] Udvarnoki Károly,[87] Farkas Ignác, Király József.

Hadnagy: Bartó János,[88] Benedek Dénes,[89] Benedek Samu,[90] Bodó József,[91] Czirjék Ferenc,[92] Csüdör János,[93] Ferencz József, Gál János,[94] Jancsó Dávid,[95] Könczey Gábor,[96] Kövér Sándor,[97] Mágori Simon,[98] Péter Ferenc,[99] Szabó Mihály.[100]

A 3. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Magyari Ferenc.[101]

Százados: Csekme Ádám,[102] Csibi Alajos,[103] Mándoki András,[104] Péterfi József.[105]

Főhadnagy: Albert Ignác,[106] Bartó Dániel,[107] Bruckmüller Jakab,[108] Nagy Samu,[109] Részeg János,[110] Szilágyi András.[111]

---

[77] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 148. o.

[78] Magyar (székely) származású. Százados a II. román határőrezredben. *Bona* 1988. 150. o.

[79] Magyar (székely) származású. Százados a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 153. o.

[80] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 199. o.

[81] Magyar (székely) származású. Alhadnagy a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 455. o.

[82] Magyar (székely) származású. Százados a háromszéki nemzetőrségnél. *Bona* 1988. 648–649. o.

[83] Magyar (székely) származású. A 11. székely huszárezredben szolgált. *Bona* 1998–1999. I. k. 384. o.

[84] Magyar (székely) származású. Őrmester a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 395–396. o.

[85] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 548. o.

[86] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. III. k. 293. o.

[87] *Bona* 1998–1999. III. k. 386. o.

[88] *Bona* 1998–1999. I. k. 105. o.

[89] *Bona* 1998–1999. I. k. 132. o.

[90] *Bona* 1998–1999. I. k. 133. o.

[91] *Bona* 1998–1999. I. k. 182. o.

[92] *Bona* 1998–1999. I. k. 254. o.

[93] *Bona* 1998–1999. I. k. 287. o.

[94] *Bona* 1998–1999. I. k. 439. o.

[95] Magyar (székely) származású. Őrvezető a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 115–116. o.

[96] Magyar (székely) származású. Őrmester a 2. (Hannover) huszárezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 297–298. o.

[97] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 308. o.

[98] *Bona* 1998–1999. II. k. 425. o.

[99] *Bona* 1998–1999. II. k. 664. o.

[100] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. III. k. 216. o.

[101] Magyar (székely) származású. Alszázados a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 2000. 489. o.

[102] Magyar (székely) származású. Nemzetőr százados. *Bona* 1988. 149. o.

[103] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. *Bona* 1988. 151. o.

[104] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 400. o.

[105] Magyar (Székely) származású. Nemzetőr százados. (Bona. 1988. 473. O.)

[106] *Bona* 1998–1999. I. k. 27. o.

[107] Uo. 105. o.

[108] Magyar (székely) származású. Altiszt a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 226. o.

Hadnagy: Albert László,[112] Balázs Lajos,[113] Bíró Sándor,[114] Filker Ferenc,[115] Gyárfás János,[116] Kedves Gergely,[117] Kelemen István,[118] Lukács József,[119] Sándor János,[120] Szabó János,[121] Veress János.[122]

A 4. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Rindsmaul Albert.[123]

Százados: Benedek Antal,[124] Bíró Sándor,[125] Dálnoki József,[126] Deák János,[127] Gidró János,[128] Nagy József.[129]

Főhadnagy: Dávid József,[130] Kovács Dániel,[131] Kövér Mózes,[132] Pál Dávid,[133] Pető Ádám,[134] Tankó Lajos.[135]

Hadnagy: Bartalis Ferenc,[136] Csíki Lajos,[137] Győrbíró Zsigmond,[138] Lázár Pál,[139] Rátz Ferenc,[140] Ravasz János,[141] Serester Mózes,[142] Székely Lajos,[143] Zakariás István.[144]

---

[109] Magyar származású. Tizedes a 39. gyalogosezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 558. o.

[110] *Bona* 1998–1999. III. k. 35. o.

[111] *Bona* 1998–1999. III. k. 275. o.

[112] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 28. o.

[113] *Bona* 1998–1999. I. k. 65. o.

[114] Magyar (székely) származású. őrmester a 11. székely huszárezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 166. o.

[115] Magyar származású. Nemzetőr hadnagy. *Bona* 1998–1999. I. k. 402. o.

[116] *Bona* 1998–1999. I. k. 507. o.

[117] Magyar (székely) származású. Altiszt a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 190. o.

[118] *Bona* 1998–1999. II. k. 195. o.

[119] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 412. o.

[120] *Bona* 1998–1999. III. k. 85. o.

[121] Uo. 212. o.

[122] Uo. 451. o.

[123] Kilépett hadnagy. *Bona* 2000. 602. o.

[124] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 87. honvédzászlóaljnál. *Bona* 1988. 107. o.

[125] Magyar (székely) származású. Százados a háromszéki nemzetőrségnél. *Bona* 1988. 121. o.

[126] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 162. o.

[127] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 164. o.

[128] Magyar (székely) származású. Alhadnagy a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 231–232. o.

[129] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 52. honvédzászlóaljban. *Bona* 1988. 430. o.

[130] *Bona* 1998–1999. I. k. 296. o.

[131] Magyar (székely) származású. Tizedes a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 279. o.

[132] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. II. k. 308. o.

[133] *Bona* 1998–1999. II. k. 622. o.

[134] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. *Bona* 1998–1999. II. k. 666. o.

[135] Magyar (székely) származású. Őrmester a 11. székely huszárezredben. *Bona* 1998–1999. III. k. 318. o.

[136] *Bona* 1998–1999. I. k. 100. o.

[137] Magyar (székely) származású. Őrmester a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1998–1999. I. k. 277. o.

[138] *Bona* 1998–1999. I. k. 512. o.

[139] Uo. II. k. 371. o.

Az 5. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Hild Franz.[145]

Százados: Bardócz Márton,[146] Bartha Elek,[147] Benkő Sándor,[148] Debreczi Gábor,[149] Erősdi Bibó Lajos,[150] Mike Lajos,[151] Pócsa Ferenc.[152]

Főhadnagy: Árkosi Mihály,[153] Baka Lajos,[154] Bara János,[155] Dombi László,[156] Fleischman Dávid,[157] Kovács János,[158] Pünkösti József,[159] Rákosy György,[160] Ugron István,[161] Veress Péter.[162]

Hadnagy: Bodó Elek,[163] Bogdán Antal,[164] Csekme Mihály,[165] Csiszér István,[166] Farkas János,[167] Forika Ferenc,[168] Forró Pál,[169] Jüngling János,[170] Magdó Antal,[171] Szigethy Dániel.[172]

---

[140] Magyar (székely) származású. Tizedes a 2. huszárezredben. *Bona* 1998–1999. III. k. 6. o.

[141] *Bona* 1998–1999. III. k. 23. o.

[142] Uo. 137. o.

[143] Uo. 248. o.

[144] Uo. 503. o.

[145] Német származású. Főszázados a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 2000. 382. o.

[146] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 95. o.

[147] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 95–96. o.

[148] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 11. székely huszárezredben. *Bona* 1988. 110. o.

[149] Magyar (székely) származású. Hadfi a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 165. o.

[150] Magyar (székely) származású. Főszázados a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 195. o.

[151] Magyar (székely) származású. Hadfi a 14. (I. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 412. o.

[152] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 87. honvédzászlóaljban. *Bona* 1988. 478. o.

[153] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. *Bona* 1998–1999. I. k. 47. o.

[154] Uo. I. k. 62. o.

[155] Uo. I. k. 88. o.

[156] Uo. I. k. 325. o.

[157] Magyar származású. Hadfi a 51. gyalogrezredben. Uo. I. k. 408. o.

[158] Uo. II. k. 284. o.

[159] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. Uo. II. k. 731. o.

[160] Magyar (székely) származású. Tizedes az 51. gyalogezredben. Uo. III. k. 16. o.

[161] Magyar (székely) származású. Főhadnagy a 11. székely huszárezredben. Uo. III. k. 387. o.

[162] Uo. III. k. 453. o.

[163] Magyar (székely) származású. Tizedes a 2. huszárezredben. Uo. I. k. 181. o.

[164] Uo. I. k. 190. o.

[165] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 268. o.

[166] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 280. o.

[167] Uo. I. k. 376. o.

[168] Magyar (székely) származású. Őrmester a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 414. o.

[169] Uo. I. k. 415. o.

[170] Uo. II. k. 149. o.

[171] Uo. 425. o.

[172] Magyar (székely) származású. Altiszt a 15. (II. székely) határőrezredben. Uo. III. k. 269. o.

A 6. székely határvédzászlóalj tisztikara:

Őrnagy: Jánosy József.[173]

Százados: Barabás József,[174] Frank József,[175] Gál József,[176] Morvai János,[177] Sebestyén Sándor,[178] Ugron József.[179]

Főhadnagy: Adorján Imre,[180] Albert János,[181] Bereczky Zsigmond,[182] Fodor Károly,[183] Haricska János,[184] Keserű János,[185] László János.[186]

Hadnagy: Bajkó József,[187] Barabás József,[188] Bartók László,[189] Böjthe Ignác,[190] Derzsi János,[191] Derzsi Lajos,[192] Eisenhut Sándor,[193] Fancsali György,[194] Ferenczi László,[195] Fodor Ábel,[196] Fodor Károly,[197] Gyulai Sándor,[198] Keseberg Johann,[199] Kurkó András,[200] Nagy Lajos,[201] Pánczél József.[202]

---

[173] Magyar (székely) származású. Kilépett hadnagy. *Bona* 2000. 382. o.

[174] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. *Bona* 1988. 93. o.

[175] Uo. 216. o.

[176] Magyar (székely) származású. Hadfi a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. 226. o.

[177] Magyar származású. Hadnagy a 4. honvédzászlóaljban. Uo. 423. o.

[178] Magyar (székely) származású. Őrmester a 15. (II. székely) határőrezredben. Uo. 538. o.

[179] Magyar (székely) származású. Hadnagy a 11. székely huszárezredben. Uo. 622. o.

[180] *Bona* 1998–1999. I. k. 22. o.

[181] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 27. o.

[182] Magyar (székely) származású. Nemzetőr főhadnagy. Uo. I. k. 145. o.

[183] Uo. I. k. 410. o.

[184] Uo. II. k. 24. o.

[185] Uo. II. k. 212. o.

[186] Magyar (székely) származású. Őrmester a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. II. k. 361. o.

[187] Magyar (székely) származású. Őrmester a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 22. o.

[188] Uo. I. k. 89. o.

[189] Uo. I. k. 106. o.

[190] Magyar (székely) származású. Altiszt a 14. (I. székely) határőrezredben. Uo. I. k. 217. o.

[191] Uo. I. k. 307. o.

[192] Uo. I. k. 307. o.

[193] Magyar származású. Hadfi a 52. gyalogezredben. Uo. I. k. 352. o.

[194] Uo. I. k. 372. o.

[195] Uo. I. k. 396. o.

[196] Uo. I. k. 409. o.

[197] Uo. I. k. 411. o.

[198] Magyar (székely) származású. Őrmester a 62. (Turszky) gyalogezredben. Uo. I. k. 519. o.

[199] Német származású. Őrmester a 32. (Estei Ferdinánd) gyalogezredben. Uo. II. k. 211. o.

[200] Magyar (székely) származású. Tizedes a 14. (I. székely) határőrezredben.Uo. II. k. 338. o.

[201] Uo. II. k. 554. o.

[202] Uo. II. k. 631. o.

Levéltári rövidítések:

Csányi lt.	Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Csányi László levéltára. Másolatok. Az aradi Csányi-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január-június közötti iratairól készült másolatok.
Gyalókay lt.	Gyalókay levéltár. MOL P 876.
Hm. ált.	Honvédelmi Minisztérium. Közösen kezelt általános iratok. MOL H 75.
Min. eln.	Miniszterelnökség. 1848. Elnöki iratok. MOL H 2.
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
Nyomt.	Az 1848–49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. MOL R 32.
R 5.	Bem József. MOL R 5.
Vay.	Vay Miklós kormánybiztosi iratai. MOL H 113.

Könyvészeti rövidítések:

Bona 1987.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest, 1987.
Bona 1988.	*Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Bona 1998–1999.	*Bona-Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
Bona 2000.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. kiad. Budapest, 2000.
Gyalókay 1915.	*Gyalókay Jenő:* Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. június 19–20.) *Történeti Szemle,* 1915. 71–114. o.
Gyalókay 1916.	*Gyalókay Jenő:* A háromszéki hadjárat.(1849. július 16-24.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1916. 57–116. o.
Gyalókay 1937.	*Gyalókay Jenő:* A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Különlenyomat a *Hadtörténelmi Közlemények* 1937-évi füzetéből. Budapest, 1937.
Gyalókay 1938.	*Gyalókay Jenő:* Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, 1938.
Kovács 1979.	*Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
Nagy 1896.	*Nagy Sándor:* Háromszék önvédelmi harcza. Kolozsvár, 1896.
Rosonczy 1999.	*Artur Adamovics Nyepokojcsickij:* Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. (Ford., s. a. r. és a bevezető szöveget írta *Rosonczy Ildikó.*) Budapest, 1999.
Urbán 1973.	*Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Attila Süli

THE HISTORY OF THE SZÉKELY BORDER GUARD BATTALIONS

Summary

Hungarian military historiography has not dealt with the history of the Székely border guard battalions in detail, partly because these units, which were established in the spring of 1849, did only take part in some local skirmishes. Contemporary sources too are rather taciturn regarding these troops, and there are no memoirs left that discuss their activity. Nevertheless, this topic represents an important chapter in the history of the 1848–1849 war of independence, and it is an interesting issue as well, since these battalions do not fit in any of the known and adapted army organisation schemes. They cannot be considered as National Guard units, because the regulations of Act III 1848 had not been applied at recruitment. They cannot be reckoned to be voluntary infantry troops (such as the volunteers national guards, the volunteers infantry battalions, the irregulars, or the rifle troops), as their rank and file had been conscripted. Regarding their strength and structure, they resemble the recruited infantry battalions most, in so far as their officers had obtained their commission from the War Ministry, so they had become regular officers. The Székely border guard battalions, however, had been set up with the sole purpose of frontier defence, and thus, their deployment was locally limited, as opposed to the infantry battalions. Furthermore, the border guard battalions had not been numbered, unlike the infantry battalions. There are no contemporary data concerning the duration of service. It is known, however, that only those were recruited for frontier defence service that had been declared unfit for the forces, owing to their age or other reasons. Consequently, the border guard battalions may well be considered as the 'precursors' of today's military reserves.

On 6 February 1849, Lieutenant Colonel Karl Urban, who had been driven out of Transylvania by General József Bem, launched a surprise attack at Marosény against the Hungarian troops stationed in the valley of the Borgó. Subsequent to a short fight, the Hungarian commander, Major Bódog Koffler and several of his men were taken prisoner. Motivated by the success, the Austrian troops launched another victorious offensive on 11 February, which led to the heavy defeat of the Hungarian troops, commanded by Colonel Riczkó, on 17 at Királynémeti. Although the attackers were soon pushed out of Transylvania, the events urged Field Marshal Bem, commander of the troops in Transylvania, to develop a new defence strategy. At the beginning of February 1849, Imperial Russian troops arrived to support the Austrian forces that were in an unfavourable situation. Even though their activity was limited to the region of Nagyszeben and Brassó, and they retreated following the defeat of the Austrian corps, it was to be feared that both the Imperial Russian and the Austrian troops would carry out raids from the direction of Bukovina and Walachia. The border passes had to be reinforced and permanently guarded. Considering that there were not enough regular forces available, General Bem ordered the formation of six, and then another four border guard battalions in Eastern Transylvania, each 1,500 in strength.

In the summer and autumn of 1849, the newly established units took an active part in the fights against the Imperial Russian and Austrian troops, and then, after the fall of Transylvania, they got disbanded.

Attila Süli

L'HISTOIRE DES BATAILLONS SZEKLERS CHARGÉS DE LA DÉFENSE DES FRONTIÈRES

Résumé

L'histoire des bataillons szeklers chargés de la défense des frontières, organisés au printemps 1849, a été peu traitée dans notre historiographie militaire. Cela se comprend puisque ces unités n'ont pas participé aux combats, excepté quelques échauffourées. Par ailleurs, le laconisme des sources d'époque et le manque de mémoires conservées sur ces corps de troupe ne facilitent pas les recherches. Pourtant cette problématique constitue une partie importante et intéressante de l'histoire militaire de 1848–1849, d'autant plus que ces bataillons ne correspondent à aucun type d'organisation militaire que nous connaissons. Il ne s'agit pas d'une garde nationale, car les dispositions de l'article 3–1848 n'ont pas été appliquées au recrutement. Ce ne sont pas non plus des troupes d'infanterie de volontaires (garde nationale de volontaires, bataillons de honveds

volontaires, troupes de francs-tireurs et de chasseurs), car leurs effectifs ont été enrôlés. Vu leur organisation (structure, effectifs), ils ressemblent aux bataillons de honveds recrutés aussi parce que les officiers y affectés ont été approuvés par le ministère de la défense et ils sont ainsi réellement devenus des officiers de l'armée hongroise. Toutefois ces bataillons ont été formés uniquement pour défendre les frontières, ils n'étaient donc opérationnels que dans une zone limitée, ce qui n'était pas le cas des bataillons de honveds. De plus, les bataillons chargés de la défense des frontières n'ont pas été munis de numéros de bataillon de honveds. Nous ne disposons pas de document d'époque concernant la durée du service. Nous savons par contre que ces bataillons se composaient essentiellement de personnes inaptes au service militaire normal en raison de leur âge ou d'autres motifs. Nous pouvons alors considérer ces bataillons comme les „précurseurs" de l'armée actuelle des réservistes.

Le 6 février 1849, le lieutenant-colonel Karl Urban, repoussé à Bucovine par le général Bem, lança une attaque surprise à Marosény contre les troupes hongroises stationnées dans la vallée de Borgó. Après un bref affrontement, il réussit à capturer le commandant hongrois, Bódog Koffler et à faire de nombreux prisonniers de guerre. Encouragées par ce succès, les troupes autrichiennes lancèrent une autre offensive le 11 février et les unités hongroises commandées par le colonel Riczkó subirent une défaite grave le 17 à Királynémeti. Bien que les attaquants aient été bientôt délogés de la Transylvanie, ces événements incitèrent le général de division József Bem, chef des troupes transylvaniennes, à élaborer une nouvelle stratégie de défense. Début février 1849, des unités russes vinrent à la rescousse des forces impériales en difficulté. Certes, leurs activités se limitèrent à Nagyszeben et à Brassó et elles se retirèrent après la défaite du corps d'armée autrichien, mais le danger persista de voir pénétrer les troupes impériales ou russes en Valachie et en Bucovine. Il fallut alors renforcer et garder en permanence les cols de frontière. Comme les forces régulières n'étaient pas disponibles en nombre suffisant, le général Bem ordonna la constitution de six, puis de dix bataillons, avec 1500 soldats chacun, chargés de la défense des frontières sur la terre des Szeklers.

Ces nouvelles unités prirent part aux combats menés contre les troupes russes et autrichiennes en été et en automne 1849 et furent dissoutes après la chute de la Transylvanie.

Attila Süli

DIE GESCHICHTE DER SEKLER GRENZVERTEIDIGUNGSBATAILLONE

Resümee

Die Kriegsgeschichtsschreibung beschäftigte sich mit der Geschichte der im Frühjahr 1849 organisierten Sekler Grenzverteidigungsbataillone nur am Rande. Dies ist auch verständlich, da diese Verbände – mit Ausnahme kleinerer Fehden – nicht an den Kämpfen teilgenommen hatten. Die Untersuchung wird durch die Wortkargheit der Quellen aus derselben Zeit und diejenige Tatsache nur erschwert, dass über diese Truppenteile keinerlei Erinnerungen erhalten geblieben sind. Der Problemkreis bildet aber einen wichtigen Teil der Kriegsgeschichte von 1848–1849 und stellt aus vielerlei Hinsicht eine Kuriosität dar, da diese Bataillone in kein Organisationsschema einer bisher bekannten und aufgearbeiteten Armee passen. Sie können als keine Nationalgarde angesehen werden, da sie bei der Rekrutierung die Vorschriften des Gesetzesartikels III des Jahres 1848 nicht angewandt hatten. Sie können auch nicht zu den freiwilligen Infanterietruppen gezählt werden (freiwillige Nationalgarde, freiwillige Honved-Bataillone, Freikompanien und Jägertrupps), da sie ihren Stand rekrutiert hatten. Ihrer Organisation nach (Stärke, Aufbau) können sie eher zu den rekrutierten Honved-Bataillonen gezählt werden. Diese Eigenschaft wird auch dadurch verstärkt, dass die hierhin ernannten Offiziere vom Ministerium für Landesverteidigung bekräftigt wurden, sodass sie zu tatsächlichen Honved-Offizieren wurden. Diese Bataillone wurden jedoch nur mit dem Ziel der Grenzverteidigung aufgestellt, und somit war ihr Einsatz – im Vergleich zu den Honved-Bataillonen – lokal begrenzt. Zudem erhielten die Grenzverteidigungsbataillone keine Honved-Bataillonsnummer. Hinsichtlich dessen, für welchen Zeitraum der Stand rekrutiert wurde, stehen uns keine zeitgenössischen Angaben zur Verfügung. Tatsache jedoch ist, dass nur Personen rekrutiert wurden, die vor allem wegen ihres Alters oder wegen anderer Gründe untauglich waren, den Honved-Dienst zu verrichten. Somit können die Grenzverteidigungsbataillone aus vielerlei Hinsicht zu Recht als „Vorboten" der heutigen Reservearmee angesehen werden.

Am 6. Februar 1849 führte Oberstleutnant Karl Urban, der von General Bem in die Bukowina zurückgedrängt worden war, bei Marosény einen Überraschungsangriff auf die ungarischen Truppen durch, die im Borgó-Tal stationiert waren. Nach einem kurzen Gefecht konnte er den ungarischen Kommandanten, Major Bódog Koffler, und zahlreiche andere Soldaten gefangen nehmen. Nach dem erfolgreichen Angriff folgte am 11. Februar eine nicht minder erfolgreiche Offensive: die ungarischen Truppen mussten am 17. Februar bei Királynémeti (Baierdorf) unter der Führung von Oberst Riczkó eine herbe Niederlage hinnehmen. Obwohl die Angreifer schon bald aus Siebenbürgen hinausgedrängt wurden, war Generalleutnant József Bem, der Oberkommandierender der Truppen in Siebenbürgen, infolge der Ereignisse dazu gezwungen, eine neue Verteidigungsstrategie auszuarbeiten. Es wirkte sich positiv aus, dass im Februar 1849 den in die Enge getriebenen kaiserlichen Kräften russische Truppen zu Hilfe eilten. Ihre Tätigkeit begrenzte sich zwar auf Nagyszeben (Hermannstadt) und Brassó (Kronstadt), und sie zogen sogar nach der Niederlage des österreichischen Korps ab, aber es bestand trotzdem die Gefahr, dass sowohl die zaristischen, als auch die österreichischen Truppen aus der Richtung der Bukowina und der Walachei Einfälle durchführen. Die Verstärkung und der ständige Schutz der Gebirgspässe und –engen an der Grenze wurden notwendig. Da reguläre Kräfte nicht in ausreichender Zahl zur Verfügung standen, ordnete General Bem im Seklerland zuerst die Aufstellung von sechs, später von zehn Grenzverteidigungsbataillonen an, die jeweils eine Stärke von 1 500 Mann hatten.

Die neuen Verbände nahmen an den Kämpfen gegen die russischen und österreichischen Truppen im Sommer und Herbst 1849 teil und lösten sich nach dem Fall Siebenbürgens auf.

Аттила Шюли

ИСТОРИЯ СЕКЕЙСКИХ ПОГРАНИЧНЫХ БАТАЛЬОНОВ

Резюме

Историей секейских пограничных батальонов, сформированных весной 1849 года, наша историография занималась до сего времени лишь касательно. Это и понятно, ибо эти формирования – за исключением небольших сражений – не принимали участия в боях. Осложняет исследование и скупость выражений, которыми характеризуются источники того времени, а также и тем, что об этих войсковых формированиях для потомков не осталось никаких воспоминаний. Однако данная тематика является важным сегментом военной истории 1848–1849 года и представляют курьез во многих аспектах, ибо эти батальоны невозможно внести ни в какую до сих пор известную и разработанную форму армейского формирования. Их нельзя считать национальной гвардией, так как при рекрутировании они не применяли III статью закона 1848 года. Их нельзя отнести к добровольческим пехотным войскам (добровольческая национальная гвардия, добровольческие хонведские батальоны, вольные и егерские войска), так как их состав рекрутировался.

По своей штатной организации (численному составу, структуре) их можно скорее отнести к хонведским батальонам, сформированным из новобранцев. Этот их характер подтверждается и тем фактом, что назначенные сюда офицеры утверждались министерством обороны, таким образом они становились действительными офицерами-хонведами. Однако эти батальоны были сформированы в целях защиты границ, поэтому ввод их в боевые действия – в противоположность хонведским батальонам – был локально ограничен. В довершение к этому пограничные оборонные батальоны не получали порядкового номера хонведских батальонов. Относительно срока, на который призывался в них численный состав, у нас в распоряжении нет данных того времени. Однако остается фактом то, что в батальоны призывались исключительно такие лица, которые к хонведской службе были по существу не пригодны, в первую очередь по возрасту или по другим причинам. Поэтому по целому ряду точек зрения справедливо можно считать батальоны по охране границ „предвестниками" современных военнослужащих-запасников.

6 февраля 1849 года подполковник Карл Урбан, вытесненный генералом Бемом в Буковину, у Марошеня начал внезапное наступление против венгерских войск, дислоцировавшихся в долине Борго. После небольшой военной схватки удалось взять в плен венгерского командира майора Бодог Коффлер и ряд других военнопленных. Воодушевленные успехом австрийские войскам 11 февраля начали новую успешную оффенсиву. Венгерские войска, руководимые полковником Рицко, 17 февраля потерпели серьезное поражение у населенно-

го пункта Кирайнемети. Хотя наступавшего противника вскоре вытеснили из Трансильвании, развивавшиеся события принудили генерал-лейтенанта Бема Йожефа, командующего трансильванскими войсками, разработать новую оборонную стратегию. Стимулирующим образом подействовал и тот факт, что в начале февраля 1849 года на поддержку кайзеровских сил, оказавшихся в стесненном положении, прибыли русские войска. Хотя их действия ограничивались только городами Надьсебен и Брашшо, и после поражения австрийского корпуса они покинули страну, сохранялась однако опасность, что как царские, так и австрийские войска произведут прорывы со стороны Буковины и Хавашалфельда. Стало необходимым укрепить и постоянно охранять пограничные ущелья. Принимая во внимание, что регулярные войска не имелись в распоряжение в нужном числе, генерал Бем распорядился сформировать в Трансильвании сначала шесть, а потом десять батальонов по охране границ с численным составом 1500 человек каждый.

Новые формирования участвовали летом и осенью 1849 года в боях против русских и австрийских войск, затем после падения Трансильвании они были распущены.

BALLA TIBOR

AZ OSZTRÁK–MAGYAR SAJTÓHADISZÁLLÁS SZERVEZETE ÉS TEVÉKENYSÉGE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN[1]

A császári és királyi sajtóhadiszállás létrehozására vonatkozó első tervezet 1909-ben látott napvilágot, melyben megállapították szervezeti felépítését és azokat a feltételeket, amelyek között a belföldi és a külföldi haditudósítók tevékenységüket folytathatták a hadsereg keretein belül.

A sajtóhadiszállás az előírások szerint az Osztrák–Magyar Monarchia összes fegyveres ereje vezérkari főnökének közvetlen alárendeltségébe tartozott, feladatkörét – a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság utasításai alapján – a teljes katonai sajtószolgálat vezetése és ellátása képezte.[2]

Maximilian von Hoen ezredes (később vezérőrnagy) már a Szerbia elleni mozgósítás után, 1914. július 28-án alakította meg Bécsben a sajtóhadiszállást a Hadsereg-főparancsnokság egyik alosztályaként. A tagjait képező kis csoport 1914. augusztus 11-én hagyta el a császárvárost és érkezett meg első állomáshelyére Duklára. 1914 szeptemberében a sajtóhadiszállást (a Monarchia csapatainak az orosz fronton egyre rosszabbodó hadihelyzetére tekintettel) Poprádra, októberben Zsolnára, majd Alt-Sandecre helyezték át, amely akkor a parancsnokságra és a szárnysegédi hivatalra, a haditudósítók csoportjára, valamint a térparancsnokságra tagolódott. 1914. november 10-én a sajtóhadiszállást kettéosztották: a parancsnokság Teschenben székelt, a térparancsnokság (amelyhez a tudósítók is tartoztak) pedig Zsolnán lelt új otthonra. Később a hadiszállás Nagybiccsére, majd azt követően Mährisch-Ostrauba települt át.

Az osztrák–magyar haderő vezetése a helyváltoztatással arra is ügyelt, hogy a haditudósítók ne állomásozzanak a hadszíntér közvetlen közelében. A fronttól való távoltartásuk az információk ellenőrzését szolgálta. A tudósítók feladata abban állt, hogy a napi rendszerességgel a Hadsereg-főparancsnokságról (amelynek székhelye 1914 őszétől a sziléziai Teschen, majd 1917-től a Bécs melletti Baden volt) beérkező, a hadseregről szóló tudósításokat formába öntötték és kommentárokkal látták el. A naponta kiadott kommünikét a Hadsereg-főparancsnokság sajtóreferense, Edmund Glaise von Horstenau vezérkari őrnagy fogalmazta, azt minden délelőtt általában a császári és királyi haderő vezérkari főnökének (előbb Franz Conrad von Hötzendorf vezérezredes, majd tábornagy, 1917-től pedig Arthur Arz gyalogsági tábornok, majd vezérezredes) helyettese, Franz Höfer von Feldsturm vezérőrnagy, majd altábornagy vagy a főparancsnokság hadműveleti osztályának főnöke személyesen hagyta jóvá.

---

[1] A tanulmány a 2003. augusztus 11-én a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXIX. Kongresszusán, Bukarestben elhangzott német nyelvű előadás bővített változata.

[2] *Schmölzer, Hildegund:* Die Propaganda des Kriegspressequartiers im ersten Weltkrieg 1914–1918. Dissertation. Wien, 1965. 3. o.; *Džambo, Jozo:* Armis et litteris – Kriegsberichterstattung, Kriegspropaganda und Kriegsdokumentation in der k. u. k. Armee 1914–1918. In: *Džambo, Jozo* (Herausgeber): Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung. Teil 1. Beiträge. München, 2003. 12–24. o.

1916. augusztus 14-én a képzőművészcsoportot – amelyhez a sajtóhadiszállásra beosztott hadifestők, hadiszobrászok és hadifényképészek tartoztak – Bécsbe helyezték át.[3]

1917-ben a sajtóhadiszállás a Bécs melletti Rodaunba települt át. 1917. március 15-én Maximilian von Hoen vezérőrnagyot saját kérésére felmentették a sajtóhadiszállás parancsnoki tisztéből. Ennek ellenére azonban a bécsi Hadilevéltár igazgatója maradt. A médiaszervezet új parancsnokává Wilhelm Eisner-Bubna ezredest nevezték ki.

A sajtóhadiszállás feladatai az 1917-ben kiadott szolgálati utasítás értelmében a következőkben álltak: a bel- és külföldi sajtó pozitív befolyásolása, az osztrák–magyar haderőre nézve kedvező értelemben. Erre szolgált a hadiszállás szerkesztőségeinek tevékenysége (a hadseregről és a hadiflottáról szóló félhivatalos jelentések megjelentetésével), a haditudósítók ténykedése, az összefoglaló brosúrák, nyomdatermékek és képeskönyvek kiadása. A sajtóhadiszállás legfelsőbb katonai cenzúrahatóságként is működött, amit a bécsi Hadifelügyelő Hivatalon és a budapesti Hadifelügyelő Bizottságon keresztül fejtett ki (báró Leopold Schleyer von Pontemalghera táborszernagy és szárnysegédje, Kárpáthy Kamilló magyar királyi honvéd őrnagy, majd később alezredes vezetésével), a háború mindenféle képi ábrázolásának cenzúrázásával. A Hadi Felügyelő Hivatalban hetente két-három alkalommal maga a sajtóhadiszállás parancsnoka vagy annak helyettese tartott sajtókonferenciát.

A szervezet feladatkörébe tartozott még a hadsereg magasabb parancsnokságainak tájékoztatása a bel- és a külföldi sajtó legfontosabb eseményeiről, kapcsolattartás a dunai birodalommal szövetséges államok katonai sajtóorgánumaival, az osztrák–magyar hadsereg és a haditengerészet érdekében belföldön és külföldön kifejtett aktív propaganda, a Monarchia és annak hadereje ellen irányuló ellenséges propaganda elhárítása, sőt az uralkodó főhadsegédi hivatalában a sajtószolgálat ellátása (utóbbit 1917. február 20-tól a hadiszállásra beosztott Karl Werkmann százados végezte).[4]

Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás 1917-ben hatalmas apparátussá fejlődött, és az alábbi tizenkét csoportra tagolódott:

1. *A parancsnokság* három személyből állt: *a parancsnok* (az első mozgósítási naptól 1917. március 15-ig Maximilian von Hoen ezredes, illetve vezérőrnagy, 1917. április elsejétől a világháború végéig Wilhelm Eisner-Bubna ezredes) képviselte az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnökét sajtó- és propagandaügyekben. *A helyettes* (a háború kezdetétől Artur von Khuepack zu Ried Zimmerlehen und Haslburg ellentengernagy, 1915. július közepétől gróf Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, majd 1917-től Reich Árpád magyar királyi honvéd ezredes) képviselte a parancsnokot annak távollétében. *A szárnysegéd*et (1914 augusztusától a háború végéig Karl Lustig-Prean von Preanfeld főhadnagy) többek között az összes személyi ügy lebonyolításával és a parancsnoki ügyfélforgalom megszervezésével, továbbá a bel- és külföldi sajtóval történő kapcsolattartással bízták meg.

---

[3] *Mayer, Klaus:* Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k. u. k. AOK im ersten Weltkrieg 1914–1918. Dissertation. Wien, 1963. 14–20. o.; *Broucek, Peter:* Das Kriegspressequartier und die literarischen Gruppen im Kriegsarchiv 1914–1918. In: Österreich und der Grosse Krieg 1914–1918. (Herausgegeben von *Klaus Amann* und *Hubert Lengauer.*) Wien, 1989. 136. o; *Schmölzer:* i. m. 3–6. o.; *Džambo:* i. m. 12–14. o.

[4] *Paupié, Kurt:* Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Band II. Die zentralen pressepolitischen Einrichtungen des Staates. Wien–Stuttgart, 1966. 154. o.; *Schmölzer:* i. m. 11–13. o.; *Mayer:* i. m. 55–56., 122. o.

2. *A haditudósító csoport* osztrák, magyar, szövetséges és semleges részlegre oszlott. Vezetője utazásokat szervezett a frontra és összegyűjtötte a tudósítók jelentéseit. A csoportot kezdetben Maximilian Hoen ezredes, majd 1915. július közepétől gróf Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, később külső irányban Hermann Hässler százados, belső irányban Karl Lustig-Prean főhadnagy vezette. 1917 novemberétől az egész csoport irányítását Franz Ritter des Loges százados, térparancsnok vette át.

Egyes haditudósítók, ritkábban nagyobb újságírócsoportok is lehetőséget kaptak, hogy a frontvonal közelébe jussanak, ahol törzstisztek előadását hallgathatták meg, így a száraz haditudósításokat kommentárokkal láthatták el. A legtöbbször csak olyankor engedélyezték számukra a frontra utazást, amikor egy sikeres osztrák–magyar offenzíva után a győzelem konkrét bizonyítékait is láthatták. Valahányszor a tudósítók hosszabb ideig tartózkodtak egy állomáshelyen, mellékjük általában hadifestőket és hadifényképészeket is beosztottak. Tilos volt a harcban álló csapatok parancsnokaival a hadműveleti helyzetet és a háborús eseményeket taglaló interjúkat készíteni. Csak ritkán tehettek látogatást az egyes hadseregek parancsnokainál, s még ennél is ritkábban készíthettek interjút a Monarchia haderejének vezérkari főnökével. Az újságírók beszámolóit, jelentéseit 1916 októberétől az illető magasabb parancsnokságok cenzúrázták. A hivatalos tudósításokat a bécsi császári és királyi Távirati Levelező Iroda, illetőleg a budapesti Magyar Távirati Iroda adta ki.[5]

A tudósítók eszköztárába a táviratok, a tudósítások különböző válfajai (szemtanújelentések, élménybeszámolók, életrajzi és kommentárral ellátott riportok), tárcák és novellák tartoztak, az utóbbiak gyakran a pillanatnyi valós és érzelmi állapotokat tükrözték.[6]

A haditudósítók felvételét a sajtóhadiszállásra az egyes újságok eszközölték ki a bécsi császári és királyi Hadügyminisztériumnál. A tudósítókat felmentették a csapatszolgálat alól. Tiszti zubbonyt és legénységi sapkát, a bal karjukon egy KPQ (a sajtóhadiszállás – németül Kriegspressequartier – nevének rövidítése) feliratú fekete-sárga karszalagot viseltek. A közös hadsereg katonai igazságszolgáltatásának és fegyelmi büntetőeljárásának vetették alá őket, azonban azoktól az újságoktól kapták fizetésüket, amelyeket képviseltek. Az egyes sajtóorgánumok delegáltjai között konkurenciaharc folyt az információforrásokért, így a szerkesztőségek munkatársaikat magasabb honoráriumokkal motiválták.

3. *A képzőművészcsoport* részben hadköteles, részben önkéntesen dolgozó művészekből állt. Vezetője Georg Sobička tartalékos őrnagy volt. A csoport alárendeltségébe tartozott a képgyűjtő állomás, amelyet 1916 májusában a bécsi Képzőművészeti Akadémia termeiben hoztak létre, és azoknak a képeknek a tárolására, kezelésére, regisztrálására szolgált, amelyeket a propaganda kiállítások céljaira gyűjtöttek és küldtek be.[7]

---

[5] *Schmölzer:* i. m. 13–16. o.; *Broucek:* i. m. 136. o.

[6] *Broucek:* i. m. 137. o.

[7] *Schmölzer:* i. m. 6–8., 13–16. o.; *Mayer:* i. m. 48–49., 142–143. o.; *Džambo:* i. m. 15–17. o.; *Paupié:* i. m. 156–167. o.

Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás haditudósítói és levelezői között jó néhány ismert személy volt. Az osztrákok közül Alexander Roda-Roda (*Neue Freie Presse*), Alice Schalek (*Neue Freie Presse*), Siegfried Geyer (*Grazer Tageblatt*), Theodor Kirchner (*Reichspost*), Hugo Schulz (*Arbeiter Zeitung*), Alfons Adam (*Wiener Presse*), a magyarok közül Bíró Lajos (*Pester Lloyd*), Molnár Ferenc (*Az Est*), Vészi Margit – Molnár Ferenc felesége – (*Berliner Illustrierte Zeitung*), Herczeg Géza (*Pester Lloyd, Pesti Napló*), Pogány József (*Volksstimme, Népszava, Il Lavoratore*), Jászi Oszkár, Szomory Emil nevét kell feltétlenül megemlíteni. A kül-

A művészek beosztása a képzőművészcsoportba (mintegy 150-160 személy tartozott abba)[8] a birodalom mindkét (osztrák, illetőleg magyar) kulturális és oktatási miniszterének beleegyezésével történt. A hadifestők és hadiszobrászok vagy az egyes hadszíntereken a frontvonal különböző részein alkottak, vagy a kapott parancsnak megfelelően, a harctéren készített vázlatokat, és az ott szerzett benyomásaikat a hátországban kész műalkotásokká dolgozták fel. A képzőművészcsoport tagjait a fronton „művészet" vagy „KPQ" feliratú fekete-sárga karszalaggal különböztették meg a harcolóktól.

Azok a művészek, akik tiszti vagy zászlósi rangot értek el, természetesen ilyen egyenruhát viseltek, a többiek (függetlenül attól, hogy hadkötelesek voltak-e, vagy sem) civil ruhát, valamint a karszalag mellett legénységi sapkát hordhattak. Egy szolgát és egy lovat magukkal vihettek. Először az 1915 nyarán és őszén lezajlott sorozások késztettek sok művészt arra, hogy a sajtóhadiszállásra történő felvételüket kérelmezzék.[9] Néhányan – így pl. Zádor István tartalékos főhadnagy – a nehéz frontszolgálat közben komolyabb sebesülést szenvedtek, majd felépülésük után, saját kérelmükre helyezték át őket a sajtóhadiszállás állományába.[10]

A tisztek és a zászlósok a rangjuknak megfelelő jövedelmet kaptak, továbbá nyílt parancsot a szükséges utazásokra, valamint szállást és ellátást, ha a fronton alkottak. A festők, rajzolók és szobrászok mintegy tizennégy napot töltöttek az egyes frontszakaszokon. Hogy ott mit vázoltak, rajzoltak, festettek, mintáztak meg, azt saját belátásukra bízták. Minden, a fronton munkával töltött hét után egy rajzot vagy egy kiállításra alkalmas vázlatot kellett a sajtóhadiszállásnak átadniuk, az azon felül megmaradt műveikkel saját maguk szabadon rendelkeztek. A frontutazások közötti időben vagy szabadságolták, vagy hátországi munkára vezényelték őket, amelyet úgy bizonyítottak, hogy havonta egy olajképet vagy más alkotást köteles példányként kellett leadniuk.[11] A kiállításra alkalmas képek vagy más műalkotások mellett könyvek, újságok, képeslapok számára reprodukciókat is készítettek.[12]

Általában véve a képzőművészcsoportba tartozó művészek egyharmada származott a történelmi Magyarország területéről.[13] Az első világháború művészei nem kizárólag ha-

---

földi tudósítók – akik száma állandóan változott – közül a német Karl Hans Strobl (*Leipziger Neueste Nachrichten*), Leonhard Adelt (*Berliner Tagblatt*), Karl Friedrich Nowak (*Kölnische Zeitung*), Ludwig Ganghofer és Eugen Lennhoff író, Bjoernstjerne Bjoernson norvég költő, Jan Fabricius holland drámaíró, Sven Hedin svéd Ázsia-kutató érdemel külön említést. Rajtuk kívül voltak még svájciak, spanyolok, bolgárok, törökök, oroszok, románok és amerikaiak is a csoportban. Néhány, nem a sajtóhadiszállás kötelékébe tartozó író, mint például Franz Werfel és Hugo von Hofmannsthal, e szervezet megbízásából és jóváhagyásával eladókörutat tartott a semleges és a Monarchiával szövetséges országokban, illetve a megszállt területeken. Ott filozófiai vagy kultúrpolitikai témákról beszéltek, illetőleg saját műveikből tartottak felolvasásokat. Lásd *Broucek, Peter:* Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Band 1. Wien–Köln–Graz, 1980. 406–407. o.; *Uő:* i. m. Wien, 1989. 137. o.; *Džambo:* i. m. 11., 29. o.; *Mayer:* i. m. 52–53. o.

[8] *Mayer:* i. m. 27–30., 57–60. o.

[9] Uo. 27–30. o.

[10] Lásd *Zádor István:* Egy hadifestő emlékei 1914–1918. Budapest, 1934.

[11] *Popelka, Liselotte:* Die Musen schweigen nicht. In: *Džambo:* i. m. 66. o.; *Schmölzer:* i. m. 17–18. o.

[12] *Schmölzer:* i. m. 17–18. o.

[13] 1916 augusztusában összesen 56 magyar művész tartozott a képzőművészcsoportba. Közülük az utókor számára is ismerősen cseng Baransky Emil László festő, Basch Andor festő, Bató József főhadnagy festő, Csáktornyai Zoltán festő, Déry Béla zászlós festő, Divéky József festő, Edvi-Illés Ödön főhadnagy festő, Farkas István zászlós festő, Frank Frigyes festő, Gara Arnold festő, Halász-Hradil Elemér festő, Herman Lipót

difestőkként és hadiszobrászokként dolgoztak, hanem művészi képeslapokat, exlibristerveket, színes litográfiákat, olvasójegyeket, bélyegformátumú zárjegyeket, diplomákat, emlékérmeket és plaketteket is készítettek. Fontos feladatuk volt a hadikölcsönökre felhívó és a hadikiállításokat népszerűsítő plakátok készítése. Az építészek mellett számos haditemető kialakításában is részt vettek.[14]

4. *A belföldi csoport* feladata abban állt, hogy naponta kivonatokat és rövidített összefoglalót készített a belföldi sajtóban megjelent cikkekből. A belföldi csoport kötelessége volt továbbá a frontszínházak, a tábori könyvtárak vezetése, a tábori újságok felügyelete, valamint a filmek belföldi forgalmazása. Vezetője 1917 áprilisától Schön Ernő magyar királyi honvéd őrnagy, a magyar királyi honvédelmi miniszter összekötőtisztje, 1917 novemberétől dr. Friedrich Habietinek főhadnagy volt. A színházi ügyosztályt a csoporton belül 1917 májusában állították fel, élén dr. Gottfried Heinrich hadnagy állt.

1917 áprilisáig színtársulatokat küldtek a frontra és a Monarchia csapatai által megszállt területekre. A színészek száma minden társulatban mintegy 10-20 fő volt. A frontszínházaknak tábori kórházakban, 1918 márciusától pedig már a külföldi hadifogságból hazatért osztrák–magyar katonák táboraiban is elő kellett adniuk. A frontteátrumok előadásai a katonák körében igen népszerűek voltak. 1918 júliusában a sajtóhadiszállás összesen tizennyolc fronttársulat felett rendelkezett.[15]

5. *A cenzúra csoport* feladata általában a cenzúraügyek ellátása, az egyes hadseregeknél tartózkodó haditudósítók nem kielégítő mértékben cenzúrázott cikkeinek és táviratainak cenzúrázása, valamint a bécsi Hadifelügyelő Hivatallal, illetve a budapesti Hadifelügyelő Bizottsággal, továbbá a császári és királyi Távirati Levelező Irodával, illetőleg a Magyar Távirati Irodával történő kapcsolattartás volt. A csoport vezetését többen látták el: dr. Jakob Kowy az osztrák, Okolicsányi-Zsedényi Eduárd tartalékos százados a magyar kormány képviseletében, továbbá dr. Gáspár Artúr miniszteri osztálytanácsos a magyar királyi Belügyminisztérium osztály-, majd főosztályvezetője.

---

hadnagy festő, Horthy Béla festő, Juszkó Béla hadnagy festő, Lénárd Róbert festő, Lukácsy Lajos szobrász, Márffy Ödön főhadnagy festő, Maróti Géza festő, báró Mednyánszky László hadnagy festő, Pogány Gyula festő, Pór Bertalan hadnagy festő, Remsey Jenő festő, Rippl-Rónai József festő, Kisfaludy-Stróbl Zsigmond szobrász, dobai Székely Andor festő, Vadász Miklós festő, Vaszary János festő, Zádor István főhadnagy festő, továbbá Balogh Rudolf fényképész, Dittera Károly fényképész, Gross Andor fényképész, Hehs Aladár fényképész, Jelfy Gyula fényképész, Kaulich Rudolf fényképész, Mikovszky Bertalan főhadnagy fényképész, Révész Imre fényképész neve. Lásd KA Wien, Nachlass B/765 Nr. 2.

Az osztrák származású, illetőleg németajkú hadifestők közül Ferdinand Andri, Alfred Basel, Hugo Ritter von Bouvard, Oskar Brüch, Albin Egger-Lienz, Richard Harlfinger, Karl Hassmann, Ludwig Hesshaimer, Armin Horowitz, Rudolf A. Höger, Albert Janesch, Ludwig Koch, Oskar Laske, Alexander Pock, Max Edler von Poosch, John Adams Quincy, báró August Ramberg, Benjamin Strasser, Roland Strasser, Karl Sterrer voltak a leghíresebbek. Lásd *Dr. Siklóssy László:* A világháború a művészetben. Budapest, 1917. 25–62. o.

[14] *Džambo:* i. m. 70–72. o.

A világháború ideje alatt nyolc alkalommal bocsátottak ki hadikölcsön-kötvényeket Ausztria-Magyarországon. Számos jótékony célú háborús hadikiállítás is nyílt a Monarchia különböző városaiban, pl. Lembergben 1916-ban, Budapesten 1916-ban, 1917-ben és 1918-ban, Bécsben 1917-ben, Székesfehérváron és Szarvason 1917-ben látogathatta azokat a közönség. Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. (Főszerk. *Szijj Jolán.*) Petit Real Könyvkiadó. Budapest, 2000. 241–242. o. A legismertebb plakátokat is készítő művészekről (pl. Bíró Miklós, Divéky József, Székely Andor, Vadász Miklós) lásd bővebben *Rákóczy Rozália:* A Nagy Háború plakátjaiból 1914–1918. Kiállítási katalógus. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 1994.

[15] *Schmölzer:* i. m. 23–26. o.

6. *A külföldi csoport* 1917 júniusától a külföldön megjelenő sajtóból napi rendszerességgel készített kivonatokat, amelyet Auszug aus der Auslandpresse címmel ki is adott, továbbá a Monarchiával szövetséges és a semleges európai államokban forgalmazott filmeket. Vezetője Alfred-Schrötter von Rauhwegen alezredes volt.

7. *A propagandacsoport*ot azért hozták létre, hogy a dunai birodalomban és külföldön politikai, gazdasági, tudományos és művészeti propagandaakciókon keresztül fejtsen ki propagandát. Feladatkörébe tartozott még az Ausztria–Magyarország és annak hadereje ellen irányuló ellenséges propaganda elhárítása, valamint különböző, széles körben terjesztett brosúrák előállítása és művészeti kiállítások megszervezése. A csoportba – amely 1917 áprilisától Ferdinand von Schramm Schiessl von Perstorff őrnagy vezetése alatt állt – egy az osztrák és egy a magyar propagandát irányító referenst osztottak be. Az ellenséges propagandaelhárító-szolgálatot 1918 márciusában hozták létre a csoport kebelén belül, báró Egon von Waldstätten alezredes vezetése alatt. A propagandacsoport adta ki a *Donauland*, a *Revue d'Autriche*, a *Revue d'Hongrie*, 1918 márciusától Kijevben pedig a *Pressedienst Ukraine* című lapokat.

8. *A sajtócsoport* a bel- és a külföldi sajtó befolyásolására szánt összes katonai vonatkozású híranyag feldolgozását végezte. Vezetője 1917. április elsejétől Artur Trojan százados, 1917 májusától Alexander Hübner-Prakisch őrnagy, 1917 novemberétől Artur von Zoglauer alezredes volt, akiknek segítségként egy irodalmárokból álló törzs is rendelkezésükre állt. 1918 februárjában a sajtócsoport alosztályaként jött létre a frontpropaganda csoport, amelynek tagjai a fronton és annak közelében tartózkodó katonák körében hazafias oktatást, felvilágosítást végeztek. A sajtócsoport jelentette meg a francia nyelvű *La Marche sur Trieste*, a *Volk und Heer*, a *Berichte über die Propagandatätigkeit des Kriegspressequartiers* címet viselő újságokat és periodikákat, valamint egy németül és magyarul kiadott frontújságot is *Heimat* és *Üzenet* címmel.

9. *A fényképrészleg* a szerkesztőségi közlemények szövegét képekkel látta el, és szöveg nélküli fényképeket is megjelentetett a különböző újságokban. A fotókat a szövetséges és a háborúban semleges országok sajtójának is elküldte. 1918 áprilisáig 80 000 darab fényképet rögzített és regisztrált. 1917 novemberétől munkáját Nikolaus Schindler százados irányította.

1915 júniusában mindegyik osztrák–magyar hadsereg-parancsnoksághoz vagy a szövetséges német hadseregek kötelékében harcoló császári és királyi hadtest-parancsnokságokhoz egy hadköteles fényképészt vagy illusztrátort osztottak be. A hadműveleti területen dolgoztak a sajtóhadiszállás képzőművész csoportjának hadifényképészei, a bécsi Katonaföldrajzi Intézet vándor fotósai a közös Hadügyminisztérium sajtószolgálatához beosztva és a sajtóhadiszállásnak alárendelve, továbbá az amatőr fényképészek. A felvételeket a sajtóhadiszállás cenzúrázta. 1917 augusztusától a birodalomban nem jelent meg olyan képes újság, amelynek közleményeit a fényképrészleg anyagaival nem befolyásolta a kívánt irányban.[16] A hadifényképészek feladata az volt, hogy az osztrák–magyar fegyveres erőt a belföldi sajtóban, továbbá a dunai birodalommal szövetséges és a háborúban semleges országok sajtójában bemutassák.[17]

[16] *Cornwall, Mark:* The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds. London–New York, 2000. 271. o.; *Schmölzer:* i. m. 32–36. o.

[17] *Mayer:* i. m. 30–32. o.

10. *A filmrészleg*et, amely eredetileg a bécsi Hadilevéltár alárendeltségébe tartozott, 1917 májusában a sajtóhadiszálláshoz csatolták. Feladata abban állt, hogy bel- és külföldön a háborús és propagandafilmek bemutatásával, vetítésével felkeltse az érdeklődést az osztrák–magyar fegyveres erő iránt, továbbá ezen részleg felügyelte a tábori mozikat is. 1918 februárjától hetente egy Sascha-filmhíradót, havonta egy hosszabb, művészileg kidolgozott háborús filmet és havonta egy, a hadifogolytáborokban vagy a központi hatalmak csapatai által elfoglalt egyik országban folyó tevékenységet bemutató hosszabb filmet állítottak elő. A három-négyhetes filmes tanfolyamot végzett tisztek vezetése alatt a hadköteles mozgófilmes szakemberekből álló, háromfős filmes csoportok a fronton, a hadtápterületen és a hátországban (pl. Ausztria–Magyarország hadiiparáról, mezőgazdaságáról, valamint annak városairól és természeti szépségeiről) forgattak. A filmrészleg vezetője 1915. november elsejétől 1917 októberéig gróf Alexander (Sascha) Kolowrat Krakowsky főhadnagy, majd Otto Löwenstein tartalékos százados volt.

11. *Az I (Italien) részleg* feladatát az olasz nyelvű újságok szerkesztése és kiadása képezte, 1917 júniusától Artur von Pelka őrnagy, 1917 novemberétől Hugo Meissl százados irányítása alatt. Az osztály az orosz és az olasz fronton folyó osztrák–magyar frontpropagandát röpiratokkal, továbbá karikatúrákkal is támogatta. Mindezeken felül kiadta a *La Domenica della Gazetta* és a *La Gazetta del Veneto* című lapokat.

12. A sajtóhadiszállás *adminisztratív apparátus*ához a *térparancsnokság* (Alfred Schrötter von Rauhwegen őrnagy, majd Franz Ritter des Loges százados vezetésével), a *kancellária* (Siegfried Schulz százados, majd 1917 áprilisától Julius Montani százados vezetése alatt), az *iktatóhivatal* (1917 májusától Michael Kolar vezette), a *gazdasági csoport* (1917 decemberétől Artur Wolf főhadnagy vezetésével), egy *katonaorvos* (1916 októberétől dr. Gottfried Knall tartalékos ezredorvos) és egy *állatorvos* (Josef Chocholous tartalékos zászlós) tartozott.[18]

A térparancsnokság gondoskodott adminisztratív értelemben a sajtóhadiszállás állomáshelyén tartózkodó személyekről. Parancsnokának a fentebb felsorolt szakhatóságokon kívül még a haditudósító csoport, a törzsszázad, a vonat (trén) osztag, a sofőrök, a segédmunkások és tisztiszolgák, lovak és járművek voltak alárendelve.[19]

1914 augusztusában, az első világégés kitörésekor a császári és királyi sajtóhadiszállás kötelékébe összesen 400 személy tartozott, közülük 78 ember a sajtót képviselte.[20] Legmagasabb személyi állományát 880 fővel 1918 nyarán érte el. A haditudósítók száma mintegy 50-60 fő volt, a képzőművészcsoporthoz kb. 150 személy tartozott.[21]

---

[18] *Schmölzer:* i. m. 9–11., 23–30. o.; *Mayer:* i. m. 55–56., 62–64., 71–74., 77–82., 89–91., 98–105., 143–146. o; *Paupié:* i. m. 156–167. o.

A sajtófőhadiszállás által kiadott időlegesen megjelenő nyomtatványok az alábbiak voltak: *Auszüge aus der Auslandpresse* 1917 márciusától naponta, *Auszüge aus der Wiener Tagespresse* 1917. március 21-től, *Berichte aus dem Felde* csak 1918 januárjában, *Berichte über die Propagandatätigkeit des Kriegspressequartiers* 1917 novemberétől 1918 júliusáig, *Donauland* 1917. március 1-jétől havonta, *La Domenica della Gazetta naponta, L'Eco del Litorale* Triesztben, *Das Feldblatt* 1914 október 26-tól 1918 novemberéig naponta, *Frontzeitung* hetente, *La Gazetta del Veneto* naponta, *La Marche sur Trieste* naponta, *Österreichisch-Ungarische Kriegsberichte* 1915. augusztus 29-től, *Revue d'Autriche, Revue d'Hongrie*. Lásd *Paupié:* i. m. 168–170. o.

[19] *Mayer:* i. m. 113. o.

[20] *Paupié:* i. m. 148. o.

[21] *Mayer:* i. m. 120–121. o.; *Paupié:* i. m. 155. o.; *Džambo:* i. m. 11. o.

1918 őszén bekövetkezett az időközben már tizenkét részleget magába foglaló sajtóhadiszállás fokozatos felszámolása. A haditudósító, a propaganda- és a képzőművészcsoport októberben szüntette be működését, legtovább a belföldi és a külföldi csoport, továbbá a fényképrészleg, valamint az adminisztratív apparátus maradt meg, azonban azok is csak 1918. december 15-ig léteztek.[22] A képzőművészcsoport képgyűjtő állomása teljes anyagát átadta az osztrák hadsereg múzeumának. A sajtóhadiszállásra vonatkozó dokumentáció egy részét a világháború végén megsemmisítették.[23]

A modern értelemben vett propaganda a Nagy Háború idején jelent meg először a történelemben, s rövid időn belül megmutatta hatalmát és lehetőségeit a fronton harcoló katonák, valamint a hátország mozgósítására. Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás első világháború alatti tevékenysége nagymértékben a háborús propaganda szolgálatában állt, sőt határozottan kijelenthetjük, hogy a háborús propaganda intézményesült eszköze volt.

Eisner-Bubna az egyik újonnan kiadott szolgálati rendeletben a császári és királyi sajtóhadiszállás tevékenységét propagandaintézményként határozta meg. „A sajtószolgálat propagandaszolgálat. Mindkettő azon legfontosabb eszközökhöz tartozik, amelyek a haderő tekintélyét bel- és külföldön emelik. Minden katonai hatóság kötelessége, hogy a sajtóhadiszállás ténykedését messzemenő támogatásával segítse elő. Ez érvényes természetesen a haditudósítók által készített fronttudósításokra is."[24]

A külföldön folytatott császári és királyi katonai propagandamunkát 1917 márciusától szintén a propaganda központi szervének, fórumának tartott sajtóhadiszállás irányította.[25]

A Monarchiával szövetséges és a világháborúban semleges országokban az ott szolgálatot teljesítő császári és királyi katonai attasék fejtettek ki intenzív külföldi propagandát. 1917 októberétől a katonai attasék törzséhez tartozó sajtó- és propagandatisztek (Bernben, Stockholmban, Hágában, Berlinben, Isztambulban, Szófiában és Kijevben) voltak felelősek a propagandaintézkedésekért. Ők 1918 januárjától havi sajtó- és propagandajelentésben foglalták össze az elmúlt időszakban folytatott tevékenységüket.[26]

A sajtóhadiszállás számos újságírónak, írónak és képzőművésznek nyújtott lehetőséget, hogy elkerülje a fegyveres háborús szolgálatot, és helyette a dunai birodalom háborús propagandagépezetében tevékenykedjen. Az újságírókat lényegében ezen jól működő gépezet kiszolgálóivá fokozták le, akiknek a feladata főként abban állt, hogy a világégés második évétől kezdve egyre csökkenő háborús lelkesedést kitartásra buzdító jelszavakkal dicsérjék.[27]

Hoen vezérőrnagy, valamint utódja, Eisner-Bubna ezredes egyik leghatékonyabb és funkcióját legjobban betöltő első világháborús propagandaeszközének a képzőművészcsoport tagjainak alkotásaiból rendelkezett művészeti kiállítások bizonyultak, amelyek

---

[22] *Džambo:* i. m. 27. o.; *Paupié:* i. m. 152–153. o.; *Mayer:* i. m. 126–127. o.

[23] *Džambo:* i. m. 28. o.

[24] Uo. 14. o.

[25] *Schmölzer:* i. m. 263. o.

[26] *Schmölzer:* i. m. 36–42. o. Példának okáért a szövetséges Németország fővárosában, Berlinben báró Jósika Gábor tartalékos lovassági százados volt a császári és királyi sajtó- és propagandatiszt.

[27] *Elmer, Alexander:* „Der Bohemien unter den Generälen." Maximilian Ritter von Hoen (1867–1940) ein österreichischer Historiker und Militärjournalist. Dissertation. Wien, 1982. 516. o.

bevételét jótékonysági célokra fordították. Azokat (mint azt korábban is említettük) a sajtóhadiszállás propagandacsoportja szervezte. Több mint negyven kiállítást, tárlatot rendeztek a Monarchia területén és a baráti, valamint az európai semleges országokban. A közönség a háborús művészek műalkotásait tekintélyes számban vásárolta meg.[28] A sajtóhadiszállás minden ilyen rendezvényre plakátokat, valamint igen gazdagon illusztrált katalógusokat készített.[29]

Az Osztrák–Magyar Monarchiában, valamint a birodalom hadserege által megszállt területeken élő tömegek meggyőzésének és befolyásolásának eszközeként a vizualitás is nagyon fontos szerepet kapott. Az első világégés volt az első háború, amelyben a fényképezés, mint dokumentáló és propagandaeszköz kiemelkedő szerepet játszott. Először alkalmaztak ugyanis fényképeket rendszeresen és tudatosan propagandacélokra.

A császári és királyi háborús filmpropagandát 1917 májusától szintén a sajtóhadiszállás irányította. A leforgatott filmek egyértelműen propagandacélokat szolgáltak, azokat bel- és külföldön egyaránt terjesztették.[30]

Minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy Ausztria–Magyarország propagandatevékenysége az első világháborúban az antanthatalmaké, illetve a szövetséges Németországé mögött maradt. Ennek alapját elsősorban a relatíve kisebb katonai költségvetésben propagandacélokra rendelkezésre álló szerényebb pénzeszközök képezték. Feltétlenül kiemelendő azonban, hogy a Monarchia és haderejének soknemzetiségű voltához képest a frontpropaganda – párosulva a csapatvezetés megfelelő teljesítményével – jó eredményeket mutatott fel. Ennek egyik ékes bizonyítéka, hogy az erőteljes ellenséges agitáció 1918 előtt csupán csekély hatást gyakorolt a birodalom délszláv, elsősorban horvát nemzetiségű katonáira.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a különböző médiák szerepe az egyes hadviselő és semleges országok bel- és külföldön kifejtett propagandájában már az első világháború idején is éppen olyan fontos volt, mint a XX. század folyamán később végbement és a napjainkban is zajló háborúkban. Kiváló példa minderre a több mint négy esztendőn át jól működő osztrák–magyar sajtóhadiszállás tevékenysége.

---

[28] *Elmer:* i. m. 545. o.; *Džambo:* i. m. 68–69., 75. o.

[29] Az első háborús képkiállítást 1915 októberében a bécsi Künstlerhausban rendezték. Azon negyven, a sajtóhadiszállásra beosztott festő 547 művét tekinthették meg a látogatók. 1917 májusáig összesen huszonhat kiállítást rendeztek, azok közül négy Bécsben (pl. 1915 októberében, 1916 májusa és októbere között), kettő Budapesten (1916 január–februárjában, 1917 februárjában, mindkettő a Nemzeti Szalonban), tíz a Monarchia más városaiban (pl. Grazban 1916 február–márciusában, Zágrábban 1916 áprilisában, Salzburgban 1916 október–novemberében, Brünnben 1916 novemberében, Prágában 1916 november–decemberében, Innsbruckban 1916 november–decemberében, Bregenzben 1916 decembere és 1917 januárja között, Reichenbergben 1917-ben), egy Stuttgartban (1916 májusától szeptemberig), egy Zürichben (1916 május–júliusban), egy Baselben (1916 októberében) és egy Bernben (1916 júliusától szeptemberig) volt látható. Eddig az időpontig a sajtóhadiszállás képzőművészcsoportjába tartozóknak összesen 7441 műalkotását állították ki és azokért 16 365 koronát fizettek, ezt az összeget azután a hadigondozás céljaira használták fel. További kiállításokat rendeztek még 1917 folyamán Stockholmban, Christianiaban, Amszterdamban, Hágában, május–október között Bécsben, július–augusztusban Triesztben, Bozenben, 1917 decembere és 1918 januárja között Lipcsében, majd Hamburgban, Frankfurtban, Kölnben, az 1918-as évben május–júniusban Budapesten, április–július között Bécsben. Az Isonzó-kiállítást 1917 decembere és 1918 januárja között Berlinben, ezt követően Drezdában, Münchenben, Kölnben, Stuttgartban mutatták be. Lásd *Popelka, Liselotte:* Bilder aus dem Ersten Weltkrieg. Heeresgeschichtliches Museum in Wien. 1961. 4. o.; *Uő:* Vom „Hurrah" zum Leichenfeld. Gemälde aus der Kriegsbildersammlung 1914–1918. Heeresgeschichtliches Museum, Wien. 1981. 6–9. o.; *Schmölzer:* i. m. 18–23. o.

[30] *Schmölzer:* i. m. 27–32. o.

Tibor Balla

THE ORGANISATION AND THE ACTIVITY OF THE AUSTRO–HUNGARIAN MILITARY PRESS QUARTERS IN THE FIRST WORLD WAR

Summary

In the study, the author discusses the organisation and the First World War activity of the Austro–Hungarian Military Press Quarters, which employed 400 members in August 1914, and 880 in 1918.

The study deals with the events that led to the establishment of the Military Press Quarters at the outbreak of the war, and introduces its circumstances.

In the beginning, the Military Press Quarters were divided into four sections only, but this number had increased by 1917, when there were twelve major departments. The author provides the reader with details concerning the location, the tasks and the leaders of these units, focusing on the activity of the war correspondents and artists employed by the Military Press Quarters, either at the front or in the hinterland, and listing the best-known names in detail.

The author points out that the Military Press Quarters served as the central organ of war propaganda during the First World War in the Austro–Hungarian Monarchy, displaying activity both at home and abroad. As for efficiency, however, Austro–Hungarian propaganda was behind her German ally and the Entente powers.

Tibor Balla

L'ORGANISATION ET L'ACTIVITÉ DU QUARTIER AUSTRO-HONGROIS DE LA PRESSE DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

Dans son étude, l'auteur résume l'histoire organisationnelle du quartier austro-hongrois de la presse – 400 personnes en août 1914 et 880 en 1918 – ainsi que leurs activités durant la première guerre mondiale.

Il informe le lecteur sur les événements qui ont précédé la création du quartier de la presse et sur les conditions de sa mise en place au moment du déclenchement de la guerre. Il énumère ses différentes sections – 4 au départ et 12 en 1917 – ainsi que leurs lieux d'activité, leurs missions principales et les chefs des groupes.

Balla détaille surtout les activités des groupes de correspondants de guerre et de plasticiens en énumérant les noms des correspondants connus travaillant sur le front ainsi que ceux des artistes du front ou de l'arrière-pays.

L'auteur de l'étude constate que le quartier de la presse était l'organe central de la propagande de guerre menée à l'intérieur et à l'extérieur de l'Autriche-Hongrie durant la guerre, mais l'efficacité de cette propagande était inférieure à celle de l'Allemagne alliée ou des pays de l'Entente.

Tibor Balla

DIE ORGANISATION UND TÄTIGKEIT DES ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN PRESSEQUARTIERS IM ERSTEN WELTKRIEG

Resümee

Der Verfasser fasst in der vorliegenden Studie die Organisationsgeschichte und die Tätigkeit des österreichisch-ungarischen Pressequartiers während des Ersten Weltkrieges zusammen. Das Quartier hatte im August 1914 insgesamt 400, 1918 bereits 880 Mitarbeiter.

Der Leser hat die Möglichkeit, die Vorgeschichte der Aufstellung des Pressequartiers und die Umstände seiner Errichtung zum Zeitpunkt des Ausbruchs des Weltkrieges kennen zu lernen.

Der Verfasser zählt auf, aus welchen zwölf größeren Gruppen das Pressequartier 1917 bestand, das zu Beginn ursprünglich nur vier Abteilungen umfasst hatte. Er erklärt, wo die einzelnen Gruppen örtlich tätig waren, welche wichtigen Aufgaben sie verrichteten und wer die Leiter dieser waren.

Die Studie behandelt die Tätigkeit der Gruppe der Kriegsberichterstatter, sowie der Bildenden Kunst, zählt detailliert die bekannteren Berichterstatter und Korrespondenten auf, die an den Fronten der Monarchie arbeiteten, bzw. geht auch auf diejenigen darstellenden Künstler ein, die an den Fronten und im Hinterland tätig waren.

Der Verfasser stellt fest, dass das Pressequartier während des Ersten Weltkrieges das zentrale Organ der im In- und Ausland geführten Kriegspropaganda Österreich-Ungarns war, dass es aber hinsichtlich der Effizienz der geführten Propaganda hinter der von Deutschland und den Entente-Mächten zurückbleibt.

Тибор Балла

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ ПРЕССЫ В ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

Автор обобщает в своей статье историю организпации австро-венгерского военного центра печати и его деятельность в первой мировой войне, и знакомит читателя с предпосылками содания военного центра печати и условиями его создания во время начала войны.

Он показывает, что в начале военный центр печати, расчленявшийся всего навсего на четыре отделения, к 1917 году состоял из двенадцати более крупных групп, описывает, где были расположены рабочие места отдельных групп и какие важные задачи они выполняли, называет их руководителей.

Наиболее подробно автор описывает деятельность группы военных корреспондентов и художествнной группы, он подробно приводит фамилии и имена наиболее известных коррспондитов и спецкоров-информаторов, работавших на фронте Монархии, а также имена художников, работавших на фронте и в тылу страны.

Автор статьи констатирует, что корреспондентский центр Австро-Венгрии был центральным органом военной пропаганды как в тылу, так и на фронте в период первого мирового пожара, однако в отношении проведенной им военной пропаганды он был слабее аналогичного органа Германии и пропагандистских организаций держав Антанты.

BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT

A MAROSVÁSÁRHELYI 27. SZÉKELY KÖNNYŰ HADOSZTÁLY TÖRTÉNETE MEGALAKULÁSÁTÓL 1944 SZEPTEMBERÉIG

Felállítása és békehadrendi szervezése

1939-től a magyar politikai és hadvezetés több ízben próbálkozott az elcsatolt erdélyi területek visszaszerzésével. A lehetőséget Szovjetunió Románia irányába 1940. június 26-án, az 1918. évi intervenció alatt megszállt besszarábiai és észak-bukovinai területek visszaadására tett ultimátuma jelentette, melynek hatására a magyar kormány is a területi igényeinek követelése mellett döntött. A kormány a Legfelső Honvédelmi Tanáccsal egyetértésben már június 27-én elrendelte a teljes honvédség mozgósítását. A román határra elsősorban határvadász, illetve V. és VI. hadtestbeli alakulatok csoportosultak. A többi alakulatok állomáshelyeiken tettek előkészületeket a vasúti szállításra s a tiszántúli felvonulásra.

Az 1940. augusztus 16. és 24. között az erdélyi és székelyföldi területek kérdésében Turnu Severinben folytatott román–magyar tárgyalások eredménytelensége következtében a magyar kormány a fegyveres beavatkozás mellett döntött. Augusztus 26-án elrendelte mindhárom hadseregének felzárkózását a magyar–román határra. A hadművelet augusztus 28-án kezdődött volna.

Hitler nem nézhette tétlenül a saját szövetségi rendszerén belül kialakult pattanásig feszült helyzetet, de a magyar–román ellenségeskedés mérsékeltebb formáját fenn akarta tartani. 1940. augusztus 30-án, miután mindkét fél benyújtotta igényét a területi viszonyok módosítására, a bécsi Belvedere palotában olasz közreműködéssel megszületett döntés értelmében Észak-Erdély és a Székelyföld visszakerült Magyarországhoz. A második bécsi döntés következtében visszacsatolt mintegy 43 000 km^2-nyi területet 1940. szeptember 5. és 13. között szakaszosan szállták meg a magyar csapatok. Közülük a IX. hadtest megszervezéséig, a Honvéd Vezérkar főnökének szeptember 13-i rendelkezése értelmében, csak néhány seregtest maradt erdélyi területen, nevezetesen az 1. hadsereg- és a gyorshadtest-parancsnokság, a VI., VII. hadtest, illetve az 1. és 2. gépkocsizó dandár.

A magyar katonai vezetést a területnövekedés új helyzet elé állította. Szükségessé vált ugyanis az újonnan visszacsatolt terület katonai megszervezése. A HM ezen évi hadseregfejlesztési rendelkezése, amely október 1-jétől lépett volna életbe, az új helyzetre való tekintettel már nem volt alkalmazható. Az október 7-én kelt újabb minisztériumi rendelkezés már részleteiben is tartalmazta a visszakapott terület katonai megszervezését.

Az 1940/41. évi békehadrend egyik fő célja Észak-Erdély területén egy új hadtest felállítása volt a jugoszláv, német és szlovák határon lévő határvadász-zászlóaljak és egyéb alakulatok összevonásával és áthelyezésével. Ugyanakkor szükségessé vált a határvadász-alakulatoknak a megváltozott viszonyoknak megfelelő átszervezése és a visszatért területek helyőrségekkel és katonai hatóságokkal való benépesítése. A határvadász-alakulatok hadrendjének belső (tűzerő, páncélelhárítás és légvédelem) megerősítése, a

hegyi, tüzér- és páncélosalakulatok fejlesztése, valamint a rendelkezésre álló emberanyag – a visszatért területek újoncainak befogadásával – minél teljesebb kihasználása is az új hadrend fejlesztését célozta.[1]

Az észak-erdélyi hadrendszervezési munkálatok 1940. október 7-én kezdődtek meg, majd a mielőbbi működés elkezdése érdekében az 1. hadsereg-parancsnokság Szolnokról Kolozsvárra történt, 1940. november 1-jei áthelyezésével folytatódtak.[2]

Az 1. hadsereg-parancsnokság alárendeltségében, az I–VIII. hadtestparancsnoksághoz hasonló hadrenddel, Kolozsvár székhellyel egy új hadtestparancsnokságot, a IX.-et állították fel. A parancsnokság megalakulásához szükséges helyi feltételek nem voltak adottak. Ezért az újonnan felállításra kerülő IX. hadtestparancsnokság 1940. november 4-én Budapesten, a Nándor laktanyában alakult meg, és ott tette meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy november 15. és 20. között Kolozsvárra érkezzen és működését november 20-ával megkezdje. Az I. hadtestparancsnokság a Nándor laktanyát november 1-jétől kiüríttette, és a legszükségesebb irodai berendezési tárgyakkal ellátva az új hadtestparancsnokság rendelkezésére bocsátotta. Ugyanakkor a HM illetékes osztályai és szervei intézkedtek annak érdekében, hogy az új hadtestparancsnokság állományába áthelyezett személyi és gépkocsi állomány november 3-ig a laktanyába beérkezzen és november 4-én 8 órakor a parancsnokságon jelentkezzen. A IX. hadtestparancsnokság már november 4-től kiadhatta az alárendelt alakulatai számára szükségesnek mutatkozó előzetes intézkedéseit.[3] Állományát különleges, határvédelmi és határbiztosítási feladatára való tekintettel külön felemelték.[4]

A IX. hadtestparancsnokság megalakulása után a hadtest kötelékében felállították a 25. (Nagyvárad), a 26. (Dés) és a 27. gyalogdandár-parancsnokságokat (Marosvásárhely).[5] Ugyanakkor véglegesen Erdélybe irányították a 3. határvadászdandár-parancsnokságot, ahol 9.-re átszámozva Gyergyószentmiklósra került.[6] Békehadrend szerint a dandárok egy gyalogezreddel és egy háromüteges fogatolt tüzérosztállyal rendelkeztek. A gyalogezredek mozgósítás esetén állították fel ikerezredüket úgy, hogy az anyaalakulat saját tényleges tiszti, altiszti és legénységi állományának felét az ikerezrednek engedte át, és az anya-, illetve az újonnan felálló gyalogezredet bevonuló tartalékosokkal töltötték fel. A tüzérség esetében a meglévő osztályparancsnokság ezredparancsnoksággá szerveződött, és ütegei ikreződése után négy üteggel felállította második osztályát. A 27. gyalogdandár-parancsnokság és alárendelt alakulatai részére az elnevezésben – a területi kiegészítésekből kifolyólag – a „székely" megnevezést rendszeresítették. A gyalogdandár kinevezett parancsnoka 1940. november 15-től Kolthay Ferenc[7] tábornok (később altábornagy) lett.

---

[1] Hadtörténelmi Levéltár, HM Elnöki (a továbbiakban: HL HM Eln.) I. a. 40400/1940.

[2] Uo.

[3] Uo.

[4] Uo.

[5] Uo.

[6] *Illésfalvi Péter:* A magyar királyi honvédség hegyicsapatainak szervezete, kiképzése és felszerelése 1939–1940-ben. Egyetemi diplomamunka. Budapest, 1998. (Másolata a szerző birtokában.)

[7] Kolthay Ferenc (Komárom, 1891. november 9 – Várvölgy, 1955. október 10.) altábornagy. Az erdélyi bevonulás előtt, 1940. július 1-jén léptették elő tábornokká. 1940. november 15-én kinevezték az újonnan ala-

A 27. gyalogdandár-parancsnokság alárendeltségében, Marosvásárhelyen, a volt Bethlen Gábor utcai[8] laktanyában a 27. gyalogezred-parancsnokságot hat alacsony állományú[9] határvadász-zászlóalj puskás és géppuskás századaiból, valamint e zászlóaljak közvetlenjeiből[10] az alábbiak szerint hozták létre:

27/I. zászlóalj a 14. (Szigetvár) és 15. (Villány) határvadász-zászlóaljak puskás és géppuskás századaiból, valamint a zászlóaljközvetlenekből (parancsnokság Sepsiszentgyörgyön);

27/II. zászlóalj a 4. (Losonc) és 5. (Ipolyság) határvadász-zászlóaljak puskás és géppuskás századaiból, valamint a zászlóaljközvetlenekből (parancsnokság Székelyudvarhelyen);

27/III. zászlóalj az 1. (Rimaszombat) és 29. (Rozsnyó) határvadász-zászlóaljak puskás és géppuskás századaiból, valamint a zászlóaljközvetlenekből (parancsnokság Marosvásárhelyen).[11]

A 27. árkászszázadot a fenti zászlóaljak árkászszakaszaiból alakították meg, és ideiglenesen Szatmárnémetibe helyezték.[12] Az ezred első kinevezett parancsnoka, Császy József ezredes[13] 1940. november 15-től töltötte be tisztségét.

Az új zászlóaljak megalakítását az 1., 5., és 15. határvadász-zászlóaljak parancsnoksága hajtotta végre. A többi határvadász-zászlóalj parancsnokságainak részeit az ezredparancsnokság felállítására használták fel. A megalakult zászlóaljak egyenként három puskás és egy géppuskás századból, valamint a zászlóaljközvetlenekből álltak. A századok az egyéni kézifegyverek mellett, kezdetben szakaszonként egy golyószóróval, a géppuskás századok pedig 12 géppuskával rendelkeztek. A puskás századok úgynevezett nehézfegyverszakaszai két-két nehézpuskával, aknavetővel és állványos golyószóróval voltak felszerelve. A tűzerő növelése érdekében a zászlóaljak puskás századainak fegyverzetét négy golyószóróról 12-re (köztük négy állványos golyószóróra) emelték, és két gránátvetővel is ellátták azokat. Az állványos golyószórók szállítására a századoknál golyószórónként egy-egy málhásállatot rendszeresítettek. Békeszervezésben összesen csak három málhásállatot vettek igénybe.[14]A puskás és géppuskás századok rendfokozat nélküli sorlegénységi állományát a rendszeresített új hadrendnek megfelelően felemelték.

---

kult marosvásárhelyi 27. székely gyalogdandár, majd könnyű hadosztály parancsnokává. 1942. november 1-jével altábornagy. 1943. február 1-jén nyugállományba vonult. A szovjet csapatok elől 1945 márciusában Ausztriába menekült, ahonnan 1946 januárjában tért haza.

[8] Ma Vársétány.

[9] A magas állományú géppuskás század 12 rendszeresített géppuskával rendelkezett. Ezzel szemben az alacsony állományú géppuskás században csak 6 géppuskát rendszeresítettek.

[10] A zászlóalj-parancsnokság közvetlen alárendeltségébe az alábbi alosztályok tartoztak: zászlóaljtörzs, távbeszélő-, aknavető-, páncéltörőágyús- és árkászszakaszok, zászlóaljvonat, valamint a gazdasági hivatal.

[11] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

[12] Uo.

[13] Császy József (Vágkohány 1890. január 17 – Szovjetunió 1947) ezredes. Az erdélyi bevonulást követően, 1940. november 15-én Marosvásárhelyre, a 27. székely honvéd gyalogezredhez irányították, ahol december 1-jén ezredparancsnoknak nevezték ki. Tisztségét 1942. október 1-jéig töltötte be. 1945. február 17-én szovjet hadifogságba került, ahol 1947 folyamán nyoma veszett.

[14] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

A felállító határvadász-zászlóaljak visszamaradó különítményeiből[15] alakult meg az új gyalogzászlóaljak visszamaradó különítménye, a felállító határvadász-zászlóaljak gazdasági hivatalai képezték az új gyalogzászlóaljak gazdasági hivatalait.[16] A megszűnő visszamaradó különítmények és gazdasági hivatalok feleslegessé vált tisztjeinek és hivatásos legénységének más beosztásba történt áthelyezéséről külön intézkedtek. A 27/I. zászlóalj állományát, mint határvédelemben közreműködő gyalogzászlóaljét, a rendszeresített gyalogzászlóaljak állományához képest felemelték.[17]

A gyalogos alakulatokhoz hasonlóan, a 27. gyalogdandár alárendeltségében, a marosvásárhelyi Kossuth Lajos utcai laktanyában, a megszálló határvadászütegekből a 27. tábori tüzérosztályt[18] az alábbiak szerint állították fel:

1. ütege a 14. és 15. határvadászütegek tényleges kereteiből;

2. ütege a 4. és 5. határvadászütegek tényleges kereteiből;

3. ütege az 1. és 29. határvadászütegek tényleges kereteiből.[19]

A területi kiegészítésből kifolyólag elnevezésében, akárcsak a gyalogdandár és a gyalogezred esetében, a „székely" megjelölést alkalmazták. Első parancsnokaként Bálint József[20] alezredest nevezték ki. Fegyverzetét az 1940/41. szervezési évben a többi tüzérosztállyal együtt egységesítették,[21] s ennek értelmében ütegei számára a következő löveganyagot rendszeresítették:

az 1. ütegnél: 14/A (14) M. 10 cm-es könnyű tarack;[22]

a 2. ütegnél : 37 M. 10,5 cm-es könnyű tarack;[23]

a 3. ütegnél: 14/39 M. 15 cm-es közepes tarack.[24]

---

[15] A visszamaradó különítmény (röviden VMK) a békeállományú csapattest azon részlege volt, amely a mozgósítással, személyi utánpótlással kapcsolatos teendőket végezte, és nyilvántartotta az alakulatokhoz behívandó tartalékosokat. A bekövetkezett mozgósítás után a VMK póttestté alakult, amely bevonultatta az általa kijelölt tartalékos tiszti és legénységi állományt, felszerelte, kiképezte azokat, intézte az elvonult csapat személyi és anyagi ügyeit és összeállította a pótlásként, hadműveleti területre induló menetalosztályokat és osztályokat.

[16] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

[17] Uo.

[18] Uo.

[19] Uo.

[20] Bálint József (Székelykeresztúr, 1892. február 20 – ?) ezredes. Az erdélyi bevonulást követően, 1940. december 1-jétől alezredesi, majd 1941. május 1-jétől ezredesi rendfokozatban a marosvásárhelyi 27. székely tábori tüzérosztály parancsnoka. Tisztségét 1943. szeptember 1-jéig töltötte be, amikor kinevezték a kolozsvári IX. hadtest fegyver- és tüzér javító műhelyének parancsnokává. Észak-Erdély kiürítését követően egységével Tanakaljra, majd onnan Naumburgba vonult vissza, ahol 1945. április 14-én francia hadifogságba esett. A fogságból 1946. április 8-án került haza.

[21] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

[22] Az 1914 M., illetve 1914/A M. 10 cm-es könnyű tábori tarack, lövegpajzzsal ellátott szekrényes lövegtalpú tüzérségi tüzeszköz, melynek teljes súlya tüzelőállásban mintegy 1420 kg volt. Lövedékének tömege 6,5, illetve 13,75 kg, kezdősebessége 422, illetve 399 m/s, hatásos lőtávolsága pedig 8000, illetve 8870 m volt. A löveget lóval, illetve gépjárművel, egy egységben vontatták.

[23] Az 1937 M. 10,5 cm-es könnyű tábori tarackot a m. kir. honvédség Németországtól vásárolta. Tömege 1900 kg, lőtávolsága 10 760 m. Terpesz lövegtalp típusú, lövegpajzzsal és csőszájfékkel ellátott tüzérségi eszköz volt, melyet lóval és gépjárművel egyaránt, egy egységben vontattak.

[24] A 14/39 M. 15 cm-es közepes tábori tarack az 1914 M. típusú tarack modernizált változata. A MÁVAG üzemeiben gyártották. Tömege 2965 kg, lőtávolsága 10 690 m. Szekrényes lövegtalp típusú, lövegpajzzsal és

Az előírt löveganyag kiszállításáig az ütegek felszerelése a fogatolt hegyiágyús[25] löveganyag maradt. Átfegyverzésükről a HM III. Csoportfőnöksége[26] külön intézkedett. A tüzérosztálytörzs felállításához szükséges hivatásos személyi állomány áthelyezéséről a HM 10., legénységi ügyekkel foglalkozó osztálya rendelkezett, míg az osztálytörzs nem hivatásos részét az 1–3. ütegek két évet szolgáló sorlegénységéből alakították meg.[27] Az újonnan megalakult tüzérosztály parancsnoki állománya és a gazdasági hivatal főnöke kijelölt állomáshelyeikre már a csapatok megalakulása előtt megérkeztek.[28]

A HM 1940. október 21-én kiadott rendelete értelmében az alakulatok felállításához szükséges sorlegénységet úgy kellett útba indítani, hogy azok 1940. november 16-ig az erdélyi helyőrségeikbe megérkezzenek és ott az állomásparancsnokságon vagy annak hiányában a katonai közigazgatási parancsnokságon jelentkezzenek.[29] A sorköteles állomány tényleges szolgálati kötelezettségének időtartamát az 1939 évi II. törvénycikk értelmében három évben határozták meg: az újonnan felállított hadtest területén véglegesen elhelyezett alakulatok, a méneskar, valamint a rendes szolgálatra kötelezettek és karpaszományosok a kétévi tényleges szolgálat letöltése után, 1940. november 20-tól kerülhettek tartósan szabadságolt viszonyba. Ezzel szemben a másodéves – 1938/39. szolgálati évben bevonult – nem karpaszományos[30] sorlegénységet a tényleges szolgálat 3. évének 1941. március 1-jéig terjedő részére visszatartották és a rendszeresített állományon felül vezették.[31] Az 1940/41. évi újoncszükséglet fedezését és az Erdély területén végrehajtott behívások részletes szabályozását a HM 10. osztálya végezte. A szabályozás értelmében az újoncok 1940. december 2-án vonultak be tényleges szolgálatra. Ugyanakkor megkezdték az 1916-os és annál fiatalabb évfolyamú dél-erdélyi menekültek, valamint azon idősebbek nyilvántartásba vételét, akik önként jelentkeztek. A karpaszományos újoncszükségletet 1000 főben állapították meg.[32]

---

csőszájfékkel ellátott tüzérségi eszköz volt, melyet lóval, két egységben – külön-külön a csőkocsit és a lövegtalpkocsit – vontattak.

[25] Az Osztrák–Magyar Monarchia idején rendszeresített 1915 M. 7,5 cm-es hegyiágyúról, illetve annak átalakított típusairól van szó, melyeket a m. kir. honvédség viszonylag nagy számban használt 1945-ig. A hét egységre szétszerelhető és öszvérekre málházható alaptípust 1939-től a málházott hegyiágyús ütegeknél, a módosított 15/31 M. típust a huszárütegeknél és az ugyancsak módosított 15/35 M. típust pedig a nem hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak fogatolt hegyiágyús ütegeinél és a tábori tüzérosztályoknál rendszeresítették. Az egyes lövegek súlya, típustól függően 614-770 kg, a lőszer tömege 6,5 kg, kezdősebessége 350 m/s, hatásos lőtávolsága pedig 7600 m volt. A tüzeszköz lövegpajzzsal és szekrényes lövegtalppal volt felszerelve. A második világháború idején ezek a lövegek, bár a korszerűsített 31 M. lőszert használták, már elavultak voltak.

[26] A HM III. Csoportfőnökség hatáskörébe tartozott a m. kir. honvédség minden anyagi vonatkozású ügye. A csoportfőnökség elnevezése 1942. május 1-jétől Anyagi Főcsoportfőnökségre változott.

[27] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

[28] Uo.

[29] HL HM Eln. I. a. 61728/1940.

[30] A m. kir. honvédségben az érettségi vizsgával rendelkezők ún. karpaszomány viselésére voltak jogosultak, melyet a zubbony és a köpeny mindkét ujján viseltek. A karpaszomány egy néhány milliméter vastag, felfelé csúcsosodó, ék alakú sárga paszomány volt, közepén fegyvernemi színű csíkkal (pl. gyalogság: fűzöld, tüzérség: buzérvörös stb.). A karpaszományosokból képezték a honvédség tartalékos tisztjeit.

[31] HL HM Eln. I. a. 40400/1940.

[32] Uo.

A bevonult újoncok kiképzésének feladata kezdetben az anyaországból átvezényelt kiképzőtisztekre hárult. Az újoncképzésre Harmat Ferenc[33] (Marosvásárhely) tartalékos zászlós így emlékszik vissza: „1941. október 6-án kaptam a behívót... és megkezdtem a katonai szolgálatot egyszerű karpaszományos honvédként... Körmendy főhadnagy[34] úr volt a kiképző-tisztünk... mindenre megtanítottak amire lehetett különösen arra, hogy a nehézségeket bírjuk, tekintettel arra, hogy az ország már háborús előkészületben volt. Minket elég komolyan edzettek minden szempontból. Meg kellett tanuljuk a fegyverek használatát, a parancs teljesítését. Kiképző őrmestereket Jutasról kaptunk, amely egy nevezetes és kemény altiszti kiképzőtábor volt.[35] Ők képeztek két éven át, s bizony megtanultuk hogy kell az ágy alatt fölseperni, ha valami nem volt tiszta, s mért kellett vasárnap bent maradni a laktanyában, ha a bakancsból egy vagy két bakancsszeg hiányzott, vagy a zubbony hajtókája poros volt, mikor megpöckölték... Volt egy századosunk, akivel a páncéltörő kiképzést végeztük. Nagyon kemény munkára fogott minket, ugyanis azt mondta, hogy a páncéltörő ágyút[36] egy 45 fokos lejtésű dombra kell felhúzni, mert jön az ellenség és onnan kell majd kilőni a harckocsikat. Noha a páncéltörő gumikerekeken mozgott és hat legény húzta, sokszor előfordult, hogy a domb felénél már nem bírtuk és az ágyú elindult lefelé magára. Képtelenek voltunk felhúzni. Nem volt elég erő senkiben. Ezt azonban meg kellett ismételni, mert addig nem volt mentség, amíg fel nem húztuk a dombtetőre. Előfordult, hogy majdnem gyengélkedőre kerültünk a nagy megerőltetés miatt, és esténként észrevettük, hogy vörös volt a vizeletünk. A hathetes páncéltörő kiképzés után folytattuk a gyalogsági gyakorlatokat, ami menetgyakorlatokból, harcászatból és lőgyakorlatokból állt. Közben elméleti képzést is kaptunk, amelynek a végén előléptettek hadapród őrmesterré. Így a következő évben szakaszparancsnokként újoncokat kaptunk. 1942-ben pedig előléptettek tartalékos zászlóssá..."[37]

---

[33] Harmat Ferenc (Marosvásárhely, 1919. január 19 –) tartalékos zászlós. Mint karpaszományos honvéd tényleges katonai szolgálatra 1941. október 10-én a marosvásárhelyi 27/III. zászlóaljhoz vonult be. 1942. január és 1943. szeptember között elvégezte a tartalékos tiszti iskolát, majd 1943. október 1-jén zászlóssá léptették elő. Az 1944. március eleji mozgósításig szakaszparancsnokként csapatszolgálatot teljesített. A mozgósítást követően az újonnan felállított 57/III. zászlóalj 8. lövészszázadának szakaszparancsnokaként a keleti hadszíntérre vonult, ahol 1944. április 28-án Kutynál súlyosan megsebesült. Előbb a máramarosi és a nagykanizsai hadikórházban ápolták, majd Marosvásárhelyre szállították, ahol lábát megműtötték. A város 1944. szeptember 4-i kiürítését követően Budapestre került, ahol 1944. október-novemberben betegszabadságon volt. 1944 december elejétől egy, erdélyiekből szervezett rohamcsapatnál látott el szakaszparancsnoki feladatokat. Ezt követően visszakerült csapattestéhez, amellyel a Felvidéken át a Csallóközbe, majd innen Ausztria területére vonult visszza. Staier közelében esett 1945. május 10-én szovjet hadifogságba. 1945 augusztusáig Stockerau-i, majd a Râmnicu Sărat-i lágerben volt őrizet alatt. Innen 1944 szeptember elején a Szovjetunióba szállították. A kiszállítás közben három társával a szerelvényből kiugrott és szerencsésen hazatért.

[34] Körmendy István (Kaposvár, 1918. december 10 – Budapest, ?) főhadnagy. Az erdélyi bevonulás alatt mint hadnagy a 29. határvadász-zászlóalj századparancsnoka volt. 1940. december 30-tól az újonnan megalakult marosvásárhelyi 27/III. zászlóaljnál századparancsnoki teendőket látott el. 1943. május 1-én főhadnaggyá nevezték ki. A mozgósítást követően az újonnan felállított 57/III. zászlóalj géppuskás századának parancsnokaként a keleti hadszíntérre vonult. Részt vett a galíciai és az erdélyi hadműveletekben. 1944 októberében a Zalaegerszegen állomásozó 27. pótezredhez vezényelték, ahol november 30-ig törzsszázadparancsnokként tevékenykedett. Ezt követően mint századparancsnok a 7. újoncezredhez került. Ebben a beosztásban 1945. január 10-ig szolgált, amikor a 27. páncélvadász osztály segédtisztjévé nevezték ki. Alakulatával 1945. március 15-én szovjet hadifogságba esett. A foksányi hadifogolytáborba szállították, ahonnan 1945. október 15-én betegség miatt hazaengedték. Budapesten hunyt el (?).

[35] Jutason a „Kinizsi Pál" Csapattiszthelyettes-képző Iskola működött.

[36] 36 M. 37 mm-es Skoda páncéltörő ágyú.

[37] Harmat Ferenc visszaemlékezései. (A kézirat másolata a szerzőnél.)

A 27/III. zászlóalj újoncainak napi tevékenységére Nuridsány Tibor[38] hadapród őrmester az alábbiakban emlékezett vissza: „Hajnali 5 órakor volt az ébresztő. Utána mosdás következett, majd a laktanya akadálypályáján a csuklógyakorlatok. Ezt követően reggeli és a kihallgatás. 10 órakor a legénységet kivonultatták a városból a Somostető irányába. Ezt az utat részben díszlépésben, részben kúszva vagy gázálarccal a fejünkön, futva tettük meg. A Jedd fele eső domboldalt elérve, egy rövid pihenő után a harcászati gyakorlatok következtek, amelyeknek a lényege a támadás és védekezés alapjainak elsajátítása volt. A gyakorlat végeztével visszavonultunk a laktanyába. 12 órakor kiosztották az ebédet, amit csendes foglalkozás követett. Ez alatt a fegyverek szétszedését és összerakását gyakoroltuk. Délután 5-től menetgyakorlatokat tartottunk 7 óráig. 7-kor parancskihirdetés következett, majd ruhatakarítás, mosdás és 9 órakor pedig a takarodó."[39]

Az alapkiképzés befejeztével a legénység fegyver- és csapatnemeinek megfelelően különleges kiképzésben is részesült. E képzések közé ékelődtek az éleslövészetek és a nyári nagygyakorlatok. Az éleslövészetek idejéről és helyszínéről a helyi lapok is beszámoltak. A marosvásárhelyi *Reggeli Újság* 1942. április 11-i számában a következő felhívás olvasható: „A polgármesteri hivatal értesíti a város polgárságát, hogy a magyar királyi honvédség folyó év április hó. 9–10, 11, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 23, 24, 27 és 28-án Mezőszabad községtől délkeletre levő községi legelőn harcszerű éleslövészetet tart. A lövészet reggel 6 órától délután 16 óráig tart."[40] Továbbá a koronkai nagyerdő, Backamadaras, Nyomát, Ákosfalva, valamint Nyárádbálintfalva környéke is éleslövészetek helyszíne volt.[41] A székelyudvarhelyi 27/II. zászlóalj a város környékén, esetenként távolabb, Palotailván tartotta gyakorlattal egybekötött éleslövészeteit. A gyalogság nyári nagygyakorlatai Szováta, Parajd, Zetelaka, Retteg, a tüzérosztályé pedig Atyha, Korond, Szováta, Petele, Nyárádremete és Nyárádköszvényes környékén voltak. E zászlóalj-, ezred-, illetve osztályszintű gyakorlatokon sokszor mindkét fegyvernem képviseltette magát. Ilyenkor az alakulatok egy hónapra kitelepültek az említett helyekre, illetve azok környékére, és harcászati gyakorlatokat, valamint éleslövészetet tartottak. Elszállásolásukról és élelmezésükről – természetesen készpénz vagy utalvány ellenében – a helyi lakosság gondoskodott.

A karpaszományos legénység az alapkiképzés után tartalékos tisztképző iskolára került. Ennek két évfolyama volt. Az első évfolyam általában január 1-jétől július végéig tartott s elméleti, illetve gyakorlati képzésből állt. Ezután csapatszolgálat következett, amelynek során karpaszományos tizedes, illetve szakaszvezetői rangban mint raj- vagy szakaszparancsnokok tevékenykedtek. Az iskola második évfolyamát, amely október 1. és a következő év februárja között zajlott, a jelöltek fegyvernemeknek megfelelően más-

[38] Nuridsány Tibor (Marosvásárhely, 1922. január 22 –) hadapród őrmester. Mint karpaszományos honvédet 1942. október 7-én a marosvásárhelyi 27/III. zászlóaljhoz hívták be tényleges szolgálatra. Az alapkiképzés után, 1943. március 1. és 1944. március 1. között Budapesten a Mária Terézia laktanyában elvégezte a tartalékos gazdászati tiszti tanfolyamot. A 27. könnyű hadosztály mozgósítását követően a 27/III. zászlóalj kötelékében a keleti hadszíntérre került. 1944 áprilisában hadapród őrmesterré léptették elő. Mint a 27/III. zászlóalj gazdasági hivatalának főnöke részt vett a galíciai, erdélyi és magyarországi hadműveletekben. Alakulatával 1945. május 10-én szovjet hadifogságba került, ahonnan 1949. július 3-án tért haza.

[39] Nuridsány Tibor háborús emlékei. (A 2002-ben készített hanganyag a szerző tulajdonában.)

[40] *Reggeli Újság*, 1942. április 11.

[41] *Reggeli Újság*, 1942. május 28.

más kiképzőtáborokban, illetve tartalékos tisztképző iskolákban végezték. A gyalogságiakat a helyi laktanyákban, valamint az árkosi, várpalotai és kommandói kiképzőtáborokban, a tüzéreket Hajmáskéren, a gazdasági hivatal jelöltjeit Budapesten, a Mária Terézia, a híradókat a Károlyi laktanyában képezték. Az iskola sikeres befejezése után a jelölteket hadapród őrmesterré léptették elő, akik visszatérve alakulataikhoz szakaszparancsnok-helyettesi, esetleg szakaszparancsnoki beosztást kaptak.

A m. kir. honvédség már a bevonuláskor megváltoztatta mindhárom székely város hangulatát és arculatát. Az első székely újoncok bevonulásával azonban azok szerves részévé vált. Ez a kölcsönös kapcsolat jól kimutatható a városok életvitelében, mindennapos tevékenységében, amelybe a honvédség mint szervezet és a honvéd mint ember tökéletesen illeszkedett. A korabeli helyi lapokban már az 1940-es évtől megjelentek azok a cikkek, felhívások, meghívók, amelyek a honvédség rendezvényeire invitálták a helyi lakosságot, vagy amelyben a város lakossága viszonozza a meghívást. Igen hosszú volna felsorolni e kapcsolat minden részletét, azonban néhány érdekesebb említést érdemel: minden év december 24-én a Bethlen Gábor utcai laktanyában megtartott székely karácsony estek, a helyőrség nemzeti ünnepi díszfelvonulása és a Kultúrpalotában megtartott díszelőadásai, a június 28-i honvéd napok megünneplése, a tüzérosztály november 4-én megtartott Hubertus napi dísz- és vadászlovaglásai, a tüzérek védőszentjének, Borbálának a tiszteletére december 5-én rendezett báljai és nem utolsó sorban a honvédek tiszteletadása a Feltámadási, illetve az Úrnapi körmenetek alkalmával. Íme néhány esemény, ami hűen bizonyítja a székely lakosság és a székely baka meghitt kapcsolatát és egymás iránti tiszteletét.[42]

Az 1941/42. békeszervezési évben is folytatódott a honvédség alakulatainak fejlesztése. A zászlóaljak visszamaradó különítményei a pótkeret megnevezést vették fel.[43] A gyalogezredek II. zászlóaljainál a távbeszélőszakaszok állományába egy hivatásos rádió- és anyagkezelő altisztet, a nehézfegyverszázadok páncéltörő ágyús szakaszainak állományába pedig egy továbbszolgáló fegyverszaki tisztet állítottak be.[44] A puskás századok fegyverzetét két nehézpuskával egészítették ki. A békekiképzés céljaira puskás századonként a golyószórók szállítására egy fogatolt országos járművet és egy pár vonathámoslovat[45] állítottak be. Ugyanakkor a páncéltörő ágyús szakaszoknál a páncéltörő ágyúk szállítására vonat-hámoslovak helyett tüzér-hámoslovakat[46] rendszeresítettek.[47] 1941. október 1-jétől különleges, határbiztosítási feladatok céljaira a 27/I. zászlóalj továbbra is maradt magasabb állományon.[48]

A tüzérség összes tábori ütegeinek sorlegénységét és lóállományát felemelték, olyan mértékben, hogy a tüzérség gyakorlatai – főleg a tüzérségi lőgyakorlatok – korszerű tör-

[42] *Reggeli Újság*, 1940. december 14., 1941. január 25., március 19., június 24., november 4., december 5., illetve 1942. április 2. és június 4.

[43] HL HM Eln. I. a. 41000/1941.

[44] Uo.

[45] A vonatrészeknél, országos járművek (szekér) vontatására alkalmazták.

[46] A tüzérségnél, lövegek vontatására alkalmazták.

[47] HL HM Eln. I. a. 41000/1941.

[48] Uo.

zsekkel és parancsnoki szakaszokkal (osztály- és ütegbemérő járőrökkel[49]) végrehajthatók legyenek, illetve azért, hogy a tüzérség átállását adott esetben (pl. mozgósítás) megkönnyítsék.[50]

A tábori tüzérosztályok 1. és 2. ütegeit egységesen 37 M. 10,5 cm-es közepes taracckokkal akarták felszerelni. A második üteg lövegszámát pedig négy lövegről hatra tervezték felemelni. Ez azonban a 27. tábori tüzérosztálynál, anyaghiány miatt soha nem valósult meg. A fogatolt ütegek további kiépítése céljából mozdonyos lőszerkocsit[51] rendszeresítettek. Az első ütegek legénységét és lóállományát ennek megfelelően felemelték.[52]

Az ideiglenesen Szatmárnémetibe helyezett 27. árkászszázadot a Désen megalakuló IX. árkásztáborba irányították, s ott a 25. és 26. árkászszázaddal összevonva létrehozták az 59. utászszászlóaljat.[53]

A hadosztályparancsnoki tisztséget 1942. november 15-től Kozma István[54] vezérőrnagy töltötte be.

27-es tüzérek a Donnál

A német hadsereg előrenyomulását a keleti hadszíntéren 1941 végén a szovjet hadsereg Moszkva alatt megállította. Az elszenvedett emberi és anyagi veszteségek miatt a német hadvezetés, addigi álláspontját átértékelve, a magyar haderő fokozottabb részvételét követelte a Wehrmacht 1942 tavaszára tervezett keleti hadszíntéri hadműveleteiben. Az 1942. januári, budapesti német–magyar tárgyalások eredményeként – német nyomásra – döntöttek a magyar 2. hadsereg frontra küldéséről.

A mozgósítás ugyan nem érintette közvetlenül a kolozsvári IX. hadtestet, de kötelékéből több hadsereg-, hadosztály-, illetve ezredközvetlen alakulat is a keleti hadszíntérre vonult. 1942. február 12-től a kétezredes gyalogdandárok a könnyű hadosztály elnevezést vették fel.[55] Hadrendjük némileg módosult. Állományukba olyan ezredközvetlen alosztályok

---

[49] Feladatuk abban állt, hogy az ellenséges tüzelőállásokat, illetve a tartalék tüzelőállásokat a figyelőpontokról bemérjék, és az előremetszéseket (lőelemeket) a célokhoz megadják.

[50] HL HM Eln. I. a. 41000/1941.

[51] A mozdonyos lőszerkocsi vagy lőszermozdony az a többnyire fogatolt vagy gépvontatású, a menet során a löveggel összekapcsolt egység, amely a löveg számára egy javadalmazás lőszert továbbít.

[52] HL. HM. Eln. I. a. 41000/1941.

[53] Uo.

[54] Kozma István (Csíkszereda, 1896. szeptember 9 – Budapest, 1951. október 2.) altábornagy. Az erdélyi bevonulás előtt, 1940. május 1-jén ezredessé, majd június 15-én a VII. hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. Ebben a beosztásban 1942. március 1-jéig tevékenykedett. Ezt követően mint beosztott tisztet a IX. hadtest székelyföldi kirendeltségéhez vezényelték. 1942. október 1-jei ranggal vezérőrnagy. 1942. november 15-től a 27. székely könnyű hadosztály, 1943. február 1-jétől a Székely Határvédelmi Erők, majd 1944. július 1-től a 25. gyaloghadosztály parancsnoka. A hadműveleti területen még a hónap végén megsebesült. Felépülése után a nyilas vezetés a leventék és nemzetőrök parancsnokának nevezte ki, de új beosztását nem fogadta el. 1945. május 1-jén amerikai hadifogságba esett, ahonnan december 20-án tért vissza. A háború után koholt vádak alapján halálra ítélték, és Budapesten 1951. október 2-án kivégezték. 1991-ben rehabilitálták, posztumusz vezérezredessé léptették elő.

[55] HL HM Eln. I. a. 9641/1942.

is bekerültek, amelyek eddig a gyalogdandárok hadrendjében nem szerepeltek, nevezetesen: egy-egy kerékpáros és huszárszakasz, illetve egy kísérő könnyű ágyús üteg.[56]

Az új hadrendnek megfelelően 1942 májusában állították fel a marosvásárhelyi 27. tábori tüzérosztálynál az osztályon kívüli 27/2. könnyű ágyús üteget, amely a 23. könnyű hadosztály kassai 21. gyalogezredének hadrendjébe került. Az üteg 7 fős tisztikara és 134 fős legénységi állománya, a január 26-i minisztertanácsi határozathoz igazodva, nagyrészt helybéli tartalékosokból, illetve nemzetiségiekből[57] került ki. A fogatolt üteg, az ütegtörzset, egy felderítő-, egy távbeszélő- és egy bemérő szakaszt, valamint két, egyenként két-két 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyúval[58] ellátott lövegszakaszt és egy fogatolt oszlopot (40 darab országos járművű és egy mozgókonyha) foglalt magába. A gyalogság támadásainak közvetlen támogatását és az ellenfél helyi próbálkozásainak gyors letörését szolgáló üteg a lövegeken kívül, két darab 31 M. golyószóróval és két darab 7/31 M. (Schwartzlose) géppuskával is rendelkezett.[59] Roham alatt a lövegeket a kezelőlegénység a harc alakulásának megfelelően mozgatta.

1942. május 24-én Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely szabad királyi város közössége a 27. székely gyalogezrednek és a 27. székely tábori tüzérosztálynak csapatzászlót[60] adományozott. A Széchenyi téren,[61] jeles vendégek és nagyszámú közönség előtt megtartott zászlószentelő ünnepség záróakkordjaként, május 28-án került sor a keleti hadszíntérre vonuló 27/2. könnyű ágyús üteg legénységének búcsúztatására. Búcsúbeszédet dr. Májay Ferenc polgármester és Bálint József ezredes, osztályparancsnok mondott.[62] Ezzel kezdetét vette az üteg közel egyéves, tragikus kimenetelű haditevékenysége.

Az üteg dr. Bárkány Zoltán főhadnagy[63] parancsnoksága alatt Marosszentgyörgy–Szászrégen–Radnótfája–Szeretfalva útvonalon gyalogmenetben érte el szeretfalvi beva-

---

[56] *Szabó Péter:* Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvédhadsereg története 1942–1943. Budapest, 2001. 28. o.

[57] Az 1938 és 1941 közötti országgyarapítással az ország határain belül került javarészt román és ruszin hadkötelesek.

[58] *Szabó*: i. m. 35. o.

[59] Dr. Bárkány Zoltán m. kir. százados, ütegparancsnok szíves elmondása szerint.

[60] A 38 M. csapatzászlót 1939. január 1-jétől rendszeresítették. Különböző méretei voltak: a gyalogságé 120x140 cm, a lovasságé 80x80 cm, a gyorsfegyvernemieké 40x40 cm. Utóbbiak zászlajukat nem rúdon, hanem kürtön hordták. A zászlók fehér selyemből készültek, előlapjukon az angyalos középcímerrel, hátlapjukon Magyarország Védasszonyának, Szűz Máriának földgömbön álló alakjával. Négy szélük piros-zöld lángnyelv alakú pártázattal, három szabad oldaluk körbefutó piros-fehér-zöld zsinórzattal volt ellátva, amely a két szabad sarkon nemzeti színű bojtban végződött. A rudat 105 aranyozott sárgaréz zászlószeggel rögzítették. Az alakulat megnevezése, az adományozó (zászlóanya) neve és az adományozás időpontja a zászlószalagon szerepelt.

[61] Ma Rózsák tere.

[62] *Reggeli Újság,* 1942. május 24., 25.

[63] Dr. Bárkány Zoltán (Szeged, 1911. november 13 –) százados. Az erdélyi bevonulás idején mint főhadnagy a szegedi 14. tábori tüzérosztály alantos tisztje volt. 1941. január 1. és október 1. között elvégezte a Ludovika Akadémia alantos tiszti tanfolyamát, majd a munkácsi 24. tábori tüzérosztálynál teljesített szolgálatot. 1942. február 1-jétől 1943. október 1-jéig a marosvásárhelyi 27. tábori tüzérosztálynál ütegparancsnoki teendőket látott el. 1942 júniusától 1943. június 10-ig a 21. gyalogezred-közvetlen 27/2. könnyű ágyús üteg parancsnokaként részt vett a doni hadműveletekben. 1943. október 1-jétől 1944. augusztus 1-jéig a 14. tábori tüzérosztálynál ütegparancsnoki beosztásban szolgált. 1944. július 1-jétől századossá nevezték ki. Ezt követően mint hadbírójelölt 1945. február 1-jéig Budapesten, az I. hadtestparancsnokságon, március 9-ig pedig Szombathelyen a III. hadtestparancsnokságon tevékenykedett. Március 9-én egy bombatámadás következtében megsebesült. Az evakuált székesfehérvári hadikórházban ápolták, majd innen Münchenbe szállították, ahol sebesültként 1945. május 1-jén amerikai hadifogságba esett. 1946. január 16-án tért haza.

gonírozási körletét, majd Nagykárolyon át, vasúti szállítással, a Kassától 4-5 km-re fekvő Polyi, illetve Semse nevű községek közelébe települt. A 21. gyalogezred elvonulásáig a legénység Kisida és Nagyida környékén menet- és éles lőgyakorlatokat tartott. A csapatok fölötti szemlét követően, amelyet a Kassát Miskolccal összekötő úton tartottak, 1942. június 12-én Kassán került sor a berakodásra, majd a csapatot és a felszerelést szállító szerelvény a Lengyel Főkormányzóságon át érkezett ki a keleti hadszíntérre.

Az üteg a Kurszk közelében levő Szvoboda község pályaudvarán rakodott ki. A várostól keletre levő durnevoi erdőbe szállásolták be magukat egy szakasz kivételével, amely felsőbb parancsra Kurszkban maradt, hogy két lövegét német páncéltörő ágyúra[64] cserélje. Itt érte e visszamaradt csapatrészt 1942. július 8-án este egy légitámadás, amelynek következtében György Dénes honvéd lett az üteg és egyben a 23. könnyű hadosztály első hősi halottja. „Másnap tovább indultunk kelet felé és Tim–Sztarij Oszkol–Osztrogozsszk–Kamenka–Szaguny útvonalon értük el a Dont. A véget nem érő gyalogmenetek, a rossz, homokos utak, a rossz víz, a teher teljesen kimerítette az embert és állatot egyaránt..." – emlékezik vissza az egykori 27-es tüzér, Imreh Sándor.[65]

Az ütegparancsnokság a Don közelében levő Kologyezsnoje faluba települt, és a 23. önálló huszárszázad tűztámogatását látta el. A legénység is itt építette ki első védőállásait: „...a lakosságot ki kellett lakoltatni, a frontszakaszt meg kellett tisztítani, a hidakat felrobbantani, fedezéket, figyelő- és tüzelőállást építeni és bizonyos területeket aknásítani..."– olvasható Marshall István egykori 27-es tüzér memoárjában.[66] Az ezred-parancsnokság két lövegét Bartha Árpád[67] továbbszolgáló zászlós parancsnoksága alatt, 1942. július 22-én Kolovert és Korabut között lévő, ún. „Kis és Nagy korabuti hídfőhöz" irányította páncélelhárítás céljával. 1942. július 24-én egy, a túlpartról átkelt, Kologyezsnoje és Kolovert irányába támadó ellenséges harccsoport támadása áttörte az ott védekező 21/III. zászlóalj vonalát és elérte a különítmény tüzelőállásait is. A közelharcban az egység érzékeny veszteséget szenvedett, és lövegeit a visszavonuló legénységnek fel kellett robbantania.

Az üteg, megmaradt két lövegével, augusztus folyamán a kologyezsnojei híd védelmét biztosította. Augusztus 16-án a Kologyezsnojénél sorozatvetőkkel is támadó szovjet harccsoport a 32/I. zászlóalj állásait visszavetette Szaguny irányába. Az ütegnek sikerült idejében visszavonulnia, a zászlóalj azonban súlyos veszteséget szenvedett. Szeptember-

---

[64] Feltehetően a 7.5 cm-es PaK 40 típusú páncéltörő ágyúról van szó.

[65] Imreh Sándor (Marosvásárhely) visszaemlékezései. (A szerző által, 2002 januárjában készített hanganyag.)

[66] *Marshall István* (Csíkszereda): Visszaemlékezés a háborús évekre. (Kézirat a szerzőnél.)

[67] Bartha Árpád (Érsekújvár, 1916. szeptember 3 – Budapest, 1970. február 12.) hadnagy. Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolását követően, 1940. december 6-án mint karpaszományos honvéd Marosvásárhelyre, a 27. tábori tüzérosztályhoz vonult be. Alapkiképzés után továbbszolgálatot vállalt. 1941. június 15-től hadapród őrmesterré, 1942. május 4-én pedig tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1942. május végétől, mint üteg elsőtiszt, részt vett a 27/2. könnyű ágyús üteg kötelékében a doni hadműveletekben. 1942. július 24-én Kolovertnél megsebesült. Tevékenysége elismeréseképpen, 1942 szeptemberében megkapta a Kormányzói dicsérő elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Bronzérmet hadiszalagon a kardokkal és a Tűzkereszt első fokozatát egy sebesülési pánttal. 1943. május 13-tól a 27. tábori tüzérosztály 1. ütegénél elsőtiszt, majd 1944 április 1-jétől a mozgósítás után felállított 27. tábori tüzérezred 4. ütegénél, mint alantos-, később mint elsőtiszt részt vett a galíciai, erdélyi és magyarországi hadműveletekben. 1944. július 18-án hadnaggyá léptették elő. 1945. május 9-én Rosenbergnél szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947. június 4-én tért haza.

ben az üteg mozdonyállását[68] Hvoscsevatkára költöztették. A legénység elkezdte az arcvonal mögötti téli állások építését: „...gondoskodnunk kellett – írja Marshall István – a bunkerek jól fűthetőségéről és a téli ellátásról. Sok krumplit tároltunk, a lovaknak meg takarmányt. Szeptember 14- én reggel egy munkásszázad [a VII. különleges munkászázad – B. Á. R.] érkezett a híd körüli állások építéséhez. Az oroszok észrevették és heves tűz alatt tartották az egész területet... A tűzpárbaj egész nap tartott. A munkaszolgálatosok igen nagy veszteségeket szenvedtek."[69]

Október elején az üteget Likovoba irányították, ahol lövegei javításon estek át. Legénységét pihentették és átszervezték. Innen november elején Sirokitól 5-6 km-re keletre új védőállást foglalt el, ahol január elejéig látott el folyambiztosító és vállalkozást támogató feladatot.

1943. január 4-én felsőbb parancsra az üteget kivonták az arcvonalból, és legénységét január 9-én Bugyennijbe irányították ködvető[70] kiképzésre. Állományát az ekkortájt alakult hadseregközvetlen 102. ködvető ezredhez osztották be. „Azzal a céllal vezényeltek oda, hogy a legénységet átképezzék az újfajta, 10,5 cm-es ködvetőre. Meg is érkezett a 33 darab ködvető a német oktatókkal és tolmácsokkal. Két ködvetőt szétszereltek és bevitték egy iskola hatalmas tornatermébe, ugyanis a nagy hideg miatt ott folyt a kiképzés. Éleslövészetet itt már nem tudtunk végezni..."[71]

1942. január 12-én és 14-én a szovjetek áttörték a magyar hadsereg arcvonalát Urivnál, majd Scsucsjénél. A gyakori légitámadások és a visszavonuló alakulatok miatt Bugyennijt ki kellett üríteni. Az üteg legénysége először Novij Oszkolba, majd Belgorodba vonult vissza. A várost ekkor már rendszeres légitámadások érték, így az alakulat Vorozsba környékére került. Innen felszerelését vasúton, a legénységet gyalogmenetben indították Konotop–Kijev–Koroszteny útvonalon Ovrucs irányába, ahova a kimerült és megfogyatkozott legénység április 1-jén érkezett be. „Rengeteget szenvedtünk. A nagy hideg és az éhség hamar levette az embert a lábáról. Aki megállt és leült pihenni, helyben megfagyott. Sokszor a szabadban éjszakáztunk, mert a németek miatt nem lehetett a házakhoz bemenni... Az utak mellett mindenhol fagyott lótetemek és hullák... Annyi erőnk sem volt, hogy az útból félredobjuk őket... Nagyon legyengültünk mire elértük gyülekezési helyünket..." – emlékeznek vissza Imreh Sándor és Bíró Ferencz volt 27-es tüzérek.[72] Ovrucsban tovább folytatódott a kiképzés, és április első felében megtörténtek az első éles lőgyakorlatok. „A gyakorlatok után kezdtük leadni a téli felszerelést, hámokat, nyergeket, szekereket. A lovakat a vágóhídra. Ekkor már lehetett sejteni, hogy hazajövünk."[73]

---

[68] Egy üteg mozdonyállását az állásban lévő lövegek, illetve üteg mögött 400-600 m-re telepítették, ahol az álcázott lőszermozdonyokat helyezték el. A lőszert innen szállították előre az ütközetet vívó lövegeknek, illetve ütegnek. Hátrébb történő elhelyezkedésének az volt az oka, hogy ha az üteget közeltámadás éri, a mozdonyállásban legyen idő a lőszermozdonyok felkapcsolására és az állásváltoztatásra.

[69] *Marshall:* i. m.

[70] Ködvető (Nebelwerfer): az ellenség vakítására, illetve saját csapatok leplezésére alkalmazott, ködgránátot lövő 40 M. 10,5 cm- es hátultöltős vető. 1942-ben a ködvetőhöz nagy hatóerejű repeszgránátot is rendszeresítettek, s így ezen harceszköz a gyalogság tűztámogatására is alkalmassá vált.

[71] *Marshall:* i. m.

[72] Imreh Sándor és Bíró Ferenc volt tüzérekkel 2002 januárjában készített hanganyag. (A szerző birtokában.)

[73] *Marshall:* i. m.

1943 májusában érkezett meg a bevagonírozási parancs és indult el a megmaradt legénység, Lavocsnén keresztül az anyaország felé. Rövid karcagi karantén után, 1943. június 10-én érkeztek meg a székely tüzérek vasúti szállítással Marosvásárhelyre, ahol a város és a hadosztály-parancsnokság ünnepélyes fogadtatásban részesítette őket.[74] Az üteg keleti hadszíntéri tevékenységének veszteségi mérlege négy hősi halott, nyolc sebesült és megközelítőleg 10 fő eltűnt volt. Hazaérkezését követően az üteget teljesen átszervezték, és röviddel ezután újra bevetésre került a keleti hadszíntéren, a galíciai hadműveletekben.

Marosvásárhelytől Galícián át Besztercéig

A háború tapasztalatai és az ebből levont tanulságok arra késztették a honvéd vezérkart, hogy a korábbi hadrendszervezésen jelentős módosításokat hajtson végre. Célja, az alakulatok fegyverzeti és szervezési színvonalát, az anyagi és gyártási lehetőségekhez mérten, a korszerű háború megkövetelte szintre emelni. Ennek értelmében a 27. székely könnyű hadosztály békehadrendjében az alábbi változások történtek. Puskás századainak, valamint puskás szakaszainak elnevezése lövészszázadra, illetve lövészszakaszra módosult. Az új lövészszázadok fegyverzete kilenc golyószóróból, három állványos golyószóróból, két gránátvetőből és két nehézpuskából állt.[75] Mivel a háború tapasztalatai alapján a gyalogezredek nehézfegyverei és nehézfegyver-alakulatai elégtelennek bizonyultak, átszervezésük szükségszerű volt. Ennek következtében egyes helyőrségekben laktanyabővítést kellett végrehajtani, máshol átköltöztetéssel oldották meg az állománybővítést. A 27/III. zászlóalj nehézfegyverszázadát például a bulevárdi laktanyából a marosvásárhelyi várba költöztették át. Hogy a nehézfegyverek szaporítása a kiképzés és utánpótlás terén akadályba ne ütközzön, az átszervezést két ütemben hajtották végre. Az első ütemben a nehézfegyverek számát megkétszerezték, a szükséges személyzetet pedig létszámfeletti állományban állították be. A másodikban pedig a gyalogezredeket úgy alakították át, hogy a korszerűbb hadszervezetre a legegyszerűbb módon átállhassanak.[76] Ezek függvényében a gyalogezredek zászlóaljainak hadrendje azonos lett, kivéve a gazdasági hivatalokat és a távbeszélőszakaszokat, melyeknél két-két egységet az ikerezredek mozgósítása céljából és a törzs gazdasági hivatalaira való tekintettel magasabb állományon tartottak. A zászlóaljak nehézfegyver állományát ideiglenes hadihadrendi állományra emelték, de csökkentett személyzettel. A kocsizó géppuskás egységeket korszerűtlenségük miatt törölték a hadrendből. A gyalogság értékének emelése céljából a lövészszázadok sorlegénységét, valamint továbbszolgáló tisztjeinek állományát ténylegesen felemelték. A géppuskás századok állományába egy-egy, négy aknavetőből álló szakaszt állítottak be. Zászlóaljközvetlen alakulatként a távbeszélőszakasz mellé egy páncéltörő szakaszt is beállítottak négy páncéltörő ágyúval. Az ezredközvetlen árkászszázadból, az utászzászlóaljak megalakulása miatt csak egy árkászszakasz maradt, viszont új ezredközvetlen alakulatként egy aknavető- és egy páncéltörő ágyús század is felállításra került, nyolc-nyolc aknavetővel, illetve páncéltörő ágyúval. Ezen alakulatok

[74] *Reggeli Újság*, 1943. június 11.

[75] HL HM Eln. 1. a. 42000/1942.

[76] HL HM Eln. 1. a. 43000/1943.

fegyverzetét a hadianyaggyártás adta lehetőségekhez mérten, közepes (12 cm-es) aknavető-, illetve nehéz (7,5 cm-es) páncéltörő ágyús századokká igyekeztek átszervezni.[77] Ezt részben később, a hadműveleti területen, német támogatással érték el. A 27. tábori tüzérosztály hámosló-állományát, mozgósítástechnikai okokból, 50%-kal emelték fel.[78]

A megemelt fegyvermennyiség miatt a kiképzés, illetve a szakképzés végrehajtásánál a parancsnokok feladata volt, hogy a fegyverekhez szükséges kiképzett személyzet mihamarabb rendelkezésre álljon. Ennek érdekében még a lövészszázadok sorlegénységének egy részét is, más egyéb kiképzés rovására, a nehézfegyverek kezelésének elsajátítására utasították.

A nem mozgósított békealakulatoknál a három évre visszatartott legénységből megfelelő számú sortisztest és honvédet a pótalakulatokhoz és az ikreződéssel érintett alakulatokhoz irányítottak, hogy ott mint kiképző keret rendelkezésre álljanak. A kétévi tényleges szolgálatukat letöltött hadapródokat (karpaszományosokat) 1943. szeptember 20. és 30. között leszerelték. Közülük többet a pótalakulatokhoz és az ikreződéssel érintett alakulatokhoz a kiképzési szükséglet fedezésére, a békealakulatok rendszeresített tiszti állományával szemben mutatkozó hiányosságok pótlására, valamint a hátországi, illetve az elvonult alakulatok idősebb tartalékos tisztjeinek leváltására azonnal rendkívüli gyakorlatra, illetve hadiszolgálatra behívtak. Ezzel valamennyi 2. évét leszolgált karpaszományos részére 3. évüknek megfelelő beosztást juttattak, s elrendelték, hogy 1943. október 1-jén zászlóssá (a szakszolgálatosokat pedig gyakornokká) léptessék elő őket.[79] Ezekkel az intézkedésekkel igyekeztek a pót- és az ikreződéssel érintett alakulatokat arra képesíteni, hogy a békeszervezésben rájuk háruló feladatokat sikeresen elvégezhessék. A fent említett vezénylések végrehajtása és az újoncok bevonulása után az ikeralakulatok létszáma azonos kellett legyen a békealakulatuk rendszeresített állományával. Ez a szervezés az ikreződéssel érintett ütegnél is érvényes volt.[80]

A Kormányzó 1942. november 26-án kelt rendelete alapján, 1943. január 1-jén megalakult a magyar királyi „Székely honvéd határvédelmi parancsnokság".[81] A könnyű hadosztály-parancsnokság 1943. augusztus 1-jén minden tekintetben ennek alárendeltségébe lépett.[82] A seregtest élére 1943. február 1-jén kinevezett Nagyőszy Miklós[83] vezérőrnagyot (később altábornagy) augusztus 1-jén Zákó András[84] vezérkari ezredes (később vezérőrnagy) váltotta fel.

---

[77] HL HM Eln. 1. a. 43000/1943.

[78] Uo.

[79] Uo.

[80] Uo.

[81] HL HM Eln. 1. a. 71644/1942.

[82] HL HM Eln. 1. a. 43000/1943.

[83] Nagyőszy Miklós (Nagyősz, 1896. szeptember 21 – Bécs, 1968. április 3.) altábornagy. Az erdélyi bevonulás idején a HM 1/b. osztályának a vezetője, alezredesi, majd 1940. szeptember 1-jétől ezredesi rendfokozatban. 1942. május 1-jétől a HM. I. csoportjának főnök helyettese, majd november 1-jétől főnöke. 1943. február 1-jétől vezérőrnagyi rendfokozatban a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoka. 1944. október 16-tól ismét a HM I. csoportját vezette. Ezt követően mint a VI., november 20-tól pedig az V. hadtest parancsnoka frontszolgálatot látott el. December 7. és 1945. január 14. között egészségügyi szabadságon volt, majd felépülését követően a HM III. csoportjának főnöke, illetve a tanni körzet parancsnoka volt.

[84] Zákó András (Brassó, 1898. március 23 – München, 1968. március 13.) vezérőrnagy. Az erdélyi bevonulás után a Hadiakadémián a hadműveleti vezérkari szolgálat tanáraként tevékenykedett. 1942. április 1-jétől ez-

1943 nyarán elkezdődött a minőségi hadseregfejlesztés, amelynek lényeges pontját a három gyalogezredes, felderítő, híradó- és utászzászlóaljakkal megerősített gyaloghadosztályokra való áttérés jelentette. Az átszervezés a 27. könnyű hadosztályt csak részben érintette. Állományába egy felderítő osztályt is felállítottak, melynek kötelékébe az osztálytörzs, egy lovas-, illetve egy kerékpáros század, valamint egy kerékpáros árkász-, távbeszélő-, gépkocsizó aknavető és páncéltörő ágyús szakasz került.

A Kállay-kormány 1942 végén a szövetségesek irányába elkezdett és 1943-ban folytatott béketapogatózásai, a hadihelyzet kedvezőtlen alakulása, valamint a magyar katonai vezetéssel szemben növekvő bizalmatlanság elhatározásra juttatta a német politikai vezetést. Ez egy németbarát kormányt, valamint a német hadicélokat teljesen kiszolgáló magyar hadsereget, ipart és gazdaságot szeretett volna tudni a háta mögött, ezért az újabb alkudozások helyett Magyarország teljes megszállása mellett döntött.[85] Hitler utasítására 1944. március 19-én hajnalban nyugati és déli irányból német csapatok nyomultak be az ország területére. A megszállók elfoglalták a fontosabb stratégiai pontokat és lezárták a Tisza-vonalat. A honvédség alakulatai a Honvéd Vezérkar főnökének[86] parancsára nem tanúsítottak ellenállást, és laktanyáikban maradtak. Az ország német megszállása, csekély ellenállás mellett megtörtént.

A megszállást követően, a keleti hadszíntéren tevékenykedő megszálló erők hazahozatala helyett, amit a Kállay-kormány tervezett, a német hadvezetés újabb magyar erők harcbavetését igényelte. A magyar egységek mihamarabbi alkalmazását a szovjet csapatok 1943/44. telén, a német Dél Hadseregcsoport (Heeresgruppe Süd) arcvonalán elért sikerei siettették, ugyanis a német 1. páncélos és 8. tábori hadseregek között keletkezett mintegy 200 km-es résen betörő páncélos ékeik 100-150 km-re megközelítették a Kárpátokat. Az így kialakult hadi helyzet indokolta a Náday István vezérezredes parancsnoksága alatt, már 1944. január 6-án mozgósított magyar 1. hadsereg kivezénylését a galíciai hadszíntérre. A hadsereg feladata az volt, hogy a hágókon átjutva zömmel a Dnyesztertől délre, részeivel pedig a Kolomea–Delatyn vonal ellen menjen támadásba, azzal a céllal, hogy helyreállítsa, összefüggővé tegye a német arcvonalat, valamint a szovjet csapatok Lemberg irányába kibontakozó támadását erők elvonásával gyengítse.[87] Náday István vezérezredes nem értett egyet ezzel a tervvel. Ő ugyanis a Kárpátok védelmét tartotta a hadsereg fő feladatának, s mivel nem akarta csapatait a hegyek előterében szovjet harckocsi-tömegtámadásnak kitenni, lemondott. A helyette kinevezett Lakatos Géza vezérezredes irányítása alá tartozó seregtesteket a magyar VI., VII. és a német XI. hadtestparancsnokság fogta össze.

---

redessé léptették elő, majd május 1-jétől a VI. hadtest vezérkari főnökévé nevezték ki. 1943. október 1-jétől a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoka. Alakulatával részt vett a galíciai hadműveletekben, ahonnan 1944 október 16-án vezérőrnagyi rendfokozatban a Honvéd Vezérkar főnöke 2. (hírszerző) osztályának élére került, majd az Államvédelmi Központ vezetője volt. 1945. május elején amerikai hadifogságba esett. A háborút követően nyugaton telepedett le, s itt tevékenykedett haláláig.

[85] *Szabó Péter:* A magyar királyi honvédség a második világháborúban. Kézirat. 24–25. o.

[86] Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. május 17 – Újvidék, 1946. november 4.) vezérezredes. 1939. január 15-től 1941. augusztus 1-jéig a VIII. hadtest parancsnoka, illetve 1941. július 1-jétől a Kárpát-csoport parancsnoka. 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a Honvéd Vezérkar főnöke. 1946. március 30-i magyarországi elítélése ellenére kiadták Jugoszláviának, ahol a magyar karhatalmi alakulatok vérengzéssé fajult 1942. januári újvidéki akciója miatt, mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték.

[87] *Szabó Péter – Számvéber Norbert:* A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945. Budapest, 2003. 55 o.

A 27. székely könnyű hadosztályt 1944. március 22-én mozgósították.[88] A HM rendelete értelmében a mozgósítás első napja 1944. március 24. volt, de az azonnali behívásokat lehetővé tévő készültség már március 22-én 18 órától érvénybe lépett.[89] Az alakulatokat olyan mértékben kellett mozgósítani, amilyen mértékben a hadosztály-parancsnokságon belül „M" hadianyaggal[90] elláthatók voltak.

A hiányzó személyi állományt, a menetkészültséghez szükséges hiányzó anyagoknak a HM III. Csoportfőnökségtől való igénylése, illetve beérkezése után hívták be. A könnyű hadosztályt teljes hadiállományra egészítették ki. Kivételt képezett a seregvonat, amelyből csak a vonatparancsnokság, a lőszerkezelő oszlop, az élelmező oszlop (szállító féloszlop nélkül), a sütőoszlop (lisztszállító szakasz nélkül), az egészségügyi oszlop (fogatolt szakasz nélkül) és a sebesültszállító gépkocsi oszlop egészült ki hadiállományra. Az állományfelemeléssel érintett alakulatokhoz az országos készletből igénybevett lovakat, fogatolt és gépjárműveket térítési díj fizetése mellett, míg a HM által előre elkészített ló és fogatoltjármű létszámot a csapatok igényeinek megfelelően biztosították. A csapatok a menetkészültséget 1944. április 1-jén 24 óráig kellett elérjék. A szállítási adatokat pedig az illetékes vonalparancsnokságokkal a menetkészültség elérését követően azonnal közölni kellett.[91]

A mozgósítást követően a 27. könnyű hadosztály szerkezete megváltozott. Gyalogezrede és tüzérosztálya ikreződött. A meglévő tényleges tiszti és legénységi állományt kettéosztották és a behívott tartalékosokkal feltöltötték. Ennek megfelelően alakult meg az 57. gyalogezred (ezredtörzs, 57/I., 57/II. és 57/III. zászlóaljak; parancsnok Gáll Sándor[92] alezredes) és a 27. tüzérezred (parancsnok Veress Zoltán[93] ezredes). A tüzérezred két osztálya az alábbiak szerint alakult:

---

[88] HL HM 12302/M. 1. b. – 1944.

[89] Uo.

[90] Mozgósítási hadianyag, amely a fegyverzetet és a szakfelszerelést tartalmazta.

[91] HL HM 12302/M. 1. b. – 1944.

[92] Gáll Sándor (Sepsiszentgyörgy, 1898. április 3 – Sződliget, 1962) ezredes. Az erdélyi bevonulás után mint ezred elsősegédtiszt a 27. székely gyalogezredhez került. 1941. november 1-én őrnaggyá léptették elő. A 2. hadsereg mozgósítását követően mint a rozsnyói 13/I. zászlóalj parancsnoka részt vett a doni harcokban. A hadműveleti területen 1942. október 29-én alezredessé nevezték ki. A visszavonulás alatt tanúsított vitéz magatartásáért a Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal kitüntetésben részesítették. Alakulatának hazatérését követően, 1943. június 2-án Marosvásárhelyre került, ahol 1944. március 10-ig a 27/III. zászlóalj parancsnoki tisztségét töltötte be. 1944. március 11-én a mozgósított 57. gyalogezred parancsnokaként részt vett a galíciai, az erdélyi és a magyarországi hadműveletekben. 1944. november 1-jén ezredes. Alakulatával 1945. május 11-én, az ausztriai Unterheidnél szovjet fogságba esett, ahonnan június 20-án szabadult.

[93] Veress Zoltán (Bánffyhunyad, 1896. február 2 – Budapest, 1985. január 5.) ezredes. Az erdélyi bevonulás idején őrnagyi rendfokozatban a HM kiképző osztályának tüzér előadója volt. Tisztségét 1942. április 1-jéig töltötte be, amikor a keleti hadszíntérre elvonuló IV. hadtestközvetlen munkácsi 24/II. közepes tarackos tüzérosztály parancsnokává nevezték ki. 1942. október 29-én ezredes. 1943. február 26-án III. fokú fagyással a marosvásárhelyi kórházba szállították, ahol augusztus 1-jéig ápolták. A doni arcvonalon szerzett érdemeiért a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét hadiszalagon a kardokkal adományozták számára. Felépülését követően átvette a 27. székely tábori tüzérosztály parancsnokságát. 1944. április 1-jéig tevékenykedett ebben a beosztásban. Ezt követően a galíciai, erdélyi és magyarországi hadszíntereken szeptember 15-ig a 27. székely tábori tüzérezred parancsnoka, december 20-ig a IX. hadtest tüzérparancsnok helyettese, 1945. február 23-ig a 27. székely gyaloghadosztály tüzérparancsnoka, április 25-ig pedig a VIII. hadtest tüzérparancsnoka volt. Ezután a felső-ausztriai katonai és polgári személygyűjtő állomások parancsnokává nevezték ki. 1945. május 4-én amerikai hadifogságba esett. Amerikai megbízás folytán november 30-ig a grieskircheni magyar járás parancsnoki tisztségét töltötte be.

a 27/I. tüzérosztály (parancsnok Gábossy László alezredes[94]) három ütege a békehadrendbeli 2. ütegből alakult. Az 1. és 2. ütegét 8 cm-es 5/8 M. tábori ágyúval, míg 3. ütegét 37 M. 10,5 cm-es könnyű tarackkal szerelték fel;

a 27/II. tüzérosztály (parancsnok. Görgényi László százados, majd őrnagy[95]) négy üteggel rendelkezett. A 4., 5. és 6. ütegét, amely a békehadrendbeli 1. ütegből alakult, 14/a (14) M. 10 cm-es könnyű tarackkal, 7. ütegét, amely a békehadrendbeli 3. ütegből alakult, 14 M. 15 cm-es közepes tarackkal szerelték fel.[96]

A mozgósított alakulatok Bátos, Benedekháza környékén 7-10 napot szántak a legénység összeszoktatására és a tartalékosok felkészítésére, majd a Honvéd Vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztályának tájékoztatója szerint 1944. április 9-től elkezdődött a csapatok összevonása a felvonulási területre: Dés, Nagysomkút, Szilágycseh, Zilah körzetébe.[97] A csapatok összevonása egy-két hetet vett igénybe. Az utolsó szállítmányok (27/3. kocsioszlop részei), a menetkészültség hiánya miatt csak április 20-án érkeztek be. Ezzel egyidejűleg a 27. székely könnyű hadosztály-parancsnokságot kivonták a IX. hadtestparancsnokság alárendeltségéből és a keleti hadszíntérre elvonult, debreceni VI. hadtestparancsnokságnak (parancsnok Farkas Ferenc altábornagy[98]) rendelték alá.

A hadsereg-parancsnokság április 12. és 15. között Munkácsról Stryjbe települt. Április 15-én a Honvéd Vezérkar főnöke elrendelte a 27. könnyű hadosztály és a neki alárendelt IV/1. önálló gépvontatású közepes tüzérüteg, illetve IX/1. légvédelmi gépágyús üteg azonnali kiszállítását a hadműveleti területre.[99] Ezzel a seregtestnek az április 17-én megindult támadásban való részvételét remélte. A VI. hadtestparancsnokság (álláspontja április 21-től Máramarossziget) utasítása értelmében a csapatoknak Worochta–Lazescsina–Körösmező–Tiszaborkút körzetében kellett kirakodniuk. A csapatok hadműveleti területre való kiszállítása (Amália fedőnév alatt) szállítási nehézségekbe ütközött, és csak április 20-án kezdődött el. A rossz időjárási viszonyok miatt igen lassan haladt.[100] Április 22-én, noha a végszállítmányok kirakása csak 25-re volt várható, a seregtest azt a feladatot kapta, hogy a Czarny Czeremosz völgyébe nyomuljon előre, és a völgyet

---

[94] Gábossy László (Ditró, 1901. február 15 – Washington, 1977.) alezredes. Az erdélyi bevonulást követően, 1940. november 15-től mint ütegparancsnok, százados rendfokozatban a marosvásárhelyi 27. székely tüzérosztályhoz osztották be. 1942. március 30-án őrnaggyá, majd 1943. május 1-jén alezredessé nevezték ki. Alakulata mozgósítását követően a 27/II. tábori tüzérosztály parancsnokságával bízták meg, amelynek kötelékében 1944. április 1. és 1945. május 9. között frontszolgálatot látott el.

[95] Görgényi László (Versec, 1908. november 29 – ?) őrnagy. Az erdélyi bevonulás idején a 13. tábori tüzérosztálynál, majd 1941. január 1-jétől a 15. tábori tüzérosztálynál ütegparancsnok, századosi rendfokozatban. 1941. július 31-én Marosvásárhelyre vezényelték, ahol 1944. március 27-ig a 27. tábori tüzérosztálynál látott el ütegparancsnoki feladatokat A tüzérezred mozgósítását követően vette át a 27/I. tüzérosztály parancsnokságát. Osztályával részt vett a galíciai, az erdélyi és a magyarországi hadműveletekben. 1944. november 1-jén őrnaggyá nevezték ki. 1945. május 9-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948. szeptember 10-én tért haza.

[96] Ozsdolai gr. Kun Zsigmond m. kir. főhadnagy, ütegparancsnok, szíves elmondása szerint.

[97] HL HM M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztály Tájékoztató (a továbbiakban: VKF I. o. Tájékoztató) 1944. április 9.

[98] Farkas Ferenc (Kismarton, 1892. május 27 – Arnstorf [Németország], 1980. április 14.) altábornagy, 1944. november 1-jétől vezérezredes. 1943. augusztus 21-től 1944. október 16-ig a VI. hadtest parancsnoka volt, közben július 26. és augusztus 1. között ideiglenesen az 1. hadseregparancsnoki teendőket is ellátta. 1944. október végétől országos elhelyezési kormánybiztis.

[99] HL 101. Központi Szállítás Vezetőség (továbbiakban KSZV) naplója, 1944. április 15.

[100] HL 101. KSZV 1944. április 20.

Kutynál, illetve attól északnyugatra Kosownál zárja le, részeivel pedig a Putilla völgyében Szergienél biztosítson és vegye fel az összeköttetést a délre elhelyezkedő német LXXVIII. hadtest északi szárnyával.[101] A kirakott csapatrészek erőltetett menetben Zabien át már április 23-án megkezdték előnyomulásokat. Ékeik 24-én elérték a Czeremosz és a Putilla összefolyását, és felzárkóztak a Kuty–Kosow vonalra.

Április 26-án a 27. könnyű hadosztály felderítő osztálya Kutytól nyugatra, Tudiownál már harcérintkezésbe került az ellenséggel, egy ezredcsoportja (57/I. és 57/III. zászlóalj részei) pedig felzárkózott a felderítő osztályhoz. Ugyanakkor a 27/I. zászlóalj a Czeremosz és a Putilla összefolyásánál, a Kosowra támadó 27/III. zászlóalj felvonulását igyekezett biztosítani. 27-re virradó éjjel a VI. hadtestparancsnokságot távmondati paranccsal értesítették, hogy a 27. könnyű hadosztállyal – noha még részei felvonulás alatt álltak – vegye birtokba Kutyt, Kosowot, valamint Pistynt és biztosítson Jablonow felé. Április 27-én a seregtest körzetében fellángoltak a harcok.

A támadó zászlóaljak erőszakos felderítést hajtottak végre Kosow és Kuty irányába. A felderítés Kosowban csekély létszámú ellenséges erőt észlelt, így a parancsnokság egy zászlóaljját Pistynre irányította, ahol meglepetésre az 1. hegyidandár-parancsnokságot találta. Kuty előterében az 57/III. zászlóalj ékei már a nap folyamán harcban álltak az oroszokkal. Harmat Ferenc tartalékos zászlós, az 57/III. zászlóalj 8. századának nehézfegyverszakasz parancsnoka így emlékszik vissza az eseményekre: „Délelőtt 10 óra felé, ez április 27-én történt, az a parancs jött, hogy Szerencs[102] irányába készítsünk védőállásokat. Alig kezdtük meg a munkát, jött egy másik parancs, azonnal felszerelni, menet lesz. Most már az események gyors egymásutánban követték egymást. Egy fél óra múlva előre megyünk a falu keleti szegélyéhez és ott maradunk készenlétben. Elölről heves puskatűz, géppisztoly és géppuskakattogás. A házak és a fák még teljesen eltakarják a kilátást. Fél óra múlva parancs fut be, hogy az első szakasz menjen előre. Antal Kis Béla zászlós[103] előre vezeti szakaszát. Még egy bíztató mosoly, aztán eltűnik embereivel a házak közt. Most már feszült a légkör... ismét erősödött a tűzharc, és most már tudjuk, hogy a mieink is, az első szakasz, bent van a tűzben. Közben kapjuk a hírt, hogy Körmendy István főhadnagy, segédtiszt a karján sebesült, de azért feladatát pontosan ellátja... Én a IV. szakasz helyett átvettem a II. szakasz felett a parancsnokságot... kb. 4-500 méterre lehet a puskatűz, a falu első házainál... Egyszer csak fut egy hírvivő, hogy a századparancsnok menjen előre. Kezet fogunk Zolival,[104] átadja a hátramaradt rész fölött a pa-

[101] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. április 22.

[102] Téves a megnevezés. Feltételezhetően Czereczenka.

[103] Antal Kis Béla (Sajóvárkony, 1919. május 6 – Ózd, 1979. november 13.) tartalékos zászlós. Mint karpaszományos honvéd tényleges katonai szolgálatra 1940. december 6-án Marosvásárhelyre, a 27/III. zászlóalj 8. puskás századához vonult be. 1941 februárja és júniusa, illetve 1941 decembere és 1942 májusa között elvégezte a tartalékos tüzértiszti iskola két évfolyamát. 1942. október 1-jén tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1943-ban egy hónapra a salgótarjáni 23/III. zászlóaljhoz vezényelték gránátvető tanfolyamra, majd szeptember 28-án leszerelték. A 27. könnyű hadosztály mozgósításakor hadiszolgálatra hívták be, s az 57/III. zászlóalj kötelékében mint aknavetőszakasz-parancsnok a keleti hadszíntérre került. 1944. április 27-én Tudiownál súlyosan megsebesült. 1944. december 10-ig a kőrösmezői, a debreceni, a kolozsvári és a zalaegerszegi hadikórházakban ápolták. Felépülését követően 1945. január 20. és március 30. között a barbacsi kiképző és felállító központnál teljesített szolgálatot. 1945. május 7-én angol hadifogságba került, ahonnan szeptember 28-án tért vissza.

[104] Keményffy Zoltán (Budapest, 1920. október 13 – Kuty, 1944. április 28.) főhadnagy. A keleti hadszíntérre 1944. április 21-én a mozgósított 57/III. gyalogzászlóalj 8. századának parancsnokaként vonult el, ahol fejlövés következtében hősi halált halt.

rancsnokságot és szalad előre... Az a hír szivárgott ki, hogy az orosz támadja a falut, és már elérte az első házakat és utcai harc van... kapom a parancsot, hogy azonnal menjek előre szakaszommal Gáll Sándor ezredparancsnokhoz. Óriási nyomás engedett föl szívemben, és mint egy megkönnyebbülve az eddigi feszültségtől, adom ki gyorsan a parancsokat az embereimnek, és máris rohanok előre a házsor oltalma alatt. Embereim az út két oldalán, a házak közt szivárognak. Elérem a parancsnok harcálláspontját, jelentkezem és várom a parancsot: szakaszommal azonnal menjek előre, mert az előre küldött első szakaszt szovjet túlerő támadta meg. Az elől lévő századparancsnoktól kapok további parancsot... Feszült figyelemmel viszem előre embereimet a házak, fák oltalma alatt. Nemsokára az utolsó házhoz érünk, mely egy nagy kiterjedésű fatelep. Embereim megállítom, én a farakások közt előremegyek, addig míg Zolit megtalálom. Egy deszkarakás mögül figyeli az eseményeket. A faraktár elején az oroszok már bent vannak. Tőlük balra hegyes oldal, bokrokkal, jobbra a Czeremosz. Gyorsan határozni kell, vagy itt vesszük fel a harcot a kb. 50 méterre bujkáló oroszokkal, vagy oldalról, a hegyről tüzelve zavarjuk ki a telepről. Zoli gyorsan kiadja a parancsot, hogy menjek az oldalba és onnan támogassam őket, addig ő kitart. Azonnal rohanok vissza az embereimhez, és a magas kerítés oltalma alatt haladunk a cél felé. Alig megyünk 20 métert, egyszer csak körülöttünk kezdenek hullani az aknagránátok... Egy pillanatra megdermedek. Az első tűz és szinte tehetetlen vagyok. A kerítéshez lapulok, mert megint hallom a vészes sivítást. Egy jókora szilánk veszedelmes zümmögéssel az orrom előtt egy arasznyira üti át a palánkot... Intek az embereimnek, hogy tovább fussunk, ki ebből a pokolból... öt perc múlva nagyszerű kilátás nyílik az alattunk elterülő fatelepre... Az oroszok ugrálnak farakástól-farakásig és erős géppisztolytüzükkel szorítják a mieinket. Azonnal megállást vezényelek, mindkét golyószórómat tüzelőállásba és máris pattognak a lövedékek az orosz katonák közt...a váratlan tűz, mely teljesen oldalba kapta az oroszokat megállásra kényszerítette őket, sőt, egy pár pillanat múlva mennek is vissza a telepről a bozótosba. Négy orosz hulláját látom alattunk feküdni... Embereink már ott mozognak közöttük, cserkésznek, fésülik át a bozótost. Lassan sötétedni kezd. Úgy érzem mára befejeztük. A telep a miénk, az első szakasz már ássa be magát estére... Itt hallom, hogy Antal Kis megsebesült és még egy halottunk is van..."[105]

Az ellenség visszaszorítását követően a további szándék Kuty elfoglalása, az arcvonal tartása a Pruttól délre, valamint az elfoglalt területek biztosítása a további támadó hadműveletekhez volt.[106] A város elfoglalására az 57. gyalogezred két zászlóalja kapott parancsot. Ennek értelmében az 57/III. zászlóalj (parancsnok Hamza Gábor őrnagy[107])

[105] *Harmat:* i. m. 21. o.

[106] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. április 27.

[107] Hamza Gábor (Máramarossziget, 1905. november 27 – ?) őrnagy. Az erdélyi bevonulás előtt a 29. határvadász-zászlóalj parancsnoka volt. 1940. szeptember 1-jétől a marosvásárhelyi 27. székely gyalogezredhez vezényelték, ahol zászlóalj- és iskolaparancsnoki, valamint ezred segédtiszti beosztásokban teljesített szolgálatot. 1943. augusztus 1-jén őrnaggyá nevezték ki. A 27. könnyű hadosztály mozgósítását követően, 1944. április 1-jén a hadműveleti területre az 57/III. zászlóalj parancsnokaként vonult el. Részt vett a galíciai, az erdélyi és a magyarországi hadműveletekben. A harctéren nyújtott kiváló teljesítményéért a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal kitüntetést adományozták számára. 1945. március 1-jétől a 27. gyaloghadosztály kiképző zászlóaljának parancsnoki teendőit látta el. Alakulatával május 14-én szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. július 17-én jött haza.

északkeleti, az 57/I. zászlóalj (parancsnok Bándy Pál százados[108]) pedig délkeleti irányból támadott. Az 57/II. zászlóalj (parancsnok Dala Lajos százados[109]) Uscie Putillánál biztosított. A tüzérségi támogatást a 27/I. tüzérosztály látta el. A felületesen végrehajtott felderítés miatt a gyalogezred-parancsnokság nem rendelkezett kellő információval a várost védő szovjet erőkről és azok elhelyezkedéséről, így a helységharcra képzetlen és megfelelő harci tapasztalattal nem rendelkező alakulataira olyan feladatot bízott, amelynek sikere kérdéses volt, és amiért a csapatok nagy árat fizettek.

A támadás április 28-án reggel 7 órakor, csekély tüzérségi előkészítés után – megjegyzendő, hogy a felületes tájékoztatás miatt a támadáshoz csak a 27/I. üteg két lövege nyújtott tűztámogatást![110] – indult, és kezdetben lendületesen haladt. A támadó ékeknek sikerült az ellenséget a helység belseje felé szorítani: „Háztól-házig, lépésről-lépésre küzdöttük magunkat előre. A csendes város igen megélénkült. Minden házból tüzeltek ránk, úgy hogy a levegő tele volt repdeső ólmokkal és nem tudtuk, hogy mikor ütközik egy belénk... Embereim közül 15 kitartott. Látva, hogy én jövök, ők is jöttek utánam. Egy pár veszélyes házat maradék kézigránátjainkkal füstöltünk ki. Ez kimondott szórakozásnak tetszett. Egy jó pár órán keresztül így tartott. 12 felé járt már az idő, mikor már csak puskalőszerünk volt, egy kevés. Utánpótlásnak semmi híre. Már majdnem a város közepe táján jártunk, mikor egy templom mellett elakadt a támadásunk. Nem tudtunk sehogy előre menni, mert ahogy egy emberünk előre akart mozogni 10-15 ellenséges fegyver vette tűz alá. Mivel létszámunk megfogyatkozott, nem tudtuk széles vonalon biztosítani magunkat, és így az ellenség ezt észrevette, és mindkét oldalról kezdett heves tűzzel előbbre jönni. Nekik a falakon keresztül is voltak titkos utjaik, és mivel jól ismerték a várost is, igen könnyen ment nekik. A lőszerünk már fogytán volt és így az egyik házban összegyűltünk haditanácsra... A tanácson megállapítottuk, hogy így tarthatatlan a helyzet és vissza kell húzódnunk, mert egy fél órán belül bekerítenek. Megtesszük az előkészületeket, és hátrahagyva a biztosító részleget, Zoli parancsára megindulok hátra. A terv szerint a város utolsó házainál kezdődő emelkedéseken rendezkedünk be védelemre. Zoli a század többi részével mindaddig ott marad, míg én az ő visszavonulásukat tudom fedezni. Már kapaszkodom fel a lejtőre, mikor látom, hogy a visszamaradt rész mint gazdátlan nyáj, szinte menekül hátra... egyik szakaszvezető fut felém és sírástól összeszorult torokkal kiáltja, hogy a főhadnagy úr elesett és vegyem át a századparancsnokságot. Mintha villámütés ért volna. Végre kinyögöm: mi történt? Azt feleli, mikor egy kerítésen mászott át, egy orosz katona egyik közeli házból rálőtt, pont fején találta és azonnal

[108] Bándy Pál (Balázsfalva, 1911. november 27 – ?) százados. Az erdélyi bevonulást követően, 1940. december 1-jétől mint századparancsnok főhadnagyi, majd 1942. március 30-tól századosi rendfokozatban a sepsiszentgyörgyi 27/I. zászlóalj kötelékében teljesített szolgálatot. 1944. március 23-tól az 57/I. zászlóalj parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Részt vett a galíciai, az erdélyi és a magyarországi hadműveletekben. 1944. december 1-jétől a 27/II. zászlóalj parancsnoki teendőit látta el. Ausztriába visszavonult alakulatát 1945. március 27-én elhagyta, és a szovjet csapatok elől bujkálva tért haza.

[109] Dala Lajos (Paks, 1913. január 21 – ?) százados. Az erdélyi bevonulást követően a 27/II. zászlóalj állományába került, ahol főhadnagyi rendfokozatban először anyagi tiszt, majd a 4. század parancsnoka volt, 1942. március 31-től századosi rendfokozatban. A 27. könnyű hadosztály mozgósításakor kinevezték az iker (57/II.) zászlóalj parancsnokának, amellyel 1944. április 1-jén hadműveleti területre vonult. Részt vett a galíciai, majd az erdélyi harcokban. 1944. november 7-én a tiszavalki hídfőállásban aknagránáttól megsebesült. 1945. február 13-ig a szombathelyi kórházban ápolták. Csapattestéhez visszatérve Ausztria területén a szovjet csapatok fogságába került, de 60 emberével együtt hazairányították.

[110] Ozsdolai gr. Kun Zsigmond, tüzér főhadnagy szíves elmondása szerint.

meghalt. Elhozni nem tudták, mert ott már oroszok vannak... Ahol a hírt kaptam, megkapaszkodtam és megnyitottam a tüzet az oroszokra... Mivel teljesen fedetlenek voltunk elrendeltem, hogy a mögöttünk lévő, biztosabb menedéket nyújtó domb mögé vonuljunk vissza... Még szóhoz sem jutottam, mikor ismét hallom a vészes sivító hangot, és egymásután csapódnak be a gránátok... és a következő pillanatban máris erős ütést érzek a bal lábamon, majd forróság önti el... Borzasztó bágyadtságot érzek, és egy pár pillanat múlva elvesztettem az eszméletemet."[111] – olvassuk Harmat Ferenc tartalékos zászlós memoárjában.

A partizánegységek és a menetből bevetett szovjet csapatok ellentámadása fokozatosan kiszorította a városból a magyar alakulatokat. Az 57/III. zászlóalj zömét bekerítették. A bekerített részeket önkéntes rohamvállalkozással 29-re virradó éjjel sikerült nehézfegyvereivel együtt kimenekíteni. A vállalkozást vezető Szabó Béla[112] főhadnagy (később százados), a 9. lövészszázad parancsnoka, ezért méltán kapta meg a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal. Az ellenség térnyerése miatt az ezredparancsnokság kénytelen volt csapatait a várostól nyugatra lévő biztonságosabb magaslatokra visszavonni. A 27. tábori tüzérosztály Tudiow keleti határában lévő ütegeit is hátravonták. A veszteségek igen nagyok voltak: hősi halált halt Keményffy Zoltán főhadnagy, a 8. lövészszázad parancsnoka, illetve Tőzsér Károly tartalékos zászlós,[113] szakaszparancsnok. Súlyosan megsebesült Polgári Ferenc hadnagy[114] a 2. lövészszázad és Csaba Károly tartalékos zászlós,[115] az 1. lövészszázad parancsnoka, valamint Buzogány

[111] *Harmat:* i. m.

[112] Szabó Béla IV (Eger, 1915. április 8 – ?) százados. Az erdélyi bevonulás idején őrsparancsnoki, puskás-, géppuskás- és pótszázad-parancsnoki, valamint alantos-, illetve segédtiszti beosztásban az 1. határvadászzászlóaljnál teljesített szolgálatot. 1940. november 18-án a marosvásárhelyi 27/III. zászlóalj állományába került, ahol előbb mint puskás és géppuskás századparancsnok, később alantos-, illetve zászlóalj segédtisztként tevékenykedett. 1942. október 15. és december 15. között a 32. határvadász-zászlóaljnál alantos tiszt és géppuskásszázad-parancsnok, 1943. május 1-jéig pedig a 9. határvadászdandárnál segéd-, állomás- és gépkocsitiszt volt. Ezt követően visszakerült Marosvásárhelyre, ahol 1943. október 15-ig a 27/III. zászlóaljnál puskásszázad-parancsnokként, majd 1944. április 7-ig állomás tisztként teljesített szolgálatot. A 27. székely könnyű hadosztály mozgósítását követően, mint az 57/III. zászlóalj 9. lövészszázadának a parancsnoka vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. április 28-án, a Kuty-i ütközetben véghezvitt fegyverténye'ért, amikor zászlóalja zömét a bekerítésből kihozta, a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal kitüntetést adományozták számára. Május 9-től az 57/II. zászlóalj 5. lövészszázadának, majd október 7-től a 27. gyaloghadosztály különleges anyagi törzsének parancsnokságát vette át. 1944. július 1-én századossá nevezték ki. 1945. május 11-én Ausztria területén amerikai hadifogságba esett, ahonnan 1946. február 10-én tért haza.

[113] Tőzsér Károly (Béta, 1915. január 24 – Kuty, 1944. április 28.) tartalékos zászlós. A marosvásárhelyi 57. gyalogezred III. zászlóaljának szakaszparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. április 28-án Kutynál, medencelövés következtében hősi halált halt. A tudiowi hősi temetőben temették el.

[114] Polgári Ferenc (Bécs, 1912. szeptember 6 – ?) tartalékos hadnagy. Az erdélyi bevonulás idején mint géppuskásszázad-parancsnok a 11/III. zászlóaljnál teljesített szolgálatot. 1941. január 1-jén tartalékos hadnagygyá nevezték ki, majd nem tényleges viszonyba helyezték. 1943. augusztus 1-én fegyvergyakorlatra a sepsiszentgyörgyi 27/I. zászlóaljhoz hívták be, ahol augusztus 28-ig szakaszparancsnokként tevékenykedett. A 27. könnyű hadosztály mozgósítását követően újból behívták, s az 57/I. zászlóalj 2. lövészszázadának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. április 28-án Kutynál megsebesült. Augusztus 20-ig a kalocsai hadikórházban ápolták. Felépülését követően előbb Sepsiszentgyörgyön a pótkeretnél zászlóaljvonat-, a visszavonulás alatt pedig a 2. tábori póthadosztálynál seregvonat-parancsnoki beosztásban szolgált. 1945. április 23-án alakulatával amerikai hadifogságba esett. Egy franciaországi fogolytáborba szállították, ahonnan október 15-én szabadult.

[115] Csaba Károly (Szomolány, 1915. január 10 – ?) tartalékos zászlós. 1939. október 5-én tényleges szolgálatra a villányi 15. határvadász-zászlóaljhoz hívták be. Az erdélyi bevonulás után átkerült a sepsiszentgyörgyi 27/I. zászlóalj állományába, ahol mint hadapród őrmestert 1941. október 5-én leszerelték. 1941. október 10-én

Mózes,[116] Harmat Ferenc, Móricz István[117] és Szentgyörgyi András[118] tartalékos zászlós, szakaszparancsnokok. A támadásban részt vett két zászlóalj 17 hősi halottat vesztett. Ugyanezen a napon a szovjet erők a 27/I. zászlóalj támadását Pistyntől északkeletre, Mikietynce környékén megállították. A fokozódó ellenséges ellenállás miatt a hadosztály-parancsnokság a támadó hadműveleteket minden szakaszon beszüntette, és csapatait az elért vonalak megtartására utasította. A kimerült csapatok védelemre rendezkedtek be.

A hadműveleti területen lévő hadosztályok egyik érzékeny pontját a gyenge páncélelhárítás jelentette. Ez alól a 27. könnyű hadosztály sem volt kivétel. Az ezred-, illetve zászlóaljközvetlen páncéltörő alakulatoknak 37, illetve 40 mm-es ágyúi nagyrészt hatástalanok maradtak a szovjet harckocsikkal szemben, ami gyakran súlyos következményekkel járt a gyalogságra nézve. Ennek a helyzetnek a javítását célozta a HM 1944. április 28-án kiadott rendelete. E szerint a hadműveleti területen lévő gyaloghadosztályok ezredközvetlen páncéltörőágyús-századait, a németek által rendelkezésre bocsátott 75 mm-es páncéltörő ágyús anyaggal, valamint a HM által biztosított gépkocsivezetőkkel és gépjárművekkel, nehéz páncéltörőágyús-századokká fegyverezték át.[119]

A 27. könnyű hadosztály esetében csak a 27. gyalogezred páncéltörőágyús-századát tudták teljes mértékben átfegyverezni, ugyanis a németek által átadott 31 darab nehéz páncéltörő ágyúval még négy (1., 10., 12. és 13.) páncéltörőágyús-századot kellett felszerelni. Így az ikerezred páncéltörőágyús-százada zömmel a mozgósítási anyaggal maradt felszerelve. A hadműveleti területen történt átfegyverzés és átképzés a század II. és III. szakaszát érintette. Az I. szakaszt ugyanis az esztergomi kiképzőtáborban képezték, és onnan került május 7-én teljesen gépkocsizóvá átszervezve, közvetlenül a hadműveleti területre. Az esztergomi táborból induló, teljesen gépkocsizó szervezetű I. szakasszal, valamint a HM által biztosított gépjárművekkel a páncéltörő századot összesen három darab szóló motorkerékpárral, egy oldalkocsis motorkerékpárral és kilenc Botond vontatóval, illetve még egy Botond tehergépkocsival látták el. (Utóbbit lőszerszállításra használták.) A nehéz páncéltörőágyús-raj egy fő kezelő többszükségletét a hadműveleti területen, az átfegyverzés során egyenlítették ki. E célra hátországi személyzet kiszállítását nem engedélyezték. Az átfegyverzés után a század feleslegessé vált 37 és 40 mm-es pán-

---

tartalékos zászlóssá léptették elő. 1942. május 5. és 31. között átképzésre, majd 1943. augusztus 1. és 30. között – mint újonckiképző – csapatszolgálatra volt behívva. A 27. könnyű hadosztály mozgósítását követően hadiszolgálatra hívták be, s mint az 57/I. zászlóalj 1. lövészszázadának parancsnoka 1944. március 1-jén a galíciai hadszíntérre vonult el. 1944. május 28-án Kutynál súlyosan megsebesült. Október 1-jéig a kalocsai hadikórházban ápolták, majd végleg leszerelték.

[116] Buzogány Mózes (Újszékely, 1906. december 19 – ?) tartalékos zászlós. 1941 márciusában átképzésre a sepsiszentgyörgyi 27/I. zászlóaljhoz hívták be. Júliusban leszerelték, majd 1942. március 10. és június 14., valamint 1943. június 1. és augusztus 1. között alakulatánál szakaszparancsnokként fegyvergyakorlatot teljesített. 1942-ben tartalékos zászlóssá nevezték ki. A 27. könnyű hadosztály mozgósításakor frontszolgálatra hívták be, és az 57/I. zászlóalj kötelékében, mint szakaszparancsnok a keleti hadszíntérre került. 1944. április 28-án Kutynál súlyosan megsebesült. További sorsáról nincs adat.

[117] Móricz István (Sepsiszentgyörgy, 1910 – Sepsiszentgyörgy, 1994. [?]) tartalékos zászlós. 1944. április 21-én az 57/I. zászlóalj kötelékében, mint szakaszparancsnok vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. április 28-án Kutynál megsebesült.

[118] Szentgyörgyi András (Nagysolymos, 1908 – ?) tartalékos zászlós. 1944. április 21-én az 57/I. zászlóalj szakaszparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Április 28-án Kutynál megsebesült. További sorsáról nincs adat.

[119] HL HM Eln. I/ny. 1944/13055/M., 1. pont.

céltörő ágyúit és addigi lőszeres kocsijait a veszteségek pótlására használták fel. A fennmaradó fölösleget pedig a hátországba szállították.[120]

Április 29-én a seregtest északi szárnyán védekező 27/I. zászlóaljat erős ellenséges támadás érte. A harcok során a zászlóaljat az ellenség Pistyntől nyugatra vetette vissza. A helyzet kritikussá vált, ugyanis a támadást nem sikerült időben feltartóztatni, így egyes ellenséges részek egészen Szeszoryig jutottak előre, sőt a helységbe is behatoltak. Kosownál, a 27/III. zászlóalj vonalán is megélénkült a harctevékenység. A túlerőben támadó ellenség a zászlóaljat május 2-án a helységből kiszorította. A késő estig tartó súlyos harcokban az ellenség előnyomulását Kosowtól nyugatra sikerült ugyan feltartóztatni, de a település végleg szovjet kézen maradt. A harcok idején, az arcvonal mögött élénk partizántevékenység folyt, amit a hadosztály-parancsnokság önerőből igyekezett felszámolni.[121] A támadó hadműveletek északkeleti irányú eltolódása, illetve az arcvonal nagy kiterjedése miatt a 27. könnyű hadosztály-parancsnokság a Kutytól délre húzódó Putilla-völgyet saját egységekkel nem tudta lezárni. Emiatt a seregtest jobb szárnya veszélyeztetetté vált. Május 1-jén a völgy biztosítására határvadász részek (a 66. határvadász-csoporttól) előrevonását kérte, amelyek május 3-án a seregtest területére meg is érkeztek, és megkezdték az ott védekező 57. gyalogezredbeli részek felváltását.[122]

Május 4-én a 33. hegyivadász-zászlóalj által támogatott 27/I. zászlóalj egy utolsó kísérletet tett Pistyn elfoglalására. A támadás az erős ellenséges tűzben csekély térnyerés után elakadt, majd a következő nap végrehajtott szovjet ellenlökés a támadó csoportot kiindulási állásaiba vetette vissza. A harcok a térségben május 11-ig elhúzódtak. Ezt követően, május 10. és 18. között a hadijelentések csupán helyi jellegű járőr, illetve felderítő vállalkozást említenek Pistyn, Kuty–Wyznica, Wizenka és Kosow–Moskalowka körzetében. Ezek azonban számottevő eredményt nem hoztak. A seregtest arcvonalán több hónapos állóháború alakult ki.[123] A harcok nagyon megviselték a 27. könnyű hadosztályt. Alakulatai, a nagyobb harcértéket képviselő szovjet csapatokkal[124] vívott súlyos harcokban április 17. és május 15. között az alábbi veszteségeket szenvedték el: 5 tiszt, 91 fő legénység hősi halott, 12 tiszt, 271 fő legénység sebesült, 1 tiszt és 37 főnyi legénység pedig eltűnt.[125]

Május végére, a védelmi harcok következtében meggyengült 27. könnyű hadosztály számára lehetetlenné vált a több mint 30 km-es arcvonal további tartása. Ezért a német vezetés Kuty-i és kosowi völgyek biztonságosabb lezárása érdekében, a korábban létesített Kárpát felderítő- és Kárpát kapocs ezred összevonásával, május 31-én létrehozta a Schleebrugge dandárt.[126] A német alakulatokat (a 7. és 16. páncéloshadosztály felderítő osztályai, a 168. és 367. lövészzászlóaljak, illetve a 100. utászzászlóalj), valamint az Uscie Putillánál leváltott 57/II. zászlóaljat magába foglaló dandárt a 27. könnyű hadosz-

[120] HL HM Eln. 1/ny. 1944/13055/M., 1. pont.

[121] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. május 3.

[122] Uo.

[123] Uo., 1944. május 5–10.

[124] A 27. könnyű hadosztály sávjában a szovjet 2. gárda légideszant-hadosztály tevékenykedett.

[125] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. május 15.

[126] Uo., 1944. június 1.

tály-parancsnokságnak rendelték alá, és már május 1-jén megkezdte a Kuty és Kosow területén elrendelt felváltást. Ennek következtében a seregtest sávja összeszűkült. Alakulatai a két völgy között kerültek bevetésre.

Június elejétől az 1. hadsereg egész arcvonalán élénk felderítő tevékenység kezdődött. „...Már kora reggel elterjedt a híre, hogy az oroszok, akik az utóbbi időben ugyancsak fokozták felderítő tevékenységüket, a velünk szemben lévő hegyen megtizedelték a hegyivadászainkat. Most is a rajunkból egyedül mentem, de az egész zászlóaljból két század vonult ki. Ismét Gáll alezredes vezetett. Már jól fent volt a nap, mikor a hegy dereka táján megtaláltuk Elekes zászlós[127] holttestét. Csizmáit lehúzták, sapkáját, zubbonyát szintén. A nadrágja is le volt húzva térdig. Óvatosan vonultunk a falu felé (Wyznica), amikor a bozótosból két véres honvéd bújt ki. Elmondták, hogy felderítésre mentek Elekes zászlós vezetésével, de csapdába csalták őket, és csúnya közelharcban szétugrasztották..., a sebesülteket fogságba hurcolták..." – írja Erdélyi Imre volt m. kir. tizedes egyik vállalkozásukról[128]. E század- és zászlóaljszintű vállalkozások a könnyű hadosztály arcvonalán főleg Pistyn és Kosow körzetében voltak számottevőek, amint azt a hadijelentések is jelzik: „A 27. könnyű hadosztály a nap folyamán egy-két szakasz erejű ellenséges támadást vert vissza Pistynnél. Az esti órákban az ellenség zászlóaljnyi erővel a támadást megismételte... a VI. 9-én este megindult zászlóalj erejű ellenséges támadást részben közelharcban a helyi tartalékok ellentámadásával visszaverte"[129] – olvassuk a június 9-i és 10-i jelentésben. Mivel a felderítő vállalkozások egy nagyobb szabású ellenséges támadást sejtettek, ezért a a hadsereg-parancsnokság vezetési törzsét június 14-én Bohorodczanyra vonta vissza. A hadosztály-parancsnokság Zabie-Slupejkán maradt.

A 27. könnyű hadosztály eddigi veszteségeinek pótlására, a hátországban még 1944. április 28-án megalakult pótalakulatoktól, június 10-ével kezdődően 41 tiszt és 1113 legénységi állományú került ki a hadműveleti területre. Az utolsó egység (a 27. felderítő menetszázad) június 20-án lépte át a határt.[130]

Június 17-én az 1. hadsereg déli sávját Roztokival (Kutytól DNY-ra a Czeremosz völgyében) bezárólag a 2. hegyidandár vette át, és ellenséges behatás nélkül arcvonalát a Lopuchna és Roztoki közötti gerincvonalra tolta előre. Ez idő alatt a 27. könnyű hadosztály arcvonalán szórványos zavarótűz és kisebb támadások voltak.[131]

Június közepétől a keleti arcvonal heves harcok színterévé vált. Június 21-én a szovjet csapatok a Heeresgruppe Mitte ellen nagyszabású offenzívát indítottak, amely a Heeresgruppe Nordukraine védőszakaszára is kiterjedt. A 4. és 1. Ukrán Front Lemberg irányába kibontakozó támadását a német hadvezetés más frontokról elvont erőkkel igyekezett felfogni. Az erőelvonás az 1. hadsereget s ezen belül a 27. könnyű hadosztályt is érintette. Az alárendeltségébe tartozó Schleebrugge dandárt június 23-án feloszlatták. A dandárnak alárendelt német 7. páncélos felderítő osztályt kivonták az arcvonalból, és be-

[127] Elekes Pál (Érd, 1919. szeptember 4 – Wyznica, 1944. június 5.) tartalékos zászlós. 1944. április elején a sepsiszentgyörgyi 57/I. zászlóalj szakaszparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. június 5-én egy felderítő járőrözés során, Wyznica közelében haslövés következtében hősi halált halt. Roztokiban temették el.

[128] Erdélyi Imre m. kir. tizedes emlékei. Kézirat. 32. o.

[129] HL VKF I. o. Tájékoztató, 1944. június 9–10.

[130] HL 101. KSZV naplója, 1944. június 10–17.

[131] HL VKF 1. o. 1944. Tájékoztató, 1944. június 17.

vonult a német 7. páncéloshadosztályhoz. Ezt az erőelvonást a szovjet felderítés azonnal észlelte s ennek eredményeként június 25-én Kosownál, a 27/III. zászlóalj arcvonalát erős tűzelőkészítés után heves támadás érte, és azt mintegy 400 m szélességben és 300 m mélységben visszanyomta. A betörést sikerült elreteszelni, de a megtisztítására indított ellentámadás nem járt eredménnyel. „... az 57-esek tisztikara valami továbbképzésen volt, őket is áthozták és bevetették. Tőlünk, Nagy Zoli[132] a géppuskás elesett, Medgyesi[133] haslövést kapott, elesett, Strömpel[134] megtelt aknaszilánkkal, hátravitték, Peiker Lacit,[135] a kis hadapródot pedig géppuskástól elvitték. Mikor Medgyesi elesett, Zöldi Sanyi[136] lett a századparancsnok. Ő is megtelt aknaszilánkkal, őt is elvitték. Úgy, hogy mikor visszakerültem én voltam talán az egyetlen még épségben lévő tiszt a zászlóaljból..." – emlékszik az eseményekre Ambrus Péter tartalékos zászlós.[137] Az ún. Szőrős dombért[138]a következő napokban súlyos, veszteségteljes harcok folytak.

Mivel az említett magaslat harcászati szempontból fontosnak bizonyult (az arcvonal mögötti területeket jól be lehetett látni és lőni) birtoklása mindkét fél számára igen fontos volt. Ennek érdekében hadosztály-parancsnokság a térségben lévő, minden rendelke-

---

[132] Nagy Zoltán (Tarnaőrs, 1919. december 9 – Kosow, 1944. június 25.) tartalékos zászlós. Az 1944 márciusában elvonuló 27/III. zászlóalj kötelékében, mint géppuskás szakaszparancsnok került ki a keleti hadszíntérre. Medgyesi Lajos százados zászlóaljparancsnokká való kinevezését követően átvette a géppuskás század parancsnokságát. 1944. június 25-én Kosownál a súlyos védelmi harcok alatt fejlövés következtében hősi halált halt. A horodi hősi temetőben temették el.

[133] Medgyesi Lajos (Barcs, 1907. november 16 – Krzyworownia, 1944. június 25.) százados. 1944 márciusában a 27/III. zászlóalj géppuskás századának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Egy hónappal később a leváltott Weöreös Kálmán alezredes helyett ideiglenesen átvette 27/III. zászlóalj parancsnoki teendőit. 1944. június 25-én Krzyworowniánál egy rohamvállalkozás alatt haslövés következtében hősi halált halt. A krzyworowniai hősi temetőben temették el.

[134] Strömpel István (Balavásár, 1916. március 23 – Marosvásárhely, 1995. augusztus 9.) tartalékos zászlós. 1942. április 23-án átképzésre a marosvásárhelyi 27/III. zászlóaljhoz hívták be. Ennek befejeztével, október 1-jén szerelték le. 1943. január 26. és március 1., valamint augusztus 9. és szeptember 18. között a fenti zászlóaljnál szakaszparancsnoki beosztásban fegyvergyakorlatot teljesített. 1943. május 1-jén tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1944. március 23-án, a 27. könnyű hadosztály mozgósításakor hadiszolgálatra hívták be, s mint a 27/III. zászlóalj szakaszparancsnoka, hadműveleti területre került. A Kosow környéki súlyos harcokban 1944. június 28-án megsebesült. Szeptember 1-jéig az 558. hadikórházban ápolták, majd négy hét egészségügyi szabadság után végleg leszerelték.

[135] Peiker László (Miskolc, 1919 – ?) hadapród őrmester. A 27/III. zászlóalj kötelékében, 1944. április elején, mint géppuskás szakaszparancsnok vonult el a keleti hadszíntérre. 1944. június 25-én, a szovjet csapatok kosowi áttörését követő harcok alatt nyoma veszett.

[136] Zöldi Sándor (Marosvásárhely, 1915. június 15 – Marosvásárhely, 1952. augusztus 27.) tartalékos zászlós. Az 1944 márciusában mozgósított 27/III. zászlóalj kötelékében, mint aknavetőszakasz-parancsnok került ki a keleti hadszíntérre. 1944. június 26-án az ún. Szőrős-dombért vívott harcokban szilánksérülést szenvedett.

[137] Ambrus Péter (Battonya, 1916. szeptember 12. –) tartalékos zászlós. 1941 augusztusában átképzésre a marosvásárhelyi 27/III. zászlóaljhoz hívták be. Innen egy hónapra géppuskás kiképzésre Parajdra vezényelték. Októberben, mint hadapród őrmester szerelt le. 1942-ben Árkoson és Nagyváradon, 1943-ban pedig Várpalotán volt átképzésen. 1943-ban tartalékos zászlóssá nevezték ki. A 27. könnyű hadosztály mozgósítását követően a 27/III. zászlóalj kötelékében, mint géppuskás szakaszparancsnok 1944. március 22-től frontszolgálatot teljesített. A Kosow környéki harcok alatt rövid ideig géppuskás századparancsnoki, illetve zászlóaljparancsnok helyettesi beosztásban is szolgált. 1944. július 12-én Horodnál szilánksérülést szenvedett. Felépülését követően részt vett az erdélyi és a magyarországi hadműveletekben. 1944. november 11-én Mezőkövesdnél súlyosan sebesült. Az egri, a putnoki, a rozsnyói és a landshuti kórházakban ápolták. 1945 januárjában Szombathelyre került, ahol az ún. kámoni részlegnél századparancsnokként teljesített szolgálatot. Alakulatával 1945 márciusában szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948 júniusában tért haza.

[138] A 710-es magassági pont. Nevét az aknabecsapódások által letarolt fákról kapta.

zésre álló erőt bevetett. A harcokba június 27-től a 66. határvadász-csoporttól átvezényelt 20. és 31. határvadász kerékpáros századok, valamint a 2. hegyidandár 13. hegyivadász-zászlóalja is bekapcsolódott. A régi főellenállási vonalat azonban így sem sikerült visszaszerezni. A veszteségek igen nagyok voltak. Egy június 29-én kelt jelentés szerint „a 27. hadosztálynál a Kosow körüli harcokban 28-án estig a veszteség 43 elesett, 242 sebesült" volt.[139] A helyi rohamcsoport vállalkozások eredménytelensége miatt, az elvesztett arcvonal visszaszerzésére a hadsereg-parancsnokság szervezett ellentámadást. Ennek támogatására július 1-jén a hadosztály-parancsnokságnak alárendelték a 34. tábori tüzérosztályt, valamint a 2. hegyidandár 10. hegyivadász-zászlóalját. Utóbbit Tudiowba irányították. Ugyanakkor a 20. és 31. határvadász-zászlóaljak kerékpáros századaiból, valamint a 27. felderítő osztály kerékpáros századából rögtönzött kerékpáros zászlóaljat hoztak létre.[140]

A németek Minszknél elszenvedett vereségét követően a német 16. páncélos felderítő osztály és a német 100. utászzászlóalj július 3-án kivált a 27. könnyű hadosztály kötelékéből. A következő napokban Kosownál és Kutynál váltakozó intenzitással elhárító harcok folytak. Az ellenség több ízben megismételt támadásait a védők sokszor közelharcban hárították. Július 6-án a 27. könnyű hadosztály-parancsnokság a 2. hegyidandár arcvonala felett is átvette a parancsnokságot. A dandár 11. hegyivadász-zászlóalját a székely seregtestnek rendelték alá. A hadsereg-parancsnokság által kezdeményezett támadáshoz további csapatösszevonásra került sor. Főleg a tüzérség kapott jelentős támogatást július 9-én, a IX. gépvontatású közepes tüzérosztály és a 151. sorozatvető tüzérosztály Jaworowba történt átirányításával.

A tervezett támadás július 11-én indult meg. Nuridsány Tibor elmondása szerint „...az összevont tüzérség egy óra hosszat olyan össztüzet bocsátott a dombra, hogy a támadó csapatok csak szépen besétáltak, egyetlen puskalövés nélkül. Élő lelket már nem találtak ott..."[141] A Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztályának tájékoztatója a következőképpen jegyzi az eseményt: „a Kosow-i betörési helyet tervszerű vállalkozással teljes egészében visszafoglalták. Ellenséges részről nagyobb veszteség, zsákmány 4 géppuska, 11 golyószóró, 35 orosz, 6 magyar géppisztoly, 60 puska, 2 rádió, nagyobb mennyiségű lőszer, kézigránát, valamint élelem, 40-50 darab köpeny. A vállalkozást a 27/I zászlóalj hajtotta végre."[142]

Noha az említett magassági pontot sikerült visszafoglalni, a 27. könnyű hadosztály térségében a szovjet csapatok harctevékenysége nem csökkent. A seregtest arcvonalát július 12. és 22. között tüzérségi előkészítés után több ízben szakasz, illetve század erejű támadás érte. Hevesebb harcok július 14-én Kosow–Horod és 18-án Kuty körzetében zajlottak. Július 22-től a magyar felderítés a 27. könnyű hadosztály arcvonala előtt élénk ellenséges csapatmozgást figyelt meg, ami arra engedett következtetni, hogy az ellenség megkezdte egyes csapatrészeinek az elvonását Delatyn–Mikuliczyn-i támadáshoz. Ezt későbbi fogolyvallomások is igazolták.

---

[139] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. június 29.

[140] Uo., 1944. július 3.

[141] *Nuridsány:* i. m.

[142] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. július 11.

Június 19-ével kezdődően a VI. hadtest területén jelentős védelmi átcsoportosítást hajtottak végre. Ennek megfelelően a könnyű hadosztály sávhatára is módosult. A Kuty, illetve ettől keletre eső védőkörletet (az egész Putilla- és Czeremosz-völgyet) a német 8. vadászhadosztály alakulatai vették át. A felváltott 57. gyalogezred-parancsnokságot és az 57/III. zászlóaljat a 27. könnyű hadosztály-parancsnokság saját szűkített sávjába vonta vissza, míg a neki addig alárendelt határvadász-, illetve hegyivadász-zászlóaljak (a 20. határvadász-zászlóalj kivételével) az 1., illetve a 2. hegyidandár alárendeltségébe kerültek vissza. Ugyanakkor a Kuty-i völgyben felváltott IV/1. gépvontatású közepes tarackos üteget Delatynba irányították, a helységtámpont tüzérségének megerősítése érdekében. A felváltások július 25-ig befejeződtek. A hadtest megrövidült arcvonalán tehát a 27. könnyű hadosztály és az 1. hegyidandár maradt védelemben, míg a 2. hegyidandár és a 19. tartalék hadosztály alakulatait a Prinz Eugen-állás[143] építésére rendelték. Előbbit Zabie, Zabie Slupejka, Berwidowa, utóbbit Tatarow, Jamna, Mikuliczyn, Delatyn térségébe irányították.[144]

A Lemberg környéki súlyos harcok miatt a magyar 1. hadsereg északi szomszédja, a német 1. páncéloshadsereg egyre inkább nyugati irányba szorult vissza. Ennek következtében a magyar hadsereg északi szárnya nyitottá vált, és ezáltal lehetőséget nyújtott a szovjet csapatoknak egy átkaroló hadművelet végrehajtására. Mivel a magyar VII. hadtestparancsnokság július 20-ával az utolsó lehetőséget is elszalasztotta arra, hogy csapatait biztonságosabb állásokba visszavonja, a július 23-án megindult szovjet támadás teljes védelmét felborította. A szovjet 18. összfegyvernemi hadsereg támadásának súlyát felfogó 16. és 7. gyaloghadosztályokat súlyos veszteségek érték. Felbomlott soraik nem egyszer pánikszerűen vonultak vissza nyugat-délnyugati irányba. Július 24-én a támadók már a 24. gyaloghadosztály hátába kerültek, kikényszerítve a hadosztály csapatainak Nadworna, majd Krasna–Delatyn irányú hátramozgását. A 7. gyaloghadosztály arcvonalán ütött rés kiszélesítésével a szovjet csapatok a magyar hadsereg arcvonalát kettészakították. Ennek következtében a Heeresgruppe Nordukraine parancsnoka az északra szorult magyar VII. hadtestet július 26-án a német 1. páncéloshadsereg-parancsnokságnak rendelte alá. Ugyanakkor az 1. hadsereg-parancsnokság is a német 1. páncéloshadsereg-parancsnokság alárendeltségébe került, amely az Armeegruppe Rauss (Rauss-seregcsoport) elnevezést vette fel.[145] A VI. hadtestparancsnokság két seregtestének (a 27. könnyű hadosztály és 1. hegyidandár) a Prinz Eugen-állásba (Podzaharycz-dél–Rozen Weliky–Sokolowka-dél–Prokurawa-dél–Akreszory-nyugat–Berezow-nyugat) való visszavételét rendelte el. Az ellenségről való leválás július 28-ig megtörtént. Jelentősebb összetűzést Kosowtól nyugatra Jaworownál jeleztek, amikor az ellenség két zászlóalj erőben végrehajtott támadását a saját tüzérség verte vissza.[146]

A szovjet támadás délnyugati irányú eltolódásával már Delatynt fenyegette. A város védelmét addig kiválóan ellátó 24. gyalog- és 18. tartalék hadosztályt Farkas Ferenc altábornagy, a VI. hadtest parancsnoka, a 25. gyaloghadosztállyal együtt a jobban védhető

[143] A Prinz Eugen-állás az 1. hadsereg arcvonala mögött, 10 km-en belül húzódó, részben félig kiépített, részben csak kijelölt hátsóbb védelmi vonal volt.

[144] HL 1. hadsereg iratai. 1. fasc. A VI. hadtest harctudósítása, 1944. július 19.

[145] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. július 26.

[146] Uo., 1944. július 28.

Hunyadi-állásba vonta hátra. Július 27-től a Hunyadi-állásban védekező csapatokat több ízben heves támadások érték. A szovjet csapatok súllyal Mikuliczyn irányába támadtak, ugyanis a város stratégiai fontossággal bírt a Tatarow–Kőrösmező felé vezető fő utánpótlási vonal szempontjából. A Mikuliczyn-i helyzet megszilárdítása érdekében a VI. hadtestparancsnokság a rendelkezésre álló összes erőtartalékát a térségbe vonta össze. A 2. hegyidandárt az előrenyomuló szovjet csapatok felfogására, Tatarow körzetébe irányították. Mivel a 27. könnyű hadosztály arcvonalán csökkent a harctevékenység, a hadtestparancsnokság július 31-én újabb erőként Tatarowba rendelte a hadosztálytartalékban lévő 27/II. zászlóaljat, valamint a tatárhágói hídfőt védő Miskey-csoport kötelékébe tartozó 27. felderítőosztály kerékpáros és lovasszázadát.[147] Ezen alakulatok már augusztus 1-jétől bevetésre kerültek. Ugyanis a VI. hadtest vezérkarának terve, amely a 25. gyaloghadosztály bal szárnya által végrehajtott Zawaj, Kiczera, Chiszki irányú oldaltámadással a Mikuliczynnél betört ellenség bekerítését célozta, a 18. tartalék hadosztály visszavonulása miatt csekély eredményt hozott. Ennek következtében az ellenség utánpótlási vonalának Oslawy Bialénél tervezett elvágását nem lehetett megvalósítani. Az augusztus 2-ára tervezett támadás amúgy is kudarcra lett volna ítélve, mert az Oslawy Bialére augusztus 1-jén reggel erőszakos felderítésre előreküldött 27. lovasszázadot már Luczkynál erős ellenséges támadás érte és a Rokieta gerincre szorította vissza.[148] Mivel a 18. tartalék hadosztály visszavonulása folytán a 25. gyaloghadosztály bal szárnya nyitottá vált, a VI. hadtestparancsnokság ennek biztosítására Tatarowban tartalékban lévő 27/II. gyalog-, illetve a 25. hegyivadász-zászlóaljat vetette be. A 25. gyaloghadosztálynak alárendelt zászlóaljak augusztus 3-án hajnalra, kemény harc után vették birtokba a Bukowna és Jawornik magaslatokat, ugyanis ellenséges felderítő részek már az előző nap folyamán beszivárogtak. A védelembe átment két csapattest fölött Papp Gyula ezredes[149] vette át a parancsnokságot.

A szovjet 2. gárda légideszant-hadosztály alakulatai augusztus 3-án Jamnánál átkeltek a Pruton, és súllyal a Papp-csoport bal szárnyát, illetve a Piszny magaslaton védekező Pápay-csoportot (parancsnoka Pápay Alajos ezredes[150]) támadták. Mivel itt fennállt az átkarolás veszélye, a hadtestparancsnokság augusztus 4-én Tatarowba rendelte a 27. kiképző zászlóaljat, amelyet augusztus 5-én biztosító feladattal Podlesniow területére irányított, a Papp- és a Rumy-csoportot (parancsnoka Rumy Lajos ezredes[151]) pedig a 2. hegyidandárnak rendelte alá.[152]

---

[147] HL 1. hadsereg iratai. 1. fasc. A VI. hadtest harctudósítása, 1944. július 31 – augusztus 1.

[148] Uo., 1944. augusztus 2.

[149] Papp Gyula (Mány, 1899. szeptember 1 – Budapest, 1984. június 7.) ezredes. Második világháborús frontszolgálata 1943. április. 15-én vette kezdetét, amikor a megszállt ukrán területre elvonuló 55/I. zászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1944. február 18. és június 25 között a 42. gyalogezred parancsnoka volt, majd a Tatárhágó környékén a VI. hadtest kiképző táborát irányította. 1944. július 29-től szeptember 25-ig a 2. hegyidandár harccsoportjának vezetésével bízták meg. Ezt követően a 25. gyaloghadosztály személyi tartaléka, illetve két hétig a Tisza vonalának védelménél az 1. gyalogezred parancsnoka volt. 1945. február 17-én Budapesten szovjet fogságba esett, ahonnan 1948. június 28-án tért vissza.

[150] Pápay Alajos (Sopron, 1887. november 6 – ?) ezredes. 1944. április 1-jétől, mint a 16. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoka az 1. hadsereg galíciai, majd kárpátoki hadműveleti területén frontszolgálatot látott el.

[151] Rumy Lajos (Győr, 1895. február 13 – Budapest, 1982. május 5.) ezredes. 1944. május 25-től a 2. hegyidandár gyalogsági parancsnoka volt, majd október 16-tól december 1-jéig a seregtestparancsnoki teendőket

Augusztus 5-én tovább romlott a helyzet. A leharcolt 18. tartalék hadosztály a szovjet nyomásnak egyre nehezebben tudott ellenállni. Harcképtelen részeit kivonták és az Iza völgyébe irányították. Arcvonalát a 2. hegyidandár és az 1. hegyidandár részei vették át. A Jawornik hegyháton védekező csapatokat is erős támadások érték. Ezeknek súlya részben a 27/II. zászlóalj bal szárnya, részben az 1. hegyidandár bal szárnya ellen irányult. A támadásokat nagy veszteségek árán sikerült hárítani, de a székely zászlóalj bal szárnya ellenséges nyomásra a Bukowna 875 magassági pontig szorult vissza, így a 25. hegyivadász-zászlóaljjal a kapcsolat megszakadt. E helyzetre való tekintettel a VI. hadtestparancsnokság a 27. könnyű hadosztálytól egy újabb zászlóalj kivonását rendelte el.[153]

A védelem augusztus 6-án került a legkritikusabb helyzetbe. Az ellenség a Prut mindkét oldalán nagy erőkkel támadott. A szovjet 2. gárda légideszant-hadosztály csapatai a Pápay-csoport ellenében elfoglalták a Skyza és a Pyszny magaslatokat, a 27/II. zászlóaljat pedig a Bukownáról a Dilok 875 magassági pont vonaláig vetették vissza. Ugyanakkor kihasználva a székely, illetve a 25. hegyivadász-zászlóalj között az előző nap keletkezett rést, a szovjet csapatok Swiniankánál próbáltak áttörni, hogy a Rokieta magaslatokat néhány napja hősiesen védő 25. gyaloghadosztály hátába kerüljenek. A Swinianka-i helyzet megszilárdítására Rumy Lajos ezredes az alárendeltségében lévő és Kruhly Jawornikon tartózkodó 27. kiképző zászlóaljat vetette be. A friss erők harcbavetésével sikerült az ellenség előrenyomulását megállítani, sőt, a Papp-csoport ellentámadása a Piszny magaslat visszafoglalását eredményezte. A bal szárnyon viszont a szovjet 8. lövészhadosztály a 2. hegyidandár csapatait a Jawornik Gorgan magaslatig szorította vissza. Ezen a vonalon viszont a szovjet előrenyomulást sikerült megállítani. Ekkor már felvonulóban voltak a német 1. páncéloshadseregtől átcsoportosított német 4. hegyihadosztály kötelékei, amelyek augusztus 7-től kapcsolódtak be a harcokba. A megszilárduló védelem, valamint az új erők bevetése eredményesnek bizonyult, ugyanis az ellenséges csapatok az elért terepszakaszokról megkezdték a visszavonulást. Ezt kihasználva a VI. hadtestparancsnokság csapatait, az arcvonal egész szakaszán ellentámadásra rendelte. Ennek eredményeként a 27/II. gyalog- és a 27. kiképző zászlóalj már augusztus 7-én a reggeli órákban visszafoglalta a Bukowna 819 magassági pontot. Mivel a felderítés a Jawornik északi lejtőjén is ellenséges hátramozgást figyelt meg, augusztus 8-án a német 4. hegyihadosztály csapatai is támadásba lendültek, amelyhez a jobb szárnyon három magyar harccsoport csatlakozott. A támadó csoportok megerősítésére az eddig Podlesniow területén, hadtesttartalékban lévő 57/II. zászlóaljat a Pápay-csoportnak rendelték alá. Az augusztus 8-án 16 órakor megindított támadás korlátozott céllal a Pyszny 812 magassági pont, a Pruttól északra húzódó magaslatok, valamint a Jaremcze támpont–Zonka–Pogur vonal elérését célozta. A támadó csoportok gyors előnyomulását mutatta az a tény is, hogy Pápay ezredesnek alárendelt 57/II. zászlóalj augusztus 9-én a Makowicza 988 magassági ponttól nyugatra lévő területek birtokbavételéért, 10-én már az említett magaslatért vívott súlyos harcokat.

látta el. 1945. január 16-tól a 24. gyaloghadosztály parancsnokságával bízták meg, mely beosztását január 31-én foglalta el. 1945. április 8-án Rózsahegynél szovjet fogságba esett, ahonnan 1955. november 20-án tért vissza.

[152] HL 1. hadsereg iratai. 1. fasc. A VI. hadtest harctudósítása, 1944. augusztus 5.

[153] Uo.

„Augusztus 5-én jött a parancs, hogy megérkeztek a felváltó egységek, s a mi ezredünk támadásba kell menjen. Más frontszakaszon kerültünk bevetésre, ahova pihent erő kellett. Gépkocsival vittek bennünket egészen a Tatár-hágóig. A Czeremosz folyó északi részén voltunk. Augusztus 9-én következett be a véres ütközet. A Tatár-hágón keresztül, a Prut völgyében ott volt az egyetlen járható országút. Az oroszok elfoglalták a szemben levő kopasz csúcsot, s onnan uralták a Prut völgyi országutat, s ezzel lehetetlené vált a hadtest élelmezése. Nagy nehezen végigmentünk Nadworna, Worochta, Mikuliczyn, Jaremcze, Jamna községeken. Reggeltől délután 4 óráig meneteltünk állandó tüzérségi tűz alatt, állandó vérveszteséggel szökdelve. Nem hullhatott be ágyúlövedék, hogy ne legyen halottunk. De menni kellett a sziklaoldalak mellett, az országúton, a sziklamélyedésekben fedezve. Az út bal oldalát a Prut mosta. Jobbról égig érő sziklák. A csúcsot, ahonnan az oroszok lőttek, Makowicának nevezték. 1005 m magas volt. Ezt kellett elfoglalnunk... Rettenetes vérveszteségünk volt. Délután négykor vetettek be minket, s valahogy az oroszt ki kellett verni. Végre elértük a Makowica bokros hegyoldalát... Az idő hét-nyolc óra volt. Persze a mi tüzérségünk is roppant nyomta őket, anélkül lehetetlen lett volna előrehaladni. Feljutottunk a csúcsra, s ott elkerülhetetlen volt a közelharc. Tizenhét orosz maradt a csúcson, őket muszáj volt agyonszurdosni. A támadásban zászlóaljunk egyharmada veszett oda."[154] – írja Kilyén Károly tartalékos hadnagy[155] visszaemlékezésében. Ugyanezen a napon a 25. gyalog hadosztály a Mokrickye 952, valamint a Jaworowa 1005, illetve 908 magassági pontokat vette birtokba.

A VI. hadtestparancsnokság a bal szárnyán zajló hadműveletek biztosítása érdekében az arcvonal középső és déli szakaszán elhelyezkedő csapattesteinek a régi védőállásokba való előrenyomulását rendelte el. Mivel a 27. könnyű hadosztály arcvonalán az előreküldött felderítő részek az ellenséggel sehol nem kerültek harcérintkezésbe, a seregtest a jobb szomszéd német XVII. hadtesttel a feladatot augusztus 11-én végre is hajtotta. A főellenállási vonal megtisztítása során a szovjet csapatok Szeszorytól délkeletre, illetve Horodtól északkeletre ellentámadást hajtottak végre, védekezésre kényszerítve az előrenyomuló csapatokat.[156]

Augusztus 11/12-től a VI. hadtest arcvonalán viszonylagos nyugalom állt be. A Tatár-hágó irányába tett sikertelen áttörési kísérletek után a Mikuliczyn, Jamna, Jaremcze térségéből visszavert szovjet csapatok rövid időre beszüntették támadásaikat. A nyugalmi állapotot kihasználva az 1. hadsereg-parancsnokság szétzilált seregtestei újjászervezésére törekedett. A VI. hadtestparancsnokság alá tartozó 18. és 19. tartalék hadosztályt augusztus 13. és 15. között a Prut völgyéből kivonták és Tatarow–Körösmező területén gyülekeztették. Később megmaradt állományukkal és fegyverzetükkel a 16. és a 20. gya-

[154] *Kilyén Károly:* Fennmaradni! Marosvásárhely, 1999. 54. o.

[155] Kilyén Károly (Ikland, 1918. augusztus 7 – Marosvásárhely, 1996. február 26.) tartalékos hadnagy. Tényleges katonai szolgálatra, mint karpaszományos honvéd 1941. január 15-én a kolozsvári 26/I. zászlóalj 1. puskás századához vonult be. A karpaszományos iskola elvégzése után, 1942. október 20-án tartalékos zászlóssá nevezték ki. 1943. október 1-jéig, mint próbaszolgálatos, csapatszolgálatot teljesített. Emiatt egy évre Budapestre, a főtiszti tanfolyamra vezényelték. A 27. székely könnyű hadosztály mozgósítását követően Székelyudvarhelyre, az 57/II. zászlóaljhoz került, amelynek kötelékében, mint aknavetőszakasz-, majd nehézfegyverszázad-parancsnok 1944. március 19. és 1945. március 28. között frontszolgálatot teljesített. Közben 1944. október 1-jén hadnaggyá léptették elő. 1945. március 28-án Köbölkútnál szovjet hadifogságba esett. Többszöri sikertelen szökési kísérletei után, 1954. január 3-án került haza a szovjet lágervilágból.

[156] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. augusztus 11.

loghadosztályokat töltötték fel. A 7. gyaloghadosztályt a július 23-ai és 24-ei harcokban mutatott teljesítménye miatt indokolatlanul feloszlatták, és alakulataival, összevonás útján, a 24. gyaloghadosztályt szervezték újjá. Ugyanakkor a megviselt 1. hadsereg megerősítése érdekében a Magyar Királyi Honvédség utolsó három seregtestét, a 6., 10. és 13. gyaloghadosztályt, valamint az 1. ejtőernyős csoportot is kivezényelte a Kárpátok előterébe. A magyar III. hadtestparancsnokság alkalmazásával az 1. hadseregnél augusztus 16-tól új alárendeltségi viszonyok léptek életbe. A VI. hadtestparancsnokság, amelynek védőkörlete változatlan maradt, az alábbi csapattestek felett rendelkezett: 27. könnyű hadosztály, 1. és 2. hegyidandár, 10. és 25. gyaloghadosztály, valamint kivonásig a német 4. hegyihadosztály zöme. A VI. hadtesttől balra a VII. illetve a III. hadtest csapatai foglaltak védőállást.

A harcok befejeztével a 27. székely könnyű hadosztály csapattesteit bevetési körzetükből fokozatosan kivonták. A 2. hegyidandárnak alárendelt „székely csoportot" (a 27/II., 57/II., illetve a 27. kiképző zászlóalj) augusztus 12-én Delatyn körzetébe vonták hátra. Innen, a hadtestközvetlenként Blotek területén állomásozó 27. felderítőosztállyal együtt, amelynek kikülönített részei (27. lovas-, illetve kerékpáros század) az osztályhoz már augusztus 10-én beérkeztek, augusztus 15-én kerültek vissza a 27. könnyű hadosztály kötelékébe. A feltöltés alatt lévő zászlóaljaknak a székely seregtesttől kivont és augusztus 15-től az 1. hegyidandár alárendeltségébe lépett 66. határvadászcsoport (20. és 31. határvadász-zászlóaljak) védelmi vonalát is át kellett venniük. Mivel lényeges harccselekményekre nem került sor, a 27. könnyű hadosztály körzetében erődítési munkálatok folytak. Ezeket a hadsereg-parancsnokság egész arcvonalán már augusztus 21-én, a huszti megbeszélések után elrendelte. Itt ugyanis a német felső vezetés, Hitler parancsához igazodva, miszerint a meglévő állásokat feladni nem szabad, a magyar csapatok hátravonását a jobban kiépített Árpád-, illetve a Szent László-vonalra nem engedélyezte. Miután augusztus 19-től az Armeegruppe Heinrici rendelkezése értelmében a német XLIX. hegyihadtest fölött is parancsnokolt,[157] a magyar hadsereg ekkor még megfelelő erővel rendelkezett ahhoz, hogy ezt a feladatát sikeresen végrehajtsa. A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport arcvonalán bekövetkezett események hatására a magyar hadsereg-parancsnokság minden korábbi terve módosításra szorult.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatainak 1944. augusztus 20-án, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport ellen, Iaşi–Chişinău körzetében végrehajtott sikeres támadásának, valamint a román politikai vezetés jól kidolgozott kiugrási tervének eredményeként Románia augusztus 23-án kivált a német szövetségből. A román csapatok által megnyitott arcvonalon a szovjet magasabb egységek a német 6. és 8. hadsereget szinte teljes mértékben felszámolva nyomultak előre Észak-Erdély, illetve Magyarország délkeleti határa felé, és augusztus 26-án az Ojtozi-szorosban, az Úz-, illetve a Csobányos-völgyben át is lépték a magyar határt.[158]

A bekövetkezett eseményekre való tekintettel a magyar hadvezetés igen nehéz helyzetbe került. Egyrészt Észak-Erdély hadszíntérré válásának veszélye, másrészt az Északkeleti-Kárpátokban védelemben lévő 1. hadsereg további sorsa miatt. Észak-Erdély vé-

[157] Uo., 1944. augusztus 20.

[158] *Szabó Péter – Számvéber Norbert:* A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, 2003. 71. o.

delmét ugyanis az augusztus 24-én elrendelt mozgósítás ellenére igen gyengén kiképzett és felszerelt alakulatok látták el. A nagyobb harcértéket képviselő erdélyi seregtestek, az 1. hadsereg kötelékében, a galíciai harctéren voltak bevetve, így szükségessé vált ezek visszavonása Erdély területére. Az 1. hadsereg védelmének megbontása viszont a megmaradt csapattestek hátravonását feltételezte a jobban kiépített és kevesebb erővel is védhető Szent László-, illetve Árpád-állásba.

Erdély védelme okán a német és magyar katonai és politikai körökben egyre erőteljesebben körvonalazódott egy esetleges Dél-Erdély elleni támadás terve, ugyanis mindkét fél tisztában volt azzal, hogy a szovjet csapatok előnyomulását a Déli-Kárpátokban, a hágók lezárásával tudja csak feltartóztatni. Mivel a szétvert Dél-Ukrajna Hadseregcsoport nem rendelkezett megfelelő erővel a feladat végrehajtására, német kérésre a Lakatos-kormány hosszas mérlegelés után, több elhalasztott időpontot követően szeptember 4-én a honvédcsapatok bevetése mellett döntött. A szeptember 5-re kitűzött támadás végrehajtására az augusztus 30-án megalakult 2. hadsereget jelölték ki (parancsnok Veress Lajos vezérezredes[159]), amelynek az 1. hadsereg kötelékéből kivont 2. páncélos- és 25. gyaloghadosztályt is alárendelték.

A Kárpátoktól délre zajló hadműveletek alatt a 27. könnyű hadosztály arcvonala csendes volt. A védelemben lévő csapatok kisebb, szakasz-, illetve századerejű támadásokat hárítottak el. A német-román csapatok katasztrófája illetve Románia átállása augusztus 24-én jutott a székely katonák tudomására akik kérték, hogy „szűkebb hazájukba, Erdélybe alkalmaztassanak". „E kellemetlen hír érzékenyen érintett bennünket székelyeket, annál is inkább mert Szovjet odaígérte Észak-Erdélyt az oláhnak"[160]– írja naplójában Mirk János hivatásos őrmester. Ennek érdekében Zákó András vezérőrnagy, a 27. könnyű hadosztály parancsnoka augusztus 27-én a hadsereg-parancsnokságra utazott, hogy a székely hadosztály Erdélybe való átirányítását kieszközölje. A kérés a Honvéd Vezérkar főnökének (Vörös János vezérezredesnek[161]) az 1. és 2. hadseregparancsnokokkal szeptember 1-jén tartott debreceni értekezletén szabad utat nyert, de mivel ez a lépés az 1. hadsereg jobb szárnyának a visszavételét vonta volna maga után, az OKH ezt határozottan elutasította. A kérdés megoldására szeptember 4-én összehívott szobránci megbeszélés sem hozott lényeges eredményt.[162] Ekkora már megélénkült a szovjet csapatok harctevékenysége, és a magyar alakulatokat erős partizántámadások is érték. Így szeptember 5-én a Krasnoila község előterében állomásozó 27. felderítőosztály lovasszázadának vonatkörletét érte partizán rajtaütés, melynek következtében egy tiszt és hét fő legénységi állományú halt hősi halált. Ezek után a német hadvezetés is belátta az arcvonal legalább részbeni visszavételének szükségességét, s ennek eredményeként a szeptember 6-án tartott maroshévízi megbeszélésen beleegyezését adta arra, hogy a VI. had-

[159] Veress Lajos (Sepsiszentgyörgy, 1889. október 6 – London, 1976. március 29.) vezérezredes. 1942. november 15-től 1944. augusztus 28-ig a IX. hadtest, majd ezután a 2. hadsereg parancsnoka volt. A Kormányzó által akadályoztatása esetén „homo regius"-szá kinevezett tábornokot 1944. október 16-án a németek letartóztatták, s a nyilas hadbíróság 15 évi fegyházra ítélte, ahonnan a fegyház kiürítésekor megszökött.

[160] Mirk János hivatásos őrmester naplója. 7. o. (Másolata Illésfalvi Péter tulajdonában.)

[161] Vörös János (Csabrendek, 1891. március 23 – Balatonfüred, 1968. július 23.) vezérezredes. 1944. április 19. és október 16. között látta el a Honvéd Vezérkar főnöki teendőket. Felmentését követően rövid bujkálás után jelentkezett a szovjet csapatoknál.

[162] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. szeptember 4.

test szeptember 9-től megkezdheti csapatai visszavételét az országhatárra (Szent László-állás). A feltétel: a 27. székely könnyű hadosztály Erdélybe ugyan, de a német 8. hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe kerül.[163]

A 27. könnyű hadosztály-parancsnokság szeptember 7-én kapta meg a visszavonulási parancsot. Az ellenségről való leválást a csapatok szeptember 9-ről 10-re virradó éjjel, az UPA partizánok[164] zavarótüzének leple alatt hajtották végre, majd a régi Mackensen-dorongúton át, egy napos gyalogmenet után, Worochta, Leordina, Rahó, Kőrösmező berakókörzetekben gyülekeztek.[165] A seregtestet a Honvéd Vezérkar főnöke 1. osztályának rendelkezése szerint Beszterce területére irányították. A csapatok elszállítása, egy ezredcsoport kivételével, amelyet a német XVII. hadtestparancsnokság gyalogmenetben Borsára kért, részben vasúti, részben autóbusz-szállítással Királyháza–Szatmárnémeti–Nagybánya–Zsibó–Dés–Szeretfalva–Beszterce útvonalon, szeptember 12-én vette kezdetét. Az utolsó szállítmányok szeptember 27-én érkeztek be a besztercei, szeretfalvi, kentelkei és szászlekencei kirakókörzetekbe.[166] Ezzel a 27. székely könnyű hadosztály keleti hadszíntéri tevékenysége lényegében véget ért.

A több mint öthónapos keleti hadszíntéri tevékenysége során a 27. székely könnyű hadosztály katonái közül közel 400 halt hősi halált. Zömük az 1944. április végi támadó hadműveletek, a június végén lezajlott Kosow–Horod környéki, illetve a július végi–augusztus eleji, delatyn–mikuliczyni védelmi harcok során vesztette életét. A hősi halottakat a könnyű hadosztály arcvonala mögött lévő kissebb települések területén, illetve azok környékén kialakított hősi temetőkbe temették el egyes, nagyobb veszteség esetén tömegsírokba. A legtöbb székely katonát befogadó temető Horod, Jaworow, Krzyworownia, Szeszory, Sokolowka, Tudiow, Worochta, Jasienow Gorny, illetve Zabie és Mikulicvzyn területén létesült. Az akkor nagy gonddal és bajtársi tisztelettel gondozott temetők mára jeltelenné váltak. Csak néhány kopott fénykép, kataszterlap és néhány élő szemtanú őrzi emlékében azt a halmot, amely alatt a hős bajtárs nyugszik sok éve békében.

[163] HL VKF 1. o. Tájékoztató, 1944. szeptember 4.

[164] Az Ukrainske Povsztanszka Armija (Ukrán Felkelő Hadsereg, UPA) Ukrajna függetlenségéért harcoló lengyel- és szovjetellenes fegyveres szervezet volt. A galíciai hadműveletek során együttműködtek a magyar honvédség alakulataival. Harcoló állományuk 50 ezer fő körül mozgott.

[165] HL 101. KSZV naplója, 1944. szeptember 12.

[166] Uo., 1944. szeptember 27.

Árpád Róbert Berekméri

THE HISTORY OF THE 27TH SZÉKELY LIGHT DIVISION FROM ITS FORMATION TO SEPTEMBER 1944

Summary

Under the terms of the Second Vienna Award, concluded on 30 August 1940, Hungary acquired from Romania northern and eastern Transylvania. The Hungarian troops took possession of the re-annexed territory of about 43,000 square kilometres gradually, between 5 and 13 September 1940. The territorial gain put the Hungarian military command in a new situation, since the military administration of the re-annexed territory had to be organised.

In November 1940, in the course of the establishment of military structure in northern Transylvania, a new army corps headquarters was set up in Kolozsvár, subordinated to the 1st Army. The IX Corps comprised the 25th Infantry Brigade in Nagyvárad, the 26th in Dés and the 27th in Marosvásárhely. After the inhabitants of the eastern Transylvanian recruiting districts, the 27th Infantry Brigade and all its subordinated units were authorised to use the attributive 'Székely'. On 15 November 1940, General (later Field Marshal) Ferenc Kolthay was appointed the commander of the brigade.

Subordinate to the 27th Infantry Brigade, the 27th Infantry Regiment was set up in the Gábor Bethlen Street barracks in Marosvásárhely, based on the rifle and machine-gun companies of six border rifle battalions and their subordinate units. In addition to the infantry, the border rifle batteries of the occupation troops were formed into the 27th Field Artillery Battalion, which was also subordinated to the 27th Infantry Brigade. From 12 February 1942, the infantry brigades comprising two regiments were labelled as light divisions and their structure of battle went through certain changes, too. They were enlarged by subdivisions, such as bicycle and hussar platoons and an auxiliary light artillery battery, all being directly subordinated to the regiment.

The Székely Light Division's 27/2nd Light Artillery Battery went off to the eastern front at the end of May 1942, and was fighting there for almost a year. On 22 March 1944, the entire division was mobilised and in April, as the original subordination of the division came to an end, it became subordinated to the VI Corps, which was engaged in fighting at the eastern theatre of operations.

During five months of frontline service at the eastern front, nearly 400 soldiers of the 27th Székely Light Division were killed in action, many of them in the offensive at the end of April 1944, others in the course of the defence operations near Kosow and Horod at the end of June and near Delatyn and Mikuliczyn at the turn of July and August. The fallen were buried in war cemeteries raised inside and around the small villages behind the lines of the light division, either separately or in mass graves, when heavy casualties demanded it. Several Székely soldiers were laid to rest in such cemeteries in Horod, Jaworow, Krzyworownia, Szeszory, Sokolowka, Tudiow, Worochta, Jasienow Gorny, Zabie and Mikuliczyn.

Árpád Róbert Berekméri

L'HISTOIRE DE LA 27^{E} DIVISION LÉGÈRE SZEKLER DE MAROSVÁSÁRHELY DEPUIS SA FORMATION JUSQU'EN SEPTEMBRE 1944

Résumé

Conformément à la deuxième décision de Vienne, prise le 30 août 1940, la Transylvanie et la Terre des Szeklers furent rattachées à la Hongrie. Les troupes hongroises occupèrent progressivement, entre les 5 et 13 septembre 1940, un territoire de quelque 43.000 km^2. L'accroissement de la superficie du pays créa une nouvelle donne pour le commandement de l'armée hongroise qui devait organiser militairement les territoires rattachés.

Dans le cadre de ces travaux d'organisation dans le Nord de la Transylvanie, un nouveau commandement du corps d'armée (le 9e) fut créé, en novembre 1940, dont le siège était à Kolozsvár. Après la formation de ce nouveau commandement, subordonné au 1er commandement de l'armée, furent créés le 25e, le 26e et le 27e commandements des brigades d'infanterie basés respectivement à Nagyvárad, à Dés et à Marosvásárhely. Le 27e commandement de la brigade d'infanterie et ses unités subordonnées furent appelés „szekler". Le 15 novembre 1940, le général Ferenc Kolthay (futur général de division) fut nommé commandant de la brigade d'infanterie.

Sous la houlette du 27e commandement de la brigade d'infanterie fut organisé, à Marosvásárhely, dans la caserne de l'ancienne rue Gábor Bethlen, le 27e commandement du régiment d'infanterie basé sur les compagnies de tireurs et de mitrailleurs de six bataillons gardes-frontières en sous effectifs. Sous la houlette de la 27e brigade d'infanterie fut aussi formé le 27e groupe d'artillerie basé sur les batteries gardes-frontières d'occupation. A partir du 12 février 1942, les brigades d'infanterie de deux régiments furent appelées division légère. Leur ordre de bataille fut quelque peu modifié et leurs effectifs accrus par l'arrivée de plusieurs subdivisions: une section cycliste et hussard et une batterie légère d'escorte de cannoniers.

Fin mai 1942, la batterie légère de canonniers 27/2 de la division légère szekler partit sur le front de l'Est où il participa aux combats durant près d'un an. La totalité de la division fut mobilisée le 22 mars 1944. A partir du mois d'avril, le commandement de la division fut subordonné au 6e commandement du corps d'armée de Debrecen, parti sur le théâtre des opérations militaires de l'Est.

Au cours des 5 mois passés sur le front de l'Est, quelque 400 soldats de la 27e division légère szekler moururent aux combats. La plupart tombèrent lors des offensives de fin avril 1944 et des opérations de défense près de Kosow-Horod (fin juin) et de Delatyn–Mikuliczyn (fin juillet, début août). Les soldats morts pour la patrie furent enterrés dans des cimetières aménagés sur le territoire des petites communes, ou à leurs environs, derrière la ligne de front de la division légère ou parfois, lorsqu'ils furent nombreux, dans des fosses communes. Les cimetières majeurs où se reposent le plus de soldats szeklers se trouvent à Horod, Jaworow, Krzyworownia, Szeszory, Sokolowka, Tudiow, Worochta, Jasienow Gorny et Zabie Mikuliczyn.

Árpád Róbert Berekméri

DIE GESCHICHTE DER 27. SEKLER LEICHTEN DIVISION VON MAROSVÁSÁRHELY VON DER AUFSTELLUNG BIS ZUM SEPTEMBER 1944

Resümee

Im Sinne des am 30. August 1940 gefällten Zweiten Wiener Schiedsspruches kamen Nord-Siebenbürgen und das Seklerland zurück zu Ungarn. Die zurückerlangte Fläche von etwa 43 000 km2 wurde zwischen dem 5. und 13. September von den ungarischen Truppen in mehreren Phasen besetzt. Die ungarische militärische Führung wurde mit dem Gebietszuwachs vor eine neue Situation gestellt: die zurückerlangte Fläche musste nämlich militärisch organisiert werden.

Im Verlauf der Formationsarbeiten in Nord-Siebenbürgen wurde im November 1940 – der 1. Armee-Kommandantur untergeordnet – eine neue Korpskommandantur mit Sitz in Kolozsvár (Klausenburg) aufgestellt: die IX. Korpskommandantur. Nach der Aufstellung dieser wurden im Verband der Armee die 25. (Nagyvárad, Großwardein), 26. (Dés, Desch) und 27. (Marosvásárhely, Neumarkt am Muresch) Infanteriebrigade errichtet. Für die 27. Infanteriebrigade-Kommandantur und deren untergeordnete Verbände wurde in ihrer Bezeichnung – infolge der territorialen Ergänzungen – die Bezeichnung „Sekler" eingeführt. Ernannter Kommandant der Infanteriebrigade wurde ab dem 15. November 1940 General (später Feldmarschall-Leutnant) Ferenc Kolthay.

Die 27. Infanterieregiment-Kommandantur wurde in der ehemaligen Kaserne in der Bethlen-Gábor-Straße in Marosvásárhely – der 27. Infanteriebrigade-Kommandantur untergeordnet – aus den Gewehr- und Maschinengewehrkompanien von sechs Grenzjäger-Bataillonen, sowie aus den unmittelbar diesen Bataillonen Unterstellten gebildet. Ähnlich, wie im Falle der Infanterieverbände wurde – der 27. Infanteriebrigade untergeordnet – aus den besetzenden Grenzjägerbatterien die 27. Feldartillerie-Abteilung aufgestellt. Ab dem 12. Februar 1942 übernahmen die Infanteriebrigaden mit zwei Regimentern die Bezeichnung der leichten Division. Ihre Formation wurde ein wenig verändert. Ihre Stärke erweiterte sich um mehrere, dem Regiment unmittelbar untergeordnete Unterabteilungen: um jeweils einen Fahrrad- und Husarenzug, bzw. um eine begleitende leichte Geschützbatterie.

Die 27/2. leichte Geschützbatterie der Sekler leichten Division war bereits Ende Mai 1942 an die Ostfront gezogen, wo sie nahezu ein Jahr lang an den Kämpfen teilnahm. Die gesamte Division wurde am 22. März 1944 mobilisiert. Im April wurde die Divisionskommandantur der Unterordnung der IX. Korpskommandantur entzogen. Sie wurde der an die Ostfront marschierten VI. Korpskommandantur von Debrecen (Debretzin) untergeordnet.

Im Verlauf der mehr als fünfmonatigen Fronttätigkeit starben nahezu 400 Mann der 27. Sekler leichten Division einen Heldentod. Der Großteil fiel in den Angriffsoperationen Ende April 1944, sowie in den Kämpfen um Kosow-Chorod Ende Juni, bzw. in den Verteidigungskämpfen in Delatyn-Mikuliczny Ende Juli-Anfang August. Die Heldentoten wurden auf dem Gebiet, bzw. in der Umgebung der kleineren Siedlungen hinter der Front der leichten Division auf Heldenfriedhöfen bestattet. Im Falle eines größeren Verlustes wurden sie in Massengräbern begraben. Diejenigen Friedhöfe mit den meisten Sekler Soldaten wurden auf dem Gebiet von Chorod, Jaworow, Krzyworownia, Szszory, Sokolowka, Tudiow, Worochta, Jasienow Gorny, bzw. Zabie und Mikuliczyn errichtet.

Арпад Роберт Берекмери

ИСТОРИЯ 27-ОЙ ЛЕГКОЙ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ МАРОШВАШАРХЕЙСКОЙ ДИВИЗИИ С МОМЕНТА ЕЕ СОЗДАНИЯ ДО СЕНТЯБРЯ 1944 ГОДА

Резюме

30 августа 1940 года согласно второму принятому в Вене решению Северная Трансильвания и Секейская провинцияя вновь отошли к Венгрии. Вновь присоединенная территория размером 43 000 кв. километров в период с 5 по 13 сентября 1940 года была поэтапно оккупирована венгерскими войсками. Увеличение территории поставило венгерское военное руководство перед новой задачей: нобходимо было провести военную организацию вновь присоединенной территории.

В ходе работы по военной организации северной Трансильвании в ноябре 1940 года было сформировано командование IX нового военного корпуса, подчинявшегося командованию 1-ой армии, с центром в городе Коложвар. После сформирования этого командования в рамках корпуса были сформированы командования 25-ой пехотной бригады (г. Надьварад), 26-ой пбр. (г. Деш) и 27-ой пехотной бригады (Марошвашархей). Для командования 27-й пехотной бригады и ее подчиненных частей в наименовании их было принято определние „секейский" – исходя из места территориального формирования. Командиром пехотной бригады был назначен с 15 ноября 1940 года генерал Ференц Кольтаи (позднее генрал-лейтенант).

В подчинении командованию 27-ой пехотной бригады в городе Марошвашархей в казарме по улице Габора Бетлен создали командование 27-ого пехотного полка, а из рот стрелков и автоматичиков, а также из подчиненных батальонам подразделний были сформированы шесть батальонов егерей-пограничников с низким численным составом. Аналогично пехотным подразделениям в подчинении 27-ой пехотной бригады из оккупационных егерско-пограничных батарей сформировали также 27-ой дивизион полевой артиллерии. С 12 февраля 1942 года двухполковые пехотные бригады получили наименование легких дивизий. Их боевой порядок был несколько изменен. Их численный состав был расширен за счет нескольких полковых подразделений, и укомплектован одним взводом велосипедистов и гусаров а также одной сопровождающей батареей легких пушек.

27/2 легкая батарея секейского легкого дивизиона уже в конце мая 1942 года выступила на восточный фронт, где она участвовала в боевых действиях в течение одного года. Вся дивизия полностью была мобилизована 22 марта 1944 года. В апреле месяце командование дивизии была выведено из подчинения коимандованию IX корпуса, дивизия была отправлена на восточный твд, в подчинение командованию дебреценского VI корпуса.

В ходе более чем пятимесячных боевых действий на восточном твд около 400 человек из состава 27-ой легкой секейской дивизии погибли смертью храбрых. Основное их большинство было убито в ходе наступательных операций в конце апреля 1944 года, во время оборонных боев, которые велись в конце июня в районе Кошов-город, а также в конце июля – начале августа в оборонительных боях в районе Делатин-Микулицин. Бойцов, погибших смертью храбрых, похоронили на территории более мелких населенных прунктов, находившихся за линией фронта легкой дивизии, а также в устронных там кладбищах военных героев в отдельных могилах. В случае массовых потерь убитые были похоронены в братских могилах. Кладбища с секейскими воинами были образованы на территории следующих населенных пунктов: Хород, Яворов, Крживоровня, Сесори, Соколовка, Тудиов, Ворохта, Ясинов Горни, Забие и Микулицин.

HORVÁTH CSABA

A M. KIR. HONVÉDSÉG FELDERÍTŐ RENDSZERÉNEK ALAKULÁSA AZ ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT TÜKRÉBEN, 1938–1940

A harmincas évek közepén már több esemény jelezte, hogy egyre fokozódó háborús készülődés vette kezdetét Európában, és ennek várható hatásai Magyarországot is érinthetik. Ezt a hangulatot csak alátámasztotta Rátz Jenő altábornagynak a Honvéd Vezérkar főnökének 1936-os kijelentése, aki arra a következtetésre jutott, hogy az európai fegyverkezés ütemét figyelembe véve 1940 körül háború lesz, és abból Magyarország területi elhelyezkedése miatt, nem tud majd kimaradni. Sürgetővé vált tehát a hadsereg fejlesztése, de az anyagi gondok gátat szabtak minden elgondolásnak.

Az 1938-as esztendő azonban a honvédség tekintetében mégis vízválasztó lett. Teret kaphatott végre egy kézzel fogható hadseregfejlesztési elgondolás, amely a HUBA fedőnevet viselte. Rőder Vilmos honvédelmi miniszter már 1938. február 3-án ismertette a Huba hadrend tervezetét. Ennek értelmében a honvédségnek 1942-ben:

25 könnyű gyaloghadosztályból,

1 lovashadosztályból,

2 páncéloshadosztályból,

1 hegyidandárból,

1 határvadászdandárból,

1 folyam dandárból,

2 repülődandárból (28 harci és 10 felderítőszázad) kellett állnia.

A hadrend az egyvonalas felriasztás alapján épült fel, és az ország egyszeri maximális erőkifejtését vette alapul, mind az emberanyag kihasználása, mind pedig anyagi vonatkozásban. Végcélként egy 107 000 fős békelétszámú, 3 hadseregre és 7 hadtestre tagozódó, 21 hadosztályból, 2 gyors- és 2 lovasdandárból, 1 repülőhadosztályból, 3 hadosztály erejű határbiztosító erőből és a vezérkarközvetlenekből álló erő szerepelt.

A Huba hadrend a maga nemében nem volt újdonság. A Korona Tanács már 1932. október 24-én elfogadta az ún. Előd III. hadseregfejlesztési programot, amely alapvetően megegyezett a Hubával, de a megvalósítás háttere akkor még hiányzott.

1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök Győrben hivatalosan is ismertette az egymilliárd pengős hadfelszerelési programot. Ebből 600 milliót közvetlenül a hadsereg, 400 milliót pedig az ország védelmi felkészítésére terveztek felhasználni. A program változatlan formában az 1938. évi XX. törvénycikkben jelent meg június 2-án.

A Honvédelmi Minisztériumon belül történt átszervezés alapján március 15-ével a magyar királyi honvéd vezérkar főnöke irodáinak elnevezését, a rejtés miatt eddig használt HM VI. osztályról, hivatalosan is Vezérkarfőnökségre változtatták. Ettől kezdve, a honvédség szakmai vezető szerve, a vezérkar eredeti elnevezéssel szerepelt.[1]

[1] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VKF 1938. 2210/eln. 1. o. A Honvédelmi Minisztérium átszervezése.

Az 1938-as esztendő a felderítés tekintetében is meghatározó lett. 1938. február elsején, igaz tervezetként, hatályba lépett az új Harcászati Szabályzat. Egyidejűleg hatályát vesztette az 500/Elnökség 1924. szám alatt kiadott régi Harcászati Szabályzat I. és II. része.

Az új szabályzat a felderítés tekintetében több jelentős változást hozott. A távol- és közelfelderítést felváltotta a hadászati- és harcászati felderítés, mint új kategória, továbbá részletesen szabályozták a felderítés végrehajtásának, a különleges terepen történő felderítésnek és a szemrevételezésnek a kérdését. A felderítési nemeket sokkal tömörebben tárgyalta az új szabályzat, mint elődje, és nem bontotta külön részre a légi, illetve a földi felderítést, hanem azt egységes működésében vizsgálta. Az eddigi fejlesztések és a még folyamatban lévő fejlesztési tervek hatására már megjelentek az új szervezetek (gépkocsizó seregtestek, gyorscsapatok), amelyektől azt várták, hogy döntő hatással legyenek a felderítési feladatok végrehajtására is.

A felderítési adatok ilyen jellegű felosztása jobban szolgálta az adatok gyűjtésének, feldolgozásának és felhasználásának rendjét, a gyakorlatban azonban továbbra is elkülönült a földi és a légi rész. A téma feldolgozása során ezért – a jobb érthetőség kedvéért is – a már alkalmazott felosztásnál maradtam.

A hadászati felderítés

A földi hadászati felderítésnek a hadászati elhatározáshoz kellett adatokat szolgáltatnia. Feladatát tekintve az ellenség mozgósításával és felvonulásával kapcsolatos csapatmozdulatokat, repülőtereket, állandó és tábori erődítéseket kellett figyelemmel kísérnie. A már felvonult ellenség vonatkozásában, annak helyzetét, szárnyait, az egyes csoportjai közötti hézagokat, csapatszállításokat kellett felderítenie.[2]

A feladatokat a légi és földi felderítés eszközei egymást kiegészítve oldották meg, de a súly rendszerint a légi felderítésen volt. A légi hadászati felderítést a három-, esetleg többüléses, kétmotoros, több fényképező felszereléssel, rádióval és rádió-iránymérővel ellátott, nagy működési sugarú és nagy csúcsmagasságú távolfelderítő repülőgépekkel végezték.[3] A földi erőknél továbbra is számoltak a sereglovassággal, amely mellett a már említett gépkocsizó seregtestek, illetve gyorscsapatok jöttek még számításba.

Az 1938-ban megjelenő szabályzat sokkal kevésbé mozgatta meg az új elgondolások, a lehetséges változatok támogatóit és képviselőit, mint az előző. A szabályzatra épülő vezetési és parancsadási segédlet jelent meg először, amely végeredményben rövidített formában tárgyalta az új szabályzatot, a lényeget megragadva és kiemelve, de nem tartalmazott változatokat sem az erők, sem pedig az eszközök tekintetében.[4] A kiképzési seregtestek az adott fegyvernemre vonatkozólag dolgozták fel a szabályzat előírásait, hoz-

[2] Harcászati Szabályzat. (H. Sz.) I. rész. Harcászati elvek. II. fejezet: A felderítés. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa, Budapest, 1938. 39. o.

[3] Repülő Szabályzat. 2. füzet: A repülőfelderítés. Budapest, 1941. 47. o.

[4] Vezetés és parancsadási segédlet. (Az új H. Sz. alapján összeállította vitéz *Gátföldi Egon* ezredes.) Szeged, 1938. 10–15. o.

zátéve a fegyvernemi sajátosságokat és lehetőségeket. A lovasságnál például rajtól felfelé részletesen meghatározták a felderítéssel kapcsolatos feladatokat. A rajnak a felderítő járőr feladatait kellett elsajátítania. Ezen belül tisztázták a járőr (járőrparancsnok) felszerelését, feladatát. Először tértek ki az indulás előtti feladatokra, amelyek a következők voltak:

– felszerelés ellenőrzése;

– ember, ló állapota;

– parancsnokhelyettes kijelölése, az állomány tájékoztatása;

– térkép (vázlat) tanulmányozása;

– éllovasok kijelölése;

– figyelés megszervezése menet alatt;

– ismertetőjelek;

– hírvivő lovasok eligazítása.

A feladat végrehajtása során az ellenség erejének, fegyvernemének, összetételének, csoportosításának, biztosító rendszerének, szárnyainak, tevékenységének megállapítása mellett külön kitértek a végrehajtás módjára is. Pontosan meghatározták a járőr jelentésének tartalmát. Ezek szerint jelenteni kellett:

– az észlelés idejét;

– a járőr álláspontját;

– mikor, hol és milyen erejű ellenség mutatkozott és mit csinál;

– mi a járőr további szándéka.

Ha nem maga derített fel, jelenteni kellett annak forrását is (lakosság kikérdezése stb.). Minden esetben jelenteni kellett az ellenséggel való első találkozást.[5]

A gyorsfegyvernem számára kiadott kiképzési segédlet foglalkozott az összes felderítési nemmel és ezen belül a fegyvernem feladatával a felderítés területén. A felderítőzászlóaljat, mint a páncéloshadosztály közvetlen alakulatát, a felderítés gyors és nagy mélységben alkalmazható eszközeként tárgyalta. A zászlóalj zászlóaljtörzsből, árkász- és távbeszélőszakaszból, páncéltörő századból, 1-2 páncélgépkocsi-századból, 1 páncélos lövész századból, 1 motorkerékpáros lövész századból és a zászlóaljvonatból szerveződött. Ezen belül a páncélgépkocsi-század a századtörzsből, a századvonatból és három páncélgépkocsi-szakaszból, a szakaszok egy parancsnoki járműből és két páncélgépkocsi-rajból álltak. A rajt, mint legkisebb szervezési egységet két páncélgépkocsi alkotta.[6]

A felderítés kérdésének vizsgálata a továbbiakban is szinte mindennapos kérdés volt. Ismét előtérbe került a sereglovasság kérdése, amely a vélemények szerint egyre többször juthat olyan helyzetbe, hogy feladatát egymaga nem tudja megoldani. Ezért gondolkodtak a megerősítők mennyiségén és minőségén is, továbbá más országok hadseregeinek álláspontját is figyelembe vették. Az első időszakban minden esetben csak a francia példát tekintették útmutatónak, később a francia mellett a cseh és főleg a német elgondolásokat elemezték, és lényegében három lehetőséget tártak föl:

[5] Lovassági kiképzési segédlet I. rész: A lovas raj. Budapest, 1941. 202–207. o.

[6] Kiképzési segédlet. A gyorsfegyvernem számára. Felderítés. Budapest, 1941. 53–55. és 83–84. o.

a) az első megtartotta volna a sereglovasságot, és azt esetenként, az adódó feladatokhoz képest erősítették volna meg;

b) a második már nem tulajdonított különösebb fontosságot a sereglovasságnak, de azért teljességében nem vetette azt el, hanem már békében motorizált alakulatokat szerveztek hozzá, hogy abból megfelelően begyakorolt felderítő test legyen;

c) a harmadik pedig a sereglovasságot már szükségtelennek tartotta, nem értett egyet a vegyes szervezéssel sem, hanem a hadászati földi felderítés végrehajtására tisztán motorizált páncélos felderítő testeket javasolt.

Ez utóbbi elgondolás Heinz Guderian (1888–1954) tábornoktól származott, aki a különösen gyors, mozgékony és könnyen vezethető egységeket részesítette előnyben nagy akciósugárral és jó híradóeszközökkel. Szerinte a földi felderítés legmodernebb eszköze a nehéz, kutató-páncélgépkocsi (*schwere Panzerspähwagen*) lehetne, amely bármilyen nehéz terepen végrehajthatja feladatát. Ezeket a páncélgépkocsikat motorizált gyalogsággal, nehézfegyverekkel és műszaki csapatokkal megerősítve felderítő csoportba tervezte összefogni. Egy felderítő osztag 2-3 kutatópáncélgépkocsi-századból, minden század 9-12 páncélgépkocsiból állt volna, és motorizált gyalogság, könnyűlövegek, modern oldalkocsis motorkerékpáros alakulatok és motorizált műszaki erők egészítették volna ki.[7]

Ennek hatására a megbízott magyar szakemberek a saját lehetőségek figyelembevételével próbálták a legmegfelelőbb összetételű osztagokat összeállítani. A lovas elemekből álló felderítőosztag összetételét a következőképpen tervezték:

egy parancsnok (lovasszázad parancsnoka);
harcos rész: egy lovasszázad,
egy lovas-géppuskás szakasz és egy-két páncélgépkocsi szakasz;
híradó és összekötő eszközök: rádióállomás (esetleg több), látjelek, fényjelzők,
2-3 motorkerékpáros, esetleg postagalambok;
ütközetvonat.[8]

A motorizált részekből álló felderítőosztag a következőképpen szerveződhetett:

egy parancsnok (páncélgépkocsi- vagy kisharckocsi-, vagy motorkerékpáros század parancsnoka);
harcos rész: 1-2 páncélgépkocsi-szakasz,
1-2 kisharckocsi-szakasz, 1 motorkerékpáros szakasz vagy 1 motorkerékpáros század, 1-2 páncélgépkocsi- vagy kisharckocsi-szakasz;
híradó és összekötő eszközök: mint a lovas felderítőosztagnál;
ütközetvonat.

[7] *Ráski Jenő:* A földi felderítés jelentősége és értéke a jövőben. *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: MKSz), 1938. 5. sz. 49–50. o.

[8] Azon anyagok összességét szállítja, amelyekre a csapatnak harc előtt, alatt és után szüksége van.

Kerékpáros felderítőosztag elvi szervezete lehetett:

egy parancsnok (kerékpáros század parancsnoka);
harcos rész: 1 kerékpáros század, 1-2 páncélgépkocsi- vagy kisharckocsi-szakasz;
híradó és összekötő eszközök: mint a lovas felderítő osztagnál;
ütközetvonat.

Az alkalmazási mélység tekintetében lovas felderítőosztagoknál 40-50 km, kerékpárosoknál 50-60 km, míg a gépesített felderítőosztagoknál 60-70 km-rel számoltak.[9]

A „győri program" törvénybeiktatása, majd a fegyverkezési egyenjogúság elnyerése megteremtette a feltételeket arra, hogy a hadsereget néhány év alatt megfelelő szintre hozzák fel. 1938 őszén először az addig használt fedő elnevezéseket helyezték hatályon kívül, és a vegyes dandárokat hadtestekké keresztelték át.

Az így létrehozott hét hadtest mellé az első bécsi döntés (1938. november. 2.) eredményeként visszacsatolt Felvidéki területen – Kassa székhellyel – felállították a VIII. hadtestet, és létrehozták három hadsereg-parancsnokság keretét. A vegyesdandárok hadrendjében szereplő három gyalogsági parancsnokságot gyalogdandár parancsnokká nevezték ki, a gyalogezredeket pedig dandároknak nevezték el. Formailag így minden hadtest három gyalogdandárból állt, ezek azonban a valóságban ezredek voltak, melyek feltöltését – az életbeléptetendő hadi hadrend szerint – háború esetén tervezték végrehajtani.[10]

A hadászati felderítés alapját képezhette az 1938 őszén felállított 1. és 2.gépkocsizó dandár, amely egyenként:

– három gépkocsizó zászlóaljból;
– két kerékpáros zászlóaljból;
– egy gépkocsizó tüzérosztályból;
– egy felderítő-zászlóaljból;
– egy gépkocsizó utászszázadból és
– egy gépkocsizó távbeszélőszakaszból állt.

Az 1. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóalját a Rendőr Újonc Iskola (RUISK) páncéljárműves osztályából létesítették. Kisharckocsi-századát az 1. vegyesdandár gépjármű százada alkotta. Gépkocsizó gyalog századát szintén a RUISK állította fel, amely erre a célra megkapta a 4. vadász-zászlóalj 1. puskás és fél géppuskás századát.

A 2. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóaljnak kisharckocsi-századát a 2. vegyesdandár gépjárműves századából, páncélgépkocsi-szakaszát a gépkocsizó csoport volt páncélgépkocsi-szakaszából hozták létre. Ide került beosztásra a gépkocsizó csoport eddigi könnyűharckocsi-szakasza is. A dandár felderítő-zászlóalja a gépkocsizó gyalog századát az utóbbi zászlóalj parancsnokság a gépkocsizó csoport eddigi motorkerékpáros szakaszának kifejlesztésével állította fel. E célra a 4. vadász-zászlóalj 2. puskás századának

[9] *Kölley Ernő:* A felderítésről és felderítő szolgálatról. MKSz 1940. 3. sz. 623–624. o.

[10] *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944). II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1958. 3–4. sz. 65–66. o.

és géppuskás századának másik felét használta fel.[11] (A gépkocsizó dandárok felderítő-zászlóaljainak gépkocsizó századai az eredetileg tervezett motorkerékpáros századok helyett létesültek.)

Az 1. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóaljának hadrendjébe egy kisharckocsi-század, egy gépkocsizó puskás század, a 101. páncélvonat és egy műhelyszázad tartozott.

A 2. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóaljának hadrendjében egy páncélgépkocsi-szakasz, egy kisharckocsi-szakasz, egy közepesharckocsi-szakasz és egy gépkocsizó puskás század volt ebben az időben. Itt a műhelyszázadot később állították fel.[12]

A számításba vehető lovasdandárok hadrendje is változott. Mindkét lovasdandár szervezetét egy-egy kisharckocsi-századdal és egy-egy kerékpáros zászlóalj beállításával erősítették meg, a dandáronként meglévő két tüzérosztály egyikét gépvontatásúvá szervezték át.

Az 1. lovasdandár kisharckocsi-százada a 6. vegyes gépjárműves századából, a 2. lovasdandáré az 5. vegyesdandár gépjárműszázadából létesült. A 2. lovasdandár kötelékébe lépett még a RUISK páncélműves osztály páncélgépkocsi-százada is.[13]

Az 1940 végén felállított „gyorshadtest" parancsnokság alárendeltségébe kerülő két gépkocsizó és két lovasdandár felderítő erőinek szervezete a következőképpen változott meg:

Az 1. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóalja kiegészült egy páncélgépkocsi- és egy könnyűharckocsi-századdal, továbbá egy közelfelderítő repülőszázaddal is gyarapodtak a felderítő erők.

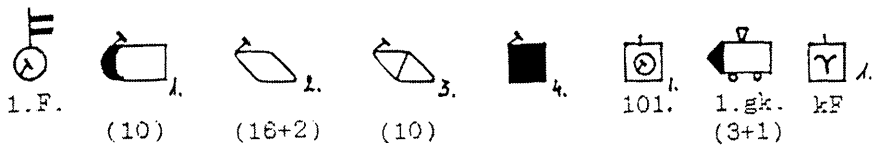

A 2. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóalja megkapta a műhelyszázadot, továbbá a közelfelderítő repülőszázadot is a felderítési feladatok fokozására tervezték.

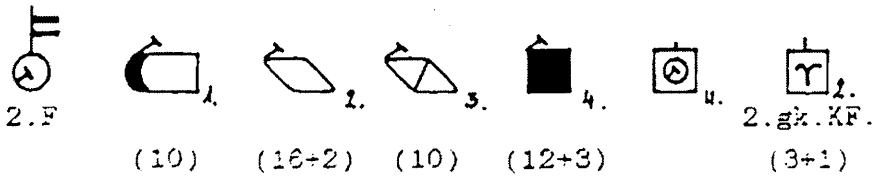

[11] HL VKF 1938. 2687/eln. 1. Szervezeti intézkedés 46. o.

[12] HL VKF 1938. 18.000/eln. 1. a. 1. sz. melléklet.

[13] HL VKF 1938. 2687/eln. 47. o.

A lovasdandárok páncéloszászlóalja ekkor már a következőképpen szerveződött.[14]

1. lovasdandár:

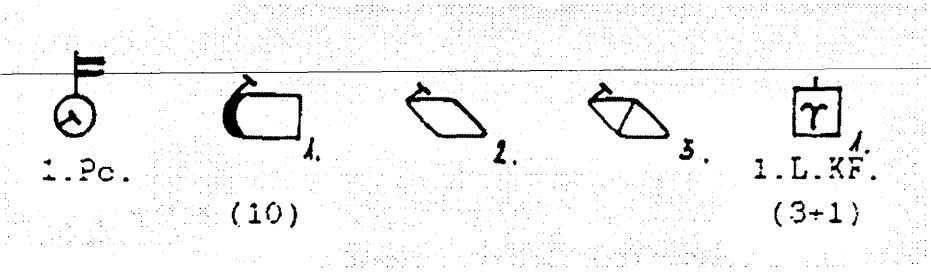

2. lovasdandár:

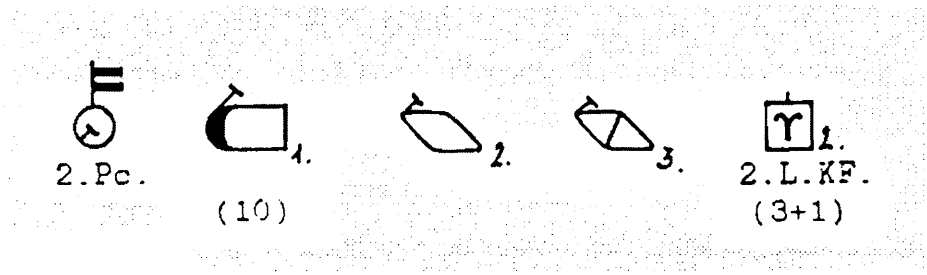

1941. áprilisáig a hadászati földi felderítésre számításba vett erőknél komolyabb szervezeti változás nem történt, egészen 1941. május 1-jéig, a páncéloscsapatok átalakításáig.

A hadászati légi felderítés kevesebb fejtörést okozott a témával foglalkozó szakembereknek. Az elveket kidolgozták, a feladatokban újat nem lehetett hozni. Egyedül a hadászati felderítést végrehajtó erők szervezeti lehetőségeiben lehetett célszerűbbet, esetleg jobbat kialakítani, továbbá az alkalmazási mélység változhatott. A légierő szervezetét, ezen belül a távolfelderítő erőket is, a feltételezett haderő vonzataként igyekeztek megállapítani. Egy 14-21 hadosztályból, 6-10 hadtestből álló haderőt terveztek, melynek két arcvonalas háborúra kellett felkészülnie. A távolfelderítő repülők szervezetét is ehhez az elgondoláshoz próbálták igazítani.

A hadműveletek megindulása előtt és alatt a légtér elosztását és a feladatokat is külön megtervezték és kidolgozták.[15]

A hadászati légi felderítés alapját a légi fényképezés adta. Ezért itt meg kellett találni azt a legmegfelelőbb szervezetszerű kiértékelő részt, amely a leggyorsabban és a legjobb minőségben dolgozta fel a felvételeket. Végül a fényképészszakasz mellett döntöttek, amely általában a következőképpen tagozódott:

– fényképész tiszt (szakaszparancsnok),
– fényképész altiszt (műszaki munkálatok vezetője),
– kidolgozó részleg (fényképészeti munkák végzése),
– kiértékelő részleg (kiértékelés, rajz, számelemzés),

[14] *Dombrády Lóránd:* A Horthy-hadsereg szárazföldi erőinek gépesítése a győri program időszakában (1938–1940). Kandidátusi értekezés. ZMKA Budapest, 1974. 359. o.

[15] *Adonyi Ferenc:* A földi erőkkel való helyes együttműködés problémája. MKSz 1938. 6. sz. 123. és 134. o.

– fényképész szerelők (anyagkarbantartás, anyagpótlás, de feladatuk volt a repülőgépekbe elhelyezett fényképezőgépek áramellátásának folyamatos ellenőrzése is),

– térképkezelő (térképállomány kezelése, tárolása).[16]

A hadászati légi felderítés tekintetében az 1. önálló távolfelderítő osztály fejlesztése került előtérbe. A már meglévő 1. és 2. századnál ennek keretében a 3. raj beállításával a repülőgépek számát 6+3 repülőgépről 9+3-ra tervezték emelni, ezzel párhuzamosan a hajózó állomány növelése is szerepelt az elképzelésben.[17]

A hadászati légi felderítés szervezetileg lényegében nem változott 1941 elejéig. Az 1940. július 30-án jóváhagyott légierőre vonatkozó szervezési intézkedés azonban tartalmazta a Légi Fényképező és Kiértékelő Csoport (LKFCS) felállítását, amely a továbbiakban fontos részét képezte hadászati felderítésnek.[18]

Az elméleti és szervezeti elgondolások sokkal kisebb teret kaptak, mint az ezt megelőző (1924–1937) időszakban. Ennek egyértelműen politikai okai voltak (első, második bécsi döntés stb.), így ezek a problémakörök ekkor kissé háttérbe szorultak. Néhány esetben azonban a szervezettel kapcsolatos változtatásokat mégis napirendre kellett tűzni. A gyakorlatok tapasztalatai bizonyították, hogy a felderítő-zászlóalj szervezete nem felelt meg a kívánalmaknak. A kis harckocsik nem tudták a menetütemet tartani a gépkocsizó részekkel, ezek menetét lassították. Sebességük csupán a kerékpáros részekkel való menetelésre tette őket képessé.

A gépkocsizó századhoz egy erős oldalkocsis motorkerékpáros szakasz beállítását tartották szükségesnek, amely rossz utak esetén megoldhatta volna a felderítő járőri feladatokat a páncélgépkocsikkal együttműködve. A zászlóalj híradó eszközei is revízióra szorultak. Meg kellett oldani a zászlóaljparancsnok és a kiküldött páncélgépkocsik közötti biztos összeköttetést, továbbá közvetlen vezetékes összeköttetés kialakítása is szükségessé vált a kirendelő parancsnok és a repülők között.[19]

A Harcászati Szabályzat összevonva tárgyalta a földi és légi hadászati felderítést. Feladatát, hasonlóan az előző szabályzathoz, az ellenség mozgósítással és felvonulással kapcsolatos tevékenységéhez igazította. Kevésbé részletesen dolgozta fel a hadászati felderítés problémakörét, mint az elődje; csak elveket és fő feladatokat fektettek le.

Az intenzív hadseregfejlesztés elindításával a végrehajtó szervezeti erők hamar körvonalazódtak. Ez a repülőerők tekintetében azonban minőségi és mennyiségi hátrányokat hozott egyes szomszédos országok repülőerőivel szemben a felderítés szintjén is.

A földi erők tekintetében a lovas erők mellett gépesített csapatokat is fel kellett állítani a hadászati felderítés feladatainak végrehajtására. A gépkocsizó dandárok megszervezése kitöltötte ezt az űrt, de a 38-40-es évek eseményei valószínűsítették, hogy a klasszikus földi hadászati felderítési feladatok már nem léteznek, pontosabban lehetetlen feladat ilyen terepviszonyokkal rendelkező hadszíntéren az elképzelt feladatok megoldása.

---

[16] Légi fényképészeti szolgálat. Tansegédlet. M. kir. Horthy M. Honvéd repülő Akadémia, 1940. 8–12. o.

[17] HL VKF 1938. 2687/eln. 1. II. fejezet 30. o.

[18] *Szabó Miklós:* A Magyar Királyi Honvéd Légierő szervezeti fejlődése 1938–1941. HK 1991. 2. sz. 72. o.

[19] HL VKF 1939. 5074/eln. 1. A 2. gépkocsizó dandár gyakorlata.

A közelebbi harcterületre kiterjedő felderítési nem a csapatok harcászati alkalmazásához kellett, hogy adatokat szolgáltasson. Pontos feladat az ellenség időbeli és térbeli helyzetének megállapításában, összetételének, mozgási irányainak, állási kiterjedésének, szárnyainak, hézagainak, továbbá arcvonal mögötti eltolódásainak felderítésében szabták meg. Tevékenységét akkor is folytatni kellett, ha a kijelölt területen már a hadászati felderítés is működött A harcászati felderítést a terepfelderítéssel mindig össze kellett kötni. Ezen belül különösen figyelni kellett az utak és hidak állapotát, a terep járhatóságát, a saját fegyverek hatásának növelésére, illetve az ellenség tűzhatásának csökkentésére adódó terepelőnyöket, továbbá a térkép tartalmától eltérő adatokat.[20]

A harcászati földi felderítés feladatait a földi és a repülő erők egymást kiegészítve végezték, de a súly – ellentétben a hadászati felderítéssel – a földi erők vállán nyugodott. Végrehajtó erőként a gyorscsapatok szerepeltek, de az ellenséghez közel, nehéz terepen, sötétben és ködben a gyalogság tevékenysége kerülhetett előtérbe. Felderítő szervei a felderítőosztagok, önálló felderítő járőrök, a felderítő járőrök, illetve a közelfelderítő repülőszázadok voltak.

A szabályzat hatására a tudományos életben a harcászati felderítés kérdései is előtérbe kerültek. Főleg a hatások esetleges növelése és a meghatározott elvek, módszerek magyarázata, továbbgondolása szerepelt az írásokban, de új szervezetek beállítása is napirenden szerepelt.

A megállapítások többször említették a felderítés sematikus megszervezésének állandóságát. Felületes, szinte állandóan ismétlődő, az adott helyzetre egyáltalán nem alkalmazható felderítési rendszerek jellemezték az alkalmazó megbeszéléseket, hadijátékokat. Ennek átértékelését nagyon sürgős feladatnak tekintették. A kiindulási alapot a jól kidolgozott felderítési tervben látták.

Ennek minden esetben ki kellett térnie:

– a felderítési irányok megállapítására;

– az egyes irányokban adódó feladatokra;

– a kikülönítendő erő és annak összetételére;

– az indulás idejére és a jelentések rendjére.

A felderítési irányok megállapításánál egyrészt a saját, de már a harcterületre átnyúló szándékot vették alapul, másrészt az ellenség várható tevékenységéből adódó és számára fontosnak látszó működési irányokat. Az eltérésekből a továbbiakban is az derült ki, hogy a felderítési rendszer gerincének kétségtelenül a felderítési irányokat tartották.[21]

Század szinten is megjelent az igény, hogy egy önálló felderítőraj beállítása megkönnyítené a századparancsnok feladatát a harcászati vezetésben. Megoldhatná a század szinten kialakuló bonyolult helyzetek tisztázását, és megfelelő alapadatokat tudna szolgáltatni a zászlóalj felé is. Az elgondolásokban általában kerékpáros raj vagy fél raj szerepelt, de kiemelték, hogy külön elbánásban részesülő, elszánt emberek kell, hogy alkos-

[20] H. Sz. I. rész. Harcászati elvek. i. m. II. fejezet: A felderítés. 40. o.

[21] Repülő Szabályzat. 2. füzet. i. m. A repülőfelderítés. 49. o.

sák ezeket a felderítőerőket.[22] Kerékpáros zászlóalj szinten már egy önálló felderítő-alosztály szerepelt az elképzelésekben.

Egy seregtestnek alárendelt kerékpáros zászlóalj számára egy kedvező harcterület biztosítása szerepelt az egyik fő feladatként, továbbá útvonalfelderítés (biztosítás) és az ellenséggel kapcsolatos minden felderítési feladat elvégzése. A kerékpáros zászlóalj megbízható működését a gyalogságban, a pontos együttműködésben és gyors híradásban látták, éppen ezért a felderítő-alosztályt sem lehetett rögtönözve ad hoc megszervezni. Csak egy békében összeállított, jól begyakorolt szervezet végezhette el az előbbiekben már érintett feladatokat. Az alosztály egy könnyűpáncélgépkocsi-szakaszból (3 páncélgépkocsi), egy kisharckocsi-szakaszból (6 kis harckocsi) és két-három motorkerékpáros szakaszból szerveződhetett volna.[23]

A gyalogezredek esetleges önálló alkalmazása is szükségessé tette, hogy megfelelő erejű és felszereltségű felderítő részekkel rendelkezzenek. Ritkább esetben, különösen fontos feladat megoldásakor, repülőfelderítést is elképzeltek közvetlenül az ezrednek alárendeltségében, de a fő súlyt a földi részekre helyezték. Azon belül is a páncélgépkocsi szerepelt az első helyen mozgékonysága és védettsége miatt. Nem feledkeztek meg azonban az elhárító fegyverekről sem, amelyek a felderítők szükség szerinti biztosítását látták volna el. A nagy tér-kis erő azonban egyértelműen a gyorsmozgók szerepét erősítették, így az alkalmazásra elgondolt felderítő szervek (még az elhárító fegyvereket is figyelembe véve) csak megfelelően motorizált részekből állhattak.[24]

A felderítés alapvető eszköze a járőr volt. Meg kellett azonban különböztetni a felderítő járőrt a biztosítási, leplezési és összeköttetési célokra alkalmazott járőröktől. A felderítés alapvetően minden járőr feladata volt, mert akár leplező, akár biztosító feladatot látott el, akkor is tudni akarták tőle, hogy ott, ahová kiküldték, van-e ellenség, s ha igen, milyen erős, és mit csinál? A felderítő járőr összetételét, erejét mindenkor befolyásolta a feladat, a zömhöz (kiküldő parancsnokhoz) való viszony (térbeli távolság), napszak, évszak és a terep. Eredményességét mindenkor jelentései alapján ismerték el.[25]

A járőr minden fegyvernemtől kikülöníthető szervezet volt. Általában raj, illetve megerősített raj erőben. A megerősítést leggyakrabban a feladatnak megfelelő szakközegek jelentették: műszaki, utász, tüzér stb. Páncélgépkocsik, kis harckocsik esetében egy-két járműből állhatott a járőr, de a kis harckocsik esetében nem volt egyértelmű az önálló alkalmazás. A járőrök mellett a felderítőosztagok szerepeltek még mint végrehajtók, de róluk kevesebb szó esett. Elfogadták a harcászati felderítésnél azokat az elveket, elgondolásokat, amelyeket a hadászatinál a felderítőosztagokról alkottak, csak az önállóság és a kiküldési szint változott, a feladat nem.

A földi harcászati felderítés eszközeiként tehát a tudományos igényű munkák döntő többsége a gyorscsapatokat tartotta. Ezen kívül az ellenség közelében, nehéz terepen és sötétben a gyalogság tevékenysége is előtérbe kerülhetett. Teljesen elvetették a régi elvek közül azt, hogy a földi harcászati felderítés csak a csapatlovasság feladata lehetett.

---

[22] *Bittner Róbert:* A korszerű puskásszázad. MKSz 1938. 7. sz. 78–79. o.

[23] *Erdeős László:* A korszerű kerékpáros zászlóalj. MKSz 1941. 3. sz. 677–680. o.

[24] *Muhoray Zoltán:* A megerősített ezred felderítése. MKSz 1938. 2. sz. 52–53. o.

[25] *Pálosy János:* A járőrszolgálatról. MKSz 1938. 7. sz. 68–70. o.

Annyira háttérbe szorult a lovasság, hogy csupán néhány munkában vetették fel esetleges ilyen irányú alkalmazását. Pedig még néhány évvel ezelőtt minden zászlóaljhoz egy lovasszakaszt, minden gyalogezredben egy lovasszázadot és minden gyaloghadosztályhoz egy lovasosztályt javasoltak a felderítési feladatok ellátására.[26]

Alkalmazási mód tekintetében a következő végrehajtási folyamatot képzelték:

a hadseregparancsnok által bevezetett hadászati felderítés kiegészítésére a hadtestparancsnok a legfontosabb irányokba bevetette gyorscsapatait, és egyben kijelölte az alárendelt hadműveleti egységeknek a harcászati felderítés területeit. Az egység parancsnoka a hadászati felderítés eredményei alapján és az útviszonyoknak megfelelően vagy felderítőosztályokkal, vagy csak felderítő járőrökkel deríttetett fel. A felderítőosztagok a zöm előtt általában egynapi menettávolságra terepszakaszról-terepszakaszra nyomultak előre, maguk előtt sűrű felderítőjárőr-hálózatot működtetve. Amennyiben a hadműveleti egység csak felderítő járőröket alkalmazott, akkor azokat annyira meg kellett erősíteni, hogy az ellenség leplező övén ne akadjanak fönn. Egyébként a felderítőosztagokra és járőrökre, valamint a jelentésekre vonatkozólag a hadászati felderítésnél lefektetett elvek voltak mérvadók.[27]

Egyre gyakrabban került terítékre a felderítési feladatokra történő kiképzés jelentősége: „ha a felderítő csapatokat nem feltételeznék, hanem a valóságban is mindig kiküldenék, ha azokat kellő tér- és időelőnnyel küldenék ki, hogy jelentések is futhassanak be, és ha valóban a beérkezett jelentések képeznék alapját az elhatározásnak, akkor ezek a békegyakorlatok sokkal tanulságosabbak lennének. Egyrészt a felderítő csapatok megtanulnának helyesen látni és minden túlzás nélkül gyorsan jelenteni, másrészt a vezetőknek is főbb alkalmuk lenne a jelentések száraz, tárgyilagos kiértékelését gyakorolni, és a kevés, sokszor ellentmondó hírek alapján is egy reális helyzetmegítélést alkotni."[28]

Ez az idézet híven tükrözi a korabeli állapotokat, az elméletieskedő jelleget.

A szabályzat és az elgondolások megvalósítását főleg a gyors seregtestek részeivel kívánták megvalósítani. Az 1938 őszén felállított gépkocsizó dandárok és lovasdandárok szervezeti fejlődését a hadászati felderítéssel foglalkozó részben már tárgyaltuk.

A földi harcászati felderítési feladatokra ezen kívül minden fegyvernem szóba jöhetett. Ide tartoztak a megváltozott szervezetű, három zászlóaljból álló gyalogezredek is. A zászlóaljak közvetlen nehéz gépszázadból és távbeszélőszakaszból, továbbá három azonos szervezésű puskás századból és egy géppuskás századból álltak. A nehéz gépszázadok egy kocsizó géppuskás szakaszból, egy aknavető szakaszból és egy páncéltörőágyús szakaszból szerveződtek.[29]

Alkalmazhatók voltak a felderítési feladatok végrehajtására a „magas", illetve az „alacsony állományú" határvadász-zászlóaljak is.[30]

---

[26] *Báthory-Szüts Sándor:* A jövő lovassága a gyalogság szempontjából. MKSz 1934. 10. sz. 41. o.

[27] *Ráskai:* i. m. 53–54. o.

[28] *Ráskai:* i. m. 55. o.

[29] *Tóth S.:* A Horthy-hadsereg. i. m. 67. o.

[30] HL VKF 1938. 18.000/eln. 1. a.. 13./i. sz. mell.

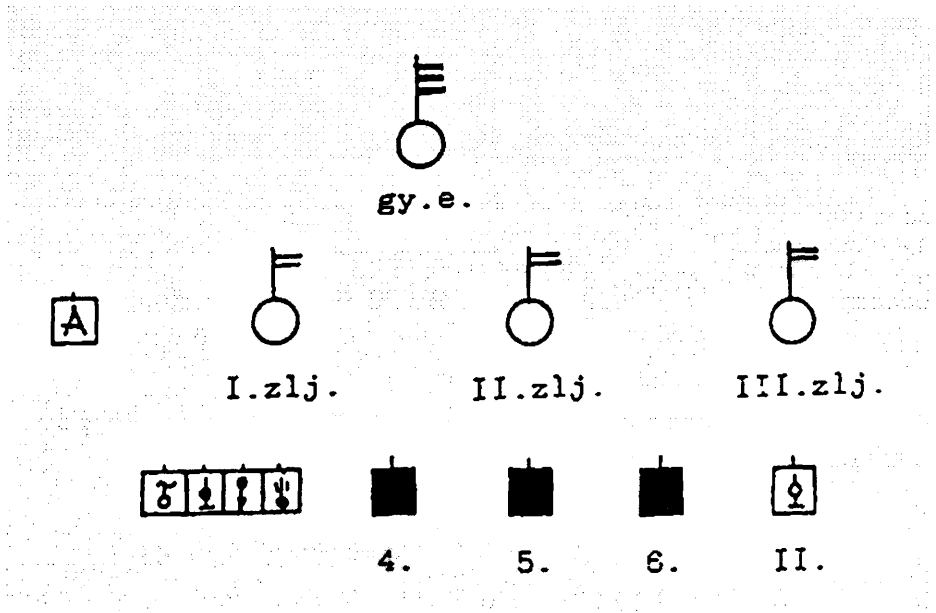

Az 1939-ben folytatódó hadseregfejlesztés eredményeként újabb, harcászati felderítésre is alkalmazható szervezetet hoztak létre. A VIII. hadtest alárendeltségében október 1-jével állították fel az 1. hegyidandárt („Magyar Királyi Kárpátaljai 1. honvéd hegyidandár"). Állományába a kassai, a sátoraljaújhelyi és az ipolysági határvadász-zászlóaljból megalakult három hegyizászlóalj, a fenti határvadász-zászlóaljak páncéltörőágyús-szakaszaiból alakult hegyidandár páncéltörőágyús-század, a huszti határvadász-zászlóalj kerékpáros századból alakult hegyidandár motorkerékpáros szakasz és a 2. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóalja által felállított hegyidandár páncélgépkocsi-szakasz.[31] Ide szerveztek még egy híradó-, egy utászszázadot, valamint egy vonatcsoportot.

A földi harcászati felderítésre ezek a csapatnemek álltak rendelkezésre. A vizsgált időszak további részében új elemek már nem léptek be, hanem az előbbiek kerültek módosításra.

A harcászati felderítéssel kapcsolatos nagyobb gyakorlatok a békés területvisszatérések időszakában kissé háttérbe szorultak. Az úgynevezett helyőrségközi gyakorlatok azonban így is folyamatosak voltak, és feleleventettek egy-egy addig elhanyagolt felderítési módot. A tapasztalatok alapján erősíteni kellett a felderítés folyamatosságát biztosító feltételeket (új felderítő szervek alkalmazásának folyamatos lehetősége, működő felderítő szervek átmanővereztetése stb.), továbbá az éjjelre is kint maradó felderítő részek tevékenységét.[32]

A harcászati felderítés az elméleti elgondolás és gyakorlati lehetőségek szintjén nagyjából egyensúlyt mutatott. A harcászati mélység „átfogása" a meglévő és a későbbiekben létrehozandó felderítőerőkkel megoldhatónak látszott. A földi résznél a páncélgépkocsik

[31] HL VKF 1939. 4061/eln. számhoz 1. sz. betétív.

[32] *Vitéz Bardóczy Ferenc* vk. őrnagy: Helyőrségközi gyakorlatok. MKSz 1938. 4. sz. 48. o.

és harckocsik helyes aránya, illetve legcélszerűbb alkalmazási módja adott okot több elmélkedésre. A téma körül heves vita bontakozott ki, ennek ellenére nem tisztázódott egy általános álláspont.

Főleg a kis harckocsik (Ansaldo) megfelelő felhasználása okozott egyre több fejtörést. Feladatuk a felderítés gyors átsegítése lett volna a kezdeti ellenállásokon.[33] Alkalmazásuk vonatkozásában egyetértés volt abban, hogy védettségüket, tűzerejüket jól ki lehetett használni az ellenállások letörésében, de hovatartozásuk tekintetében már eltértek a vélemények. Az egyik változat szerint a felderítőosztagok vegyes összetételű állományában, illetve önálló szakasz (ritkábban század) kötelékben tervezték alkalmazásukat, rendszerint felderítőosztagba beosztva. A későbbi gyakorlati tapasztalatok azonban már előre jelezték a hiányosságokat: a gyenge páncélvédettséget, a rossz terepjáró képességet és a fegyverzet behatároltságát.

A légi harcászati felderítés

A szabályzat előírása szerint a repülőszázadok rendszerint kétüléses, mindennemű harcfelszereléssel ellátott, közelfelderítő gépekből kellett, hogy álljanak. A felderítési eljárásuk a hadászati felderítésre előírtakhoz hasonló volt.[34]

A harcászati repülőfelderítésről új szervezeti elgondolások ritkán jelentek meg, inkább a felderítő repülés módszertani kérdéseit és problémáit tárgyalták. A navigáció kérdése kiemelt helyen szerepelt, hiszen a rádiózás, fényképezés, bombázás, lövészet, vázlatrajzolás, harcászati és hadseregszervezeti ismeretek pontos navigáció nélkül szinte feleslegesek voltak.[35]

A megfigyelés és a fényképezés mellett a jelentések gyors eljuttatása az érdekeltekhez az, ami minősítette a közelfelderítőket. Ezt rádión közvetlenül, ledobó jelentéssel hazatérés előtt, az esetleg érintett harccsoportnak pedig szintén ledobással juttatta el. Az új Harcászati Szabályzat által említett terepfelderítést a repülők kizárólag fényképezéssel végezték. Ilyen felderítendő terepészek lehettek a tervezett saját harckocsitámadásirányok, az előrenyomulási utak, az ellenség védőállásainak elhelyezkedése és a várható folyóátkelések helyei. Abban az esetben, ha nem álltak rendelkezésre megfelelő térképek, lényegében minden hadtest előrenyomulási sávjában (ami valószínűleg már ellenséges terület volt) készülhettek még terepészlet-felderítő felvételek és terepáttekintő felvételek is.[36] Az előbbiek nagy, míg a utóbbiak kis méretarányban készültek.

A fejtegetések sorába tartoztak az éjjeli légi felderítés lehetőségei is. Vizsgálták, hogy e tekintetben mely fegyvernemek és csapatmozgások jöhetnek számításba. Melyek a terepnek azon részei, amelyek éjszaka is jól elkülöníthetők, felismerhetők. A konklúzió egyértelmű volt. Az éjszakai felderítést fejleszteni kell. Amíg viszont nem áll rendelkezésre megfelelő éjszakai fényképezőgép, a legjobb megoldás nappal és éjszaka ugyanazt

[33] Kisharckocsi Szabályzat. Tervezet. I. Elvek 2. Budapest, 1938. 15. o.

[34] *Vitéz Holéczy Ödön:* Az alsó vezetés harcászati felderítése. MKSz 1939. 9. sz. 19–22. o.

[35] *Fáy Ödön:* A közelfelderítők navigációja. MKSz 1939. 10. sz. 133–135. o.

[36] *Fáy Ödön:* A közelfelderítés problémái. MKSz 1939. 11. sz. 143–145. o.

a területet egy felderítőszázadnak kiutalni.[37] Vagyis az éjszakai felderítési eredményeket ugyanazok a kötelékek nappal pontosíthatták.

A közelfelderítő repülő személyzetének felszerelésével és kiképzésével foglalkozó írások is megfelelő adalékokkal szolgálhattak. Mivel a szervezeti keretek, a gépek minősége, felszereltsége gyakran változott, az állomány kiképzése központi kérdésként szerepelt. A figyelem középpontjában elsősorban a különböző harceljárások begyakoroltatásának és a megfigyelési módszerek alkalmazásának kérdései szerepeltek. Ezek képezték ugyanis a légi harcászati felderítés alapját.[38]

A területgyarapítások tapasztalatai alapján voltak, akik felvetették, hogy szükség van-e egyáltalán közelfelderítő repülőkre? Az egyik tanulmány szerzője a német gyakorlatra hivatkozott, ahol teljesen hiányzott a légi közelfelderítő rendszer. Az adatokat az úgynevezett harcos kötelékek – zuhanóbombázók – szolgáltatták, míg a közelfelderítő gépek kizárólag „tüzérrepülést" (tüzérségi felderítést és tűzvezetést) hajtottak végre. Vitéz Somody Ferenc a saját helyzet és lehetőségek megvizsgálása után azonban azt a konzekvenciát vonta le, hogy jelenleg még igenis szükség van a közelfelderítők alkalmazására.[39] Ez a következtetés nem is lehetett más, hiszen a királyi honvédség nem rendelkezett korszerű, több feladatra alkalmas repülőgépekkel.

A repülő harcászati felderítés végrehajtói a közelfelderítő repülőszázadok voltak. 1938 elején kivették őket a repülődandárok alárendeltségéből, és előbb a vegyesdandárok, majd később a hadtestek alárendeltségébe utalták. Minden hadtest egy repülőszázaddal rendelkezett.[40]

Az év májusában a légierő magasabb parancsnokságát átszervezték, így a repülődandár-parancsnokság mint közbeeső magasabb parancsnokság megszűnt, hivatását a Légierő Parancsnokság vette át.[41]

A következő év fő feladata az október 1-jével felállított VIII. hadtest, valamint a gépkocsizó és lovasdandárok közelfelderítő repülőszázadainak megszervezése volt. Így az újonnan bevezetett ötezredes szervezetből, az 5. közelfelderítő ezred 8+4 századdal rendelkezett. 1939. október 18-án összesen 91 közelfelderítő gépet mutattak ki. Ebből 57 db WM–21 „Sólyom" és 34 db Heinkkel–46-os volt.[42] A közelfelderítő századok ekkor hivatalosan, hasonlóan a távolfelderítőkhöz, nem képeztek rajokat.[43]

Az 1940-es év több elgondolást, javaslatot hozott a közelfelderítőkre vonatkozólag is. A második bécsi döntés hatására érezhető volt, de a 40/31-es szervezési intézkedés így is kiadásra került, és ez változásokat is jelentett. A 1. gépkocsizó dandár és a 2. lovasdandár közelfelderítő repülőszázadaiból létrehozták a 9. felderítőszázadot, míg 1 lovas- és a

---

[37] *Nagy Béla:* Éjjeli légi felderítés. MKSz 1940. 6. sz. 723–725. o.

[38] *Szy Tibor:* Repülő megfigyelőtiszti képzés. MKSz 1941. 1. sz. 140–143. o. és *Stipsicz Károly:* Gyakorlati közelfelderítés. MKSz 1941. 8. sz. 381–382. o.

[39] *Vitéz Somody Ferenc:* Légi közelfelderítés és a földi parancsnoksággal való együttműködés. MKSz 1941. 10. sz. 124–127. o.

[40] *Szabó M.:* i. m. 47. o.

[41] HL VKF 1938. 2353/eln. 1. a. A légierő vezető szerveinek átszervezése.

[42] HL VKF 1939. 5192/eln. 1.

[43] *Dr. Szabó Miklós:* A magyar királyi légierő technikai és szervezeti fejlődése (1938–1944). Kandidátusi értekezés. ZMKA Budapest, 1981. 217. o.

2. gépkocsizó dandár századaiból a 10. felderítőszázadot. Az így létrehozott tíz századot át is számozták, és három osztályba sorolták be (az I–VIII-ig helyett civil 1–10 számozást kaptak):[44]

101. felderítőosztály	102. felderítőosztály	103. felderítőosztály
6., 8., 9. felderítőszázad	1., 2., 7., 10. felderítőszázad	3., 4., 5. felderítőszázad

Ez a tíz közelfelderítő század állt rendelkezésre 1941. tavaszán a feladatok végrehajtására.

A repülő rész szervezeti helyzetének megítélésére nem kerülhetett sor, hiszen egyedül az 1940. augusztusi események nem lehettek mérvadók. Azonban az egyértelműen bebizonyosodott, hogy „Sólyom" típusú gépek már egyszerűbb feladatokra sem felelnek meg, elsősorban a rádióhiány és a kétfedelű szárny megoldása miatt. A másik típus, a Heinkel–46-os még úgy-ahogy megfelelt az elvárásoknak, azonban ez a gép is az utolsó éveit taposta, felváltásán gondolkodni kellett.

A harcfelderítés

Az 1938-as szabályzat értelmében a harcfelderítés rendeltetése, hogy az ellenség szüntelen figyelésével, a helyzetek gyors felismerésével és az adatok pontosításával adatokat szolgáltasson a harc megvívásához. Részletesen fedje fel az ellenség magatartását az arcvonalban és az arcvonal mögött, keresse meg szabad szárnyait, gyenge pontjait, tartalékait, tüzérségének és fontosabb tűzfegyvereinek csoportosítását, valamint a harcterület terepviszonyait, különös figyelmet fordítva az ellenség támadó vagy visszavonuló szándékának azonnali megállapítására.

A harcfelderítést már a harchoz való felfejlődés időszakában be kellett vezetni, és a harc szünetében sem szüneteltették. A harcfelderítésben minden fegyvernemnek részt kellett vennie, és kötelesek voltak folyamatosan tájékoztatni egymást a felderítési eredményekről.

A légierők is kaptak harcfelderítési feladatokat olyan megkötéssel, hogy észleleteiket közvetlenül az érdekeltekhez jelentik (gyalogság, tüzérség stb.) jelekkel vagy rádión, mert így azonnali fegyverhatást válthattak ki.[45]

Az összekötő repülők a küzdőkkel való összeköttetésen kívül esetenként felderítési feladatot is kaphattak, továbbá a léggömbökről történő figyelés is előtérbe kerülhetett.

A harcfelderítésnél külön csak a felderítésre felkészített, megszervezett egységekre nem volt szükség. A földi harcfelderítés eszköze a harcjárőr volt, amelynek erejét mindig a konkrét harcfeladat határozta meg. Ez a felderítési mód a harc végrehajtásához szolgált információkkal, s mivel abban minden fegyvernem részt vett, szükséges volt, hogy a harcfelderítést minden fegyvernem önállóan is bevezesse. A földi harcfelderítés eszközei

[44] *Dr. Csima János* őrnagy: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945). HM Központi Irattár kiadása, Budapest, 1961. 15–17. o.

[45] H. Sz. I. rész. Harcászati elvek. i. m. II. fejezet: A felderítés. 6. A harcfelderítés. 40–41. o.

a harcfelderítő járőrök voltak. Feladatukat harccal és figyeléssel hajtották végre arcból, illetve a szárnyakon és az ellenség oldalában. A parancsnokok személyes figyelése kiegészíthette a harcfelderítés adatait.

Alkalmazási módra sem lehetett biztos receptet adni, hiszen a végrehajtást mindig más és más körülmény befolyásolhatta. A kiküldött harcjárőröknek azonban minden esetben át kellett venni az összes információt az elöl lévő csapatoktól, továbbá tevékenységét nem lehetett elválasztani a leplezéstől, mert az egyúttal a biztosítást is szolgálta. A harcfelderítés folyamatossága tette lehetővé, hogy a gyakran változó helyzetben is pontos jelentések jussanak a kiküldő parancsnokok asztalára.[46]

Szervezeti téren sem voltak szigorú megkötések, így bármilyen összeállítású harcjárőr alkalmazásra kerülhetett. Számításba vettek repülőerőket a harcfelderítésnél, de azok csak megfelelően tapasztalt repülőgépvezetők és megfigyelők által irányított, fordulékony gépek lehettek. A közelfelderítő századok repülőgépeit erre a feladatra általában alkalmasnak tartották, de a léggömböket – a szabályzaton kívül – sehol nem említették meg.

A különböző vezetési szintek alárendeltjeikre bízták a harcfelderítésre való felkészítést. A legkisebb szervezet, amely harcfelderítést vezethetett be, a század volt. A harcfelderítés körébe sorolták be a rohamjárőr-kiképzést, de ezt csak raj erőben gyakoroltatták. A repülők harcfelderítő tevékenysége nem jelent meg egyik gyakorlati tervben sem.

A harcfelderítés volt az a felderítési nem, amely az elgondolásokban a legkevesebb változást mutatta az 1924-es Harcászati Szabályzathoz képest. Az ellenség szüntelen figyelése; szárnyainak, hézagainak, gyenge pontjainak, tartalékainak, tűzfegyvereinek felfedése, továbbá az ellenség szándékának (támad, véd, visszavonul) felismerése nem volt új a feladatok között.

A harcfelderítés tehát nem kapott új feladatokat, de ezeket az ismert feladatokat már egy sokkal bonyolultabb helyzetben kellett megoldani. A harceljárások, szervezetek, fegyverek változása (fejlődése) alaposabb felkészülést igényelt a személyi állománytól. A kiképzési eredmények azonban azt bizonyították, hogy a harcfelderítés – bár egyes részletekben még kívánni valót hagyott maga után – jobban működött, mint a harcászati felderítés. Az alapokat és a feladatokat vizsgálva azonban már nem lehet egymástól elválasztani ezt a két felderítési nemet.

A tüzérségi felderítés

A szabályzat szerint feladata volt, hogy a tüzérségi vezetést megfelelő adatokkal kiszolgálja, valamint a gyalogsággal és egyéb fegyvernemekkel is megfelelő kapcsolatot fenntartva biztosítsa a felderítési adatok oda-vissza áramlását.

Fő feladatai közé a célfelderítés, a tűzmegfigyelés, a terepfelderítés – mint a harcfelderítés egy-egy fontos eleme – tartozott. Jellegét tekintve a tüzérségi felderítés álló figyelés volt, és a tüzérségi parancsnok egységes irányítása alatt állt. Legkésőbb akkor vezették be, amikor az ellenséggel való összeütközés helye előre látható volt.

[46] *Ráski:* i. m. 56–57. o.

Eszközei a tüzérség felderítő járőrei és figyelői, a tüzér összekötő tisztek, a tüzér mérnökszázadok, a tüzérrepülők és a léggömbfigyelők voltak.[47] Ezek megegyeztek az 1924-es Harcászati Szabályzat által megjelölt eszközökkel.

Az elméleti elgondolások kiinduló alapja mindig az volt, hogy a tüzérségi tűz vezetésének alapját a térben és időben hézag nélkül megszervezett figyelő rendszer adja. A gyalogsággal való együttműködés és harcának teljes mértékű támogatása elengedhetetlenül szükségessé tette, hogy az ütegparancsnok és a felderítő tiszt egyforma biztonsággal és gyorsasággal, továbbá egymástól teljesen függetlenül önállóan is tudjon tüzet vezetni.

Minden tüzérezred-, osztály- és ütegparancsnok részére két tüzérfelderítő járőr volt rendszeresítve. Állományukba egy tiszt, mint parancsnok; három altiszt; egy lovasított távbeszélő járőr és egy csatlós tartozott.[48]

Az ezred- és osztályparancsnokok felderítő járőrei menetközben a tüzérség vezetését szolgálták oly módon, hogy az egyes menetoszlopok biztosító csapataihoz beosztva parancsnokaikat a saját gyalogság helyzetéről, továbbá a biztosító csapatokhoz befutott összes felderítési eredményről tájékoztatták. Így fontos kérdésként merült fel, hogy ezek a járőrök be legyenek osztva a biztosítókhoz. Ezt több tudományos munka és segédlet is kiemelte.

A harcközben vizsgált járőrt – a tapasztalatok alapján – úgy szervezetileg, mint felszerelés tekintetében kívánatos volna kiegészíteni annyira, hogy képes legyen az önállóan alkalmazott figyelő tűzvezetési feladatait is szükség szerint átvenni.[49]

Az ütegfelderítő járőr – mint a tüzérfelderítés alapja – egyrészt kiegészítette, illetve kibővítette az ütegparancsnok és az üteg lehetőségeit, másrészt lehetővé tette – amennyiben az első vonalban vagy annak közelében települt –, hogy a küzdők kihez és hová fordulhatnak szükség szerint támogatásért, továbbá, hogy hova juttassák el a megszerzett felderítési adatokat.

A rendszeresített és az előzőekben már részletezett két tüzérfelderítő járőrt soha nem alkalmazták egyszerre, egyik mindig tartalékban volt. Az elgondolások, elemzések, azonban arra is rámutattak, hogy a jelenlegi létszámviszonyok mellett egy esetleges háborúban soha nem lehet felállítani a második járőrt.[50]

Amennyiben a tüzterület nagy részén holtterek voltak, akkor különleges felderítőszervek – elsősorban tüzérrepülők – segítségére volt szükség. Működési mélységüket a rendelkezésre álló lövegek lőtávolsága határozta meg. Feladatuk – célfelderítés –, a cél helyzetének meghatározása és a tűz vezetése volt. A repülési magasságot általában 1000-3000 m között kellett megválasztani, de egyes vélemények elégségesnek tartották a 1000-2000 m közötti repülést.[51]

---

[47] H. Sz. I. rész. Harcászati elvek. i. m. II. fejezet: A felderítés. 7. A tüzérségi felderítés. 41–43. o.

[48] A csatlós a felderítőtiszt, az altiszt és a jelentő lovas lovainak rendezéséhez, illetve tartásához volt rendszeresítve.

[49] *Ferdinándy Elemér:* A tüzér felderítőjárőr felszerelése. MKSz 1938. 7. sz. 96–97. o.

[50] *Csataji Csatay Lajos* vk. őrnagy: A hadosztálytüzérség harca és vezetése. A M. kir. Honvédelmi Ministerium kiadása, Budapest, 1939. 20–26. o.

[51] *Csengezy József:* Tüzérrepülés. MKSz 1941. 9. sz. 660–661. és 667. o.

Az összeköttetést a gép és a föld között – amelynek döntő jelentősége volt – elvileg rádióforgalommal (távbeszélő üzemen) hajtották végre. Ezzel párhuzamosan azonban fel kellett készülni a szükség-híradó eszközök használatára is. Így alkalmazás előtt az erre vonatkozó intézkedések a következőket tartalmazták:

a) a rádió-forgalmi adatokat;

b) a tüzér rádió-állomás (R/6) helyét[52] vagy a csoportparancsnok állomáspontjánál, vagy a lövő üteg tüzelőállásánál;

c) a ledobóhely helyét, tüzér rádióállomás közelében vagy a lövő üteg tüzelőállásánál;

d) a jeladóhely helyét, helyjelét és személyzetét. A jeladóhely lehet a tüzérrádió közelében, vagy a ledobóhelyen;

e) a jelfigyelés helyét és személyzetét. A jelfigyelés történhet a jeladóhelyen és szükség szerint a ledobóhelyen;

f) a tüzelőállás(-ok) helyét és helyzetét;

g) a tüzérrádió állomáshoz összekötőtisztként ki kell rendelni a tüzércsoport távbeszélő tisztjét vagy esetleg együttműködésben már jártas tisztet;

h) végül meg kell határozni az összeköttetés befolyásának módját, ha a rádióösszeköttetés nem működne.[53]

Szervezetileg a tüzérség folyamatos mennyiségi és minőségi fejlesztésével párhuzamosan, arányosan növekedett a tüzérfelderítés lehetősége is. Az ütegszámok növekedése új tüzérjárőrök és figyelők létrehozásának lehetőségét is jelentette.

A vizsgált időszak végére a tüzérség összesen 97 tábori-, 6 lovas- és 28 gépvontatású közepes, illetve nehéz tüzérüteggel rendelkezett.[54]

Folyamatos volt a tüzérosztályok (ütegek) és a tüzérrepülők együttműködésének gyakorlása a lőgyakorlatokon. Ekkor általában fél-, esetenként háromnegyed órán át is tartott az együttműködés. A repülők egyben figyelési és távbecslési feladatokat végeztek.[55]

A műszaki felderítés

A szabályzat értelmében a műszaki felderítésnek a műszaki erők (műszaki szolgálat) feladatra történő megszervezéséhez fel kellett derítenie a végrehajtandó műszaki munkákat, azok terjedelmét és általános adatait, valamint a befolyásoló tényezőket. A műszaki felderítés lényegében terepfelderítést hajtott végre, ezen belül fokozottan figyelve az ott található műtárgyakra és azok állapotára, egyszersmind megfigyelve a híradó berendezések (postavezetékek stb.) állagát is. Illeszthető volt a hadászati, a harcászati és a harcfelderítéshez, ezen belül lehetett légi és földi egyaránt.

A műszaki felderítési feladatokat a különböző felderítő szervek önállóan vagy a hozzájuk beosztott műszaki szakközegekkel együtt végezhették. Kiemelt feladatoknál külön

[52] A 35. M. R/6. típusú rádióállomás a tüzérezredek és a tüzérmérő századok rendszeresített rádiója volt. Hatótávolsága antennától (keret, magasság), távíró vagy távbeszélő üzemmódtól függően 4–40 km között volt.

[53] *Vitéz Görgey Béla:* A tüzérrepülő alkalmazása és együttműködése. MKSz 1940. 5. sz. 425–426. o.

[54] *Tóth S.:* i. m. 75. o.

[55] *Vitéz Görgey:* i. m. 425. o.

műszaki felderítő osztagok vagy járőrök alkalmazása is előtérbe kerülhetett. Állandóan figyelembe vették a légi felderítés addigi eredményeit és a korábbi országleírásokat.

A műszaki felderítés különösen akkor vált fontossá, mikor a tervezett hadműveletre a műszaki viszonyok döntő hatással voltak. (Folyón való átkelés, megerődített védőállásra való támadás, stb.) A műszaki felderítés megszervezésére és végrehajtására a műszaki parancsnok (előadó) tett javaslatot.[56]

A műszaki felderítés nem szerepelt a népszerű témák között a katonai tudományos életben. Néhány esetben azonban igyekeztek olyan segédanyagokat összeállítani, amelyek meggyorsíthatták és pontosíthatták a műszaki felderítés adatszerző tevékenységét. Ennek érdekében olyan űrlapokban gondolkodtak, amelyek még a fiatal tényleges vagy tartalékos utásztiszttől is megfelelő adatok megkapását biztosíthatták. Ennek megoldása csak a feladat függvényében kiadott, csak a konkrét feladatra vonatkozó űrlap előkészítésével volt lehetséges, hiszen a műszaki szolgálat feladata átfogta a saját mozgás biztosítása mellett az ellenség tevékenységének akadályozását is.

A súlyképzés természetesen a műszaki felderítésnél is meghatározásra került. Így a harcfelderítőkhöz beosztott műszaki közegek először a harccsoport teljes előterepén végezték az ellenség harcmezőbe telepített berendezései gyenge pontjainak felkutatását, majd ezen belül a réstörésre kijelölt sávban külön részletes felderítést végeztek, főleg az áthatoló osztag feladatainak időbeni és térbeli tisztázása céljából. Ebben az esetben űrlapot csak az utóbbi felderítési feladat jelentésének megkönnyítésére terveztek kiadni.[57]

A kiépített és megerősített védőállással szemben végrehajtott műszaki felderítésre a következő járőrt tervezték alkalmazni:

Egy fő felderítő parancsnok, akinek a felszerelése (felderítő tisztes): fényképezőgép; távolságmérő; vázlattömb; rajzeszközök; kézigránát; ködgyertya vagy gránát.

Két-három fő beosztott utász, akiknek a felszerelése (a feladat szerint kiválogatva): harckocsiakadály mérésére szolgáló dróthuzal súllyal; aknakutató eszközök: rúd, kaparó villa, drótvágó olló, szekerce, gyalogsági ásó (rövidnyelű); kézigránát, ködgyertya, pisztoly (puska).

Egy ilyen felderítő járőrrel 100-200 m széles sávot voltak képesek felderíteni, egy utászszázadból pedig három ilyen felderítő járőrt tudtak kiállítani.[58]

Mivel a műszaki felderítéssel és szemrevételezéssel kapcsolatos segédlet még 1941-ben sem került kiadásra, így Esze János százados Műszaki felderítések és szemrevételezések az árkász- és utászszázadnál című hézagpótló munkáját ajánlották tanulmányozásra.

A műszaki felderítési feladatok végrehajtására árkász- és utászerők álltak rendelkezésre. A hadtestekké átkeresztelt dandárok gyalogezredeiben egy árkászszázad kapott helyet, a „magas" és „alacsony-állományú" határvadász-zászlóaljak pedig árkász-szakaszokkal rendelkeztek.[59] A 1938 végén felállított gépkocsizó dandárok állományába egy-egy utászszázad tartozott, míg zászlóaljai árkászszakaszokkal bírtak. A 2. gépkocsizó

[56] H. Sz. I. rész. Harcászati elvek. i. m. II. fejezet: A felderítés. 8. A műszaki felderítés. 43–44. o.

[57] *Martinidesz Béla:* Műszaki felderítés és szemrevételezés. MKSz 1942. 4. sz. 60–61. és 66. o.

[58] *Martinidesz:* i. m. 63. o.

[59] HL VKF 1938. 18.000/eln. 1. a. sz. 13/i. sz. melléklet.

dandár gépkocsizó utászszázadának felállítását például a 2. utászzászlóalj parancsnokának személyesen kellett végrehajtania.[60]

A lovasdandárok ezredeiben ekkor egy árkászszázad volt szervezve. 1939-ben a VIII. hadtest alárendeltségében felállított 1. hegyidandár egy utászszázaddal és hegyizászlóaljanként egy-egy árkászszakasszal rendelkezett. Külön műszaki parancsnokot rendszeresítettek a III., VII. és VIII. hadtesteknél is.[61]

1940-ben a kilenc hadtest közvetlenül egy-egy utászzászlóaljjal bírt, 1941 tavaszán pedig még három műszaki század is szerepelt a magasabb parancsnokságok békeszervezetében.[62]

Különleges felderítés

Meg kell említeni még a rádiófelderítést, ezt a különleges felderítési módot, amely hivatalosan 1938-ban alakult meg. Ekkor alakították meg a 101. híradóezredet a Központi Híradó Iskola (KÖHI) és a 8. híradóosztály állományából. Az ezred ezredparancsnokságra, a 101/I. híradó-zászlóaljra, a 101/II. rádiófelderítő zászlóaljra és egy tanosztályra tagozódott.

A 101/II. rádiófelderítő zászlóalj parancsnokságát a KÖHI állította fel, és alárendeltségébe került a 8. híradóosztály volt 3. és 4. iránymérő, illetve lehallgató százada.[63] (A 101/II. rádiófelderítő zászlóalj alkalmazás tekintetében továbbra is a 2. VKF osztálynak maradt alárendelve.)

A tapasztalatok a későbbiekben is azt mutatták, hogy a korszerű hadvezetés egyik leghatásosabb hadászati felderítési eszköze a rádiófelderítés, vagyis az, amit rádiólehallgatásnak és iránymérésnek neveztek. Ezt a felderítési módot azonban – annak bizalmas jellegénél fogva – sehol nem tárgyalták.[64]

Az 1938–1940-es fejlesztési időszak rövid értékelése

Az 1938–1940-es időszak a felderítés tekintetében is az intenzív fejlesztés éveivé lépett elő. Főleg mennyiségi növekedések jellemezték a magyar királyi honvédséget, de néhány szervezetnél minőségi előrelépés is történt. A gépkocsizó és a megerősített lovasdandárok szervezetileg már közelítettek az „európai" szinthez, de technikai oldalról vizsgálva még nagyon távol álltak attól.

A szervezeti fejlesztések mellett elméleti téren is komoly eredményeket tudtak felmutatni. Megfelelően értékelték a szervezetek lehetőségeit, kitűnően rátapintva a további fejlesztés legfontosabb teendőire. Az első időszaktól eltérően nem ragaszkodtak a francia példa követéséhez, de egyértelműen a németet sem fogadták el. Igaz, a német példa dön-

[60] HL VKF 1939. 4023/eln. 1. az 1/a 1938/8000. rendelet helyesbítése.

[61] HL VKF 1939. 4061/eln. 1. 1. sz. betétéív.

[62] *Tóth S.*: i. m. 74–75. o.

[63] HL VKF 1938. 2687/eln.1. (I. fejezet. Általános rendelkezések.)

[64] *Vitéz Adonyi Ferenc:* Híradás és vezetés a jelen háborúban (haditapasztalatok). MKSz 1942. 4. sz. 56–57. o.

tően hatott az elméletekre, azonban emellett is gondot fordítottak más hadseregek elméleti és szervezeti kérdéseinek megismerésére. A technikai hátrány azonban sokkal erősebb összetevőnek bizonyult, mint azt az első időkben gondolták. A trianoni tiltások eredményezte időveszteséget egyszerűen lehetetlen volt behozni. A hadiipar állapota és a beszerzési csúszások pedig tovább növelték a királyi honvédség lemaradását. Kiképzési szempontból sem sikerült faragni a hátrányon. Seregtest szintű gyakorlatokat nem is tudtak tartani. A gépkocsizó dandárok harcgyakorlatai voltak az első nagyobb megmozdulások. Pedig a felderítésnek mint komplex rendszernek önállóan is szüksége lett volna gyakorlatokra, a különböző felderítési nemek összecsiszolására. Az önálló gyakorlatok és kiképzési feladatok csak részben enyhíthették ezeket a problémákat.

Összességében ezek az évek is inkább a kérdőjelek számát szaporították a megoldási lehetőségekkel szemben. A többször emlegetett „nagy tér- kis erő" mint perspektíva, nem tudhatott maga mögött biztos, megalapozott elgondolásokat. A 1938–1940-es évek európai háborús tapasztalatai pedig egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a földi hadászati felderítés ideje lejárt. Lehetetlen volt például lovas seregtestekkel 2-3 napi menettávolságra bejutni az ellenséges vonalak mögé és ott még harctevékenységet is kifejteni.

Be kellett tehát látni, hogy a hadászati mélység ellenőrzéséhez a távolfelderítő repülőgépek mellett ezentúl csak a rádiófelderítés jöhet számításba. Harcászati szinten pedig, a közelfelderítő repülőgépekkel párhuzamosan, a jól megerősített gépesített (gépkocsizó) csapatok érhetnek el megfelelő eredményeket.

A békés területvisszacsatolások felderítő tapasztalatai

A revíziós törekvések 1938–1940. között az úgynevezett „békés" területvisszacsatolásokkal részben realizálódtak. A felvidéki területek visszatérését kimondó első bécsi döntést követően az I., II., VI. és VII. hadtest vette birtokba az előzetesen megállapított területeket. A Kárpátalja megszállásában a VI. és VII. hadtest vett részt a két lovas- és a felállítás alatt álló egyik gépkocsizó dandár támogatásával. Az erdélyi kérdés megoldására azonban Magyarország egész haderejét, három hadsereget mintegy 550 000 fővel, felvonultatta. A második bécsi döntés azonban időben megakadályozta a Károlyvonal és a román hadsereg elleni támadás megindítását.

A hadműveleti földi felderítés még az elképzelésekben sem szerepelt ebben az időszakban.

A felvidéki bevonulás a harcászati földi felderítő erők tekintetében sem jelentett „valódi" harci alkalmazást. A földi részek maximum az oszlopok élén haladva hajtottak végre menetbiztosítást. A későbbi értékelések során külön megemlítették, hogy a 2. gépkocsizó dandár felderítő-zászlóalja kiemelkedett ezekben a feladatokban pontos, megbízható tevékenységével.

A Kárpátalján már sor került néhány harcászati szintű felderítési feladat végrehajtására is. A legjobb példa erre a munkácsi helyőrség részére március 13-án 22,30-kor érkezett 390313/3. hdm. 1. Vkf. intézkedés, mely szerint: „A megváltozott külpolitikai hely-

zetre való tekintettel, a VIII. hdt. ruszin határszakaszán ma éjjeltől sorozatosan megindított határsértések hajtassanak végre." Ez magába foglalta a határ közeli részeinek felderítését, az ellenségre utaló jelek felfedését is. A Pongrácz-csoport például (golyószórós raj + 2 géppuskás + 1 lovas szakasz) 6,00-kor átlépte a határt, elfoglalt két községet. Lovas részeivel felderítési feladatot és az erdő átfésülését hajtotta végre.[65]

A hadászati légi felderítés tevékenysége folyamatos volt a szomszédos országok felderítésében, így az események nem tették szükségessé a gyors változtatást, pontosabban csak kiegészítő repüléseket kellett beiktatni.

A felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi bevonulás, illetve hadművelet a távolfelderítő repülők szempontjából tartalmazott különböző mélységű és tartalmú feladatokat.

A Felvidék visszacsatolásával kapcsolatos eseményeket megelőzően az 1. távolfelderítő osztály első komolyabb alkalmazását hajtotta végre. A repülőgépek (He–70-esek) röpcédulákat szórtak szét a felvidéki területek fölött, de hasonló feladatot oldottak meg Kárpátalja visszafoglalásakor, amikor szovjet-orosz területre szórtak röpcédulákat.[66]

Az 1938. október 7-én 10–12 óra között az osztályhoz utalt „N" repülők által végrehajtott felderítő repülés céljaként (Melecka, Nagyszombat, Nyitra, Érsekújvár és Esztergom területén) felderítették:

– a vasútvonalak, állomások forgalmát;

– az erdőkben folyó építkezéseket;

– a harcjárművek nyomait terepen (nagy forgalomra utalnak-e);

– van-e csapatmozgás.

A jelentésben foglaltak megerősítéséül készített légifényképeket a leszállás után azonnal előhívásra és értékelésre küldték.[67]

A Kárpátalja visszafoglalásánál a légifényképezéssel kapcsolatos tapasztalatok gyűltek össze leginkább, de ezen belül a bombázók hatáseredményeinek fényképezéssel történő ellenőrzése mégis újdonságként szerepelt.[68]

1940. augusztus 8-án megkezdődött az intenzív légifényképezés Erdély és a Román Királyság egy meghatározott sávja felett, fő feladatként a felvonuló 2. és 3 hadsereg friss adatokkal való ellátása szerepelt.[69]

A kiértékelt adatok egyértelműen bizonyították, hogy felvonulásszerű csapatszállítások folynak Erdély belsejéből, részben Szatmárnémeti és Zilah, részben Kolozsvár és Nagyvárad területére. Ezt a vasúti szerelvények mozgási iránya és nagy száma is bizonyította.[70]

---

[65] HL VKF 1940. 4408/eln. 1. (Szervezési intézkedés, légierő.)

[66] A volt M. kir I. honvéd önálló távolfelderítő repülőosztály vázlatos története. (Összeáll. *Péterdi A. János.*) Kanadai Magyar Szárnyak, 1978. 7. sz. 60. o.

[67] HL VKF 1938. 3342/eln.1. (1. sz. repülőfelderítés eredménye.)

[68] *Pataky Iván – Rozsos – Sárhida Gyulai:* Légi háború Magyarország felett. I. Budapest, 1992. 23. o.

[69] *Pataki – Rozsos – Sárhidai:* i. m. 40. o.

[70] HL VKF 1940. 4479/eln. 1. (Repülőfelderítés eredménye.)

A távolfelderítő osztály 1940 őszén kapta meg az első teljes fotó felszereléssel ellátott Heinkel–111P (He–111P) gépét, majd később még egy ugyanilyen típust. Ezután Erdélyt és a Keleti-Kárpátokat már a Heinkelekkel fényképezték. A gépen 3 kamera dolgozott 75- és 120 mm-es fókusztávolsággal, 30 x 30 cm képmérettel. A 6-8000 méter magasságból végrehajtott felderítés minden tekintetben kiszolgálta a katonai vezetés igényeit.[71]

A szeptember 4-én kiadott Felderítő és hírszerző intézkedés a felszabadításra a légi felderítés tevékenységét már nem igényelte az erdélyi eseményekben.[72]

Az osztály november 1-jével teljesen beszüntette tevékenységét az 1940-es évre.

A felvidéki bevonulásnál a harcászati légi felderítést az első, második, harmadik, hatodik és hetedik közelfelderítő repülőszázad tevékenysége jelezte.[73] Feladatuk a tervezett előrevonási útvonalak ellenőrzése, a saját csapatok által elért terepszakaszok pontosítása és az ellenségre utaló jelek felfedése volt. Kárpátalján működésük nem volt érzékelhető.

A magyar–román ellentét kiéleződése után szinte a teljes magyar hadsereg felvonult a határra. Mivel határátlépésre nem került sor, a földi felderítés pedig csak figyeléssel szerezhetett adatokat a terep fedettsége miatt, ami minimális eredményeket hozott, a közelfelderítő repülőgépek teljes erővel kellett, hogy tevékenykedjenek. A szárazföldi erőkkel való eredményesebb együttműködés érdekében a rádióval felszerelt, Heinkkel–46 típussal rendelkező I. közelfelderítő századdal váltották fel a hírösszeköttetésre alkalmatlan „Sólyom" repülőgépekkel rendelkező III. közelfelderítő századot.[74] Augusztus 24-én pedig intézkedés formájában pontosították a feladatokat a közelfelderítő repülőkre vonatkozólag. Ez a következőket tartalmazta:

1. Az ellenség helyzete;
2. A saját helyzet;
3. Nagybani csoportosítás (saját);
4. Parancsnok benyomása az ellenség várható tevékenységéről;
5. Parancsnok szándéka;
6. A közelfelderítő repülőszázadokat a feladat megoldásához az alábbiak szerint osztom fel: (részletesen)

   „a) a III. hdt. és a 6.hv.dd. számára: az I. KF. szd. egy raját;

   b) az V. hdt. számára: az I. KF. szd. egy raját

   c) a 2. hdspság közvetlen rendelkezésére: a V. KF. szd-ot teljes egészében.
7. A harcászati légi felderítés feladatait az alábbiakban szabom meg:

   a) a III. hdt. (6. hvdd. számára is felderít) saját igényeiknek megfelelően, mégis súllyal Szilágysomló, Zilah területe felett és a Sebes-Kőrös völgyében;

[71] *Péterdi:* i. m. 61. o.

[72] HL 2. hds. I.b. 474/III. hdt. 40. IX. 4. sz. (Intézkedés.)

[73] HL VKF 1939. 4065/eln.1. (Harctudósítás.)

[74] *Dr. Szabó Miklós* ezredes: A Magyar Légierő kötelékeinek harci alkalmazása (1939–1945). Doktori értekezés. ZMKA Budapest, 1986. 31. o.

b) V. hdt. saját feladatának megfelelően. Helyezzen nagyobb súlyt a Maros-tól D-re eső területnek, különösen Lugos, Temesvár közötti felderítésére;

c) a 2. hds.pság az V. KF. szd-ot egyik részével Kolozsvár, Dés területébe, másik részével a Maros völgyben és Lugos, Temesvár, Karánsebes-től D-re eső terület felderítésére fogja alkalmazni;

8. A légi felderítés kezdete: február 28-án hajnalban, még külön adandó parancsra. A légi felderítés a hdt-eknél is csak külön parancsnra szabad megkezdeni. A részletes feladatokat az VKF.szd. számára ez alkalommal fogom szóbelileg kiutalni."

9. Hadászati légi felderítés;

10. Saját szaklégvédelmi tűzeszközök;

„11. Ök. és híradás: V. KF. szd. számára:

a) ledobóhely: Törökszentmiklós É-on (legelő);

b) vezetékes Ök.: Nádudvarra a repülőtérre kiépítve.

12. Jelentőszolgálat: jelentéseit ledobás útján juttassa a hds. pság. 1.b. osztályához, azután a megfigyelő azonnal jelentkezzék személyes jelentéstételre ugyanott. (1.b.oszt.). Igen fontos és a seregtesteket közvetlenül veszélyeztető észleleteit az illető seregtestnél is dobja le.

13. Fenti parancsom végrehajtását és a KF. szd-ok (rajok) alkalmazásra kész állapotát ide jelentse."[75]

A felvidéki események idején a felemelt békelétszámú I., II. és VII. hadtestek felvonultak a határ mentén, és telepítették tüzérfelderítő rendszerüket. A három hadtest állományába ekkor tíz tüzérezred, négy önálló osztály, tizenkettő önálló üteg és három mérőszázad tartozott. A Kárpátaljára hat tüzérezred és egy önálló tüzérosztály vonult végül be, míg Észak-Erdély tekintetében szinte a teljes haderő felvonult.[76] A tüzérfelderítés a román határon szétbontakozva bizonyította be, hogy mérő- és figyelőrendszere megfelel az elvárásoknak. Mérési adatait a bevonulás utáni ellenőrzések (tüzelőállások, erődelemek helye stb.) teljességgel igazolták.

A műszaki csapatok gyakorlataira szintén rányomta bélyegét a készülődés láza, így a műszaki felderítés is kevesebb lehetőséget kapott a felkészülésre. Tevékenysége teljesen kimerült a felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi felvonulásban, illetve bevonulásban. A Felvidéknél kilenc utász és egy árkász század szerepelt a határra felvonuló három hadtest haderejében, míg a kárpátaljai eseményeknél egy utász zászlóalj és két-két utász, illetve árkász század vonult fel.[77]

A műszaki felderítés szervezeti téren – sokrétű feladat – képes volt ellátni az elvárások szerint. Fontosságát tekintve főleg a visszacsatolt területekre történő bevonulás bizonyította a műszaki felderítés jövőbeni nagyobb lehetőségeit. Bizonyították továbbá a békekiképzés és a szervezeti fejlesztés fontosságát.

[75] HL VKF 684/2. hds. I.b. 40. VIII. 24. (Intézkedés.)

[76] *Csima:* i. m. 13–17. és 30. o.

[77] *Csima:* i. m. 15–17. és 30. o.

Külön meg kell említeni a különleges felderítésen belül az „egyéb" forrásokhoz tartozó „lakossági bemondások" hatékonyságát. A magyarlakta területeken szinte minden adat a honvédség rendelkezésére állt. A lakosság tisztában volt az utak állapotával, a rombolásokkal, az erődítések helyével és minőségével. Továbbá többször, mint vezetők kísérték át a csapatokat a nehezebben járható, térképen kevésbé pontosítható helyeken.

Az előbbiekben már többször említett területvisszacsatolások a bevonulások nehézségein kívül szinte semmilyen komolyabb tapasztalatot nem hoztak, pontosabban nem hozhattak. Egyedül a hadászati légi felderítésnek nyílt lehetősége felderítő repülésekre.

*

Összességében megállapítható, hogy a magyar királyi honvédség felderítő rendszere a vizsgált években komoly minőségi és mennyiségi változáson ment át. Ez nem volt véletlen, hiszen a katonai vezetés számára a háborús példák rövid idő alatt bebizonyították, hogy ebben a háborúban csak megfelelően gépesített, motorizált alakulatok állhatják meg a helyüket. Világossá vált az is, hogy a felderítés jelentősége tovább nőtt, és most már egyetlen parancsnok, törzs nem engedheti meg magának, hogy ne próbáljon minden információt megszerezni az ellenség szándékáról, tevékenységéről. A honvédség felderítő rendszerén belül azonban végig éreztette hatását az elmélet és a gyakorlat közti szakadék, amelyet egyenlőre nem tudtak áthidalni.

Csaba Horváth

THE ROYAL HUNGARIAN ARMY'S RECONNAISSANCE SYSTEM
IN THEORY AND IN PRACTICE

Summary

The reorganisation and modernisation of the Royal Hungarian Army was a very difficult task for Hungary's political and military leaders after the Peace Treaty of Trianon. In the first part of his study, the author introduced the achievements and problems of the reconnaissance system concerning the pre-1938 period.

In 1938, a period of intensive development started, which included the significant step of establishing reconnaissance 'special troops', too. The study treats all those changes that influenced the structure of the reconnaissance system decisively, and points out the contradictions between theory and practice. There is evidence that the established branches and organs of reconnaissance complied with the requirements, but the technical background left much room for improvement.

The author discusses the theoretical bases of strategic and tactical reconnaissance in detail, raises the problematic issues of application, and introduces certain attempts to solve the problems. In a thorough analysis of the structure of reconnaissance battalions, the author claims that these units represented a modern form of organisation in the period.

In addition to presenting theoretical considerations, the study also deals with the practical experiences that the Royal Hungarian Army gained in the field of reconnaissance practice during the period of peaceful territorial growth of the country in 1938–1940. When examining the deployment of the various branches of reconnaissance, it becomes obvious which branches were preferred by the Royal Hungarian Army's reconnaissance service and why. The author discusses the reconnaissance tasks that occurred when Upper Hungary was re-annexed in 1938, and treats the

experience that the reconnaissance organs gained there. He does the same as regards the re-annexation of Sub-Carpathian Rus in 1939, and lays special emphasis on the re-annexation of Northern Transylvania in 1940, where he stresses the responsibilities of land and air reconnaissance and demonstrates the state of the Royal Hungarian Army's reconnaissance system prior to entering the Second World War.

Csaba Horváth

L'ÉVOLUTION DU DISPOSITIF DE RECONNAISSANCE DE L'ARMÉE ROYALE HONGROISE À LA LUMIÈRE DE LA THÉORIE ET DE LA PRATIQUE

Résumé

La réorganisation et la mise à niveau de l'armée royale hongroise après le traité de Trianon fut une tâche très difficile pour les dirigeants politiques et les chefs militaires de l'époque. Dans la première partie de l'étude, l'auteur a présenté, jusqu'en 1937, les résultats et les problèmes en matière de reconnaissance.

Dès 1938 commença un développement intense avec, entre autres, la formation des „troupes spécialisées" en reconnaissance. L'auteur examine en détail les changements de l'organisation qui ont eu un impact décisif sur la mise en place complète du dispositif de reconnaissance, tout en relevant les contradictions entre la théorie et la pratique. Il prouve que les différents types et services de reconnaissance répondaient aux exigences, mais leurs équipements techniques laissaient à désirer. Il présente en détail les bases théoriques du fonctionnement de la reconnaissance stratégique et tactique en parlant aussi des problèmes d'application et des tentatives de résolution. Il souligne l'organisation du bataillon de reconnaissance qui peut être considérée comme moderne et adaptée aux exigences de l'époque.

Outre les conceptions théoriques, il présente les expériences tirées du fonctionnement du dispositif de reconnaissance de l'armée royale hongroise dans la période de l'annexion pacifique de territoires (1938–1940). L'auteur traite ici la pondération dans l'application des différents types de reconnaissance, ce qui révèle aussi les préférences – et les raisons de celles-ci – du service de reconnaissance de l'armée royale hongroise. Il éclaire aussi les tâches de reconnaissance liées au rattachement de la Haute-Hongrie et présente les premières expériences vécues sur le terrain par les services de reconnaissance placés dans cette région. Il précise les éléments de reconnaissance relatifs au rattachement de la Subcarpathie, mais il accorde son attention surtout au rattachement du nord de la Transylvanie. A ce sujet, il souligne les missions de la reconnaissance terrestre et aérienne et présente l'état du dispositif de reconnaissance de l'armée royale hongroise avant l'entrée en guerre.

Csaba Horváth

DIE ENTWICKLUNG DES AUFKLÄRUNGSSYSTEMS DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVED-ARMEE IM SPIEGEL DER THEORIE UND PRAXIS

Resümee

Es war eine ausgesprochen schwierige Aufgabe für die damalige politische und militärische Führung, die königlich ungarische Honved-Armee nach dem Friedensdiktat von Trianon neu zu organisieren und auf das erwartete Niveau zu bringen. Der Verfasser stellte im ersten Teil seiner Studie die Schwierigkeiten bezüglich der Aufklärung in der Zeitspanne bis 1937 vor.

Ab 1938 jedoch begann eine intensive Entwicklungsarbeit und dieser Zeitabschnitt erwies sich auch hinsichtlich der Herausbildung von aufklärenden „Fachtruppen" als ein bedeutender. Der Verfasser untersucht detailliert diejenigen organisatorischen Änderungen, die den Aufbau des Aufklärungssystems entscheidend beeinflusst haben, aber er weist auch auf die Widersprüche zwischen Theorie und Praxis hin. Er belegt, dass die herausgebildeten Aufklärungsarten und Aufklärungsorgane den Ansprüchen zwar genügten, ihre technische Ausrüstung jedoch zu wünschen übrig ließ. Die Studie stellt die theoretischen Grundlagen der Tätigkeit der strategischen und

taktischen Aufklärung vor und kommt auch auf die Probleme in der Anwendung und die diesbezüglichen Lösungsversuche zu sprechen. Sie behandelt insbesondere auch die Organisation des Aufklärungsbataillons, das bereits als eine moderne Organisationsform angesehen werden kann, die dem Niveau der Zeit voll entsprach.

Über die theoretischen Konzeptionen hinaus stellt der Verfasser die Erfahrungen des Aufklärungssystems der königlich ungarischen Honved-Armee in der Ära des friedlichen Gebietszuwachses (1938–1940) vor. An dieser Stelle beschäftigt er sich mit der Gewichtung der Anwendung der Aufklärungsarten, aus der eindeutig hervorgeht, welche Aufklärungsarten vom Aufklärungsdienst der königlich ungarischen Honved-Armee bevorzugt wurden und warum. Die Studie weist auch auf die Aufklärungsaufgaben bezüglich des zurückerlangten Oberungarns hin, stellt die ersten „scharfen" Erfahrungen der dort tätigen Aufklärungsorgane vor. Sie beschäftigt sich zudem mit den Aufklärungsgefahren der Zurückerlangung der Gebiete des Karpatenvorlandes, behandelt aber die Frage der Zurückerlangung von Nord-Siebenbürgen mit einem größeren Gewicht. Hier kommt sie auf die Aufgaben der Luftaufklärung zu sprechen, und informiert schließlich über den Zustand des Aufklärungssystems der königlich ungarischen Honved-Armee vor dem Kriegseintritt.

Чаба Хорват

ФОРМИРОВАНИЕ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ В ЗЕРКАЛЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Резюме

Реорганизация Венгерской королевской армии после Трианонского мира и достижение ею предписанного уровня означали тяжелую задачу для политического и военного руководства того времени. В первой части своей работы автор показывает наряду с имевшимися результатами и трудностями проблемы работы в области развития разведки в период до 1937 года.

С 1938 года однако началось интенсивне развитие, что было весьма важным периодом и для формирования разведывательных „специальных вйск". Автор дает подробный анализ тех штатно-организационных изменений, которые решающим образом повлияли на полное построение системы разведки, укахывая при этом также и на противоречия, имевшиеся между теорией и практикой. Автор доказывает, что сформированные виды разведки и разведывательные органы отвечали поставленным перед ними требованиям, но их техническая оснащеннсть оставляла желать много лучшего.

Автор детально показывает теоретические основы функционирвания стратегической и тактической разведки и поднимает вопрсы, связанные с трудностями применения этих видов, показывая также и имеющиеся попытки разрешить прблемы. Отдельно рассматривает автор организацию разведывательного батальона, который можно считать современной штатно-организацтиннй формой: это была организация, стоявшая на уровне свего времени.

Помимо изложения теоретических размышлений автор показывает опыт разведки, накопленный в венгерской королевской армии, в период мирного расширения территрии Венгрии (1938–1941 годы). Здесь автор подчеркивает необходимость взвешенного разграничения в ходе применения видов разведки, из чего единозначно выясняется, какие виды разведки предпочитала разведслужба венгерской королевской армии и почему. Автор освещает зхадачи разведки, связанные с повторным присодинентием Северных провинций, показывает первый „боевой" опыт органов разведки, действовавших в то время в этих районах. Автор рассматривает детали работы разведки, проводившейся при возвращении прикарпатских земель, но самый сильный акцент он делает на присоединении северной Трансильвании. Здесь он отдельно подчеркивает задачи наземной и воздушной разведки и показывает состояние системы разведки венгерской королевской армии перед ее вступлением в войну.

SALLAY GERGELY PÁL

A MAGYAR 1. TÁBORI PÁNCÉLOSHADOSZTÁLY 1943-AS TÉLI HARCAINAK EMLÉKJELVÉNYE

Jelvényviselési problémák a m. kir. Honvédségben a második világháború idején[1]

A magyar 1. tábori páncéloshadosztály – a német Cramer-hadtest alárendeltségében – részt vett a magyar 2. hadsereg 1943. januári védelmi hadműveleteiben. Sikeres elhárító harctevékenysége és támadásai révén fontos szerepet játszott a magyar alakulatöredékek visszavonulásának fedezésében, majd – utolsó harckocsijának elvesztéséig – a január végi–február eleji utóvédharcokban.[2] A páncélosok hősies küzdelméről, amely a katasztrofális általános hadműveleti helyzetben is időszakos eredményeket hozott, a hadosztályparancsnok, vitéz Horváth Ferenc vezérőrnagy[3] emlékjelvény kibocsátásával kívánt megemlékezni.[4] A szándék komolyságát tükrözi, hogy a jelvény terve és adományozási, illetve viselési szabályzattervezete nem sokkal a hadosztály harcainak befejeződését követően, 1943. március közepére elkészült, még a seregtest Magyarországra való hazaszállítása előtt.[5] A jelvény létrehozásának indítékait, az elnyerésére jogosultak körét, a jelvény külalakját és a viselés módját a szabályzattervezet pontosan meghatározza:

„Az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] 1943. január hó 15 – február hó 9-ig négy hetes kemény harcot vívott a túlerőben lévő ellenséggel és a kérlelhetetlen, nekünk ismeretlen testet-lelket megdermesztő, zord orosz téllel – a h[ad]o[sztály] ebben a súlyos harcban a természet erőivel is dacolva, becsületesen és magyar virtussal, elejétől végig megállotta a helyét. Harcaink sikerét, harcosaink kemény kiállását mint [sic!] hadseregünk parancsnokának dicsérete, mint [sic!] a magyar hivatalos hadijelentés, úgyszintén a harcok alatt előljáró [sic!] német h[a]dt[est] p[arancsno]k szóbeli és német kitüntetések adományozása útján kifejezett elismerése is igazolja.

Kétségtelen, hogy a h[ad]o[sztály] történetében ezek a hetek méltóan sorakoznak a múlt dicső napjaihoz. És azok, akik ezekben a szinte emberfeletti testi és lelki erőfeszítést kívánó harcokban résztvettek [sic!], vagy bár nem harcos beosztásban, de parancsnokuk mellett minden körülmények között kitartottak és szolgálati állásukból következő kötelességüket számtalan nehézség és veszély ellenére, ellenséges tűzben is, hiánytalanul

---

[1] Köszönettel tartozom *Bánffyné Kalavszky Györgyinek, Makai Ágnesnek, Bonhardt Attila* alezredesnek, *Jéney Sándor* nyá. őrnagynak és *Számvéber Norbertnek* a cikk megírásához nyújtott segítségükért. A fotókat *Szikits Péter* készítette.

[2] *Szabó Péter – Számvéber Norbert*: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. (Második, bővített kiadás.) Budapest, é. n. 98–100. o.; *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest, 1994. 170–229. o.

[3] Vitéz Horváth Ferenc (Brassó, 1898 – Stuttgart, 1971) 1942 novemberétől 1943 áprilisáig volt az 1. tábori páncéloshadosztály parancsnoka, előbb ezredesi, 1943. február 1-jétől vezérőrnagyi rendfokozatban. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2003. 143–144. o.

[4] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM Elnökség 23.184/1943. 1102./1. pc. ho. I. a. 43. III. 26. sz.

[5] HL HM Elnökség 23.184/1943. 1102./1. pc. ho. I. a. 43. III. 26. sz. 1. és 2. sz. melléklet.; Az 1. tábori páncéloshadosztályt – más alakulatokkal együtt – 1943 március végén szállították haza. A hadműveleti területről elsőként hazatérő vasúti szerelvények március 28-tól kezdve léptek magyar területre. *Szabó*: i. m. 249. o.

teljesítették az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] és általában a „magyar páncélosok" eddigi hírnevét fokozott mérvben öregbítették. Ennek [a] hóban-fagyban, minden fáradalmat leküzdő harcos kiállásnak és hűséges kötelesség teljesítésnek emlékét akarom az alábbiakban ismertetett külső jelvénnyel is a téli harcokban résztvett [sic!] tisztek és legénység számára megörökíteni.

Ez a jelvény az: »1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] 1943. évi téli harcainak emlékjelvénye. «

A jelvényt az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] p[arancsno]k adományozza az alább közölt feltételek mellett.

A.) *Igényjogosultság feltételei.*

A jelvényre igényt tarthatnak:

1.) Akik 1943. I. 15[-től] – az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] kötelékében csapat, parancsnokság vagy vonatnál teljesítettek szolgálatot és megszakítás nélkül, szolgálati beosztásukban résztvettek [sic!] a Marki, Nikolalewka [Nyikolajevka], Ilinka, Nowyj-Oskol [Novij Oszkol], Michailowka [Mihajlovka], Korotscha [Korocsa] környéki harcokban.

2.) Akik 1943. I. 15-e és február 9-e között a h[ad]o[sztály] kötelékében el[lensé]g[es] behatás következtében megsebesültek.

3.) Akik fenti időszakban az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] kötelékében csapatnál vagy parancsnokság szűkebb törzsében az 1.) p[ont] alatti harcok közül *legalább két harcban* a hat közül résztvettek [sic!], feltéve, hogy a többiben önhibájukon kívül, igazoltan nem lehettek jelen.

4.) Akik bár szervezetszerűen nem tartoznak az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] kötelékébe, azonban saját maguk, vagy parancsnokságuk alá tartozó csapatokkal együtt az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály]p[arancsnok] alárendeltségében harcoltak és az 1., 2. vagy 3. pont alatti feltételekben [sic!] megfeleltek.

B.) *A jelvény leírása.*

A jelvény 4–4,5 cm nagyságú, tojásdad alakú, zománcozott babérkoszorú keretben harcos lövészt és egy harckocsit ábrázol, fölötte: »1. pc. ho. 1943. telén« felírással.

C.) *A jelvény viselése.*

Egyenruhában: a jelvényt a tábori sapka (téli sapka, kucsma) bal oldalán úgy kell feltűzni, hogy a jelvény előre eső széle a sapka gombtól 8 cm-re és az alsó széle a sapka szélétől egy cm-re legyen.[6] Jelvény viselhető úgy szolgálatban, mint szolgálaton kívül, kivéve mikor azt külön rendelet tiltja.

Polgári ruhában: viselhető a polgári kalap bal oldalán a kalapszalagra, vagy a polgári kabát bal mellrész[é]re tűzve.

Minden jelvényhez igazolvány jár, mely igazolja a jelvény jogos viselését. Az igazolványt az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] p[arancsno]k írja alá és látja el a h[ad]o[sztály] körbélyegzőjével.

Tábori posta 241./01., 1943. III. 15.

Horváth Ferenc v[ezér]őr[na]gy s. k."[7]

---

[6] Több mint valószínű, hogy a tervezett viselési mód meghatározásánál az első világháborús sapkajelvények egyenruhán való elhelyezését tekintették előképnek.

[7] HL HM Elnökség 23.184/1943. 1102./1. pc. ho. I. a. 43. III. 26. sz., 1. sz. melléklet.

A jelvény születéséről a hadosztály frontújságja, a *Páncélos tábori újság* is beszámolt 1943. március 25-i számában.[8] A tábori lap szerkesztősége olyannyira jelentős eseményként tekintett a jelvény alapítására, hogy rajzát a címlapon, a vezércikkel együtt közölte.[9] A híradásból – a jogosultak köre és a viselés tervezett mikéntje mellett – a jelvény pontos külalakjáról, és a tervezők kilétéről is értesülhetett az olvasó:

„A jelvény [...] 4,5 cm nagyságú, díszes kivitelű zománcos [...] sapka jelvény.

Ovális alakú zöld tölgyfa koszorúban a fehér rohamsisakos g[ép]k[ocsizó] lövész tűzkészen tartott g[ép]pi[sztoly]val, a búzakék zománcú háttérben harckocsi, a koszorú felső részén fehér zománcú lap »1. Páncélos ho. – 1943 telén« felírással, lent pedig egy tüzérségi lövedéket [láthatunk.]

A jelvény rövidesen kivitelre kerül.

A jelvény végleges kiviteli tervét Takách Gyula[10] sz[a]k[szolgálato]s f[ő]h[adna]gynak (2. g[ép]k[ocsizó] löv[ész] z[ász]l[óal]j) a H[ad]o[sztály]p[arancsno]k úr által részben módosított terve alapján Gády Lajos[11] f[ő]h[a]d[na]gy készítette el."[12]

A fent ismertetett, komoly alapossággal megalkotott szabályzattervezet csatolásával egyidejűleg a hadosztályparancsnok Nagy Vilmos honvédelmi miniszterhez fordult az emlékjelvény viselésének engedélyezése tárgyában. A folyamodványban Horváth vezérőrnagy kifejtette a jelvény eszmeiségéről alkotott véleményét is: „Miután a jelvény a p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] tíz hónapi harctéri időszakának legnehezebb teljesítményének emlékét örökíti meg, tehát csúcsteljesítményekre ösztökél és eképen [sic!] mind a csapatnál, mind a tartalékosoknál a polgári életben honvédelmi és katonai nevelő hatással bír, kérem a jelvénynek a [...] viselését egyenruhában is engedélyezni."[13] A határozott hangú felterjesztés ezzel megkezdte kalandos útját a honvédségi bürokrácia útvesztőjében.

A beadvány sorsát feltétlenül érdemesnek tartjuk nyomon követni, hiszen az 1. tábori páncéloshadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvénye nem csak az alakulat élete szempontjából jelentős. A kitűző ugyanis a második világháború azon kevés magyar katonai alakulatjelvényei közé tartozik, amelyeknek keletkezési körülményeiről, adományozásáról és viselési szabályairól korabeli, írásos források maradtak fönn. A második világháború idején a m. kir. Honvédség alakulatai egyébként is csekély számú csapatjelvényt bocsátottak ki (különösen az első világháború tömeges „jelvénytermésével" összehasonlítva), ráadásul túlnyomó hányadukkal kapcsolatban semmilyen értékelhető információ nem áll rendelkezésünkre. Kevés a viselési kép, az eredeti okirat, maguk a tárgyak

---

[8] *Páncélos tábori újság.* Szerkesztőség és kiadóhivatal Tpsz: 241/01. 1943, Gyümölcsoltó Boldog Asszony napja [március 25.], 4. o.

[9] *Páncélos tábori újság,* 1943. március 25., 1. o.

[10] Takács Gyula (Ács, 1914 – Cziegler Terézia) 1941. augusztus 1. és 1944. december 1. között a m. kir. 2. honvéd (budapesti) gépkocsizó lövészzászlóaljnál lövész-, majd aknavetőszázad-parancsnok, zászlóalj segédtiszt, zászlóaljparancsnok. 1940. május 1-jével főhadnagy. 1941. szeptember 1 – december 20., illetve 1942. június 15 – 1943. március 31. között szovjet hadműveleti területen tartózkodott. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár 80857. Takács Gyula személyi anyaggyűjtője.

[11] Gády Lajos (Budapest, 1895 – Wágner Matild) tartalékos főhadnagy. *Honvédségi Közlöny,* 1943/4. 44. o.

[12] *Páncélos tábori újság,* 1943. március 25., 4. o.

[13] HL HM Elnökség 23.184/1943. 1102./1. pc. ho. I. a. 43. III. 26. sz.

pedig ritkán vallanak múltjukról. Egyfelől ezért tartjuk fontosnak a páncéloshadosztály jelvényének bemutatását írásos és tárgyi dokumentumok tükrében. Másfelől – végigkísérve az emlékjelvény engedélyeztetésének procedúráját – azt is látni fogjuk, hogy a páncéloshadosztály kezdeményezésének elbírálása precedenst teremtett más, hasonló jellegű emléktárgyakkal kapcsolatos későbbi állásfoglalásokhoz. Megismerkedhetünk továbbá a Honvéd Vezérkarnak a jelvényviselés tekintetében kialakult álláspontjával is.

A Honvédelmi Minisztérium Elnöksége 1943. április 6-án az alábbi kommentár kíséretében bocsátotta az ügydarabot véleményezésre a minisztérium ruházati és felszerelési ügyekkel foglalkozó 2. r. osztálya, illetve a honvéd vezérkar főnöke 5., és 1. osztálya[14] elé:

„Az 1. páncéloshadosztály – az 1943. év téli harcainak megörökítéseként – az ezen harcokban résztvetteket [sic!] egyszerű emlékjelvénnyel látta el és az iktatmányban kéri, hogy az emlékjelvényt az igényjogosultak egyenruhában is viselhessék.

A kérdés elvi fontosságú, mert ha az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] egyéneinek engedélyezzük a szóbanforgó [sic!] jelvény viselését, akkor a többi harcteret járt seregtest (csapattest) hasonló kérelmével számolni kell.

Kedvező döntés esetén a jelvény viselését feltétlenül szabályozni kellene, talán az ügyességi jelvényhez hasonlóan történhetne.[15]

Ha a már túltengő jelvényeket korlátozzuk és a jelvény viselését egyenruhában nem engedélyeznénk, az Elnöki osztály nem emel észrevételt az ellen, hogy az emléktárgyként szerepeljen és azt az igényjogosultak polgári ruhában viseljék."[16]

A megfogalmazásból ítélve az Elnöki osztály nagy jelentőséget tulajdonított a témának. Erre utal, hogy a jelvény rendszeresítését elvi fontosságú kérdésként aposztrofálta, illetve, hogy a viselés esetleges szabályozása kapcsán a legénység számára rendszeresített ügyességi jelvényeket javasolta igazodási pontnak. A HM 2. r. osztály részéről a következő vélemény érkezett az Elnökséghez április 16-án:

„Jóllehet méltányos volna eredményes és nehéz harctéri teljesítmények valamelyes látható jellel való megörökítése, – azonban az osztály az amúgyis [sic!] túltengő jelvényhelyzetre tekintettel szóbanforgó [sic!] emlékjelvénynek, mint kötelezően viselendő cikknek, – rendszeresítését nem javasolja.

Bizonyára az orosz h[a]dm[űveleti] területen működő sereg- és csapattestek között több is hajtott végre hasonlóan értékes és fontos kihatású harccselekményt, akik részére külön hasonló emlékjelvények engedélyezése folytán az áttekinthetetlenség csak tovább fokozódnék.

Az osztály tudomása szerint ily jelvények az idegen hadseregeknél sem fordulnak elő.

Vannak ugyan bizonyos emlékjelek, azonban ezeket az illető hadjáratokban (területen) részt vett valamennyi csapat viseli (pl. német téli emlékkereszt).[17]

---

[14] A m. kir. Honvéd Vezérkar kettős – HM és VKF – alárendeltségű 5. osztálya – többek között – a csapatok felszerelésével kapcsolatos anyagi ügyekben volt illetékes, míg az 1. osztály közreműködött a honvédségnél bevezetendő új felszerelési cikkekre vonatkozó iránykövetelmények kidolgozásában, valamint a vezérkar főnöke hatáskörébe tartozó minden elvi ügyben. *Szijj Jolán* (szerk.): Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Budapest, 2002. 69–70. o.

[15] A legénységi ügyességi jelvényeket a jobb mellen, a zubbonyzseb fölött, középen viselték.

[16] HL HM Elnökség 23.184/1943.

Az osztály a kb. Elnöki osztály ama javaslatával, hogy esetleg szóbanforgó [sic!] jelvény emléktárgyként szerepeljen és az csak polgári ruhában legyen viselhető, – egyetért."[18]

Érdekes, hogy a 2. r. osztály a katonai jelvények áttekinthetetlenségének veszélye mellett külföldi példákra hivatkozva érvelt a páncéloshadosztály emlékjelvényének egyenruhán való viselése ellen. A 2. r. osztály véleményével egyetértésben az vezérkar főnöke 5. osztálya is a „megelőzés" hívének mutatkozott, ám április 27-i keltezésű feljegyzésében bizonyos megoldásokat is javasolt:

„Ha a p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] jelvényt kapna, a többi is jogosan kérhetné. Meggondolandó lenne, hogy esetleg minden h[ad]o[sztály] részére központilag terveztetnénk 1-1 jelvényt és központilag adnánk ki; vagy talán az egész 2. h[a]ds[ereg] részére kellene egységes, az egész hadjáratot felölelő jelvényt készíttetni. Külön egyes ala[kulat] részére nem.

A kb. 2. r. oszt[ály] véleményével kapcsolatban megjegyezni kívánjuk, hogy a túltengő és áttekinthetetlen jelvény-kérdésben az oszt[ály] ügykörszerűen kíván rendet teremteni.

Az emléktárgyként való engedélyezéssel az oszt[ály] egyetért."[19]

A 2. hadsereg Don-menti harcainak emléket állító „egységes" jelvény (vagy kitüntetés?) létrehozása, amely akár a „bevonulási" emlékérmek[20] analógiájára is történhetett volna, végül nem valósult meg, holott minden bizonnyal nem ez volt az egyetlen erre irányuló kezdeményezés.[21] A VKF 5. osztály a fenti véleményhez mellékelte a honvéd vezérkar főnökének 1943. február 23-án kelt 56.865/eln. 5. vkf.–1943. számú rendeletét is, amelyet a hadtestparancsnokságok, a légierő- és a folyamerő-parancsnokságok kaptak. A második világháborús magyar katonai jelvények történetének szempontjából ez a rendelet kiemelkedő jelentőségű, hiszen olyan hivatalos intézkedésről van szó, amely a honvédség legfelsőbb irányító szervének nézeteit tükrözi a szabálytalan katonai jelvényekkel és azok viselésével kapcsolatban:

„Tudomásomra jutott, hogy egyes cégek üzleti haszontól hajtva megkeresik a p[arancsnok]ság-okat és jelvények (plakettek) megrendelésére kérik fel őket.

Felhívom a figyelmet arra, hogy a honvédség tagjai csak rendszeresített jelvényeket viselhetnek. Minden más jelvény viselése fegyelmi elbánás alá esik.

Az illetéktelen jelvények viselésére irányuló felhívás sem fegyelmi sem anyagi szempontból nem kívánatos, ezért azokat össze kell gyűjteni és megjegyzés nélkül a feladónak visszakell [sic!] küldeni."[22]

---

[17] Helyesen német Keleti Emlékérem (Keleti Téli Csata Emlékérme 1941–1942). Valójában az olasz hadsereg egyes alakulatai például készíttettek saját emlékérmeket és kereszteket, amelyeket félhivatalos mivoltuk ellenére a katonai egyenruhán is viselhettek.

[18] HL HM Elnökség 23.184/1943.

[19] HL HM Elnökség 23.184/1943. 1. sz. betétlap a 23.184/Elnöki osztály – 1943. számhoz.

[20] Felvidéki Emlékérem (1938), Erdélyi Emlékérem (1940), Délvidéki Emlékérem (1941).

[21] V. ö. *Dr. Somorjai Lajos*: Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942–1943. Budapest, 2002. 86. o. A napló írójának 1942. augusztus 16-i bejegyzésében a következőket olvashatjuk: „Egyébként igen jól leszünk dekorálva, ha hazamegyünk. Állítólag lesz a következő: Tűzkereszt a hadiszalagon koszorúval és karddal, Oroszországi Emlékérem, Vöröskereszt Emlékérem, Finn, Olasz és Német Emlékérem [...]" A naplóból nem derül ki, hogy honnan röppent fel egy „Oroszországi Emlékérem" alapításának híre, a megvalósításra mindenesetre nem került sor.

[22] HL HM Elnökség 23.184/1943. 2. sz. betétlap a 23.184/Elnöki osztály – 1943. számú ügydarabhoz.

Az idézet szövegéből az is kiviláglik, hogy az egyes alakulatjelvények (érmek, plakettek) készíttetésének ötlete nem feltétlenül magától a csapattól eredt, úgy tűnik, hogy a kezdeményezés jó kereskedelmi érzékkel megáldott jelvény- és éremkészítőktől is származhatott, amelyet az alakulatok vezetősége – általában – minden bizonnyal örömmel fogadott. Ez kétségtelenül érdekes adalék a második világháború katonai numizmatikai emlékeinek vizsgálatához. A rendeletből egyúttal nyilvánvalóvá válik, hogy – 1943 februárjától – minden nemhivatalos (katonai) jelvény viselése szigorúan tilos volt a honvédségi egyenruhán. Ennek tükrében az 1. tábori páncéloshadosztály felterjesztése eleve elutasításra volt ítélve, s a próbálkozás talán annak tulajdonítható, hogy a frontról még vissza sem tért seregtestnél nem értesültek a vezérkar főnökének intézkedéséről.

Végeredményben a páncéloshadosztály emlékjelvényének egyenruhán való viselhetőségét a véleményezésre felkért osztályok – elvi okokra hivatkozva – egyöntetűen elutasították, polgári ruhán, emléktárgyként való viselésének azonban nem látták akadályát. Az engedélyezési ügy ezzel a döntéssel zárult le 1943. május 17-én.[23] A jelvény története azonban nem ér itt véget. A darabok ugyanis elkészültek, sőt, 1944 tavaszán hivatalos adományozásukra is sor került.[24] Az emlékjelvénnyel járó igazolványok szövege az engedélyeztetés tulajdonképpeni kudarcát a lehető legpozitívabb megvilágításba helyezi:

„A m. kir. H[onvédelmi] M[iniszter] Úr 23.184./Elnöki oszt. – 1943. sz. alatt engedélyezett »1. pc. ho. téli emlékjelvény« viselésére jogosult. (A jelvény emléktárgyként polgári ruhában viselhető.)"[25]

Valójában a honvédelmi miniszter sem magát a jelvényt, sem annak viselését nem engedélyezte. Az 1. páncéloshadosztály parancsnokságának címzett, 1943. május 17-én kelt elnökségi kiadvány a következőképpen hangzott:

„Folyó évi 1102/1. pc. ho. I. a. 1943. III. 26. számú felterjesztésére értesítem, hogy a szóbanforgó [sic!] emlékjelvénynek egyenruhában való viselése – elvi okokból – nem engedélyezhető.

A jelvénynek az igényjogosultak által – emléktárgyként – polgári ruhában való viselése ellen észrevételem nincsen."[26]

Az igazolványok zárójeles megjegyzése mindazonáltal megfelelt a valóságnak, ám arról semmilyen adattal nem rendelkezünk, hogy az igényjogosultak vajon viselték-e a jelvényt polgári ruhán a háború hátralévő ideje alatt. A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményében azonban a jelvény több példányban is megtalálható, amely lehetővé teszi magának a tárgynak a tüzetesebb vizsgálatát.[27]

---

[23] HL HM Elnökség 23.184/1943.

[24] Az ismert igazolványok keltezése 1944 tavaszára esik. Adományozások természetesen korábban és később is történhettek.

[25] Az igazolványok magántulajdonban.

[26] HL HM Elnökség 23.184/1943.

[27] A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményében található példányok közül kettőnek a színes képét és leírását közli: *Makai Ágnes*: Páncélos jelvények a magyar királyi honvédségnél. *Militaria Modell Magazin* 1991/1. 26–29. o.

1. ábra

2. ábra

A gyűjteményben lévő jelvények közül kettőnek pontosan ismerjük az eredetét. Az egyik a m. kir. 1. honvéd gépkocsizó lövész pótzászlóalj ajándékaként került a múzeumba 1944 augusztusában[28] – röviddel az intézmény személyzetének és anyagának a front közeledése miatt elrendelt kitelepítése előtt.[29] A másik ismert származású jelvényt egykori tulajdonosa adományozta a múzeumnak az 1990-es években.[30] Bereczky László Emil 1939 októberében vonult be az 1. gépvontatású könnyű tarackos tüzérosztály 3. ütegéhez. Részt vett az erdélyi bevonulásban, a délvidéki hadműveletben, majd 1941 második felében a keleti fronton Izjumig jutott a gyorshadtesttel. 1943 januárjában alakulatával a Donnál harcolt az 1. tábori páncéloshadosztály alárendeltségében, ahol megsebesült.[31] Így tehát jogosulttá vált a páncéloshadosztály 1943-as téli harcai emlékjelvényének viselésére. Az adományozás időpontját nem ismerjük.

E két adatolható darab külalakjában is megegyezik, míg egy harmadik példány – bizonyos jegyekben eltérvén – külön típust alkot. (Feltehetőleg a harmadik jelvény is 1945 előtt került a múzeumba, eredetéről azonban nem áll rendelkezésünkre információ.[32]) A páncéloshadosztály parancsnoka által 1943 márciusában a honvédelmi miniszterhez felterjesztett tervrajzot *(1. ábra)*, a hivatkozott *Páncélos tábori újság* címlapján látható ábrát *(2. ábra)* és a tárgyakat összehasonlítva egy alapvető eltérést tapasztalhatunk: a kész

---

[28] M. kir. leltári száma 55271. Az ajándékozás pontos dátuma 1944. aug. 17. Jelenlegi leltári száma 3217/É.

[29] *Farkas Gyöngyi – Jankó Annamária – Szijj Jolán* (szerk.): „Múlt nélkül nincs jövő" A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003. Budapest, 2003. 51. o.

[30] Leltári száma 2003.161.1./É.

[31] Német tábori kórház után a munkácsi honvéd csapatkórházba szállították. 1943 októberében tért vissza Budapestre. Egy esztendővel később ismét bevonult, s 1945 januárjában szovjet hadifogságba esett. 1948 nyarán léphetett újra magyar földre. Bereczky László Emil írásos visszaemlékezése. Budapest, 1990.

[32] Leltári száma 2004.242.1./É.

3. ábra

4. ábra

jelvények alsó ívén a tervekkel ellentétben csak egy, átlósan elhelyezett, jobbra néző tüzérségi lőszer van. Az ismert darabok mérete 41x33, illetve 42x33 mm. Eltérések tapasztalhatók a jelvény két elkészült típusának külalakja között is: más a zománc színe, a felirat betűtípusa, s bizonyos részletekben a rajzolat is különbözik (*3. és 4. ábra*)

A ruhán viselhető darabokon kívül a jelvénynek márványlapra erősített változatát is ismerjük. A Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag-gyűjteményében található egyik ilyen asztali emléktárgy[33] az 1. páncéloshadosztály alárendeltségébe tartozó 1. gépkocsizó lövészdandár (1942. december 1-től lövészezred) parancsnokának, Vastagh György alezredesnek[34] a hagyatékából került a múzeumba.

Fentebb már utaltunk rá, hogy az 1. tábori páncéloshadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvénye precedenst szolgáltatott több, később felmerülő jelvényviselési probléma megoldásához. Az egyik ilyen eset a m. kir. kecskeméti 13. honvéd könnyű hadosztályhoz fűződik. A seregtest Don-kanyart megjárt tagjai a jogutód m. kir. szabadkai 13. honvéd gyaloghadosztály útján azzal a kéréssel fordultak a Honvédelmi Minisztérium Elnökségéhez, hogy az engedélyezze évenkénti bajtársi összejövetelük megtartását, s annak alkalmával az egyenruhán, illetve más alkalmakkor polgári ruhán egy – az alakulat által tervezett – emlékjelvény viselését. A gyaloghadosztály-parancsnok vitéz Vasváry József vezérőrnagy[35] aláírásával ellátott, 1943. szeptember 2-án kelt kérelem a következőképpen szólt:

---

[33] Leltári száma 01.82.1./TE.

[34] Vastagh György (Szabadka, 1896 – Szentes, 1944) alezredes (1943. május 1-től ezredes) 1941. október 1-től az 1. gépkocsizó lövészzászlóalj, 1942. augusztus 8-tól az 1. gépkocsizó lövészdandár (1942. december 1-jétől lövészezred) parancsnoka volt. *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest, 2001. 349. o.

[35] Vitéz Vasváry József (Eszék, 1898 – Lauterach, 1984) vezérőrnagy 1943. augusztus 10-től október 1-jéig volt a 13. gyaloghadosztály parancsnoka. *Szakály*: i. m. 363. o.

„Jelentem, hogy a volt 13. honvéd könnyű hadosztály f[olyó] évi januári harcaival kapcsolatosan, főképen [sic!] Ostrogoshk [Osztrogozsszk] védelmének és az onnan való kitörés sikeres megoldásának emlékére Hollósy Kuthy László vezérőrnagy, a 13. k[önnyű] h[ad]o[sztály] volt parancsnokának (jelenleg m. kir. honv[éd] mű[szaki] felügyelő) kezdeményezésére 1943. évi május hó 8-án a szegedi vesztegzár táborban tiszti értekezletet hívott egybe, amely elhatározta a bajtársi összetartozás fokozottabb ápolása céljából, hogy évenként bajtársi összejöveteleket tart. Egyben kimondotta, hogy a fenti harcokban résztvett [sic!] bajtársak közös kívánságára egy a 13. k[önnyű] h[ad]o[sztály]-t legjobban jellemző emlékjelvényt készíttet.

A tiszti értekezlet javaslatát másolatban felterjesztem, egyben kérem annak engedélyezését, hogy a volt k[önnyű] h[ad]o[sztály] hivatásos és nem hivatásos tisztjei, tiszthelyettesei és honvédei [sic!] minden év január hó 19.-én bajtársi összejövetelt tarthassanak Kecskeméten.

Kérem továbbá megengedni, hogy az ide mellékelt emlékjelvényt a h[iva]t[ásos] tisztek, tiszthelyettesek és honvédek az összejövetelek alkalmával viselhessék, a nem hivatásos állománybeliek pedig a megalakítandó emlékbizottság engedélyével és igazolványával ellátva polgári öltözethez mindenkor hordhassák."[36]

A beadvány először a m. kir. szegedi V. honvéd hadtestparancsnokságra[37] került, ahol Makay-Hollósy Ferenc alezredes[38] látta el kézjegyével a hadosztály keresetéhez fűzött alábbi megjegyzést: „A 13. gy[alog] h[ad]o[sztály] javaslatával, a bajtársi összetartozás fokozottabb ápolásához fűződő szolgálati érdekből egyetértek."[39]

A 13. gyaloghadosztály kérése – a jelvény vonatkozásában – lényegében azonos volt az 1. tábori páncéloshadosztály korábbi kérelmével. Nem csoda tehát, hogy az Elnökség a páncélos jelvény ügyére hivatkozott a felterjesztés kapcsán:

„Utalunk az előiratként csatolt 23184./Elnöki oszt. 1943. szám alatt az 1. p[án]c[élos] h[ad]o[sztály] részére egy ízben már kiadott döntésre, mely szerint *az emlékjelvénynek egyenruhában való viselése – elvi okokból – nem engedélyezhető.*

Nem merül fel észrevétel azzal szemben, hogy az emlékjelvénnyel az igényjogosultak elláttassanak és azok azt polgári ruhában viselhessék. Az adományozást azonban a 13. gy[alog] h[ad]o[sztály] p[arancsno]k-nak (mint a 13. k[önnyű] h[ad]o[sztály] p[arancsno]k utódjának) kell végeznie. Erre a célra emlékbizottság, tehát egyesület megalakítását mellőzni kell."[40]

A VKF 1. és 5. osztályának egyetértésével az Elnökség 1943. október 29-én így válaszolt a beadványra:

---

[36] HL HM Elnökség 68642/1943. 347/eln. sgh.–1943.

[37] A m. kir. szabadkai 13. honvéd gyaloghadosztály a m. kir. szegedi V. honvéd hadtest alárendeltségébe tartozott.

[38] Makay-Hollósy Ferenc (Budapest, 1902 – Brisbane, 1986) vezérkari alezredes 1943. szeptember 1–30. között az V. hadtestparancsnoksághoz volt vezényelve, majd 1943. október 1-től 1944. június 5-ig a hadtest vezérkari főnöke volt. *Szakály*: i. m. 215. o.

[39] HL HM Elnökség 68642/1943. M. kir. szegedi V. honvéd hadtestparancsnokság 20588/eln. 1.–1943.

[40] HL HM Elnökség 68642/1943.

„Emlékjelvénynek egyenruhán való viselése – elvi okokból – tilos. Ezzel kapcsolatban utalok a m. kir. honvéd vezérkar főnöke 1943. II. 23-án kelt 56865./eln. 5. vkf. 1943. sz[ámú], a h[a]dt[est] p[arancsnok]ságoknak kiadott rendeletére, mely szerint a honvédség tagjai csak rendszeresített jelvényeket viselhetnek.

Nincs észrevételem az ellen, hogy [...] a volt 13. k[önnyű] h[ad]o[sztály] *egyes hadviselt bajtársai* [...] az emlékjelvényt *polgári ruhában – emléktárgyként* – viselhessék."[41]

5. ábra

Az emlékjelvény egyenruhán való viselését tehát itt sem engedélyezték. Ismereteink szerint azonban ez a 13. gyaloghadosztály esetében azt jelentette, hogy a jelvény gyártása és kiosztása az igényjogosultak számára nem is valósult meg. Többek között ezért különösen értékes a jelvénynek az a mintapéldánya, amelyet a hadosztály az ügyirathoz mellékelt, s amely így a Hadtörténelmi Levéltárban – az 1944–1945-ös háborús pusztításokat átvészelve – az utókor számára fennmaradt.[42] *(5. ábra)* A stílusában és kivitelében a második világháború repülőalakulatainak jelvényeit idéző, háromszög alakú, tűzzománcos kitűzőt Berán Nándor iparművész készítette.[43] Mérete 22,5x25 mm. A jelvénykép egyes elemei találóan utaltak a seregtestre és annak 1943 januári harcaira: előbbit a 13-as szám és a jobbra ágaskodó kecske (a volt 13. könnyű hadosztály állomáshelyének, Kecskemétnek a címerállata), utóbbit a vörös „O" betű („orosz" front) jelenítette meg.

Ugyancsak fontos szerepet kapott az 1. tábori páncéloshadosztály jelvényének példája egy igen érdekes levélváltás során. Vitéz László Dezső altábornagy, a m. kir. VIII. honvéd hadtest parancsnoka,[44] 1943. szeptember 20-i keltezésű levelében a következő kéréssel fordult vitéz nemes Zsedényi Zoltán vezérőrnagyhoz,[45] a Honvédelmi Minisztérium Elnökségének vezetőjéhez:

---

[41] HL HM Elnökség 68642/1943., 2. sz. betétív a 68642./Elnökség – 1943. számhoz.

[42] Átadva a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményének. Leltári száma 2004.235.1./É.

[43] A mintapéldány hátlapján Berán Nándornak, a korszak ismert jelvény-, érem- és plakettkészítőjének jelzése látható. Berán Nándor műterme Budapesten az I. kerületben, a Döbrentei utca 2. szám alatt volt.

[44] Vitéz László (Laucsek) Dezső (Lovászpatona, 1893 – Budapest, 1949) altábornagy 1943. május 15 – 1944. április 5. között volt a VIII. hadtest parancsnoka. *Szakály*: i. m. 199–200. o.

[45] Vitéz nemes Zsedényi Zoltán (Kassa, 1897 – Budapest, 1979) tüzér ezredes, majd 1943. augusztus 1-től vezérőrnagy, 1942. november 15.–1944. május 1. között volt a Honvédelmi Minisztérium Elnökségének vezetője. *Szakály*: i. m. 381. o.

„Kedves Zoltán!

Azok részére, akik a VIII. hadtest parancsnokságnál és alakulatainál hoszabb [sic!] ideig teljesítenek hadműveleti területen szolgálatot és különösképpen megállták helyüket, emlékül a bolsevizmus elleni küzdelemben való részvételre, a mellékelt rajz szerint egy plakett készítésének terve merült fel.

A plaketten a széttöredező szovjet-csillag felett a tűzkereszt [sic!] utal a magyar katonának a bolsevizmus szétzúzására irányuló harcára.

Ezzel kapcsolatosan két kérdés elintézésére, illetve megválaszolására kérem baráti szívességedet.

Az első kérdés: lehetséges-e a tűzkereszt [sic!] ilyen alkalmazása; nincs-e akadálya annak, hogy a plaketten szimbólumként felhasználjuk?

Az esetben, ha a gondolat az erre illetékesek szerint megvalósítható, azt kellene tudnunk, vajjon [sic!] milyen anyagból engedélyeznék odahaza cca. 1000–2000 db plakett készíttetését; lehetne-e például erre a célra hadműveleti területen gyűjtött anyagot – pl. rézüstöt – hazaszállítani? Ugyanis idekint a plakettek elkészíttetése nehezen volna megvalósítható és egyébként sem engedném meg, hogy zárolt anyagot használjanak fel erre a célra.

Végül magyarázatképpen a rajzhoz megemlítem, hogy a felső hasábba vésetnénk a megajándékozott nevét, az alsó részbe pedig a következő szöveget: «A bolsevista veszedelem ellen folytatott háborúban való részvétele, bátor magatartása és hűséges szolgálatának emlékére a m. kir. kassai VIII. h[onvéd] h[a]dt[est] p[arancsnok]ság»

Baráti szeretettel üdvözöl: Dezső"[46]

A Horthy-kori katonai kitüntetések, érmek és jelvények iránt érdeklődő olvasó számára több érdekes részletkérdést is felvet László altábornagy levele. Ilyen például a Tűzkereszt szimbólumként való felhasználhatósága, és a plakettek készíttetésének anyagi háttere is. Az ezekre adott válaszok pedig nem pusztán információt szolgáltatnak e tárgykörben, de ráadásul a korszak illetékes minisztériumi vezetőjétől származnak, aki tábornoktársának a hivatalos formaságokat mellőzve világosan és lényegre törően adott eligazítást és tett javaslatot az üggyel kapcsolatban. Zsedényi vezérőrnagy 1943. október 1-jén kelt levele így hangzik:

„Kedves Dezső!

A VIII. h[ad]dt[est]-nél szolgálatot teljesítők részére tervezett emlékjelvény ügyében írt megtisztelő leveledre legyen szabad a következőket válaszolnom:

Ilyen kezdeményezés már más alakulatok részéről is történt, többek között a páncéloshadosztály javasolta a téli hadjáratban résztvetteket [sic!] emlékjelvénnyel ellátni, valamint a szegedi gyalogezred[47] is akart ilyet alapítani. A V[ezér]k[ar]f[őnöke] erre

[46] HL HM Elnökség 23184/1943.

[47] M. kir. „Hunyadi János" 9. honvéd gyalogezred. Zsedényi vezérőrnagy talán a m. kir. szegedi V. honvéd hadtestparancsnokságra gondolt (l. a 13. gyaloghadosztály felterjesztését).

56.865/eln. 5./vkf. – 1943. számmal folyó évi február 23-án már ki is adott egy rendelkezést, amely szerint a honvédség tagjai csak rendszeresített jelvényeket viselhetnek.

A páncéloshadosztály felterjesztésére innen adtunk ki egy választ, amely szerint minden ilyen emlékjelvénynek egyenruhán való viselése elvi okokból nem engedélyezhető. Hozzáfűztük azonban, hogy a jelvénynek igényjogosultak által emléktárgyként polgári ruhában való viselése ellen észrevétel nincsen, ez utóbbi rendelet száma 23.184/Elnöki oszt. – 1943., kelt május 18-án. Ez a rendelet azonban csak egy válasz volt a páncéloshadosztálynak és csak neki lett kiadványként kiadva.

Fentiek alapján ilyen emlékplakettet nyugodtan készíttethetsz, pláne hogyha nem is fogják ruhán viselhetni.

A tűzkeresztnek [sic!] díszítésként való alkalmazása ilyen viszonylatban nem eshetik kifogás alá.

A plakett anyaga tekintetében, valamilyen könnyű fémet (alumínium-ötvözetet) javasolok, mert minden egyéb anyag alkalmazása, különösen pedig hadműveleti területen összegyűjtött értékesebb anyag hazaszállítása és felhasználása feltétlenül nehézségekkel járna és visszaéléseknek lehetne kútforrása.

A plakett nagyságára nézve azt javasolom, legyen olyan nagy, hogy ruhára való föltűzésre ne is jöhessen tekintetbe. Ezáltal sok kellemetlenséget el lehet kerülni.

A plakett szövegére nézve csak az a megjegyzésem, hogy annak emlékjellege ki legyen domborítva és ne dicsekedhessék vele senki, mint kitüntetéssel. A h[a]dt[est] p[arancsnok]ság ugyanis csak írásbeli dicséretben részesíthet valakit.

Azt hiszem fentiekkel teljes részletességgel megvilágítottam az ügyet és az ezek alapján választott megoldásodba senki sem kapaszkodhat majd bele. [...]"[48]

A közvetlen hangvételű levélből – akárcsak a fentebb bemutatott előzményekből – egyértelműen kiderül, hogy a Honvédelmi Minisztérium Elnöksége nem gátolta az alakulatokat félhivatalos és nemhivatalos numizmatikai emléktárgyak készíttetésében. Bizonyos dolgokra azonban kínosan ügyeltek, ilyen volt például a jelvények viselhetősége és kitüntető jellege. Ezért szorgalmazta válaszában több helyütt is Zsedényi vezérőrnagy, hogy a VIII. hadtest parancsnoka olyan emlékplakettet készíttessen, amelynek mérete eleve kizárja a viselést, valamint, hogy az emléktárgy felirata (elnevezése) ne utaljon kitüntető jellegre. Érdekes ugyanakkor, hogy a Tűzkeresztnek (tehát egy állami kitüntetésnek) egy nem-hivatalos emléktárgyon való ábrázolása nem ütközött a minisztérium ellenállásába.

A levél utal továbbá a háborús nyersanyaghiányra – mint az emlékplakett elkészíttetésének hátráltató tényezőjére – is, amely nem elhanyagolható szempont, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az anyagi lehetőségekhez képest milyen sok hasonló jellegű emléktárgy (jelvény, érem, plakett) készült a második világháborúban a honvédség és az egyes alakulatok harci tevékenységének megörökítésére. Ennek tükrében érthető, hogy miért készítették 1942-től a katonai témájú jelvények, érmek és plakettek jelentős részét

[48] HL HM Elnökség 23184/1943.

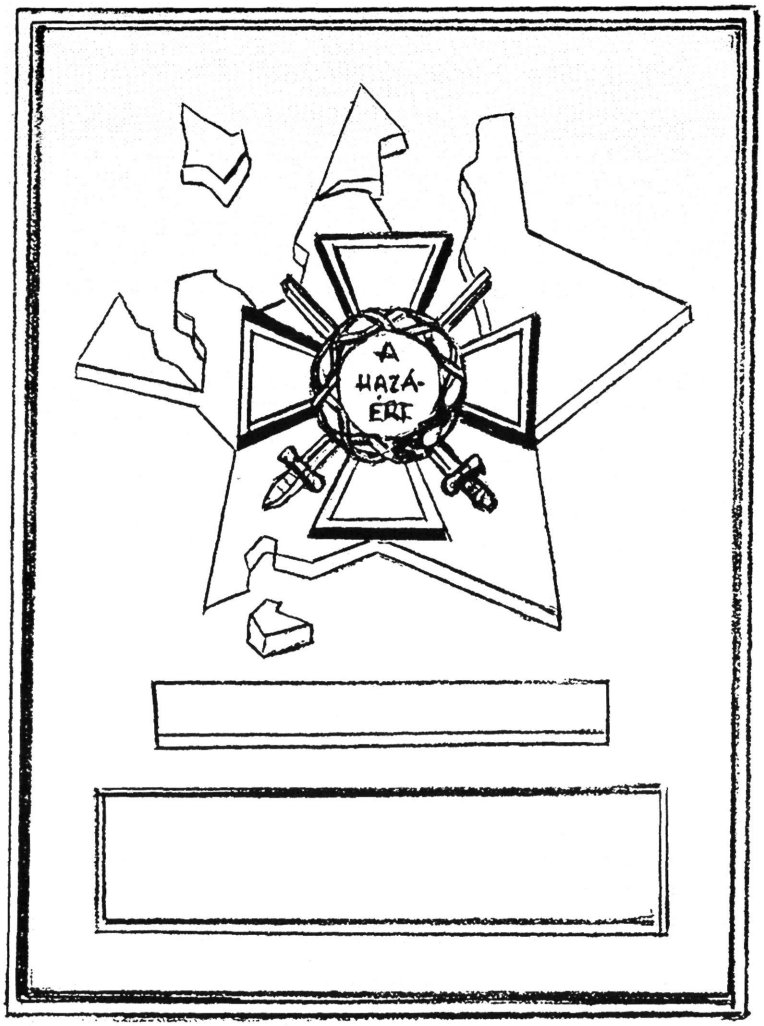

6. ábra

alumíniumból,[49] s hogy „felértékelődnek" azok a numizmatikai emlékek, amelyeknek gyártásához értékesebb fémeket használtak.

Ismereteink szerint az említett emlékplakett kivitelezése végül nem valósult meg. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – a László Dezső leveléhez mellékelt tervrajz[50] (*6. ábra)*

[49] A teljesség igénye nélkül: az 1944-ben rendszeresített ügyességi, és az 1945-ben bevezetett teljesítményi jelvények, az 1944-es levente honvédpróba jelvények, a Szent László hadosztály jelvénye, illetve több alakulat (például a 30. harckocsiezred, a 24. tüzérezred és a 2. haditudósító század) emlékérmei és plakettjei is alumíniumból készültek.

[50] HL HM Elnökség 23184/1943.

értékes dokumentum, amely rávilágít arra, hogy a Tűzkeresztnek – tulajdonképpeni „tömegkitüntetés" mivolta dacára – milyen komoly tekintélye volt a katonák körében. Megjelenése ebben az összefüggésben egyszersmind adalék ahhoz is, hogy a Horthy Miklós által 1941-ben alapított kitüntetés – amely háborús emlékkereszt és sebesülési „érem" is volt egyben –, nem csak rendeltetése szerint, de szimbólumként is hasonlóságokat mutat a Károly Csapatkereszttel. Az I. (IV.) Károly nevéhez fűződő kitüntetés ugyanis mind az első világháborús osztrák–magyar alakulatjelvényeken, mind a háború után készített emléktárgyakon és a magyar településeken állított hősi emlékműveken feltűnt. A két kitüntetés analógiájára álljon itt egy példa: a Frontharcos (később Tűzharcos) Szövetség jelvényein, amelyeknek első világháborús veteránok által viselt változatán a Károly Csapatkereszt mint központi motívum szerepelt, a második világháborúban megjelent a Tűzkereszt I. fokozatának képe. Ez utóbbi jelvényeket természetesen az újabb világégés igényjogosultjai tűzhették a mellükre.

Végezetül ide kívánkozik még egy plakett-terv bemutatása. A m. kir. kaposvári 10. könnyű hadosztály orosz harctéren folytatott majd' egy éves küzdelmének emléket állító plakett tervét (*7. ábra, 229. o.*) a *Magyar Katonaújság* 1943. május 29-i száma közölte az alábbi sorok kíséretében:

„Hosszú katonavonatok hozzák azokat a harcosokat, akik tengernyi szenvedésben, harcban és diadalban voltak együtt. Ezer és ezer szív osztozott örömben és bánatban. Ezer és ezer szál fűzi egymáshoz azokat, akik csaknem egy esztendőn át váll-váll mellett küzdöttek és vérük hullásával tettek hitet a Haza és az egymáshoztartozás [sic!] szent gondolata mellett. Az emlékek most még elevenek. A bajtársi kezek még szorosan fonódnak egymásban [!], de az idő és a mindennapos gondok idővel elhalványítják azokat. Dezső László zászlós ezért egy művészi emlékplakettet tervezett a nemrég hazatért 10. könnyű hadosztály honvédei [sic!] részére. A plakett elkészítése anyaghiány miatt még egyelőre akadályokba ütközik, helyette a fenti fotokópiát terjesztik, amely Kaposváron Ruzsits Endre fényképésznél rendelhető meg."[51]

Ismét egy tervvel állunk szemben, amely – „anyaghiány miatt" – végül nem valósult meg. Élelmes megoldásként azonban a volt bajtársak (és bizonyára más érdeklődők is) hozzájuthattak a tervrajz fotómásolatához. A plakett felirata („rossebes") az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományait idézi: a Kaposváron állomásozó cs. és kir. 44. gyalogezred katonáit nevezték „rosseb-bakáknak". A tervező által használt egyetemes katonai motívumok (kard, babér- és tölgyág) szintén az első világháború ikonográfiáját elevenítik föl, s mindenképpen elütnek a páncéloshadosztály jelvényének realista ábrázolásától, vagy akár a VIII. hadtest plakettjének elvont, de mégis korabeli szimbólumaitól. Az már bizonyára nem fog kiderülni, hogy ezek a tervek megvalósultak volna-e a háború után, ha a politikai légkör megengedi, ám ha figyelembe vesszük azt, hogy az 1920–30-as években számos egykori alakulat tagjai elkészíttették kitűzőiket az első világháború emlékére, akkor joggal feltételezhetjük, hogy igen.

[51] *Magyar Katonaújság* 1943. május 29., 6. o.

7. ábra

Mint arra már utaltunk, a fentiekben ismertetett írásos és tárgyi dokumentumok fennmaradása – a magyarországi háborús pusztítások mértékének ismeretében – kivételes szerencse. Közlésüket azonban nem csak kitüntetés-történeti szempontból tartottuk fontosnak. Reményeink szerint bizonyos részletek a hadtörténészek számára is hasznos forrásként szolgálhatnak, mint ahogy a hadtörténeti munkáknak is szerves és értékes részét képezhetik a katonai kitüntetésekre és jelvényekre vonatkozó adatok.

Gergely Pál Sallay

THE COMMEMORATIVE BADGE OF THE 1943 WINTER OPERATIONS OF THE HUNGARIAN 1ST ARMOURED DIVISION

The Issue of Wearing Badges in the Royal Hungarian Army during the Second World War

Summary

In January 1943, the Hungarian 1st Armoured Division took part in the defence operations of the Hungarian 2nd Army on the eastern front. The division covered the withdrawal of the fragments of various units and suffered heavy losses. To commemorate the heroic struggle, the division commander instituted a badge in March 1943 for the participants of the operations.

On the strength of archival sources, the author introduces the statutes of the badge, and compares the plans with the existing versions of the badge, relying on the collections of the Hungarian Military History Museum.

The study discusses the procedure of the badge's authorisation, which provides interesting details about the opinion of the competent departments of the Hungarian Ministry of Defence and the Hungarian General Staff, regarding the issue of wearing badges on the uniform. At the end of the process, the General Staff did only authorise the wearing of the badge in plain clothes. Later on, this decision served as an official position, when it came to authorising other non-official formation badges.

The author also presents the plans of the commemorative badges and plaques of the 13th Infantry Division, the VIII Corps and the 10th Light Division from the same year.

Gergely Pál Sallay

L'INSIGNE COMMÉMORATIF DES BATAILLES D'HIVER DE 1943 DE LA PREMIÈRE DIVISION BLINDÉE HONGROISE DE CAMPAGNE

Problèmes liés au port d'insignes dans l'armée royale hongroise lors de la deuxième guerre mondiale

Résumé

La 1ère division blindée hongroise de campagne participa aux opérations de défense de janvier 1943 menées par la deuxième armée hongroise sur le front de l'Est. La division couvrit la retraite des restes de plusieurs unités et subit de graves pertes. A la mémoire de ces combats héroïques, le général de division émit, en mars 1943, un insigne commémoratif destiné à ceux qui prirent part aux combats.

Sur la base de documents d'archives, l'auteur expose le règlement relatif à l'insigne et compare les projets d'insigne avec les versions conservées en se fondant sur les collections du Musée hongrois d'Histoire militaire.

L'étude présente le processus d'autorisation de l'insigne qui révèle des détails intéressants sur la position des services compétents du Ministère hongrois de la Défense et de l'état-major concernant le port d'insigne sur l'uniforme. A la fin du processus, l'état-major n'autorisa le port de l'insigne que sur les habits civils. Par la suite, cette décision devint la position officielle lors de l'autorisation des autres insignes non officiels.

L'auteur présente également les projets de plaquettes et d'insignes commémoratifs, conçus dans la même année, pour la 13e division d'infanterie, le 8e corps d'armée et la 10e division légère.

Gergely Pál Sallay

DAS ERINNERUNGSABZEICHEN DER WINTERKÄMPFE DES JAHRES 1943 DER UNGARISCHEN 1. FELDPANZERDIVISION

Probleme des Tragens von Abzeichen in der königlich ungarischen Honved-Armee zur Zeit des Zweiten Weltkrieges

Resümee

Die 1. ungarische Feldpanzerdivision nahm im Januar 1943 an den Verteidigungsoperationen der ungarischen 2. Armee an der Ostfront teil. Die Division deckte den Rückzug mehrerer Truppenteilreste und verbuchte bedeutende Verluste. An den heldenhaften Kampf erinnerte der Kommandant der Division im März 1943 mit der Begründung eines Erinnerungsabzeichens, welches an diejenigen verliehen werden konnte, die an den Kämpfen teilgenommen hatten.

Der Verfasser gibt anhand von Archivquellen die Satzung des Abzeichens kund, und vergleicht – indem er sich auf die Sammlungen des ungarischen Museums für Militärgeschichte stützt – die Abzeichenpläne mit den erhalten gebliebenen Varianten.

Die Studie behandelt auch den Prozess der Genehmigung von Abzeichen und vermittelt dabei interessante Details darüber, was die Meinung der zuständigen Abteilungen des Ministeriums für Landesverteidigung und des Honved-Generalstabs über das Tragen von Abzeichen auf der Uniform war. Am Ende dieses Prozesses genehmigte der Generalstab nur das Tragen von Abzeichen auf Zivilkleidung. Im späteren Verlauf bildete diese Entscheidung den offiziellen Standpunkt, als es zur Genehmigung von sonstigen nicht offiziellen Truppenabzeichen kam.

Der Verfasser stellt auch die Pläne der Erinnerungsabzeichen und Plaketten der 13. Infanteriedivision, des VIII. Korps und der 10. leichten Division aus demselben Jahr vor.

Гергей Пал Шаллаи

ПАМЯТНЫЙ ЗНАЧОК ВЕНГЕРСКОЙ I ПОЛЕВОЙ БРОНЕТАНКОВОЙ ДИВИЗИИ В ПАМЯТЬ О БОЯХ ЗИМОЙ 1943 ГОДА

Проблемы в связи с ношением памятных значков в Венгерской Королевской Армии в период второй мировой войны

Резюме

Венгерская I полевая бронетанковая дивизия участвовала в оборонительных операциях венгерской 2-ой армии в январе 1943 года на восточном фронте. Несколько остатков дивизионных частей прикрывали отступление войск и понесли очень большие потери. В марте 1943 года в связи с героической борьбой участников боев командир дивизии распорядился увековечить память погибших путем издания памятных значков, которые могли быть присвоены участникам.

Автор статьи на основании архивных источников излагает устав памятного значка и, опираясь на коллекцию венгерского Военно-Исторического Музея, сравнивает проекты значков с сохранившимися вариантами.

В статье рассматривается процесс разрешения ношения значка, блвгодаря чему читатель узнает интересные подробности о том, каково было мнение компетентных отделов венгерского Министерства Обороны и Хонведского Генерального Штаба о ношении значков на военной форме. В результате процесса обсуждения устава, касающегося ношения значка, Генеральный Штаб разрешил ношение его лишь на гражданском платье. Позднее это решение стало официальной точкой зрения, было разрешено ношение прочих не-официальных значков других боевых частей.

Автор статьи описывает также и другие проекты значков того же года, в том числе 13-ой пехотной дивизии, VIII корпуса и 10-й легкой дивизии.

Budapest, 2004.
408 o., ill.
5880.- Ft
ISBN 963 327 367 6

Hermann Róbert
Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái

Hermann Róbert könyvével indul a Zrínyi Kiadó Nagy csaták című új sorozata. Célunk az, hogy a magyar történelem egy-egy háborús korszakának csatáin és ütközetein keresztül mutassuk be a magyar történelem egészét. Természetesen a hadieseményekre összpontosítunk, de miután a háborút társadalmi jelenségnek – vagy ahogy a neves porosz katonai teoretikus, Karl von Clausewitz fogalmazott, a politika más, erőszakos eszközökkel történő folytatásának – tekintjük, a kor tágabb politikai körülményeit ismertetve szólunk a háborúk történetéről.

A kötet nem a forradalom és a szabadságharc története, sőt nem is teljességre törekvő hadi krónikája. A szerző arra vállalkozott, hogy elemezze a szabadságharc legjelentősebb összecsapásait, s ezáltal a magyar hadtörténelem egyik legdicsőségesebb időszakát idézze fel a mai olvasó számára. A korszak politikatörténete, valamint a hadszíntér és a közlekedési lehetőségek ismertetése után a szembenálló haderőket mutatja be, majd ezt követi a szabadságharc 11 csatájának és 28 ütközetének leírása – számos illusztrációval, világosan eligazító térképekkel, az összecsapásokban szemben álló erők vezetőinek életrajzával és a fennmaradt jelentésekből, visszaemlékezésekből, levelekből vett részletekkel. A kötetet részletes, áttekintő bibliográfia zárja.

Zrínyi Kiadó

MŰHELY

DEMÉNY LAJOS

ÁRNYALTAN AZ 1848–1849. ÉVI MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC FOGAS KÉRDÉSEIRŐL

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszéke és a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára 2003-ban a *Transylvanica Varietas* című sorozatban közölte Csetri Elek, Miskolczy Ambrus és V. András János kétkötetes kiadványát, Gyulay Lajos naplójának az 1848–1849. évi magyar forradalomra és szabadságharcra vonatkozó köteteit. Az első kötetben Csetri Elek és Miskolczy Ambrus az 1848. március 5 – 1849. június 22. közötti időszakot magában foglaló részt elemzi és mutatja be, a második kötetben V. András János, a már említett két szerzővel együtt annak a 6 kötetnek szövegét rendezte sajtó alá, melyet Gyulay Lajos szemtanúként vetett papírra.

Néhány szót a mintegy 140 negyed- és nyolcadrét nagyságú kötetet alkotó napló szerzőjéről, Gyulay Lajosról. 1800. június 24-én a Küküllő vármegyei Oláh-Andrásfalván született. A szerzők megjegyzik, hogy Gyulay nem az udvarhelyszéki Magyarandrásfalván született, „ahogyan több helyütt tévesen szerepel," többek között Szinnyei József nagy irodalomtörténeti lexikonában is[1]

Édesapja, Gyulay Ferenc korai halála után „édesanyja, a felvidéki származású Kocsándi Zsuzsanna," Kazinczy Ferenc ajánlására, az árvák nevelését és oktatását Döbrentei Gáborra bízta. Döbrentei irányítása alatt Gyulay Lajos elsajátította a latin, a görög, a német, a francia és az angol nyelvet, románul birtokainak falusi környezetében tanult meg, és nevelője felügyelete alatt magyar anyanyelvét is pallérozta. Bejárta Európa országait, szoros kapcsolatban, meghitt barátságban volt a magyar szellemi élet élvonalbeli egyéniségeivel, Wesselényi Miklóssal, Bölöni Farkas Sándorral, Gyarmathi Sámuellel, Kazinczy Ferenccel és másokkal. Gyermekkorát leánytestvéreivel és édesanyjával Oláh-Andrásfalván töltötte, ahol a család egyik udvarháza állt. Gyulay Lajos számára „a gondtalan gyermekkor, a szülők iránti szeretet, ragaszkodás, a rájuk való emlékezés helye maradt" Oláh-Andrásfalva, olyannyira, hogy leánytestvére, Gyulay Fanny nyomán szülőfaluját Szentandrásfalvának nevezte. Déva közelében, Bethlen Gábor szülőfaluja, Marosillye és a Jósikák fészke, Branyicska szomszédságában, Marosnémetiben volt a másik Gyulay-kúria; az apja építtette udvarházat kényelmes tartózkodási hellyé alakította át. A közvetlen környezet tehát egyaránt fűzte a családi örökséghez, és a két vidék magyar-székely és román népéhez. Innen vitte magával kálvinista meggyőződését, a műveltség és a műpártolás családi hagyományát, igényességét és áldozatkészségét, anélkül, hogy mindezt idealizálta volna. Döbrentei Gábor „a bátorságot, az önuralmat, a becsületességet és a szerénységet" plántálta nem mindennapi pedagógiai tapintattal Gyulay

[1] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. IV. k. Budapest 1896. 142. o. – A napló nem 126, hanem 140 kötetből áll, amelyek közül a 37., 100. és 138. kötet hiányzik, vagy lappang.

Lajos fogékony lelkébe, aki mesterétől tanulta el a haza szeretetét, az emberséget, az emberi élet iránti tiszteletet, az embertelenség megvetését és az udvarias magatartást.

Középiskolai tanulmányai befejeztével a kolozsvári Akadémia jogi karán tanult tovább, a marosvásárhelyi Királyi Táblán való rövid jurátuskodás után nyolc bécsi esztendő következett. 22 évesen került az Erdélyi Udvari Kancelláriára gyakornoknak, akkor, amikor még a művelt könyvtáralapító, Teleki Sámuel volt a kancellár.

A birodalmi főváros és a fényes jövővel kecsegtető életpálya nem káprázta tta el Gyulayt, de élvezte a bécsi színházak előnyeit, beleértve futó szerelmeit szépasszonyokkal, széplányokkal, színésznőkkel és balerinákkal. „A futó szerelmek mellett komoly is akadt – írják a szerkesztők –, szerelemre lobbant Koberwein Betty, a híres színésznő iránt. Szerelméről köteteken keresztül írt, hol az öröm, hol a lemondás hangján, egyik kötetét egyenesen neki ajánlotta." Csetri Elek idézi Bettyről szóló versecskéjének szövegét. A színielőadások lenyűgözték, élvezte az odaérkező olasz operák előadásait, a világhírű színészek, énekesek fellépéseit, de közben látogatta az irodalmi szalonokat, a múzeumokat és a könyvtárakat is. Rendszeresen gyarapította magánkönyvtárát a megjelenő jelentősebb irodalmi, tudományos és művészeti kiadványokkal. Angoltudását magánórákon tökéletesítette, olaszul is tanulni kezdett. Történelmi, filozófiai és irodalmi stúdiumait statisztikai és nemzetgazdasági ismeretekkel egészítette ki. Bécsben határozta el, hogy „könyvtára számára minden jelentős alkotást megszerezzen. Élete utolsó éveiben könyvtárának saját kezűleg készített katalógusa bizonyítja, hogy elképzeléseit keresztül is vitte. Mégpedig azzal is kiegészítve, hogy a külhoni irodalom és tudomány műveit szintén megvásárolta. Egyetemes kitekintésének, európaiságának elengedhetetlen tartozéka volt ez."

Csetri Elek, de kiváltképpen Miskolczy Ambrus nagylélegzetű tanulmánykötetében többször előfordul két kulcsfontosságú fogalom: az *univerzalizmus* és *partikularizmus*, másként a *kozmopolitizmus* és *nacionalizmus* egymást kizáró és egyben kiegészítő fogalma.

A magyar-román ellentétek és összecsapások keresztttüzében vetette papírra elképzeléseit: azt javasolta, hogy hozzanak létre egy falut, amelyben: az „1-ső ház magyar, 2-dik szász, 3-dik magyar, 4-dik örmény, 5-dik magyar, 6-dik oláh, 7-dik cigány, 8-dik szász, 9-dik magyar, 10-dik görög, 11-dik magyar, 12-dik zsidó, 13-dik magyar, 14-dik rác, 15-dik magyar, 16-dik tót, 17-dik magyar, 18-dik horvát, 19-dik magyar, 20-dik sváb, 21-dik magyar és így tovább a szerencsétlenül hazánkban eláradt sok különböző nemzetűeket két magyar ház közé tenném, s mikor kifogynék belőlek, megint ily sorral kezdeném a telepítést, míg a falum készen lenne, és nem vetnék két 10-et [mármint két évtizedet], az egész falu magyar lenne, talán jobb magyar, mint akármely más; a vér helyes beleelegyedése által semmit se vesztene a magyar, a szász circumspectusságával, a sváb szorgalmával, tót tisztaságával, örmény és sidó kereskedési arra születettségivel, cigány feltaláló lelkével etc. etc."

„Van abban valami mulatságos és groteszk – írja Miskolczy Ambrus – ahogy Gyulay – még 1848-ban is – el-elmerengett, miként lehetne a különböző etnikumú egyéneket összeházasítva megteremteni az új magyar nemzetet. Ugyanakkor van ebben valami felemelő, mert mentes attól a protorasszizmustól, amely akkor jelentkezett, amikor akadt, akit az aggasztott, hogy az asszimilációval felhígul a magyar jelleg, de ez a proto-

rasszista jelenség elsősorban a nem magyar nacionalizmusokban érvényesült, amikor a nemzeti megmaradás programjának, a nemzetiség egyéniség védelmének jegyében egyszerűen a magyarokat a pokolban jelenítették meg, mint nagy eposzában a pesti szlovák lelkész-költő, Ján Kollár, vagy elhalásukra, más szóval kihalasztásukra spekuláltak, mint például a román Simion Bărnuțiu 1848. május 14-én a balázsfalvi görög katolikus templomban tartott hatalmas beszédében, miközben feloldódott a római ősök megidézésének pátoszában, hogy aztán ő is nagy szerepet játsszon a polgárháború és a vele járó genocídium elszabadításában. Félreértés ne essék, nemcsak ő, hanem mindenki – maga mértéke szerint."[2]

Szándékosan idéztem Miskolczy barátom cirkalmas körmondatát, szándékosan, mert ezzel is jelezni óhajtottam a nemzeti/nemzetiségi viszonyok ellentmondásoktól terhelt valóságát Erdélyben a forradalom és szabadságharc kellős közepén. „A nemzetté válás ugyanis homogenizáció" – utal Miskolczy Ambrus Ernest Gellner fejtegetéseire. A „kérdés – Miskolczy szerint – az, hogy miként próbáljuk ezt elősegíteni. A 19. század derekán a magyar nacionalizmusban éppen a nemesi örökség miatt érvényesült jobban a nemzeti türelem, mint a klasszikus francia modellben. A nemességből kiemelkedő gondolkodó fő – tisztelet a kivételnek – nem valamiféle faji felsőbbrendűség okán nem tudott lesüllyedni az etnikai gyűlölködés kiérlelt formáihoz, hanem azért, mert hiányzik belőle a megalázottságnak az az érzése, amely mások kollektív megalázására ösztönzi a sérült értelmiséget vagy félpolgárt. A magyar világ perifériáján elhelyezkedő és feltörő elemek nemzeti türelmetlensége a jakobinus könyörtelenség igényében és annak meghirdetésében jelentkezett, amelyben a magyar nemesség, illetve arisztokrácia ellenében a bűnbakkereső demagógiát művelték, a habsburgiánus érzelmű nem magyar népeket pedig kollektív terrorral fenyegették. Előtte ugyanis a liberalizmus lassan kioltotta a feudális nacionalizmus etnoszociális vulgaritását, amely úgy akarta a magyar nemesség fölényét érzékeltetni, hogy minden másságot torzképekbe szorított. Az emberi méltóság eszményének és a társadalmi érdekegyeztetés programjának térhódítása az etnikai torzképeket nem tűrte. A magyar nemesség különben is etnikailag is nyitott »osztály« volt." (151. o.)

Gyulay Lajos elgondolásaiban, álmodozásaiban – Miskolczy Ambrus szerint – nem volt vérbeli közíró, „nem tudta mit kell hangsúlyozni, és miről hallgatni ... Gyakorlati javaslatai – az ő kifejezésével élve »magyarosításra ártatlan eszközök« – enyhén szólva naivak voltak, hiszen a moldvai csángók és erdélyi románok lakosságcseréjét vetette föl, és aztán ismert falutelepítési terveit, megtoldva még azzal, hogy minden magyar – »adó terhe alatt« – köteles házasodni »és gyermeket is fabrikálni«, az árvaházak pedig csak magyarokat neveljenek. »Egyébként: Én meghagynám – írta Gyulay – a szászokat szászoknak, tótokat tótoknak és radicaliter gyökeresen csak a magyarokat venném gyógyítás alá«."

Gyulay Lajos is tudott a galíciai lengyel nemesség sorsáról: amikor az 1846-ban „nemzeti felkelést robbantott ki, a parasztság azonban szembefordult vele, és a nemességet, mint a császár ellenségét valósággal mészárolni kezdte. Ez az európai botrány az udvar és a birodalmi kormányzat önbizalmát megszilárdította, hiszen az udvarban mindig is játszottak a gondolattal, hogy a parasztságot Magyarországon is kijátsszák a re-

[2] *Csetri Elek – Miskolczy Ambrus:* Gyulay Lajos és világa. Bevezetés a naplóhoz. I. k. Budapest, 2003. 150–151. o. A továbbiakban a főszövegben, az oldalszám megjelölésével, a Bevezetésre hivatkozunk.

formnemesség ellen. A magyar reformellenzék viszont még világosabban felismerte, hogy a lengyel nemességhez hasonló helyzetbe kerül, ha nem maga hajtja végre a jobbágyfelszabadítást. ... Jellemző, hogy az Érchegység román népe, amely egykor, 1784-ben Horea intésére és szavára kelt fel, most [1847-ben, a forradalom előestéjén – D. L.] a kőhalomszéki magyar kiskereskedő asszonyra, Varga Katalinra figyelt, hiszen ő vállalta, hogy közvetíti az uralkodónak a községek panaszait, amelyek a királyi kincstár nyomásának csökkentését kérték és követelték." (152–154. o.) Tudott dolog, hogy Jósika Samu az ortodox püspökhelyettest Andrei Şagunát bizta meg Varga Katalin elfogásával. Különben Gyulay Lajos Şaguna tettét nemcsak kétszer is megemlítette, hanem mélyen el is ítélte. Az ifjú ortodox főpap „összehívta a bucsumiakat, és szentelt vizet szórt a népre, amelynek figyelmét így elterelte arról, hogy [Varga Katalint – D. L.] a szánjába ültette, és amikor valaki meg akarta állítani, akkor »áldást szórt mindenfelé«, mire a nép megint leborult, ő pedig elhajtott." (154–155. o.)

Gyulay Lajos következetesen kitartott Erdély Magyarországgal való egyesülése, az akkori szóhasználat szerinti uniója mellett, miközben a bécsi udvar az összbirodalmi egységet féltette attól. A konzervatív erdélyi arisztokratákkal szemben, Széchenyi István és Wesselényi Miklós példáját követve, „a polgárosodó birtokos típusát képviselte", gépek, új szőlőfajták meghonosítását, takarmánynövények vetését, a selyemhernyó tenyésztés terjesztését, a juhnemesítést, új gazdasági épületek emelését sürgette és valósította meg erdélyi birtokain. Mi több, vashámor, üveghuta, cukor-, szesz- és selyemgyár felállítását tervezte – amint azt Csetri Elek joggal emelte ki. (29. o.) Az „erdélyi triász-szal," Wesselényi Miklóssal, Kendeffy Ádámmal és Bethlen Jánossal együtt Gyulay „Erdélyben is reformok meghonosítására" törekedett. „Gyulay Lajos ennek az új világnak volt a híve és harcosa. Az erdélyi és magyarországi vármegyékben, s a Székelyföldön »vándorpatrióta«-ként maga is terjesztette a polgári és nemzeti átalakulás eszméit, küzdött a polgári szabadságjogokért, az örökváltságért, a polgári emancipációért, az ország önállóságáért, politikai és művelődési intézményeiért." (32. o.) Bár vonakodott hivatalt vállalni, a közélet „magával sodorta. Részt vett az erdélyi és magyarországi országgyűléseken. ... Élesen szemben állott a metternichi rendőrállam önkényuralmával, intézkedéseivel, egész elnyomó politikájával s a radikalizálódó reformerek (Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Lovassy László és társai) üldöztetésével és bebörtönzésével. Szabadulásuk után Gyulay újabb lendülettel vetette bele magát az 1840-es évek erdélyi és magyarországi országgyűléseinek küzdelmeibe, nem egy szónoklatával tette le a garast a közteherviselés mellett. Az 1846–1847. évi erdélyi diéta kapcsán naplójában megfogalmazott hitvallása így hangzott: »Meddig fog még tartani nálunk azon igazságtalan eset? hogy minden terükben csak a paraszt részesüljön. Adót, katonát, minden közterhet csakis a paraszt ád, mi nemesek semmit. Lejárt már annak ideje, Magyarország már által látta, Erdélyen lesz a sor«. Sajnos nem így történt. Nemhogy könnyítéseket, a jobbágyok örökváltságát vagy úrbéri törvényt szavaztak volna meg a rendek Erdélyben az 1846–47. évi diétán, hanem éppen ellenkezőleg: a paraszti földek zsugorítására tettek kísérletet. Gyulay azonban birtokán éppen ennek fordítottját hajtotta végre. A robotmunka hátrányait saját bőrén érezve, már egy évtizeddel korábban lunkai jobbágyival alkura lépett, és 10 000 forintért bérbe adta nekik a földesúri tulajdonból eddig általuk használt földeket (colonicatura). Jobbágyai ezzel még nem váltak szabadokká, de kimenekedtek a robotmunka kényszeréből, és a földesúri területek használata fejében pénzben fizettek

(árenda), ami egy lépés volt előre a feudális viszonyok megszüntetése, a jobbágyfelszabadítás útján" (33. o.) – jegyzi meg Csetri Elek. Ezen viszont nem csodálkozhatunk, miután tudjuk, hogy a kolozsvári történész kolléga évtizedek óta forgatta Gyulay, olvasta és tanulmányozta Wesselényi Miklós és mások naplóit a XIX. század első feléből.

Gyulay Lajos irodalom- és tudománypártolóként is kitűnt. Miután családja 44 000 forinttal járult hozzá a Magyar Tudományos Akadémia alapításához, maga, színházpártolóként, jelentős összeggel ajándékozta meg a kolozsvári színházat, alapítványt tett a színésznyugdíj-pénztárnak, de alapított ösztöndíjakat iskolák, kollégiumok számára is. Csetri Elek és Miskolczy Ambrus nyomán sem merem számba venni azon neves magyar írók, művészek, festők, építészek, zeneszerzők és tudósok névsorát, akikkel Gyulay Lajos meghitt, baráti kapcsolatban állott, akiket ismert és tisztelt, még kevésbé, hogy felsoroljam azokat a XVIII. század végi és a korabeli idegen írókat, művészeket, politikusokat, akiknek írásait olvasta, jegyzetelte. Az összmagyarság egységének és összefogásának serkentésére gyűlést tervezett Magyarország, Erdély, Havaselve, Moldva és Bukovina magyarjainak részvételével. Magyar történelmi eszményképei Hunyadi János, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc voltak. Őt is, akárcsak a kortárs gondolkozó politikusokat, aggasztotta a magyarság sorsa, a magyarok és az „együttélő népek" 1848 nyarától a szabadságharc végéig tragédiába torkollott viszonya. Csüggedtség fogta el, amikor a mihálcfalvi összetűzésről értesült. A mihálcfalvi incidensnek „tucatnyi áldozata volt, amikor ugyanis a székely határőrök be akartak vonulni a faluba, hogy az Esterházy-birtok legelőit elfoglaló közösséget jobb belátásra bírják, akkor valaki rájuk lőtt, mire elszabadultak a szenvedélyek. Az egyébként jellegzetes ... társadalmi konfliktus nemzeti jelleget öltött" – jegyzi meg Miskolczy Ambrus, (166. o.) aki Hatvani Imre fellépésében, Buteanu és Ioan Dragoş tragikus halálában, Vasvári Pál végzetében, az abrudbányai vérfürdőben és Nagyenyed feldúlásában joggal látja a magyar forradalom és szabadságharc legkeserűbb és legtragikusabb fejleményeit. Álljunk meg egy percre annál, amit mély együttérzéssel, oly pontosan vetett papírra Ioan Dragoş életútjáról. „Ioan Dragoş – írja Miskolczy professzor – sajátos egyénisége volt a nagy átalakulással járó időknek. A forradalom előtt mint az abszolutisztikus rezsim »provinciális katonája« – hogy őt magát idézzük – egészen a szolgabíróságig vitte Bihar vármegyében. 1848 nyarán és őszén viszont mint képviselő nagy hévvel igyekezett kiérdemelni a kormány bizalmát, de úgy, hogy nemzetiségét sohasem tagadta meg. Megpróbálta rávenni az erdélyi románokat az unióra, a pesti országgyűlésen pedig románnyelv-használati jogokat követelt, és javaslatot tett a két nemzet »természetes« szövetségének törvénybe iktatására. 1849 elején az ő irányítása alatt ült össze az aradi ortodox egyházmegyei zsinat, amelynek nyomán a magyar kormány nemcsak a papság anyagi javadalmazását biztosította, hanem szavatolta az egyházi és iskolai önállóságot is, olyformán, hogy ez már a szerbektől való elszakadás biztos kilátását is magába foglalta. Dragoş nem véletlenül példálózott még 1848 szeptemberében a Kossuth Hírlapjában Hunyadi Jánossal. Már-már úgy lépett fel, mintha a két nemzet Hunyadija akart volna lenni. Híve és harcosa lett a polgári alkotmányosságot biztosító Magyarország függetlenségének. Besze János után ő is javasolta azt, hogy április 14-én a képviselők háza a teljes függetlenség ügyében a szélesebb nyilvánosság előtt a debreceni Nagytemplomban döntsön, és így az országgyűlés népgyűlésjelleget öltött, Kossuth pedig megint a kétféle demokrácia – a képviseleti és a közvetlen demokrácia megtestesítője lehetett. Dragoşt, ha eleinte gyanakvással figyelték képviselőtársai, most

már egyre inkább becsülték, alakja pedig egyre nemesebbé vált. ... Van valami szimbolikus abban, hogy Kossuth éppen a Habsburgok trónfosztásának napján adott megbízó levelet Dragoşnak, aki április 23-án már találkozott Iancuval »a havasok királyával« is, majd három nap múlva újra Debrecenben volt. Dragoş igen kedvező képet festett tapasztalatairól, mert Kossuth Lajos április 26-án az országgyűlésen »csaknem bizonyosság«-ként jelentette be, hogy az érchegységi románok leteszik a fegyvert »egyik képviselőtársunk közremunkálása következtében«. Majd Dragoş kérésére még aznap papírra vetette elképzeléseit a »békés kiegyenlítés«-ről". Dragoş Kossuth levelének birtokában „a siker reményével vágott neki újra a havasoknak. De alighogy május 2-án az Abrudbánya előtti, brádi magyar táborba ért, látnia kellett, hogy vállalkozása nehezebb, mint hitte. Már előbb elkészült arra, hogy népe áldani vagy átkozni fogja." (285–288. o.)

Csutak Kálmán is pártfogolta Dragoş fellépését, de leváltása után helyét Hatvani Imre foglalta el, aki maga is helyeselte a kezdeményezést, ám sikerélménye elvakította. Bevonult Abrudbányára, noha Dragoş figyelmeztette, hogy kerülje ezt el. Hatvani ennek ellenére bevonult Abrudbányára és elrendelte az ottani románok lefegyverzését. Az időközben elmenekült Avram Iancu körülvette a városkát és a Gyulafehérvárról kapott császári támogatással május 7-én fegyveres fölényben vette fel a harcot. Hatvani visszavonulásra kényszerült, magára hagyva Abrudbánya magyar lakosságát. Iancu csapatai nem maradtak adósok. Iszonyú volt a magyarmészárlás. Ezzel mindkét fél részére lezárult a békés megegyezés útja. Igaz viszont az is, hogy jóval előbb, 1849 telén, Axente Sever megtámadta Nagyenyedet, fegyveresei borzalmas vérfürdőt rendeztek, feldúlták a várost és a kollégium ritka becsű könyvtárát. Dragoşt, mivel árulónak hitték, megölték. Pár napra rá, pontosabban május 15-én, Hatvani „újra bevonult Abrudbányára, amelyet azonban [Avram Iancu csapatai – D. L.] még nagyobb erőkkel foglaltak vissza, a város porrá égett, és a megmaradt magyarság áldozatul esett. A magyar seregeknek is csak fele menekült meg. A német légió megerősítésként érkezett századai is odavesztek... Hatvani ezek után bosszúból kivégeztette Ioan Buteanut, akit még az első bevonulás alkalmából fogott el, de aki, ha Debrecenbe megy, a megbékélés ügyét valóban elősegíthette volna, hiszen a Népek Tavaszának egyik nagy idealistája volt. A kérdés, hogy ki a felelős a magyar jakobinusok román Vendée-ban lejátszódott tragédiájáért, a mai napig foglalkoztatja a történetírást. De a kortársakat sem hagyta nyugton. Úgy tűnik politikai tőkét próbáltak kovácsolni történtekből" (291. o.) – még Jókai Mór, Klapka György, Madarász László, Horváth Mihály, Szemere Bertalan és Jósika Miklós is, hogy csak néhányukat említsem a Miskolczy Ambrus árnyalt elemzésében szereplők közül.

Ami a magyar történetírást illeti, Miskolczy Ambrus bátran meríthetett a nagy elődök vagy kortársak önmarcangoló írásaiból, közöttük az I. Tóth Zoltán, Arató Endre, Hajnal István, Kovács Endre, Trócsányi Zsolt, Varga János, Kosáry Domokos, Köpeczi Béla Niederhauser Emil, Spira György, Deák István, Katona Tamás, Borsi-Kálmán Béla, Szász Zoltán műveiből. Ne feledjük közben, hogy ő maga is évtizedek óta jelentet meg magyarul, románul és világnyelveken tanulmányokat, összefoglalókat az 1848–1849. évi forradalomról és szabadságharcról, s ennek kapcsán a magyar–román viszonyról is.

Gyulay Lajost is foglalkoztatták a magyar–román viszony fogas kérdései. Naplójában, akár mint szemtanú, akár pedig a kortárs naplók, művek alakján szerzett információk birtokában, többször visszatért a mihálcfalvi, a nagyenyedi és abrudbányai tragikus eseményekre. Az olvasottak kapcsán alakult, módosult véleménye, néha egészen ellenté-

tes jelleggel. Gyulay, akárcsak Wesselényi Miklós vagy Bem József, nyugvópontot próbált keresni a magyar–román viszony rendezésére, ám ő nem a népcserében látta a feloldást, hanem az európai népek távlati, békés együttélésében. Álmodozott és ábrándokat is kergetett, s miért ne tette volna, hiszen élettapasztalata is feljogosította erre. Értelmezze ki-ki a maga belátása szerint, hogy mennyire marad hiú ábránd az, amit 1848-ban papírra vetett. Magam is, mint Miskolczy Ambrus, e kérdéssel idézem Gyulay népboldogító tervét: „Jó volna egy világ, vagy legalább egy európai népgyűlést tartani, és abban, ha Bábel nem válnék belőle, emberi szereteten alapuló egy Szövetséges Világbirodalmat alakítani, melyben minden álladalom minél kisebb kiterjedésben, faj és ajak szerint barátságos szomszédságban, békében és szabad kereskedést űzhetve élhetne. Nem lehet tudni mire fog fejlődni a mostani kor forradalma, de hihetőleg, mivel egy szélsőség könnyen át vág az ellenkező szélsőségbe, fog, az mostani szeparatizmusra törekvő indulat, egy univerzalismusira által változni, mely nem a nemzetiséget, mely az emberiséget fogja magának, boldogítandó célul kitűzni. Hogy ezen idő el fog következni, abban kétségem sincs, hogy általános közlekedési eszközök által, a népek egybeelegyednek, úgyszólván egy társaságot fognak alakítni, és talán egy köznyelvet is beszélni, azt is szinte bekövetkezőnek gondolom, de addig ki kell halni e jelen nemzedéknek, mely korlátolt de boldogító eszméivel csak nemzetiségért hevül. Mü, mostan élők túl nem tudnók élni nemzetiségünk megszűnését, én, boldog másképen nem tudok lenni csak mint szabad magyar, hogy mint szabad ember valaki boldog lehessen, arra új nemzedéknek kell születni. Ősiség, hősiség, hazafiság, szóval életnek minden poézise, meg fog szűnni, a föld maga is addig fog eszterga módra forogni, míg egészen megkerekedik, és hegyek völgyek meg simulnak. Munka, ész és tőke, e három kellék fogja kizárólag az eszméket vezérelni. Az édes farnientét munka, az ábrándozást ész, az ősiségi büszke érzetet a tőke fogja kipótolni. Által megyünk a prózai, a materiális, a hasznosabb életbe" – álmodozott Gyulay Lajos. Csak igazat adhatunk Miskolczy Ambrusnak, amikor a fentiek kapcsán megjegyzi: „A kelet- közép-európai tizenkilencedikszázadiság izgalmas dokumentuma ez a néhány sor. Vallomás a nacionalizmus és kozmopolitizmus, partikularizmus és univerzalizmus lehetetlen, ám mégis kényszerű házasságáról, amelynek a maga módján minden nagy gondolkodó papja volt, amikor megpróbálta a kettő ellentmondását feloldani annak hangsúlyozásával, hogy a nemzet egyetemes értékeket képvisel, a világ nemzetekből áll, ezek harmóniájára épül. S ki ne érzékelte volna, hogy a nemzeti érzés összefonódott a szabadság tudatával, miközben a nemzetiségi önzés csak vészt hoz, háborút és pusztítást, amíg beköszönt a nagy harmónia kora, ahogy ezt sokan remélték, ki őszintén, ki képmutató módon. Tudós értekezéseket feszítő és a magyar reformellenzék egészét foglalkoztató hatalmas dilemmák ezek, melyekről Gyulay a maga közvetlen módján vall – és éppen ez a közvetlenség adja a vallomás érékét. Jelzi a nagy teoretikus konstrukciók végtelen komolyságát és komolytalanságát. Azt, hogy az emberek – vagy legalábbis jó néhányan – tisztában voltak identifikációs szenvedélyeik önpusztító mivoltával, és azzal is, hogy ezek éppen ellentettjükbe forduló reakcióval járnak. A társadalmi és egyéni ösztönösség reflektált mivolta az emberi sors tragikumát és – ha tetszik – borzalmas komikumát jelzi. Gyulay nagysága abban rejlett, ahogy ezt végiggondolta, és nem talált ki önámító, netán képmutató narratívát – hogy ezzel az utálatos, posztmodern kifejezéssel éljünk. Ebben rejlik a naplóíró fölénye a közíróval szemben, viszont ez a fölény rögtön megszűnik, mihelyt maga is a közbeszédet beszéli. ... Ott és akkor partikularizmus és univerzalizmus

harmóniáját kellett bizonyítani, azt, hogy a nemzet egyetemes értékeket képvisel, és nem lehet azon tűnődni, hogy a nacionalizmusra kozmopolita reakció következik, valamiféle globalizmus, mely sivataggá változtatja a világot, bár talán boldogabbá teszi – mint Gyulay kétségeiben is felötlött." (166–167. o.)

Zárjuk talán azzal, hogy Miskolczy Ambrus Gyulay Lajos naplója kapcsán kitér a Kossuth Lajos, Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac által aláírt Kibékülési terv (*Projet de pacification*) mának is szóló üzenetére.

Be kár, hogy a gondolkodásra serkentő tanulmánykötetbe itt-ott szemet szúró ismétlések csúsztak be. Lehet talán ezt azzal magyarázni, hogy részben korábban megírt tanulmányok kerültek az összeállított kötetbe. Akad néha felesleges szóismétlés is, ami a szedés és a számítógépes szerkesztés számlájára írandó.

A kétkötetes kiadvány második kötetét – mint már említettük – Gyulaynak a forradalomra és szabadságharcra vonatkozó 46–51. naplói alkotják. Ezek szövegét V. András János a másik két szerzővel együtt másolta le és rendezte sajtó alá. Nem véletlen került neve a második kötet címlapján Csetri Elek és Miskolczy Ambrus neve elé, ugyanis most is, mint bármikor, a rá jellemző alapossággal és főleg rendkívüli szaktudással végezte munkáját.

Ugyancsak a második kötetben találhatók a megfelelő jegyzetek, szómagyarázatok, valamint a személynévmutató. Mondani sem kell, hogy kiadványukkal a szerzők gyarapították a magyar forradalom és szabadságharc szakirodalmát. Az eddig kiadatlan Gyulay-naplók közlése, még ha csak részben lettek is mára hozzáférhetővé, jelzik Gyulay szenvedélyes szorgalmát, tehetségét. Hála a szerzők fáradozásainak, ma közelebbről ismerhetjük meg a XIX. század egyik értékes magyar emlékírását és annak szerzőjét.

ÁCS TIBOR

AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETEI

„A hadi tudományoknak, főágai a stratégia és a taktika,
s ezeknek, valamint az összes mellékágaknak közös alapja,
kútforrása a *hadtörténelem.*"
(Az MTA Hadtudományi Bizottsága, 1898. április 29.)

Köztudott, hogy 1825. november 3-án délelőtt tizenegy órakor a Pozsonyban ülésező országgyűlés kerületi ülésén szót kért Széchenyi István gróf, a 4. huszárezred első lovasszázadosa, és birtokainak évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlott fel a Magyar Tudós Társaság megalapítására. Történelmi jelentőségű tettét indokló felszólalásában a következőket mondotta: „Nem azért teszem ezt, hogy vivátokat kapjak érte, nem is azért, hogy másokat hasonló tettekre tüzeljek. Ezt nem minden ember teheti úgy, mint én. Én katona vagyok és nőtlen."[1]

Történeti, hadtörténeti és tudománytörténeti előzmények

Ez az esemény mindenki előtt ismert. Az viszont már kevésbé, hogy Széchenyi a tudós társaság működési körébe tartozónak tekintette a „hadi tudományok" és klasszikus alapjuk, a „hadtörténelem" magyar nyelven való művelését is. Ehhez a törekvéshez csatlakozott Festetich László gróf is, aki 1826. június 27-i adománylevelében hangsúlyozta, hogy a Magyar Tudós Társaságban létre kellene hozni a hadtudományok gondozására a megfelelő szervezeti formát, a hadtudományi osztályt. Indoklása szerint a hadi tudományok sokféleségükre, fontosságukra, és kiterjedésükre nézve „maguk is egy osztályt érdemelnének," ám mivel az a hazai viszonyok miatt nem volt lehetséges, azt javasolta, hogy az Akadémia matematikai osztályában, egy rendes tag foglalkozzon a hadtudományi kutatásokkal. E hadtudományi rendes tag járandóságát és feladatkörét felajánlásában így határozta meg: a „Katonai Tudományoknak édes Hazánkban leendő tökéletesítésekre tíz ezer forintot conventios pénzben ajánlok, oly okkal, hogy ezen tőke pénz ... hat percentualis kamatját ugyan conventios pénzben esztendőként fizetni, melly kamatok a Magyar Nemzeti Tudós Társaság olly rendes tagjának fizetésére fordítassanak, kinek kötelessége legyen a Tudós Társaság felvigyázása alatt az Angoly, Franczia, Muszka, Német s. a. t. Európai Nemzeteknek hadi tudományokról szólló munkáit magyarra fordítani."[2]

A magyar tudományosság történeti fejlődésében fordulópontot jelentő 1825. november 3-i alapítástól számítva a király csak két év múlva szentesítette az 1827:XI. törvénycikket „A honni nyelv kimivelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagy is Magyar Akadémiáról," amely kimondta, hogy az intézmény feladatköre „a honni nyelvnek nemcsak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok s mesterségek nemeiben lehető

[1] *Szász Károly:* gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása. Budapest, 1880. 112. o.

[2] MTAK Kézirattár, Régi Akadémiai Levéltár. (a továbbiakban–RAL) Országgyűlés ívrét, 109. sz.

kimíveltetésére is lévén intéztetve."[3] Ezt a tudománytörténeti tényt a magyar tudomány és az Akadémia történetét kutatók mindig kiemelik, ám megfeledkeznek még egy fontos, szentesített törvénycikkről, amely hangsúlyozottan a hadi tudományok magyar nyelven való fejlesztését szolgálta. A Festetich László gróf „nemes ajánlatát" törvénybe iktató 1827:XIX. törvénycikk kimondta: „a fölállítandó tudós társaság vagy magyar akadémia javára, névszerint az a mellett a katonai ismerettárgyakra berendezendő mennyiségtani osztály javadalmazására további 10 000 forintot ugyancsak pengő pénzben áldozott."[4]

A Magyar Tudós Társaság 1831-es „alaprajza" szerint: „A Magyar Tudós Társaságnak egyedül csak az van téve czéljává, hogy munkálkodása által hazánkban a tudományok és szépmivességek honni nyelven miveltessenek."[5] A Magyar Tudós Társaság tehát alapszabályai közé iktatta a tudományok, így a hadtudományok magyar nyelven való művelését is. A korabeli uralkodó hivatalos felfogás a hadtudományokat a matematikai tudományok körébe tartozónak tekintette. Mivel önálló hadtudományi osztály felállítása, noha kívánatosnak tartották, a politikai viszonyok miatt nem volt lehetséges, az Akadémia a diszciplínát, a IV., Matematikai Osztály keretébe sorolta. Ebben az osztályban tevékenykedtek a hadtudományokat művelő levelező tagok és a Festetics-alapítvány évi 600 forintnyi kamatából fizetett hadtudományi rendes tag is, akit igaz, első esetben csak 1838-ban választottak meg. A hadtudományok jelentőségét felismerve az MTA XVI. nagygyűlésének 1845. november 22-i ülése hozta létre a IV., Matematikai Osztály Hadtudományi Alosztályát, amelyben egy rendes és két levelező tag munkálkodott.

A Magyar Tudós Társaságnak alapító atyái tehát természetesnek és szükségesnek tartották, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának gondja, munkálkodása minden tudományra, így a hadtudományokra és annak klasszikus ágára, a hadtörténelemre is kiterjedjen Magyarország felvirágoztatásáért, a nemzet fejlődéséért és a honvédelméért. A Magyar Tudományos Akadémia históriájának különböző időszakaiban, a katona-akadémikusok hadtudományi munkássága – a magyar hadügyi műnyelv megteremtése és fejlesztése mellett – egyszerre fordult az egyetemes és a magyar hadügy múltja, jelene és jövője felé.[6]

Így jelképezheti Kiss Károly, Tanárky Sándor és Mészáros Lázár kiemelkedő életműve a reformkortól az abszolutizmus koráig a hadtudományt az Akadémián. Ám e katonatudósok jelentősége nem szorította háttérbe a műfordítóként is tevékenykedő Baricz György mérnökkari alezredes, levelező tag, a szépíróként is kitűnt Lakos János báró vezérőrnagy, tiszteleti tag, a jogász és filozófus Kállay Ferenc hadbíró százados, majd honvéd őrnagy, rendes tag, a jeles filozófus Szontagh Gusztáv százados, rendes tag, a Hadi földírás című munkájáért MTA elismerésben részesült Korponay János főhadnagy, majd honvéd ezredes, levelező tag, valamint a híres feltaláló, de levelező tagságáról lemondott Martony Károly mérnökkari vezérőrnagy értékes hadtudományi eredményeit, akadémiai munkálkodásait.

---

[3] Magyar Tudós Társaság Évkönyvei (a továbbiakban – MTTÉ) I. k. 1831–1832. Pest, 1833. 55. o.

[4] Magyar Törvénytár 1740–1835. törvényczikkelyek. Budapest, 1901. 457. o.

[5] MTTÉ I. k. 101. o.

[6] L. erről részletesen *Ács Tibor:* Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások. Budapest, 2001. 307 o.; *Uő.:* A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katona tudósai. Közgyűlési előadások 2000 november. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia. II. k. Budapest, 2002. 493–509. o.

Az MTA és tagjainak, a hadtudomány hazai teljesítményei nélkül elképzelhetetlen lett volna az 1848–49. évi nemzeti honvédelem megteremtése, amiképpen a nemzetközi elismerést kiváltó szabadságharc katonai sikerei.

Az abszolutizmus éveiben a megtorlások, a korlátozások ellenére az MTA és katonatagjai minden lehetőséget kihasználtak a nemzeti hadügy eszméjének ébren tartására. A régi katona-akadémikusok mellé, tudományos munkássága alapján, bekerült az Akadémiába a hazai vasúthálózatot Széchenyi szellemében létrehozó Hollán Ernő, a szabadságharc jeles hadmérnök ezredese[7] és a hadtudósként értékes munkákat közreadó, de az osztrák titkos rendőrség ügynöki tevékenysége miatt elítélendő Asbóth Lajos honvéd ezredes, a magyar honvédsereg volt hadtestparancsnoka.[8]

A dualizmus korában, a XIX. század végéig a hadügy gyökeres korszakváltása idején, az MTA katonatagjainak névsora ellentmondásosan alakult. 1871. május. 17-én Tóth Ágoston honvéd ezredest, a pesti tudományegyetem hadtudományi tanfolyamának igazgatóját, az Európa-hírű kiváló katonatérképészt levelező taggá választották. 1878. június. 14-én a trónörökös, Rudolf főherceg altábornagy vált tiszteleti taggá, 1881. február. 20-án a nyelvész József Károly kir. herceg, lovassági tábornok igazgatósági, 1888. május. 4-én tiszteleti taggá lett. Kápolnai Pauer István őrnagyot, majd ezredest 1881. május 19-én levelező taggá, Rónai Horváth Jenő honvéd századost, később altábornagyot 1888. május. 4-én levelező taggá, 1910. április. 28-án tiszteleti taggá választották

A tudománytörténeti kutatások kimutatták, hogy az Akadémiának és kevés számú katonatagjának a megalakulás utáni félévszázadban voltak sikeres, nemegyszer európai érdeklődést kiváltó teljesítményei, de sikertelen vállalkozásai is a hadtudományok és a hadügy nemzeti szempontú fejlesztésében.

A jeles hadtudósok tudományos életművéhez hasonlóan óriási történelmi tettnek és teljesítménynek számít a Magyar Tudományos Akadémia és osztályai kebelében azoknak a szervezeti formáknak megteremtése, amelyek hozzájárultak a hadtudományok lendületesebb fejlődéséhez, a múlt, a jelen és jövő hadügye fontos témáinak kutatásához, feldolgozásához és felhasználásához. Ezt az 1845 és 1858 között működött IV., Matematikai Osztály Hadtudományi Alosztályának tevékenysége bizonyítja. Az alapszabályait módosítani kényszerülő MTA 1858. december 19-én megszüntette a IV., Mathematikai Osztály Hadtudományi Alosztályát; ettől kezdve, 1870. május 27-ig, az átalakult V., Mathematikai Osztály keretében folyt a hadtudomány művelése. A kiegyezés után, a dualizmus korában, erőteljesen megindult a hadtudomány egyes ágainak művelése is, mely a magyar királyi honvédségben folyó kutatás mellett, 1870. május 28-tól, az Akadémia összevont III., Matematikai és Természettudományok Osztályának keretében történt.[9]

A hadtudomány 1867 és 1899 között óriási átalakuláson ment keresztül. Nem egy magyar katonai gondolkodó is felismerte és elemezte műveiben a hadügy gyökeres korszakváltásának jellemzőit. Tény, hogy az ipari forradalom eredményeként alakult ki a XIX. század utolsó harmadára a hadügyi változások második korszaka. A haditechnikai

[7] Levelező tag 1858. december. 15., rendes tag 1861. december. 20.

[8] Levelező tag 1863. január. 13.

[9] L. részletesen *Kónya Sándor:* „...magyar akadémia állíttassék fel..." Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 32. (107.) Új sorozat. Szerk.: *Fekete Gézáné – Vekerdi László.* Budapest, 1994. 9–22., 57–241. o.

vívmányok hatására a hadseregszervezés, a kiképzés és a hadművészet szükséges változásait és újításait először a poroszok dolgozták ki. A század második felének hadvezérei közül Helmuth Karl von Moltke emelkedett ki, aki hírnevét az 1866. évi porosz–osztrák és az 1870–71. évi francia–porosz háborúban aratott győzelmeivel alapozta meg. Moltke műveiben feldolgozta a háborúk jellemzőit és kifejtette gondolatait a jövő háborújáról, a hadügyről és a hadászatról.[10] Új tételei kiállták a porosz–osztrák háború próbáját, de csak a francia–porosz háború után terjedtek el Európában, és a század végéig többé-kevésbé már minden állam hadügye és hadserege a porosz modell szerint működött. A katonai szakértők közül sokan ezért azt állították, hogy a hadügyben a Napóleon nevével jelzett kor lejárt, és a XIX. század utolsó harmadát már Moltke korának nevezték. Ez az irányzat jelentkezett a magyar katonai szakértők körében is, amit a Ludovika Akadémia Közlönyében megjelent olyan cikkek bizonyítanak, mint „I. Napoleon és Moltke", „Moltke mint író", „Moltke tábornagy"[11]

E hatások mellett a magyar katonai gondolkodás változásaiban a fő szerepet az játszotta, hogy az 1867-es kiegyezéssel az önkényuralom helyébe kétközpontú, soknemzetiségű alkotmányos monarchia lépett, amelynek legbonyolultabb kérdésévé a hadügy problémája lett. Bécs egységes szervezetű, német vezényleti nyelvű és központi irányítás alatt álló hadseregheZ ragaszkodott. Magyarország viszont követelte az Ausztriától független, önálló magyar hadsereg megteremtését. Éles küzdelem után születtek meg a Monarchia hadügyére vonatkozó, a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló 1868:XL., XLI., XLII. törvények. A magyar felfogás szerint az 1868. évi törvények csak ideiglenes jellegűek voltak. Az országgyűlésben állandó harc folyt a közös hadsereg két részre osztásáért és egy magyar nemzeti hadsereg felállításáért. Az önálló magyar hadügyért folyó küzdelem és a tízévenkénti véderőtörvény-javaslatok vitái meghatározták a magyar katonai gondolkodók munkásságát.[12]

A dualizmus korában a hazai katonai kutatók intenzíven foglalkoztak a hadtudományok művelésével. A közös hadseregben folyó összbirodalmi érdekű hadtudományi kutatások mellett a magyar királyi Honvédségnél, a Magyar Tudományos Akadémián és a civil területen is megélénkült a nemzeti érdekű hadtudományi kutatómunka. A magyar szakírók gondolataikat rendszeresen közreadták a periodikákban és önálló hadtudományi kiadványokban.[13]

Ezt igazolja Hollán Ernő rendes tag és honvédelmi államtitkár 1871-ben az MTA számára készített „A magyar hadirodalom és kutatás fejlődése" című tanulmánya is, mely reális képet vázolt a magyar hadtudomány művelésének és kiadványainak 1867 és

---

[10] *Moltke, Helmuth:* Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls... Bd. 1–7.; Berlin, 1891–1892.

[11] *Ludovika Akadémia Közlönye,* 1873. XII. f. 161–172. o., 1890. XII. f. 930–937. o., 1894. X. f. 1002–1022. o.; v. ö. *Rónai Horváth Jenő:* Az ujabbkori hadviselés történelme. Budapest, 1891. 444–563. o.; *Balla Tibor:* Magyar katonák a dualizmus korabeli haderőben. A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk.: *Király Béla –Veszprémy László.* Budapest, 2003. 199–214. o.

[12] L. részletesen *Diószegi István:* A véderő problémái a közös minisztertanács előtt. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban – *HK*) 1988. 2. sz. 295–335. o.

[13] L. *Ács Tibor:* A XIX. századi magyar katonai gondolkodás irányzatai. A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1995. 76–106. o.

1871 közötti helyzetéről.[14] Megállapította: „A hadirodalom terén az utóbbi három évben rendkívüli tevékenység fejlődött ki. Ide sem számítva a két magyar katonai szaklapban időnként közölt önálló, nagyobb műveknek tekinthető czikksorozatokat, ötvennél több katonai mű jelent meg magyar nyelven." Ám azt is jelzi, hogy a hazai hadtudomány fejlődésének ebben a szakaszában a megjelent munkák többsége „tanirányt képviselő" mű, vagyis tankönyv volt, német nyelven megjelent munkák magyar fordításai. Megállapítása szerint az elmúlt „három évben magyar nyelven csak egyetlen önálló mű jelent meg, mely az alaptanok ismeretét már meglévőnek tekintve, azok segélyével tudományos kutatást tűzte ki czéljául." Értékítélete szerint „Az önálló kutatás terén csak egy íróval, Kápolnai Istvánnal találkozunk Magyarország hadászati védelme keletről vagy északkeletről jövő támadás ellen című művében."[15] Hollán kiemelte, hogy a hadászati kutatásokban kiváló jártasságot felmutató Kápolnai „a hadászati elveket tartva szem előtt, élénk világításban tünteti fel, nemcsak hazánk, de még Oroszország nyugati részének hadászati viszonyait is." Kápolnai művére valóban felfigyeltek a korabeli európai katonai körök és a hadtudomány művelői.

A katonai tudományok művelésének új lendületet adott a Ludovika Akadémia megnyitásáról rendelkező 1872-es törvény. A magyar katonai gondolkodás és a hadtudományi irodalom fejlődését a leghatékonyabban a Ludovika Akadémia 1873 és 1899 között havonta megjelenő Közlönye szolgálta. Első, 1873 novemberi füzete részletesen ismertette a szerkesztőség programját és a folyóiratban közlésre kerülő témákat. A hosszú felsorolásból kiemelték azt az elgondolást, hogy az elsődleges cél a „Katonai tudományos kérdéseknek eredeti czikkekben való tanulmányozása és tárgyilagos megvitatása." Fontos feladatnak tekintették „a hadviselésre befolyással bíró, bármely szakban felmerülő vívmány, találmány értékének és mikénti legelőnyösebb felhasználhatóságának bírálat alá vételét." Szükségesnek ítéltetett ezen kívül „az idegen kitűnőbb katonai művek és czikkek kivonatos átnézeti ismertetése, és az érdekesség mérvéhez képest rövidebb külföldi hadirodalmi dolgozatoknak magyarra fordítása."

E célkitűzések, amint azt a folyóirat 1873-tól megjelent füzetei, valamint a sok ismert és kevésbé ismert szakíró cikkeiben kifejtett eredeti hadtudományi elvek és tételek bizonyítják, megvalósultak. A katonai gondolkodás kedvező tendenciái mellett nem egy szakíró a hazai hadügy haladását befolyásoló negatív jelenségekre is figyelmeztetett. Így Szelestey Károly honvéd főhadnagy, aki a folyóirat 1880. augusztusi füzetében „Néhány őszinte szó katonai irodalmunk érdekében" című cikkében rámutatott a kutatásokat hátráltató tespedés okaira és leszögezte: a „hasznos gondolatok közlése tágabb körben mozoghatna." Ennek az igazságnak a hangoztatása mellett azonban a század utolsó negyedében a hadtudomány minden ágából jelentek meg olyan munkák, melyek értékes, eredeti gondolatokat tartalmaztak.

Ezért került a nyolcvanas évtized elején napirendre a magyar hadtudomány művelésének ügye. A hazai közvéleményben tovább élt a hadsereg legalább részleges magyarosításának igénye, hiszen az abszulutisztikus vezetésű közös hadsereg puszta léte is a magyar államiságot fenyegető, állandó veszélynek tűnt. A magyar királyi honvédség fenn-

[14] RAL 1464/1871.

[15] L. *Kápolnai István:* Magyarország hadászati védelme észak vagy keletről jövő támadás ellen. Pest, 1867. 46 o., 1 térkép.

állása sem szüntette meg a közös hadsereg iránti elégedetlenséget. Ezt táplálta a hadseregvezetés és a más nemzetiségű tisztikar számos magyarellenes megnyilvánulása és magatartása. Mindezek a nemzeti szempontú hadseregreform szükségességének felvetését eredményezték, és támogatták az ellenzéknek a magyar érdekek hatékonyabb érvényesítésére irányuló törekvéseit.

Az akadémiai Hadtudományi Bizottság létrehozásának indokai

Az 1880-as években a közös hadseregben folyó összbirodalmi érdekű hadtudományi kutatások mellett növekedett a m. kir. Honvédségnél folyó hadtudományi kutatómunka is, melynek, mint említettük, fő bázisa a Ludovika Akadémia volt. A hivatalos hadügyi törekvéseket támogató, a honvédségnél folyó elméleti munka mellett azonban egyre növekedett az a hazai irányzat, amely szükségesnek tartotta a hadügy és a véderő nemzeti érdekű fejlesztését szolgáló tudományos kutatások folytatását is. Ezt a fejlődési folyamatot kívánta a Magyar Tudományos Akadémia a maga lehetőségeivel és új szervezeti formával hatékonyabban elősegíteni.

A Hadtudományi Bizottság létrehozásának indokai között először az MTA munkálkodásának körülményeit szükséges felvillantani. A tizenkilencedik század második felében az Akadémia – tevékenységének lendületesebb és tudományosabb folytatására – új szervezeti formák keresésére kényszerült, ekkor jöttek létre az állandó tudományos bizottságok. Az újszerű és ügyesen alkalmazott, rugalmas szervezeti forma kialakításával az MTA munkássága hatékonyabbá és tekintélyesebbé vált az egyes tudományterületeken. A bizottságok olyan, nagyszámú szakembert foglalkoztató tudományos műhelyek voltak, amelyekkel létrejött az akadémiai működésben a munkamegosztás, az elkülönülten dolgozó tudósok egyesítése és a szervezett tudományos munka. Az ötvenes években megalakult bizottságok (az első 1854-ben a Történettudományi Bizottság) munkája lendületesen fejlődött, hatókörük kiszélesedett és eredményes tevékenységük következtében további bizottságok létesítése vált szükségessé.[16]

Az egyre fokozódó társadalmi igény mellett az Akadémiát az a körülmény is erre ösztönözte, hogy hazánkban a tudomány nemzeti közüggyé vált. Az ország lakossága nagy figyelemmel kísérte az MTA munkáját, és a tudományos bizottságokban dolgozó tudósoktól várta a magyar nyelv, az irodalom, a történelem, a nemzetgazdaság, hazánk földje, éghajlata, flórája, faunája, geológiája feldolgozásán túl az egyéb területek, így a hadügy múltjának, jelenének és jövőjének tudományos feltárását is. A bizottságok, helyes tudománypolitikai fejlődési irányt követve, folyóirataikkal és kiadványaikkal, nem csak a nemzeti irodalmat és tudományt fejlesztették, hanem aktívan bekapcsolódtak a nemzetközi tudományos vérkeringésbe is. Tevékenységükben általános tendenciaként érvényesült a törekvés, hogy kiadványaikkal a tudományokat – első sorban az oktatási intézményeken keresztül – minél szélesebb körben terjesszék.[17]

[16] Erről részletesebben *Fráter Jánosné:* A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. A MTA Könyvtárának Kiadványai 70. Budapest, 1974. 1–14. o.

[17] *Vekerdi László:* „ A Tudománynak háza vagyon". Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. Piliscsaba-Budapest, 1996. 79–134. o.

Az Akadémia a hatékonyabb bizottsági tevékenység érdekében úgy szabályozta az osztályok és a bizottságok egymáshoz való viszonyát, hogy az adott osztályhoz tartozó bizottságok, feladatkörük ellátása érdekében, teljes szabadsággal rendelkezzenek. A bizottságok tagjait a nagygyűlés választotta, illetve választotta háromévenként újra. A bizottsági munkához a pénzügyi fedezetet éves költségvetés formájában, az összes ülés által elfogadott munkaterv alapján, az Igazgatótanács biztosította. Az alapszabály és ügyrend írta elő az osztályok és bizottságok autonómiáját a kutatási témakörök kiválasztásában, a kiadványok készíttetésében, megjelentetésében, a kutatók támogatásában.[18]

Amikor a Hadtudományi Bizottság létrehozásának okait keressük, nem szabad megfeledkeznünk egy nagyon fontos szempontról. A közös hadseregben folyó összbirodalmi érdekű kutatások mellett a m. kir. Honvédségen belül is megélénkült a nemzeti alapon szervezett, magyar kormányzati érdekű hadtudományi kutatómunka. A hadtudományok rendszeres, magyar nyelvű művelését szükségessé tette, hogy a honvédségnél magyar volt a szolgálati nyelv, a csapatoknál magyar nyelven folyt a katonai nevelés és kiképzés, a Ludovika Akadémián magyar nyelven történt a felsőfokú katonai képzés, a honvéd alakulatok tisztikarai pedig tudományos egyesületeket működtettek. Mindezek a nemzeti szervezeti formák, intézmények és körülmények a hadtudományok és katonai ismeretek magyar nyelven való művelését, fejlesztését és terjesztését, a tudományos értékek közreadását, és a magyar katonai irodalom fellendítését szolgálták.

Számos visszahúzó és leküzdendő körülménnyel kellett azonban számolniuk, és a Magyar Tudományos Akadémiától vártak hathatos segítséget abban, hogy megszűnjék a hazai közvéleményben és tudományosságban uralkodó felfogás, mely szerint a hadügy „csak a hivatásbeli katona saját külön tere ..., melyre másnak lépnie sem nem hasznos, sem nem szükséges."[19] Pedig, állapították meg, a kor hadviselési követelményeinek csak akkor lehet megfelelni, ha figyelemmel kísérik a „hadügy terén felmerülő mozgalmakat" és a „hadviselés titkaiba, melyek a hadi tudományokban vannak letéve, minél mélyebben bepillantani" igyekeznek, amire „természetesen a legjobb mód a hadi irodalommal való foglalkozás." Nehezményezték, hogy noha minden „más tudományágban jeles a magyar, csak éppen abban, amelynek a haza megszerzését és ezeréves fennállását köszöni, a hadi tudományokban maradt el a többi nemzetek mögött." Reálisan mutatták be a magyarországi hadtudományi irodalom lesújtó állapotának okait, amikor megállapították: „Az irodalom minden más ága virul hazánkban, csak a katonai irodalom teng, a katonai időszaki irodalmat egy, a honvédelmi kormány által áldozatokkal fenntartott folyóirat s egy – kiadója által szintén áldozatokkal fenntartott – szaklap képviseli; tankönyvek csak a honvédelmi miniszter támogatásával adhatók ki, katonai tudományos munkák pedig sehogy; s míg a legegyügyűbb könyv bizton számíthat kiadóra, a legalaposabb hadtudományi munkával hiába járná be a szerzője az összes könyvkereskedőket, kiadóra nem találna; mindez pedig azért, mert a katonai vagy hadtudományi munkának Magyarországon közönsége nincs."[20] Kifejtették azt is, hogy a „zsenge magyar katonai irodalom" a kezdet

[18] *Kónya Sándor:* i. m. 133–175. o.

[19] *Rónai Horváth Jenő:* A Magy. Tud. Akadémia kebelében fennálló hadtudományi bizottság működése. Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra. Budapest, 1887. 2. o

[20] *Rónai Horváth Jenő:* i. m. 3. o.

nehézségeivel küszködik, fejlesztésére „csupán egyesek akarata nem elegendő."[21] Ezért szükséges felkelteni a társadalmi érdeklődést, ami által a magyar katonai irodalom „a magyar nemzet erkölcsi támogatásával, a nemzethez méltóan" fejlődhet. A korabeli elemző megállapítása szerint „Óhajtásunknak azonban csak akkor lehet foganatja, ha a nemzet – saját érdekéből is – hévvel felkarolja a még eddig nagyon kisded magyar katonai irodalmat s erkölcsi s anyagi támogatásával pótolja századok és századok mulasztását... Mint mindenben, úgy a katonai dolgokban is, csak a valódi és nemzeti alapra épített műveltség biztosítja a nemzet jövőjét. S ha, mint egyéb téren, a katonain is, a művelt nemzetek közé sorakozhatunk, a jövőbe vetett teljes bizodalommal írhatjuk zászlónkra Zrínyi jelszavát: «Ne bántsd a magyart!»"[22]

E szomorúan elmaradott állapotból a hadtudományok hazai művelői csak a Magyar Tudományos Akadémia segítségével vélték megvalósíthatónak a kiemelkedést. Ez az ellentmondásos fejlődési folyamat érlelte meg az ország első tudományos intézményében, a Magyar Tudományos Akadémiában azt az elhatározást, hogy az éledező hadtudományi tevékenységnek és az alig tengődő magyar katonai irodalomnak új akadémiai állandó bizottság, a Hadtudományi Bizottság létrehozásával és működtetésével ad hatásos szervezeti és tudományos, erkölcsi és anyagi támogatást. Egyetérthetünk a kortársi megállapítással: „A midőn a Magyar Tudományos Akadémia a hadi tudományokat védő szárnyai alá vette s elhatározta, hogy a magyar katonai irodalmat nemcsak erkölcsileg, hanem anyagi áldozatokkal is támogatja, nagy, nemes és mindenekfelett hazafias vállalatba fogott, s ha törekvése sikerül, nemzeti missziót teljesített."[23] Ám az elgondolás megvalósítása és az elhanyagolt hadi tudományok újra emancipálása érdekében a kezdeményezőknek keserves utat és több stációt kellett végigjárniuk az Akadémián és a hazai tudományosságban.

Tagadhatatlan, hogy az első komolyabb lépést Hollán Ernő tábornok, tiszteleti tag tette, aki 1881. március 28-i levelezőtagi ajánlásában a következőket írta: „Újabb időben a magyar hadi irodalom terén örvendetes lendületet tapasztalunk, mely legfőképpen azon körülményből vevé eredetét, hogy az 1869-ik évben felállított m. k. honvédségnek törvény szerint megállapított szolgálati és vezénynyelve a magyar. – Ezen idő óta a m. k. honvéd-tiszti karnak, ugy a tanári pályán, valamint a csapat-szolgálatban alkalmazott több jeles tagjai, sürün foglalkoznak a hadi tudományokkal, és nem kis számban gazdagították hazai hadi irodalmunkat. Mivel pedig az Akadémia céljainak előmozdítása tekintetéből kívánatos, hogy az említett irányban működő hazai írók sorából, azok, kik eddig leginkább kitűntek, munkásságának körébe bevonassanak, az ügyrend 30. §. értelmében, levelező tagokul megválasztásra ajánlom: 1.) Gelich Richard cs. k.. nyugalmazott címzetes tábornok, 2.) Kápolnai Pauer István m. k. honvéd-gyalog-őrnagy, Ludovica akadémiai tanár urakat."[24]

A két jelölt közül az 1881. május 19-i választáson 24 szavazattal 6 ellenében, az európai hírű hadtudóst, Kápolnai Pauer István honvéd őrnagyot választották meg az MTA levelező tagjának.

---

[21] *Buzna Alajos:* A magyar katonai irodalomról. Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra. Budapest, 1887. 228–229. o.

[22] Uo. 234. o.

[23] *Rónai Horváth Jenő:* i. m. 3. o.

[24] RAL 276/1881.

Bár a hadtudományok intenzívebb akadémiai művelése érdekében az első lépést Hollán Ernő tette meg, az igazi kezdeményező mégis Kápolnai Pauer István lett, aki az 1881. június 20-i III. osztályülésen mondta el „A hadtudomány viszonya a többi tudományhoz" című székfoglalóját.[25] A téma elmélyült vizsgálata alapján, a katonai mentalitás korszerűsítése érdekében határozta meg a diszciplína tárgyait és jellemzőit, felvetve és taglalva azt a kérdést, hogy a hadtudományt, a természeti és matematikai tudományok, vagy a történelmi és társadalmi tudományok, közé kell-e sorolni. A különböző tényezők körültekintő elemzése és megfelelő indokok alapján leszögezte, hogy „a hadtudomány alapját a hadtörténelem képezi."[26] Figyelemre méltó a végkövetkeztetése, mely szerint: „1. a hadtudomány alapja a történelem, 2. a hadtudomány a társadalomtudományok közé sorozandó és 3. a mathematika és a természettudományok a hadtudományoknak csakis segédtudományait képezik."[27]

Kápolnai Pauer István érvelése ellenére a „hadtudományok" gondozása nem került a II., Bölcseleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályába, hanem továbbra is a III., Matematikai és Természettudományok Osztályához tartozott, amelyben Hollán Ernő altábornagy tiszteleti tag mellett Kápolnai Pauer István is megkezdte aktív működését. Az új levelező tag javaslatát a jeles fizikus, Stoczek József elnökletével és 16 tag részvételével lezajlott 1881. november 14-i (8.) osztályülésen adta elő, először szóban. A magyar tudományosság históriájának jeles eseményét a korabeli jegyzőkönyv így örökítette meg: „11. Kápolnai Pauer István indítványt tesz egy hadtudományi bizottság alakítása tárgyában. Indítványozó felkéretik indokolt indítványt írásban foglalva terjeszteni be s az osztály annak alapján fog majd határozatot hozni."[28]

E döntésnek eleget téve az írásbeli javaslat nem egészen egy hónap alatt elkészült, melyet Stoczek osztályelnök, valamint 19 tag a III. Osztály 1881. december 12-i (9.) ülésén hatodik napirendként megtárgyalt. A második stáció történetét két összetett mondat tömören így foglalta össze: „Kápolnai Pauer István beterjeszti írásban indítványát, hadtudományok számára egy külön bizottság alakítására nézve. Ezen indítvány nem lévén kellő részletekkel ellátva a kiviteli módot illetőleg, indítványozó felkéretik annak pótlására, hogy a szerint aztán bizottságnak adathassék át véleményadás végett."[29] Az ülést követő öt hónapban Kápolnai Pauer István, kezdeményezése valóra váltásának érdekében, több beszélgetést folytatott az MTA vezető tisztségviselőivel, Szende Béla honvédelmi miniszterrel és a hazai hadtudomány művelőivel. Az elhangzott észrevételek és ajánlások figyelembe vételével részletesen kidolgozta az akadémiai hadtudományi bizottság alapítási indítványát, és azt a III. Osztály 1882. május 15-i (5.) ülése megvitatta. Mivel azonban a Kápolnai Pauer-féle javaslatban az Akadémia egészét, illetve az I. és II. Osztályt külön-külön érintő szervezeti, hatásköri és pénzügyi problémák is felmerültek, harmadik stációként az osztályülés elhatározta: „Kápolnai Pauer István l. t. beterjeszt egy indítványt »hadtudományi bizottság« szervezése tárgyában s kéri az osztályt, hogy

[25] Értekezések a mathematikai tudományok köréből. Budapest, 1881., VIII. k. XI. sz. 1–19. o.

[26] Uo. 14. o.

[27] Értekezések a mathematikai tudományok köréből. Budapest, 1881., VIII. k. XI. sz. 19. o.

[28] MTA III. (Mathematikai és Természettudományi) Osztály jegyzőkönyvei 1881–83. MTA Könyvtár Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban – RAL III. oszt. jk.). K 1543. 3. o.

[29] RAL III. oszt. jk .1881. december 12. K 1543. 3. o.

azt pártolólag terjessze az összes ülés elé. Minthogy az indítvány értelmében egyéb osztályok is érdekelve vannak, másrészt a gróf Festetics-féle alapítvány természete az osztály előtt merőben ismeretlen, a III-ik osztály érdemileg az indítványokhoz nem szól, hanem azt egyszerűen az összes akadémiához átteszi."[30]

Indítvány a Hadtudományi Bizottság felállítására.
Az MTA XLIII. Nagygyűlése a III. Osztály Hadtudományi Bizottsága működési köréről

A magyar hadtudomány történetében mérföldkövet jelentő állomást, a huszonnegyedik akadémiai ülést, vagyis összes ülést 1882. május 22-én tartották, Lónyay Menyhért MTA elnök vezetésével, 28 akadémikus részvételével. Ezen olvasták fel Kápolnai Pauer István levelező tag külön hadtudományi bizottság felállítása tárgyában a III. osztályhoz benyújtott indítványát:

„E bizottság feladatául – úgymond – 1. a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kisérése és ismertetése; 2. a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése; 3. a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása; 4. a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása tüzettethetnék ki.

A hadtudományi bizottság e feladatainak a következő kiadványok szerkesztése által felelhetne meg:

a) Az 1. alatt foglalt feladatának: »Általános Katonai Évkönyv« szerkesztése és kiadása;

b) A 2. és 3. alatt foglalt feladatának: »Magyar Hadtörténelmi Füzetek« kiadása;

c) A 4. alatt foglalt feladatának: a valóban örökbecsű hadtudományi remekművek magyar nyelven való kiadása által.

Arra az esetre, ha a tek. Akadémia indítványomat elfogadná, és a hadtudományi bizottság még ez idén megalakulna, s mindent akkép előkészítene, hogy működését 1883. elejétől megkezdhesse, az 1883-ik évre vonatkozó költségvetés hozzávetőleg következő lehetne:

Kiadások:

»Általános Katonai Évkönyv«	(10 nyomtatott ív)	650 frt
»Magyar Hadtörténelmi Füzetek«	(10 nyomtatott ív)	800 frt
»Katonai Remekírók Művei«	(10 nyomtatott ív)	650 frt
Szakfolyóiratok stb.		200 frt
Előadó tiszteletdíja és szerkesztési apró kiadások		400 frt
Összesen:		2700 frt

[30] Uo. 1882. május 15. K 1543. 2. o.

Bevételek:

A gróf Festetics-féle hadtud. alapítvány kamatai	630 frt
A m. k. honvédelmi miniszter úr ő n[agy]m[éltósá]ga szóval kegyes volt megígérni, hogy évenként 800 frttal járul a költségek fedezéséhez, a mely összegért a hadtudományi bizottság összes kiadványait 130 példányban a honvédelmi minisztérium rendelkezésére bocsátaná	800 frt
Összesen:	1430 frt

E szerint 1270 frtnyi nem fedezett kiadás maradna, a mely azonban részben a kiadványokra való előfizetési pénzek által fedeztetnék."[31]

Az akadémikusok kedvezően fogadták Kápolnai Pauer István kezdeményezését: „Az összes ülés az indítványnak az egész Akadémiát illető fontosságát méltatva, felhívja mind a három osztályt, hogy annak megvitatására három-három tagot küldjenek ki."[32]

E határozat alapján Fraknói Vilmos főtitkár átiratban felszólította az Akadémia mind három osztályát, hogy az indítványt megtárgyaló, 9 tekintélyes tagból álló akadémiai különbizottságba mihamarabb jelöljék ki a 3–3 tagot. Először az I., Nyelv- és Széptudományi Osztály tett eleget a felszólításnak 1882. május 29-i ülésén. A Gyulai Pál osztálytitkár által a főtitkárnak megküldött jegyzőkönyv kivonata szerint: „37. Olvastatik a főtitkár átirata, a f. év május 22-én tartott összes ülésből, mely szerint Kápolnai Pauer István l. tagnak egy külön hadtudományi bizottság felállítása tárgyában benyújtott indítványa ügyében kiküldendő akadémiai bizottságba az I.-ső osztály részéről három tag választandó. E bizottságba megválasztatnak: Joannovics György t. [tiszteleti], Ballagi Mór és Gyulai Pál r. tt. [rendes tagok]."[33] Az I. osztály a három neves tudós megválasztását az Akadémia 1882. június 26-i összes ülésnek így jelentette be: „Kápolnai Pauer István l. tagnak egy külön bizottság felállítása tárgyában benyújtott indítványa ügyében megválasztotta: Joannovics György t., Ballagi Mór és Gyulai Pál r. tagokat. Tudomásul vétetik."[34]

A három neves nyelvész és író kiküldése után jó negyedév múlva került csak sor a II., Bölcseleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya 3 tagjának megválasztására. Az 1882. október 2-i összes ülés jegyzőkönyve szerint: a „II. osztály jelenti, hogy a hadtudományi bizottság felállítása tárgyában kiküldött bizottságba: Salamon Ferenc, Pauler Gyula és Thaly Kálmán rendes tagokat választotta meg. Tudomásul vétetik."[35]

A három ismert történész megbízatását követően, utolsónak, 1882. október 16-i ülésén, az érintett III. osztály döntött: „Az összes ülésről (május 22. 1882) áttétetik a felhívás, hogy Kápolnai Pauer István l. tag indítványának megvitatására egy külön hadtudományi bizottság felállítása tárgyában, három tag küldessék ki. Az indítványozón kívül a III. o. részéről

[31] RAL MTA Összes ülési jegyzőkönyvek 1882-1883. (a továbbiakban – Öü. jk.) K 1462. 26-27.o.; Akadémiai Értesítő (a továbbiakban – Ak. Ért.) 1882. 4. sz. 165–166. o.

[32] Uo.

[33] RAL 81/1882.

[34] RAL Öü. jk. 1882. június 26. K 1462. 30. o.; Ak. Ért. 1882. 4. sz. 180. o.

[35] RAL Öü. jk. 1882. október 2. K 1462. 36. o.; Ak. Ért. 1882. 4. sz. 189. o.

kiküldetik Hollán Ernő t. t., b. Eötvös Loránd r. t. és Kőnig Gyula l. t." [36] E döntést a következő összes ülés tudomásul vette, és a három neves tudós megválasztásával teljes létszámú lett a hadtudományi bizottság megalakulása tárgyában döntő akadémiai különbizottság.

A 9 tag és a javaslattevő 1882. október 28-án ült össze Hollán Ernő elnökletével, az ülésen megvitatták az indítványt, és következő előterjesztéssel fordultak az Akadémiához:

„Tekintetes Akadémia!

A tekintetes Akadémia folyó évi május 22-ikei összes ülése által a Kápolnai Pauer István lev. tag által hadtudományi bizottság felállítása tárgyában benyújtott indítvány megvitatására kiküldött bizottság a következőkben állapodott meg:

1-ször. Az indítvány célját helyesli és következőleg »Hadtudományi Bizottság« szervezését ajánlja.

2-szor. A »Hadtudományi Bizottság« alakítását az ügyrend értelmében a III. osztály által véli teljesítendőnek, azon hozzáadással, hogy e bizottság tagjaiul más osztályokba tartozó, de a hadtudományokkal kapcsolatban álló tudományokkal foglalkozó akadémiai tagok is választassanak meg.

Kelt Budapesten az akademiai épületben, 1882 october 28-án

A hadtudományi bizottság felállítására vonatkozó indítvány megvitatására kiküldött bizottság elnöke:

Hollán Ernő altbgy"[37]

Az MTA 1882. október 30-i összes ülésén a különbizottság által a hadtudomány bizottság tárgyában küldött jelentést szó szerint felolvasták és tudománytörténeti jelentőségű döntést hoztak: „Az összes ülés a bizottság jelentése alapján a »Hadtudományi Bizottság« felállítását elhatározza és a III. osztályt nagygyűlési osztályértekezletén annak megalakítására felhívja."[38]

A Hadtudományi Bizottság tényleges megszervezésére a III., Matematikai és Természettudományok Osztálya kebelében csak két hónap múlva, az 1882. december 11-i osztályértekezleten került sor: az „összes ülésről átküldve felolvastatik a hadtudományi bizottság tárgyában kiküldött bizottság jelentése, amelyből kitűnik, hogy a III. osztály felhivatik annak megalakítására a nagygyűlési osztályértekezleten. Egyelőre tudomásul."[39] Az osztály ugyan tudomásul vette a megalakítással kapcsolatos tennivalóit, de csak Kápolnai Pauer István levelező tag javaslatára fogadta el, hogy jövő évi költségvetési tervezetében 1000 forintot állapítson meg a Hadtudományi Bizottság munkásságának megindítására.[40]

A III. osztály 1883. évi, hat tételből álló, 16 500 forintos költségvetési előirányzatát az Akadémia 1882. december 18-i összes ülése elé terjesztették. A megalakítandó Had-

[36] RAL III. oszt. jk. 1882. október 16. K 1543. 1. o.; RAL K 1462. 47. o.; Ak. Ért., 1882. 5. sz. 211. o.

[37] RAL 650/1882. A szöveg Kápolnai Pauer István kézírásával készült.

[38] RAL Öü. jk. 1882. október 30. K 1462. 47. o.; Ak. Ért. 1882. 5. sz. 211. o.

[39] RAL III. oszt. jk. 1882. december 11. K 1543. 1. o.

[40] Uo. 2. o.

Tekintetes Akadémia!

Az tekintetes Akadémia folyó évi május 22-iki összes ülése által a Kápolnai Bauer István leg. tag által hadtudományi bizottság felállítása tárgyában benyújtott indítvány megvitatására kiküldött bizottság a következőkben állapodott meg:

1-ször az indítvány célját helyesli és következő "leg. hadtudományi Bizottság" szervezését ajánlja.

2-szor. A „hadtudományi Bizottság" alkalmazását az ügyrend értelmében a III. osztály által véli teljesítendőnek, azon hozzáadással, hogy e bizottság tagjainál más osztályokba tartozó, de a hadtudományokkal kapcsolatban álló tudományszakokkal foglalkozó akadémiai tagok is választassanak meg.

Kelt Budapesten az Akademiai épületben
1882 october 28-án

Az hadtudományi bizottság felállítására vonatkozó indítvány megvitatására kiküldött bizottság elnöke:

Hallér István
tag

tudományi Bizottság munkálataira tervezett 1000 forintot az osztály a következőképpen indokolta: az „október 30-iki összes ülés a hadtudományi bizottság felállítását elhatározván, hogy a bizottság azonnal a jövő évben eszközlendő megalakítása után munkásságát megindíthassa, már most kér részére a bizottság 1000 forintnyi dotatiót."[41]

Öt hónap elteltével, a Magyar Tudományos Akadémia XLIII. Nagygyűlése első napján, 1883. május 11-én, Lónyay Menyhért ünnepélyes elnöki megnyitó beszédében kifejtette, hogy az elmúlt három esztendőben az Akadémia és a magyar tudomány minden irányban fejlődött. A „gyarapodás jele, hogy állandó bizottságaink, melyek tudományos munkásságunknak irányt adnak, mindinkább szaporodnak s az Akadémia saját körén kívül is gyámolítani képes a tudományos törekvéseket." „A III. osztályban a hadtudományi bizottság alakult meg, és remélhetjük, hogy ez eddig elhanyagolt tudományág is új életre zsendül."[42] A „Jelentés a M. T. Akadémia 1882–1883. évi munkálkodásáról" című beszámolót Fraknói Vilmos főtitkár terjesztette elő, s abban a Hadtudományi Bizottság megalapításának időszerű társadalmi és kulturális szükségességét indokolta. Elmondta, hogy az „Akadémia soha sem kereste munkásságának tudományos jellemét a közélettől való elzárkózásban. Sőt ellenkezőleg, alapítóinak legbensőbb óhajtása vala, hogy a nemzet életében időnként fölmerülő culturai szükségletek kielégítésében közreműködjék. Így, régi hagyományokat elevenített föl most is, mikor önálló Hadtudományi bizottság felállítását elhatározta, és ezt a jelen nagygyűlésen tényleg megalakította."

„Az Akadémia még a szervezkedés stadiumában volt – folytatódik a beszámoló –, mikor gr. Festetich László 1826-ban tízezer forintnyi alapítványt tett, oly czélból, hogy kamatait a mathematikai osztály egyik rendes tagja élvezze, „kinek – mint az alapító oklevélben olvassuk – tiszte legyen, a Társaság felügyelete alatt, az angol, franczia, német, muszka s más európai nemzeteknek a hadi tudományokról szóló érdekes munkáikat magyarra fordítani; a külföldieknek azon tárgyról szóló új találmányaikat megismertetni; és átalában a hadi tudományokat hazánkban magyar nyelven művelni. E tisztet több mint egy századnegyeden át Kiss Károly töltötte be, a ki egyebek közt az Akadémia megbízásából, Károly főherczeg nagy stratégiai munkáját is magyar nyelvre fordította [...]

A most létrejött Hadtudományi bizottság hatásköréhez tartozik: a hadtudomány fejlődését figyelemmel kísérni; a magyar hadtörténet eseményeit tanulmányozni és szakszerűen ismertetni, a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatokat gyűjteni és feldolgozni; végre a hadtudományi remekműveket magyar fordításban közrebocsátani."[43]

Az Akadémia osztályai 1883. május 16-án jelentették a nagygyűlésnek, hogy a 8 állandó bizottságot újraalakították, illetve megalakították és a tagokat megválasztották: „VII. A *hadtudományi bizottságba*: Fodor József [orvos, egyetemi tanár, rendes tag], Hollán Ernő [altábornagy, tiszteleti tag], Hunfalvy János [statisztikus, egyetemi tanár, rendes tag], Kápolnai Pauer István [alezredes, levelező tag], Keleti Károly [statisztikus, rendes tag], Konkoly Thege Miklós [csillagász, levelező tag], Pauler Gyula [történész, levéltáros, rendes tag], Salamon Ferencz [történész, egyetemi tanár, rendes tag], Schwarz Gyula [jogász, egyetemi tanár, levelező tag], Szilágyi Sándor [történész, rendes tag],

[41] RAL Öü. jk. 1882. december 18. K 1462. 56–57. o.; Ak. Ért. 1882. 6. sz. 228. o.

[42] A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei. XVII. k. (a továbbiakban – Évkönyv) Budapest, 1883. 4. o.

[43] Évkönyv XVII. k. Budapest, 1883. 13. o.

Thaly Kálmán [történész, rendes tag] és Ponori-Thewrewk Emil [klasszika-filológus, egyetemi tanár, levelező tag]." A nagygyűlés a választásokat helybenhagyta, és a bizottságokat, így az Akadémia történetében először a III. osztály kebelében létrehozott 12 tagú Hadtudományi Bizottságot is felhívta, hogy alakuljanak meg és a végrehajtott elnök- és előadó-választásokat jelentsék be az összes ülésnek[44]

A jegyzőkönyv tanúsága szerint a Hadtudományi Bizottság alakuló ülésére az MTA épületében 1883. június 18-án került sor, a 12 tagból jelen volt hat: Hollán Ernő tiszteleti tag, Hunfalvy János, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula rendes tag, Ponori-Thewrewk Emil és Kápolnai Pauer István levelező tag. Érdekes, hogy nem jelent meg az alakuló ülésen a Hadtudományi Bizottságba választott két III. osztálybeli rendes tag, Fodor József és Konkoly Thege Miklós, részt vett viszont a II. osztálybeli 2 rendes és 2 levelező tag. Hunfalvy felkérésére a választások alatt Hollán Ernő elnökölt és a tudománytörténeti jelentőségű ülés a következő négy ügyet tárgyalta: „1.) *Választások* (Ügyrend 42. §. b.). Elnökké egyhangúlag Hollán Ernő tiszteleti tag, Előadóvá 4 szavazattal 1 ellen, Kápolnai Pauer István levelező tag választatott meg. Az elnök nem szavazott. 2.) *Az előadó évi tiszteletdíja* 400 forintban állapíttatik meg. 3.) A bizottság *működési tervezetén,* mely a tekintetes Akadémia által már helyben hagyatott, mitsem változtatva, felkéri az elnököt, hogy annak szövegét az ügyrendbe való igtatás végett a tekintetes Akadémia elé terjeszsze. 4.) *Munkaterv az 1883. évre:* A bizottság egyhangúlag elhatározza, hogy: a.) az 1883-ik évre vonatkozó »Általános katonai Évkönyv« az előadó által akként szerkesztessék, hogy annak szövegét 1884. január hóban már sajtó alá lehessen adni; b.) a magyar hadtörténelmi füzetek sora a Kápolnai Pauer István levelező tag által írt »Az 1809-ik évi magyar nemesi felkelés története« című művel nyittassák meg, e műnek 8–10 nyom. íve, még ez évben kiadatva.

Egyéb tárgyalni való nem levén, elnök az ülést befejezettnek nyilvánítja és a jegyzőkönyv hitelesítésére Szilágyi Sándor és Hunfalvy János bizottsági tagokat, kéri fel."[45]

A jegyzőkönyvet és az Ügyrendbe kerülő bizottsági feladatkört Hollán Ernő altábornagy, tiszteleti tag helyett, aki a székesfehérvári (V.) honvédkerület parancsnokaként igen elfoglalt volt, a bizottsági előadó terjesztette elő az elnökségnek:

„Tekintetes Akadémia!

Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a hadtudományi bizottság folyó hó 18-án megalakult és elnökévé: Hollán Ernő tiszteleti tagot, előadójává: Kápolnai Pauer István levelező tagot választotta meg.

Az alakuló ülés jegyzőkönyvét, valamint a hadtudományi bizottságra vonatkozólag a tekintetes akadémia »Ügyrend«-jébe felveendő §. szövegét mellékelve beterjesztem.

Budapest 1883. június 24-én

A hadtudományi bizottság elnöke Budapesten nem levén, helyette:

a hadtudományi bizottság előadója:

Kápolnai Pauer István"[46]

---

[44] Ak. Ért. 1883. 5. sz. 98–99. o.

[45] RAL 349/1883.

Másnap, 1883. június 25-én lezajlott az Akadémia összes ülése, amelyen bemutatták a 8 állandó bizottság jelentését a megalakulásáról és a megválasztott tisztségviselőket: „g) A hadtudományi bizottságban elnökül Hollán Ernő t. t., előadóul Kápolnai Pauer István l. t. [...] Az összes ülés mindezen választásokat helybenhagyja."[47]

Az Akadémia elfogadta a bizottság működési körére ajánlott szöveget is, amely az MTA Ügyrendjébe 51. §-ként iktattatott be: „A Hadtudományi Bizottság feladata: a) a hadtudományok fejlődési folyamatának figyelemmel kísérése; b) a magyar hadtörténelmi események tanulmányozása és szakszerű ismertetése; c) a hadművészetnek a magyar nemzetnél való fejlődésére vonatkozó adatok gyűjtése, feldolgozása és kiadása; d) a hadtudományi remekművek magyarra fordíttatása és kiadása. A Hadtudományi Bizottság az a) alatt említett feladatának »Általános Katonai Évkönyv«, a b) és c) alatt említett feladatának pedig »Magyar Hadtörténelmi Füzetek« kiadása által felel meg, és amennyire a viszonyok engedik, a valójában örökbecsű hadtudományi remekműveket magyarra fordíttatja és kiadja."[48]

A Hadtudományi Bizottság első évi terve és tevékenységének nehézségei

A Hadtudományi Bizottság munkaprogramját tehát részletesen kidolgozták és a működése első, hároméves ciklusához szükséges anyagi fedezet is biztosított volt. Ezt bizonyítja a bizottság 1883. december 7-i ülésének ügyrendje, a hadtudományi bizottság 1884. évi munkatervezete és költségvetése. Igaz, az elnök szolgálati elfoglaltsága miatt távol maradt, de megjelent 5 tag (Keleti Károly, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Pauler Ede és Kápolnai Pauer István), és Keleti Károly rendes tagot kérték fel az elnöklésre.[49] Az ülés napirendjét a következőkben foglalhatjuk össze:

1.) Az előadó jelentette, hogy „Az 1809-i évi insurrectió története" című mű januárban nyomdába adható, a kiadandó „Általános Katonai Évkönyv" megírásához szükséges adatok összegyűltek, az anyag a következő év elején 3–4 hét alatt összeállítható és nyomdába adható.

2.) Az előadó bemutatta a Franklin Társulat ajánlatát a bizottság kiadványainak kinyomtatására. A bizottság utasította az előadót, hogy az Athenaeumot is kérje fel ajánlattételre.

3.) Az előadó bemutatta III. Napóleon császár „A tüzérség története" című művének Thaisz Gyula és Gebé János által készített fordítását. A bizottság, nem rendelkezvén a kiadáshoz elegendő pénzzel, a kézirat visszaadása mellett döntött

4.) E napirendi pontban a bizottság megállapította az 1884. évi költségvetést és számba vette az 1883. évi költségeket:

a) A bizottság elhatározta, hogy a tárgyévi csekély javadalmazást [1000 forint], kizárólag az 1883-ik évben felmerült hadtudományi mozzanatokat tárgyaló „Általános

[46] RAL 349/1883.

[47] RAL Öü. jk. 1883. június 25. K 1462. 99. fol; Ak. Ért. 1883. 6. sz. 115.o.

[48] A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja az 1884. évre, 101–102. o.

[49] RAL 638/1883. 1–4 folio. A M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága. Jegyzőkönyv felvétetett az 1883. évi deczember 7-ikén tartott ülésében.

Katonai Évkönyv" összeállítási költségeinek részben való fedezésére és az előadónak járó tiszteletdíj kifizetésére fordítja.

b) Az 1884. évre a bizottság összesen 3500 forintot kért, részletesen:
- a mintegy 36 nyomdai ívre terjedő hadtudományi kiadványokra (egy nyomdai ívet a mellékletekkel, rajzokkal stb. együtt átlag 69 forinttal számítva) 2484 forintot,
- az „Évkönyv"-re (mintegy 10 ív, 60 forintjával) 600 forintot,
- az előadó tiszteletdíjára 400 forintot,
- előre nem látható kis kiadásokra pedig 16 forintot.

5.) napirendként, a kiadványok kiadási módjával kapcsolatban, a bizottság elhatározta, hogy felszólítja a honvédelmi minisztert, a honvédséget, a cs. és kir. magyar csapatokat és a magyarországi olvasóközönséget „a hadtudományi bizottság kiadványaira való előfizetésre". A mintegy 36 ívnyi hadtudományi kiadványok előfizetési ára 4 forint, az „Évkönyv" előfizetési ára 1 forint. A katonák az 5 forintot negyedévi részletekben is kifizethetik. A bizottság megbízta az előadót, „hogy a kiadványoknak a honvédségben való terjesztése végett a honvédelmi minister Úr Ő nagyméltóságához folyamodjék."

Az ülés határozata alapján, Kápolnai Pauer István előadó még ugyanaznap elkészítette „A MTA hadtudományi bizottságának 1884-ik évi munkatervezete és költségvetése" című felterjesztést, amit Keleti Károly elnökhelyettes és ő írt alá.[50] A munkaterv és a költségvetés indoklása hűen tükrözi a hazai hadtudomány fejlettségét és irodalmának állapotát, ezért, mint kordokumentumot, érdemes közreadni:

„A hadtudományi bizottság 1884-ik évi munkálkodása főleg, ama pénzösszeg nagyságától függ, melyet a tekintetes Akadémia rendelkezésére bocsát, mert szellemi munkás van elég, csak alkalom nyíljék hadtudományi munkák kiadására.

Tudományos irodalmunk egyik ága sem tengődik oly felette mostoha viszonyok közt, mint a hadtudományi irodalom, amelyet csakis nagy anyagi áldozattal lehet majdan annyira felvirágoztatni, hogy hazánkban az idegen nyelvű hadirodalommal versenyezhessen.

Szép számmal vannak ugyan már magyar hadtudósok, de az irodalom terére nem léphetnek, mert csakis tan-könyveknek való szövegre találnak kiadót. Valóban tudományos művek magyar nyelven nem adatnak ki, mert, tekintettel a kis számú m. olvasóközönségre, ezek árát sokkal nagyobbra kellene szabni, mint a német vagy franczia művekét, melyeket húszszorta nagyobb olvasóközönség vásárol.

Számítva a tekintetes Akadémia eddig minden alkalommal tanúsított mély belátására a hadtudományi bizottság reményli, hogy az 1884-ik évben megkezdheti működését, azaz hadtudományi művek kiadását, amit ez évben a javadalmazás csekélysége miatt nem tehetett.

Hogy a magyarul írt hadtudományi műveknek minél tágasabb olvasóközönség nyeressék meg, a bizottság czélszerünek véli eleinte a fősúlyt hadtörténelmi művek kiadására fektetni, és csakis fokozatosan oly művek kiadására is áttérni, melyek szakszerűségüknél fogva csak katonákat érdekelnek.

Hogy a magyar katonák és a hadtudományok iránt érdeklődők a hadügyek és hadtudományok fejlődéséről évenként egyszer teljesen tájékoztassanak, a hadtudományi bizottság „Általános katonai Évkönyvet" ad ki, mely az európai seregek szervezésében,

[50] RAL 637/1883. 1–5 folio. A M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának 1884-ik évi munkatervezete és költségvetése.

felfegyverzésében sat.-ben a lefolyt év alatt történt változásokat, a hadművészet és a hadtudomány minden ágában való haladást röviden lehetőleg népszerűen előadja s a bel- valamint a külföldi hadirodalom legnevezetesebb műveit bírálva megismerteti.

Az 1884. évi kiadványok szöveg-mennyiségét a bizottság leginkább a magyar alantas tisztek pénzviszonyainak tekintetbevételével határozta meg akként, hogy minden magyar tiszt a kiadványokra előfizethessen. Ezt vagyontalan alantas tiszt is teheti, ha negyedévenként legfőlebb 1–1 ½ forintot kell fizetnie. Miután az akadémiai kiadványok – mellékletek nélkül – ívenként átlag 10 krajczárjával adatnak el, a bizottság ajánlja, hogy az 1884-ik évben 40–50 ny. ív adassék ki, és ugyan:

»Általános Katonai Évkönyv« mintegy 10 ív,

»Hadtudományi kiadványok« mintegy 10 ív.

E szerint a jövő (1884.) évi *munkálkodás tervezete* a következő:

Az 1883-ik évi, már összeállított »Általános Katonai Évkönyv« kiadása.

A bizottság megbízásából megírt »Az 1809. évi insurrectio« cz. mű kiadása.

Más hadtörténelmi és hadtudományi művek megíratása és kiadása; és végre

Az 1885. januáriusában kiadandó 1884-iki évkönyv szövegének előkészítése.

E működésre a bizottság következő *költségvetést* terjeszti elő:

[1.] Az »Általános Katonai Évkönyv« szerkesztése és kiadására szükséges ny. ívenként 60 forint; 10 ny. ívnyire tehát (300 példány)	600 frt.
[2.] Hadtudományi kiadványok költségére ívenként (rajzokkal sat.-vel) 60 forint, 36 ívre szükséges tehát (400 példány)	2484 frt.
3. Az előadó tiszteletdíja	400 frt.
4. Előre nem látható kis kiadásokra	16 frt.
Összesen	3500 frt.

A bizottság kéri a tekintetes Akadémiát, hogy ez egész összeget rendelkezésére bocsátani méltóztassék és tiszteletteljesen megjegyzi, hogy ez összeg egy része a kiadványokra való előfizetések és a kiadványok elárusítása által meg lesz téritve, más része pedig a kizárólag csakis hadtudományos czélokra fordítható Fesztetits László gróf-féle alapítványnak sok éven át ki nem adott kamatai – évenként 630 forint – által fedeztetik."

A tudománytörténeti jelentőségű okmányt három nap múlva az illetékes osztály is megvitatta. Itt kell megemlíteni, hogy Hollán Ernő az év folyamán megtartott 9 osztályülés és értekezlet egyikén sem vett részt, Kápolnai Pauer István pedig csak a november 12-i 8., és a december 10-i 9. osztályülésen és értekezleten volt jelen.[51]

Az MTA III. osztálya 1883. december 10-i ülésén tárgyalta meg és fogadta el 1884. évi költségvetésének előterjesztését, melynek III. tételeként szerepelt a Hadtudományi Bizottság fentebb már idézett jelentése, munkaterve és költségvetése.[52] Az MTA 1883. december 17-i összes ülése elfogadta az osztályok 1884. évi költségvetését, és a III. osztály 18 700 forintos költségvetésén belül a Hadtudományi Bizottság számára hadtudo-

[51] RAL A III. (Math. és természettudományi) osztály jegyzőkönyvei 1881-1883. (a továbbiakban – oszt. jk.) K 1543.

[52] RAL III. oszt. jk. 1883. december 10. K 1543. 2. o.

mányi munkák kiadására 2500 forint, a Katonai Évkönyv kiadására 600 forint, az előadó tiszteletdíjára 400 forint, összesen 3500 forint megítélését javasolta.[53]

Végül az Akadémia és osztályai 1884. évi kiadásai tekintetében az MTA Igazgató Tanácsának 1884. január 4-i ülése döntött, ám „... A III. osztály részére:...c) A hadtudományi bizottság munkálataira" csupán 2500 forintot határozott meg.[54]

1884 elején tehát, szűkösen bár, de adottak voltak a feltételek a bizottság éves munkatervének reális végrehajtásához, különböző, mostoha körülmények összejátszása eredményeként mégis megtört a fejlődés lendülete. Egy korabeli, Kápolnai Pauer István szerepét kisebbítő, és több vonatkozásban vitatható értékelés szerint: „A hadtudományi bizottság [...] megalakult ugyan, de tevékenységét hosszú időn át nem kezdhette meg. Ugyanis előadója részint betegség, részint más okok miatt a működésében gátolva levén, nemcsak hogy maga munkálkodást ki nem fejthetett, de a bizottságot sem támogathatta ama mozgalom megindításában, melyet az a magyar katonai irodalom felvirágoztatására szükségesnek vélt. – Munkálataiban annál fogva hátra maradt".[55] Egy későbbi vélemény szerint, noha részletesen kidolgozott munkaprogramjának végrehajtásához és működéséhez megvolt a szükséges anyagi fedezet, „... a bizottság éveken át nem fejtett ki semmiféle tevékenységet."[56]

Tény, hogy 1883 és 1886 között a katonai minősítései szerint kiváló képességű Kápolnai Pauer István alezredes előadóként nem tudott kellő időt és szellemi energiát fordítani a bizottság működtetésére,[57] ám a Hadtudományi Bizottság tekintélyes elnökét és tagjait is felelősség terheli azért, hogy a meglévő éves tervek dacára, egyetlen bizottsági ülést sem tartottak és tudományos céljaik megvalósítása érdekében lényegében semmit sem tettek sem 1884-ben, sem 1885-ben.

A Hadtudományi Bizottság működési zavaraira, sajnos, az MTA és a III. osztály vezetése sem figyelt fel, bár annak jelei valószínűleg szóba kerülhettek az osztályüléseken és értekezleteken. Az 1884-ben megtartott kilenc (január 21., február 18., március 17., április 21., május 19., június 23., október 20., november 17., december 15.) osztályülés és értekezlet egyikén sem jelent meg a Hadtudományi Bizottság elnöke és előadója. A hadtudománnyal csupán a február 18-i értekezleten foglalkoztak, amennyiben megállapították, hogy az osztály számára jóváhagyott 16 834 forintos össz-költségvetéséből a „A hadtudományi bizottságra 2500" forint esik. A Hadtudományi Bizottság munkálkodásának problémáit jelzi, hogy Fraknói Vilmos főtitkárnak az MTA 1884. június 8-i, XLIV. Közgyűlésén elhangzott, az Akadémia 1883–84 évi tevékenységéről szóló jelentése em-

---

[53] RAL Öü. jk. 1883. december 17. K 1462. 118. folio.; Ak. Ért. 1883. 7. sz. 160–161. o.

[54] Ak. Ért. 1884. 1. sz. 18. o.

[55] *Rónai Horváth Jenő:* i. m. 4. o.

[56] *Fráter Jánosné:* Hadtörténeti Bizottság (1883–1898 között Hadtudományi Bizottság). A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. A MTA Könyvtárának Kiadványai 70. Budapest, 1974. 241. o.

[57] Minősitvényi táblázat Pauer István tettleges állományú ezredes, és a m. k. 82-ik honvéd-gyalog-dandár ideglenes parancsnokáról. 1870–1889. Hadtörténelmi Levéltár. Tiszti anyakönyvi lapok 32118. .sz. – Nyomasztó magánviszonyai (hosszan tartó betegsége, tetemes adósságának törlesztése) mellett a borsodi 48. honvédzászlóalj parancsnokaként szolgált Miskolcon, egyidejűleg a törzstiszti tanfolyam tanári és helyettes parancsnoki beosztását is ellátta Budapesten. Kiemelkedő szolgálatellátása elismeréseként 1886. május 12-én ezredessé lépett elő, szeptemberben pedig már a nagyszebeni 23. honvéd gyalog féldandár parancsnoka volt.

lítést sem tesz a bizottság működéséről.[58] Némi aktivitására eddig egyetlen utalást sikerült feltárni, mégpedig a bizottság éves tervében szereplő egyik kiadvánnyal kapcsolatban, melynek szerzője, Kápolnai Pauer István, 1884. december 11-én levélben kérte az Akadémia főtitkárától „Az 1809-ik nemesi felkelés" című munkájáért járó tiszteletdíjat és a kiadás költségeit.[59]

A III. osztály 1884. december 15-i értekezlete Szabó József osztálytitkár jelentése alapján vitatta meg az osztály 1884. évben végzett működését, és az 1885. évi költségvetés tervezetét, ám a Hadtudományi Bizottság szóba sem került.[60] Ennek egyik fő oka az volt, hogy Kápolnai Pauer István nem készítette el határidőre a bizottsági előterjesztést a III. osztály számára, és jelentését is csak napokkal később küldte meg, egyenesen az Akadémia elnökségének.

A bizottság 1884. december 21-i évi munkajelentéséből, valamint 1885. évi tervéből és költségvetéséből – melyet a „hadtudományi bizottság elnöke távollétében az előadó Kápolnai Pauer István l. tag" írt alá – kiderülnek a bajok.[61] Az éves beszámoló szerint „a hadtudományi bizottság megíratta és kinyomatja az 1809. évi magyar felkelő seregnek történetét, – összeállíttatta az 1884-ik évre vonatkozó »Katonai Évkönyvet«, – megindított[a] egy »Hadtudományi magyarázó szótár« szerkesztését és elrendelte Clausewitznek »A háborúról« irt remekművének magyarra fordítását...," ám az eddigi kutatások nem tárták fel, hogy mikor döntött erről a bizottság és kiket kért fel a munkák elvégzésére.

A Hadtudományi Bizottság a kezdeti működése során jelentkezett zavarok ellenére lefektette a modern hadtörténelem művelésének alapjait,[62] 1886. április 3-i ülésén pedig újból megállapította „jövőben kifejtendő tevékenységének" céljait és terveit:[63]

„A Hadtudományi Bizottság minden évben egy *Katonai Évkönyvet* kíván kiadni, amely a hadtudományoknak az elmult esztendei fejlődéséről, az egyetemes hadügy, de különösen a magyar hadügy területén bekövetkezett mozgásokról és változásokról áttekinthető képet és bő tájékoztatást nyújt a »magyar ajkú tisztikarnak,« de »a nagyközönségnek is.«" Az első kiadvány az 1887 tavaszán megjelentett, nagy sikerű „Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra" volt.[64]

A téli időszak bekövetkeztével nyilvános hadtudományi felolvasásokat javasoltak, hogy felébresszék a nagyközönség érdeklődését a hadtudományok iránt. A témák választását a hadtudományok olyan ágaiból tervezték, amelyek közérdeklődésre tarthattak számot, vagy amelyek megismerését szélesebb körben is kívánatosnak ítélték.

Továbbra is hangsúlyosan szerepelt a tervekben kisebb hadtörténelmi értekezések kiadása, illetve az egyetemes, de különösen a magyar hadművészet fejlődésével, valamint

---

[58] Évkönyv, 1884. 7–16. o.

[59] RAL Főtitkári iktatókönyv 1884. K 1797. 960. sz.

[60] RAL III. oszt. jk. 1884.; február 18-i és december 15-i értekezlet. K 1544.

[61] RAL 994/1884. A Hadtudományi Bizottság jövő évi költségvetését küldi.

[62] Tevékenységének első időszakát (1886–1899) remélhetőleg következő dolgozatunkban mutathatjuk be.

[63] RAL 866/1886.; *Rónai Horváth Jenő:* i. m. 5–7. o

[64] Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra. Első évfolyam. Az MTA Hadtudományi Bizottság megbízásából szerk. *Rónai Horváth Jenő.* MTA, Budapest, 1887. 281 o.

a hadtudományok egyéb ágaival foglalkozó jelesebb dolgozatok hadtudományi füzetekben való rendszeres közzététele. Az idegen katonai remekírók műveinek magyar nyelvre való átültetését is elő kívánták segíteni, és ígéretet tettek, hogy a fordíttatás és kiadás a lehető leghamarabb megkezdődik.

A bizottság vállalta, hogy nagyobb művek megjelentetését is elősegíti. Ennek szellemében, az 1887. december 3-i ülés határozata alapján, 1888 márciusában megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* első száma. Az MTA Hadtudományi Bizottsága folyóiratának 1888 és 1897 közötti 10 kötete 48 füzetben, 432 ív terjedelemben látott napvilágot, és értékeit mind a hazai, mind a külföldi katonai és tudományos körök elismeréssel fogadták.[65]

Lépéseket kívántak tenni, hogy az MTA a különböző tudományszakok fejlődését segítő jutalomtételek odaítélésénél a jövőben a hadtudományokat is vegye figyelembe. Gondoskodni kívántak arról is, hogy a meglévő, vagy a jövőben keletkező hadtudományi célú alapítványok felhasználásával, esetleg a bizottság saját költségvetése terhére, pályadíjakat hirdessenek meg; 1888. november 20-án a hadtörténeti pályázatok rendszeres kiírását határozták el.

A szakírói munkásság fellendítésére felszólították a kutatókat a bizottság munkálataiban való részvételre, forrástanulmányok és más munkák készítéséhez és kiadásához ajánlottak támogatást. A bizottság már 1888-tól szorgalmazta a bécsi hadilevéltár magyar hadtörténeti anyagának kiaknázását és egy honvédtiszt kutató odavezénylését. 1890-ben meghirdette a Magyar Hadtörténelmi Könyvtár beindítását azzal a céllal, hogy „a legújabb kor hadjáratait magyar írók által, magyar nyelven leíratván, a magyar tisztikarnak s a magyar közönségnek e hadjáratok megismerhetését és tanulmányozását megkönnyítse." 1891-ben Rónai Horváth Jenő szerkesztésében kiadta Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit és megindította a Magyar Hadtörténelmi Könyvtár sorozatot.[66]

A bizottság egy hadtudományi magyarázó szótár kidolgozása érdekében is tett lépéseket, és mivel a honvédelmi minisztériumban már folytak egy ilyen jellegű szótár előmunkálatai, az ügy érdemi elintézésére felterjesztést tervezett a honvédelmi miniszterhez.

Abból a tapasztalatból kiindulva, hogy az egyes tudományágak iránti érdeklődést a gyűjtemények és múzeumok keltik fel igazán, a bizottság magyar hadi múzeum létesítését is szorgalmazta: 1888. november 20-án született az elhatározás, hogy kezdeményező lépéseket tesznek „az ország fővárosában a Magyar Nemzeti Múzeum új osztályaként, egy Magyar Hadtörténeti Múzeum létesítésére." A Hadtudományi Bizottság 1893-ban az Ezredéves kiállítás előkészítő munkálataiba is bekapcsolódott. Sikeresen vett részt a kiállítás szerves részét képező hadtörténelmi kiállítás tervezésében és megrendezésében.

Hosszan lehetne még sorolni a bizottság a kisebb-nagyobb tetteit, melyeket a hazai hadtudomány és hadtörténelem fejlődése érdekében cselekedett. Mindez azonban, a források feltárása alapján, egy következő tanulmány tárgya lehet.

---

[65] L. részletesen *Ács Tibor:* A Hadtörténelmi Közlemények első száz évéről. A kezdetektől 1898-ig. *HK* 1990. 1. sz. 168–178. o.

[66] Első kötetei: *Szécsi Mór:* Az osztrák–olasz háború 1866-ban. Budapest, 1893.; *Balás György:* Az osztrák–porosz háború 1866-ban. Budapest, 1894.; *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. I. rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig. Budapest, 1895.; II. rész. A mohácsi vésztől a legújabb korig. Budapest, 1897.

MISKOLCZY AMBRUS

PHILIPP GASSERT – DANIEL S. MATTERN: THE HITLER LIBRARY A BIBLIOGRAPHY

Bibliographies and Indexes in World History, Number 52.

(Greenwood Press, Westport, Connenctitut – London, 2001. 567 o.)

Különös játéka a Hitler-kutatásnak, hogy a Führer könyvtáráról csak 2001 végén jelent meg az a bibliográfia, amelynek alapján megmondható, hogy mi maradt meg ebből a legendás könyvanyagból. Legendás, mert a Hitler-mítosz része a sokat olvasó Führer képe, amelyet még a Mein Kamf igyekezett megalapozni. Sajnos a Führer könyveiről nem hagyott ránk olyan kimerítő és részletes jegyzéket, mint lemezeiről. Ami megmaradt Hitler könyvtárából, azt a washingtoni Kongresszusi Könyvtár őrzi, mint a Harmadik Birodalmi Gyűjtemény részét. Bibliográfiája pedig évek hosszú munkája után végre áttekintést ad erről az anyagról, és jól kiegészíti a könyvtári katalógust, amely sajnos nem mindenben felel meg az igényeknek, bár a könyvtár, illetve a Kongresszusi Könyvtár „Ritka Könyv és Különleges Gyűjteményeinek Osztálya" munkatársainak szolgálatkészsége pótolja a hiányosságokat, nem is beszélve arról, hogy külön engedéllyel be lehet jutni a raktárba is, ami nálunk is követendő példa lehetne...

A washingtoni Hitler Könyvtár töredékének tudománytörténeti jelentősége abban rejlik, hogy „lebilincselő bepillantást kínál a Harmadik Birodalom társadalom- és politikatörténetébe" – hangsúlyozzák a kötet szerzői, Philipp Gassert heidelbergi egyetemi tanár és Daniel S. Mattern a washingtoni Német Történeti Intézet főmunkatársa. Ezt jómagam is tapasztaltam, és némileg rejtély is számomra, hogy csupán két hosszabb szaktanulmány készült erről a könyvtárról,[1] és egy kisebb könyv,[2] amely igyekszik egy kicsit „kipárnázni" azt a szellemi sivatagi utazást, amelyet a Führer könyveinek forgatása jelent. Mélyen igaza van a Hitler Könyvtár-bibliográfia szerzőinek: „A Hitler Könyvtár nem tartogat nagy meglepetéseket Hitler világszemléletét illetően, mint egyesek állították. A könyvtár elemzése inkább a nemzeti szocializmus és a Harmadik Birodalom más vonatkozásaira vet fényt." A hivatkozott szerző, aki meglepetésekről írt volna a jegyzetben idézett J. L. Wallach, aki viszont a hivatkozott oldalon csak azon meglepetéséről értekezett, hogy miért nem kutatták a Hitler-kutatók a Hitler Könyvtárat. Egyébként azt vizsgálta, hogy miképpen befolyásolták Hitlert olvasmányai, mely könyvében mit húzott alá, és ugyancsak Wallach hangsúlyozza, hogy csak feltételezésekbe bocsátkozhat, hiszen az aláhúzott részeket gondosan össze kellene hasonlítani Hitler megnyilatkozásaival. Csakhogy ennek – tegyük hozzá – nincsenek meg a feltételei, hiszen még a Mein Kampf kritikai kiadása is várat magára, bár „a nagy" műről már készült egy kitűnő monográfia. A meglepetéseket – azt hiszem – egy-egy új szempontot felvető monográfia jelenti, amelyek kiemelkednek a hitlerológia szürkeségéből. Ilyen például H. Strohm elemzése a

[1] *Reginald H. Phelps:* Die Hitler-Bibliothek. *Deutsche Rundschau,* 1954 szept. 923–931. o.; *Jehuda L. Wallach:* Adolf Hitlers Privatbibliothek. *Zeitgeschichte*, 1992. 1/2. sz. 29–50. o.

[2] *Miskolczy Ambrus:* „A Führer olvas". Tallózás Hitler könyvtárában. Budapest, 2000. Ezt a munkát háromhónapos Fulbright ösztöndíjam közepe felé kezdtem készíteni, miután elhatároztam, hogy munkatervemtől kissé eltérek.

gnózis és a nemzeti szocializmus összefüggéseiről,[3] C. C. Mann munkája Hitler kényszerképzetes hadviseléséről önmaga, a zsidók és a világ ellen,[4] illetve L. Birken műve a felvilágosodás egyes elemeinek a nácizmusban fellelhető elemeiről.[5] Nagy meglepetés volt, amikor megtudtuk, hogy Hitler és Wittgenstein nemcsak ismerték egymást, de a Führer nem is feledkezett meg egykori iskolatársáról, nyilvános beszédben is utalt a filozófusra, aki már Sztálinnak kémkedett.[6] Vagy gondoljunk a Magyarországról elkerült – nyilván elüldözött – Rosenbaum több mint egyszerűen szellemes kritikájára a Hitler-megjelenítésekről és magyarázatokról.[7] Nem véletlen, hogy John Lukacs könyvei oly nagy sikert arattak nálunk. Még sorolhatnánk, ha követni tudnánk az évről évre gyarapodó irodalmat.

A Hitler Könyvtár bibliográfiájának szerzői szerint a könyvek elsősorban a korabeli német Hitler-imádatot tükrözik. Így jobban megérthető Hitler politikai és társadalmi szerepe, valamint a németek és Hitler cinkossága. A könyvtár szépen dokumentálja Hitler és Wagner leszármazottainak kapcsolatát. (Igaz ezt nem is titkolták, Winifred Wagner, a bayreuthi ház asszonya a 60-as években nevetve mesélte el a tv-ben, hogy számukra, magánbeszélgetésben a szó: USA nem jelentett mást, mint Unser seliger Adolf. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a Wagner családban akadt harcos antifasiszta leszármazott is.)

A Hitler Könyvtár jelentős része az obersalzbergi Berghofból származik, ugyanakkor a berlini Birodalmi Kancelláriából is kerültek ide könyvek, valamint a Pártirodából (Parteikanzlei) – a könyvekben található pecsétek alapján. Hitler könyveit előszeretettel hordták el az emlékgyűjtők. Így jutott a Brown Egyetem könyvtárába a birodalmi kancellária romjai közül néhány könyv, amelyeket bibliográfiánk szintén bemutat. De még Szovjetunióban is lehetnek Hitler könyvei közül. A Kongresszusi Könyvtár dokumentumai szerint a Hitler Könyvtár könyveit egy berchtesgadeni sóbányában találták, onnan Münchenbe szállították, majd Washingtonba. Az amerikai hatóságok ugyanis módszeresen gyűjtötték a náci irodalmat. A bibliográfia két szerzője gondosan elmondja a Hitler Könyvtár útját. De úgy tűnik, a források elég hozzávetőleges képet adnak, miközben valamiféle keleti rendetlenség is jellemezte az egész tranzakciót. Münchenben egy amerikai hivatalnok 3000 kötetre becsülte azt a könyvanyagot, amely Hitler könyveit is tartalmazta. Ezt az anyagot átválogatták, azon köteteket, amelyekről úgy vélték, hogy nem a Führer könyvtárából valók, félre tették, és nyilván akadtak önkéntes válogatók is, mert az állományt megdézsmálták és a fele sem maradt meg a Berghofba mentett könyvegyüttesnek. (A Reichskanzleiból egy amerikai katona vitte el a Führernek írt szerelmes leveleket.[8])

Pontos adatunk nincs arra, hogy hány könyve lehetett a Führernek. A bibliográfia szerzői sem próbálják megbecsülni, talán reménytelen vállalkozás is lenne. De üssük föl

---

[3] *Harald Strohm:* Die Gnosis und der Nationalsozialismus. Frankfurt am Main, 1997. 275. o.

[4] *Cuthbert Carson Mann:* Hitler's Three Struggles. Chicago. 1995.; Ism. *Miskolczy Ambrus:* „Hitler három harca". *Holmi*, 1998. 4.sz. 599–602. o.

[5] *Lawrence Birken:* Hitler as Philosophe. Westport – London, 1995.; Ism. *Miskolczy Ambrus:* Hitlerről másként. *Rubicon*, 1999. 1–2. sz. 62–63. o.

[6] *Kimberley Cornish:* The Jew of Linz. Wittgenstein, Hitler and their Secret Battle for the Mind. London, 1998.

[7] *Ron Rosenbaum:* Explaining Hitler. The Search for the Origins of his Evil. London, 1998.

[8] *Helmut Ulshöfer:* Liebesbriefe an Adolf Hitler – Briefe in den Tod. Frankfurt a. Main, 1994.

a „Hitler Könyvtár" egyik albumát! A Hitler-Jugend vezetője, Baldur von Schirach így kelt vezére védelmére „a magánkedvteléseiről elterjedt pletykák és hazugságok" ellenében: „Nagy örömet jelent számára könyvtára, amely mintegy 6000 kötetből áll, amelyeket nemcsak átlapozott, hanem el is olvasott. E könyvtár legnagyobb része építészeti és történeti művekből áll."[9] Sokra nem megyünk ezzel a becsléssel, azért mégis eligazít, mert ha az ifjúsági vezér igazodott a korabeli közvélemény várakozásaihoz, akkor 6000 könyv már méltó egy kezdő Führerhez, ennek a tízszerese pedig már a megváltást véghez vivő vezért illette – volna. A jelen bibliográfia szerzői a müncheni állami fölevéltárban megtalálták azokat a terveket, amelyeknek alapján a 61 000 kötet tárolására alkalmas raktárat építettek volna a Berghofhoz.

A bibliográfia szerzői a korabeli fotók alapján jelzik, hogy a Führer milyen könyveket tett ki a „kirakatba", mármint az üveges szekrényekbe, hadd lássák, mi mindene van neki, mert azzal csak messzemenően egyetérthetünk a bevezetővel, hogy a könyv státusszimbólum volt számára. Ugyanakkor ez a jellemzés is árnyalható. Mert másként nézett ki a Birodalmi Kancellária és másként a Berghof. A munkahelyen mintegy ezer könyve lehetett. Nem hivalkodott velük.

De lépjünk csak be a monstrum-épületbe, és induljunk el dolgozószobája felé, méghozzá egyik magyar csodálójával, aki mint valami beavatási szertartás állomását, úgy írja le az oda vezető utat, miközben inkább csak egy visszataszító, hatalomittas újgazdag nagyzási hóbortjának lehetünk tanúi:

„Az épület szívét a Führernek kertre néző hatalmas dolgozó szobája alkotja. A főbejárattól számítva több mint háromszáz métert kell a látogatónak megtenni a mozaiktól, márványtól csillogó termeken keresztül, míg a német nép vezérének színe elé kerülhet. Az új kancellári palota szépsége és ünnepiessége a Führer dolgozószobájában éri el a csúcspontját. Aki a palota külső, dísznélküli homlokzatát látja, el sem tudja képzelni, hogy milyen férfias pompát árasztanak a belső termek. Itt nyilatkozik meg legtökéletesebben Hitler Adolf művészi ízlése, gazdag képzelete és az a ritka érzéke, amely összhangba tudja hozni a régi gobelinek és festmények szépségét a mai német esztétikai ízlést dicsérő alkotásokkal. Ha a termek belső építészeti kiképzését, a bútorokat, a bronz- és üvegkristály lámpákat nézzük, fel fog tűnni az arányosságra való törekvés és annak a művészi esetlegességnek, vagy egyéni szeszélyből föllazított vonalritmusnak kerülése, amely például a barokk, de különösen a rokokó belső építészetét annyi kedves bájjal ruházta fel. Itt a vonalak simán, szinte mértani pontossággal, a fegyelmezett rend érzetét keltve futnak. Hogy ennek ellenére nem válnak fárasztóvá és sablonossá, hanem új és új élményeket biztosítanak, azt a különböző anyagok szépsége teszi lehetővé. Németország márvány- és kőbányáinak legszebb erezetű és színű lapjai borítják a falakat, a padlózatot és csillogásuk vetekedik a meleg tónusú üveg és arany mozaikok tüzével. A bútorok fája, a berakások artisztikus ornamentikája, a huzatok előkelő mintázata és színeik pasztell tónusa éppen úgy az összhatás szépségét fokozzák, mint a falfestmények, gobelinek, képek, szobrok és a nemes vonalú vázák. Esti megvilágításban a tiszteletet parancsoló termek sora különösen megkapó látványt nyújt. Speer mesterien tudta kihasználni a rejtett fények hatását a csillárok, kandeláberek és falikarok pompázó fényerejével.

[9] Hitler wie ihn keiner kennt. 100 Bild-Dokumente aus dem Leben des Führers. Szerk. *Heinrich Hoffmann.* Előszó *Baldur von Schirach.* Berlin, é. n. XIV. o.

Mindez a nemes szépség a Führer kazettás mennyezetű, fényesre csiszolt, barnásvörös márványborítású dolgozószobájában éri el teljességét. A terem már méreteivel is lenyűgöző: 15 méter széles, 27 méter hosszú és 10 méter magas. Az ajtók fölött aranyozott pajzsok és a birodalom felségjelvénye, a horogkeresztet tartó sas díszelegnek. Hermann Kaspar professzor tervezte a hatalmas íróasztal antik motívumú intarziáit. Rajta néhány könyv, írófelszerelés, telefon és egy vázában virág van elhelyezve.

Kíváncsian nézegettem a Führer íróasztalát, ahonnan a birodalmat irányítja és országok, világrészek szédítő távlatában határozza el cselekedeteit. Különösen arra voltam kíváncsi, hogy milyen könyveket olvashat az íróasztalánál? Nem tagadom, a könyvek csalódást okoztak, mint ahogy mindazokban csalódást keltettek volna, akik romantikusan képzelik el a népek vezéreinek életét. Azok a könyvek, amelyek ottlétemkor a Führer íróasztalán pihentek, törvények, szabályok és különböző organizációknak felépítését tartalmazták. Bizonyos sajnálatot éreztem és még inkább érthetővé vált előttem, hogy miért keresi fel a Führer olyan gyakran a műtermeket és mélyed bele a szépség forrásába: a művészetbe.

Az íróasztal mögött, a fal mellett, régi órát tartó komód, fölötte egy barokk-korbeli gobelin töri meg a márványfal ragyogását. Szemben az íróasztallal, a terem másik végén, nyitott kandalló fölött Bismarck kancellár képe látható, míg a kandalló körül, a kerek, alacsony asztal mellett kék- és sárgahuzatú karszékek és ülőbútorok állnak. Ide szokta leültetni a Führer látogatóit és itt zajlanak le azok a nagyjelentőségű politikai megbeszélések, amelyek népek millióinak sorsát döntik el.

A hatalmas ablakok előtt, márványasztalon, üveg alatt régi óra, két karoslámpa és virág van elhelyezve. A szoba berendezését a Führer kedvenc régi képei, hatalmas földgömb, lámpák, az egész termet beborító szőnyeg, valamint a földre helyezett nagy színes virágtartó vázákban tündöklő virágok teszik megkapó szépségűvé. A dolgozószoba éppen úgy visszatükröztetője Hitler Adolf egyéniségének, mint ahogy a pápai lakosztályok, vagy Napóleon termei is a nagy uralkodók egyéniségét árasztják. Ezek a termek a művészet nyelvén értők számára sokkal őszintébben és igazabban tárják fel az építtetők jellemvonásait, mint a portrék, vagy fényképek."[10]

Úgy tűnik, Hitler éreztetni akarta, hogy a munkahelyen nincs ideje könyveket olvasni, az olvasás helye a Berghof. Az üvegezett könyvszekrények polcairól a Brockhaus ma is megtalálható Washingtonban, a Meyers Lexikon elveszett. Viszont azon könyveket, amelyek közül jó néhányat ma mi is forgathatunk, eltette a vizsgáló szemek elől.

A Hitler Könyvtár bibliográfiája 1162 könyvet ír le, amelyek a Kongresszusi Könyvtárban találhatók. Ezek Hitler könyvei voltak. A Brown Egyetem könyvtárából 81 Hitlerhez tartozó könyvről kapunk leírást. Emellett a Kongresszusi Könyvtár Harmadik Birodalom Gyűjteményének 309 könyvét írják le, amelyek különböző ismert és ismeretlen náci vezetők tulajdonát képezték. Így például Hans Frank, Goebbels, Hess, Rosenberg, Göring mintegy 10-10 könyve, továbbá Göringné 64 könyve. Ismeretlen eredetű 114. Kötetünk végül közli a Hoover Intézetben található jegyzéket a Birodalmi Kancellária könyveiről. A kötet címe tehát némileg megtévesztő, mert összesen 1669 könyvről ad leírást, a Harmadik Birodalom Gyűjtemény egészének könyveiről és nemcsak a Hitleréiről.

[10] *Balás-Piry László:* Hitler művészei. Budapest, 1942. 63. o.

A Hitler Könyvtár bibliográfiájának bevezetője kiemelten foglalkozik Hitlernek a könyvekhez való viszonyáról. A két szerző nem ad hitelt Werner Maser azon állításának, mely szerint a Führer még a háború alatt is sokat olvasott volna, olyannyira, hogy orvosa szerint még megfáradtan is át tudta magát rágni egy nap alatt egy egész vaskos könyvön. Úgy vélik, hogy a gyermekkori barát, August Kubizek is „talán egy kis túlzással" emlékezett: „Adolfot nem tudom könyvek nélkül elképzelni". Hosszan idéznek tőle, hogy menynyire szerette a könyveket, mert „könyvek voltak a mindene". Imádta a nagy könyvtárakat. Mint a bibliográfia szerzői hangsúlyozzák, Hitler az embereket is könyveik után ítélte meg.

Érdekes, hogy a két szerző többet idéz Kubizektől, mint magától Hitlertől, akinek „jellegzetes eklektikus" olvasási stílusáról írnak. A Mein Kamfból csak azt a részt idézik, amelyben az „emlékező" Führer beszámol arról, miként tanulmányozta apja háborús könyveit; utalnak arra, hogy nem lehet pontosan tudni, mi mindent olvasott Bécsben, bár az a megállapítása, hogy sokat tanult, „többé-kevésbé pontos;" majd idézik a következőket: „Állandóan és alaposan olvastam. Munka utáni szabad időmet egészében tanulmányaimnak szenteltem. Néhány év alatt megteremtettem tudásom alapjait, amelyekből ma is élek." A bibliográfia szerzői számára a kritikus kérdés nem az, hogy elolvasta-e az *Isteni Színjáték*ot, a *Faust*ot vagy a *Tell Vilmos*t. „Az az érdekes, hogy Hitler, ez a fanatikus autodidakta miként olvasott". Ennek jellemzésére Kubizeket idézik, aki szerint barátját nem lehetett félbeszakítani, ha olvasott, olyannyira „halálosan komoly ügy" volt számára az olvasás, hogy aztán hosszadalmasan beszámoljon olvasmányáról, nem is figyelve arra, hogy figyelnek rá vagy sem. Viszont az is érdekes, hogy a bibliográfia szerzői miért nem idéznek erre a Mein Kamf idevágó részeit, mert talán ezek azon ritka önvallomásokhoz tartoznak, amelyek őszinték:

„Természetesen mást értek »olvasás« alatt, mint a mi ún. »intelligenciánk« nagy átlaga. Ismerek embereket, akik végtelenül sokat »olvasnak«, könyvről könyvre és betűről betűre haladnak, és mégsem tudnám őket »olvasott«-nak minősíteni. Persze »tudásuk« óriási, csakhogy agyuk nem képes ezt a felvett anyagot feldolgozni és rendszerezni. Hiányzik belőlük a művészet, hogy a könyvben elkülönítsék az értékest az értéktelentől, azt, amit mindig fejben kell tartani és amit, ha lehet, egyáltalán nem is kell látni, mindenesetre nem cipelni céltalan ballasztként. Az olvasás sem öncél, hanem célnak alárendelt eszköz. Elsősorban abban kell segítenie, hogy kiteljen az a keret, amelyet kinekkinek a tehetsége és képessége nyújt, azon belül eszközt és építőanyagot jelent, amelyre az egyes embernek élethivatásához szüksége van, függetlenül attól, hogy egyszerű kenyérkeresetről, vagy pedig magasabb rendeltetésről van szó; másodsorban pedig általános világképet kell közvetítenie. Mindkét esetben azonban arra van szükség, hogy annak a tartalmát, amit valamikor olvastunk, ne a könyv felépítésének megfelelően adjuk tovább, vagy abban a sorrendben, ahogy emlékezetünk felidézi a könyveket, hanem úgy kell beilleszteni, mint egy mozaikkockát az általános világkép neki kijáró helyére, és éppen így segít, hogy ez a kép az olvasó fejében kialakuljon. Egyébként a betanult anyagból zavaros összevisszaság keletkezik, amely egyrészt értéktelen, másrészt a boldogtalan olvasót beképzeltté teszi. Végül egész komolyan »művelt«-nek hiszi magát, azt hiszi, ért valamit az életből, és vannak ismeretei, miközben e »műveltségének« gyarapodása valójában egyre inkább elidegeníti a világtól, mígnem szanatóriumba kerül, vagy politikus lesz egy »parlamentben«."[11]

[11] *Adolf Hitler:* Mein Kampf. München, 1941. 36–37. o.

Hitler, mint ez a megnyilatkozása is jelzi, az értelmiségieket megvetette, de megvetése mögött könnyű fölfedezni az önértékelés zavarát s a kényszeres versengést. És olvasási szokásaiban átvett néhány értelmiségi külsőséget. Például azt, hogy a könyvek olvasását hátulról kezdte.[12] Nota bene: Schopenhauer *Parerga*ja és a Mein Kamf ezen passzusai között van valami kísérteties párhuzam. Amikor nagy filozófus például arról írt, hogy: „Ha olvasunk, más gondolkodik helyettünk: mi csak megismételjük az ő mentális folyamatát." Így aztán sok művelt ember „hülyére olvassa magát". A fontos könyvet pedig kétszer kell elolvasni, hiszen „az elejét akkor értjük meg jobban, ha ismerjük".[13]

Az olvasás teremtő párbeszéd. Hitler számára természetesen nem az. Nem igaz, hogy – mint a Mein Kamfban írta – már Bécsben kialakult volna benne az a „világkép és világnézet, amely akkori cselekvésem gránit alapzata lett".[14] Talán még monomániája sem szilárdulhatott meg, párbeszédre való képtelensége viszont már igen, ha csak félig igaz, amit a landsbergi börtönben papírra vetett: „Soha sem képes egy ilyen ember »tudásának« összevisszaságából kiemelni azt, amire a pillanatnyi követelmények szerint szüksége volna, mert szellemi ballasztja nem az élet vonalai mentén rendeződött, hanem abban a sorrendben, ahogy a könyveket olvasta és azok tartalma a fejében elhelyezkedik. Ha őt a sors a mindennapi élet kihívásaival az olvasott dolgok helyes alkalmazására kényszerítené, akkor neki még a könyvet és az oldalszámot is meg kellene említenie, mivel a szerencsétlen alak különben soha sem találná meg, ami helyes. De mivel a sors ezt nem teszi, ha a nagyokosok a kritikus pillanatokban mindig a legnagyobb zavarba kerülnek, kétségbeesetten próbálnak hasonló helyzetekhez igazodni, és halálos biztonsággal alkalmazzák természetesen a hamis receptet.

Ha ez nem így lenne, nem lehetne megérteni a magas helyeket elfoglaló tudós kormányzati hőseink politikai teljesítményeit, különben patologikus alkat helyett alávaló galádságra kell gondolnunk.

Aki azonban a helyes olvasás művészetével rendelkezik, az könyv, folyóirat vagy brosúra tanulmányozásakor azonnal érzi, mire kell figyelnie, ami véleménye szerint tartós rögzítésre alkalmas, mert vagy célszerű vagy pedig általában érdemes tudni. Ahogy az ilyen módon nyert ismeret jelentőségének megfelelően betagolódik a már valamiképpen mindig is meglévő képbe, amelyet a képzelet erről vagy amarról a dologról alkotott, ez az ismeret vagy javító vagy kiegészítő módon fog hatni, tehát ennek a képnek vagy a helyességét vagy a világosságát fokozza. Ha mármost az élet hirtelen valami kérdést vet fel, hogy azt meg kell vizsgálni, vagy meg kell válaszolni, akkor az ilyen fajta olvasásnál az emlékezet rögtön a már meglévő szemléleti képet idézi fel, és belőle az évtizedek alatt összegyűjtött egyes – e kérdésre vonatkozó – adalékokat veszi elő, az értelem elé terjeszti, hogy megvizsgálja és újra értékelje, amíg a kérdést nem tisztázza vagy nem válaszolja meg. Csak így van az olvasásnak értelme és célja."[15]

A Mein Kamf írójának már van olvasási technikája, és ez nem is változott. 1942 márciusában arról fecsegett asztaltársaságának, hogy „mindig először a könyv végét nézi

[12] *Percy Ernst Schramm:* Hitler: The Man and the Military Leader.Chicago, 1971. 73. o.

[13] *Arthur Schopenhauer:* Parerga und Paralipomena. Arthur Schopenhauers sämtliche Werke in zwölf Bänden. XI. Szerk. *Rudolf Steiner*. Stuttgart, é. n. 233., 241. o.

[14] *Adolf Hitler:* Mein Kampf. München, 1941. 21. o.

[15] Uo. 37–38. o.

meg, majd a közepén olvas bele néhány helyen, és csak ha pozitív benyomásra tett szert, dolgozza fel az egész könyvet".[16] Ennek – szerencsére – biztos nyomai maradtak. Az olvasó Führernek megvolt az a jó szokása, hogy gyakran megjelölte ceruzájával, amit fontosnak tartott, és olykor egy-két szót is odavetett. Könyvei így azt is dokumentálják, hogy miként is alakult az olvasás imént említett célja és értelme. Bár ezt könyvek nélkül is tudjuk. Ismereteivel, olvasottságával, a könyvekről szóló fejtegetéseivel hatni akart. De hogyan hatott? Hjalmar Schacht, aki 1934-től 1937-ig birodalmi gazdasági miniszterként tevékenykedett, a nürnbergi perben úgy nyilatkozott, hogy Hitler „végtelenül sokat olvasott, nagy tudást halmozott fel, és ezekkel az ismeretekkel vitában és előadásban virtuóz módon zsonglőrködött."[17] A bibliográfia szerzői szerint Hitler bámulatba ejtette az embereket Bécsben szerzett ismereteivel – és tette ezt még évtizedekkel később. Ez megvallom engem is bámulatba ejt – némileg. Mert azt értem, hogy Schachtnak érdekében állt a nagyotmondás; végül is el kellett fogadtatni a világgal, hogy miért szolgáltak ki egy ilyen alakot. Viszont a bibliográfia szerzőinél inkább elírás lehet, az előszó valamiféle korábbi változatából megmaradt leegyszerűsítő kitétel, annál is inkább, mert a jegyzetben Brigitte Hamann ismert művére hivatkoznak, de ott éppen arról van szó, hogy a majdani Führer miként élte a hajléktalanok életét.[18]

Ez a tollhiba vagy nyelvbotlás a hitlerológia egyik érdekes tünete. Még azok is, akik mélyen elítélik Hitlert, találnak benne valami rendkívüli pozitívumot. Rosenbaum hoz rá néhány példát, amelyek közül meglepő az, hogy Bullock, az egyik első ezeroldalas Hitler-monográfia szerzője, aki klasszika filológusként indult, valamiféle antik nagyságot is fedezett fel a Führerben,[19] akit François Furet fecsegő hajléktalan csavargónak minősített – és miután elmarasztalta Joachim Fest hatalmas, ezeroldalas monográfiáját, hogy nem ad „új kulcsot" Hitlerhez, a csavargót zseniális szónoknak és zseniális agitátornak minősítette.[20] A kiváló francia történész feltehetően nem tanulmányozta a „zseniális szónok" beszédeit, mert azok azért jelzik a zsenialitás határait. Az asztali beszélgetéseket már ismerhette Furet, mert azokat franciául előbb adták ki, mint németül.

De milyen is volt Hitler kultúrája és kulturáltsága. H. Trevor-Roper szerint „triviális, sületlen és undorító".[21] Ezt a Hitler Könyvtár maradéka is érzékelteti. Alighanem az egésze is ezt tenné. Eredendően újat nem tudunk meg belőle, csak kiegészíti, amit magáról mondott és írt. Igaz, alig találunk klasszikus szerzőtől valamit egy-két kivételtől eltekintve, mint Kleist vagy Fichte. Goethe, Schopenhauer, Schiller, Nietzsche hiányoznak, márpedig azokra olykor még hivatkozott, miközben az igazi vezérlő szellem Wagner volt, pontosabban a wagneri zene. Ez némileg Hitler „zsenialitását" dicséri, mert így stílusát nem lehetett összehasonlítani a klasszikusok stílusával. Sajnos ezt egyik legnagyobb költőnk azért megtette, bár okosan elhallgatta, hogy miket is mondott a Führer, mégis szomorú szemiotikai példa (következik) arra, hogy a jelentő és a jelentett milyen végzetesen el tudnak szakadni egymástól:

---

[16] *Henry Picker:* Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942. Stuttgart, 1963. 200. o.

[17] *Werner Maser:* Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit. München, Bechte, 1989. 199. o.

[18] *Brigitte Hamann:* Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators. München, 1996. 226–227. o.

[19] *Rosenbaum:* i. m. 88. o.

[20] *François Furet:* Un itinéraire intellectuel. Paris, 1999. 222–228. o.

[21] Hitler's Table Talk, 1941–44. Szerk. *H. R. Trevor-Roper.* London, 1953. XXIII. o.

„Ember és államfő, aki minden porcikájában érzi az üllő vagy kalapács goethei parancsát. Művész, aki a sorssal birkózik, amikor beszél."[22]

A Hitler Könyvtár alapján nemcsak a Hitler-mítoszt ismerhetjük meg közelebbről. Pontosabban annak azt a mozzanatát, mely szerint Hitler még művelt ember is lett volna. Igaz, ezt így csak a mítosz-éltetői híresztelték. Még maga Hitler sem állított ilyesmit. Megismerhetjük Hitler olvasási szokásait is, éppen annak alapján, hogy melyik műben mit húzott alá, mit jelölt a lapszélen és olykor mit írt oda. Goebbels, úgy látszik, megint csak lódított egy kicsit, amikor „A Führer és a művészetek" című írásában arról elmélkedett, hogy Hitler „a dilettantizmus esküdt ellensége, és ama büszke nézetnek hódol, hogy kifizetődőbb a jót és a nagyot tízszer elolvasni, megnézni vagy meghallgatni, mint tízszer valami átlagos vagy átlagon aluli árut".[23] Jó nincs, de a rosszat olykor alaposan megrágta, ha a rágódás jele a könyvbe firkálás. Kérdés, hogy minden bejegyzés és aláhúzás a Führertől származik-e vagy sem?

A bibliográfia bevezető tanulmányának szerzőit is foglalkoztatja ez a kérdés, vagy legalábbis olykor így tesznek, máskor pedig gondosan megkerülik. A bosszantó – ha szabad élni ezzel a kifejezéssel – az, hogy idejük lett volna alaposan mérlegelni, mert azért Hitler kézírása általában finom kézre vall, bár elképzelhető, ha feldúlt volt, akkor keményebben megnyomta az irónt. A bibliográfia szerzői olykor kétségbe vonják, hogy ebbe vagy abba a munkába maga Hitler írt volna bele, mint azt az eddigi szakirodalomból is megtudhatjuk. Megvallom, én azért kerestem fel a Hitler Könyvtárat, mert kíváncsi voltam Ernst Jünger dedikációjára, látni akartam mégis mit írt ez a minden hisztériája ellen izgalmas író, aki aztán még Hitlert, azaz – ahogyan ő egyik regényében aposztrofálta – Kniebolót is megtagadta. A bibliográfia szerzői Jünger dedikált könyvét arra hozzák fel példaként, hogy kivételképpen a jobb porosz körökből is akadt, aki elfogadta Hitlert. A kérdéses mű leírásakor jelzi is a bibliográfia, hogy „Marginalia". Érdemes lett volna jelezni, hogy milyen jellemző az a kérdőjel, amelyet – hogy magát az ajánlást idézzük – a „nemzeti Vezér" a következő részhez fűzött: „Egy anya sohasem fogja megérteni, ami ma itt velünk történik. És én sem szeretném, ha olyan hősies anyám lenne, amilyet a drámaírók darabjaikban felléptetnek, és akik elfogadják, hogy fiuk egy eszme áldozatává válik. Ezt elfogadhatja az apa, de az anya számára felfoghatatlan."[24] Hitler emberi kapcsolatteremtő képességének – sokat emlegetett – hiányát is jelzi ez a kérdőjel. Vagy inkább érzelmi kiürülését. Hiszen anyja, miután több gyermekét is elvesztette, valósággal bálványozta őt. És ő is anyját. A korabeli sajtóban is közölt verse épp erről szól: mi lesz, ha meghal az anyja. Amikor ez bekövetkezett, az orvos nem látott még olyan szerencsétlennek embert, mint a gyászoló fiút. Olyan megrázkódtatás volt számára, hogy van, aki egyenesen úgy értelmezi tevékenységét, mint a világon való bosszúállást anyja szenvedéseiért.[25] Az ilyen pszichologizáló magyarázat szerint Hitler az anyja halála után megkeményedett, vagy inkább kiürült, és érzéketlenné vált, kiváltképp érzéketlenné épp az anyákat és gyermekeiket összefűző kapocs iránt. Amikor a sörpuccs után bíróság elé állították, az utolsó szó jogán azt is hangoztatta, hogy a mozgalom, mármint a náci moz-

[22] *Szabó Lőrinc:* Magyar sors és fehér szarvas. Budapest, 1994. 85. o.

[23] Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers. Altona–Bahrenfeld, 1936. 68. o.

[24] *Ernst Jünger:* Feuer und Blut. Ein kleiner Ausschnitt aus einer grossen Schlacht. Magdeburg, 1925. 89. o.

[25] *Rudolph Binion:* Hitler among the Germans. New York, Oxford, Amsterdam, 1976. 35. o.

galom, „akkor sikerült volna félre, ha akárcsak egyetlenegy anya előállt volna, és a következőket mondta volna: Hitler úr, gyermekem élete az ön lelkén szárad. De biztosíthatok mindenkit, egyetlen anya sem jött hozzám" – eleveníti fel az esetet a mozgalom – hűség jegyében fogant – krónikája.[26] És azt is tudjuk, hogy Hitler az Anschluss után anyja orvosát, aki zsidó volt, gondosan futni hagyta.

A bibliográfia szerzői nem időznek el egy-egy mű sajátos történetének legalább rövid bemutatásán. Márpedig olykor nyílott volna erre is alkalom, méghozzá akkor, amikor a szíves ajánlás megtévesztő. Ez Knickerbocker esete. A „tisztelettel"[27] és „legjobb kívánságokkal"[28] szóló szerzői dedikációk Knickerbocker könyveiben egyszerűek és kicsit megtévesztők. Mert írójuk nem tisztelte a Führert, de erről hallgatott, és Goebbels jóakaratát is megnyerte egy ideig.[29] Állítólag „Hindenburg és Hitler után, őt ismerték a legjobban az országban," mert annyira kedvelték cikkeit és könyveit. Amikor azonban beszámolt a „náci forradalom" terrorakcióiról, kiutasították. A Führer feltehetően csalódott, mert a köztük fellángoló gyűlölet „az egyik leghevesebb gyűlölködés a történelemben".[30]

Előfordul, hogy még a bibliográfiai leírásból is marad ki könyv. Ilyen a következő: Richard Walther Darré: *Neuadel aus Blut und Boden.* München, 1937. (Jelzete: CS617. d3. 1937. copy 2)

Wenn wir nicht den Mut haben / werden, alle Fragen des Blutes / bis in ihre letzte Folgerungen / hinein klar und unzweideutig / zu beantworten, wird das Werk / unserer Arbeit im Koloss auf / tönernen Füssen bleiben. / Seinem lieben Baldur Schirach / mit den herzlichsten / Weihnachtswünschen / 1937 R. Walther Darré

E mű első, 1930-as kiadásával a szerző Hitlert is megajándékozta, rövid kis – hűségéről biztosító – ajánlásával, mint az a bibliográfiában is olvasható. (A két könyv a raktárban egymás mellett található. A raktáros nyilván úgy gondolta, egyszerre elég egy is az olvasónak, úgy is eleget olvasott már...)

A Hitler Könyvtár talán legizgalmasabb darabja a Mein Kampf 1930-as kiadása, amelyet utólag bőrbe kötöttek be, mert a lapszélből némileg levágtak, és sajnos a lapszéli megjegyzésekből is egy keveset. A könyvben Hitler exlibrisét is megtaláljuk. A bibliográfiai leírásban jelzik is, hogy vannak benne oldalszéli észrevételek, a könyv eredetét bizonytalannak tarják. Lehet, hogy maga Hitler volt, aki a lapszélre írt. Igaz, mindhárom bejegyzés ductusa más, de tudjuk, Hitler kézírásának is állandóan változott a ductusa. Ráadásul, amikor aláhúzott, olykor a színeket is váltogatta, a barnát a kékkel. Írásszakértőre lenne szükség. De ismét felvetődik a kérdés, ki merne belefirkálni ilyen exlibrises könyvbe, és méghozzá kérdőjeleket is tenni? Például lássuk az elsőt. A nyomtatott szöveg arról szól, hogy az egyes fajok maguk is fajtisztaságra törekednek. Majd a tézist az empíria verifikálja: „A róka mindig róka, a liba liba, a tigris tigris stb., és a különbség

[26] *Philipp Bouhler:* Adolf Hitler, das Werden einer Volksbewegung. Lübeck, 1932. 25. o.

[27] *Hubert Renfro Knickerbocker:* Deutschland so oder so? Berlin, 1932. To Adolf Hitler / with the regards of / H. R. Knickerbocker / Berlin, March, 1932.

[28] *H. R. Knickerbocker:* Kommt Europa wieder hoch? Berlin, 1932. An Herrn Adolf Hitler / mit den besten Wünschen / von H. R. Knickenbocker / Berlin November 1932.

[2929] *William L. Shirer:* Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941. New York, 1984. 14. o.

[30] *John Gunther:* Foreword. In: *H. R. Knickerbocker:* Is Tomorrow Hitler's? New York, 1941. XIII–XIV. o.

legfeljebb az egyes példányok erejének, ravaszságának, ügyességének, kitartásának stb. mértékében jelentkezik. De nincs olyan róka, amely a libákkal szemben emberi érzésekkel viseltetne, ahogy nincs macska sem, mely az egér iránt baráti vonzalmat érezne." Az olvasói észrevétel: „Vajon az ember róka?"

Két kérdőjelet látunk a lapszélen amellett a fejtegetés mellett, mely szerint „a zsidó" soha nem volt „saját kultúra birtokában", mindig csak másoktól vett át. Majd, miután a nyomtatott szöveg azt fejtegeti, ha az is a látszat, hogy a zsidó népnél az önfenntartás ösztöne nem kisebb mint más népnél, vagy ha azt a benyomást kelti, hogy szellemiek tekintetében hasonló a többi fajhoz, hiányzik belőle a kultúrnép elengedhetetlen idealizmusa, ceruzával a következő kérdést írta az „olvasó": „és nálunk?" Aztán a lapszélen ama kijelentésnél, hogy a zsidó nép önfeláldozásra való akarata nem megy túl a meztelen önfenntartási ösztönnél, azt olvashatjuk: „Ellenkezőleg!" Végül, nem kevésbé vitatkozó az utolsó bejegyzés: „Megnézni az Őszövetséget!!". Ez ahhoz a kijelentéshez kapcsolódik, amely szerint „a zsidó" vallása nem ismeri a túlvilágot, „árja felfogású vallás" nála elképzelhetetlen.

Ha Hitler tette ezeket a kis észrevételeket, akkor valamiféle belső dialógusnak lehetünk tanúi. A Führer újragondolta eszméit? Részben igen. Láttuk, sajnálkozott a hajdani mű leplezetlen nyíltsága miatt. Különben is: „A politika Hitler számára célszerűség dolga volt. A Mein Kamfot sem tartotta kivételnek, szerinte nagy része nem találó, nem kellett volna olyan korán megírnia, és e megjegyzés miatt feladtam sikertelen kísérleteimet, hogy elolvassam a könyvet" – írja Speer, aki a hitleri megnyilatkozást nyilván hűen adta vissza,[31] ami viszont reá vonatkozik, annak valóságtartalma – enyhén szólva – árnyalható, mert az 1936-os Hitler albumban senki sem idézi annyit a Mein Kamfot, mint ő.[32] Ettől függetlenül Hitler állítólag még egyenesen „szar"-nak nevezte műve egyes részeit.[33] De önrevízióról szó sincs, hiszen úgy vélte, harmincéves korára az ember mindent tud.[34] Legfeljebb némi kételyei támadtak, részletkérdésekben „finomított". Újabb, javított kiadásra – politikai okokból – aligha gondolhatott. Hiszen ha ezt teszi, akkor ez olyan káoszra vall, amely ellen egész életében agitált. Egyébként a kancellár nem egy megnyilatkozását megbánta,[35] de a lényegen nem talált semmi változtatni valót.[36] A külpolitikáról szóló következő – ún. második, valójában harmadik – könyvét már nem is tette közzé. Érezte, ha őszintén elmondja hatalmi célkitűzéseit, fegyvert adna ellenfelei kezébe. És valóban: franciára és angolra a Mein Kamfot már azért fordították le, hogy lássák, kivel van dolguk. Ugyanakkor félrevezető is a nagy mű, mert szerzője szakember-politikusnak jobb volt, mint írónak. Ha kellett, bámulatos fürgeséggel majdnem csiszolt francia diplomatává vedlett át. Amikor például a közelmúltig tevékeny közíró, Bernard de Jouvenel nyugtalankodva tette szóvá neki, hogy a Mein Kamf Franciaországra vonatkozó részeit át kellene írni, a Führer így vágta ki magát: „Ön azt szeretné, hogy könyvemet korrigál-

---

[31] *Albert Speer:* Erinnerungen. Frankfurt am Main – Berlin – Wien, 1969. 136. o.

[32] *Adolf Speer:* Die Bauten, Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers. Altona–Bahrenfeld, 1936. 72–84. o.

[33] *Hans-Jürgen Eitner:* Hitler. Das Psychogramm. Frankfurt am Main, Berlin, 1994. 94. o.

[34] Uo. 91. o.

[35] *[Otto Wagener:]* Hitler – Memoirs of a Confident. Ed. *Henry Ashby Turner, Jr.* New Haven – London, 1978. 273. o.

[36] *Joachim Fest:* Hitler.Eine Biographie. Berlin, 1998. 309. o.

jam, mint egy író teszi, aki műve átdolgozott változatát adja ki. Én azonban nem vagyok író: politikus vagyok. A korrekcióra külpolitikámban kerítek sort, amelynek célja a Franciaországgal való megegyezés. Ha sikerül nekem megvalósítani a német-francia közeledést, akkor ez méltó korrekció lesz. Korrekciómat a történelem nagy könyvébe írom be."[37] Ugyanakkor a náci hatóságok bosszúsan forgatták a Mein Kampf francia kiadását és tiltakozni akartak ellene, azon ürüggyel, hogy nem jó a fordítás;[38] valójában nagyon jó volt, talán jobb, mint az angol, és mindenképpen jobb, mint a magyar, amelynek fordítója olykor egy-egy bonyolultabb mondat zátonyára futott vagy ezt elkerülendő, nem fordított le mindent. A román fordítás azért jó, mert a világos franciából készült.

A Hitler Könyvtár a maga valóságában némi választ ad egy kínos kérdésre, éspedig arra, hogy a nácizmus milyen kulturális talajban gyökerezik. Albert Camus *A lázadó ember* című művében szóvá tette értetlenségét, hogy Rosenberg a nürnbergi per folyamán úgy nyilatkozott, nem látta előre, hogy mítosza gyilkossághoz vezet, és ugyancsak Camus úgy vélte, az angol ügyész azon észrevétele, mely szerint a Mein Kamf vezetett a gázkamrához, már a per igazi tárgyát érintette, éspedig a nyugati nihilizmus történelmi felelősségét, de mivel „nem lehet úgy pert rendezni, hogy bejelentik egy egész civilizáció általános bűnösségét," ezért csak „egyes, égre kiáltó tetteket ítéltek el".[39] Igaz, közben Lukács György megírta – egyesek, mint F. Furet szerint – élete legrosszabb könyvét: *Az Ész trónfosztását*,[40] amelynek a maga korában megvolt a maga funkciója. Ez viszont nem győzte meg azokat, akik Hitler diskurzusában felfedezik – mint jeleztük – a felvilágosodás néhány elemének utóéletét vagy úgy vélik Hitler ugyanazt a nyelvet beszélte, mint jó néhány értelmiségi. Igaz, az értelmiségi vélemények nagyon eltérnek egymástól.[41] De azért akadt, aki szerint „A Mein Kamf tragédiája nem az, hogy sok vonatkozásban deviáns mű, hanem az, hogy erősen gyökerezett az európai intellektuális ortodoxiában."[42] Ebből az ortodoxiából a Hitler Könyvtárban nem sokat látni. A polcokon ott díszeleg a náci és protonáci lumpenirodalom egy része, amit Hitler nem olvasott. És ami nem szerepel a bibliográfiában: legalább tucatnyi példány a vakoknak készült Mein Kamfból. Ez jól jellemzi a nácizmus nagy önellentmondását. Betegeknek ez a mű nem való, mert a felsőbbrendű ember nem beteg, nem születhet vaknak, nem is vakulhat meg betegség következtében, viszont ha háborúban veszti el szeme világát, akkor milyen vigaszt jelenthet a háborúba vezető könyv? Ez a könyv mégis a XX. század könyve, mert a legnagyobb példányszámban jelent meg, és még több nyelvre is lefordították. Komoly értelmiségi, Feuchtwanger kivételével talán nem is olvasta. Ő viszont eredményes volt, mert jócskán talált hibát, szerinte a mű 164 000 merénylet a német nyelvtan ellen.[43] Komoly értelmiségi nem dicsérte, és Hitler beszédeinek a tartalmáról is inkább hallgattak, legfeljebb ún. szuggesztivitásáról szóltak, ami ma, a tv korszakában, egyenes érthetetlen.

---

[37] *Grigol Robakidse:* Adolf Hitler von einem fremden Dichter gesehen. Jena, 1939. 44. o.

[38] Library of Congress, Collection of the Manuscript Division, German Captured Documents, Paul Ludwig and Gerdy Troost Papers, Reel 490.

[39] *Albert Camus:* Essais. Ed. *Roger Quilliot, Louis Faucon.* Paris, 1961. 587. o.

[40] *François Furet:* Le passé d'une illusion. Paris, 1995. 152. o.

[41] *Günther Schuldt:* Autoren über Hitler. Bonn, 1993.

[42] *John Carey:* The Intellectuals and the Masses. London, Boston, 1992. 208. o.

[43] *Dietrich Strothmann:* Nationalsozialistische Literaturpolitik. Bonn, 1960. 383. o.

Annál szomorúbb, hogy sokan nem csak egyszerűen sodródtak az árral, hanem politikai lojalitással próbáltak kitűnni, hogy aztán óvatosan kihátráljanak. Hiszen mint Ernst Jünger a második világháború után megvallotta: „Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katona, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában – a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni."[44] Jünger természetesen gondosan hallgatott arról, hogy másokat is vonatra raktak – „obskúrus eszmék és teóriák" jegyében. Ezeknek is a tárháza a nagy állomásfőnök könyvtára.

A Hitler Könyvtár bibliográfiája a Hitler-kutatás fontos munkaeszköze, mely kutatáshoz persze lelki erőre még inkább szükség van, mint eszközre. De hát rászánjuk magunkat, mert az üzlet az üzlet, a hitlerológia pedig egyfajta gyorsan megtérülő befektetés.[45] Hitler-jelenség azért nem csak üzlet. Sötét folt Európa lelkiismeretén. A múltnak ez a darabja hatalmas teher, melyet, mint Sziszifusz a sziklát, görgetünk, ahogy tudunk.

[44] *Martin Konitzer:* Ernst Jünger. Frankfurt, New York, 1993. 51. o.

[45] Mentségemre legyen mondva, hogy jómagam csak egy fél évig kínoztam magam, hódolva a korszellemnek, és erre a munkámra volt is némi igény. Az eredmény: „A Führer olvas". Tallózás Hitler könyvtárában. Budapest, 2000.. = Hitler's Library. Budapest, CEU Press, 2003.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS MAGYARORSZÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS TÖRTÉNETÉNEK FELDOLGOZÁSÁHOZ

A résztvevők, továbbá a történészek és főleg a hadtörténetírással foglalkozók számára az első világháború története iránti érdeklődés és a vele való foglalkozás jó két évtizeden át, egészen a második világháború kirobbantásáig tartott. Azon persze lehet elmélkedni, hogy ha nem tör ki egy újabb háború, változott, csökkent volna-e a számos országban „nagy háború"-nak nevezett összecsapás iránti érdeklődés, történetének különböző jellegű feldolgozása.

Egészen más a helyzet a második, az elsőnél lényegesen nagyobb világháború történetével. Kezdetének 65., befejeződésének 60. évfordulóján az érdeklődés a résztvevők gyermekeinél, unokáinál, sőt dédunokáinál jelentkezik, és noha változó formában, de él tovább. Erről a valóban világméretű küzdelemről az azóta eltelt évtizedekben öt-, ha nem hatjegyű számot kitevő visszaemlékezés és feldolgozás jelent meg, és ez az áradat napjainkban sem látszik csökkenni.

Imponáló a hazai irodalom mennyisége is. A résztvevők, a túlélők száma egyre csökken, így mind kevesebben maradnak azok, akik akár visszaemlékezve, akár feldolgozva tovább bővíthetik a nagy világégés történetét. Ezért az újabb és legújabb feldolgozások olyanok tolla alól kerülnek ki, akik a gazdag irodalom vagy pedig az ugyancsak óriási levéltári anyag alapján foglalkozhatnak evvel, írhatnak erről a túlzás nélkül „örökzöld"-nek minősülő témáról. Ez egyszerre jelent előnyt és hátrányt. Előnyt annyiban, hogy személyes élmények nem befolyásolják szubjektív irányban mondanivalójukat, legfeljebb a különböző értékű visszaemlékezések. Hátrány viszont számukra, hogy a történések légkörét, hangulatát nem, illetve csak az irodalomból ismerhetik.

A történetírás – és ugyanígy a hadtörténetírás – eredményeinek számbavételekor rögvest szembetűnik a kritika és a viták hiánya. Az is köztudott, hogy a kötelező – és emiatt nem csak pozitív hatású – lektorálás megszűnésének negatív következményei is vannak. Az vitathatatlan tény, hogy a múltbeli lektorálás számtalan esetben ideológiai befolyásolást – is – megvalósított, és azt sem lehet tagadni, hogy a kellő szakmai ismerettel rendelkező lektornak a tárgyi, ténybeli észrevételei hozzájárulhattak a neki véleményezésre átadott munka színvonalának emeléséhez a régi, találó közmondás „több szem többet lát" elve alapján.

Az egyetemeken valamikor azt tanították, és a történetírói gyakorlatban érvényesült is, hogy a feldolgozásban hivatkozni illik a szóban forgó témáról korábban megjelent munkákra, legyenek azok tanulmányok vagy monográfiák. Az ilyen hivatkozás, akár csak említés vagy kritikai ismertetés, része volt a történészi etikának.

Ezzel szemben már egy idő óta kénytelenek vagyunk azt tapasztalni, hogy az ilyen hivatkozás – köznapi nyelven fogalmazva – egyre jobban kiment és kimegy a divatból. Azon lehet vitatkozni, hogy miért nem hajlandó némely szerző másoknak a témáról ilyen vagy olyan formában közzétett eredményeit figyelembe venni, de mivel magyarázhatjuk azt, amikor a szerző a témában megjelent saját korábbi munkájáról vagy munkáiról említést sem tesz? Ilyen esetben a szakemberben, aki azért többé-kevésbé ismeri a hazai iro-

dalmat, hiányérzet támad, és elgondolkozik azon, miért mellőzi – élesebben fogalmazva – hallgatja el a szerző saját korábbi eredményeit. A beavatatlan olvasó viszont jóhiszeműen azt hiheti, hogy az előtte levő munka első feldolgozása a témának.

Mindenképpen szükségesnek tartok szóvá tenni még egy további hiányosságot: nevezetesen a külföldi szakirodalom elégtelen felhasználását, számtalan esetben teljes mellőzését. Ennek okairól – közöttük a szakmai nyelvismeret elégtelen szintjéről – hosszasan lehetne elmélkedni. Az vitathatatlan, hogy a második világháború témakörében kutató és publikáló szerzőknek illenék legalább a különböző külföldi kézikönyvek és összefoglalások, nem kevésbé az iratkiadások témájukra vonatkozó részeit ismerni. Senki sem kívánhatja egyetlen munka kritikátlan idézését, de a külföldi szakirodalom ismerete és felhasználása nélkül egyszerűen lehetetlen kitörni a nem kevés munkában még ma is fellelhető „magyar glóbuszos" szemléletből.

1981-ben látott napvilágot az Akadémia Kiadó gondozásában Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944 című könyve. Ez a munka az 1938. március 5-én Darányi miniszterelnök által meghirdetett győri programtól kezdve az 1944. évi német megszállásig, majd a magyar ipar berendezései egy részének Németországba szállításáig terjedően tárgyalja a magyar ipar mozgósítását, majd a háború szolgálatába állítását, külön kitérve a háborús kiadások fedezésének módjára. A monográfia szerzőjének érdeme, hogy gazdag – bár nem teljes – levéltári anyagot használt. Ugyanakkor hiányossága a munkának, hogy még a hazai irodalmat sem vette teljes egészében figyelembe, a külföldi szakirodalmat pedig egyáltalán nem. Más jellegű hiányosság, hogy például a gyalogsági fegyverek gyártását ismertetve több fegyver egyszerűen kimaradt vizsgálódásai köréből.

2003-ban, tehát 22 év elteltével jelent meg, ezúttal a Petit Real Könyvkiadónál Dombrádynak egy újabb munkája: A magyar hadigazdaság a második világháború idején címmel. Ez az 1981. évinek voltaképpen javított és bővített kiadása, jóllehet ezt a szerző sehol sem tünteti fel. Nem kevésbé sajnálatos, hogy szemben az 1981. évivel, ahol a jegyzetek az oldalak alján találhatók, itt az egyes fejezetek után kaptak helyet, ami a könyv olvasását is erősen megnehezíti.

Végigolvasva ezt a könyvet, az olvasó kénytelen megállapítani, hogy a szerző egyéni módon értelmezi a „hadigazdaság" fogalmát. Sajnos, meg sem mondja, mit is ért voltaképpen a hadigazdaságon: így aztán csak találgatni lehet, hogy miért éppen azokat a kérdéseket választotta ki, amikről ír, és miért hagyta el azokat, amiket nem találunk könyvében.

1942-ben, a második világháború „félidejében" jelent meg Budapesten székelyi Nyíri László Hadtudományi enciklopédia című könyve. Ebben „hadigazdaság" szó nincsen, illetve helyette a szerző a „hadigazdálkodás" kifejezést használja.[1]

A nem túlságosan szép stílusban megírt szöveg szerint: „Hadigazdálkodás alatt értjük a kormányok arra irányuló törekvését, hogy a hadianyagokhoz szükséges nyersanyagokat és más egyéb szükségleteket a háború esetén beálló határzárakra való tekintettel, a várható nehezebb viszonyok szem előtt tartása mellett, gazdaságosan tároltassa, illetve annak fogyasztását irányítsa. A nyersanyagok legnagyobb része tengeren túlról való és így a normá-

[1] *Nyíri László, székelyi:* Hadtudományi enciklopédia. Budapest, a kiadó és a nyomda feltüntetése nélkül, 1942. A hadigazdálkodás a 70. s a köv. o.

lis kereskedelmi úton való beszerzése elé könnyen akadályok gördülhetnek. A hadigazdálkodáshoz tartoznak még azok az intézkedések is, amelyekkel az indokolatlan áremeléseket meggátolják, továbbá az élelmiszerszükségletek fogyasztását szabályozzák..."

Nyíri a továbbiakban foglalkozik a hadianyaggyártáshoz szükséges nyersanyagok forgalmának korlátozásával, majd így folytatja: „A másik hatalmas eszköz, ami minden hadigazdálkozási politika egyik sarkköve, a fogyasztás, valamint a kül- és belkereskedelem korlátozása. Magyarország a trianoni béklyók lerázása után mindent megtett, hogy gazdasági téren se érhesse meglepetés. A honvédelmi törvény megadja a lehetőséget, hogy háború idején vagy az országot közvetlenül érintő nemzetközi feszültség esetében, a honvédelmi kormány gazdasági és forgalmi korlátozásokkal éljen..."

Mint írja, békeidőben a személyi érdek a legerősebb mozgatórugó, háború esetén viszonyt anyagi áldozatot kell hozni, gátat kell vetni a pénzszerzés lehetőségeinek. „A hadigazdálkodásnak a háborús ellátás megalapozásához nagyban rögzíteni kell a haderő és polgári lakosság ellátási szükségleteit bizonyos időpontokra, pl. egy hónapra, egy évre alapozva..."

A címszó a továbbiakban részletesen foglalkozik a takarékosság szükségességével, az ellátás korlátozásával, ami polgári lakosság részére „erős gazdasági megszorítást jelent, a békeélet gazdasági szabadságával szemben. Ennek kedvezőtlen lelki visszhatása van, amely egyénenként változóan, annál inkább mutatkozik, minél jobb viszonyokhoz volt valaki szokva a békeéletben. A megfelelő felvilágosító nevelés feladata e lelki befolyás erősebb kifejlődését és az összeség szempontjából való káros hatását megakadályozni..." Ennek a „káros hatás" érvényesülésének a fegyelem útját állja, „de a békeélettel szembeni különbség sem oly szembetünő, mint a polgári lakosság jelentékeny részénél."

A Hadtudományi enciklopédia ezen címszavát nem azért idézem ilyen részleteséggel, mintha teljesen egyetértenék Nyíri megfogalmazásával. Az idézésnek két oka van. Egyrészt szükségesnek vélem bemutatni, mit is értett egy katonaszerző a második világháborúban „hadigazdálkodás"-on, másrészt fontosnak tartom, hogy a címszóban kitért az ellátásra, végül a propagandára a megszorítások szükségességének elfogadtatásához.

Terjedelemben Nyíri szövegének csak egy töredéke, tartalmában azonban lényegesen többet ad a jónevü, 1837 óta rendszeresen megjelenő Brockhaus Enzyklopedie. Ebben a „Kriegswirtschaft" címszónál ez áll:

„A népgazdaság előkészítése a háborús idők különleges követeléseire, különösen a katonai szükséglet (felszerelés, hadseregellátás stb.) előnyben részesített fedezésére. A békegazdaságnak (integrált felszerelési és védelmi gazdasággal) mint a hadigazdaság alternatívájának nem kell eltűnnie a háború kitörésével. A hadigazdasághoz való átmenet számára döntő, hogy vajon bőségi gazdaság vagy hiánygazdaság van-e hadiállapotban. A békegazdaság csaknem teljes háttérbe szorítása és hadigazdasággá való átváltozása a gazdasági jellemzője a »totális háború«-nak, amihez pl. a Szovjetunió a második világháborúban már meglehetősen korán közeledett, Németország csak a háború végefelé. A háború többi résztvevője közül az Egyesült Államok volt a legtávolabb ettől az állapottól. Az erőforrásoknak a hadigazdaság számára való aktiválásához szükséges a polgári igények (fogyasztási javak) korlátozása különösen hiányhelyzetben, ami a kényszergazdaság rendszabályait követeli meg..."[2]

[2] Brockhaus Enzyklopädie. 10. k. Wiesbaden, 1970. 661. o.

Legyen szabad most szemügyre venni két legújabb magyar lexikon „hadigazdaság" címszavát. A Magyar Nagylexikonban ez áll: „Hadigazdaság: a háborús készülődés, ill. a háború idején a hadiellátás szolgálatába állított, annak megfelelően szervezett gazdaság. Jellemzője, hogy a haditermelés, valamint a hadsereg által igényelt szolgáltatások súlya nagyobb, mint békeidőben, s így az állami költségvetésben is nagyobb a hadikiadások aránya. A háborús körülményeknek megfelelően megváltoznak a gazdaság működésére vonatkozó jogszabályok, az élet- és munkakörülmények. A piac működését bizonyos mértékig korlátozzák, pl. hatósági ármegállapítást vezetnek be, és a túlkeresletes helyzet szükségessé teszi az alapvető termékek, mindenekelőtt az élelmiszerek, az üzemanyag adagolását. A kormány rendszerint nem tudja adóból fedezni a megnövekedett kiadásokat, ezért hadikölcsönök felvételére kényszerül..."[3]

A címszó a továbbiakban kizárólag a hadigazdaság pénzügyi vonatkozásaival foglalkozik, és nem tér ki több olyan kérdésre, mint a totális háború, és a Brockhaus több más megállapítására. Még kevesebbet ad a Britannica Hungarica, mely a „hadigazdaság" címszónál a „védelmi gazdaságra"-ra utal. Ez a címszó így kezdődik:

„védelmi gazdaság, más néven HADIGAZDASÁG vagy HÁBORÚS GAZDASÁG, a nemzetgazdaság irányításának egyik területe, a katonai kiadások gazdasági kihatásaival, a háborús időkben a gazdaság irányításával (hadi-, háborús gazdaság), békeidőben pedig a katonai költségvetés kezelésével foglalkozik.

A *háborúk finanszírozása* (lásd ott) mellett a védelmi gazdaság fő figyelme az erőforrásoknak a hadi és a polgári szektor közötti megosztására és a megosztásnak a nemzetgazdaságra gyakorolt lehetséges hatásaira irányul..."[4] A címszó a továbbiakban a második világháború utáni időszakkal, a nukleáris kor sajátosságaival foglalkozik.

A hadigazdaság – védelmi gazdaság azonosítással – legalábbis a nukleáris korszak előtt – semmiképpen sem lehet egyetérteni. A címszó ilyen megfogalmazása része annak a napjainkban „divatos" törekvésnek, mely görcsösen törekszik a „hadi" szó elkerülésére. A címszó írója nem vette figyelembe, hogy védelmi gazdaságról a második világháború előtt csak békeidőben, továbbá az államot ért külső támadás esetében lehetett szó. Az Európa nagy részét fegyveres úton hatalmába kerítő, majd a Szovjetuniót megtámadó, az ottani nyersanyagforrásokra, így nem utolsó sorban a kaukázusi olaj és az ipar megszerzésére irányuló törekvéseket semmiképpen sem lehet a „védelmi gazdaság" fogalmához sorolni.

E három mostani, egy német és két magyar meghatározásból szerintem a harmadiknak idézett a leggyengébb és a leginkább vitatható. Érdemes lenne hadtörténeti alapról kiindulva tisztázni a hadigazdaság fogalmát, ami Dombrády könyvében több vonatkozásban hiányosan, leszűkítve szerepel. A hiányok közül itt csak kettőre kívánok rámutatni. Az egyik a Hadtudományi enciklopédia fentebb idézett címszavában is szereplő közellátás problémája. Ismeretes, hogy Magyarországon a jegyrendszert általánossá tették, és számos fogyasztási cikkre, például a fehérneműre is kiterjesztették. A jegyrendszer tehát vitathatatlanul része volt a második világháborús magyar hadigazdaságnak. Ebből a tényből viszont szükségszerűen következik, hogy a közellátással, az ezen a területen bevezetett korlátozásokkal a hadtörténetírásnak is foglakoznia kell.

[3] Magyar Nagylexikon. 9. k. Budapest, 1999. 87. o.

[4] Britannica Hungarica. XVIII. k. Budapest, 1999. 87. o.

Ennek fontosságát szeretném egy német példával megvilágítani, a második világháború időszakából. Az SS Német Birodalmi Biztonsági Főhivatala (német rövidítése RSHA) alárendeltségébe tartozó Biztonsági Szolgálat, közismert német rövidítéssel az SD belpolitikai részlege, a közgazdász végzettségű Otto Ohlendorf SS tiszt vezetésével 1937-tel kezdődően részletes jelentéseket készített a birodalom lakosságának közhangulatáról, eleinte havonta, a háború kezdetétől pedig már heti két alkalommal, előbb „Mendungen aus dem Reich" (Jelentések a Birodalomból), 1943. május 31-étől pedig „SD-Berichte zu Inlandfragen" (SD-jelentések a belföldi kérdésekhez) megjelöléssel.

Ezekben a jelentésekben Ohlendorf és munkatársai igyekeztek a lakosság hangulatát kendőzetlenül feltárni. Nem véletlen, hogy ezek a „titkos" minősítésű tudósítások Hitlerhez nem jutottak el, a miniszterek és a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt vezetői viszont megkapták őket.[5]

A jelentések jellegének szemléltetésére álljon itt egyetlen idézet, aminek hadigazdasági vonatkozásai is van. A 314. számú 1942. szeptember 3-i titkos jelentésnek „egyes jelentések" című 1. pontjában ez áll:

„Június elején a napilapokban rövid hír jelent meg, miszerint a jövőben csak kétfajta borotvapengét lesz szabad előállítani, nemesacélból, csekély nikkel és króm hozzáadásával. Ez a rendelkezés, amiről ezúton minden fogyasztó értesült, azonnal kiváltotta – mint ez más jelentésekben többek között Braunschweigből szerepel – ennek a cikknek tömeges felvásárlását, úgyhogy átmenetileg nem lehetett többé borotvapengét kapni..."[6]

A jelentés nem szól arról, hogy melyik a két megmaradt borotvapenge márka, és arról sem, hogy a rendelkezés megvalósítása során a Harmadik Birodalomban mennyi nikkelt és krómot sikerült megtakarítani. Az egyik megmaradt pengefajta a „Rotbart" elnevezésű volt – ezt a háború végéig és azután Magyarországon is lehetett kapni.

A jelentések fontosságát, nemkülönben kendőzetlenségét az a tény is mutatja, hogy Martin Bormann, aki 1943. április 12-én a „Führer titkára" lett, és így fokozatosan nemcsak Hitler jobbkeze, hanem gyakorlatilag a helyettese is, 1944 nyarán együtt Robert Leyjel, a szakszervezetek helyettesítésére kreált náci szervezet, a Német Munkafront vezetőjével, aki azután a nürnbergi börtönben öngyilkos lett, a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és a Német Munkafront összes funkcionáriusainak megtiltotta az együttműködést az SD-vel. Ez azután a jelentések végét okozta: 1944. július végétől 1945. március végéig már csak néhány „egyes jelentés" készült. A legutolsó kelte: 1945. március 28.[7]

A másik hiányosság, és ez nemcsak Dombrády munkásságára jellemző, a nemzetközi összehasonlítás teljes hiánya a m. kir. honvédség hazai gyártású fegyvereinek ismertetésénél és minősítésénél. Értékes forrásanyag ehhez Hitler és Albert Sper konferenciáinak 1942. február 19 – 1945. március 22 között keletkezett 91 jegyzőkönyve. Ezeket Willi

[5] *Boberach, Heinz* (kiad.): Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Tageberichten des Sicherheitedienstes der SS. Neuwied und Berlin, Hermann Luchterhand Verlag, 1965. Einleitung, IX. s köv. o. – A titkos jelentések teljes szövegét ugyancsak *H. Boberach* kiadásában és bevezetőjével 17 zsebkönyvben a Herrsching-i Pawlak Verlag adta ki, az 1965. évi kiadással azonos címmel, 1938-tól 1945-ig terjedően.

[6] *Boberach:* i. m. Pawlak-kiad. 11. k. (1942. júl. 23. – 1942. nov. 2.) 1984. 4173. o.

[7] *Boberach:* i. m. 1965. évi kiad. XXVI. s köv. o.

A. Boelcke adta ki 1969-ben, Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg (Németország hadfelszerelése a második világháborúban) címmel.[8]

A kötethez Boelcke részletes bevezetőt írt, a jegyzőkönyvek egyes pontjaihoz pedig gondos magyarázatokat. Csak sajnálni lehet, hogy a kötet megjelenése óta eltelt 35 esztendőben hadtörténészeink nem figyeltek fel erre, a Hitlernek hadfelszerelési ügyekben hozott 2500 döntését tartalmazó dokumentumgyűjteményre.

Dr. Fritz Todt mérnök, számos más tisztsége mellett birodalmi fegyverkezési és lőszerügyi miniszter 1942. február 8-án reggel Hitler rastenburgi főhadiszállásának repülőteréről felszállva, mindmáig tisztázatlan körülmények között repülőbalesetben életét vesztette. Hitler nyomban parancsot adott a Rastenburgban átutazóban levő kedvenc házi építészének, Albert Speernek Todt összes hivatalának átvételére. Így lett a kiváló szervezőképességű, tehetséges építész a Harmadik Birodalom egyik legjelentősebb vezetője.

A kötetből kiderül, mennyire szélesen értelmezték és gyakorolták a hitleri Németországban a „hadfelszerelés"-t. Az 1942. július 23/24/25-i (túlzás nélkül maratoninak minősíthető) konferencia jegyzőkönyvének 30. pontja:

„A hadfelszerelés szállítási hivatal tüzetesen és haladéktalanul megvizsgálja a lehetőséget, tojásos tésztaféleségek Ukrajnában gyártása révén liszt, tojás, tej és zsír szállítási lehetőségét kihasználni, és ezeket a német ellátás számára pótlólagosan biztosítani. – Ehhez szükség lesz a napi szükséglet legegyszerűbb használati tárgyairól való gondoskodással megkönnyíteni ezek élelmiszerre való cseréjét, és különösen előmozdítani a szállítást a sík országokban a vasútállomásokhoz. A fegyverkezési és lőszerügyi miniszter Backe államtitkárral [Dr. Herbert Backe, az élelmezési és mezőgazdasági minisztérium államtitkára – B. J.] erről meg fog állapodni. – A Führer az ilyenfajta megállapodásokat sürgősen szükségesnek és megvalósíthatónak tartja." Ehhez Boelcke hozzáfűzte:

„A német népben növekvő elégedetlenség és a munkateljesítmény csökkenése miatt Hitler 1942 augusztusában végleg elhatározta a fejadagok minden körülmények közötti növelését, a megszállt területek rovására. A fejadagok növelését, ami 1942. október 19-i hatállyal lépett életbe, már szeptemberben ismerhették. A normálfogyasztó ettől kezdve 300 helyett 350 g húst és 2000 helyett 2250 g kenyeret kapott hetenként."[9]

Magyarország a Hitler–Speer-konferenciák jegyzőkönyveiben éppen egy tucatszor fordul elő. Az 1944. április 6/7-i megbeszélés jegyzőkönyvének 17. pontja szerint: „a Führer személyesen akar kapcsolatba lépni az SS birodalmi vezetővel: [Heinrich Himmler, Reichsführer-SS – B. J.] és rábírni őt a Magyarországról szükséges mintegy 100 000 embert megfelelő zsidókontingensek rendelkezésére bocsátásával előteremteni..."[10]

A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944 című, 1968-ban kiadott dokumentumgyűjteményből (is) tudjuk, milyen féltékenyen őrködött Joachim von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter azon, hogy német–külföldi viszonylatban semmi se történhessen az ő hivatalának közreműködése, de legalább tudta nélkül.[11]

---

[8] *Boelcke, Willi A.* (kiad. és bev.): Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942–1945. Frankfurt M., Akademische Verlagsgesellschaft ATHENAION, 1969.

[9] *Boelcke:* i. m. 160. s. köv. o.

[10] *Boelcke:* i. m. 346. s. köv. o.

[11] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. A 621. és az utána következő dokumentumok, 813. s köv. o.

A Hitler–Speer konferenciák jegyzőkönyvei von Ribbentrop és beosztottai mesterkedéseinél magasabb szinten láttatják Magyarország gazdasági, hadiipari kizsákmányolását, ami az 1944. március 19-i német megszállást követően erőteljesen fokozódott. Április 6-a után meglehetősen éles vita bontakozott ki egyfelől Speer, másfelől von Ribbentrop, illetve kettejük minisztériumai között. Speer – mint azt a már említett április 6–7-i konferencia jegyzőkönyvének alább idézendő 23. pontjából tudjuk – gazdasági megbízott kinevezését kérte Magyarországra. Ribbentrop ez ellen tiltakozott, mert azt szerette volna, ha a magyar gazdasági ügyek is Edmund Veesenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott hatáskörébe tartozzanak, és nem Speer minisztériuma egyik emberéhez.

A jegyzőkönyv 23. pontjának szövege a következő:

„A Führernek átadtam Speer birodalmi miniszter úr Magyarországra vonatkozó iratát és egy führeri teljhatalmú megbízás tervezetét azzal a megjegyzéssel, hogy az SS-birodalmi vezető, a birodalmi gazdasági miniszter és a birodalmi élelmezési miniszter hozzájárultak. A Führer ehhez a javaslathoz elvi hozzájárulását adja, és megbízza Liebel főpolgármester urat [Willy Liebel nürnbergi főpolgármester, a birodalmi Hadfelszerelési és Haditermelési Minisztérium központi hivatalának vezetője – B. J.], azonnal értesítse Lammers birodalmi miniszter urat [Dr. Hans Heinrich Lammers, birodalmi miniszter és a birodalmi kancellária főnöke – B. J.] és a külügyminisztert, hogy ezt a tájékoztatást magától értehetődően szükségesnek tartja, azonban a külügyminiszter állásfoglalását figyelmen kívül hagyva a javaslathoz hozzájárulását már most kimondja."[12]

Az idézett jegyzőkönyvi pont utolsó mondata bizonyítja, hogy von Ribbentrop „kurzusa" ekkor, 1944. április elején milyen alacsony szintre süllyedt.

Magyarország német vezetés általi kezelését világosan mutatja a jegyzőkönyv következő, 24. pontja:

„A magyarországi kapacitástartalékoknak a német hadfelszerelés számára történő kihasználása lényeges pontjaként a mi Diko-nk [Deutsche Industriekommission, német ipari bizottság – B. J.] munkája alapjául lényeges pontonként a következőket emelem ki:

a) A magyar ipar tájékoztatási kötelezettsége közvetlenül a Diko-val szemben.

b) Az ipari, kereskedelmi és honvéd minisztérium tájékoztatási kötelezettsége a Diko-val szemben.

c) Legközelebb 1-1½ milliárd pengő rendelkezésre bocsátása a különszámlára a német megbízások lebonyolítására.

d) A magyar hadfelszerelési program és a fegyvergyártás megtisztítása és a magyar hadsereg átállítása német fegyverzetre.

e) Garancia Magyarországgal szemben a német egységekben való teljes szállításra az eddigi magyar termelésnek megfelelően. Ehhez a megfelelő magyar kapacitás teljes rendelkezésre bocsátása a német megbízások számára.

f) Közvetlen együttműködés a Diko bekapcsolása útján a német iparvállalatok és a magyar iparvállalatok között tanácsadás, ill. szabadalmi kapcsolatok formájában.

g) Az alkalmanként az ipar által az iparnak közvetlenül adott feladatok megerősítése alapvetően a Diko által,melynek intéznie kell az összes fizetéseket.

[12] *Boelcke:* i. m. 348. o.

h) Zárolt üzemek létesítése, mégpedig

aa) a kijelölt üzemekben dolgozó alkalmazottaknak,

bb) az üzemeknek adott feladatok megvalósításához szükséges és az ehhez a cégeknél jelentkező erőknek.

i) A cégeknél a csapatrészek általi beavatkozás, bármilyen módon, mégpedig anyagok és készletek igénybevétele csak a Diko-n keresztül mehet, ill. különben tilos.

k) Munkaerő pótlólagos odairányítása a magyar hadfelszerelési üzemek számára az ottani magyar szervek által.

A Führer egyetért avval, hogy ezek a programpontok alapul szolgáljanak a leendő tárgyalásokra."[13]

Nem kevésbé figyelemreméltóak Boelcke megjegyzései ehhez a jegyzőkönyvi ponthoz:

„Romániával és Olaszországgal ellentétben Magyarországon sikerült a hadfelszerelési ipar hozzáillesztése és messzemenő kihasználása a német Wehrmacht javára, jóllehet a magyar sürgős fegyverkivánságokat német részről nem tudták teljesíteni. Már 1943-ban megkísérelték 450 millió márka értékű német hadfelszerelési-kihelyezési feladatok elhelyezését Magyarországon, amelyeket azonban, mivel Németország nem volt képes ellenszállításokra, legnagyobb részben a magyar kormánynak kellett meghiteleznie. A magyar fegyverkapacitás kihasználásáról a döntő tárgyalásokat végül a német fegyverbizottság folytatta 1944. július 7–8-án a Honvédminisztériumban. Egyebek között megállapodtak, hogy a magyar géppuskagyártás 1945 januárjában befejeződik. Megkezdődik a német MPi 44 [rohampuska – B. J.] gyártása, mindenekelőtt megrendeltek 718 7,5 cm-es páncélelhárító ágyút, melyek gyártása 1946 júniusában fejeződnék be. Másfelől Magyaországon csak 240 lövegre való anyag volt. Magyarország azonkívül 1947 márciusáig tartalékcsöveket akart gyártani a 8,8-as légelhárító ágyúkhoz. Azonkívül érvényes volt egy rendelés 580 darab 10,5 cm-es tarackra és 78 darab 15 cm-es tarackra. A német bizottság elsősorban 6 komplett 21 cm-es 18 M. mozsár gyártását kívánta.

Néhány nappal korábban már aláírtak egy jegyzőkönyvet a magyar páncélos- és gépjárműkapacitás átállításáról. Eszerint a magyar »Turán« harckocsi és a »Zrínyi« rohamlöveg gyártásának 1945 elejéig be kell fejeződnie. Kilátásba helyezték a német járművekre való átállást. További egyezmények következtek a magyar lőszergyártás átállításáról és a német kaliberrel való egybehangolásáról."[14]

A sort még lehetne tovább folytatni német anyagok és adatok ismertetésével. A német „Nachschlagewerk" szót a magyarban sajnos nem tudjuk pontosan visszaadni. A szótárak kézikönyvnek, adattárnak fordítják. A második világháborúval foglalkozó ilyen Nachschlagewerk-ek használata nálunk nem elég általános. Az 1997-ben javított és bővített utánnyomásban megjelent Magyarország a második világháborúban c. lexikonban a főszerkesztő, Sipos Péter a DIKO címszót részletesen tárgyalja, de sajnálatos módon az 1944-es évre, a német megszállás után történtekre nem tér ki.[15]

---

[13] *Boelcke:* i. m. 348. s köv. o.

[14] *Boelcke:* i. m. 349. o.

[15] Magyarország a második világháborúban. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 1997. Hadigazdaság Magyarországon címszó, 144. s köv. o.

Ez a lexikon említi például a német MG 42 géppuskát, de nem közli adatait. Így aztán előfordulhat olyan érthetetlen hiba, mint az említett géppuska tűzgyorsaságának megadása a következőképpen: „1550/m/s"[16] A tűzgyorsaság azt jelenti, hogy az adott fegyver percenként hány lőszert tüzel el. Az MG 42-nél ez percenként 1200 volt, tehát szó sincs sem méterről, sem másodpercről. Az 1550/m/s adat feltehetően valamilyen kezdősebességet akar jelölni, a kérdés csak az, hogy mit. Ekkora kezdősebessége tudvalevőleg egyetlen második világháborús kézifegyvernek sem volt.

Ha már a géppuskák tűzgyorsaságánál tartunk, talán nem szükségtelen megjegyezni, hogy az MG 42 percenkénti 1200-as tűzgyorsasága elméleti tűzgyorsaság volt, ez nem azt jelenti, hogy egyfolytában egy percig lőhettek volna vele. A második világháborúban használt géppuskák között csak kevés érte el a percenkénti 1000 lövést, az átlag jóval ez alatt maradt. Ami pedig a m. kir. honvédség golyószóróit és géppuskáit illeti, a már idézett Lexikon szerint ezek tűzgyorsasága csak 350 lövés volt percenként, tehát meglehetősen alacsony.[17]

Az 1940. évi nyugati hadjárat befejeztével Hitler nagyszabású előléptetést hajtott végre. Július 19-én a birodalmi gyűlésben a szárazföldi erő kilenc és a légierő három tábornokát Generalfeldmarschallá, vezértábornaggyá léptette elő. A három újsütetű légierős tábornagy egyike az ugyanekkor birodalmi marsalli rangot kapott Hermann Göring jobbkeze, Erhard Milch volt. Tábornagyi rangját a háború végéig megtartotta, tévedés tehát őt 1944 áprilisában „altábornagy"-ként szerepeltetni.[18]

De váltsunk most témát, és térjünk rá a magyar 2. hadseregre, ennek tragédiájára. Előljáróban szükséges megjegyeznem, hogy a tragédia miatti felelősség, és méginkább az e tragédiát előidézett felelőtlenség a tudományos igényű feldolgozásokban alig bukkan fel, inkább visszaemlékezésekben fordul elő.Véleményem szerint – és ezt már itt ki kell mondani – a tragédiáért felelősek a „legfelsőbb hadúr"-ral, Horthy Miklós kormányzóval az élükön Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter és utóda, nagybaczoni Nagy Vilmos, Jány Gusztáv hadseregparancsnok, a hadtestparancsnokok, és lehetne folytatni ezt a felsorolást egészen az állások kiépítését elhanyagoló, a szovjet támadást követően a rájuk bízott katonákat cserbenhagyó tisztekig.

A keleti hadszíntéren, pontosabban ennek közelében a legfelsőbb hadúr egyetlen alkalommal, 1941. szeptember elején járt, amikor látogatást tett Ukrajnában, Hitler vinnyicai főhadiszállásán. Emlékirataiban ezt a látogatást egyetlen szóval sem említi.

Horthynak a harc színhelyétől távol fogalma sem volt, nem is lehetett arról, hogyan élnek és halnak meg a magyar honvédek az ellenséggel szemben. Nem az első állásokban tett látogatását hiányolom, hanem azt, hogy 1942-ben még a hadsereg-parancsnokságot vagy valamelyik hadtestparancsnokságát sem látogatta meg.

Emlékirataiban Horthy a magyar 2. hadsereg tragédiájának mindössze néhány sort szentel. Mint írja, a németek ismételten ígértek hadianyagot, de a hadsereg „nemcsak út-

---

[16] *Dombrády Lóránd:* A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2003. 294. o. A helyes adat *Hobart, F. W. A.:* Das Maschinengewehr. Die Geschichte einer vollautomatischen Waffe. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1987. 176. o., táblázat.

[17] Magyarország a második világháborúban. i. m. 491. o., táblázat.

[18] Milch adatai *Absolon, Rudolf* (szerk.): Rangliste der Generale Friedberg. Podzun-Pallas-Verlag, 1984. 16. o.; altábornagy: *Dombrády:* i. m. 394. o.

ra kelése előtt, hanem a hadszíntérre érkezése után sem kapott meg soha semmit. Ennek az volt a következménye, hogy a Voronyezs mellett folyt harcok során a mi csapataink egészen kivételesen súlyos veszteségeket szenvedtek."[19]

Az ilyen állítást olvasva felmerül a kérdés: és a legfelsőbb hadúr mit tett, tett-e valamit hadianyag-ügyben, megkísérelte-e egyáltalán rávenni a német vezetést ígéretei betartására?

A volt kormányzó emlékirataihoz még annyit, hogy eredetileg német nyelven jelentek meg, Ein Leben für Ungarn, „Egy élet Magyarországért" címmel. Erről a Buenos Airesben 1953-ban kiadott, jóval szerényebb című Emlékirataim magyar nyelvű könyvben éppúgy nincs szó, mint az 1990. évi budapesti kiadásban. Az sem közismert, hogy a nyilas emigráció az eredeti, német címből szójátékot csinált: Ungarn für ein Leben, azaz „Magyarországot egy életért".

De térjünk vissza Horthy ama állítására, miszerint a németek többszöri igéretük ellenére sem adtak hadianyagot. Ez így egyszerűen nem igaz, igenis adtak, persze nem elegendő mennyiségben, és a saját felszerelésükhöz képest másod-, sőt harmadrendű minőségben, eleinte főleg zsákmányanyagot. De mutasson valaki olyan államot a második világháború időszakából, amelyik szövetségesének – különösen ha az, mint Magyarország Hitler szemében volt, megbízhatatlannak minősül – hajlandó átengedni a legjobb minőségű saját hadianyagot.

A német hadianyaggal kapcsolatban a magyar szakirodalom sajnos a mai napig nem veszi figyelembe, hogy a németek már 1941-ben sem tudták saját csapataikat sem ellátni a szükséges mennyiségű fegyverzettel és felszereléssel. Fegyvertársaik fegyverzetigényeit – mint már említettem – elsősorban a hódításaik során zsákmányolt hadianyagból elégítették ki, miután ennek javát saját alakulataik ellátására fordították. Különböző mértékben és eredménnyel dolgoztak nekik a megszállt országok hadianyaggyárai is: a cseh gyárakban gépjárművek, páncélosművek és harckocsik készültek, Franciaországban vasúti gördülőanyagok, mindenekelőtt mozdonyok, szerszámgépek, továbbá repülőgépmotorok. Ennek az országnak 1942 tavaszán a németek 4,5 milliárd birodalmi márka értékű ipari megrendelést adtak.[20]

A zsákmányolt fegyverzet felhasználására egyetlen példát említenék, aminek magyar vonatkozása is van. 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadásakor nyomban kiderült, hogy a meglevő német páncélelhárító ágyúk, a 37 mm-es saját és a 47 mm-es belga eredetű lövegek hatástalanok a szovjet T–34-es és méginkább a nehéz KV harckocsikkal szemben. Az alkalmasság határán volt jobb hatásfokú, német fejlesztésű 50 mm-es páncélelhárító lövegből viszont 1941. június 1-jéig alig 1000 db készült.[21]

A páncélelhárítás terén a németek a fordulatot az 1941 vége felé bevetett, a híres Rheinmetall művekben gyártott 75 mm-es páncéltörő ágyúktól várták. Emellett bevetették a zsákmányolt lövegeket is, a 75 mm-es francia és a 76,2 mm-es szovjet ágyúkat, kisebb átalakításokkal. Így az 1897-ben, tehát a XIX. század végén rendszeresített, a maga

---

[19] *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Budapest, Európa – História, 1990. 256. o.

[20] A cseh hadiiparra *Spielberger, Walter J.:* Die Panzerkampfwagen 35 (t) und 38 (t) und ihre Abarten einschliesslich der tschechoslowakischen Heeresmotorisierung 1920–1945. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1980. passim, Franciaországra *Jackel, Eberhard:* Frankreich in Hitlers Europa. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1966. 223. s köv. o.

[21] *Kosar, Franz:* Panzerabwehrkanonen 1916–1997. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1978. 92. s köv. o.

korában, az első világháborúban kiválóan bevált francia tábori ágyú csövét a saját 50 mm-es páncélelhárító löveg talpára helyezték, és a hátrasiklás csökkentésére torkolatféket szereltettek rá. Ilyen francia lövegekkel a lengyel hadsereg is rendelkezett, és a németek a Lengyelországban zsákmányolt gránátokat felhasználták a náluk „7,5 cm Panzerabwehrkanone 97/38" elnevezéssel rendszeresített löveghez. Ez a fegyver azonban a páncélelhárításban a szovjet arcvonalon legfeljebb kiegészítő szerepet játszhatott, mivel páncélgránátjának torkolati sebessége másodpercenként csak 570 m-t ért el, szemben a valódi páncélelhárító ágyúk 900, sőt 1000, valamint a szovjet 57 mm-es páncélelhárító lövedékek 1270 m/sec torkolati sebességével, ami egyébként a második világháborúban páncéltörő lövedék által elért legnagyobb sebesség.[22]

A 97/38 páncélelhárító ágyú magyar vonakozása pedig az, hogy ebből a lövegfajátból a németek a magyar 2. hadsereg részére a hadműveleti területen kiutaltak 72 db-ot, mint azt Szombathelyinek a Legfelső Honvédelmi Tanács előtt 1942. október 8-án tartott, alább még részletesen idézendő előadásából tudjuk. Sokra a magyarok ezekkel a lövegekkel nemigen mentek, mivel sem mozdonyt, sem vontatót nem kaptak hozzájuk.

A németek által zsákmányolt, illetve megszállt országokban gyártott harceszköz felhasználására még egy további példa, ismét magyar vonatkozással. Otto Carius páncélos főhadnagy, aki 1944. július 27-én a Wehrmacht 535. katonájaként megkapta a Vaskereszt Lovagkeresztjéhez a Tölgyfalombot, Tiger im Schlamm (Tigris a mocsárban) című visszaemlékezésében leírja az 1940 őszén a 7. német páncéloshadosztálynál kezdődött páncélos pályafutását. Ennél a hadosztálynál kapták meg a 37 mm-es lövegű, a német hadseregben 38 (t) elnevezéssel rendszeresített gyári új, cseh gyártmányú harckocsikat, melyek a prágai Českomoravska Kolben Danek, 1940-től Böhmisch-Märische Maschinenfabrik AG nevet viselő gyárban készültek. Téves tehát az az állítás, hogy az eredetileg „LT Vz. 38" jelű könnyű harckocsikat a Skoda gyár állította volna elő. Ezeknek az 1942-ig gyártott járműveknek a teknője és a tornya szegecselt volt, a lemezeket szegecsek tartották össze, hegesztés helyett.[23]

Carius alakulata 1941 júniusában a német 20. páncéloshadosztály kötelékébe került harcba a keleti arcvonalon. Június 22-én a német támadásban bevetett 3332 harckocsinak több mint 23%-a, 772 darab ilyen cseh gyártmányú, 38 (t) harckocsi volt.[24]

Carius a töltőlövész feladatát látta el, a toronyban. Harckocsijukat július 8-án egy szovjet 45 mm-es páncélelhárító ágyú kilőtte. A gránát a harckocsi jobb elülső részét találta el: a rádiós ülésénél a páncéllemez nagy darabon betört, a rádiós elveszítette jobb karját. „Szidjuk a rideg és rugalmatlan cseh acél minőségét, amellyel a szovjet 47 mm-es [Tévedés! A szóban forgó szovjet löveg 45 mm-es volt. – B. J.] ágyúnak olyan kevés vesződsége volt. A lövedék repeszeinél jóval több kárt okoztak a saját páncélzat darabjai és a szegecsek."[25]

---

[22] *Kosar:* i. m. 96., ill. 121. o.

[23] *Spielberger:* i. m. 183. s köv. o. – A harckocsiból Spielberger szerint összesen 1414 db készült.

[24] *Müller-Hillebrandt, Burkart:* Das Heer 1933–1945. II. k. Die Blitzfeldzüge 1939–1941. Das Heer im Kriege bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941. Frankfurt M., E. S. Mittler und Sohn Verlag, 1956. 106. o. Tabelle 24.

[25] *Carius, Otto:* Tiger im Schlamm. Die 2. schwere Panzer-Abteilung 502 vor Narva und Dünaburg. Berg am See, Kurt Vowinckel Verlag, 1985. 11. s köv. o.

A 38 (t)-vel kapcsolatban a német szakirodalom megállapítja, hogy „elégtelen fegyverzetük miatt a járművek az orosz járművek elleni bevetésre nem voltak többé alkalmasak." Ez a tény egyúttal cáfolata A magyar királyi honvédség fegyverzete című könyv ama állításának, hogy Magyarországon T–38 néven rendszeresített harckocsik „1942 második felére" lettek „elavultnak tekinthető"-k.[26]

A Szovjetunió elleni támadásban nyomban elavultnak bizonyult harckocsikból a németek Hitlernek még 1941 szeptemberében Horthynak tett igérete alapján, hogy ti. felszerelnek egy magyar páncéloshadosztályt – 1942 júliusáig jó 100 darabot adtak át a magyaroknak. A Don-kanyar címmel 2001-ben megjelent részletes monográfiában ez a tény szerepel: de mint a legtöbb magyar és német fegyvernél, ennél is hiányzik az értékelés, a nemzetközi keretű összehasonlítás.[27]

A magyar páncéloshadosztály felfegyverzéséhez a cseh gyártámányú harckocsik mellett átadtak 22 db Pz. IV F 1 jelű német gyártású harckocsit is. Ezt a járművet a magyar szakirodalom közepes harckocsinak minősíti, nem véve tekintetbe, hogy ekkor, 1942 tavaszán, ez volt a németek legnehezebb harckocsija. Ez alkotta 1943-ig a páncéloszászlóaljak nehéz századainak anyagát.[28]

Eredetileg a Pz. IV-et a német könnyű harckocsik, a Pz. I és Pz. II-k támogatására szánták, főfegyvere egy 75 mm-es, L/24, tehát rövidcsövű ágyú volt, páncélgránátjának torkolati sebessége 385 m/sec. Erről a kis számban már a Lengyelország elleni hadjáratban 1939 szeptemberében bevetett harckocsiról ott kiderült, hogy páncélvastagsága elégtelen, ezért a teknőre elől és oldalt pótlemezeket szereltek. A 385 m/sec torkolati sebességű páncélgránát elégtelen ütőképessége pedig az 1940. évi nyugati hadjáratban vált nyilvánvalóvá.

Ezért a Szovjetunió megtámadása előtt csaknem egy hónappal, 1941. május 26-án Hitlernél a Berghofban tartott megbeszélésen elhatározták, hogy a Pz. IV rövidcsövű löveges harckocsikat átfegyverzik az 50 mm-es páncélelhárító ágyúkra. Miután azonban hamarosan kiderült, hogy az erősebb szovjet harckocsik ellen ez a löveg is szinte hatástalan, döntés született, hogy egy új, előbb 44, majd 40 elnevezésű, 75 mm-es, L/43 csőhosszúságú löveget kell beépíteni a Pz. IV tornyába. Az új jármű tömeges kibocsátását 1942 márciusától tervezték. A rövidcsövű változatból 1941-ben egyébként 480 db-ot gyártottak.[29]

Ezek közül származott a magyaroknak átadott, már említett 22 db. A már idézett, A magyar királyi honvédség fegyverzete című könyv Pz. IV-et ismertető szövege nem egyértelmű. Ezt írja: „A termelését csak 1942-ben kezdték rohamosan növelni, amikor bebizonyosodott, hogy a Pz. IV. [tévesen így, a római szám után ponttal – B. J.] az egyetlen

---

[26] *von Sengen und Etterlin, F. M.:* Die deutschen Panzer 1926–1945. München, J. F. Lehmanns Verlag, 1965. 32. o. A T–38-ra *Bonhardt Attila–Sárhidai Gyula–Winkler László:* A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. H. és én. Zrínyi Kiadó, 116. o.

[27] *Szabó Péter:* Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943). Budapest, Corvina, 2001. 33. o. – ahol tévesen állítja, hogy a 38 (t) harckocsik Skoda gyártásúak lettek volna.

[28] *v. Senger und Etterlin:* i. m. 142. o.

[29] A Pz IV részletes leírása *Spielberger, Walter J.:* Der Panzerkampwagen IV und seine Aberten. Stuttgart, Motorbuch Verlag, 1975.

német harckocsi, amely a T–34 és KV-tipusú szovjet harckocsikkal a siker reményében képes felvenni a harcot."[30]

Félreértések elkerülése végett, helyes lett volna világosan megírni, hogy a termelés előbb az F 2, majd a G jelű típusra vonatkozott. Az F 2-t 1942 márciusától júniusig gyártották, 75 db készült belőle, három gyárban. A „rohamos" növelés inkább a G típusjelű Pz. IV-re vonatkoztatható, ebből 1942 áprilisa és 1943 márciusa között 1250 db-ot gyártottak.

A magyarokon ez így nem segített. Ők kénytelenek voltak beérni a Pz. IV rövidcsövű változatával. Ezzel a típussal nem lehetett felvenni „a versenyt a T–34-es és KV típusú szovjet harckocsikkal". A verseny felvételére a hosszúcsövű harckocsiágyús Pz. IV-ek lettek alkalmasak, páncélgránátjuk torkolati sebessége 740-990 m/sec volt, tehát jóval nagyobb, mint a T–34 76,2 mm-es gránátjának 662 m/sec kezdősebessége.[31]

Hadianyag átadását a magyaroknak Keitel vezértábornagy Budapesten 1942 januárjában valóban megigérte. Ez azonban csak a Führer 1941 szeptemberében Horthynak tett igéretének a megismétlése volt. A Hitler tábori főhadiszállásán szeptember 7-én kezdődött tárgyalásokon a magyarok kérték a Miklós Béla vezette gyorshadtest kivonását a keleti hadszíntérről. Ellentétben a hazai irodalomban olvasható állítással, Hitler ehhez nem járult hozzá. Ellenben megígérte, hogy a gyorshadtestet német anyaggal alkalmassá teszik a további hadműveletekre, és felszerelést szállítanak a magyar páncéloshadosztálynak.[32]

Az 1941. szeptember 6-án vezérkari főnökké és november 1-jével vezérezredessé kinevezett Szombathelyi Ferenc szerepének és felelősségének megítéléséhez én rendkívül fontosnak tartom a magyar 2. hadseregnél tett látogatását 1942. szeptember 6 – 13 között, majd előadását erről a szemléről az LHT előtt. Nem tudom miért, de ezt a látogatást a hazai szakirodalom nagyon „szőrmentén" kezeli, az előadást pedig egyáltalán nem értékeli.

Szombathelyinek a 2. hadseregnél szerzett benyomásairól szóló előadását legelőször Adonyi Ferenc volt vezérkari őrnagy említette 1954-ben Klagenfurtban megjelent A magyar katona a második világháborúban című könyvében, 1942. október 5-i időponttal.[33] Ez a dátum azután innen bekerült a szakirodalomba, de állítom, hogy a Hadtörténelmi Levéltárban levő példányt előttem senki nem vette a kezébe.[34] Ezen a példányon is rajta van géppel írva az „1942. X. 5-i keltezés", de ez alatt piros irónnal a következő áll: „Lényegében előadtam az L.H.T. ülésén X/8-án Sz."

---

[30] *Bonhardt–Sárhidai–Winkler:* i. m. 130. o.

[31] A Pz IV F 2 lövegének teljesítményadatai *v.Senger und Etterlin*: i. m. 305. o.: a T–34 lövegének adatai *Uő:* Die Kampfpanzer von 1916–1966. München, J. F. Lehmanns Verlag, 1966. 518. o.

[32] Horthyék látogatása Hitlernél ld. a honv. vk. hdm. osztálya 1941. okt. 10-i feljegyzését a honv. miniszter számára HL 6466/1., 257. doboz. A gyorshadtest problémája és a látogatásra: Deutschland und der Zweite Weltkrieg 4. k. Der Angriff auf die Sowjetunion. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt. 1983. 891. s köv. o. Téves állítás *Dombrády:* i. m. 78. o.

[33] *Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954. Szombathelyi LHT előtti előadásának időpontját a „Fontosabb forásmunkák, okmányok" között említi. 272. o. – Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a *Franz v. Adonyi-Naredy:* Ungars Armee im Zweiten Weltkrieg. Deuschlands letzter Verbündeter. Neckargemünd: Scharnhorst Buchkameradschaft 1971. címmel megjelent könyv nem teljesen azonos az 1954. évivel. A Quellenverzeichnis-ben Szombathelyi előadása itt is 1942. 10. 5-i dátummal szerepel. 218. o.

[34] HL Vezérkari iratok, szám nélkül. 282. doboz.

Ennek a több mint 40 gépelt oldalas, különböző kezektől eredő javításokat és beszúrásokat tartalmazó dokumentumnak részletes elemzése szétfeszítené jelen dolgozat kereteit, ezért itt csak néhány vonatkozására térnék ki.

A magyar 2. hadseregnél tett szemléje során szerzett tapasztalatai alapján október 8-i előadásában Szombathelyi elismerte, hogy ez a hadsereg csak „folyammegfigyelésre" alkalmas. Ezzel a megállapításával Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a második világháború időszakának egyik legjobb magyar tábornoka, a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke ki nem mondva elismerte, hogy a hadsereg voltaképpen teljesíthetetlen feladat előtt áll. Idézte a hadseregnek alárendelt német XXIV. páncéloshadtest vezénylő tábornokának, Willibald Freiherr von Langermann und Erlenkamp páncélostábornoknak előtte a magyar csapatokról mondott véleményét:

„Az Uryw-i harcok után alkalmam volt Langermann pc. tbk-kal, a XXIV. pc. hadt. pk-ával beszélni, aki ezeket a harcokat vezette. Ő a magyar csapatokat nagyon dicsérte. Magatartásukkal teljesen meg volt elégedve, csapataink kifogástalanul viselkedtek. Ellenben panaszkodott, hogy nincsenek jól kiképezve. Tömörülnek. Az elg-et nem tudják láthatatlanul kúszva megközelíteni, nem ássák be magukat. Mindez igen sok veszteséget okoz. Nem tudnak a nehézfegyvereikkel együtt dolgozni. A pc-osokra pedig azért panaszkodott, hogy a könnyű és nehéz hk-k között nincs meg a kellő összhang (szerinte ennek olyannak kell lennie, mint a puskás és nehézfegyverek között). A harckocsik hamar kilövik a lőszert, és épen a legkritikusabb pillanatokban, amikor az áttörés már-már sikerülne, meg kell állni és a lőszer pótlást bevárni..."

Langermannról még annyit, hogy alig egy hónappal Szombathelyi látogatása után, október 3-án több magyar tiszttel együtt elesett. Ugyanerre a sorsra jutott 1943 januárjában három utóda a XXIV. páncéloshadtest élén. Találóan állapította meg a második világháborús német páncélos fegyvernem egyik kiemelkedő vezetője, Walter Nehring, aki a háborút ezredesi rangban, hadtest vezérkari főnökként kezdte, és a páncéloscsapat tábornoka rangban a német 1. páncéloshadsereg parancsnokaként fejezte be, hogy ez „annak bizonyítéka, hogyan próbálta meg a német magasabb vezető testület személyes bevetéssel menteni azt, amit legfelső szinten elhibáztak".[35]

Előadásában Szombathelyi derűlátóan nyilatkozott a kilátásokról: „A hadsereg jelenlegi 200 km-es védőállásának lerövidítését [kézzel oldalt: kérésünkre] a Führer elrendelte, azonkívül otthagyják a jelenleg is alárendelt két német ho-t is. E két kedvező körülmény lehetőséget nyújt erősebb védelmi rendszer megszervezésére és tartalék kiképzésre. Pc. ho-unk, a német pc. ho-okhoz hasonlóan, az arcvonal mögé kerül, részben garageszerű elhelyezésben és amennyiben az esetleges orosz támadások szükségessé teszik, mint gyors tartalék kerül alkalmazásra. A hátsóbb elhelyezésben a pc. ho. alkalmat fog találni a pihenésre, kiképzésre és feltöltésre. A németek kilátásba helyezték a harckocsi állomány feltöltését is..."

Az elkövetkező hónapokra, a télieket is beleértve, Szombathelyi tehát legfeljebb „esetleges orosz támadások"-kal számolt. Ugyanez a teljességgel megalapozatlan szemlélet tükröződik beszámolójának következő mondataiból is:

---

[35] *Nehring, [Walther] General:* Die Geschichte der deutschen Panzerwaffe 1916 bis 1945. Augsburg, Weltbild Verlag, 1995. 285. o.

„A hds. téli védelemre való előkészületeit már kintlétemkor megkezdette, és a tavalyi téli háború összes tapasztalatainak felhasználásával remény van arra, hogy a hds. feladatát – minden nagyobb veszteség és nehézség nélkül – teljesíteni fogja..."

Szombathelyi – mint ezt egyik legközelebbi pártfogoltja, Kádár Gyula is megírta róla – „Nagyon tudott. Sem előtte, sem utána nem találkoztam még csak megközelítőleg is annyira alapos katonai elméleti és hadtörténelmi ismeretekkel rendelkező tiszttel."[36]

Kádárral megegyező módon minősítette Szombathelyit több beszélgetésünkben Kéri Kálmán is. Éppen ezért megmagyarázhatatlan, hogyan remélhette ez a tábornok, hogy a küszöbönálló, 1942-43-as télen csak „esetleges orosz támadások" lesznek, és ezeket a 2. hadsereg „minden nagyobb veszteség és nehézség nélkül" majd elháríthatja. Hiszen még a közkatonák is tudták, és éppen az előző, az 1941–42. évi téli háború is bizonyította, mennyire elemében érezte magát a télben a szovjet hadsereg. És ez a korábbi évszázadokban is bebizonyosodott, nem utolsó sorban Napoleon grande armée-jának megsemmisülésével.

Az ilyen jellegű megnyilatkozások – hangozzanak bár el akár az LHT előtt – azt a kérdést is szükségszerűen felvetik, hogy hangoztatójuk valóban ennyire naív-e, vagy hallgatóságát reméli elámíthatónak.

Hosszasan lehetne elmélkedni a magyar 2. hadsereg – részben már említett – fegyverzetéről. A Don-kanyar című, már idézett monográfiában helyesen az áll, hogy „a honvédség alakulatait nem a katonai nagyhatalmak háborújában való részvételre készítették és szerelték fel".[37] Ha ezt a megállapítást elfogadjuk, és el kell fogadnunk, mert tényszerűsége a magyar 2. hadsereg katasztrófájában is beigazolódott, akkor viszont hiányolnunk kell utána annak megállapítását, hogy mit remélhetett a magyar politikai és katonai vezetés, amikor ezt a hadsereget kiküldte a „nagyhatalmak háborújában való részvételre"?

Ez a katonai vezetés, és talán részben még a politikai is, tudta, hogy a hadsereg fegyverzete minőségileg elmaradott állapotban van. Éppen ezért érthetetlen és mindenképpen önámításnak minősül a műszaki képzettségű Bartha Károly szolgálaton kívüli vezérezredes, honvédelmi miniszter előadása 1942. július 14-én a koronatanács előtt. Előadásában Bartha elismerte, hogy a 2. hadsereget fegyverzetben és felszerelésben a német kötelékekkel azonos szintre kellett hozni, hogy „helytállhasson a kiválóan felszerelt orosz hadsereggel szemben". Ezen beismerő kijelentése után azonban Bartha nem átallotta azt állítani, hogy ez megtörtént.[38]

A hadsereg tényleges helyzetével, ezzel az elszomorító valósággal találkozott Bartha utóda, Nagy Vilmos október közepén az arcvonalon tett látogatásakor. Azt kellett tapasztalnia, hogy egyes hadosztályok arcvonala 26-29 km széles, öt-hatezer puskával. Mint a háború után megjelent emlékirataiban írta: „Le sem tudom jegyezni már, mennyi panasz hangzott el a hadsereg fegyverzetével kapcsolatosan. A tisztek joggal panaszolták, hogy elhárításuk teljesen tehetetlen az orosz páncélosokkal szemben. Elmondták, hogy tüzérségünk nagyon csekély, és nem rendelkezünk nagyobb méretű aknavetőkkel..."

---

[36] *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2. kiad. 1978. 283. o.

[37] *Szabó P.:* i. m. 33. o.

[38] Az előadás szövege HL Vezérkari iratok 1942., szám nélkül, 282. doboz.

A 2. hadseregnél tett szemléje után Nagy Vilmos Belgrádba repült, ahol Maximilian Reichs-Freiherr von und zu an der Glon Weichs vezérezredes, a B Hadseregcsoport főparancsnoka fogadta, és „Újra megigérte, hogy a 2. magyar hadseregnek segítségére lesz".[39]

Von Weichs, mint azt tevékenysége és naplóbejegyzései tanúsítják, egyáltalán nem volt magyarellenes, igéreteknél többet azonban ő sem adhatott. De a szovjet támadásokat semmilyen igérettel nem lehetett megállapítani, elhárítani, visszaverni. A magyar 2. hadsereg parancsnokai – és ezt túlzás nélkül állíthatjuk – vakon bíztak a németekben. Gertenyesi Hollósy-Kuthy László, aki vezérőrnagyi rendfokozatban 1942. november 23-ától volt a IV. hadtest 13. könnyű hadosztályának parancsnoka, egyik beszélgetésünk alkalmával, amikor feltettem neki a kérdést, hogy mégis mire számítottak 1943 januárjában, hogyan gondoltak helytállni a szovjet támadással szemben, így válaszolt: „Azt reméltük, hogy majd a németek segítenek." Ugyanő Élményeim a második világháború alatt 1939–1945 című, halála után megjelent emlékiratában nem foglalkozik a németek ígéreteivel, de bírálja őket. A doni katasztrófa okait „elsősorban a német vezetési hibában" látja.[40]

Ide kívánkozik néhány megjegyzés a magyar 2. hadsereg parancsnokáról, az 1883-ban született Jány Gusztáv vezérezredesről, továbbá a hadsereg vezérkari főnökéről, a Jánynál tíz évvel fiatalabb Kovács Gyula vezérőrnagyról. Kéri Kálmán, aki a Honvéd Vezérkar egyik legjobb képességű tagja volt, és aki 1942 októberében alezredesi rangban Nagy Vilmos honvédelmi miniszter szárnysegédeként minisztere kíséretében járt a Donnál a 2. hadseregnél, Sára Sándor Pergőtűz című, a 2. hadseregnek emléket állító filmjében kifejtette, hogy Jány hadosztályparancsnoknak lett volna legalkalmasabb. Létre tudta volna hozni Európa egyik legkiválóbb hadosztályát.[41]

Egyik beszélgetésünkben Kéri Kálmán úgy fogalmazott, hogy Jány legfeljebb egy hadtest vezetésére lett volna alkalmas, a hadseregparancsnoki tisztség túlságosan nagy feladat volt számára.

A Jánynál hat évvel fiatalabb, eredetileg a lovasságnál szolgáló dálnoki Veress Lajos, 1942-ben altábornagy, november 2-ig az 1. páncéloshadosztály parancsnoka a 2. hadsereg kötelékében, 1972-ben Münchenben megjelent háromkötetes Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) című, idehaza kellő figyelemre nem méltatott munkájában visszaemlékezés jelleggel ír a 2. hadseregről, a hadsereg vezetőiről, és bírálja is őket.

Veress leírja, hogy a páncéloshadosztály ütközetei előestéjén Jány mindig megjelent a csapatok körletében. Az éjszakát a hadosztályparancsnok autóbuszában töltötte, vacsora, majd egy pohár pezsgő mellett beszélgetve. Veress szerint „Ilyenkor mindig felmerült az arcvonal megrövidítésének kérdése is, különösen a hídfőkért vívott küzdelmek tapasztalatai után. A hadosztály parancsnoknak és kitűnő vezérkari főnökének, Koszorus F. vezérkari ezredesnek hivatalos kötelessége is volt a hadsereg gyengeségeire rámutatni.

---

[39] *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938–1945. H. n., Körmendy, é. n. 104. s köv. o.

[40] *Hollósy-Kuthy László:* Élményeim a második világháború alatt 1939–1945. Székesfehérvár, 1992. 58. o.

[41] *Sára Sándor:* Pergőtűz. A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál. Budapest, Tinódi Könyvkiadó, 1988. 24. o.

Mindezeken felül a baráti hang is megszólalt bennük: »10 hadosztállyal többet és 100 km-rel rövidebb arcvonalat kérj Guszti, vagy mondj le!«" „Én is követlek és a többi seregtest parancsnokok is. Talán így felébrednek az otthoniak és a német vezetőség." „Nem tehetem" – volt a visszatérő válasz.[42]

Az „otthoniak"-nál, tehát a kormányzónál, a vezérkar főnökénél, a honvédelmi miniszternél – hogy csak a legmagasabb tisztségviselőket említsem – nem a felébredéssel vagy az alvással volt a probléma, hiszen bizonyíthatóan ismerték a 2. hadsereg helyzetét, több forrásból is. Mint fentebb írtam, Veress Lajos 1942. november 2-ig az 1. páncélos-hadosztály parancsnoka volt. Lehetséges, hogy annak idején nem értesült arról, miszerint a honvédelmi miniszter októberi látogatásakor Jány hadseregparancsnok szabályszerű kihallgatást kért a vele katonaiskolás koruk óta elválaszthatatlan barátságban levő minisztertől, és ezen előterjesztette felváltási kérelmét, mondván, hogy „a hadsereg a reá bízott feladatot teljesíteni nem fogja tudni, én tehát ennek a hadseregnek a magatartásáért nem tudok felelősséget vállani."

Budapestre visszatérte után Nagy Vilmos, beszámolva a 2. hadseregnél tartott szemléjéről, jelentette Jány felváltás iránti kérelmét a kormányzónak, aki ráförmedt a miniszterre: „Nem azért tettem én őt oda, hogy őt felváltsam. Nagyon jól ismerem őt, nekem olyan ember kell ott, aki nem fog a németeknek gazsulálni. Dehogy váltom föl, ott kell maradjon!" E jelenet leírásához Kéri Kálmán, aki Horthy szavait a kihallgatás után nyilván miniszterétől hallotta, hozzátette: „Jány el volt intézve."[43]

Nagy Vilmos a Végzetes esztendők-ben részletesen leírja a 2. hadseregnél tett látogatását, az ezt megelőzött látogatást Hitlernél, valamint a már említett rövid vizitet von Weichsnél. Nem tudni miért, de nem említi Jány felváltási kérelmét, sem Horthy elutasító döntését. A szemlét ekként összegezi:

„A frontlátogatásról mindenekelőtt a kormányzónak számoltam be, majd a miniszertanácsot tájékoztattam, végül a parlament mindkét házának egyesített véderőbizottságában tartottam beszámolót. Nem hallgathattam el a tapasztalt hiányosságokat és ellátási nehézségeket. Közöltem azt is, hogy pillanatnyilag a 2. magyar hadsereg arcvonalán nem fenyeget szovjet támadás."[44]

Az „elintézettséget" nyugodtan ki lehet terjeszteni az egész magyar hadseregre. Lajtos Árpád vezérkari százados 1942. október 26-tól a 2. hadsereg parancsnokságánál szolgált, a hadműveleti osztály 1. beosztott vezérkari tisztjeként. Mindarról, ami a hadseregparancsnokságon történt, így személyesen értesült. Lajtos élete utolsó éveit levéltári kutatásokkal és a hadsereg történetének, tragédiájának vizsgálatával és megírásával töltötte. Emlékezéséből tudjuk, hogy Hitler 1942. december 24-én levélben kérte Horthyt, parancsolja meg a magyar 2. hadseregnek a Donon való végső kitartást. Horthy természetesen eleget tett a Führer kívánságának: december 27-én mint Legfelsőbb Hadúr kiadta a végsőkig való kitartásra a parancsot.[45]

---

[42] *Dálnoki Veress Lajos:* A Don-i Magyar 2. Hadsereg megalakulása és annak hadműveletei 1942–43-ban. In: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). Kiadta és sajtó alá rendezte Dálnoki Veress Lajos vezérezredes. München, 1972. 421. o.

[43] *Sára:* i. m. 164. s köv. o.

[44] *Nagybaczoni Nagy:* i. m. 109. o.

[45] *Lajtos Árpád:* Emlékezés a 2. magyar hadseregre 1942–1943. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 64., ill. 69. o.

A magyar 2. hadsereg katasztrófájához jelentősen hozzájárult Szombathelyi, majd Horthy döntése 1943. január 16-án, a szovjet támadás után. Ezeket a döntéseket szintén Lajtos Árpád örökítette meg az utókornak. A szovjet sikerek folytán bekerítés fenyegette a magyar VII. hadtestet, ezért ezt és az 1. páncéloshadosztályt hátra kellett volna vonni. Ehhez Jány a nap délutánján távbeszélőn engedélyt kért a B Hadseregcsoport főparancsnokságától, ahonnan természetesen azt a választ kapta, hogy a Führer dönt.

A hadseregparancsnokság tisztjeinek sikerült rávenniük Jányt, hogy „ultimátumszerűen" sürgesse meg a döntést a németeknél. Este 18.40-kor a hadseregparancsnok közölte Georg von Sodenstern gyalogsági tábornokal, a B Hadseregcsoport vezérkarának főnökével, hogy „ha ma 20 h-ig nem érkezik a magyar hadsereg parancsnokságához más döntés, akkor elrendeli a VII. hadtest és az 1. páncéloshadosztály visszavételét."

Öt perccel az általa megadott határidő előtt megérkezett a német válasz Jány „ultimátum"-ára: „Auszuhalten bis zum letzten Mann und Munition am Don", azaz „Kitartani a Donnál az utolsó emberig és lőszerig."

A német parancsot Jány nyomban közölte távbeszélőn a hadtestparancsnokkal. Legeza János vezérőrnagynak, a VII. hadtest helyettes parancsnokának a rövid beszélgetés végén ezt mondta: „Az utolsó emberig és töltényig kitartani a Donon. Isten veled János."

A német – végső soron Hitlertől származó – parancs továbbítása után Jány vacsorázni küldte a jelenvolt tiszteket. Lajtos azonban visszamaradt, és javasolta hadseregparancsnokának: „Próbáljuk meg felhívni Budapestet, hátha a vezérkar főnöke, vagy maga Horthy levonja a konzekvenciákat a hadsereg kialakult helyzetéből, hiszen december 27-én talán még nem hitték, hogy ilyesmi bekövetkezhet."

Lajtos javaslatát elfogadva Jány előbb Szombathelyivel, majd Horthyval beszélt, mindkettővel eredménytelenül. „Horthy sajnálkozva közölte Jányval, hogy nem tehet semmit, a parancsot teljesítsük. Ezek után Jány feltette nekem a szónoki kérdést, hogy hát ilyenképpen mit tehetnék?"

E két – legfelső szinten hozott – döntéshez Emlékezésében Lajtos ennyit fűz hozzá:

„Bevallom, én is feladtam, azt feleltem, hogyha ez az ítélet, akkor javasolom, menjünk vissza Alekszejevkára [itt volt a hadseregparancsnokság vezetési törzse január 16-án reggelig – B. J.] vagy egyenesen a VII. hadtesthez, minthogy a hadsereg-parancsnokság a hadsereg része, annak sorsában osztozik.

Jány helyeselt, kijelentette, hogy így is tesz, de csak ő, a személyére nézve, mert a hadsereg maradványait, az immár szerencsétlen tömeget valahogy vezetni kell mégis."[46]

Azért tartom szükségesnek ennyire terjedelmesen idézni Lajtos leírását, mert kitűnik belőle: Szombathelyi és Horthy döntése lényeges szerepet játszott a hadsereg pusztulásában. Nem állítom, hogy ez lett volna az egyedüli ok. Ha azonban akár Szombathelyi, akár Horthy külön-külön vagy együttesen engedélyezik a visszavonulást, a katasztrófa nyilván kisebb lett volna. Szombathelyinek látnia kellett elutasításának következményeit, és szükség esetén rábeszélni a kormányzót Jány kérésének teljesítésére. Azt sem kell hosszasan bizonygatni, hogy Horthy altengernagy annyit azért értett a szárazföldi hadviseléshez, hogy belássa döntésének súlyos következményeit.

[46] *Lajtos:* i. m. 154. s köv. o.

Szombathelyi és Horthy 1943. január 16-i döntése politikai döntés volt. Felvetődik a kérdés: mi történik, ha Jány ezeket a döntéseket figyelmen kívül hagyva mégis cselekszik, hogy legalább megpróbálja menteni a rábízott hadsereget. Ennek az esetleges lehetőségnek bővebb elemzése már nem történészi feladat.

A magyar legfelső vezetés által hozott hibás döntések ismeretében a bekövetkezett katasztrófáért nem lehet kizárólag a németeket felelőssé tenni, ahogyan azt Nagy Vilmos állította 1943 februárjában, a két ház véderő bizottsága előtt elmondott referendumában.[47] Az igaz, hogy a B Hadseregcsoport nem adott határozott parancsot a visszavonulásra, ilyent Hitler miatt nem is adhatott, de a hadseregcsoport főparancsnoksága és Hermann von Witzleben vezérőrnagy, a magyar 2. hadsereghez rendelt német összekötő törzs parancsnoka többször javasolta, hogy „handeln nach der Lage", azaz a helyzetnek megfelelően kell cselekedni.[48]

Azt a tényt, hogy a hadszíntéren a német–magyar viszony éppen 1943 januárjában rendkívül rosszul alakult, még Hitler is kényszerült elismerni. Csapatainak és parancsnokságainak a román, olasz és magyar „szövetségeseket" sértő módon kezelő magatartása miatt 1943. február 14-én egy „Titkos parancsnoki ügy" jelzésű „elvi" parancsot adott ki, „A szövetséges hadseregek maradványainak kezelése keleten" címmel. Ebben a parancsban kötelezte katonáit a szövetségesek „becsületes kezelés"-ére, hogy „visszanyerjék bizalmukat a német bajtársiasságban". A helytelen német magatartás ilyen nyílt beismerésével Hitler nem utólagos elégtételt kívánt adni szövetségeseinek, hanem szerette volna elérni a szétvert román, olasz és magyar csapatok mielőbbi újjászervezését, hogy bevethessék ezeket a mögöttes terület biztosítására, tehát a partizánok ellen.

A február 14-i parancs kiadásának másik oka az volt, hogy „a szövetséges csapatok méltatlan kezelése" anyagot szolgáltathat az ellenzéki csoportoknak ezekben az országokban, veszélyezteti a „politikai egyetértést" a szövetséges államokkal.

A szovjet nagytámadás gyors sikere azonban nemcsak a szövetséges alakulatok körében váltott ki pánikot, hanem a németeknél is. Különösen az arcvonal mögötti parancsnokságok katonái – de nem kizárólag ők! – dobták el fegyvereiket és menekültek fejvesztetten. Hitler ezért 1943. február 24-én szigorú, ugyancsak „Titkos főnöki ügy" parancsnot adott ki a fegyelmezetlenség és az elsietett visszavonulás ellen. A német katonák ilyen magatartását elviselhetetlennek és „a német Wehrmachthoz méltatlannak" nyilvánította. Követelte, hogy minden előljáró szükség esetén fegyverrel kényszerítse ki parancsainak végrehajtását, a fegyelem és az engedelmesség fenntartását, és a nem engedelmeskedőket nyomban lője agyon. „Az ilyen energikus vezetőket mindig meg fogom védeni cselekedetük esetleges jogi következményeitől, és ezt minden előljárótól megkövetelem." – Hitlernek ez a két parancsa is a keleti arcvonal 1942-43-as téli válságának volt a következménye.[49]

E válság kitörésében a szövetséges csapatoknál, de – ha kisebb mértékben – a németeknél is szerepet játszott az a tény, hogy a katonák nem látták a háború célját. A „bolsevista veszély" imamalom módjára gyakorolt hangoztatása nem bizonyult elegendőnek a Szov-

[47] *Nagybaczoni Nagy:* i. m. 129. o.

[48] *Lajtos:* i. m. 157. o.

[49] *Förster, Jürgen:* Stalingrad. Risse im Bündnis 1942–43. Freiburg, Rombach Verlag, 1975. 61. s köv. o.

jetunió elleni „keresztes hadjárat" ideológiai alapjául. Kevésnek bizonyult ez a németeknél is, ezért Hitler 1944. január 8-i parancsával elrendelte a szovjet politikai biztosok mintájára a „Nemzetszocialista vezetőtiszt" intézményének bevezetését, hogy „világnézeti szempontból létrejöjjön a feltétlen összhang az államvezetés és a tisztikar között."[50]

Akkor, 1944 elején, Sztálingrád, Kurszk és a Vörös Hadsereg őszi sikerei után ez már semmit sem segíthetett. A szovjet győzelmekkel ködbe veszett a háború kezdetén még ígért, a Szovjetunió elfoglalt területein léresíthető Wehrdörfer – védelmi falvak – reménye is.

Az ideológiai érvelés a m. kir. honvédségnél még kevésbé létezett és hatott. A katonák már 1942-ben, és később még inkább azt kérdezték, „mit keresünk mi a Szovjetunióban?" Jól szemlélteti ezt egy titkos német jelentés 1944. július 17-éről, a magyar 1. hadsereg VI. hadtestében tapasztaltakról. Ennek a hadtestnek Észak-Erdélyből származó katonái között voltak románok, szlovákok és cigányok. „Ezért – állapítja meg a jelentés – nemcsak a különleges nyelvi nehézségeket, hanem a politikai ellentéteket is le kell küzdeni. Az egyszerű ember elé a határvidék Erdélyből legnagyobb ellenségként a románt állították oda. Éppen ezért a legénységnél újra meg újra felmerül a kérdés: 'Voltaképpen miért a bolsevizmus ellen a harc?' A harci szellem elősegítésére és a politikai-világnézeti iskolázáshoz szükséges felvilágosítani a magyar katonát a veszélyről, amelyet a bolsevizmus az ő hazájának is jelent."[51]

A történelem bizonyítja, hogy a mindenkori politikai vezetésnek céljai eléréséhez olyan hadseregre van szüksége, amelyik feltétlenül követi őt, és kész eleget tenni utasításainak, rossz ügy esetében is. Ezért következett be a második világháborúban is a magyar haderő megsemmisülése. A katonák helytállása és áldozata nem tette, nem tehette jobbá, igazzá a politikai vezetés által számukra kijelölt, eleve teljesíthetetlen feladatot. Szerintem a m. kir. honvédség második világháborús szereplését helytelen fatalista módon szemlélni, úgy megítélni, hogy nem lehetett mást tenni.

[50] *Steinhoff, Johannes:* In letzter Stunde. Bergisch Gladbach, Gustav Lübbe Verlag, 3. kiad. 1978. 43. o., lábjegyzet. A Nationalsozialistischer Führungsoffizier intézményére érdekes adatokat közöl *Weinberg, Gerhard L.:* Hitler und der NS-Führungsoffizier (NSFO). *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte,* 1964. 443. s köv. o.

[51] *Borus, Josef:* Die Einschatzung der Lage aus ungarischer Sicht. In: Die Zukunft des Reiches: Gegner, Verbündete und Neutrale (1943–1945). Vortrage zur Militargeschichte 13. Herford–Bonn, Verlag E. S. Mittler und Sohn, 1990. 170. o.

Budapest, 2004. 228 o. +
8 o. ff. képmelléklet
1700.- Ft
ISBN 963 506 552 4
ISSN 1586–5886

Czigány István: Reform vagy kudarc?

Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700

A Habsburg Birodalomban az állandó hadsereg megteremtése lényegében a legfontosabb európai hatalmakkal: Angliával, Franciaországgal és Poroszországgal közel egy időben, a XVII. század második felében ment végbe. A Magyar Királyság a Habsburg Birodalom államalkotó része volt, ezért a királyi katonaságot az egységes birodalmi haderő részének tartották, és megreformálását is annak keretében képzelték el. Azt, hogy a magyarországi katonaságnak, ennek a sajátos fegyvernemi jellegű és taktikájú haderőnek a gyakorlatban milyen súlya és szerepe lesz a birodalom hadigépezetén belül, a hadügyi reformelképzelések mellett a magyar rendek és a központi, a császári-királyi hatalom politikai vitái határozták meg.

A szerző hazai és bécsi levéltári kutatásaira támaszkodva ezt a folyamatot mutatja be, s közben számos, a magyar történelmi köztudatba mélyen beivódott tévképzetet igazít ki: például azt, hogy a Habsburgok a magyarországi katonaság felszámolására törekedtek. A magyar vitézlő rend modernizációja kétségtelenül számos konfliktussal járt, de XVII. század utolsó évtizedében nem a végvári katonaság szélnek eresztésére, hanem annak reguláris átszervezésére került sor.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.

Balassi Kiadó

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ARBANÁSZ ILDIKÓ – CSORBA GYÖRGY

KMETY GYÖRGY EMLÉKIRATA KARS ERŐDJÉNEK 1855. SZEPTEMBER 29-I VÉDELMÉRŐL

Kmety György Magyarországon is nehezen hozzáférhető angol nyelvű műve az 1848–49-es magyar katonai emigráció egy szinte teljesen elfeledett és a nemzetközi történetírásban is alig ismertetett hadszínterének talán leghíresebb ütközetéről – azon belül is elsősorban magának a szerzőnek a tetteiről – szól. A könyv műfajában is egyedülálló, hiszen más, hasonló tartalmú, nem szabadságharcos eseményekkel foglalkozó művet – egy csata vagy ütközet száraz, katonai leírását – az emigrációs irodalom nem ismer. Az emlékirat a közelmúlt eseményei miatt saját korában meglehetősen népszerű volt, hiszen tudomásunk szerint már a megjelenés évében legalább három kiadás készült belőle.[1] Jelentősége és évfordulója miatt döntöttünk a viszonylag rövid terjedelmű könyv fordítása mellett, kiegészítve azt a szerző életrajzával, a krími háború keleti (kaukázusi) frontjának rövid történetével és a mű keletkezésének körülményeivel.

A szerző

Kmety György 1813. május 24-én a Gömör megyei Felsőpokorágyon született. Evangélikus lelkész apjának 1818-ban bekövetkezett halála után a család Nyíregyházára települt át. Iskolai tanulmányait Késmárkon kezdte meg, majd a nevelését irányító bátyja, Pál 1833-ban közvitéznek adta a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredbe. A forrás hitelességének és megbízhatóságának bizonyítása szempontjából fontosnak érezzük, hogy részletesebben mutassuk be Kmety katonai pályafutását; láttassuk a kortársak által is nagyra becsült képességeit és vitézségét.

A közemberként induló Kmetyt testvére hamarosan a kadétok közé emeltette. Altisztként is már komolyan érdeklődött a taktika iránt: német klasszikusok műveit olvasta e témában. 1840-ben hadnagy lett, 1847-ben pedig már főhadnagy. 1848 októberében Magyarországra helyezték, az ezred 3. zászlóaljához, ám végül a Pozsonyban szervezett 15. honvédzászlóaljhoz került. Október 19-én annak századosává nevezték ki, október 22-én azonban már a győri 23. honvédzászlóalj élén találjuk. Csapataival bátran küzdött a szerencsétlen kimenetelű schwechati csatában, amelynek elismeréséül Kossuth zászlóaljparancsnokká nevezte ki, a december 16-i parndorfi csatában tanúsított helytállásáért pedig alezredessé léptették elő. 1849. január 5-től egy dandár, majd 1849. február 15-től már egy hadosztály vezetésével is megbízták.

Csapataival a kápolnai csatát követően, február 28-án Mezőkövesdnél megszalasztotta a magyarokat üldöző osztrák dandárt, és ezzel a csatasorozat legszebb magyar harci

[1] *Kmety, George:* A Narrative of the Defence of Kars on the 29th September, 1855. London, 1856.

műveletét hajtotta végre. A tavaszi hadjárat első ütközeteiben hadosztálya nem jutott jelentős szerephez, ennek ellenére április 14-én ezredessé léptették elő. Részt vett a budai vár ostromában, a május 4-i rohamban ő maga is megsebesült. A főváros visszafoglalása után a VII. hadtest bal szárnyát kellett támogatnia: hadosztályával megszállta a Rába-vonalat és ellenőrizte a Sárvár–Veszprém–Székesfehérvár-i utat. A feladat teljesítése közben kapott hírt a Wyss-dandár elhelyezkedéséről, június 13-án Csornánál megtámadta azt, és csak kevésen múlt, hogy teljesen be nem kerítette és meg nem semmisítette. Kmety a csornai ütközetet követően továbbra is a Rába mentén bontakoztatta szét csapatait és biztosította a főserget.

A magyar hadsereg elleni utolsó osztrák hadjárat 1849. június 26-án indult meg a magyarországi cs. kir. hadak új főparancsnoka, Haynau táborszernagy irányítása alatt. Kmetyt ugyanaznap vezérőrnaggyá léptették elő. Az osztrák hadműveletek következtében csapatai elszakadtak a Győrt védő magyar VII. hadtesttől, majd a további utasításoknak megfelelően Bácskába vonult le, ahol Guyon Richárd hadtestével együttműködve sikeres hadmozdulatokat hajtottak végre az ellenséggel szemben. A későbbiekben részt vett az augusztus 9-i temesvári csatában is, ahol a bal szárnyon indított támadásával komoly zavart okozott az osztrák csapatok között, ám a jobb szárny összeomlása végül meghátrálásra kényszerítette. Hadosztálya – mint az ütközet után az egyik legütőképesebb egység – fedezte a vert sereg visszavonulását Lugosra. Bem augusztus 14-én őt nevezte ki a Lugoson és környékén lévő csapatok, köztük Dessewffy Arisztid lovashadteste és Vécsey Károly V. hadteste főparancsnokává. Ott még utoljára augusztus 15-én utóvédharcot vívott egy osztrák dandárral, de hamarosan az ő csapatai is bomlani kezdtek. Kmety az emigrációt választotta.[2]

Kalandos menekülése után a vidini tábor lakója lett. Bem József iszlám hitre való áttérését követően ő is – minden valószínűség szerint csak névlegesen – renegáttá vált. Az áttért katonatisztek egy csoportját Bemmel (*Murat*[3] pasa) az élen a szíriai Aleppóba helyezték át.[4] Kmetyt az öreg tábornok teljes bizalmába fogadta.[5] A városban 1850 októberében több hétig tartó súlyos zavargások törtek ki, amelynek leverésében tevékenyen részt vettek a magyar emigránsok is: a tehetetlen török tisztek helyére állva óvták a város keresztény lakosságát. Kmety az angol konzulátus védelmét látta el.[6] Bem az eseményeket követően a felelős kormányzó leváltását és annak helyére Kmety kinevezését köve-

---

[2] *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Harmadik átdolg. jav. kiadás. Budapest, 2000. 170–171. o.; *Thurzó Miklós:* Kmethy György. *Hazánk,* X. k. (Szerk. *Abafi Lajos.*) Budapest, 1888. 112–129. o.; *Hermann Róbert:* A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Sopron, 1999. 15–17. o.; 1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. (Szerk. *Hermann Róbert.*) Budapest, 1996. passim. *Alföldi Hírlap,* 1868. 26. sz., illetve Hermann Róbert szíves közlései.

[3] A török személy- és helyneveket mai török helyesírással és kurziválva közöljük.

[4] *Perczel Miklós:* Naplóm az emigrációból. (Vál., a bev. és a jegyz. írta *Závodszky Géza.*) [Budapest, 1977.], 41. o.; *Hajnal István:* A Kossuth-emigráció Törökországban I., Budapest, 1927. 140. o.; *Csorba György:* Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, *Hadtörténelmi Közlemények,* (112.) 1999. 2. sz. 355–356. o.

[5] Bem apó ismeretlen levele Teleki Sándor grófhoz. *Magyarság,* 1925. 111. sz. máj. 17. 8. o., *Ács Tivadar:* A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédalezredes emlékiratai az emigrációból. H. és é. n., 136. o.

[6] Az aleppói emigrációra lásd *Kovács Endre:* Bem József. Budapest, 1954. 674–706. o.; az említett eseményekre: *Csorba György:* Az 1850. évi aleppói zavargások és a magyar emigránsok szerepe. In: Orientalista Nap 2004. (Szerk. *Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori.*) Budapest, 2004. 30–39. o.

telte. Bár ez nem történt meg, Bem halála után rangidősként ő vezette a renegátok csapatát. 1851-ben az aleppói emigránsok egy részét más katonai egységekhez vezényelték át. Tizenegy fő Európába való távozásra kért és kapott engedélyt. 1851. szeptember 27-én Kmety György is lemondott katonai szolgálatáról, és az engedély kézhezvétele után elhagyta az Oszmán Birodalmat.[7]

Keletet maga mögött hagyva a londoni magyar emigrációhoz csatlakozott, ahol jelentős szerepet játszott annak irányításában.[8] Itt született meg első önálló műve, amely Görgey Artúr emlékirataira válaszul készült. Ebben erősen – és tendenciózusan – bírálta egykori felettesét.[9] A krími háború idején önkéntesként ismét török katonai szolgálatba állt, hiszen a kezdeti események reményt adtak egy esetleges Ausztria elleni háborúra, de legalábbis az oroszok elleni harcra. Kmety háborús szerepéről a következő fejezetben részletesebben szólunk.[10]

A párizsi békét követően az akkor már évek óta beteg Kmety négy hónapi franciaországi gyógykezelése után visszatért az Oszmán Birodalomba, ahol rendelkezési állományba helyezték.[11] 1859-ben arról panaszkodott, hogy Kis-Ázsia belsejébe akarják küldeni, neki azonban esze ágában sem volt odamenni. Gyanította, hogy a kapacitálásban a *kars*i eseményekben dicstelen szerepet játszott, de kapcsolatai miatt magas pozíciót bíró *Mustafa Zarif* (?–1863) pasa mellett az osztrák követ keze is benne van. Úgy döntött, hogy ha nem sikerül elkerülni a kinevezést, akkor kilép a törökök szolgálatából. Mint levelében írja, nincsenek törökországi ambíciói, és elvonultan él „lesve Magyarországnak hajnal csillagát".[12]

1860-ban azonban mégis aktív szolgálatot vállalt, miután Libanonban a keresztény maroniták és a muszlim drúzok között ismét villongások törtek ki, amelyek keresztényellenes véres pogromokba torkollottak. Az erőszakhullám a török hatóságok tehetetlensége, sőt, néhol hallgatólagos támogatása következtében átterjedt Szíriára is, amely így már megteremtette az alapot az újabb európai beavatkozáshoz. A franciák a többi nagyhatalom felhatalmazásával intervenciós csapatokat tettek partra, míg a britek és más országok hadihajóikkal tüntettek a térségben.[13] Ekkor „két kézzel nyúltam egy csatákat

---

[7] Magyar Országos Levéltár R 90 Kossuth-gyűjtemény I. 992. Vay László Kossuth Lajosnak, Konstantinápoly, 1850. dec. 30.; *Ahmet Refik:* Türkiye'de mülteciler meselesi. İstanbul, 1926. 240. o.; *Ács:* A száműzöttek. 151–160. o.; *Kovács* 1954. 688. o.; *Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852.*, 2. k. 1. rész. Budapest, 1944. 488–489. o.

[8] *Jánossy Dénes:* A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 1. k. Budapest. 1940. 350–353. o.

[9] Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von *Georg Kmety.* London, 1853.; A Refutation of Some of the Principal Mistatements in Görgei's „Life and Actions in Hungary in the Years 1848 and 1849" with Critical Remarks on his Character as a Military Leader. London, [1852.]. Lásd ezekre *Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története I. k. Budapest, 1994. 326–327. o., valamint *Hermann Róbert:* Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció. *Aetas,* 1996. 2–3. sz. 40–66., különösen 56–62. o.

[10] A krími háború és a magyar emigráció szerepéről lásd *Jánossy Dénes:* Die ungarische Emigration und der Krieg im Orient. Budapest, 1939., valamint *Lengyel Tamás:* Die Ungarn und der Krimkrieg. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VIII. Budapest, 1938. 136–247. o.

[11] Hadtörténelmi Levéltár (HL) Personalia (P) 87. d. nemeskéri Kiss család iratai 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. nov. 23.

[12] HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1859. ápr. 13., jún. 29. és dec. 21.

[13] A kérdés legújabb irodalma: *Fawaz, Leila Tarazi:* An Occasion for War. Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860. London, 1994. és *Farah, Ceasar E.:* Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830-1861. London–New York, 2000.

ígérő katonai kommandó után Szíriában, mellyel Namik pasa kínált meg [...] Új jelét akartam adni a portának, hogy hű s jó katonája vagyok, s új borostyánokat akartam felmutatni magyar hazámnak a drúzok országából."[14] Valószínűleg jól emlékeztek még Kmety aleppói és *kars*i tetteire, mivel egy angolszász forrás tudni véli, hogy Kmetyt a konstantinápolyi európai követek határozott követelésére kérték fel, mint az egyetlen olyan tisztet, aki képes helyreállítani Szíriában a rendet. Kinevezésében keresztény mivolta is szerepet játszott, hiszen a térségben állomásozó muszlim török tisztek meglehetősen erélytelenül léptek fel a keresztényekre támadó drúzok ellen. 1860. június 23-án érkezett meg ezernyolcszáz fős csapatával Bejrútba, pontosan akkor, amikor a város kritikus helyzetbe került a drúz és muszlim forrongás miatt. Késlekedés nélkül szilárdan megszállta a várost és biztosította a rendet.[15] A későbbiekben azonban ellentétbe került a francia expedíciós erők parancsnokával, Charles Beaufort tábornokkal, aki részben hallgatólagosan, részben nyíltan támogatta a maroniták drúzok elleni bosszúhadjáratát, ugyanakkor inkább gyarmatosítóként, mint pacifikáló erőként viselkedett. Kmety emiatt, valamint rossz egészségi állapota okán is, novemberben lemondott, ám *Fuat* pasa[16] kérésére a szíriai Latakiában még hat hónapot töltött el megfigyelőként. Beaufort 1861 elején szerette volna mindenáron elérni, hogy csapatai a mandátumuk lejárta után is Szíriában maradhassanak, ebből azonban az oszmán kormányzat nem kért. A francia jelenlét szükségességének kivizsgálására Kmetyt küldték ki, aki természetesen feleslegesnek ítélte a franciák maradását, ami Beaufort újabb vádaskodásához vezetett. A libanoni rendezés során angol részről felmerült Kmety neve a *kaymakam* (itt: kormányzó) tisztségére, de levele tanúsága szerint a franciákkal való rossz kapcsolata és az akkori politikai viszonyok között nem vállalta volna el ezt a feladatot. Ezt követően kérte nyugdíjazását, valamint Londonba való távozásának engedélyezését. 1861 áprilisában már az angol fővárosban tartózkodott.[17]

Kmety György 1865. május 25-én hátgerincgyulladásból származott szélhűdés miatt hunyt el Londonban. Miután előzetesen többször kijelentette, hogy nem tért át az iszlám hitre, evangélikus szertartás szerint helyezték örök nyugalomra a londoni Kensal Green temetőben. A temetésről a török kormány gondoskodott, a szertartáson pedig a magyar emigráció tagjai mellett megjelent Vámbéry Ármin, Teesdale őrnagy[18] és számos angol előkelőség is.[19]

---

[14] HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London, 1861. ápr. 8., valamint júl. 29. *Mehmet Nâmık* pasa (1804–1892) az 1. hadsereg parancsnoka 1860 májusától 1861 júniusáig.

[15] *Jessup, Henry Harris:* Fifty-Three Years in Syria. New York–Chicago–Toronto–London–Edinburgh, 1910. I. 190–192. o.; *Churchill, Charles:* The Druzes and the Maronites under the Turkish Rule from 1840 to 1860. London, 1862. 196–197. o.; *Farah* 2000. 525–584. o.; *Fawaz* 1994. 75. o.

[16] *Keçecizade Mehmet Fuat* (1815–1869) oszmán-török államférfi, ötször volt külügyminiszter, kétszer nagyvezír; ekkor a Porta teljhatalmú megbízottja.

[17] *Rónay Jácint:* Naplótöredék. Hetven év reményei és csalódása. Nyomtatott kéziratul 10 példányban. III. (Pozsony) 410–411. o.; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 159/10. Klapka [Valójában: Kmety] György Kiss Miklósnak, Tripolisz, 1861. febr. 19. A Gyurika aláírású levelek némelyikét tévesen sorolták be Klapka levelei közé; tartalmuk alapján kizárólag Kmety György lehet a szerző. A továbbiakban ezért a hivatkozott jelzett alatt Kmety György nevét értjük és használjuk. *Farah* 2000. 647–651., 688. o.; *Fawaz* 1994. 115–128. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, London, 1861. ápr. 8., valamint júl. 29.

[18] Teesdale, sir Christopher Charles (1833–1893) a Királyi Katonai Akadémián végzett, mint tüzér hadnagy. 1854-ben nevezték ki Williams vezérkarához ekkor már főhadnagyi rangban. 1855 elején őrnagyi rangot

Nem tartjuk feladatunknak jelen munkánkban ismertetni a krími háború egész történetét, de a mű megértése szempontjából elengedhetetlen a Kaukázus előterében lezajlott, kevésbé ismert események rövid bemutatása. Az itteni hadműveletek a Krímben állomásozó szövetséges angol–francia–török–piemonti csapatok tevékenységének árnyékában jelentéktelennek tűnhetnek, mégis ennek a határsávnak a birtoklása határozta meg az anatóliai területek feletti uralmat.

A törökök 1853 nyarán fokozatosan erősítették a Kaukázus előterében állomásozó csapataikat, így októberben 15-20 ezer emberük volt a térségben, jórészt tapasztalatlan újoncok. Az orosz hadvezetés a dunai frontra koncentrált, így a kaukázusi seregeik gyengébbek, rosszabbul felszereltek voltak, ráadásul óriási területen szóródtak szét, és számos feladatot, problémát kellett megoldaniuk. A török határra már csak pár zászlóaljnyi gyalogos és maroknyi kozák jutott. Ugyanakkor ezek az alakulatok a hegyi népekkel vívott harcok miatt a legtapasztaltabb egységek közé tartoztak. További probléma volt, hogy az 1829-től birtokolt egykori oszmán területeken még mindig nem sikerült kiépíteniük a védelmi rendszert.[20]

A keleti hadszíntéren a törökök ragadták magukhoz a kezdeményezést. Bátortalan támadásuk több irányban bontakozott ki, ám a szerény sikereket követően az oroszok ellentámadásba mentek át. December 1-jén a két fél között tipikus találkozóharc bontakozott ki *Başgediklern*él, amely az oszmán csapatok vereségével és menekülésével ért véget. Ez a csatavesztés egyrészt a végzetes *sinop*i tengeri ütközet mellett biztosította az orosz pozíciókat a Kaukázusban, másrészt azonban megadta a végső lökést az angolok és a franciák hadba lépéséhez az oszmánok oldalán.

A következő évben a törökök továbbra is ragaszkodtak a kaukázusi offenzívához és az európaiak ottani partraszállásához, az angol és francia haditerv azonban más elképzelésen alapult. A britek a fekete-tengeri orosz flotta elpusztítása révén akarták stabilizálni az Oszmán Birodalom és a szorosok helyzetét. Az északkeleti frontra látogató szövetséges tisztek egyébként is szkeptikusak voltak a török hadsereg ottani kilátásait illetően. Az 1853–54-es tél különösen kemény volt. Akadozott az utánpótlás, hiányos volt a felszerelés, tífusz és más betegségek tizedelték a csapatokat: a hadsereg morálja mélypontra süllyedt.[21]

1854 februárjában Guyon Richárd (*Hurşit Paşa*)[22] mellett számos magyar, lengyel, brit, francia és más nemzetiségű tiszt érkezett *Kars*ba. A magyarok közül ott találjuk többek kö-

---

kapott a török hadseregben. A *kars*i blokád idején Kmety vezérkari főnöke volt. A török kitüntetések mellett vitézségéért Becsületrendet és Viktória Keresztet kapott.

[19] MOL R 87 Kmety György-hagyaték 1. fasc. Gyászjelentés. A *The Times* 1865. máj. 4-i száma hosszú, kéthasábos cikkben számolt be Kmety szabadságharcos pályafutásáról, meneküléséről Magyarországról és későbbi tevékenységéről. *Rónay* III. 390–394. o.; *Hon*, 1865. 104. sz.: Vukovics Sebő, Mednyánszky Sándor és Rónay Jácint a török követ előtt ünnepélyesen igazolta, hogy Kmety mindig híve maradt annak a vallásnak, amelyben született, s ezt többször hangsúlyozta is. Vámbéry még Konstantinápolyból ismerte Kmetyt, aki később sokat segített neki londoni elismertetésében. *Vámbéry Ármin:* Küzdelmeim. Dunaszerdahely, 2001. 204. o.

[20] *Allen, W. E. D. – Muratoff, Paul:* Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921. Cambridge, 1953. 59–60. o.

[21] *Allen-Muratoff* 1953. 63–71. o.

[22] Guyon Richárd (1813–1856) honvéd tábornok. A krími háború alatt az anatóliai hadsereg vezérkari főnöke, 1856-ban tisztázatlan körülmények közt hunyt el.

zött Kohlmann József[23] vezérkari másodfőnököt, Stein Miksát,[24] Frits Gusztávot,[25] Papp Jánost,[26] Tüköry Lajost[27] és Schneider Antalt.[28] A külföldi tisztek irányítása alatt az oszmánok hozzáláttak a város modern erődítéseinek megtervezéséhez és kivitelezéséhez.

1854. április közepén Kmety a *Gümrü* irányában tevékenykedő irreguláris lovas (*başıbozuk*) csapatokból álló előőrsök parancsnoka lett. Állomáshelyétől kétórányi lovaglásra orosz támogatással fellázadt az örmény lakosság. A jól megerődített falvak védőereje, valamint a tüzérség hiánya miatt a felkelés leverése komoly nehézséget okozott. Április 25-én mintegy 250 kozák átkelt az *Arpa* folyón, de Kmety lovasai láttán megfutamodtak, magukra hagyva az örményeket. A lázadók minden erőfeszítése ellenére a törökök sikerrel törtek be az egyik faluba, ahol hat örményt fogságba ejtettek. Kmety a „helyi szokásoktól" eltérően a békés megoldások híve volt, ezért amikor a foglyok megbánást tanúsítottak, elengedte őket.[29]

Az időjárási viszonyok miatt ebben az évben a komoly hadműveletek csak június elején kezdődtek meg. 1854. június 9-én például az oroszok néhány zászlóaljnyi gyalogossal, pár ezred kozákkal és számos ágyúval átkeltek a *Kars* folyón. Kmety és *Haci Demir Ağa* lovasaikkal azonnal rajtuk ütve verték vissza a támadást. A hivatalos török jelentés szerint amíg a törökök csupán hét halottat és nyolc sebesültet, addig az oroszok negyven embert veszítettek.[30]

David Oszipovics Bebutov herceg (1793–1867) vezetésével az orosz főerők táborukat a *Kars* folyótól délre, *Poldırvan* (*Gümrü–Kars* úton) és *Kurudere* falvak között állították fel, ahonnan július 2-tól augusztus 4-ig nem mozdultak ki. Eközben a törökök is kényelmesen felfejlődtek *Mustafa Zarif* vezénylete alatt az orosz határ irányában. Mindkét parancsnoknak kétségei voltak az ütközet kimenetelével kapcsolatban, és az ősz közeledtére vártak, hogy visszavonulhassanak bázisukra. Gyakoriak voltak az élelemért vívott és a felderítő-puhatolózó csetepaték, amelyekben török oldalról főleg a *başıbozuk*ok vettek részt Kmety irányítása alatt.[31]

---

[23] Kohlmann József (1808–1889) honvéd ezredes, az emigrálást követően jelentős karriert futott be az oszmán hadseregben.

[24] Stein, Maximillan (1814–1858) honvéd ezredes, belépett a török hadseregbe, a keleti frontról magyar tiszttársai bizalmatlansága miatt visszahívták, ezt követően a hadügyminisztériumban dolgozott.

[25] Frits Gusztáv (1819–1881) őrnagy, a krími háború idején ezredparancsnok az oszmán hadseregben, 1877-től a hadügyminisztérium osztályvezetője.

[26] Papp János (1823–1892) hadnagy az 55. honvédzászlóaljnál. Guyon segédtisztje. 1867-ben hazatért.

[27] Tüköry Lajos (1830–1860) hadnagy az 55. honvédzászlóaljnál, belép a török hadseregbe, Kmety segédtisztje *Kars*nál, vitézségéért őrnagyi rangot kapott. 1860-ban Palermo bevételénél esett el.

[28] Schneider Antal (1817–1897) orvos alezredes, belépett a török hadseregbe, később az olaszországi magyar légió tagja.

[29] Kmety diszlokációjára lásd *Klapka György:* Emlékeimből. (A szöv. gondozta, az eredeti iratokkal kiegészítette, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás.*) Budapest, 1986. 423. o.; *Reid, J. James:* Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878. *Quellen und Studien zur Geschichte des Östlichen Europa,* Band 57. Stuttgart, 2000. 297–298. o.

[30] *Allen-Muratoff* 1953. 72–74. o.; *Fényes Elek:* Az orosz–török háború történeti jegyzetekkel, okiratokkal, szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal ütközeti térképekkel felvilágosítva. Pest, 1854. I. k. 222–224. o.; *Kırzıoğlu M. Fahrettin:* 1855 Kars zaferi. İstanbul, 1955. 83–84. o.

[31] *Allen-Muratoff* 1953. 75–76. o.; *Mustafa Zarif Paşa:* Hâtırât, *Belleten,* 1940/4. 489. o.; The Patriot and the Hero. General Guyon, on the Battle Fields of Hungary & Asia. London, 1856. (a továbbiakban: Guyon 1856.) 83. o.

Mustafa Zarif török fővezér halogató álláspontjával szemben főleg Guyon és az európai tisztek csatát szerettek volna vállalni.[32] Augusztus 3-án hírt kaptak a *bayazıti* csatáról, amelyben a törökök súlyos veszteségeket szenvedtek, és az oroszok magát a várost is elfoglalták a benne felhalmozott jelentős készletekkel együtt. *Mustafa Zarif* azonnal haditanácsot hívott össze, amelyen, hosszas vitát követően, a Guyon vezette európaiak véleménye győzött. Megállapodtak abban, hogy megtámadják Bebutovot.[33]

Augusztus 6-a hajnalán az orosz csapatok is kezdtek felfejlődni. A két sereg között hamarosan találkozóharc bontakozott ki *Kuruderenél*. Az általános tervet Guyon dolgozta ki, aki a törökök számbeli fölényét kihasználva próbálta megsemmisíteni az orosz szárnyakat. Kmety lett a török bal szárny egyik parancsnoka. A haditerv azonban meghiúsult, mert a csapatok késve hajtották végre a kijelölt manővereket, a jobb szárny pedig, nem várva be a többiek elhelyezkedését, korábban indított támadást, így két órán keresztül egyedül kényszerült harcolni az oroszok ellen.[34] A törökök kezdetben sikereket értek el, az oroszok kitartó ellentámadásainak hatására azonban a jobb szárny nyolc óra körül összeomlott. Ezt követően az oroszok a bal szárny ellen vezettek támadást, ahol súlyos harc bontakozott ki. Kmety tíz óra után – megtudva a jobb szárny és a centrum vereségét – megkezdte a visszavonulást.

Az ütközet kimenetele legfőképp a seregek kiképzettségén múlott. Török oldalon ugyanis zömmel csak félig kiképzett csapatok álltak rendelkezésre. Amíg a reguláris gyalogos alakulatok és a tüzérség is jól helytállt, a lovasság és különösen az irregulárisok rendkívül hamar megtörtek. Menekülésük átragadt más csapattestekre is. Maga Guyon kétszer állt a lovasság élére, de mindkétszer cserbenhagyták. A tiszti morál is alacsony volt; az ezredesek és őrnagyok egy órával az ütközet kezdete után majd egy emberként elhagyták egységeiket, visszatértek táborukba, és csomagjaikat visszairányították *Kars*ba. Akadt olyan török pasa, aki vészhelyzetben is képes volt megtagadni Guyon közvetlen parancsát és csak *Zarif*tól fogadott el – jókora időveszteséggel – utasítást. A leírások mind megemlékeznek a külföldi tisztek helytállásról, példának okáért a csata sűrűjében Frits alól kilőtték a lovát, Kmety mellett pedig két hadsegéd is elesett.

A török veszteség jelentős volt, mintegy 8000 fő esett el vagy sebesült meg, 2000 emberük került fogságba és 16 ágyút zsákmányoltak az oroszok. Körülbelül tízezer irreguláris katona dezertált a vereség után és tért vissza lakhelyére. Az oroszok csapataik 15 százalékát, azaz mintegy háromezer főt veszítettek el. Az év hátralévő részében szerény erőivel Bebutov már nem vállalkozott nagyobb hadmozdulatokra, és az ősz közeledtével visszavonult *Gümrü*be.[35]

---

[32] *Allen-Muratoff* 1953. 76. o.; *Fényes* 1854. II. k. 107. o.; *Kırzıoğlu* 1955. 84–88. o.; *Zarif* 1944. 490–492. o.

[33] *Zarif* 1944. 492. o.; Guyon 1856. 87–88., 98–99. o.; *Fényes* 1854. II. k. 112. o.; *Sandwith, Humphry:* A Narrative of the Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by the Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army. London, 1856. 99–101. o.; *Reid* 2000. 280. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 76. o.

[34] *Sandwith* 1856. 102. o.; Guyon 1856. 99–102. o.; *Fényes* 1854. II. 112–113. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 76–77. o.; *Reid* 2000. 280. o.

[35] *Sandwith* 1856. 102–107. o.; *Fényes* 1854. II. k. 107–114. o.; Guyon 1856. 105–118. o.; *Zarif* 1944. 493–494. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 77–79. o.; Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (a továbbiakban: BOA HR.SYS) 1191-1. 73. és 99.

Mustafa Zarif Guyont tette felelőssé a történtekért, az eseményekről azonban más forrásokból is értesültek a fővárosban és így a már régóta kritizált török fővezért leváltották és vizsgálat alá helyezték; igaz, hasonlóképp tettek Guyonnal is.[36]

Az ütközetet követően Kmety lett az előörsök parancsoka, és a téli szállásra való vonulásig ott teljesített szolgálatot. Az *Erzurum*ból keltezett angol beszámoló szerint bár minden téren megállta a helyét, nem kapta meg a rangjához járó fizetését, de még személyes bátorságáért sem tüntették ki a törökök.[37]

A karsi blokád

Anatóliában 1854 végére, 1855 elejére a törökök helyzete katasztrofálissá vált: a katonák többet szenvedtek a rossz ellátástól, mint az oroszoktól. 1854 májusában a török erők létszáma északkeleten mintegy 120 000 fő volt, egy évvel később már kevesebb mint hetvenezer. A harci veszteség nem érte el a 15 000 főt, a téli járványok azonban ennek a kétszeresét vitték el, még ugyanebben az időszakban mintegy húszezren dezertáltak, az erősítés pedig nem haladta meg a tízezer főt. A tisztikart azonban brit katonai misszióval erősítették meg. William Fenwick Williams,[38] aki lényegében az anatóliai hadsereg de facto parancsnoka lett, még 1854 szeptemberében érkezett meg számos brit tiszt kíséretében.

Vizsgálódásai alapján Williams arra a következtetésre jutott, hogy *Kars*nál képtelenség offenzívába vinni a török erőket, ezért korlátozott tevékenység mellett döntött. Meglátása szerint a *karsi* erődrendszert kellett tovább erősíteni, hogy komoly akadályt jelentsen az orosz betöréssel szemben. Elképzelését később katonai körökben többen bírálták, mondván, hogy hiba volt a teljesen haszontalan erődbe bezárkózni, s ezzel veszejtésre ítélni nemcsak a várost, de a sereget is. Ehelyett bölcsebb lett volna az *erzurum*i platót védelmére koncentrálni, amely stratégiailag sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, s mint alább láthatjuk, erről az oroszok is hasonlóan gondolkoztak.[39]

A török erők akcióképtelenségét tovább növelték a rossz útvonalak és az ellátás nehézségei, *Vasıf* pasa[40] hadseregparancsnok pedig egy óriási baklövéssel még tetézte is a gondokat. Tavasszal ugyanis a több száz tonnányi élelmiszert nem *Kars*ban, hanem az *Erzurum–Kars* útvonalon, valamint a *Soğanlıdağ*-hegység keleti és nyugati lábánál fekvő falvakban helyezte el. Úgy gondolta, hogy a tavasszal áradó folyók miatt a híd nélküli völgyekben nehéz lenne a készleteket az erődbe eljuttatni, de a várostól egy napra elhe-

---

[36] *Sandwith* 1856. 111–112. o.; *Fényes* 1854. II. k. 114. o.; Guyon 1856. 113. o., *Allen-Muratoff* 1953. 79. o. Itt jegyezném meg, hogy az 1850. évi aleppói zavargások idején is *Mustafa Zarif* állt „elméletileg" a török csapatok élén. Úgy tűnik, hogy a magyarokkal való találkozás sohasem hozott neki szerencsét.

[37] BOA HR.SYS 1191-1. 99. *Erzurum*, 1855. február 13.

[38] Sir William Fenwick Williams (1800–1883): a Királyi Tüzér Akadémián végzett tiszt a birodalom különböző részein folytatott szolgálat után 1841-ben érkezett az Oszmán Birodalomba. A krími háború kezdetén vezérőrnagy, 1855 januárjában nevezték ki *ferik*nek (tábornok) a török hadseregben.

[39] *Allen-Muratoff* 1953. 81 o. Bírálatát lásd *The Times*, 1865. máj. 4.

[40] *Vasıf Mehmed Paşa* (? – 1865) grúz származású tábornok, különböző tartományok kormányzója, 1853 februárjától 1854 szeptemberéig az arabisztáni hadsereg tábornagya. 1854 decemberétől az anatóliai hadsereg parancsnoka.

lyezett élelemhez május végén vagy június elején könnyen hozzáférhetnek majd. Erre azonban nem került sor, mivel ennek a tartaléknak a nagy részét az oroszok szerezték meg vagy pusztították el; az erőd pedig végül pontosan az élelemhiány miatt volt kénytelen megadni magát.[41]

Az orosz kormányzat elégedett volt a kaukázusi eredményekkel, és további vállalkozásokat fontolgatott, mivel lehetőséget látták arra, hogy a sikeres ázsiai hadmozdulatok révén eltérítsék a szövetségeseket az európai orosz területektől. A kaukázusi vezetésben személycserék is történtek: a korábban Paszkievics alatt szolgált Nyikolaj Nyikolajevics Muravjev (utóbb: Karszkij) (1794–1866) tábornokot nevezték ki Voroncov utódjaként helytartónak.[42]

Muravjev haditervében fontos szerep jutott a *Kars* elleni hadműveleteknek, de ostromtüzérség híján a blokád mellett döntött. Az oroszok pontos információkkal rendelkeztek a helyőrség erőforrásairól, és úgy számoltak, hogy az élelemhiány következtében szeptemberre a védők kritikus helyzetbe kerülnek, novemberre pedig helyzetük tarthatatlanná válik. Az erőd ugyan veszélyes kiindulási bázisul szolgált a törököknek a Transzkaukázus elleni támadásához, de Kis-Ázsia védelme szempontjából már nem volt akkora jelentősége. Muravjev a korábbi háborúk tapasztalataként tudta, hogy stratégiailag sokkal fontosabb *Erzurum*, ezért *Kars* ostromával valójában csupán álcázni kívánta igazi támadási irányát.[43]

1855. május 24-én Muravjev megindult az erőd körbezárására. Június 16-án 11 000 embert és negyven ágyút hagyva az erődrendszer megfigyelésére, valamint ötezer főt a hátországgal való kapcsolattartás biztosítására, a maradék sereggel *Erzurum* irányába vonult. Mivel nem találkozott ellenállással, leginkább az ellenség utánpótlásraktárainak elpusztításával foglalkozott. *Erzurum*ban hamarosan pánik tört ki az orosz hadmozdulatok miatt, és a törökök megkezdték a környéken lévő demoralizált és rosszul kiképzett csapataik kivonását. Muravjev tisztában volt azzal, hogy komoly akció nélkül is el tudná foglalni *Erzurum*ot, de úgy vélte, hogy *Kars*nál hátrahagyott serege kevés ahhoz, hogy pozícióit biztosítsa. Muravjev attól is tartott, hogy az események következtében a szövetségesek esetleg jelentős erősítést küldenek *Trabzon*ba.[44]

Az oroszok szisztematikusan pusztították a hadtápraktárakat *Kars* környékén, hogy lehetetlenné tegyék az erőd utánpótlását, illetve, hogy megnehezítsék a kitörést. A blokád alatt mindennaposak voltak az előőrsök csatározásai és a kísérletező orosz rohamok az egyes erődök ellen. A török csapatok is ki-kitörtek.[45] A következőkben egy olyan eseményről emlékeznénk meg a blokád idejéből, amelyben Kmety szerepét említik.

---

[41] *Allen-Muratoff* 1953. 82. o.; *Kırzıoğlu* 1955. 99. o.; *Reid* 2000. 283–291. o.; Papers Relative to Military Affairs in Asiatic Turkey, and the Defence of Capitulation of Kars. London, 1856. Modern kiadása: The Siege of Kars, 1855, Defence and Capitulation reported by General Williams. London, 2000. passim. Az utóbbi kötet az iratokat keletkezési idejük sorrendjében szerkesztve közli. A továbbiakban e kötet oldalszámaira hivatkozunk. A mű egyébként egy ún. „Blue Book", erre nézve lásd: *Temperley, Harold – Penson, Lilliam M.:* A Century of Diplomatic Blue Books, 1814–1914. London, 1966.[2]

[42] *Allen-Muratoff* 1953. 82. o. Voroncov, Mihail Szemenov (1782–1856) vezértábornagy.

[43] *Allen-Muratoff* 1953. 81–86. o.

[44] *Allen-Muratoff* 1953. 87–89. o.; *Kırzıoğlu* 1955. 104. o.

[45] *Kırzıoğlu* 1955. 104–137. o.

Augusztus 26-án reggel Kmety és Teesdale erői az egyik orosz tábor közelében, a *Kars*tól északra lévő széles síkság környékén található árpaföldeket szemlélték meg. Egy ágyúkkal megerősített lövészcsapatot alakítva az orosz bázis ellen vonultak, ahol tüzérségi párbaj bontakozott ki. A törökök bizonyultak jobbnak, még egy kozák század ellentámadását is visszaverték. A harc alatt a törökök lóra és szekerekre kaptak, és amit lehetett, learattak és kocsira raktak. Az orosz erősítés megjelenésekor Kmety lassú visszavonulásba kezdett, amelyet az ellenséges lovasok sem tudtak megzavarni.[46]

Miután Muravjev tudomást szerzett *Ömer* pasa mingreliai hadműveleteiről, valamint Szevasztopol elestéről, összehívta haditanácsát, ahol egyhangúlag a roham mellett határoztak. A döntés megváltoztatta Muravjev egész korábbi tervét, ugyanis információi szerint hat-nyolc hét múlva kimerültek volna az egyébként is kolerával sújtott helyőrség forrásai. Úgy számolt azonban, hogy a törökök számára kedvező hírek kitartásra ösztönzik az erősséget, és a külföldi tisztek is a kapituláció ellen lesznek. Politikai okok miatt is a támadás mellett kellett döntenie, melynek sikere esetén végre helyreállt volna a hadsereg önbizalma. A hadműveletek megindítását szeptember 29-e hajnalára tűzték ki.[47]

A török védelem figyelmét nem kerülte el a készülődés, így a támadás nem okozott meglepetést. A Kmety alá rendelt *tahmasp*i csapatok már 28-án este észrevették a csapatmozdulatokat, ekkor azonban még abban reménykedtek, hogy az oroszok feladják a blokádot és visszavonulnak. Humphry Sandwith[48] visszaemlékezései szerint Kmety volt az egyetlen, aki biztos volt benne, hogy az oroszok támadás nélkül nem fognak elvonulni. Az őrszemek jelentései alapján az oroszok célja 29-én hajnali háromkor vált egyértelművé. Kmety azonnal hozzálátott csapatai felkészítéséhez, és jelentést küldött a mintegy egyórányira lévő főhadiszállásra. A támadás megindításakor a törökök már teljes csatarendben álltak.[49]

A tüzet Kmety nyitotta meg, aki ekkor a Rennison-vonalaknál tartózkodott. Ellene Kovaleszki tábornok támadott, de teljes kudarccal járt. A sötétben embereit tévedésből a Rennison-vonal közepe ellen vezette a *Çorak* északnyugati vége helyett. A vilnai ezred szörnyű tűzbe került, és néhány perc alatt súlyos veszteségeket szenvedett. A katasztrófától csak az mentette meg őket, hogy a törökök lőszere túl gyorsan kifogyott. Hasonlóan járt a belevszki ezred a vilnaiak jobbján. Végül mindkét ezred maradéka visszahúzódott abba a vízmosásba, ahonnan először indultak rohamra, és nem is kerültek többé támadó pozícióba. Maga Kovalevszki is meghalt.[50]

Az oroszok jobb oszlopa Maidel tábornok alatt, a *Tahmasp Tabya* előtti meredek lejtőn kapaszkodott fel és indította meg a támadást, a tervezett négy helyett öt órakor. A komoly kartács- és puskatűz ellenére a jereváni gránátosok szuronnyal megszerezték a *Tahmasp Tabya* és a *Kars* folyó közötti sáncokat. A redut[51] megmászására kijelölt csapa-

[46] *Sandwith* 1856. 271–272. o.

[47] *Allen-Muratoff* 1953. 89. o.; *Kmety* 1856. 21. o.; *Kırzıoğlu* 1955. 136. o.

[48] Sandwith, Humphry (1822–1881) angol katonaorvos. A krími háború idején először a dunai fronton szolgált, majd Williams vezérkarához került, ahol az orvosi kar főnökévé nevezték ki. A franciáktól Becsületrendet kapott, az orosz foglyokkal szemben tanúsított humánus magatartásáért az oroszok is kitüntették.

[49] *Sandwith* 1856. 279. o.; *Kmety* 1856. 16–22. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 92. o.

[50] *Allen-Muratoff* 1953. 92. o.; *Kmety* 1856. 25–27. o.

[51] Sokszög alakú sánc, különálló kisebb bástya vagy erőd.

tok azonban létrák hiányában nem tudták teljesíteni feladatukat, így végül nagy veszteségekkel voltak kénytelenek visszavonulni. Kmety négy lövészszázadával, melyek halott orosz katonáktól zsákmányolt lőszerrel pótolták készleteiket, a bal szárny védelmére sietett, ahol a török csapatok visszaszorultak a *Tahmasp* redutba. Hamarosan más erődökből is érkeztek erősítések.[52]

A középső oszlop Gagarin herceg parancsnoksága alatt támogatni kívánta a széleket, erre azonban határozott parancsot nem kapott. Két zászlóalja megzavarodott, amikor baljukon a belevszkiek megkezdték a visszavonulást, csapatai maradéka azonban elfoglalta a *Yarım Ay* lunettát,[53] amelyet oszmán parancsnoka lényegében harc nélkül adott fel. Az oroszok ekkor azonban megtorpantak, és elmulasztották a hátráló csapatokat üldözni, pedig a pániknak köszönhetően minden valószínűség szerint a jelentős *Yüksek Tabya*t is elfoglalhatták volna, amely erős pozíciót biztosított volna számukra. Így azonban a helyőrség időt nyert ahhoz, hogy rendezze sorait, ráadásul hamarosan megjelent Teesdale – Kmety vezérkari főnöke –, aki kezébe vette a redut irányítását. Nagyjából ezzel egyidőben érkezett meg Kmety, s erőiket egyesítve a török csapatok ellentámadásba mentek át és visszafoglalták a *Yarım Ayt*.[54]

Egyes orosz egységeknek sikerült a *Tahmasp* és a *Veli Paşa* redut közötti területre behatolniuk és elfoglalniuk a török csapatok szálláshelyeit, ahol Kmety sátra elé tűzték zászlajukat. Kmety a *Tahmasp* redut jobb oldalán az oroszok által elfoglalt mellvéd ellen személyesen vezetett támadást négy század lövésszel, aminek eredményeképpen sikerült az ellenséget kivetni az árkokból. A mellvédből aztán tűz alá tudták fogni a sátraknál lévő ellenséges egységeket. Eközben más török csapatok is sikeresen eljutottak a *Tahmasp* erődhöz. Az oroszok hiába rohamoztak továbbra is kitartóan, a támadás kifulladt.[55]

Fél tíztől kezdve vált láthatóvá, hogy az ütközet folyamán egymástól elszakadt orosz csapatok a *laztepe*i magaslat felé vonulnak vissza. A baloldalon a második anatóliai reguláris ezred főtisztek vezénylete nélkül üldözte őket. Irányításukat Kmety szárnysegédje, Tüköry Lajos vette át, aki az ellenség tétovázását kihasználva tört előre; ekkor sebesült meg a bal karján.[56]

Az oroszok a *Kanlı*, a *Süvari* és *Çengel Tabya*val szemben is felsorakoztatták erőiket, hogy a török erőket megosszák, és eltereljék a valódi támadási irányról a figyelmet, de itt semmiféle komoly harci cselekmény nem történt.[57]

Az orosz támadás másik fő csapásiránya az Angol-vonal ellen irányult. A Bazin tábornok vezette belosztokszki ezred, melyet Baklanov tábornok kozákjai támogattak, behatolt az Angol-vonalba, lerohanta és bevette a *Teesdale Tabya*t. A törökök az egész vonalon rendezetlenül vonultak vissza a *Veli Paşa* redut védelmébe, de az oroszok már kimerítették tartalékaikat *Tahmasp* ellen, és így nem tudták teljesen kiaknázni sikerüket.

---

[52] *Allen-Muratoff* 1953. 92. o.; *Kmety* 1856. 27–30. o.

[53] Az erődítmény azon része, melynek két oldala kiszögelést alkot és két szárnya párhuzamos azzal a fő vagy képzeletbeli vonallal, amely felezi a kiszögelést.

[54] *Allen-Muratoff* 1953. 93. o.; *Kmety* 1856. 13., 31–33. o.

[55] *Allen-Muratoff* 1953. 93. o.; *Kmety* 1856. 35–37. o.; *Kırzıoğlu* 1955. 154. o.

[56] *Kmety* 1856. 39. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6.

[57] *Kırzıoğlu* 1955. 141., 152. o.; *Kmety* 1856. 41. o.

A redutot mind a *Karadağ*, mind az *Arab Tabya*ból tűz alá vették, mire az oroszok kiürítették azt, de utána szinte ellenállás nélkül bevették a *Zohrab*, majd a *Thompson Tabya*t. A folyamatos és jól vezetett török ágyútűz azonban, valamint egy ellentámadás – amelyben a városi lakosok is részt vettek – innen is kikergette az ellenséget. Az orosz tartalék két zászlóalja Kauffman ezredes vezetésével utoljára még hátba támadta a *Çorak* állást, ahol a gyalogosok a *Veli Paşa Tabya* tüzébe kerültek, és emiatt visszavonulásra kényszerültek a *Çakmak* vízmosás fedezékébe.[58] Tizenegy órakor az oroszok elrendelték a harc beszüntetését, és visszatértek kiindulási pozíciójukhoz.[59]

Az orosz veszteségek jelentősek voltak: a rohamozó csapatok hatvan százaléka, azaz nyolcezer ember halt vagy sebesült meg. A törökök 6552 ellenséges halottat számoltak össze, azonban tudjuk, hogy az ütközet során sok holttestet kimentettek az oroszok. Odaveszett vagy súlyosan megsebesült a rohamot vezető tábornokok nagy része is. Több mint kétszáz emberük került fogságba, legnagyobb részük sebesülten. A törökök halottakban, sebesültekben 1094 embert veszítettek. Óriási hadizsákmányhoz jutottak a védők, amelyek megerősítették az erőd helyzetét.[60] Szeptember 29-én éjszaka az oroszoknak csak tizenkettő-tizenhárom zászlóalja és a lovassága volt hadra fogható, és *Kars* körül az erőegyensúly is a törökök javára mozdult el.

Az oroszok több hibát is elkövettek a támadásnál. Régimódi oszlopban támadtak a modern, lövészekből álló védelem ellen. Képtelenek voltak kihasználni nagy lovassági fölényüket. Kilencvennyolc ágyújukból csak negyvenet vetettek be az akcióban a roham támogatására. Muravjev reménytelenül számolt a meglepetéssel, valamint a veterán kaukázusi zászlóaljak szuronyrohamának erejével. Jelentős zavarok és hibák keletkeztek az irányításban a felvonuláskor, amely komoly késéshez vezetett. A támadás így már csak világosban kezdődött meg és fényes nappal bontakozott ki. A feltételezett siker egyik tényezője sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.[61]

Mivel a törököknek nem voltak lovaik (a blokád alatt elpusztultak, elhajtották vagy megették őket), így a nyílt mezőn nem tudtak komoly kitörést vagy manővereket végrehajtani. Egyedül Kmety volt a kitörés mellett, aki művében élesen bírálta ennek elmulasztását. Véleménye szerint a túláradó harci kedvet, az orosz csapatok jelentős (tiszti) veszteségeit, demoralizáltságát, a hajnali felvonulás miatti kimerültségét, táboraik szétszórt elhelyezkedését kihasználva az éjszaka első felében rajta kellett volna ütni az orosz seregen, amely esélyt adott volna a blokád felszámolására.[62]

A brit tiszteket azonban arról győzték meg az oroszok szörnyű veszteségei, hogy Muravjev kénytelen lesz abbahagyni a blokádot és visszatérni *Gümri*be, így nem lendültek ellentámadásba.

---

[58] *Kmety* 1856. 41–44. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 93. o.

[59] *Kmety* 1856. 40. o.; HL P 87. d. 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6. Kmety a csata után több olyan orosz érdemjelet szedett össze, amelyeket a magyar szabadságharc leveréséért adományoztak. Valószínűleg vagy a kaukázusi irreguláris vegyes-, vagy a kaukázusi lovas muszlim ezred katonáiról lehetett szó; az utóbbi parancsnoka a magyar szabadságharc alatt a már említett Bebutov vezérőrnagy volt.

[60] *Kmety* 1856. 44.; *Kırzıoğlu* 1955. 148., 157., 161. o.; The Siege of Kars 122–123. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 93. o.

[61] *Allen-Muratoff* 1953. 91–93. o.

[62] The Siege of Kars 97., 106., 114., 125. o.; *Kmety* 1856. 45–46. o.; *Allen-Muratoff* 1953. 94. o.

Williams elszámította magát: Muravjev a kudarc ellenére makacsul kitartott állásaiban és ez döntő befolyással bírt a közelgő békekonferencián az oroszok pozícióira. Minden további nap tovább demoralizálta és gyengítette a helyőrséget, és csökkentette a kitörés veszélyét. Muravjev számításai beváltak; november 27-én *Kars* hivatalosan kapitulált 24 000 védőjével, akik közül négyezren betegek vagy sebesültek voltak. A megállapodás szerint vitézségük elismeréseként a tisztek megtarthatták kardjaikat, valamint külön pontban kötötték ki a török szolgálatban álló magyar és más európai tisztek szabad távozását. Kmety és Kohlmann a kapituláció előtt, november 24-én éjjel, nem bízva az oroszok ígéretében – Williams beleegyezésével – nyolc kurd harcossal áttörtek, és „egy kis kozák csetepaté után" *Erzurum*ba lovagoltak. Muravjev állítólag dühöngött a hír hallatán, és azt hangoztatta, hogy senkit nem bántott volna. Ennek ellenére az oroszok élénken érdeklődtek Kmety után.[63] *Kars*i hőstetteikért Kmetyt és Schwarzenberget[64] a legmagasabb oszmán-török érdemrenddel, a *Mecidiye*-rend különböző fokozataival tüntették ki.[65] Kmety a következő év tavaszán megkötött béke következtében több harci cselekményben már nem vett részt ebben a háborúban.

A forrás

Kmety György könyve az 1855-ös *kars*i blokád egyetlen napjának és mellesleg legfontosabb ütközetének részletes és száraz katonai leírása, amelyet a szerző két ok miatt vetett papírra. Egyrészt, a könyv előszavának tanúsága szerint, méltánytalannak tartotta, hogy Williams jelentéseiben és az angol közvélemény előtt elbagatellizálta Kmety érdemeit az ütközetben a brit tisztek és civilek javára. Már 1856. július 31-i levelében kérte Kiss Miklóst, hogy gyűjtse össze neki Williams tábornok nyilatkozatait, mert összetűzésbe került vele.[66]

Másrészt Kmety szerette volna, ha Williams óvatos hadvezetésével szemben megfogalmazott kritikáját szélesebb körben is megismernék. Véleménye szerint ugyanis az ütközet után azonnal ki kellett volna támadni az orosz csapatokra, ami minden valószínűség szerint felszámolhatta volna a blokádot. A más-más helyzetértékelésben a két katona eltérő kvalitásai is szerepet játszhattak. Míg Kmety – mint a szabadságharc idején láthattuk – minden téren megállta a helyét és bátran mert kezdeményezni, addig Williams soha nem vett részt azelőtt komoly háborúban. Azt sem lehet kizárni, hogy az eltérő kiképzés

[63] *Allen-Muratoff* 1953. 94–95. o.; The Siege of Kars 124–184. o.; *Fevzi*: 1853–1855. Türk – Rus harbı ve Kırım Seferi. İstanbul, 1927. 134. o.; HL P 87 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. jan. 6.; *Sandwith* 1856. 303. Kmetyék úgy gondolták, hogy fogságba kerülésük esetén az oroszok kiszolgáltatják őket Ausztriának, azonban nem valószínű, hogy az osztrákok krími háború alatti politikáját egy ilyen gesztussal jutalmazta volna a cár. Schwarzenberg például valóban szabadon távozhatott a kapitulációs okmány említett 6. pontja értelmében, igaz, ő nem is tartozott a szabadságharc vezető személyiségeihez. *Budak, Mustafa:* 1853-1856 Kırım Savaş'ında Kafkas Cephesi. Istanbul, 1993. Kézirat, Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 145. o.

[64] Schwarzenberg-Sondershausen (1848–49-ben Bátorffy), Karl: huszárfőszázados, a krími háború idején a török hadseregben szolgált lovassági ezredesként.

[65] *The Times,* 1855. dec. 11.

[66] OSZKK Fond 159/10. Kmety György Kiss Miklósnak, Beykoz, 1856. júl. 31.; HL P 87 11. cs. Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. nov. 23. Kiss Miklós, Nemeskéri (1820 – Párizs, 1902) 1848-ban a budai nemzetőrség parancsnoka, 1849-től címzetes ezredes, a magyar kormány párizsi megbízottja. 1859-ben ezredes az olasz királyi hadseregben. Házassága révén rokona Thouvenelnek (lásd alább).

is befolyásolta gondolkodásukat, hiszen Williams tüzérségi tiszt volt, Kmety pedig a gyalogságnál kezdte pályafutását.

Itt kell megemlíteni egy állítólagos Kmety-pamflet kérdését. James Reid legújabb könyvében foglalkozik egy névtelen szerző *Kars*szal kapcsolatos művével, amelyet Kmety Györgynek tulajdonít. Feltevése szerint, mivel Kmety tovább szolgált az oszmán hadseregben, ki kellett engesztelnie feletteseit egy Williams elleni írással. A mű bírálja az angol tábornokot, akivel a háborút követően Kmety viszonya valóban nem volt felhőtlen. A szerzőség azonban jelenlegi ismereteink alapján – látatlanban is – megkérdőjelezhető.[67] Először is azért, mert Kmety a *karsi* döntő ütközetről saját neve alatt jelentetett meg könyvet, bár ebben valóban kissé szemrehányóan ír korábbi parancsnokáról. Ezt a művet azonban Reid nem ismeri. Másodszor, Kmetynek semmi oka nem volt arra, hogy szégyenkezzen haditettei miatt, és engesztelésül valami névtelen irománnyal rukkoljon elő. Könyvét nagyon jól ismerték saját korában, visszhangja rendkívül kedvező volt, amelyet az is mutat, hogy legalább három kiadást ért meg egyetlen év alatt. Canning, talán a leghíresebb konstantinápolyi angol követ is megküldette magának a művet, sőt a hadműveletekben részt vett török tisztek arra kérték Kmetyt, hogy hozasson Isztambulba példányokat, mert ott azt nem árulják.[68] Harmadszor, sehol nem bukkantunk eddig egyetlen utalásra sem, amely szerint Kmety két könyvet jelentetett volna meg lényegében ugyanarról az eseményről. A fenti érvek alapján tehát nyugodtan elvethetjük a Reid által említett mű esetében Kmety szerzőségét.

A fordítás

A szövegközlésben található török helység- és személyneveknél megmaradtunk a könyvben szereplő eredeti helyesírásnál, de lábjegyzetben az első előfordulásnál megadjuk a mai török alakot. A nehezebben értelmezhető angol kifejezéseknél szögletes zárójelben található az eredeti kifejezés. A kurzivált szövegrészek Kmety eredeti kiemelései. A *-gal jelölt jegyzetek az eredeti kiadásban is megtalálhatóak. A Függelékben közölt levelek közlésénél modern központozást és helyesírást alkalmaztunk, de igyekeztünk megőrizni az eredeti stílust.

[67] *Reid* 2000. 283–284. o.; a névtelen mű: Kars and Its Defenders. The Campaign in Asia Minor. London, 1857. Partridge and Co.

[68] MOL R 87 2. fasc. Tüköry Lajos Kmety Györgynek, Konstantinápoly, 1857. jan. 26. és márc. 2. Itt jegyzem meg, hogy Kmety műve nem került be a krími háborúról szóló könyveket tartalmazó legújabb bibliográfiába: *Turan, Fikret:* The Crimean War 1853–1856. A Bibliography of Monographs. Istanbul, 2000. E mű nem ismeri Jánossy Dénes fent említett monográfiáját sem.

A Times és Press szerkesztőségének
Beikos,[69] 1856. október 10.

Uram!

Utalva Williams tábornoknak írt, augusztus elsején kelt levelemre, melyet volt szíves lapjában megjelentetni, most tisztelettel szeretném eljuttatni Önhöz annak a leírásnak a fordítását, melyet magam készítettem eredetileg német nyelven, hogy ezzel is segítsük tisztázni azokat a kérdéseket, melyek a sajtóban eddig megjelent híradások alapján, az 1855. szeptember 29-ei eseményekkel, Kars védelmével kapcsolatban felmerültek.

Legnagyobb sajnálatomra angol nyelvtudásom nem elégséges ahhoz, hogy elkerüljem a fordításomban szükségképpen előforduló hibákat.

Ezzel az írással az a célom, hogy mindazok számára, akik részt vettek ebben a keserves küzdelemben, megszerezzem azt a történelmi elismerést, amit megérdemelnek.

Maradok alázatos szolgája,
Kmety György
egykori magyar tábornok

A Times és Press szerkesztőségének[70]

Uram!

Ezúton csatolom annak a levélnek a másolatát, melyet Williams tábornoknak címeztem és amit kívánnék az ön lapjának hasábjain keresztül a köz elé tárni.

Maradok alázatos szolgája,
Kmety György
egykori magyar tábornok
Beikos, 1856. augusztus 1.

Beikos, 1856. augusztus 1.

Uram!

Senki sem becsüli jobban az ön Erzeroumnál[71] és Karsnál tett szolgálatait nálam.

Annak ellenére, hogy említés sem történt az általam véghezvitt szolgálatokról ugyanebben a hadműveletben, egészen addig nem érzettem késztetést arra, hogy az ilyen esetekben szokásos tartózkodásomat feladjam, míg Ön saját országán belül aratta le a dicsőség babérjait. Most azonban, látva, hogy Ön a lapokban nyilvánosan felemlíti a nevemet, katonai hírnevem érdekében nem állhatom meg, hogy néhány megjegyzést ne tegyek.

[69] *Beykoz*, ma Isztambul egyik városnegyede az ázsiai oldalon.

[70] Az alább következő két levél megjelent: *The Times*, 1856. augusztus 16.

[71] *Erzurum.*

1854 őszén, Karsba érkezésének idején,[72] Ön felmentett engem a helyőrségi szolgálat alól, melyre az azt megelőző kilenc hónapban voltam kötelezve az irreguláris csapatok élén, anélkül, hogy akár egyetlen napra eltávozhattam volna, és amely idő alatt erőm és egészségem is nagy próbának volt kitéve. Kérésemre rám bízta a hadsereg egyik hadosztályának parancsnokságát, és oly befolyással támogatta működésemet ebben a pozícióban, melyet még soha egyetlen európai tiszt ebben az országban nem élvezett. Végül pedig, amikor a „visszavonulás" gondolata először megfogalmazódott, Ön lehetővé tette, hogy, saját indokaimra való tekintettel, elhagyjam a megostromlott helyőrséget. Mindezekért köszönettel tartozom Önnek, és távol áll tőlem, hogy ezt elhallgassam.

Most azonban kapcsolatunk új megvilágítást kapott az Ön egyik sajtóban megjelent beszéde következtében, amennyiben azt helyesen jegyezték le. Miután megemlíti a kiváló mérnöki tudással rendelkező Lake ezredest, a szomorú sorsú Thompson kapitányt, kinek korai halála számomra is igen fájdalmas, a fiatal Teesdale őrnagyot, aki tehetségével és rendíthetetlenségével ígéretes jövő elé néz, Churchillt, azt az úriembert, aki kétségtelenül nagy szolgálatokat tett Önnek a titkári teendők elvégzésével és végül Dr. Sandwithet, az ügyes és fáradhatatlan orvost, majd miután, véleményem szerint is, megérdemelt dicséretben részesíti mindezeket a személyeket, megemlíti az én nevemet is, mintegy érintőlegesen, úgy, mint akinek csak igen kevéssé van köze a hadművelet eseményeihez. Ilyen körülmények között nem hallgathatok tovább anélkül, hogy el ne veszíteném az önbecsülésemet. Arra kényszerülök tehát, hogy vonakodva bár, de kénytelen vagyok felkérni Önt, minden köteles tiszteletem ellenére, hogy egészítse ki azokat a kijelentéseit, melyek mindezidáig nyomtatásban megjelentek, különösképpen azokat, melyek az 1855. szeptember 29-i ütközettel kapcsolatosak, amelyben, ha újra átgondolja, minden bizonnyal, hozzám hasonlóan, Ön is úgy fogja találni, hogy az általam vállalt szerep mindeddig helytelenül volt beállítva.

Az, hogy eddig nem szólaltam fel, részben annak is köszönhető, hogy a „Kékkönyv"[73]-ben található jelentéseire eddig úgy tekintettem, mint a Brit Birodalom egyik megbízottjának híradásaira, aki a saját és brit tiszttársainak szolgálatairól köteles számot adni, melyhez nekem közöm nincs. Azt azonban már egy másik nyilvánosan elhangzott beszédéből értettem meg, melyben arról beszélt, hogy a török csapatok „az Ön parancsnoksága alatt" álltak, hogy a fent említett jelentéseket Kars fővezérének hivatalos véleményeként kell értelmezni. Ennek alapján pedig, fenntartom, hogy bármely tisztnek, aki maga is abban seregben teljesített szolgálatot, ha nem is büszkélkedhet azzal, hogy brit tiszt, kétségbevonhatatlan joga van ahhoz, hogy előlépjen és követelje, hogy a tárgyat érintő főbb kérdéseket pártatlan és valósághű alapon vizsgálják meg.

Maradok alázatos szolgája
Kmety György
egykori magyar tábornok

Sir William F. Williams vezérőrnagynak,
Bart, M.P., K.C.B.
&c.&c.&c.

[72] Williams 1854. szeptember 23-án érkezett *Kars*ba.

[73] Lásd a 41. lábjegyzetet.

KARS VÉDELME

I. A harctér leírása

A Kars folyó két, majdnem egyenlő részre osztja az elsáncolt tábort, melyeket öt híd köt össze egymással; a folyó jobb partján fekvő terület két kisebb magaslatot, a Kardaghot[74] és az Arab Tabiát[75] leszámítva sík, míg a bal part, mely a leírás tulajdonképpeni tárgya, dombos, a terep pedig meredek és sziklás.

A bal parton két fennsík ragadja meg elsősorban a katonai megfigyelő figyelmét. Az Ingliz Tabiák* sáncerődje koronázza az egyiket, a másik neve pedig Tachmas.[76]

Az elsőként említett fennsíknak azt a részét, ahol a terep az ellenség tábora felé lejteni kezd, az Ingliz Tabiák[77] elnevezésű négy redut és az azokat egymással összekötő hosszú mellvédek foglalják el. Bár elég magasan van ahhoz, hogy védje a várost és a régi, de ma már használaton kívül álló, kőből épült fellegvárat, ennek a területnek gyenge pontja, hogy tűz alatt tartható tőle 700 lépésnyire nyugatra fekvő másik fennsíkról, a Tachmasról.

Hacsak nem vonjuk be a Tachmast is a sáncok hatósugarába, az ellenség, miután megvetette ott a lábát, tüzérségével könnyen eléri a Lake-erőd és Tchim Tabia[78] között fekvő magaslat közepét. Mivel pedig a Lake-erőd felől nem látható, de ő maga belelát Tchim Tabiába és így uralma alatt tarthatja azt, a domborzati viszonyok kedvező adottságait kihasználva a siker minden reményével nyomulhat előre a város felé, ezzel mintegy elvágva a Lake-erődöt a védelem többi részétől.

Tachmas nélkül tehát nem teljes az elsáncolt tábor, vele azonban a tábor kiterjedése már túl nagy, hiszen lépésben háromórányi lovaglást igényel a sáncok teljes körbejárása. Ez a kiterjedés túlnő védelmi lehetőségeinken és csupán egy aránylag gyenge ellenféllel szemben tartható.

A Tachmas fennsík mintegy 1800 lépés hosszú és körülbelül ugyanilyen széles, így adott a lehetőség mindhárom fegyvernem szabad mozgatására. Továbbá, a magaslatnak a különféle domborzati egyenetlenségek mellett van három, taktikai szempontból igen jelentős pontja is.

Ha az ellenséggel szembeni, tehát az Erzeroum felé néző oldalt tekintjük az elülső részének, akkor a következő pontokról beszélhetünk:

1. a bal szárnyon, egy a Tachmas Tabiához *közeli* pont;
2. középen, „Yuksek Tabia";[79]
3. a jobb szárnyon, „Shirshani-tepessi",[80] egy hosszú sziklás magaslat.

Tachmas Tabia eredetileg egy nagy, hátrafelé nyitott *fléche*[81] volt, melyet elvileg két gyalogos zászlóalj és egy tüzérségi üteg védett. Később azonban, amikor az ellenség Buyuk Tikme[82] falu közeléből egész Tachmast fenyegette, a fléche-t hátul is lezárták és egy kb. 1500 főnek megfelelő redutot alakítottak ki belőle, két mellvédsorral tőle jobbra és balra. A bal oldalit később meghosszabbították kb. 400 lépésnyivel, követve a terep lejtését, a végét pedig egy két ágyút tartalmazó

---

[74] *Karadağ Tabyası.*

[75] *Arap Tabyası.*

* Tabia, mindenfajta tüzérségi és földsánc török elnevezése. Fort Lake, Churchill, Thompson, Zohrab és a Teesdale Tabiákat hívták összefoglaló néven Ingiliz Tabiáknak, azaz angol sáncoknak.

[76] *Tahmasp Tabyası.*

[77] *İngiliz Tabyası.*

[78] *Çim Tabya.*

[79] *Yüksek Tabya.*

[80] Helyesen: *Hassaşişhaneci tepesi.*

[81] Fléche: kiugró külső bástya, melynek két oldalán nyitott bejárat található.

[82] *Büyükdikme* falu.

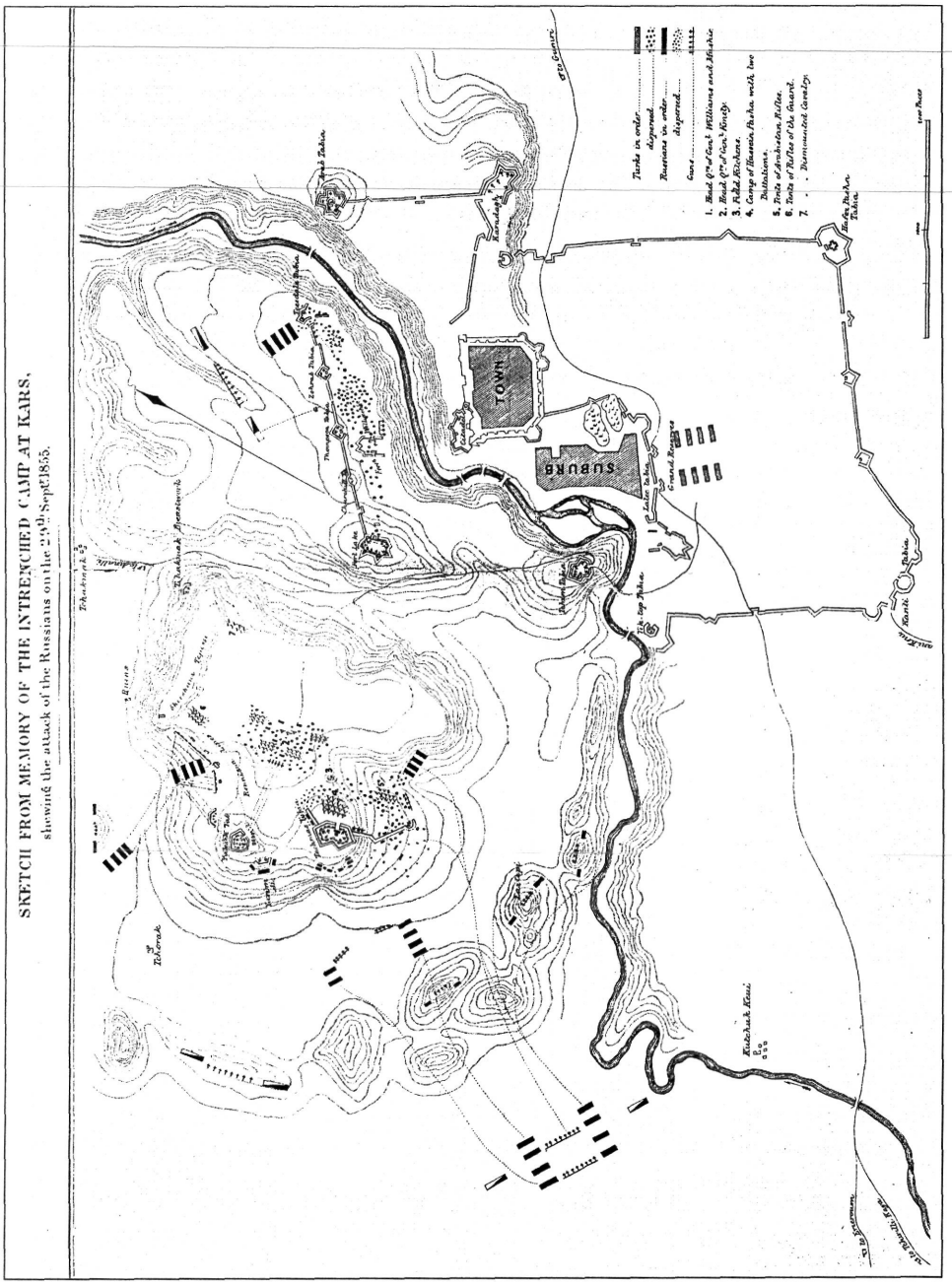

Eredeti vázlat Kmety könyvéből

lunettával[83] zárták le. A jobb oldali mellvéd Yuksek Tabia felé nézett és kb. 100 lépés hosszú volt. Mindezen vonalakat egészen a redut közvetlen közeléig lőállásokkal látták el.

A redut előtti tűztér maga igen kicsi volt, legfeljebb ha 200 lépésnyi. Az ezen túli terület már nem látszott, mert a terep a Tchorak[84] völgy felé lejtett.

Ehhez a ponthoz közel, ahol a terep lejteni kezd, kb. 30, egyenként 5-10 embert befogadó lövészárok készült. Ezek az árkok azonban olyan alacsony fekvésűek voltak, hogy Tachmas Tabiát már nem lehetett látni belőlük. Az ellenség támadása alapján utólag azt állapíthatjuk meg, hogy nem voltak tisztában azzal, hogy a korábban nyitott fléche-t időközben zárt reduttá alakítottuk.

A *Yuksek Tabia,* egy ötoldalú redut, Tachmas Tabiától 600-700 lépésnyire alkotta a centrumot. Az előbbihez hasonlóan ebben is helyet kapott egy lőszerraktár. Lunetták védték két oldalról: a Yarim Ai[85] bal felől és egy másik jobb felől.

Ez utóbbi lunetta és a jobb szárny alapját képező Shirshani-tepessi között először csak mintegy harminc lövészárok volt, amiket azonban később egy hosszú mellvéddé, az úgynevezett Rennison-vonalakká (Shirshani-Seper[86]), alakítottak át, amelyben négy ágyúállást is elhelyeztek.

A *Shirshani-tepessi,* melyről az egész tachmasi fennsík belátható, egy kicsi, elszigetelt sziklás magaslat, mely 800 lépés hosszú, középen pedig 300 lépés széles. Kívülről nézve, ez a magaslat magasnak és megközelíthetetlennek tűnik, de ha közelebbről vesszük szemügyre, jól látszik, hogy impozáns megjelenése és a Tchakmak[87] irányában kialakított kicsi és jelentéktelen földsánc ellenére is megközelíthető, és védtelenül áll jónéhány ponton, az ellenség felé eső *jobb szárny irányából* érkező portyák támadása előtt, valamint az elülső és hátsó oldalakon még kis hadoszlopok esetében is.

Ennélfogva, látható, hogy míg Tchim Tabia látja be legjobban a város nagy részét, őt magát a Lake-erődből lehet belátni. A Lake-erőd a Tachmas fennsíkról látható be, a Shirshani-tepessiről pedig végül az egész harctér áttekinthető.

II. A folyó bal partján védelemre kijelölt, elsáncolt egység ereje

Június elején, nem sokkal azelőtt, hogy az oroszok feltűntek Karsnál, Williams tábornok Muchir Vassif Pasával[88] folytatott megbeszélései alapján rám bízták a magaslatokon levő egység, azaz a Kars folyó bal partján elhelyezkedő összes csapat vezetését. A török nyelv társalgási szintű ismerete, valamint a Szultán[89] seregében szokásos regulákban és kiképzési módszerekben való jártasságom alkalmassá tett arra, hogy ezt a tisztet segítség nélkül lássam el.

Teesdale századost, Williams tábornok szárnysegédjét osztották be mellém vezérkari főnöknek.

Ennek az egységnek a felépítése szeptemberben a következő volt:

---

[83] Az erődítmény olyan része, melynek két oldala kiszögelést alkot és két szárnya párhuzamos azzal a fő vagy képzeletbeli vonallal, amely felezi a kiszögelést.

[84] *Çorak.*

[85] *Yarımay.*

[86] *Hassaşişhaneci Siperi.*

[87] *Çakmak* falu.

[88] *Vasıf Mehmed Paşa* vö. 40. jegyzet. *Müşir*: tábornagy.

[89] Ekkor: *Abdülmecit* (1839–1861).

Gyalogság

Első dandár – Tcherkess Hussein Daim Pasa[90] *vezérőrnagy*

			Ember
Első arabisztáni lövészzászlóalj	Szadik (sic!) Effendi[91] őrnagy		400
Első arabisztáni reguláris zászlóalj	Omer Effendi[92] őrnagy	Temir Bey[93] ezredes	400[94]
Második arabisztáni reguláris zászlóalj	Mehemet Effendi[95] őrnagy		420
Harmadik arabisztáni reguláris zászlóalj	Mehemet Effendi őrnagy		400
Negyedik arabisztáni reguláris zászlóalj	Abdi Szelam (sic!) Aga[96] őrnagy		380
Ötödik arabisztáni reguláris zászlóalj	Kolassi[97] Mehmet Effendi		350
Hatodik arabisztáni reguláris zászlóalj	Bekir Effendi őrnagy		320
Összesen:			*2670*

Második dandár – Yanik Mustapha[98] *Bey ezredes*

Első zászlóalj	Első anatóliai reguláris ezred	Achmet Bey[99] ezredes	350
Második zászlóalj			300
Első zászlóalj	Második anatóliai milíciaezred	Hussein Bey[100] őrnagy	600
Második zászlóalj			500
Összesen:			*1750*
A testőrség Hussein őrnagy vezetése alatt álló lövész-zászlóalja, amelyet közvetlen irányításom alatt tartottam			*520*

Irreguláris gyalogság (Lázok[101]*)*

Aali Bey[102] az Ingliz Tabiákban	250
Hussein Bey a Tchim Tabián	80
Összesen:	*330*

[90] *Hüseyin Dâim Paşa*: cserkesz származású dandártábornok.

[91] *Sadık efendi.*

[92] *Ömer efendi.*

[93] *Demir bey.*

[94] Eredetiben nyomdahiba miatt csak 40 szerepel.

[95] *Mehmed efendi.*

[96] *Abdi Selam ağa.*

[97] *Kolağası*: szárnysegéd őrnagy, alőrnagy.

[98] *Yanık Mustafa.*

[99] *Ahmed bey.*

[100] *Hüseyn bey.*

[101] Lázok: dél-kaukázusi nyelvet beszélő népcsoport. Napjainkban a legnagyobb tömbben Kelet-Anatólia fekete-tengeri partvidékén élnek.

[102] *Ali bey.*

Megjegyzés: A török haderő a birodalom különböző részein toborzott hadtestekből áll, és a területek adják a hadtestek nevét. Az ázsiai sereget három ilyen alkotja, amelyeket ennek megfelelően három helyen, Anatóliában, Arabisztánban és a bagdadi körzetben toboroztak.

Összegzés – Gyalogság

Hussain Pasa vezérőrnagy vezette dandár	2670
Yanik Mustapha Bey ezredes vezette dandár	1750
Lövész-zászlóalj	520
Irreguláris csapatok	330
Összesen:	*5270*

Lovasság

Két lovasszázad Omer Effendi őrnagy vezetése alatt, 30, csak fele részben harcba küldhető lóval és 250 fő gyalogsági kovás puskával felfegyverezve.

Tüzérség

A tüzérség Mehmet Bey alezredes parancsnoksága alatt állt, a csapat harci kedvét azonban Bagdadli Aali Aga[103] hevítette leginkább.

I. A Tchim és Ingiliz Tabiákban

18 nehéz ágyú	130 tábori tüzér
1 mozsárágyú	200 ostrom tüzér
6 tábori ágyú	

II. Tachmason

2 nehéz ágyú	130 tábori tüzér
26 tábori ágyú	147 ló kétségbeejtő állapotban

A nehézfegyverzet különböző kaliberű, többnyire elavult fegyverekből állt. A legnagyobb 11 okkás, a legkisebb 3 okkás, mind lövegtalpakon vagy ostromtalpakon [siege carriages].

Két tábori üteg, azaz 12 tábori ágyú, 1,5 okkás volt, a többi pedig 3 okkás.

Minden puskához 290 töltény és 60 kartácslövedék járt, a tarackokhoz pedig egyenként 350 lövedék.

Ibrahim Bey ezredes, a tüzérség parancsnoka, minden elismerést megérdemelt azért, ahogy tüzérségét harcrendbe állította.

Az imámok, kâtibok,[104] a zenészek, dobosok, szolgák és szakácsok mind fel voltak fegyverezve és az őrségben teljesítettek szolgálatot.

[103] *Bağdadlı Ali ağa.*

[104] *Imam*: előimádkozó a mecsetekben, *kâtib*: írnok.

A teljes hadosztály létszáma

Gyalogság	5270 férfi	
Lovasság	250 férfi	30 ló
Tüzérség	939 férfi	147 ló
Összesen	*6459 férfi*	*177 ló*

21 ágyúval és 32 tábori ágyúval*

III. A lövészárkok csapatainak és fegyverzetének elosztása

Amikor az ellenség néhány héttel megérkezése után felállította főhadiszállását Buyuk Tikmében, a Tachmas előtt, attól másfél órai járásra, eldőlt, hogy a fennsíkot meg kell tartanunk. A Tachmast Lake ezredes (Williams tábornok irányítása alatt) az ellenség szeme láttára erősítette meg, és a legjobb dandárt (Tcherkess Hussein Daim Pasa vezetésével) küldték fel a tartalékosok közül a fennsík megszállására. Sátramat elszállíttattam a Lake-erődből, és a Tachmas közepén állíttattam fel, mivel addigra szilárd meggyőződésemmé vált, hogy puszta *létünk* ennek a pozíciónak a megtartásától függ.

Július elején, Tachmasra költözésemkor Williams tábornok a következő szóbeli utasítást adta nekem:

„Tartsa meg Tachmast olyan jól, amennyire csak tudja; ha egy esetleges támadás következtében nem tudná tartani a fennsíkot, vonuljon vissza a Lake-erődbe, de semmi esetre sem az előtt, hogy az ellenség 2000 vagy 3000 embert el nem veszített. Segítséget a városban levő fő tartalékból küldenek majd Tchim Tabiába, onnan a Lake-erődbe, majd az erődből Tachmasba."

Ezekkel az utasításokkal, az időközben felsorakozott csapattal, valamint a Williams tábornok által felállíttatott nehézfegyverzettel maradtam a fennsíkon. Rám várt a feladat, hogy tetszésem szerint osszam el a csapatokat és a tábori tüzérséget Tachmason.

Így tehát megtettem a szükséges lépéseket. Amint a következő leírásból majd kiderül, rendelkezéseimbe nem szóltak bele, és a Főhadiszállásról egyetlen parancs, egyetlen hír sem érkezett az alatt az idő alatt, míg az ütközet tartott. Napközben, az általunk megszállva tartott pozíció jellegéből fakadóan, elegendő volt a „megfigyelőhelyekről" szemmel tartanunk az ellenséget. Ezáltal csapataink energiáit jelentősen kíméltük, hiszen az embereknek csak minden második éjszaka kellett a lövészárkokba menniük.

Szeptember 28-a estéjén és éjszakáján a sáncokat a következőképpen foglaltuk el:

A tachmasi fennsík: Hussein Pasa letáborozott a Tachmas fennsíkon az első és második arabisztáni reguláris zászlóaljjal, közvetlenül a Tachmas redut háta mögött. Ezeknek a zászlóaljaknak az egyike látta el a szolgálatot a redutban és a hozzá csatlakozó mellvédeken.

Az arabisztáni lövészzászlóalj kapta feladatul a gyenge bal szárny védelmét, amit nem védett semmiféle akadály az ellenség elől, így tehát könnyen kerülhetett a kezükre.

---

* *A fordító* megjegyzése: a török ágyúknál előforduló kaliberek legközelebbi megfelelői a brit rendszerben. 11 okka kb. 32 fontnak felel meg.

9 okka egy kicsit nehezebb mint 24 font.
7 okka valamivel nehezebb mint 18 font.
5 okka valamivel nehezebb mint 12 font, kb. 14 fontnak felel meg.
3 okka kb. 9 fontnak felel meg.
1,5 okka kevesebb mint 6 font, kb. 4,5-nek felel meg.

[A szerzők megjegyzése: az ágyúknál használatos okka átszámítására nem leltünk pontos adatokra. Óvatosságra ad ugyanis okot, hogy az Oszmán Birodalomban még ebben a korban is egyes mértékegységeken belül jelentős területi különbségek voltak. Az okka legáltalánosabban használt átváltási kulcsa a XIX. században: 1 okka = 1,282945 kg. A kérdésre lásd *Inalcik, Halil:* Introduction to Ottoman Metrology. *Turcica,* 15 (1983). 311–348. o., különösen 338–340. o.; 1 fontot 0,45359237 kg-mal és egy okkát 1,282945 kg-mal számolva a fordító által megadott értékek nagyjából valóban megfelelnek egymásnak.]

Ez a zászlóalj két századdal elfoglalta a bal oldali lunettát, míg a többiek körülbelül 400 lépéssel hátrább verték fel sátraikat.

A lunettában két könnyű tábori ágyú volt, a tachmasi redut bal oldali mellvédje mögött a redut szomszédságáig pedig három (két 3 okkás tarack és egy másfél okkás ágyú).

Hat ágyút (egy nehéz 9 okkást, egy nehéz 5 okkást, egy 3 okkás táborit és három 1,5 okkás táborit) helyeztünk el magán a tachmasi reduton belül.

Hussein Pasának, egy esetleges támadás esetén, tartania kellett ezt a bal szárnyat. Amennyiben el kell hagynia a lunettát és a mellvédet, már csak a redut szolgálhat utolsó menedékéül, ezt azonban a végsőkig tartania kell. Biztosítottam róla, hogy minden lehetséges segítség a rendelkezésére áll, én pedig magamra vállaltam az összes többi stratégiai pont védelmét.

A harmadik arabisztáni reguláris zászlóalj elfoglalta a lunettákat Yuksek Tabia előterében, két-két századdal a Yarim Ai nevű bal oldali, valamint a jobb oldali lunettákban. A fennmaradó négy század Yuksek Tabián belül állt készenlétben.

Két 3 okkás tábori ágyú volt a Yarim Aiban, két 3 okkás tábori ágyú, két 5 okkás tarack a jobb oldali lunettában, valamint egy 5 okkás tarack és három 3 okkás tábori ágyú került Yuksek Tabián belülre.

A negyedik arabisztáni reguláris zászlóalj négy századdal tartotta a Rennison-vonalat a vonal egész hosszában, a jobb oldali vége kivételével. A maradék négy századot hátrább helyeztük el két kisebb, két-két századnyi csapatra osztva.

A testőrségi lövészszázad tartotta ennek a vonalnak a jobb végét a következő felosztásban: egy század felelt a Rennison-vonalak jobb szárnyáért, egy másik a Shirshani-tepessinek nevezett magaslatot tartotta, a harmadik század a Tchakmak mellvédnél állomásozott, a fennmaradó öt század pedig 300 lépéssel a jobb oldal vége mögött verte fel sátrait.

A tchakmaki mellvédnél két 1,5 okkás tábori ágyú védte a hátvédet. A két lovasszázad pedig lovaik nélkül hátul maradt és további 100 emberrel erősítette ezt a mellvédet; a többiek pedig a 400 lépéssel hátrább felállított táborban kaptak helyet mint segéderő.

Az ötödik és hatodik arabisztáni reguláris zászlóalj 5 tábori ágyúval (2 tarackkal és 3 ágyúval) főtartalékként velem maradt a tachmasi fennsík közepén.

A Tchim és Ingliz Tabiák: Hussein Bey őrnagy foglalta el Tchim Tabiát az anatóliai milicia második ezredének egy zászlóaljnyi emberével, egy 80 főnyi irreguláris csapattal, egy 9 okkás és két 7 okkás (elavult típusú) nehéz ágyúval, egy nehéz 5 okkás mozsárágyúval, valamint két 3 okkás tábori ágyúval.

Az előbb említett ezred második zászlóalja, Yanik Mustapha Bey ezredes vezetésével az időnként Veli Pasa Tabiának is nevezett Lake-erődben táborozott le, amely egy nehéz 11 okkás, egy nehéz 9 okkás és egy 7 okkás mozsárágyúval, két okkás, tábori kocsin [garrison carriage] elhelyezett mozsárágyúval, egy 22 okkás tarackkal és két 3 okkás tábori ágyúval volt megerősítve. A Lake-erődtől jobbra eső Churchill-lunettát pedig egy század és két 1,5 okkás tábori ágyú védte.

A többi három Ingliz Tabiát az első anatóliai reguláris ezred két zászlóaljnyi embere, egy 250 főnyi irreguláris csapat, a szabadcsapatok gyalogsága foglalta el Ahmet Bey ezredes parancsnoksága alatt a következőképpen:

Első zászlóalj

Két század Zohrab Tabiában, egy nehéz 7 okkás, egy nehéz 3 okkás ágyúval és két 1,5 okkás tábori ágyúval.

Négy század, egy nehéz 3 okkás ágyúval Thompson Tabiában.

Két század, egy-egy, tábori kocsikon elhelyezett 7 okkás és 5 okkás tarackkal és egy nehéz, 3 okkás ágyúval Teesdale Tabiában.

Ennek az ezrednek szolgálaton kívüli második zászlóalja azt a parancsot kapta, hogy riadó esetén a tartalék között foglalják el posztjukat, az egység egyik fele a Teesdale és Thompson Tabiák közt félúton hátul, másik fele pedig a Zohrab és Thompson Tabiák közt félúton hátul. Maga Ahmet Bey azt a parancsot kapta, hogy e három tartalék egységet a leginkább fenyegetett pontokra irányítsa.

A 250 főnyi irreguláris gyalogság sátrakban kapott helyet és a jobb szárny fedezetét látta el.

Szevasztopol elestének híre, mely szeptember 23-án ért el Karsba, a tábor harci morálját addig nem tapasztalt mértékig tüzelte fel. Az azt követő napokban azonban az ellenség őrjáratait lehetett látni a hajnali órákban a Laztepessi[105] közelében, s köztük jónéhány tisztet is. Ugyanakkor továbbra is megfigyelhető volt, hogy az ellenség céllövészetben gyakorolja magát.

Éjszakánként kocsik, különböző fények és lámpások mozgását jelentették. Ez a körülmény többekben azt a reményt keltette, hogy az ellenség már a visszavonuláshoz készülődik, és hamarosan elhagyja területünket.

Általában azzal a céllal létesítenek ostromzárat, hogy megakadályozzák a kifelé történő kapcsolattartást, és az ilyen módon demoralizált tábort könnyedén megtámadhassák. Minekutána mi egyszer sem kíséreltük meg a kitörést, és csak igen gyengén akadályoztuk az ellenség manővereit, míg az nem került fegyvereink hatósugarába, nem tudtam mire vélni ezeket az éjszakai mozgásokat. Ennek ellenére nem hittem abban, hogy harc nélkül vonulnak majd vissza.

Szeptember 28-án, nem sokkal az est leszállta előtt, szárnysegédem jelentette, hogy az ostromló különítmény közelében, a Kanikeui[106] magaslatokon észrevett néhány nagy fehér tömböt, de nem tudta megállapítani, hogy mik lehettek azok, és vajon mi célból kerültek oda. A további vizsgálódást meghiúsította a sötétség. Az ellenség szokás szerint elsütötte a takarodót jelző ágyút, és bár a jelentés keltett némi rossz előérzetet, senki sem sejtette, milyen véres reggelre ébredünk másnap.

Szeptember 29-én körülbelül három órakor, szinte egyidőben hírnökök érkeztek a sátramhoz a három különböző oldalon elhelyezett előőrstől, és a sietségtől kifulladva jelentették: „Az ellenség felénk tart."

A tartalékosokat utasítottam, hogy a lehető legnagyobb csendben készüljenek elő, Aali Aga őrnagyot elküldtem a tüzérségi állásokhoz, hogy nézzen utána az ágyúknak, és továbbítottam a jelentést az egy órányira (kb. három mérföldnyire) lévő főhadiszállás felé.

Miközben még a tartalékosokkal foglalkoztam, kiküldtem néhány tisztet, hogy vizsgálják meg, vajon az ellenség a Shirshani-tepessi gyenge pontja felé nyomul-e a jobb szárnyon; és vajon a bal szárnyon az úton közelít-e, ami egy a terepet jól ismerő sereg számára lehetővé tenné Hussein Pasa helyzetének meggyengítését és a Lake-erődben állomásozók meglepését.

Biztos lévén benne, hogy Hussein Pasa ura a helyzetnek, a középső csapatokhoz, majd onnan a jobb szárnyhoz siettem, hogy magam ellenőrizzem az előőrsök jelentésének igazát.

Az éjszaka, közeledve végéhez, tiszta volt, szinte felhőtlen, a hold pedig magasan állt. Fényénél először csak annyit tudtam kivenni, hogy az előttem fekvő völgy némely része sötétebb volt mint a többi, olyasféleképp, ahogyan egy távoli terület megművelt és legelőnek hagyott földjei elütnek egymástól.

Mivel azonban úgy tűnt, hogy a sötétebb részek hol mozogtak, hol pedig mozdulatlanul maradtak, mivel a völgyben egyre több ilyen árnyék jelent meg, és mivel a fülemet a földre szorítva meghallottam a völgyön keresztül csendben előretörők kerekeinek hangját, nyomban megértettem, hogy az ellenség nagy erőkkel készült lerohanni a Tachmast.

Ennek a szürke tömegnek mozgási iránya pillanatról pillanatra világosabbá vált: Hussein Pasa pozíciója és a Rennison-vonalak felé haladtak.

A tüzérőrnagy jelentése, miszerint a tüzérek készen állnak és az ágyúk mellett az első lövés eldördülésére várnak, nagy megkönnyebbülést jelentett ebben a feszült helyzetben.

Miután meggyőződtem arról, hogy nem fenyeget közvetlen veszély a jobb szárny és a hátország felől, valamint hogy minden az első támadás visszaverésén múlik, a szigorú taktikai szabályokat figyelmen kívül hagyva úgy döntöttem, hogy a kezdetektől fogva bevetem a rendelkezésemre álló teljes haderőt. Ennek megfelelően, mielőtt az ellenség lőtávolságnyira ért volna, előre küldtem a tartalékosokat, és a védvonalakat a következőképpen erősítettem meg:

[105] *Laztepesi.*

[106] *Kanıköy.*

A testőrség öt századnyi tartalékban lévő lövészét a jobbszárny legszélére, a mellvéd mögé küldtem.

A hatodik arabisztáni zászlóalj két századnyi seregét a Yuksek Tabia előtt jobb oldalon lévő lunettába irányítottam, a fennmaradó hat századot pedig a Rennison-vonalak bal szárnyára rendeltem.

Az ötödik arabisztáni zászlóaljat Hussein Pasához küldtem erősítésnek.

A tartalékban levő öt ágyú közül kettőt a jobb szárny szélén, a másik hármat pedig Yuksek Tabiában állíttattam fel.

Bár a Hussein Pasa ellen vonuló sereg sokkal nagyobb volt, mint a Rennison felé törő, én mégis úgy határoztam, hogy ez utóbbinál maradok az első támadás visszaveréséig, hiszen abban a pillanatban ez sokkal nagyobb veszélynek volt kitéve, mint Hussein Pasa. Döntésemet egyrészt az indokolta, hogy mivel a Rennison-vonalak nem több mint egy hosszú mellvédsor, könnyen megkerülhető és így hátulról is bevehető; másrészről pedig a terep a mellvéd előtt sokkal egyenletesebb volt, ezért gyorsabb taktikai döntéseket tett lehetővé, ami nagy szabadságot adott nekem. Abban az esetben ugyanis, ha sikerülne visszavernem az ellenséget ennél a pontnál, nagyobb könnyedséggel tudnám onnan irányítani a későbbi hadmozdulatokat, és felmenthetném Hussein Pasát is. Legrosszabb esetben pedig Hussein Pasa visszavonulhatna a reduton belülre, és tovább tarthatná magát azután is, hogy a Rennison-vonalakat bevették, és a Tachmas fennsík egészén immár a legnagyobb fejetlenség uralkodik.

Eközben az ellenség első sorai tökéletes csendben nyomultak előre, és már vagy 1200-1500 lépésnyire közelítették meg a fennsík alját.

Az ellenség egyik tüzérségi ütege már kezdte is elfoglalni állásait egy alacsony dombon, tőlem jobbra előre, légvonalban kb. 1000 lépésnyire.

Ekkor elhatároztam, hogy miután vagy 25-30 perc is eltelt már az első, az ellenség előrenyomulásáról hírt adó jelentés óta, én leszek az, aki megtöri a csendet, amit oly körültekintően igyekezett mindkét fél addig fenntartani. Ennek szellemében elrendeltem az előttem fekvő domb lövetését. Aali Aga őrnagy személyesen adta le az első lövést.

Felhangzott tehát az ágyútűz az egész vonal mentén. Az ellenség ugyan szerényen reagált erre, viszont három hadoszlopba fejlődve, szüntelen harsogó csatakiáltásokkal támadt ránk.

Egy hadoszloppal Tachmas bal szárnya felé vonult, egy másikkal ennek a redutnak az elejét támadta, míg a harmadikkal a Rennison-vonalak ellen tört.

Mindegyik hadoszlop több erős zászlóaljból állt, és oly sokan voltak, hogy utólag nem győztem hálát adni a jószerencsének, amiért nagy részüket beborította a füst és a szürkület. Ragyogó napsütésben már pusztán a látványuk rémületet okozhatott volna.

A velem szembe haladó hadoszlopot erős ágyútűz, majd közelebb kerülvén elölről és mindkét szárnyról erős puskatűz fogadta.

Az ellenséges egység azonban, figyelemre sem méltatva veszteségeit haladt folyamatosan előre fel a dombra, az útját akadályozó sziklák és a mintegy fél óráig tartó keresztűz ellenére. Amint 150 lépésnyire megközelítettek bennünket, az első sorok tüzet nyitottak, anélkül, hogy egyetlen pillanatra is jelét adták volna a megtorpanásnak vagy a visszavonulásnak. Az előretörésben ekkor megnyilvánuló lelassulás és bizonytalanság, valamint az a tény, hogy tüzet nyitottak, azt sugallta, hogy tisztjeik – akik, ahogy a nemesi seregeknél szokás, igen nagy számban az első sorokban foglaltak helyet – elestek, máskülönben nem lőttek volna, kockáztatva azok életét.

Ekkor összegyűjtöttem úgy 50 testőrségi lövészt, és a mellvéd mögé irányítottam őket; pontosan az ellenséggel szemközt. Az általuk keltett plusz tűzerő, bármennyire csekély volt is, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy legyőzze az ellenség támadásában még megmaradt lendületet. A hadoszlop visszafordult, ám előtte a csapat tízlépésnyire megközelítette az árkot, négy emberük a sorból kiugorva átjutott egy védelem nélkül álló lőrésen, és a hátunk mögé került.

Bár az ellenséget visszavertük, és még kőzáport is zúdítottunk rá visszavonulása kezdetén, lassan tüzérségi tartaléka oltalmába került, és összesen alig ezer halottat és sebesültet hagyott a csatatéren. Ezek közül is 850 egy összefüggő területen, egymáshoz közel hevert.

Ha a tüzérségünk nem akart volna mindenáron kartácsolni és gyalogságunk legnagyobbik része nem lőtte volna el olyan gyorsan a nála lévő lőszert, a meghátráló ellenség veszteségei sokkal súlyosabbak lettek volna.

Kedvező helyzetünknek köszönhetően a mi veszteségeink szinte jelentéktelenek voltak, bár a testőrség lövészeinek legmélyebb fájdalmára, Aali Aga, az alakulat alőrnagya [adjutant-major = kolagasi] is a halottak között volt.

A sikertől megmámorosodott török katonák elhagyták helyüket, és a mellvéden átugrálva az elesettek felé vették az irányt, hogy fosztogassanak és fegyvereket zsákmányoljanak. Ekkor kaptam a hírt, hogy „a Yuksek Tabia előtt lévő Yarim Ai nevű lunetta elesett, és a Tachmas redutot védő Hussein Pasát minden oldalról körülzárták".

Hogy úrrá legyek a körülöttem lassan elharapódzó fejetlenségen, azt a hírt adattam tovább, hogy az ellenség immár a hátunk mögül támad. A bejelentés hatott. Ez a kis csel a tisztek kitartásával együtt, amivel a zászlóaljakat vezényelték, elérte a kívánt hatást.

Bármennyire kicsi is volt az esélye egy újabb támadásnak ezen a ponton, a hosszú, nyílt, immáron alig védett vonalról nem lehetett csapatokat elvonni még ekkor, a hajnal beköszöntével sem, amíg nagy számú kozák csapat állomásozott vele szemben. Így tehát a testőrség nem több mint négy, a halott orosz katonáktól hirtelenjében zsákmányolt lőszerrel ellátott lövészszázadával tudtam csak sietve a bal szárny védelmére sietni. A rend fenntartását és az ellenség megfigyelését pedig Abdi Szelam Aga őrnagyra bíztam.

Hussein Daim Pasát a már említett véget nem érő csatakiáltással támadták meg a bal szárnyon és szemből. Olyan elsöprő tömeggel és olyan nagy lendülettel törtek rá, hogy kénytelen volt kiüríteni a területet maga körül, minek következtében a lunetta bal oldalának szélén levő két kis ágyú is az ellenség zsákmányául esett, és kénytelen volt visszavonulni a Tachmas redutba mind a négy zászlóaljjal.

Az elülső lövészárkok, a bal oldali teljes mellvéd, ötvenlépésnyire a reduttól, a közel e mögött felállított több mint háromszáz sátor és a jobb oldali rövid mellvéd széle mind elesett az első támadáskor. Az ellenség a sikertől megcsalatva, dobjait püfölve, zászlóit lobogtatva küldte egymás után előre a zászlóaljait, hogy megszilárdítsa pozícióját, és további állásokat hódítson meg a lerohant területen.

Mire kihajnalodott, Hussein Pasa négy legyengült zászlóaljával és hat ágyújával együtt a redutba zárva találta magát. Legalább 15 000 orosz katona vette őket körbe, sok helyen csupán egy pisztolylövésnyi távolságra egymástól. Valójában olyan közel, hogy akár kövekkel is harcolhattak egymás ellen.

Az ellenségnek azonban meg kellett elégednie azzal a látszólagos előnnyel, amit az első roham alkalmával megszerzett.

Hussein Pasa elmozdíthatatlan szilárdsága, tüzéreinek nagy tűzereje, csapatainak rendezettsége és eltökéltsége, akiknek a lelkesedése felülmúlta az ellenségét is, nem csak azt akadályozta meg, hogy az ellenség tovább törjön előre az árok felé, hanem azt is lehetővé tette, hogy ez a bátor tábornok kihasználja az ellenség első megtorpanását, és maga mellé véve kb. száz önkéntest, megkísérelje az első rohamot a reduttól jobbra fekvő mellvéd és a legfelső sátrak ellen, hogy ha ideiglenesen is, de kimozdítsa onnan az ellenséget, és magával vigye Yanik Mustafa Bey ezredest a redutba az így keletkezett résen keresztül.

A fent említett tiszt, négy erős Lake-erődbeli századdal elsőként érkezett Tachmas megsegítésére. Tehette, hiszen a rohamot jelző ágyútűz őket nem fenyegette. Eljutott ugyan a sátrak közelébe, de az ellenség tűzereje megállította, és még meg is sebesült az arcán. Ekkor, kihasználva egy hosszú, félhold alakú kőfal nyújtotta menedéket, amit addig csak arra használtak, hogy a tábori konyhát megvédelmezzék a széltől, embereivel e mögé rejtőzött el. Innen, ebből a jó takarásból Yanik Mustapha Bey nagy veszteségeket tudott okozni az ellenségnek, akik egyre nagyobb számban özönölték el a sátrakat. Amikor azután egy, a hátuk mögül érkező, frissen bevetett zászlóalj is célba vette őket, Hussein Pasa kitörése a legjobbkor érkezett, hogy kimentse őt ebből a kritikus helyzetből.

Ugyanekkor Kerim Pasa, a reis, vagyis a főparancsnok helyettese egy szárnysegéd, egy szolga és négy kurd kíséretében áttört az ellenség sorain és bejutott a Tachmas redutba, aminek védelméből oroszlánrészt vállalt. Dicsőséges szereplését nem csak parancsainak köszönhette, hanem ugyanennyire vitézi helytállásának is. Szilárdan ült a nyeregben, zavartalanul és megszakítás nélkül *szívva csibukját* a minden oldalról rá zúduló golyózápor közepette, úgy is, hogy egymás után két lovat is kilőttek alóla.

A három fő hadoszlop első támadásával egy időben egy mintegy 600-800 emberből álló kisebb, közbenső hadoszlop a Yuksek Tabia előtt bal oldalon fekvő Yarim Ai lunettára támadt. A lunettát két századdal és két ágyúval védő alőrnagy megrettent az ellenség csatakiáltásától és, mint ahogy azt később cselekedete igazolásaképpen elmondta, miután hátulról is fenyegető helyzetbe került, igen erőtlen ellenállást tanúsítva visszavonult Yuksek Tabiába.

Amennyiben az ellenség ennél a pontnál a megtorpanás helyett inkább haladéktalanul a visszavonuló helyőrségi csapat után veti magát, a pániknak köszönhetően minden valószínűség szerint elfoglalta volna Yuksek Tabiát. Ezzel a veszteséggel pedig minden bizonnyal a jobb szárny eseményei is egészen más fordulatot vettek volna.

Az ellenség megtorpanásával azonban időt nyert a helyőrség ahhoz, hogy összeszedje magát addigra, míg egy szerencsés véletlen a redutba nem vezérelte az angol Teesdale kapitányt.

A százados szokásához híven, kevéssel éjfél után – és jópár órával az ellenség előrenyomulásának híre előtt – kilovagolt, hogy Williams tábornok parancsának értelmében ellenőrzést tartson az őrszemek felett. Úgy történt, hogy ezen az éjszakán olyan útvonalat választott (gondolom Tchim Tabiát célozhatta meg), amely kívül esett az ellenség támadásának körén. Az elsőként elsütött ágyú hangja azonban hamar Tachmas felé vitte, és minekutána nem talált rám, megérzéseit követve, veszélyben lévő pontot keresett. Szerencsére Yuksek Tabiát választotta, ahová tolmácsával, Rennisonnal együtt érkezett meg.

A Yarim Aiban tartózkodó ellenség hamar felismerte, hogy nem nyert sokat ennek a kis külső bástyának az elfoglalásával, amit csak a Yuksek Tabia előtti barátságtalan terület védelmére húztak fel. Így első dolga volt, hogy a helyszínen talált két ágyút a mintegy 150 lépésnyire lévő redut ellen fordította, és felkészült arra, hogy onnan akár az erődöt is lerohanja, ám a kedvező pillanat eddigre elmúlt. Az ostromlók valóban egyre közelebb kerültek az árokhoz, három-négy ember még a mellvéden is átjutott. Teesdale százados azonban az általa elhelyezett emberekkel olyan heves tűz alá vette az ellenséget, hogy az azonnal feladta a támadást és visszavonult a lunettába. Ezek után hosszan tartó tüzelés kezdődött mind Yuksek Tabia, mind pedig a lunetta ellentétes oldalán elhelyezkedő ellenség részéről.

Körülbelül ezzel egyidőben értem fel Yuksek Tabia mögé a már említett négy testőrségi lövészszázaddal. Késlekedés nélkül hadoszlopba rendeztem a századokat a támadáshoz, és személyesen vezettem ezeket a sztambuli nemesifjakat a lunetta ellen, hangos „Sokáig éljen a Szultán!" kiáltásokkal. A rövid, ám a szuronyok miatt igen véres kimenetelű csetepaté után az ellenség feladta a harcot, és teljes fejetlenségben rohant vissza tartalékai oltalmába, kb. hatvan halottat hagyva a harcmezőn. Hassan Aga,[107] a lövészek őrnagya, Szelim Aga, saját szárnysegédem, mindketten lóháton, valamint Halil Bey, Aarif[108] Aga, Ibrahim Aga és a harc során elesett Mehemet Effendi századosok mind az első sorokban küzdöttek.

A nap azonban még mindig a tachmasi reduton múlt. Hacsak nem szabadul fel ez a pont, az addig elért részleges sikereink nem érnek túl sokat. S míg az erősítés szinte emberről emberre érkezett fel hozzánk, az ellenséges áradat folyamatosan duzzadt előttünk.

Reggel 6 óra tájban, körülbelül abban az időben, amikor a Yarim Ai lunettát visszafoglaltuk, és amikor Yanik Mustapha Bey ezredes átcsúszott az ellenséges vonalakon és csatlakozott Hussein Pashához, a következő volt a helyzet a tachmasi redut környékén.

Szemben annyi ellenség zsúfolódott össze a lövészárkoknál és azok közvetlen környékén, hogy minden a redutból ebbe az irányból leadott kartáccsal találnunk kellett, szinte lehetetlen volt egy lövést is elrontani. Lejjebb a dombon, a lövészárkok alatt, velük rézsútosan az ellenség erős tüzérséget helyezett el. Ebből a pozícióból, anélkül, hogy láthatták volna, lőtték a yukseki és tachmasi redutot. Ez a hadmozdulat érthető volt a Yuksek ellen, de azok a golyók, amiket a tachmasi redut ellen lőttek ki, időnként az erődítmény előtt vagy mögött robbantak fel, nagy veszteségeket okozva az ellenség saját gyalogságában.

Bal oldalon, a hosszú mellvéd, mintegy 50 lépésnyi távolságig a reduttól az ellenség tulajdonában volt az első támadás óta. Ezen az 50 lépésnyi területen korábban három ágyút helyzetünk el a

[107] *Hasan ağa.*

[108] *Arif.*

mellvéd mögött, a redut szomszédságában. Annak ellenére azonban, hogy ott kellett hagynunk őket, az ellenség sem tudta használni ezeket az ágyúkat. Igen figyelemreméltó volt azt látni, ahogy ezek az ágyúk mindvégig megőrizték „noli me tangere"[109] helyzetüket, még a leghevesebb harcok közepette is.

Ha Hussein Pasa kísérelte volna meg visszaszerezni őket, a redut mögött felállított sátrakból kiözönlő ellenség kergette volna vissza. Ha pedig az oroszok próbálkoztak volna, bizonyosan a redutból közvetlen közelről rájuk zúduló golyózápor verte volna őket vissza az ágyúktól. A közelben és a lunetta mögött elhelyezkedő ellenséges tüzérséget saját rohamozó egységei akadályozták és korlátozták oldalazó tűzre [curved fire].

Hátul, a redut mögött bár az ellenségnek nem volt tüzérsége, folyamatosan tört előre hatalmas gyalogságával, saját szétvert hadoszlopain keresztül, a sátrak között. A hadoszlop hátsó vége szünet nélkül nyomult előre, míg az elejét még mindig sakkban tartotta és megállásra kényszerítette a redutból pontosan leadott folyamatos golyózápor. Ezen a helyen, az ellenség háta mögött jobbra, a tábori konyhából rögtönzött mellvéd takarásában tartotta magát a nemes Zacharia Bey[110] ezredes az ötödik anatóliai reguláris ezred két zászlóaljával, akiket a tartalékosok közül küldtek egymás után a városból. Mögöttük az ellenség kozákjai és irreguláris lovassága nyüzsgött és fosztogatta a fennsík közepén a tartalék még épségben maradt sátrait. Közvetlenül az én sátram előtt lengedezett az orosz trikolor.

Jobb oldalon, szintén a Tachmas reduthoz viszonyítva, orosz szőrmesapkák kezdtek feltünedezni. Az árokban és a mellvéd szélénél, a reduttól jobbra csatárok nyüzsögtek, néhányan közülük kúp alakú golyóval lőttek be Yuksek Tabiába. Mindazonáltal, ez a pont tűnt a legmegtámadhatóbbnak, így az ellenséges tűz ellenére támadásra készültem.

Két lövészszázad maradt a Yarim Ai lunettában. Az új hadoszlopot a két másik lövészszázadból és a harmadik arabisztáni zászlóalj két, még friss századából állítottam ki, akik két tábori ágyút is hoztak magukkal Yuksek Tabiából.

Én álltam ennek a kis csapatnak az élén, amelynek lelkesedése sokkal nagyobb volt, mint számszerinti ereje. A mellvéd széle felé vettük az irányt, majd az utolsó néhány száz lépést már futva tettük meg, és a nemzeti kiáltással rohantunk rá az ellenségre. Ellenfelünk legmakacsabb, kegyelmet nem kérő embereit levágtuk ott az árokban, időközben pedig katonáim annyira megtisztították a körülöttem levő területet, hogy azonnal kapcsolatba tudtam lépni Kerim és Hussein Pasákkal a jobbomon és Zacharia Bey ezredessel a balomon.

A lövészektől Halil Bey és Aarif Aga századosok, valamint Mussa Aga főhadnagy, illetve az arabisztáni csapatból Bekir Aga és Hassan Aga századosok harcoltak leghősiesebben a támadás alatt.

A lövészek századosa, Halil Bey, egy igen fiatal tiszt, amikor megsebesült a lábán, a roham után felszállt egy eltévedt ló hátára és az első szembejövő tábori sebésszel kivetette a golyót a lábából. Kis idő múlva visszatért sebesült és bekötözött lábával, és újra a még tűz alatt lévő százada élére állt.

Az ellenség azonban csak a sátrakig húzódott vissza, ahol szokatlan kitartással tartotta magát alig ötven lépésnyire tőlünk. Embereik újra meg újra előjöttek a sátrakból, hogy elsüssék fegyvereiket, majd azonnal vissza is vonultak a sátorvászon nyújtotta fedezékbe, hogy újratöltsék azokat.

Az orosz gyalogság a jobbra és balra álló sátraknál egyaránt hősiesen viselkedett a támadás elejétől a végéig, de látszott, hogy a redut ellen vezetett első roham után, melyet Hussein Pasa visszavert, megmozdulásaikból hiányzik az elgondolás és a tervezés.

Úgy tűnt, büszkeségük egy pillanatra sem engedte, hogy átgondolják, hogy a Tachmas elleni támadás tulajdonképpen megbukott és hogy mit kéne tenniük ebben az esetben. Attól a pillanattól fogva, hogy első csatakiáltásuk megtörte a csendet, nem igazán történt más, mint, hogy ők folyamatosan és igen hősiesen küzdöttek az egyre-másra felmerülő problémák ellen.

Leginkább a jobb oldali mellvéd visszafoglalásával tettünk szert előnyre. Nem pusztán azért, mert ez a *holtszögek* miatt egyben a Tachmas redut teljes jobb szárnyának felszabadítását is jelentette, hanem mert kihasználhattuk a mellvéd túlsó oldala nyújtotta fedezéket, és végre elüzhettük

[109] Ne nyúlj hozzám!

[110] *Zekeriya bey.*

az ellenséget a legelöl álló sátrakból, ahonnan továbbra is heves és zavaró tüzet zúdított ránk. Igazán nagy szerencse volt számunkra, hogy így hasznát tudtuk venni a mellvéd túlsó (a tulajdonképpeni elülső) oldalának. Nem lévén padka a mellvéd külső lejtőjén, az emberek beásták magukat, amik lőállásként szolgáltak nekik. A tisztek mindent megtettek, hogy folyamatosan erős tűz alatt tartsák ebből a pontból az ellenséget, aminek következtében a sátrak felől érkező ellenséges tűzerő rövid időn belül érezhetően lecsökkent. A puskatűz erejének gyengülésével végre képesek voltunk helyükre állítani azt a két ágyút, amit magunkkal hoztunk. Be is állítottuk őket, amint eltakarítottuk az utunkban álló hullahegyeket a mellvéd végének közelében. Az első kartácslövések után az ellenségnek már csak néhány embere folytatta a küzdelmet a sátrak közül, mégsem voltak hajlandóak elhagyni a harcteret vagy letenni előttünk zászlaikat, amelyek már annyira hozzászoktak a sikerhez.

Eközben, ahogy a nap egyre feljebb hágott az égen, minden pillanattal egyre közelebb kerültünk a győzelemhez.

Igaz ugyan, hogy a Tachmas redutban Temir Bey alezredes, Omer Effendi és Mehemet Effendi őrnagyok halálos sebet kapva feküdtek; Achmet Aga a tüzérek parancsnoka meghalt; és a helyőrség egyharmada *hors de-combat*[111] volt, a Kerim és Hussein Pasa által vezetett életben maradottak között azonban nem lohadt le a harci kedv. Hussein Pasa pedig személyesen vezette a kitöréseket a bal szárnyon.

A balomon levő két zászlóalj a tábori konyhát is magába foglaló kőfaltól haladt előre óvatosan, új fedezéket keresve. Elrendeltem, hogy e csapat nagy része a mellvéd mögött foglalja el a helyét. Sajnos már nem a hős parancsnok, Zacharia Bey vezette őket. Őt két nyaksebbel, teljesen eszméletlen állapotban hagyták hátra.

Mindeközben az ellenséget, ahogy a későbbi jelentések elmondják, kiűzték az Ingliz Tabiákból; és a lake-erődi, tchim tabiai és a folyó másik oldalán fekvő tektop tabiai[112] nehéztüzérség a Tachmas reduttal együtt egy nagy tűzkört alkotott, amely igen nagy veszteségeket okozott az oroszoknak, mikor ők továbbra is csak küldték az erősítést a középső részekre.

Az ellenség utolsó harcba küldött zászlóaljának, mely nagy kitérőt tett, hogy a Tachmas redut hátába kerülhessen, igen különös sors jutott. A parancsnok, három másik lovas tiszttel a zászlóalj élén, amikor látta, hogy nem tudnak tovább haladni a kijelölt irányban, úgy döntött, a lehető legkisebb veszteséggel visszavonul. Elindult az előtte lévő úton, mely egyenesen Tchakmak felé vezetett. Ezzel a lépésével azonban csöbörből vödörbe került. Amint elérte a tartalékosok sátrait, ahol még lézengett néhány kozák, és kikerült a nehéztüzérség ágyúinak lőtávolából, a kozákokkal együtt bejutott a Yuksek Tabiában felállított tábori ágyúink, a Tchakmak mellvéd jobb szélétől előre-, illetve helyesebben visszahozott két ágyú, valamint a Lake-erőd tüzérségének hatósugarába. Megmenekülését – még ha veszteségek árán is – csak annak köszönhette, hogy az Ingliz Tabiák ostromából visszavonuló orosz tüzérség is épp a Tchakmak közelébe ért, és fedezte a visszavonulást.

Ettől a pillanattól, vagyis körülbelül reggel fél tíztől kezdve, érezhetővé vált az ellenség tűzerejének csökkenése, és láthatóvá vált, hogy az ütközet folyamán egymástól elszakadt különítmények a laztepei magaslat felé vonulnak vissza.

A bal oldalon a második anatóliai reguláris ezred üldözte őket, akiknek éppen ebben a kritikus helyzetben hiányzott az őrnagya. Szárnysegédem, Szelim Aga alőrnagy (korábban Tüköri hadnagy a magyar hadseregből) vette át az irányításukat, és vezette ki őket Lake-erődből. Szelim Aga az ellenség tétovázását kihasználva a zászlóalj élére állt és előretört, hogy lerohanja az alacsonyabban fekvő sátrakat. Itt érte karját egy puskagolyó.

Miután Hussein Pasát szemből nem fenyegette többé senki sem, megmaradt csapatának felével merészen kitört és a lövészárkok ellen támadt. Jobbján Teesdale százados, egy kis különítmény élén kirontott Yuksek Tabiából, amit mindezidáig az ellenség tüzérségének szakaszos lövése elvágott a többi részektől. Azt a négy ágyút, amit a Yarim Aitól egy kicsit balra helyeztettem el, először a visszavonuló ellenségre irányítottuk, később azonban az oroszok egyik tüzérségi ütegét vettük célba vele. Ez az üteg, egy lovas hadoszloppal a háta mögött a Yarim Ai előtt fekvő magaslatot

[111] Harcképtelen.

[112] *Tektop Tabya.*

foglalta el, de annak dacára, hogy néhány lövésükkel ténylegesen eltalálták a Yarim Ai lunettát, már nem sokáig tudta tartani magát.

Néhány száz lovas Bashi Bazoukunk,[113] Hadji Temir Aga[114] vezetésével hirtelen a harcmezőn termett, hogy továbbüzze az ellenséget. Az ellenség erős lovassága azonban mind az ő akciójukat, mind pedig a további üldözéseket szükségszerűen igen kis távolságra korlátozta az erődítmények közelében.

10 és 11 óra között az ellenség a csatatér minden pontjáról elvonult.

A milicia néhány zászlóalja ugyan feltűnt Tachmason, amikor az ellenség már megfutamodott, ám nem mondható, hogy a sikerhez ők is hozzájárultak.

A tachmasi redut mögött felállított sátrak csíkokra szaggatva, mindegyikben két, három, öt, sőt, helyenként tíz halott.

A Tachmas fennsíkon összesen 370 halottunk és 420 sebesültünk volt.

Kerim Pasa, Hussein Pasa és Teesdale százados zúzódásokat szenvedtek, sőt az előző kettő ruháját több helyen golyók lyuggatták át.

Az ellenség Tachmason elszenvedett és a megrohamozott vonalak előtt eltemetett vesztesége meghaladta a 6000-et.

Már csak egy szomszédos hadoszlop támadásának leírása maradt hátra. Ez a hadoszlop, ami öt vagy hat zászlóaljból, egy vagy két tüzérségi ütegből és egy erős lovassági osztagból, (kb. két ezredből) állt, az Ingiliz Tabiák ellen vonult.

A Kanli Tabia[115] elleni hadművelet, melyben az ellenségnek csupán egy különítménye vett részt, mindvégig lőtávolon kívül maradva, alig érdemel említést.

Mivel a Tachmas elleni főtámadással voltam elfoglalva, nem tudtam személyesen részt venni az Ingiliz Tabiáknál folyó küzdelemben, de az ütközet során onnan kapott jelentések, valamint a helyszínen tett saját vizsgálódásaim alapján, úgy hiszem, a következő események zajlottak ott le:

A már korábban említett szomszédos hadoszlop gyalogsága valamikor a Tachmas elleni első támadás után rohanta le minden erejét bevetve a Teesdale-erődben állomásozó két századunkat. Bevette az erődöt és szétszórta a helyőrség csapatát.

Ahmet Bey ezredes, a lövészárkok ottani egységének parancsnoka, aki hosszú éveket töltött el katonai szolgálatban, de nem volt háborús tapasztalata, figyelmen kívül hagyva vagy elfelejtve a kapott parancsokat, annyira elvesztette józan eszét, hogy kizárólag csak saját gyors visszavonulására gondolva magára hagyta embereit, hogy azok gondoskodjanak magukról, míg ő biztonságosan eléri a Lake-erődöt. Ezek után minden különítmény úgy cselekedett, ahogy azt a legjobbnak gondolta: néhányan az ezredes után futottak, a bátrabbak pedig a Zohrab és Thompson redutokban védték magukat.

A 250 főből álló irreguláris csapat is elfutott, aggasztóan nagy fejetlenséget okozva ezzel. Az általuk oly nagy számban eldobált lándzsazászlócskáknak köszönhető, hogy az ellenség annyira indokolatlan büszkeséggel értékeli ezt a támadást csataleírásaiban.

Az orosz lovasság egy része átnyomult a Zohrab és Thompson redutokat összekötő középvonal előtti cheveaux de frize-n,[116] majd az erőd mögé kerülve fejvesztve a Lake-erőd irányába visszavonulókat kezdte mészárolni. Ekkor történt, hogy a kozákok megölték Ahmet Beyt.

Közben Thompson százados Karadagh ágyúit, Koch főhadnagy (korábban a poroszoknál szolgált) pedig az Arab Tabia ágyúit a Teesdale redut ellen fordította, amit az ellenség korábban elfoglalt és akkor a nehézfegyverzet elszállításával foglalatoskodott éppen. Az utóbb említett tiszt még támadással is megpróbálkozott. Néhány századdal a Teesdale redut ellen nyomult átkelve a hídon, cikk-cakk vonalban kanyarogva a folyó meredek partvonala előtt.

Hogy elkerülje a Karadaghból rázúduló tüzet, az ellenség kiürítette a Teesdale redutot; de csak azért, hogy bevegye előbb a Zohrab, majd a Thompson redutot. A közben már teljesen elharapódzó fejetlenségnek köszönhetően, ez minden ellenállás nélkül sikerült is. A Thompson százados ál-

[113] *Başıbozuk*: irreguláris lovas alakulatok.

[114] *Hacı Demir ağa.*

[115] *Kanlı Tabya.*

[116] Spanyolbakok, lóakadályok.

tal irányított tüzérségi tűz azonban követte az ellenség megmozdulásait, mire a Williams-erődben (utolsó hódításaként) próbálta magát tartani. Még egy pár ágyút is hozattak ide, amikből felváltva lőtték a Lake-erődöt és a várost.

Eközben, egy angol műszaki tiszt, Lake ezredes, a nevét viselő erődben átvette a parancsnokságot. Azzal, ahogy először a tüzéreket, majd később mindazokat a reguláris és irreguláris csapatokat vezette, akiket a városból hozattak fel, hamar elérte, hogy az ellenség egész Ingliz Tabiák közeléből kénytelen volt visszavonulni. Táborszerte elismert és köztudott volt mindkét századosnak, Kadri Beynek, Kurd Ali Beynek, valamint a lengyel származású gyalogsági kiképzőtisztnek, Grotovski úrnak, ki a harcban meg is sérült, hősiessége.

Az ellenség vesztesége az Ingliz Tabiák mögött körülbelül 400 fő volt, míg a mi halottaink és sebesültjeink száma, úgy hiszem, 300 körül lehetett.

Miután az ellenség kiürítette az Ingiliz Tabiákat, az ütközet utolsó felvonásában Lake ezredes tüzérsége olyan hatékonyan támadta az ellenséget Tachmason, amennyire a terep egyenetlenségei azt megengedték.

A védők teljes vesztesége, azaz a halottak és a sebesültek száma 1094 fő volt, ebből 790-et Tachmas védelménél öltek vagy sebesítettek meg.

Az ütközet után, a helyőrségen eltemetett ellenséges katonák száma körülbelül 6500 fő volt, melyek közül több mint 6000-en a Tachmas elleni roham közben haltak meg. Ez a szám nem tartalmazza a visszavonuló hadoszlopok által elszállított halottakat és sebesülteket.

Kockázatos vállalkozás ünnepelt tábornokok teljesítményét kritizálni. Őfelsége a Szultán seregének olyannyira dicső napjára emlékezvén azonban, nem tudom megállni, hogy néhány megjegyzést ne tegyek.

Mivel az orosz tábornok oly csekély jelentőséget tulajdonított Tachmas pozíciójának, hogy a szeme láttára erősíthettük meg az érkezésekor ott talált gyenge védelmet és kezdhettünk bele nagyarányú munkálatokba, a hadi tudósító jogosan teszi fel a kérdést, vajon miért támadta meg végül annak legerősebb pontját hatalmas, nehezen mozgatható hadoszlopokkal.

Ha meglepetésnek szánta a manővert, hiszen erre lehet következtetni az előkészítő tüzérségi tűz hiányából, a végrehajtási módot mindenképpen veszélyes kísérletnek lehet csak nevezni.

A török hadseregnek, kihasználva a túláradó harci kedvet, a terep egyenetlenségeit és az éjszaka első felében, a holdfelkelte előtt uralkodó sötétséget, támadást kellett volna indítania a győzelem után, bevetve néhány könnyű, mozgékony hadoszlopot, hogy különböző oldalakról megrohanva Ainallit[117] meglepje az ellenséget, mely a vereség után, körülbelül 3000-4000 fővel, az Ingiliz Tabiákból ebbe a táborukat rejtő faluba vonult vissza.

Míg ez a tábor több mint négy óra járásra volt a Tchivilli Kaya[118] közelében fekvő főhadiszállásuktól, tőlünk csak mintegy másfél órányira helyezkedett el.

Az ellenségnek azokat a csapatait, amelyeket lépcsőzetesen osztottak el e között a két tábor között, az ütközet után azonnal visszarendelték a főhadiszállásra. Senki sem tudott volna Ainalli segítségére sietni négy órán keresztül. Nem lehet kifogás az sem, hogy tüzérségünknek lovakra lett volna ehhez szüksége, hiszen éjszaka, egyenetlen terepen nem kellettek volna az ágyúk, és különben is három lövészszázlóaljjal rendelkeztünk. Az ellenség seregében oly megszokott rend és fegyelem már nem lehetett olyan szilárd egy ilyen véres nap után, amely során legjobb tisztjeinek jelentős része elesett, ráadásul a magukkal cipelt sebesültek is minden bizonnyal terhet jelentettek a számukra. Sőt, míg mi megmámorosodtunk a sikertől, az ellenség ennek megfelelően elég letört lehetett.

A védők kezében levő információk alapján, az ellenség teljes létszáma Kars körül, leszámítva korábbi veszteségeit, nem haladhatta meg a 15 000-et a gyalogság és a 10 000-12 000-et a lovasság esetében az Ainalliban tartózkodó csapatokkal együtt. Ugyanekkor, a védők tényleges ereje az elsáncolt táborokban kb. 17 000-18 000 fő lehetett, akiknek, amint az az ütközet leírásából is látszik, jelentős részét még be sem vetették. A védők félig sem lehettek annyira elcsigázva, mint az ellenség, akinek a gyalogsága egész előző este úton volt.

---

[117] *Aynalı.*

[118] *Çivilikaya.*

Az ainalli tábor szétszórásával hasznosíthatóvá vált volna a győzelem, és azt mindenképp elérhettük volna, hogy az ellenségnek nem lett volna elegendően nagy serege ahhoz, hogy fenntartsa a blokádot tőlünk mintegy tíz óra járásnyi körben.

Ennek a vállalkozásnak az elmulasztásával a dicsőséges győzelem a háború egésze szempontjából eredménytelen maradt, mint ahogy minden olyan győzelem, melyet, Clausewitz tábornok szavait idézve, „nem használnak fel azonnal a katonai háztartásban".

Az orosz sereget vezető tábornok alábecsülte ellenségét, míg a török sereg tábornoka túlbecsülte az övét.

G. Kmety

Beicos a Boszporuszon
1856. okt. 10.

FÜGGELÉK

1.

Kmety György Kiss Miklósnak, Isztambul, 1856. január 6.
HL P 87. d. 11. cs.

Édes jó Nikim,

Júniusi leveledet a karszi ostrom alatt megkaptam, de az előbbi háromból egyetlen egyet sem. Most Sztambulba érkeztemkor vettem november 21-két. Én írtam neked Erzerumból egy pár hét előtt, megszabadulásom után azonnal. Isten áldjon Téged jó elfelejthetetlen Nikim, jóban rosszban ugyanaz maradsz. Derék fiú vagy. Én Téged ne szeresselek? Hogy mersz úgy beszélni? Bepanaszollak a feleségednél.

Sokat szenvedtem harmadfél esztendő óta abban a Kis-Ázsiában. Múlt évben azaz 54-ben csak úgy, ex propria diligentia[119] saját kontómra vitézkedtem a basibozukokkal, míg ez évbe az angol befolyás által komandóhoz[120] juthaték. Mégis voltak velem elégedve mert szeptember 29kén csakugyan legény voltam a gáton, de legnagyobb örömömre szolgált a csata után az, hogy sok muszka érdemjeleket szedhettem össze, melyeket ők a m.gyar háborúért kaptak volt. Kis mértékben tehát itt is bosszultam a szegény hazát.

Mind a mellett a karszi dolog vége szomorú, kivéve hogy én személyesen szerencsésen átestem a bajon. Mert a mint láttam, hogy kapitulálni akarnak, én és Kolman – a muzsír[121] engedelmével – 8 kurdokkal lóra ülvén, november 24ki éjszakán a muszka táboron keresztül karddal és pisztollyal – egy kis kozák csetepaté után – szerencsésen áttörtünk. Kolman is jól viselte magát a schwechati halovány pofa[122] daczára, Murawjeff hallom rettenetesen haragudott, s mérgébe szabadon bocsátotta minden nem török tisztet, mondván hogy engem sem bántott volna. De az egész muszkaság nagy kérdéseket tett utánam. No, elmúl ez is.

---

[119] Saját igyekezetből.

[120] Vezénylethez, parancsnoksághoz.

[121] *Müşir*: tábornagy.

[122] Kohlmann ugyanis mint a Móga János vezérkari főnöke, 1848 őszén váltig ellenezte, hogy a magyar hadsereg Bécs felmentésére támadást indítson. Ennek köszönhetően nem lett soha ezredesből tábornok. Hermann Róbert szíves közlése.

Itt Sztambulba a nagyok kitünőleg fogadnak. Sok a mézes szó, de a praktikus eredmény még eddig kevés. A francia követet[123] tegnapelőtt csak egy pillanatra láthattam – postanapja volt –, de úgy látom egymásba csalatkozni nem fogunk. Holnap reggelire hívott magához, ezt a levelet is ott adom át. „Egy közös barátunk van" így fogadott. Köszönöm édes Nikim hogy megnyitottad az ajtót. Szégyenbe nem hagylak még életben maradok.

De szeretnélek látni már egyszer édes pajtásom s azt a Te remek asszonyodat s gyerekedet. Azt hallom, hogy folytatása is következik. Boldog ember! Ha egy estvét együtt tölthetnénk azokkal a derék párizsi magyarokkal – Teleki Laczi,[124] Gorove,[125] Irányi,[126] Bethlen[127] s mind azokkal a kiket az idő megrostált és nehéznek talált –, de szenvednénk, de sírnánk! Hát Gyula,[128] Pongrátz,[129] Edus,[130] Hajnik,[131] Szontagh,[132] Pulszki[133] mit csinálnak?

Az én segédtisztem, Tüköry Lajos egy tetőtől talpig derék és vitéz fiú. A karszi csatában kétszer sturmolt[134] legislegelől – keresztül lőtték a balkezét, és noha a csonton ment keresztül, mégis felépült a fiatal életkorára erős. Itt van velem, úgy tartom mint fiamat, most őrnagy lesz. Hébehóba egészségtökre vele szoktam poharat üríteni. Barátságodba ajánlom.

Fizetésem nem oly nagy mint gondolod. De azért csak rajta a jó tanáccsal. Egészségem hanyatlik, valami fisztula féle kelés van indulóba.

Legközelebben megint írok. Ennyit nem írtam három esztendő alatt. Most már közelebb vagyunk egymáshoz. Egy pár hétig itt maradik. Pihenésre van szükségem. Áldjon az ég téged jó nemes Nikim és írjál sokszor és sokat a Te változatlan hű barátodnak

Gyurinak

---

[123] Thouvenel, Edouard Antoine (1818–1866) konstantinápolyi francia nagykövet 1855–1860 között. 1860-tól 1862-ig külügyminiszter.

[124] Teleki László (1811–1861) ellenzéki politikus, 1848-49-ben a magyar kormány franciaországi képviselője.

[125] Gorove István (1819–1881) politikus, képviselő. 1861-ben tért haza az emigrációból, 1867–71 között miniszter.

[126] Irányi Dániel (1822–1892) képviselő, kormánybiztos, emigrál, a kiegyezést követően ismét országgyűlési képviselő.

[127] Bethlen Gergely (1810–1867) honvéd ezredes, az erdélyi hadsereg lovassági parancsnoka, emigrál, 1860-tól olasz tábornok, 1867-ben hazatért.

[128] Valószínűleg Tanárky Gyula (1815–1880), gazdasági író, az emigrációban Pulszky Ferenc gyermekeinek nevelője, 1861-től Kossuth Lajos titkára. A kiegyezés után hazatért.

[129] Pongrátz László (1824–1890) honvéd alezredes, emigrál, 1867-ben hazatér, katonai szolgálatba lép, 1882-ben altábornagyi rangban nyugdíjazzák.

[130] Esetleg Reményi Ede (1828–1898) hegedűművész, zeneszerző vagy pedig Horn Ede (1825–1875) izraelita tábori lelkész a szabadságharcban. 1869-ben tért haza, országgyűlési képviselő, később államtitkár is.

[131] Hajnik Pál (1808–1864) országgyűlési képviselő, országos rendőr igazgató, emigrál. 1861-től ismét országgyűlési képviselő.

[132] Szontagh Sámuel (1810–1889) Kossuth kormányzó hivatala katonai osztályának titkára, emigrál, később hazatér.

[133] Pulszky Ferenc (1817–1897) ellenzéki politikus, író, régész. Külügyi államtitkár, 1849-ben a magyar kormány londoni képviselője. 1866-ban tér haza, Deák-párti képviselő, 1869–94 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

[134] Rohamozott.

2.

Kmety György Kiss Miklóshoz, Beykoz (Isztambul) 1856. július 31.
OSZKK Fond 159/10.

Édes jó Nikim,

Ne haragudj hogy annyira rest, majdnem háládatlan vagyok. Itt az áldott heverés országában, april 3ki és június 22ki leveleidet T[houvenel] útján megkaptam. T[houvenel] igen szépen viseli magát irányomban. Látcsőt is akarsz küldeni. Ne verd magad új költségekbe, hiszen már én Kennek úgy is már én hej huj tartozom.

Én testileg egészséges vagyok, s jól kihevertem magam itt Beykoszban a Bosporus partján, hanem most a Williams eljárása nagyon furdal. Hát annyi kínok, oly szép csata után, a melyben 7 álló óráig ott áztam a hol legsűrűbben esett a golyózápor, és három ízben a csapatok élén személyesen sturmoltam, nem érdemeltem én egyebet mint záradékkal két angol civilista után említetni, kik jól formán még puskaport sem szagoltak. Így a tény nem állhat. Felnyitom a számat majd én is, s elbeszélem a karszi csatát. Azzal nektek is, magamnak is tartozom. Ez az átka a hontalanságnak.

Sic vos non vobis.[135]

Kérlek kísérj figyelemmel mit írnak a muszkák az ázsiai hadjáratról, s küld meg nekem minden erre vonatkozó röpiratokat. Nagy hálával leszek, most még csak hadd puskázzanak.

Egyébiránt még mindig disponilitasban[136] vagyok jó Ferik-fizetéssel.[137] Egy-két garas megvolna, de az élet itten igen drága. London olcsóság ittenhez képest. Hajnikra nézve itt semmi kilátás nincs. Zsurmayt,[138] huszár ezredest, a ki utolsó időkben alattam szolgált és jeles katona, azt sem tudom elhelyezni, magamnál tartom.

Ha jövőmet valami biztos alapra fektethetem, talán meglátogatlak Párizsban még e télen. Nagyon szeretnélek látni, Téged is, barátainkat is. Nőd pedig, akit én már régóta ösmeretlenül oly nagyra becsülöm, híresebb asszony lesz mint a gyermektelen Madamé de Stöel,[139] azt már látom. De a kis Aladárt nagyon kicsinyre szabtad, - on dit.[140] Máskor járj el becsületesebben.

Az ide mellékelt levelet küld át Cane barátunknak.[141]

Isten veled édes Miklósom

Gyurika

---

[135] Így ti nem magatoknak (ti. dolgoztok). Olyankor használják, amikor valaki munkájának gyümölcsét más élvezi.

[136] Rendelkezési állományban.

[137] *Ferik*: tábornok.

[138] Zsurmay Lipót (1816–1867) lengyel származású honvéd alezredes. 1853-ban emigrál, a kiegyezés után Magyarországon telepedett le.

[139] Madame de Staël, szül. Anne Louise Germaine Necker bárónő, (1766–1817), Necker pénzügyminiszter lánya, francia írónő, az alkotmányos monarchia híve, a francia forradalom és Napóleon uralkodása idején több ízben emigrációban élt. Madame de Staël egyébként nem volt gyermektelen. Hermann Róbert szíves közlése.

[140] Azt mondják.

[141] Cane barátunk = Teleki László.

SZEMLE

VLADIMÍR SEGEŠ

OD RYTIERSTVA PO ŽOLDNIERSTVO

Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko

(Ministerstvo Obrany Slovenskej Republiky, Bratislava, 2004. 263 o.)

Úttörő feladatra vállalkozott a szlovákiai Hadtörténeti Intézet (Pozsony) elismert kutatója, a témára vonatkozó számtalan publikáció szerzője, amikor a késő-középkori magyar hadügy összefoglalását tűzte ki célul *A lovagságtól a zsoldosságig. Középkori hadügy Magyarországon, különös tekintettel Szlovákiára* című kötetében.

A szerző merészsége elsősorban abban rejlik, hogy számos ígéretes előmunkálat ellenére e feladat egészével még a magyarországi kollégák sem birkóztak meg, s egy hasonló monográfia elkészítése a magyar hadtörténetírásnak is nagy adóssága. Másfelől szlovák historiográfiai szempontból is figyelemre méltó e könyv, hiszen a szlovákiai hadtörténetet, nagyon helyesen, már címében is a magyar királyság hadtörténelmén belül tárgyalja, helyezi el és értékeli.

A kötet szerkezetében az olvasói igényekhez és elvárásokhoz igazodik, azaz egyszerre kell megfelelnie a népszerűsítő és a tudományos igényeknek, ráadásul szlovák nyelven hasonló témájú korábbi eredményekre – a „Szlovákia hadtörténete" c. kézikönyv-sorozat első kötete kivételével – alig támaszkodhat. Így az első fejezetben általános bevezetés és áttekintés olvasható a középkori világról (tér, idő, mobilitás), Szlovákiának a magyar középkori királyságban elfoglalt szerepéről (demográfia, történeti éghajlattan stb.), s egy bevezető az európai hadügy fejlődéséről, a hozzáférhető szakirodalom szinte teljessége alapján. A kötetnek egyébként mindvégig nagy előnye, hogy szerzője, nyelvi jártassága folytán, akadálytalanul használhatta a magyar és latin nyelvű szakirodalmat, a hazai oklevéltárakat és forráskiadás-sorozatokat. A kötet egyúttal történeti szöveggyűjteményként is használható, mivel a legfontosabb forrásokat eredetiben, latin, vagy német nyelven a jegyzetekben is közli. Mindezt pedig szerencsés kézzel egyesítette a szlovák levéltárak páratlan eredeti középkori anyagával, ami kétségkívül még magyarországi szemmel is létjogosultságot ad egy különálló, a mai szlovákiai területre koncentráló vizsgálat elvégzéséhez. Korábban Iványi Béla is jórészt a mai szlovákiai levéltárak anyagára alapozva írta meg a magyar tüzérség történetét. Talán még annyi megjegyzés: a hazai szakirodalom Magyarországot, dalmáciai hódításai és igényei ellenére is, inkább a közép-európainak, kelet-közép-európainak, semmint dél-kelet európainak tekinti.

A szerző is kiemelkedően fontosnak tekinti a hadviselésre, országvédelemre vonatkozó hazai országos és városi törvényhozási emlékek elemzését és bemutatását. (mobilizálás, logisztika stb.). Nagyon fontos, hogy eközben, a legfrissebb hazai szakirodalom alapján, megkísérli a sajátosan magyarországi társadalmi és hadszervezeti terminusok magyarázatát és értelmezését is. Joggal hívja fel a figyelmet Zsigmond és Mátyás katonai reformjainak jelentőségére, a városi törvényhozási emlékekre, illetve Verbőczy Hármaskönyvének az Országos Széchényi Könyvtárban található szlovák (cseh) nyelvű fordítására. Természetesen a szerzőt is joggal izgatja, hogy a törvényi szabályozás és a valóság közötti viszony mennyiben lehetett ellentmondásos, valójában milyen forrásértéket tulajdoníthatunk a törvényeknek.

A harmadik fejezet alkotja a könyv gerincét: a középkori magyar hadtörténelem foglalatát a hadjáratok, a hadszervezet, a fegyverzet, a taktika és a stratégia vonatkozásában. A szerző szerencsésen hasznosítja az eddigi hadtörténelmi munkák eredményeit, s vonatkoztatja, alkalmazza azokat a mai szlovák területekre. Nem az ő hibája, hogy a magyarországi lovagrendek kutatása és radikális átértékelése,

elsősorban Hunyadi Zsoltnak köszönhetően,[1] még folyamatban van, vagy, hogy a kötetben nem említett és immár Károly Róbert korára teljes új Anjou-kori okmánytár tanulságait eddig még csak részben vette figyelembe a hazai hadtörténeti kutatás.

A fejezet értékes része a városok és királyi hatalom viszonyával, illetve a huszita korszakkal foglalkozó rész, amihez a szerző bőven talált szakirodalmat és forrásokat; a harcok súlypontja valóban a mai szlovák területekre esett. Kiemelt fontosságot tulajdonít a Mátyás-féle Fekete Seregnek, a korabeli zsoldosság és tüzérség fejlődésére vonatkozó forrásoknak. Ebben a vonatkozásban értékeli a bártfai, XV. század közepi katonai rendelkezéseket („Vormerck...uund Straffung der ubertretter..."), ami e műfajban valóban a legrégibb magyarországi rendelkezés. E fejezet záró részében olvashatunk a magyarországi lovagság és lovagrendek jellemzőiről, ahol a Sárkányrendre vonatkozó legújabb kutatások közül csak az 1987-es Zsigmond-kiállítás katalógusára, és az ott összegyűjtött anyagra való hivatkozást hiányoljuk, miként nyilván helyhiány miatt nem nyílt mód a szlovákiai Szent László-faliképek és a lovagi kultúra, ill. a helyi társadalom kapcsolatának elemzésére.

Az utolsó fejezet tulajdonképpen szerves és logikus folytatása, egyúttal lezárása a kötetnek: a késő-középkori hadi események szlovákiai vonatkozásainak részletes kronologikus bemutatása a rozgonyi csatától, az 1451-es, a Losonc melletti Szentkirály erődjénél lezajlott csatán át egészen az 1525–1526-os besztercebányai bányász-zavargásokig. Értelemszerűen ebben a fejezetben is értékes elemzések olvashatók a huszita betörések és harcok helyi történetéről, miközben kísérletet tesz azok hagyományos, jórészt még a szocialista korszakból származó, kizárólagosan pozitív megítélése átértékelésére.

A szerző művét igényes bibliográfia és névmutató zárja, amihez, a könnyebb használhatóság kedvéért, esetleg még járulhatott volna egy magyar és német helynév-konkordancia. Az olvasmányok közül valóban csak kevés fontos cím hiányolható, így pl. Kristó Gyula „Az Árpádok háborúi" című, már két kiadásban is megjelent műve, Szakály Ferencnek a Mohács emlékkönyvben magyarul, majd az Acta Orientaliában angolul is megjelent kitűnő írása a magyar-török harcok szakaszairól, Engel Pál rövid, de igen tanulságos írása az Anjou-kori hadviselésről,[2] vagy Süttő Szilárd[3] és Engel Pál[4] írásai.

Rejtélyes, hogy miért nem említi a Zsigmond-kori oklevéltár 2003-ban megjelent legújabb köteteit. Meglehet, hogy hasznos lett volna, ha a magyar munkák idegen nyelvű mutációira is hivatkozik, (pl. Mályusz Elemér Zsigmond királya esetében stb., noha ugyanakkor több nyelven felveszi Contamine-t, de csak németül Benda – Fügedit), hiszen a magyarul nem olvasók számára ezek fontos támpontot jelenthetnének. Legalább egy hivatkozást megérdemelt volna minden idők legrészletesebb magyar hadtörténete, Bánlaki Breit munkája, amely immár CD-ROM-on is hozzáférhető (Fejér és Wenzel oklevélkiadásaival, a Zsigmond-kori okmánytárak anyagával, a Corpus Iuris-szal együtt).

A bőségesen, és többnyire szerencsés kézzel választott illusztrációk is dicséretet érdemelnek, hiszen bő válogatásuk izgalmassá teszi az egyébként száraz elbeszélést. Ugyanakkor a forrás megjelölésével nyilván a képek történeti értékére is fény vetült volna, hiszen az 1440-es eseményekhez választott Szent Korona-kép bizony XVI. századi[5]

Az igényes, vonzó nyomdai előállításban megjelent kötet (tipográfiailag talán csak a belső fül sikerületlen, és részben olvashatatlan) közép-európai viszonylatban is fontos, s a magyar kutatók számára sem tanulságok nélküli. Különösen a magyar nyelvű hadtörténetírás eredményeinek szlovákiai megismertetésével vállalt fontos kultúrmissziós szerepet. E kötetnek mind a magyarországi szerzőket mind a kiadókat arra kellene ösztönöznie, hogy a Kristó Gyula által megkezdett Árpád-kori és Anjou-kori háborúktól eljussanak a mohácsi csatáig.

Veszprémy László

[1] PhD disszertáció, CEU, Budapest, 2003., megjelenés alatt.

[2] Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Analecta Mediaevalia* I. k. Szerk. *Neumann Tibor.* Budapest – Piliscsaba, 2001.

[3] Anjou-Magyarország alkonya. 1-2. Szeged, 2003.

[4] Magyarország és a török veszély Zsigmond korában. *Századok*, 128. 1994.

[5] Bajor Állami Könyvtár, a Habsburg-ház krónikája, 1559.

HELMUT NEUHOLD

KONKURRENZ FÜR KRUPP

Das Leben des Franz Freiherrn von Uchatius

(ÖBV&HPT VerlagsgmbH & Co. KG. Wien, 2004. 378 o.)

Az osztrák császári királyi haderőben a XIX. század folyamán még voltak olyan polihisztor beállítottságú katonatisztek, akik a Habsburg Birodalomban és külföldön egyaránt öregbítették a hadsereg hírnevét. Sajnálatos módon a XIX–XX. század császári (és) királyi tábornokairól általában véve kevés összefoglaló monográfia született. Az osztrák történetírás is mind a mai napig adós maradt a XIX. századi Habsburg-haderő egyik ismert és kiemelkedő alakjának, Franz Freiherr von Uchatius altábornagynak az életrajzával, aki a művelt, kísérletező és feltaláló katona típusának jellegzetes képviselője, tapasztalt katonatiszt, a tüzérség korszerűsítője, a világtörténelem első légitámadásának kiagyalója volt, emellett az optika, a fényképezés, a film úttörőjeként is maradandót alkotott. Többek között ezért is érdekes és hiánypótló Helmut Neuhold műve, mely 1881. június 4-én, hivatalában elkövetett öngyilkosságáig követi nyomon Uchatius altábornagy életét, katonai pályafutását és tevékenységét.

A bevezetésben a szerző felsorolja, milyen forrásokat és szakirodalmat használt fel a könyv megírásához.

Az első fejezetből Uchatius családját, szüleit, testvéreit, gyermek- és fiatalkorát ismerhetjük meg. A második nagy témakör az 1829-től tüzértisztként szolgáló Uchatius császári haderőben eltöltött első éveivel ismerteti meg az olvasót. A harmadik témaegység kevésbé ismert oldaláról mutatja be a tábornokot, nevezetesen arról, hogy milyen szerepet töltött be a fényképezés úttörőjeként, továbbá részletesen leírja az általa készített, a későbbi filmvetítők előfutárának is tekinthető készüléket, amivel mozgóképeket lehetett vetíteni.

A következő fejezetből megtudhatjuk, hogy a későbbi altábornagy tüzérként igen korán elhivatottságot érzett az ágyúöntés iránt, és kísérletei folytatása közben, mellesleg, egy új gyutacsot is szerkesztett. A fentieken kívül az is kiderül, hogy tulajdonképpen az első petróleumlámpa feltalálóját is személyében tisztelhetjük. Külön témaegység tárgyalja 1848–49-ben betöltött szerepét. Részletezi, hogy 1849 júliusában az általa kifejlesztett, 6 kilogramm súlyú, légballonokra erősített és megfelelő széljárás esetén felengedett bombákkal támadták az osztrákok az általuk körülzárt Velence városát, ennek alapján őt tekinthetjük a történelem első légitámadása megvalósítójának is. A következő témakör keretében a szerző felsorolja az 1850–51 során a Franciaországban, Belgiumban, a német államokban és Angliában található, különböző ágyúöntödékben tett tanulmányútjait, amelyek eredményeként Ausztriában öntött acél ágyúcsövet készített. Karrierje tulajdonképpen ekkor kezdett felfelé ívelni, s húsz év elmúltával a bécsi Arzenál parancsnoki beosztása, az altábornagyi rendfokozat, és a bárói rang elnyerésével érte el tetőpontját.

Neuhold összegzi az 1850-es és 1860-as években az európai tüzérségnél végbement fontosabb technikai változásokat. Többek között összehasonlítja az 1866-os porosz-osztrák háborúban használt hátultöltős porosz acélágyúk és az elöltöltős osztrák bronzágyúk hatékonyságát.

A mű írója magától értetődően nagy teret szentel az Uchatius-féle ún. acélbronz feltalálásának és a találmány hasznosítási lehetőségei bemutatásának. Külön témaegységben ismerteti meg az olvasót azzal, hogyan kísérletezte ki a tábornok a későbbi osztrák-magyar lövegek alapanyagául szolgáló acélbronzot 1874-ben. Felvázolja, hogy találmánya milyen visszhangot váltott ki az Osztrák-Magyar Monarchia és más államok katonai köreiben. Megtudhatjuk, mekkora ellenállást kellett legyőznie az osztrák-magyar hadseregen belül, többek között a Műszaki és Adminisztratív Katonai Bizottság – a császári és királyi hadügyminisztérium segédszerve – részéről, amelynek tagjai meg voltak győződve a német Krupp által acélból gyártott ágyúk kiválóságáról, és azok bevezetése mellett kardoskodtak a dualista állam haderejében.

Kitér arra, hogyan győzte meg Uchatius irigyeit és ellenfeleit a jóval olcsóbb acélbronz

lövegek előállításának fontosságáról. Kiemelt jelentősége volt e szempontból az új Uchatius-féle ágyú 1875. október 6-án, Bécsújhelyen, az osztrák Birodalmi Tanács képviselői és a Monarchia főbb katonai vezetői, majd 1875. november 18-án Ferenc József és kísérete előtt történt ünnepélyes bemutatásának. A lövéspróbák során Uchatius lövege jobbnak bizonyult a Krupp-ágyúnál. Ennek következtében 1877 folyamán az osztrák-magyar tábori tüzérséget az 1875 M 8 cm-es és 9 cm-es új acélbronz ágyúkkal fegyverezték át.

Részletes leírást kapunk arról, hogy Bosznia és Hercegovina 1878-as okkupációja során milyen meglepően jó eredménnyel került sor az új Uchatius-féle tábori és hegyi ágyúk bevetésére harctéri körülmények között.

Önálló fejezet tárgyalja Uchatius emberi tulajdonságait. Fény derül a tábornok költői hajlamaira: verses formájú rejtvényeket írt környezete – s talán önmaga – szórakoztatására. Részleteket tudhatunk meg a szerző által korábban nem említett, kisebb találmányairól is: vízibiciklit szerkesztett, kézifegyverekből, víz alatt leadott lövéssel kísérletezett, foglalkoztatta az automobil létrehozása is. Neuhold szót ejt természetszeretetéről és utazásairól, megtudhatjuk, hogy az úri passzióknak is hódolt, hiszen szenvedélyes vadász és halász volt. Családjának, feleségének és gyermekeinek sorsát is külön fejezet tárja az olvasó elé. A következő témaegység azt taglalja, hogyan jelent meg az altábornagy a különböző korabeli újságok illetőleg vicclapok karikatúráin.

A Monarchia legfontosabb, tüzérségi lövegeket előállító üzeme, a bécsi Arzenál (ma az Osztrák Hadimúzeum található a falai között) parancsnokaként 1881. június 4-én elkövetett öngyilkosságának okairól és körülményeiről is részletesen ír a szerző. Kiderül, hogy rosszakarói hol nyíltan, hol burkoltan csipkedték az idős és munkában megfáradt feltalálót, s amikor egyik elöljárója nyilvánosan becsülte le találmányainak és kipróbálás alatt álló új lövegeinek értékét, annyira kétségbeesett, hogy golyóval vetett véget életének.

Az utolsó fejezetből megtudhatjuk, hogy az Uchatius által kifejlesztett acélbronz lövegek még az első világháborúban is szerephez jutottak. Az osztrák-magyar hadvezetés az akkor már igencsak elavultnak számító tábori ágyúkból, kényszerűségből, felállított néhány üteget, és főként védelmi hadműveletek során be is vetették azokat a különböző hadszíntereken, azonban kis lőtávolságuk és nem utolsó sorban a hozzáértő kiszolgáló legénység hiánya miatt már vehették fel a versenyt az ellenség modern tüzérségi eszközeivel.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy részletes, megfelelően illusztrált és jól használható életrajz született, amelyet minden bizonnyal haszonnal forgathat bárki, aki a Habsburg Birodalom hadseregének XIX. századi történetéről és kiemelkedő alakjairól, a korszak haditechnikai újításairól, nem utolsósorban az acélbronz történetéről többet kíván tudni.

A mű technikatörténeti szempontból is érdekes és hiánypótló olvasmány, mindemellett bepillantást enged a császári (és) királyi hadsereg belső életébe és döntéshozatali mechanizmusába. Csak remélhetjük, hogy a közeljövőben, a szakma régi adósságát törlesztve, magyar hadtörténészek által írt osztrák–magyar tábornoki életrajzok is napvilágot látnak majd.

Balla Tibor

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A MAGYAR HONVÉDSÉG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

(Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 604 o.)

2004 karácsonyára jelent meg Ungváry Krisztián legújabb monográfiája, amelyben nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a magyar honvédség második világháborús szerepvállalásának átfogó és részletes bemutatására. A rendszerváltást követően több, a témával foglalkozó könyv is napvilágot látott, ezek közül megemlíthetjük a Ravasz István által szerkesztett Magyarország a második világháborúban című lexikont, a szintén általa

írt A magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945 című munkát, amely, miként Szabó Péter – Számvéber Norbert kétkötetes, A keleti hadszíntér és Magyarország című monográfiája, adatgazdag és a legújabb kutatásokat tartalmazza, de mivel a nagyközönség számára készültek, hiányoznak belőlük a hivatkozások. Egyszerre törekedett népszerűsítésre és a legújabb eredmények bemutatására Gosztonyi Péter A magyar honvédség a második világháborúban című művében, azonban e könyv nagy hiányossága, hogy a rendszerváltozás előtt íródott, így az emigráns szerző nem férhetett hozzá a magyar levéltárak anyagaihoz.

Ungváry Krisztián monográfiája – nem titkoltan – nagy sikert aratott Budapest ostroma című könyve erényeinek megtartására törekedett. Ez egyszerre jelenti az olvasmányos, a szélesebb olvasórétegek számára is érthető és emészthető stílust, és a szakmai közönség számára igen jól használható bőséges jegyzetállományt, térképeket és táblázatokat, valamint a legújabb kutatási eredmények bemutatását – az eseményektől való megfelelő távolságtartással.

Az első rész Katonapolitika címmel elsősorban a magyar honvédség háború előtti állapotát ill. a Gyorshadtest és a Kárpát-csoport harcait tárgyalja 25 oldalon. Mivel a szerző Magyarország Szovjetunió elleni, elsietett, a németek által nem követelt hadba lépésével kezdte a katonai cselekmények tárgyalását, a korábbi revíziók és a Jugoszlávia elleni hadjárat ismertetése elmaradt, pedig ezen események rengeteg tanulsággal jártak a hadvezetés számára, így talán érdemes lett volna néhány oldalt rászánni a bemutatásukra.

A páratlan erőfeszítéssel beindított magyar harckocsigyártás méltatásánál némi pontosítás szükséges. A szerző a következőket írja a 16. oldalon: „A honvédségi vezetés ... a Magyarországon gyártott Toldi, illetve Turán könnyű -, illetve közepes harckocsikat rendszeresítette. Utóbbi fegyverek 1940-ben még nem számítottak elavultnak... Ahhoz képest, hogy sem Románia, sem Jugoszlávia nem rendelkezett saját harckocsigyártó kapacitással..., a magyar fegyverzet színvonaláról megállapíthatjuk, hogy a háború elején nem minősíthető elavultnak." Érdemes itt tisztázni, hogy a Turán könnyű (magyar viszonylatban közepes) harckocsi már csak azért sem lehetett 1940-ben elavult, mivel abban az évben még csak a tervezőasztalon létezett, az első példány 1941 júliusában készült el, és újabb egy év telt el a sorozatgyártás és a Turán közepes (magyar viszonylatban nehéz) harckocsi gyártásának beindításáig. Így mire bevetésre került, e típus már teljesen elavultnak számított.

A Kárpát-csoport és a Gyorshadtest harcainak ismertetésekor jó példáját láthatjuk a szerző tárgyilagosságának: bár nem marad el a híres lovasroham bemutatása – a jól ismert német memoár segítségével –, de rögtön követi egy korabeli és kijózanító magyar helyzetértékelés.

A következő rész a Megszállás a Szovjetunióban és Lengyelországban 1941–1944 címet viseli. Véleményem szerint ez a legjobb, az ok-okozati összefüggéseket, kényszerhelyzeteket, kényszerpályákat feltáró magyar nyelvű összefoglaló a német megszállás anatómiájáról. A szerző megfelelő objektivitással, kendőzetlenül mutatja be mindkét oldal – köztük a magyar honvédség – sokszor barbár tetteit. Ugyanakkor a könyv – mellékletek nélküli – 480 oldalához, illetve a magyar megszálló alakulatok tevékenységét bemutató részek valamivel több, mint 50 oldalához képest kissé sok, a könyv szerkezetéből némileg kilógó az a csaknem 80 oldal, amelyben – mintegy külön tanulmányként – szinte kizárólag a németek viselt dolgairól olvashatunk.

Ezután a már említett, A magyar megszálló alakulatok tevékenysége a Szovjetunióban 1941–1942 című fejezetben részletes képet kaphatunk a Nyugati – és a Keleti Megszálló Csoportba szerveződött magyar megszálló csapatok akcióiról. A feladatra kiképzetlen, roszszul felszerelt, többnyire motiválatlan nemzetiségiekből álló alakulatok olyan viszonyok közé kerültek, amelyek a legrosszabbat hozták ki az egyes emberekből.

A hiányos ellátást kapó, a németekkel szembeni kisebbségi érzés miatt állandó bizonyítási vágytól fűtött, és ezért magukat és csapataikat rendszeresen erejüket meghaladó vállalkozásokra felajánló tisztek vezetése alatt küzdő egységek gyakori túlkapásaikkal, még a német felettes szervek rosszallását is kiváltó megtorlásaikkal, a magyar hadtörténet egyik legsötétebb periódusának képviselői. Ugyanakkor, miként a szerző is rámutat, semmiben sem különböztek a hasonló feladatot ellátó szlovák, román vagy német megszállóktól, illetve a velük szemben álló, esetleg velük kollaboráló különféle fegyveres csoportoktól.

Két szörnyű diktatúra és ideológia által gerjesztett erőszakhullám foglyaiként, a hazai vezetés által magukra hagyott, állandó fenyegetettségben és nélkülözésben élő magyar csapatoknál szinte törvényszerű volt az elvadulás és a kegyetlenkedés. Hasonló bánásmód figyelhető meg a zsidó munkaszolgálatosokkal és a zsidó polgári lakossággal szemben is, amelyet a tisztikar számos tagjának az antiszemitizmusa is gerjesztett.

A talán legtöbbet kutatott témára épül A 2. hadsereg harcai és a honvédség egyéb alkalmazása című rész. Napjaink kutatói bátran támaszkodhatnak Szabó Péter Don-kanyar című művére, miként azt a szerző is teszi, helyenként kiigazítva a fent említett mű adatait. Annak ellenére, hogy már számtalan munka tárgyalta ezeket az eseményeket, a szerző képes volt modern szemléletű, térképekkel és táblázatokkal gazdagon ellátott, újszerű összefoglalót írni. Sorra cáfolja a még mindig felfelbukkanó tévképzeteket, mint a meghalni küldött, rosszul felszerelt, nincstelenekből álló, kétezredes hadosztályai miatt a németekénél eleve gyengébb harcértékű hadsereg képét, és részletesen ismerteti a harcokat és az összeomlás okait. Mindehhez számos korabeli visszaemlékezésből vett idézet is párosul, melyek segítik az olvasót, hogy a száraz tények mögött bepillantást nyerjen az eseményeket átélő emberek küzdelmeibe, valamint egy kitűnő elemzés a főtisztekről, elsősorban Jány Gusztávról, és vezérkari főnökéről, Kovács Gyuláról. Itt kapott helyet a megszálló csapatok további sorsát ismertető írás is.

A Magyarország megszállása című rövid fejezetben szerepel a Magyarország felett zajló légi háború ismertetése is, alig több mint 5 oldalon. Sajnos, a magyar légierő második világháborús szerepéről nem sokat tudhatunk meg, pedig a földi harcok – így a magyar honvédség alakulatainak – támogatásában fontos szerepet játszottak. Visszatérve az előző részhez, azt, hogy a 2. magyar hadsereg kötelékében a 2. repülődandár is a frontra került, csak a fejezethez csatolt térképekből tudhatjuk meg, a szövegben csak a Horthy István halála kapcsán írt két rövid mondat vezetheti rá az olvasót, hogy magyar pilóták is küzdöttek ott, bár egy helyen – tévesen – említi az 1. repülődandárt, mint a hadsereg alakulatát. A Szovjetunió elleni hadba lépést követő magyar légi hadműveletekről azonban szó sem esik. Egyébként is az az általános kép rajzolódik ki, hogy a körülzárt Budapest védőinek ellátásán és az angolszász légierő elleni harcon kívül a keleti front vizsgált térségeiben a légierők semmilyen komoly szerepet nem játszottak, mintha nem is léteztek volna. Kivételt csak az ejtőernyős alakulatok jelentenek, azok viszont az alakulatindexből hiányoznak.

Az 1. magyar hadsereg harcai című részben részletes és teljes képet kaphatunk a Kárpátok előterében, illetve magában a hegységben folytatott harcokról. Különösen hiánypótló a hadsereg őszi harcait bemutató rész, hiszen erről ilyen részletes összefoglalás még nem született. Ugyanakkor néhány helyen kiigazítása szorulnak a közölt adatok. A 254-255. oldalon szereplő 16. táblázat, amely „Az 1. hadsereg seregtesteinek fegyverzetállománya 1944. április 17-én és június 1-én" címet viseli, számos elírást és téves adatot tartalmaz. Csak egy példa az elírásokra: ha a négy gyaloghadosztály kivonuló kellálladéka egyenként 24 db 21 cm-esig terjedő löveg, és ehhez jön a többi seregtest és a hadseregközvetlen 48 db-os kellálladéka, akkor hogy lehet az összesített kellálladék 72 darab? Sajnos, a különböző tüzérségi eszközökre vonatkozó hét oszlopból csak háromnál egyeznek a számok, de közülük az egyiknél nyilvánvalóan téves az az adat, hogy a 2. páncélos hadosztály kivonuló kellálladéka a 10,5 cm-esig terjedő lövegekből 0(!), mivel a helyes szám 24 db 10,5-cm-es gépvontatású „Göring" könnyű tarack volna. Szintén erre az egységre vonatkozóan, a táblázatban szereplő 38 harckocsival szemben a kivonuló két páncélos zászlóalj kellálladéka – miként a szövegben helyesen olvasható – 111 harckocsi volt.

A 2. páncélos hadosztálynál maradva, a jegyzeteket tekintve meglepő, hogy a szerző nem használta fel a hadosztály „Összefoglaló jelentések a 2. páncélos hadosztály Nadworna–Tlumaczyk–Slobodka Lesna-i harcairól. 1944. IV.13 – V.14." (HL VKF 634/hdm. csf-1944) című, igen részletes és bőséges anyagát, amely segítségével pontosítani lehetett volna az április-májusi események leírását, illetve néhány, a hadosztályt is érintő adatot.

Arról is szólni kell, hogy az 1. hadsereg részletesen és jól megírt áprilisi támadó hadműveleteinek bemutatásakor – miközben a szerző külön beszámol az egyes seregtestekről – csak a május 4-i támadás kapcsán említi először és utoljára egy rövid mondatban a 24. gyaloghadosztályt, holott egyes egységei már

április 23-tól, a hadosztály pedig április 25-től a támadás fővonalában harcoltak, igen nagy veszteségekkel. A júliusi visszavonulás során Székely Ákos vezérkari százados hőstette valószínűleg nem 26-án, hanem egy nappal később, július 27-én, a Lukwa egyik hídjánál történhetett, hiszen 26. éjjelén még a Rosulnán folyó harcokat irányította.

Messze a leghosszabb a Magyarországi hadműveletek 1944 szeptembere és 1945 áprilisa között című rész. Sajnos itt szembesülünk leginkább azzal a szomorú ténnyel, hogy a magyar katonai iratok döntő többsége elveszett. Az október 15-ig terjedő szakasz eseményei még többnyire rekonstruálhatóak, így olvashatunk a 2. és a 3. hadsereg harcairól, de ezután a helyzet gyökeres fordulatot vesz. A nyilas hatalomátvétel után a magyar seregtestek többségét feldarabolták, és közvetlen német irányítás alatt vetették be őket. Ettől kezdve nagyon nehéz nyomon követni a sorsukat, hiszen sokszor maguk a németek is „elfeledkeztek" az alájuk rendelt magyar csapatokról. Hiába támasztja alá a szerző adatokkal, hogy milyen fontos szerepet játszottak a front egyben tartásában a magyar alakulatok, különösen a tüzérség, még 1945-ben is, a budapesti és a dunántúli harcok ismertetésekor sokszor az az érzésünk, hogy kitűnően megírt német–szovjet hadtörténelmet olvasunk, a könyv egészéhez képest kissé hosszan, mintegy 100 oldalnyi terjedelemben. A második világháború egyik fő hadszínterévé vált magyar területeken az egyre gyengébb harcértékű, kisebb egységekben, német alárendeltségben küzdő honvédek a könyv lapjain – itt és a következő, A szovjet ellentámadás: A Bécs és Pozsony elleni hadműveletek című rövid részben – csak statisztaként tűnnek fel egy-egy mondat, rövid idézet erejéig.

Az epilógusban meglehetősen rövid leírást olvashatunk a honvédség háború végi állapotáról és összegzést az emberveszteségekről.

Külön kell szólni a mű végén található, a Magyar Királyi Honvédség alakulatait 1944–1945 között bemutató részről, amely annak fényében, hogy a magyar levéltári anyag döntő többsége elpusztult, hatalmas vállalkozás. A hadosztályok és gyalogezredek után az egyes fegyvernemek, különféle harccsoportok is bemutatásra kerülnek, és itt olvashatunk a magyar csapatok háború utáni sorsáról is.

A közepes méretű, keményfedelű, kitűnő minőségű papírra nyomott könyv számtalan mellékletet tartalmaz. Mintegy tíz oldalt tesz ki a forrásjegyzék, amelyből kiderül, hogy az író elsősorban magyar és német nyelvű munkákat használt, a források közül a Hadtörténelmi Levéltár mellett a berlini Bundesarchiv és a freiburgi Bundesarchiv-Militärarchiv anyagaira támaszkodott. Sajnos, az orosz források száma elenyésző.

Külön kiemelendő a csaknem 50 oldalas jegyzetállomány, a 45 táblázat és 34 térkép, bár utóbbiakhoz jó lett volna jegyzéket is mellékelni. Negatív példaként a már tárgyalt 16. táblázat mellett, a 210–211. oldalon szereplő térkép említhető, melynek adatai teljes ellentmondásban vannak a megfelelő fejezetben leírtakkal. A könyvet név- és helynévmutató zárja. Mindezek mellett jelentős számú fényképet is találhatunk a műben, bár a válogatás, illetve a képek elhelyezésének szempontjai nem teljesen érthetőek. Talán jó lett volna egy-egy fotót beválogatni olyan, a magyar honvédség által használt harcjárművekről, mint az Ansaldo, a Csaba, a Zrínyi, vagy éppen a Botond terepjáró gépkocsi. A fotók elhelyezésekor pedig leginkább az volt a meglepő, hogy a magyar páncélosokról készült képek döntően a megszállásról és megszálló alakulatokról szóló részekben kerültek elhelyezésre. Pozitívuma a válogatásnak, hogy számos felvételt láthatunk a háború mindennapjairól, az egyszerű emberek sorsáról.

Összességében időtálló, minden, a témában kutató, vagy egyszerűen csak érdeklődő olvasónak bátran ajánlható könyv született. Külön kiemelendők a megszállásról és az 1. és 2. magyar hadsereg harcairól szóló fejezetek, melyek minden bizonnyal az e témákban hazánkban megjelent legjobb összefoglalások.

A szerző németországi levéltári kutatásainak köszönhetően számos, eddig ismeretlen, elsősorban magyar vonatkozású adattal találkozhatunk a könyv lapjain.

Kitűnő stílusban, gyakran az egyszerű bakák és civilek szemszögéből, de a tágabb összefüggéseket sem elhanyagolva, objektívan, már-már szenvtelenül ábrázolja a gyakran megrázó, olykor gyomorforgató eseményeket. Átlátható, a széles olvasóközönség számára is követhető, igazi alapművel gazdagodott a magyar történetírás, olyan szintézissel, amely jó ideig megkerülhetetlen lesz a második világháború magyar vonatkozású eseményei iránt érdeklődők számára.

Galló Krisztián

A VÖRÖS KOLOSTOR

Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942–1947

(Hajja és Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 2003. 238 o.)

A második világháborús magyar memoárirodalom igazi „felvirágzása" az úgynevezett rendszerváltás utáni időszakra esik. Könyvek tucatjaiban idézik fel az események egykori résztvevői, cselekvő részesei a több mint hatvan esztendővel ezelőtti történéseket.E munkák között külön kategóriába sorolhatók azok, amelyek főleg a hadifogolyévek és a hadifogolyélet szomorú, nyomorúságos, de néhány epizódjában humoros, vagy tanulságos eseményeit örökítették meg.

A több mint hatvan esztendős időbeli távolság és az 1945 utáni magyarországi történések következtében a napjainkban megjelenő írások többségének a szerzői az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású tisztek, legénységi állományú személyek és munkaszolgálatosok közül kerültek és kerülnek ki. Manapság magas beosztású tisztek, tábornokok emlékezéseivel csak ritkán találkozunk és nem is tudjuk, vajon kerülnek-e még elő a családok által esetleg megőrzött memoárok, feljegyzések.

Míg a győztes nagyhatalmak katonai vezetői – amerikaiak, „szovjetek," angolok –, vagy a vesztesek közül Németországéi már évtizedekkel ezelőtt megírták és közzé is tették emlékezéseiket, nálunk erre alig került sor. A legtöbb politikusi, katonai vezetői emlékirat az emigrációban született és általában csak a megjelenést követő több évtizedes késéssel jutott haza. Volt, aki nem akart, vagy nem tudott írni, volt, akinek nem adta meg a sors a lehetőséget, más esetleg írt visszaemlékezést, de eltűnt a kézirata.

Nagy hiányosságai ezek múltunknak, s ez a hiány nehezen pótolható. Ezért is örömteli minden újonnan megjelenő kötet, hiszen segítheti a múlt jobb megismerését. Ezért is forgatok magam is érdeklődéssel minden olyan emlékezést, korabeli naplót, ami a második világháború magyar résztvevőinek a tollából jelent meg. Így voltam Román István könyvével is, amely A vörös kolostor címet viseli, és alcímében – Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942–1947 – egy közel hét esztendős időszak történéseire utal.

Román István nem volt hivatásos és magas beosztású tiszt. Tartalékos zászlósként, alig huszonévesen került ki a keleti hadszíntérre a magyar 2. hadsereg kötelékében, és beosztásai révén közvetlenül kapcsolatban volt, együtt élt a legénységgel. Ismerte azok gondolkodását, örömeit, gondjait, és igyekezett velük együtt érezni, cselekedni.

Benyomásai – melyekről kendőzetlenül ír könyvében – a Szovjetunióról, az ott élő emberekről, a környezetükről, a „szovjet társadalomról" alaposak, megállapításai kritikusak. Ugyanakkor nem felejti el azt sem, hogy hányszor és miként szembesült a kérdéssel: mit keresünk mi itt? Román István érezte, az 1938 és 1941 között visszatért területek megtartásának „szükségessége" volt ottlétük oka. Válaszai tehát magyarázó és segítő válaszok voltak, hogy a kérdező egyben „védve is legyen."

Román István harcolt az első vonalakban, ismerte a félelmet, a halál közelségét, a gyilkos lövéseket, a menekülés nehézségét és megismerte a hadifogságot is. 1943 januárjától ette a hadifogságban a darabka kenyeret, a csalánlevest és látta, hogy az nem egy esetben nagyobb biztonságot ad az éhhalál ellen, mint a szabad szovjet „polgári" státus.

A hadifogság megpróbáltatásokkal teljes, de sokszor igazi emberi kapcsolatokat kialakító, hosszú hónapjai őt és sok társát egyaránt sok mindenre megtanították. Ha kellett, „szakmunkássá" váltak, ha kellett, paraszti munkát végeztek, de működvelő előadások rendezői, szereplői is lettek. Mindenki megpróbálta kihozni magából a maximumot – és a fogvatartókból is, ami főleg élelemben, ruhaneműben, emberibb bánásmódban nyilvánult meg.

Román István Szuzdalban töltötte hadifogsága legnagyobb részét. Könyvének címéül is az ottani, egykori vörös kolostort választotta, annak látványa fogta meg. Gondolt talán Kuncz Aladár Fekete kolostorára is, mert mindkét kolostor más célt szolgált.

Az egykori híres és csodás orosz városok, templomok, kolostorok, a „szovjet világban" átalakultak. Magtárak, mozik, raktárak lettek

belőlük, így szolgálták a „szovjet emberek" életét. A hit, a vallás a sztálini Szovjetunióban alig tűrt valamivé vált, ám a hadifoglyok életében komoly szerepe volt. Általa (is) hitt a fogoly a túlélésben, a hazatérésben és abban, hogy szerettei hazavárják; azért kell mindent megtennie, hogy ez bekövetkezzék, és hazatérése örömet szerezzen mindenkinek. A hit nem egy esetben a túlélést is jelentette, a később már befutó levelezőlapok, hírek mindmind a hazatérésbe vetett hitet erősítették. A reményt nem feladva lehetett csak betegséget, éhezést, megaláztatást túlélni, mindazt, amiből Román Istvánnak és társainak oly sok jutott.

Hogy miként tették mindezt, miként élte meg a közel hat esztendőt a volt magyar királyi honvédség egykori tartalékos zászlósa – aki a hadifogságba kerülése után tudta meg, hogy 1943. január 1-jével hadnaggyá „lépett elő" – az kiderül a jól megírt és olvasmányos könyvből. Az olvasó a kötet szereplői között találkozhat olyanokkal, akik maguk is írtak erről az időszakról és hadifogságukról, például Gallyas Ferenccel, de szó esik az antifasisztákról, így Szántó Zoltánról is vagy a románnak „elkönyvelt" Luka Lászlóról.

Román István hadifogsága után több évtizeddel vetette papírra emlékezéseit, ceruzája azonban már a hadifogolytáborban is „működött". Jó rajzkészséggel megáldott emberként számos hadifogolytársa portréját rajzolta meg s volt karikatúrája, amely „lovagias ügyet" indukált. Ezek a karikatúrák – és rajzkészsége, ami az őrök elismerését is kivívta, így őket is rajzolhatta – érdekes képet adnak a hadifogolytábor világáról.

Román István könyve hiteles, őszinte írás, szerzője, túl a nyolcvanadik életévén, nem szépítve, nem elhallgatva írta meg mindazt, ami az utókor számára is fontos lehet. Érdemes elolvasni!

Szakály Sándor

Megjelent

a *Hadtörténelmi Közlemények 1997–2004*
CD-ROM
az Arcanum Adatbázis Kft.
kiadásában.

A CD tartalmazza az 1997 és 2004 (első szám) közötti hét évfolyam teljes anyagát, köztük olyan, jelentős visszhangot kiváltott emlékszámokét, mint például a két 1848/49-es emlékszám, a „Memoria rerum Sigismundi regis" alcímű Zsigmond király emlékszám, valamint a Rákóczi-emlékszám. Ezenkívül megtalálható rajta az 1888-tól 2000-ig megjelent évfolyamok teljes tartalommutatója. A CD-n található keresőprogram a legutóbbi hét évfolyam szövegében teljes körű (az összes szóra, kifejezésre, az írások címeire, szerzőire stb.) keresést biztosít.

A CD ára 6250 Ft/db (az ár tartalmazza a 20% ÁFÁ-t).

A CD-ROM-ok megrendelhetők, illetve megvásárolhatók az Arcanum Adatbázis Kft.-nél: 1115 Budapest, Fejér Lipót u. 12. Tel.: 481-09-00

KRÓNIKA

BOGNÁR KATALIN

„SZÉP HAZÁÉRT, ŐSZ KIRÁLYÉRT"

Emlékek az első világháborúból

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

2003. november 16-tól 2005. december 31-ig új időszaki kiállítás látható a Hadtörténeti Múzeum kiállítóterének első emeleti folyosóján. A Bodor Imre és Závodi Szilvia által rendezett *„Szép hazáért, ősz királyért"* című tárlat az első világháborúnak állít emléket – ezúttal azonban nem a nagy történelmi folyamatok, a diplomácia és a fegyveres harcok eseményeibe kaphat bepillantást a látogató. A rendezők sikeresen megvalósított koncepciója alapján a kiállítás a Nagy Háborúnak az egyes emberek (katonák és civilek) életére gyakorolt hatását mutatja be. A bevezető szöveg után Ady Endre Mesebeli János című verse kívánja e gondolatra ráhangolni a látogatót. A kiállítás egységét a falak homogén csukaszürke színe különösen kiemeli, mely egyben az első világháború osztrák–magyar monarchiabeli katonáinak egységes tábori uniformisát is jelképezi. A bemutatott emlékanyag különböző témakörökbe csoportosítását idézetek vezetik be (melyek forrását talán hasznos lett volna megadni); az egyes témakörökön belül a vitrinekben és a falra felszerelt plexidobozokban látható tárgyak, valamint a falakon elhelyezett fényképmásolatok és eredeti nyomtatványok alkotják a kiállítás gerincét.

A tárgyfeliratok elhelyezésének módja figyelemre- és követésre méltó: a feliratokat nem a vitrinben találjuk, hanem egy, a vitrinről és a benne elhelyezett tárgyakról készült, számozással ellátott fényképen, közvetlenül a vitrin mellett. Nagy András látványtervező eme kitűnő elgondolása igazán látogatóbarát. A fényképmásolatok a korabeli papír pozitívokról készült színes, számítógépes nyomatok, melyek így hűen tükrözik az eredeti fényképek évtizedek alatt végbement fakulását, elszíneződését. Az eredeti képeknél nagyobb, átlagosan 30×40 cm-es nagyítások lehetőséget adnak a részletes tanulmányozásra, ami az eredeti, 9×12 és 13×18 cm-es fényképek kiállítása esetén lehetetlen lett volna. Hiányzik azonban a felvételek készítőinek megjelölése. Ez már csak azért is kívánatos lett volna, mert a fényképező személye továbbgondolkodásra adott volna lehetőséget akár a kiállítás rendezőinek, akár a látogatóknak. A hivatásos fotográfusok (például Müllner János, Jelfy Gyula) által készített felvételek gyakran megjelentek nyomtatásban (például a Vasárnapi Ujságban vagy az Érdekes Ujságban), s így a háborús propaganda szolgálatában álltak. A fronton sok magán- vagy amatőr fotográfusnak tekinthető katona is készített fényképfelvételeket, melyeket az itthoni újságok szívesen leközöltek. A közlést azonban előbb engedélyeznie kellett a katonai cenzúrának, a Sajtóbizottságnak. Így tehát az is információtöbbletet rejt magában, hogy egy képet a Sajtóbizottság „Közölhető"-nek, vagy „Nem közölhető"-nek minősített. A kiállításon természetesen több olyan kép is szerepelhet, mely magánhasználatra készült, naplókba beragasztva évtizedekig ismeretlen volt a nyilvánosság előtt, vagy éppen a felvétel készítője ismeretlen; ezek feltüntetése szintén kívánatos lett volna.

A kiállítás első témaköre a világháború magyarországi propagandájának jellegzetes emlékeit vonultatja fel: láthatunk itt többek között Ferenc József és monarchiabeli politikusok portréjával díszített használati tárgyakat, a katona alakját díszítőelemként felhasználó emléktárgyakat, bevonuló és harctérre induló csapatok fényképeit, propagandajelvényeket, képes katonai mesekönyveket és katonanóták kottáit. A háború kirobbanásakor általánosan jellemző bizakodás, kezdeti lelkesedés e tárgyi és képi emlékeit Vilmos német császár híres félmondata vezeti be, mely a villámháború sikerének hitéből fakadt: „Mire lehullanak a

falevelek," katonáink már itthon lesznek. Az 1914 nyarán kitört háború azonban, mint tudjuk, csak négy évvel később, 1918 őszén ért véget, s addig több mint másfél millió osztrák–magyar monarchiabeli katona halt meg, vagy tűnt el a frontokon. Fényképfelvételek viszik el a látogatót a harctérre, ahol a katonák nem csak tábori misén és – kivételes alkalomként – esketési ceremónián vesznek részt, hanem meg is sebesülnek, vagy társaik elvesztését gyászolják.

E képek átvezetik a látogatót a következő témakörhöz, ahol a rendezők olyan felszerelési tárgyakat szedtek csokorba, amelyeket a katonák a frontszolgálat után hazavihettek, egy részük pedig kis átalakítás után dísztárgyként funkcionálhatott. Az épségben megmaradt evőeszközök, kulacsok, tőrök és emléktárgyak mellett itt látható Dr. Holló József vezérőrnagy kutatócsoportjának harctéri ásatáson talált néhány lelete is, melyek csorbaságukkal, töredékességükkel talán a frontok mindennapjainak bizonytalanságát testesítik meg, de a katonák élni akarását is. A tárgyakat kísérő fényképeken a fronton zajló élet kellemesebb pillanatai jelennek meg. A harcok szüneteiben pihenő, étkező, fegyvereiket tisztító, ruháikat mosó, tábori latrinán beszélgető katonák képei mellett a katonafestőt, tábori bábszínházat, énekórát és lekvároskenyér-evő versenyt megörökítő felvételek láttán elcsodálkozhatunk a civil élet szórakozásaihoz ragaszkodó katonák leleményességén.

A kiállítás harmadik egysége a hátország életébe enged bepillantást. Egy ötletes megoldással a rendezők a vitrint kamrává változtatták, melynek polcain az ágyúöntéshez összegyűjtött és beolvasztott rézmozsarak helyett porcelán mozsarak, valamint a háborús évekre jellemző egyéb háztartási és élelmezési árucikkek sorakoznak. A „Jegyezzünk hadiköltcsönt!" plakát jelzi, hogy a háborús propaganda folyamatosan jelen volt az emberek mindennapi életében, de az élelmiszerjegyek és a közélelmezési akciókból származó élelmiszerek a hátországban élők szűkölködésére is utalnak. Az első világháborúban a történelmi Magyarország (néhány határ menti ellenséges betöréstől eltekintve) nem vált hadszíntérré, így a lakosságnak nem volt közvetlen tapasztalata a harcokban részt vevő katonák feladatairól. A vágy azonban élt az emberekben, hogy – biztonságos keretek között – megismerhessék a harcterek világát. Ezt a kíváncsiságot hivatott kielégíteni, valamint jótékonysági és propagandacélokat szolgált az 1915-ben megnyitott pasaréti „bemutató" lövészárok és a hozzá kapcsolódó hadikiállítás, valamint az 1917–1918-as margitszigeti hadikiállítás. De rendeztek harcászati játékokat idomított egészségügyi kutyákkal a fővárosi Ügető-pályán, és mutattak be zsákmányolt orosz ágyút is a Nemzeti Múzeum előtt. Ezeket az eseményeket fényképek tárják a látogatók elé, azt az üzenetet közvetítve a korabeli befogadó számára, hogy a Nagy Háború sikeres, a veszteségeket racionális keretek között tartó vállalkozás a Monarchia és Magyarország számára. A kiállítás rendezői azonban, jó arányérzékkel, olyan fényképeket állítottak e felvételek mellé, amelyek ellensúlyozzák a propagandaképek hatását: a hátország életét bemutató témakör végén kolduló, rokkant katonákat és hadikórházban szeretetadományt átvevő sebesülteket láthatunk.

A következő tematikus egység a hadifogolytáborok néhány tárgyi emlékével ismerteti meg a látogatót. A hadifogság hosszú hónapjai, nem ritkán évei alatt a katonák keze munkája nyomán sajátos formavilágú iparművészet bontakozott ki, amely a töltényhüvelyből vázát, a nyírfakéregből levelezőlapot, különböző méretű fadarabokból gyertyatartót, dobozt vagy éppen cigarettatárcát varázsolt. A bemutatott fényképek és emléktárgyak láttán a látogató megint rácsodálkozhat arra az igyekezetre, ami a hadifoglyok életét átszőve különleges művészi és fizikai teljesítményekre sarkallta őket. A tomszki magyar hadifogolyszínház három színpadképe komoly kivitelezésű jelmezeket és díszleteket örökít meg, a pénzérmékből átalakított sportérmek pedig arról tanúskodnak, hogy a foglyok bizonyos táborokban teniszezhettek, gerelyhajító és futóversenyeket rendezhettek. A kiállítás azonban nem engedi, hogy a látogató elfeledje, mégiscsak hazájuktól elszakított, zsúfolt fabarakkokban élő, kényszermunkásként a Szovjetunióban vasutat építő hadifoglyok életébe pillanthat bele. A fényképeken megjelennek a hadifogságból hazatérő, megviselt, és a civil életbe beilleszkedni próbáló nyomorék katonák is; a falra szerelt plexidobozokban kiállított jelvények és kitüntetések pedig a frontokon átélt viszontagságokra emlékeztetnek.

A kiállítás rövidebb egységet szentel a háborút követően született emlékeknek. A katonák hősiességét idéző emléktáblák, gyűrűk,

szobrok, síremléktervek, albumok egyben a két világháború közötti Magyarország jellegzetes tárgyai.

Ezt követően a kiállításrendezés feszessége mintha kicsit felengedne, ami valószínűleg a rendelkezésre álló hely adottságainak köszönhető.

Az eddigiektől térben is elkülönülő (a folyosó másik oldalán bemutatott) műtárgyak lazán kapcsolódnak egymáshoz, s felölelik mindazokat a témaköröket, amelyekkel eddig már részletesen is megismerkedtünk. Láthatunk a dicsőségre emlékeztető első világháborús kitüntetéseket, hadszíntereket felidéző festményeket, a sajátos iparművészet példáiként több, lőszerhüvelyből készült vázát, memento mori-ként fakereszteket és egy sírverset. Különös érdekesség Koritsánszky Viktor zászlós orosz hadifogságból hazahozott takarója, amelyen hímzett Európa- és Ázsia-térképen kísérhetjük nyomon a zászlós bevetéseinek és hadifogságának helyszíneit.

A kiállításból szinte teljesen hiányoznak a fegyverek, de ez nem is baj, hiszen nem a haditechnika bemutatása volt a cél. A folyosón két osztrák–magyar gránátvetőt, valamint a falra kifüggesztve pár fegyvert vehet szemügyre a látogató, de azok tényleg csak a jelzés szintjén utalnak a harcok technikai oldalára.

Összességében a Hadtörténeti Múzeum „Szép hazáért, ősz királyért" című időszaki kiállítása jól felépített és izgalmas tárlat, aminek létrejöttéhez, műtárgyak kölcsönzésével, több intézmény (a Budapesti Történeti Múzeum, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a HM HIM Hadtörténelmi Térképtár) és számos magánszemély is hozzájárult.

CSÁKY IMRE

KURATÓRIUM A KATONAI HAGYOMÁNYŐRZÉSÉRT

2004. november 22-én, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, állami és társadalmi kezdeményezésre, megalakult a „Kuratórium a katonai hagyományőrzésért" megnevezésű, országos hatáskörű, tudományos-szakmai testület.

A katonai hagyományőrzés nemzeti történelmünk és kultúránk szerves, elidegeníthetetlen része, ezért hagyományaink feltárását, ápolását és a jövő nemzedékei számára történő átörökítését alapvető feladatunknak tekintjük. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakintézményként, a Hagyomány- és Lovas Kultúra Alapítvány pedig a hagyományőrzésre létrehozott és szakosodott civil szervezetként, éppen e feladat betöltésére hívta életre a „Kuratórium a katonai hagyományőrzésért" megnevezésű testületet. A kuratórium céljai között kiemelt jelentőségű a mai magyar társadalom, különösen az ifjúság egészséges nemzettudatának elmélyítése.

A Kuratórium alapvető fontosságúnak tartja a szakmailag kifogástalan, hiteles hagyományőrző rendezvények megvalósítását, azaz a történelmi hűség, a magas szintű esztétikai megjelenés és a katonai hagyományőrzés legjobb hagyományainak folyamatos biztosítását.

A Kuratórium önálló tudományos-szakmai grémium, amely tanácsadó testületként, illetve zsűriként működik, pályázatokat készít és véleményez. Véleményét, döntéseit minden külső befolyástól mentesen, kizárólag szakmai szempontok alapján hozza. Távol tartja magát mindennemű politikai megnyilvánulástól. Választott tagjai a katonai hagyományőrzést érintő valamennyi szakterület nemzetközileg és országosan elismert szakértői.

A fentiekben megfogalmazott célok megvalósítása minden érintett hagyományőrző szervezet közös érdeke, ezért a Kuratórium felajánlja szakmai segítségét valamennyi katonai hagyományőrzéssel kapcsolatos területen, illetve várja a törekvéseivel azonosuló állami és társadalmi szervezetek és személyek támogatását.

A KURATÓRIUM TAGJAI

ELNÖK

Holló József Ferenc vezérőrnagy, a hadtudomány kandidátusa, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, az MTA IX. Osztálya Hadtudományi Bizottságának tagja, a Magyar Hadtudományi Társaság Csata- és Hadszíntérkutató Szakosztályának elnöke

ELNÖKHELYETTES

Győrffy-Villám András parlamenti szakértő, szakíró, egyetemi előadó, a Magyar Huszár- és Katonai Hagyományőrző Szövetség elnöke

RUHÁZATI SZAKÉRTŐK

PhD Ságvári György főtanácsos, egyenruhatörténész, a Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár főmuzeológusa, nemzetközi szakértő

Dr. Somogyi Győző festőművész, a Radetzky Huszárezred hagyományőrzője, teológiai doktor

HADTÖRTÉNÉSZ SZAKÉRTŐK

Hermann Róbert tanácsos, a történelemtudomány kandidátusa, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségének vezetője

PhD Veszprémy László alezredes, a Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára, a Hadtörténeti Intézet és Szerkesztőség igazgatója

TÜZÉR SZAKÉRTŐ

PhD Kovács Vilmos alezredes, a Hágai Nemzetközi Bíróság szakértője, a Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár főmuzeológusa

GYALOGSÁGI SZAKÉRTŐK

Dr. Janza Frigyes rendőr dandártábornok, a Nemzeti Lovas Díszegység szemlélője

PhD Balla Tibor őrnagy, hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Szerkesztőség tudományos kutatója, a Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára

LOVASSPORTOK, FAJTASZAKÉRTŐK

Pruttkay Zoltán, a Nemzeti Lovarda igazgatója

Dr. Hecker Walter, a Pannon Lovasakadémia alapító tagja

KATONATÁNCOK, ZENEI ÉS MŰVÉSZETI KÉRDÉSEK

Székely Tibor, a Magyar Huszár- és Katonai Hagyományőrző Szövetség titkára

Aranyos Károly ezredes, a Honvéd Együttes igazgatója

ÁLTALÁNOS SZAKÉRTŐK

MSc Horváth Lajos főtanácsos, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó és Hagyományőrző Iroda irodavezetője, a Magyar Katonai Hagyományőrző Szövetség tanácsadója

Udovecz György, a Magyar Huszár- és Katonai Hagyományőrző Szövetség gyalogsági és tüzér alelnöke, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó és Hagyományőrző Iroda munkatársa

KÖLTSÉGVETÉSI ÉS PÉNZÜGYI SZAKÉRTŐ

Szombath Csaba ezredes, a Honvédelmi Minisztérium közigazgatási államtitkárának titkárságvezetője, főosztályvezető

JOGI SZAKÉRTŐ

Dr. Varga József hadnagy, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiemelt jogász főtisztje

CÍMERSZAKÉRTŐ

PhD Csáky Imre őrnagy, címertörténész, az MTA köztestületi tagja, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Főigazgatóság kiemelt főtisztje, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Tudományos Tanácsának titkára, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság és a Magyar Hadtudományi Társaság tagja

ZÁSZLÓSZAKÉRTŐ

Cs. Kottra Györgyi tanácsos, zászlótörténész, a Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár gyűjteményvezető főmuzeológusa, a Textilművészek Országos Szövetségének tagja

KITÜNTETÉS-SZAKÉRTŐ

Dr. Makai Ágnes főtanácsos, numizmatikus, kitüntetéstörténész, a Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár ny. főmuzeológusa, a Magyar Numizmatikai Társulat vezetőségi tagja

ÁLTALÁNOS HADTÖRTÉNELMI SZAKÉRTŐ

PhD Ravasz István alezredes, az MTA köztestületi tagja, a Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár vezető kutatója, a Második Világháborús Nemzetközi Történész Bizottság Magyar Tagozatának titkára

PR SZAKÉRTŐ

Ifj. Korsós László, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Főigazgatóság Közművelődési és Kommunikációs Részlegének közművelődési munkatársa

A KURATÓRIUM PECSÉTJE

A „Kuratórium a katonai hagyományőrzésért" megnevezésű szakmai testület PhD Csáky Imre őrnagy, címertörténészt kérte fel az újonnan megalakult szervezet pecsétjének megtervezésére, amelyet a testület egybehangzóan elfogadott.

A pecsét heraldikai leírása: a nyolcszögletű pecsét kettős gyöngysorral övezett, geometrikusan damaszkolt mezejében (heraldikai) balra vágtató, XIII. századi felszerelésű és fegyverzetű lovag lebeg. A lovag láncinget és szarvasagancsot formázó sisakdísszel ellátott, felül gombbal lezárt, ívelt csuporsisakot visel. Fegyverkabátját öv szorítja a derekára. Háromszögű pajzsát kettős szegélyű, rutázott jobbharántpólya ékesíti, jobbjával lovagi kardot emel. Nyerge magas kápájú lovagi nyereg, lovát teljes, úgynevezett nagy takaró borítja. A pecsét körirata „KURATÓRIUM A KATONAI HAGYOMÁNYŐRZÉSÉRT" Casablanca Antiqua betűtípussal, amit alul négy, korong alakú díszítőelem zár le.

A KURATÓRIUM TAGJAINAK ELÉRHETŐSÉGE

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.
Tel./Fax: 06/1/212–8470
Tel.: 356–9522, 356–9370, 356–9770, 356–9970

BIBLIOGRÁFIA

TÁJÉKOZTATÓ A 2004 MÁSODIK FÉLÉVÉBEN MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ KÖNYVEKRŐL

Az 1848–49-es 1. magyar hadtest iratai. 2. A januári újjászervezés és az első sikerek. (Szerk.:) *Hermann Róbert* et al. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2004. 362 p.

II. Rákóczi Ferenc emlékkönyv a szegedi vár ostromának 300 éves évfordulója alkalmából. Összeáll: *Monostori László*. Szeged, Bába, 2004. 128 p. ill.

'56 Zala megyei kronológiája és személyi adattára. 1–2 k. [Összeáll: *Csomor Erzsébet, Kapiller Imre*]. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2004. 293 p., 371 p.

Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy. [Budapest,] Kairosz, 2004. 250 p., ill.

Ambrose, Stephen: Civil katonák. Az amerikai hadsereg útja Normandia partjaitól az Ardenneken át Németország fegyverletételéig, 1944. június 7 – 1945. május 7. [Budapest,] Gabo, 2004. 667 p., 48 t., ill.

Backen, Paul: Tűz keleten. Az ázsiai katonai hatalom kiépülése és a második atomkorszak. Budapest, Gutta, 2004. 288 p., ill.

Bakonyi Zsuzsanna: Noszlopy Gáspár nemzetőr, őrnagy, '48-as magyar szabadsághős emlékére. [H. n.,] [é. n.,] 2004. 48 p.

Beevor, Anthony: Berlin: 1945 – Az összeomlás. [Debrecen,] Gold Book, 2004. 461 p., 24 t., ill.

Bercsényi Miklós válogatott levelei. (Szerk.:) *Köpeczi Béla*. Budapest, Balassi, 2004. 352 p., ill.

Berentés Tamás: Nyolc év a szögesdrótok ölelésében. Nagykanizsa, Együtt Kiskanizsáért Egyesület, 2004. 93 p., ill.

Blomberg, Catharina: Szamurájok. Japán harcos nemességének történelmi és vallási háttere. Budapest, Szenzár, 2004. 269 p.

„Boldogtalan hadiidők..." avagy Ami a „boldog békeidők" után következett, 1914–1918. (Szerk.:) *Ravasz István*. Budapest, Petit Real, 2004. 352 p., ill.

Bombázás. Emlékezések könyve. 1944. augusztus, Rákóczifalva. (Szerk.:) *Páldi András*. [Rákóczifalva,] Önkormányzat, [2004.] 92 p., ill.

Brandt Gyula: A 87. Bakony Harcihelikopter Ezred és jogelődjének története, 1958–2004. Szentkirályszabadja, Bakony Harcihelikopter Ezred Szociális Alapítványa, 2004. 774 p., ill.

Butler, Rupert: SS-Hitlerjugend. A 12. SS-hadosztály története, 1943–1945. Debrecen, Hajja, 2004. 149. p., ill.

Buttyán Levente: Kriptográfia és alkalmazásai. Budapest, Typotex, 2004. 445 p., ill.

Davidson, Edward: A második világháború krónikája. [Szeged,] Szukits, 2004. 372 p., ill.

Davis-Kimball, Jeannine: Harcos nők. Egy régész kutatása a történelem rejtett hősnői után. [Debrecen,] Gold Book, [2004.]. 268 p., ill.

Deák Gyula: „Ahogyan én láttam…" Visszaemlékezés a doni harcokra. Balassagyarmat, Nagy Iván Történeti Kör, 2004. 92 p., ill.

Derriennic, Jean-Pierre: Polgárháborúk. Pécs, Jelenkor, 2004. 267. [4] p.

Drummond, Dorothy: Kié a Szentföld? Budapest, General Press, 2004. 319 p., ill.

Edelényi Adél: Templomos lovagok az európai néphagyományban. Budapest, Gondolat, 2004. 487 p., ill.

Edwards, Bernard: Vigyázz, kalózhajó! Német segédcirkálók a második világháborúban. Debrecen, Hajja, 2004. 207 p., 8 t., ill.

Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből: A magyar Történelmi Társulat gyöngyösi konferenciája. (Szerk.:) *Katona Csaba*. Budapest, MTT, 2004. 131 p.

Eörsi László: A Széna téri ek, 1956. [Budapest,] 1956-os Intézet, 2004. 369 p., ill.

Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Kiadatlan iratok, 1574–1599. (Sajtó alá rend.:) *Kruppa Tamás*. Szeged, [SZTE,] 2004. XLVI, 229 p.

Farkas Jenő: A Szent László hadosztály katonái írták… 2. k. [H. n.,] [é. n.,] 267 p., ill.

Fegyveres nomádok, nomád fegyveresek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia, Szeged, 2002. szeptember 9–10. (Szerk.:) *Balogh László – Keller László*. Budapest, Balassi, 2004. 174 p., ill.

Ferwagner P. Ákos – Komár Krisztián – Szélinger Balázs: Terrorista szervezetek lexikona. Gavrilo Principtől Oszama bin Ladenig. Szeged, Maxim, [2004.] 415 p., ill.

Frank, Norman: Császári sasok karmai között. Böhme, Müller, von Tutschek és Wolff légi győzelmei és áldozataik. Debrecen, Hajja, 2004. 254 p., ill.

Frédéric, Louis: Japán hétköznapjai a szamurájok korában. Budapest, Hunor, 2004. 179 p., 8 t., ill.

Gere József: Békében, háborúban. A balassagyarmati 23/II. gyalogzászlóalj története, 1939–1945. 2. jav. kiad. Balassagyarmat, Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, 2004. 305 p., ill.

Giorgetti, Franco: Vitorlás hajók. A vitorlázás története a kezdetektől. [Pécs,] Alexandra, [2004.] 303 p., ill.

A Hadtörténelmi Levéltár katonai tanintézeti iratainak repertóriuma, 1740–1980. (Szerk.:) *Farkas Gyöngyi*. Budapest, Signifer, 2004. 110 p., ill.

Hajók enciklopédiája. (Főszerk.:) *Gibbons, Tony*. Pécs, Alexandra, [2004.] 544 p., ill.

Hartink, A. E.: Pisztolyok és revolverek nagyenciklopédiája. Pécs, Alexandra, [2004.] 448 p., ill.

Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, Zrínyi, 2004. 408 p., ill.

Herzog, Chaim: Bibliai csaták. [Debrecen,] Gold Book, [2004.] 295 p.

Honvéd Kossuth Akadémia, 1947–1949. (Szerk.:) *Bimbó József* et al. Budapest, 2004. 323 p., ill.

Horváth Pál: Mezopotámia háborúi. Háború az olajért. Budapest, PolgArt, 2004. 238 p., ill.

Imreh Sándor: Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. (Sajtó alá rend.:) *Pászti László*. Budapest, OSZK, 2004. 215 p., ill.

Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok. (Szerk.:) *Dinnyés László*. Budapest, Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, 2004. 125 p., 20 t., ill.

Ivás István: Az utolsó székely határőrök. Katonaságom története, 1943–1944. Budapest, Timp, 2004. 224 p., ill.

Janeiro, Helena Pinto: Salazar és Pétain. Portugál–francia kapcsolatok a második világháború alatt, 1940–1944. Budapest, Osiris, 2004. 242 p., 8 t., ill.

Jordan, David: Ardennek. Az első 24 óra. Debrecen, Hajja, 2004. 192 p., ill.

Juhász Attila: A XIX–XX. századi tábori erődítések a Kárpát-medencében. Hadtörténeti rekonstrukció térinformatikával. Budapest, Tinta, 2004. 160 p., ill.

Kalakán László: A Svábhegy és környéke története 1944–1945-ben. Budapest, Tarsoly, 2004. 63 p., ill.

Kárpátalja, 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. (Szerk.:) *Fedinec Csilla*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 277 p.

Katonai repülőgépek enciklopédiája. (Szerk.:) *Hewson, Robert* et al. Pécs, Alexandra, [2004.] 443 p., ill.

Keegan, John: Az iraki háború. Budapest, Európa, 2004. 387 p., ill.

Kenyeres Dénes: Katonai kitüntetések a magyar történelemben. Rendjelek, érdemrendek, érdemérmek, emlékérmek, érdemjelek, szolgálati jelek, kitüntető címek. Kecskemét, Szerző, 2004. 351 p., ill.

Kenyeres Dénes: Kecskemét helyőrség története, 1848–2004. Kecskemét, Szerző, 2004. 544 p., ill.

Képes krónika. Budapest, Osiris, 2004. 278 p., 42 t., ill.

Kertészné Varga Beáta: Orosz-ukrán konfliktus a perejaszlavi egyezménytől az andruszovói békéig, 1654–1667. Szeged, JATEPress, 2004. 159 p.

Kershaw, Ian: Hitler: Nemezis. [Szeged,] Szukits, 2004. 1056 p., ill.

Kiss Balázs: „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!" Németh Gyula íjkészítési módszere. Szombathely, Pannon Kulturális Örökség Egyesület, 2004. 51 p., ill.

Knopp, Guido: Az SS. Óva int a történelem. Budapest, Mérték, 2004. 415 p., ill.

Köpeczi Béla: Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből. Budapest, Akadémiai, 2004. 384 p.

Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. (Szerk.:) *Zombori István*. Budapest, METEM, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2004. 219 p.

Lábadi Károly: Szétszóratásban. A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban, 1991–1998. Budapest, Timp – Zágráb, MESZ, 2004. 678 p., 16 t., ill.

Laffin, John: A hadvezetés titkai. A katonai parancsnok harminc évszázada. Budapest, Zrínyi, 2004. 287 p.

László Gyula: A „kettős honfoglalás." Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. 2. jav. kiad. [Budapest,] Helikon, 2004. 347 p., ill.

Magyar légoltalom, országos katasztrófavédelem, 1935–2005. (Összeáll.:) *Sztanek Endre*. [Budapest,] Kolonel Press, [2004.] 40 p., ill.

A magyar polgári rendvédelem a XIX–XX. Században. A magyar büntetés-végrehajtás, csendőrség, határőrség, koronaőrség, rendőrség, vám- és pénzügyőrség. (Szerk.:) *Boda József*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Alapítvány, 2004.216 p., ill.

Magyarok a II. világháborúban. Szakkönyvgyűjtemény (CD-ROM). Budapest, Arcanum, 2004.

Majoros István: Vereségtől a győzelemig. Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében, 1871–1920. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004. 308 p.

Makó Imre: Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely, Önkormányzat, 2004. 358 p., 56 t., ill.

Mészáros Gyula: Az 1956-os forradalom eseményei Pápán és környékén. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2004. 307 p.

Miskolczy Ambrus: Határjárás a román-magyar közös múltban. Budapest, Lucidus, 2004. 343 p.

A mongolok titkos története. 2. kiad. (Ford., szerk.:) *Ligeti Lajos*. Budapest, Osiris, 2004. 201 p., 23 t., ill.

A nagy háború másik arca. A lövészárkok hétköznapjai. (Szerk.:) *Horváth Miklós*. Budapest, Akadémiai, 2004. 189 p., ill.

Németh István: Németország története. Egységtől az egységig, 1871–1990. 4. jav. kiad. [Budapest,] Aula, 2004. 693 p., ill.

Newark, Tim: Sorsfordító ütközetek. 50 csata, amely megváltoztatta a modern történelem menetét. Budapest, Zrínyi, 2004. 200 p., ill.

„Nincsen nekönk több hazánk ennél..." Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. (Szerk.;) *Barta János, Papp Klára*. Budapest, Lucidus, 2004. 203 p., ill.

Peták György: A Gripen. Budapest, Petit Real, 2004. 79 p., ill.

Pók Imre: Zrínyi Miklós, a katona. Mezőtúr, magánkiadás, 2004. 102 p., ill.

Polian, Pavel: Against their Will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Budapest, New York, CEU Press, 2004. XVI, 425 p., ill.

Pongrátz Gergely: Corvin köz – 1956. [Budapest,] Szerző, 2004. 272 p., ill.

Rimington, Stella: Nyílt titok. Az MI5 – a brit kémelhárítás – volt főigazgatójának emlékiratai. [Budapest,] Geopen, 2004. 311 p., 16 t., ill.

Sarkady Sándor (ifj.): Légicsaták és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében. Sopron, Edutech, 2004. 181 p., ill.

Stafford, David: Tíz nappal a normandiai partraszállás előtt. Visszaszámlálás Európa felszabadításáig. [Debrecen,] Gold Book, 2004. 314 p., 16 t., ill.

Studia militaria = Hadtörténeti tanulmányok. (Szerk.:) *Lisznyai Lajos, Kaló József.* Debrecen, [magánkiadás,] 2004. 303 p.

Surányi Róbert: W. S. Churchill élete és kora. Budapest, Pannonica, 2004. 132 p., ill.

Szabó József János: Erődépítészet a XX. Században. Geoinformatikai esettanulmányok. Budapest, Tinta, 2004. 168 p., ill.

Szabó Lajos, H.: Héra István naplója a kaukázusi harctérről, 1942–1943. Pápa, H. Szabó Lajos, 2004. 75 p., ill.

Szabó Miklós, M.: A magyar katonai felsőoktatás története, 1947–1956. Budapest, Zrínyi, 2004. 271 p., ill.

Szalai István, G.: Hőseink. Tahitótfalu férfiai az első és második világháborúban. Tahitótfalu, Önkormányzat, 2004. 170 p., ill.

Száva Tibor Sándor: Magyarörmények az I. világháborúban. Budaörs, Örmény Kisebbségi Önkormányzat, 2004. 104 p., ill.

„Szentgotthárd–Vasvár 1664." Háború és béke a XVII. század második felében. Tanulmányok. [Tudományos konferencia.] (Szerk.:) *Tóth Ferenc, Zágorhidi Czigány Balázs.* Szentgotthárd, Szentgotthárd Város Önkormányzata, 2004. 150 p., ill.

Szoboszlai Zoltán: Emlékezés a két világháború és az 1956-os forradalom biharugrai áldozataira. [Biharugra,] [Önkormányzat,] 2004. 59 p.

Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a koraújkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i, és az Erdély története a 16-17. században című, 2002. november 30-i miskolci konferenciák előadásai. (Szerk.:) *Bessenyei József* et al. Miskolc, ME BTK, 2004. 303 p., ill.

Tessore, Dag: A háború misztikája. Budapest, Akadémiai, 2004. 262 p.

Tüskés Gábor – Kovács Ilona – Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc. Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elżbieta Sieniawska, 1704–1727. Budapest, Balassi, 2004. 187 p., ill.

Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, Osiris, 2004. 604 p., ill.

Várkonyi Ágnes, R.: II. Rákóczi Ferenc, 1676–1735. 4. jav. kiad. Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, 2004. 123 p., ill.

Winkler Gusztáv: Reneszánsz erődépítészet Magyarországon, mérnöki szemmel. Budapest, Tinta, 2004. 202 p., ill.

Zilahy Ferenc: Kecskeméttől Szarajevóig. Napló az 1878. évi boszniai hadjáratból. (Sajtó alá rend.:) *Vitálisné Zilahy Lidia.* [Szombathely,] OSKAR, 2004. 167 p., 7 t., ill.

Zweig, Ronald W.: Az aranyvonat. A 20. század legnagyobb rablásának története. [Budapest,] Képzőművészeti, 2004. 279 p.

Andaházi Szeghy Viktor

Budapest, 2004.
632 o.
ISBN 963 05 8010 1
ISSN 1416–5368

Ács Tibor:
Bolyai János új arca – a hadi mérnök

A Bolyai János életéről és munkásságáról szóló irodalom többféle képet vázolt fel a matematika óriásáról, a zseniális gondolkodóról, azonban 15 esztendeig tartó katonaéletében, 27 esztendeig tartó nyugdíjas mérnöktiszti életében sok még az ismeretlen, feltáratlan terület.

Bolyai új arcának, a hadi mérnöknek hiteles rekonstrukciójához újabb, megbízható elsődleges forrásokat nyújtanak azok a többségében még feldolgozatlan és feltáratlan katonai iratok és dokumentumok, melyeket az MTA Könyvtár Kézirattárának és a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-gyűjteményei, a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Kriegsarchiv fondjai őriznek. A szerző ezekben a gyűjteményekben végzett kutatómunkájának eredményeként készült könyve első részében az ifjú Bolyai életében a bécsi mérnökakadémiai évek históriáját mutatja be, majd felvázolja hadi mérnöki pályafutását és korszakalkotó geometriai fölfedezését, mérnöki szolgálatának és működésének temesvári, aradi, lembergi, olmützi eseményeit és történéseit, végül a „nyugalmazott ingenieur kapitány" életének hétköznapjait és alkotásait.

A kötetet okmánytár zárja. Az ott közölt dokumentumokból a Bolyai-kutatás előtt 120 irat eddig teljesen ismeretlen volt.

Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 30.

Akadémiai Kiadó

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HERMANN RÓBERT — Egy szerencsés város a hadak útján. Nagykanizsa 1849-ben — 3

KRÁMLI MIHÁLY — A TEGETTHOFF-osztály születése. Az osztrák–magyar dreadnought-program — 41

SÁGVÁRI GYÖRGY — Tárgyiasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról — 83

KÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA — A székely határvédzászlóaljak története — 121

BALLA TIBOR — Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban — 141

BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT — A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig — 152

HORVÁTH CSABA — A m. kir. Honvédség felderítő rendszerének alakulása az elmélet és a gyakorlat tükrében, 1938–1940 — 188

SALLAY GERGELY PÁL — A magyar 1. tábori páncéloshadosztály 1943-as téli harcainak emlékjelvénye. Jelvényviselési problémák a m. kir. Honvédségben a második világháború idején — 215

MŰHELY

DEMÉNY LAJOS — Árnyaltan az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc fogas kérdéseiről — 233

ÁCS TIBOR — Az MTA Hadtudományi Bizottságának megalakulása és tevékenységének kezdetei — 241

MISKOLCZY AMBRUS — *Philipp Gassert – Daniel S. Mattern:* The Hitler Library. A Bibliography — 262

BORUS JÓZSEF — Néhány megjegyzés Magyarország második világháborús történetének feldolgozásához — 274

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ARBANÁSZ ILDIKÓ – – CSORBA GYÖRGY — Kmety György emlékirata Kars erődjének 1855. szeptember 29-i védelméről — 295

SZEMLE

VLADIMÍR SEGEŠ — Od rytierstva po žoldnierstvo.Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko *(Veszprémy László)* — 329

HELMUT NEUHOLD — Konkurrenz für Krupp. Das Leben des Franz Freiherrn von Uchatius *(Balla Tibor)* — 331

UNGVÁRY KRISZTIÁN — A magyar honvédség a második világháborúban *(Galló Krisztián)* — 332

ROMÁN ISTVÁN — A vörös kolostor. Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942–1947 *(Szakály Sándor)*---------- 336

KRÓNIKA

BOGNÁR KATALIN — „Szép hazáért, ősz királyért" – Emlékek az első világháborúból. Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban--------- 339

CSÁKY IMRE — Kuratórium a katonai hagyományőrzésért---------- 342

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR — Tájékoztató a 2004 második félévében Magyarországon megjelent hadtörténeti vonatkozású könyvekről---------- 345

CONTENTS

STUDIES

RÓBERT HERMANN — A Lucky Town at War – Nagykanizsa in 1849---------- 3

MIHÁLY KRÁMLI — The Birth of the TEGETTHOFF Class – The Austro-Hungarian Dreadnought Project---------- 41

GYÖRGY SÁGVÁRI — Objectified Memories – Memorials, Museums of the Great War---------- 83

PUBLICATIONS

ATTILA SÜLI — The History of the Székely Border Guard Battalions-------- 121

TIBOR BALLA — The Organisation and the Activity of the Austro-Hungarian Military Press Quarters in the First World War---------- 141

ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI — The History of the 27th Székely Light Division from its Formation to September 1944---------- 152

CSABA HORVÁTH — The Royal Hungarian Army's Reconnaissance System in Theory and in Practice, 1938–1940---------- 188

GERGELY PÁL SALLAY — The Commemorative Badge of the 1943 Winter Operations of the Hungarian 1st Armoured Division – The Issue of Wearing Badges in the Royal Hungarian Army during the Second World War---------- 215

WORKSHOP

LAJOS DEMÉNY — On some Difficult Issues of the 1848-1849 Hungarian Revolution and War of Independence---------- 233

TIBOR ÁCS — The Formation of the Military History Committee of the Hungarian Academy of Sciences, and the First Steps of its Activity---------- 241

AMBRUS MISKOLCZY — *Philipp Gassert – Daniel S. Mattern:* The Hitler Library. A Bibliography---------- 262

JÓZSEF BORUS — Remarks about Researching and Publishing Hungary's Second World War History---------- 274

SOURCES

ILDIKÓ ARBANÁSZ – – GYÖRGY CSORBA — György Kmety's Memoirs on the Defence of Kars on 29 September 1855---------- 295

REWIEW

VLADIMÍR SEGEŠ — Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zretel'om na Slovensko (*László Veszprémy*)---- 329

HELMUT NEUHOLD — Konkurrenz für Krupp. Das Leben des Franz Freiherr von Uchatius (*Tibor Balla*)---------- 331

KRISZTIÁN UNGVÁRY — A magyar honvédség a második világháborúban (*Krisztián Galló*) ---- 332

ISTVÁN ROMÁN — A vörös kolostor. Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942-1947 (*Sándor Szakály*) ---- 336

CHRONICLE

KATALIN BOGNÁR — 'For the Homeland and the Old King' – Memorabilia from the First World War – A Temporary Exhibition in the Military History Museum ---- 339

IMRE CSÁKY — An Advisory Board for Military Traditions ---- 342

BIBLIOGRAPHY

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — A Guide to the Military History Books Published in Hungary in the Second Half of 2004 ---- 345

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

RÓBERT HERMANN — Une ville qui eut de la chance sur le chemin des armées. Nagykanizsa en 1849 ---- 3

MIHÁLY KRÁMLI — La naissance de la classe TEGETTHOFF. Le programme austro-hongrois de dreadnought ---- 41

GYÖRGY SÁGVÁRI — Mémoire chosifiée. Monuments et musées dédiés à la Grande Guerre ---- 83

PUBLICATIONS

ATTILA SÜLI — L'histoire des bataillons szeklers chargés de la défense des frontières ---- 121

TIBOR BALLA — L'organisation et l'activité du quartier austro-hongrois de la presse dans la première guerre mondiale ---- 141

ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI — L'histoire de la 27e division légère szekler de Marosvásárhely depuis sa formation jusqu'en septembre 1944 ---- 152

CSABA HORVÁTH — L'évolution du dispositif de reconnaissance de l'armée royale hongroise à la lumière de la théorie et de la pratique, 1938–1940 ---- 188

GERGELY PÁL SALLAY — L'insigne commémoratif des batailles d'hiver de 1943 de la première division blindée hongroise de campagne. Problèmes liés au port d'insignes dans l'armée royale hongroise lors de la deuxième guerre mondiale ---- 215

ATELIER

LAJOS DEMÉNY — Réflexions nuancées sur les questions épineuses de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1849–1849 ---- 233

TIBOR ÁCS — La formation et le début des activités de la Commission d'Art militaire de l'Académie hongroise des Sciences ---- 241

AMBRUS MISKOLCZY — *Philipp Gassert – Daniel S. Mattern:* The Hitler Library. A Bibliography ---- 262

JÓZSEF BORUS — Quelques observations sur le traitement de l'histoire de la Hongrie dans la deuxième guerre mondiale ---- 274

PUBLICATIONS DE SOURCE

ILDIKÓ ARBANÁSZ – – GYÖRGY CSORBA — Les mémoires de György Kmety sur la défense du fort de Kars le 29 septembre 1855 ---- 295

REVUE

VLADIMÍR SEGEŠ — Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zretel'om na Slovensko (*László Veszprémy*) ---- 329

HELMUT NEUHOLD — Konkurrenz für Krupp. Das Leben des Franz Freiherrn von Uchatius (*Tibor Balla*) ---- 331

KRISZTIÁN UNGVÁRY — L'armée hongroise dans la deuxième guerre mondiale (*Krisztián Galló*) ---- 332

ISTVÁN ROMÁN — Le cloître rouge. Le journal d'un officier hongrois sur le front de l'Est, 1942–1947 (*Sándor Szakály*) ---- 336

CHRONIQUE

KATALIN BOGNÁR — „Pour la belle patrie, pour le roi aux cheveux gris" – Souvenirs de la première guerre mondiale. Exposition temporaire au Musée d'Histoire militaire ---- 339

IMRE CSÁKY — Comité pour la sauvegarde des traditions ---- 342

BIBLIOGRAPHIE

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — Information sur les ouvrages d'histoire militaire parus en Hongrie lors du deuxième semestre 2004 ---- 345

INHALT

STUDIEN

RÓBERT HERMANN — Eine glückliche Stadt auf dem Kriegspfad. Nagykanizsa im Jahre 1849 ---- 3

MIHÁLY KRÁMLI — Die Geburt der TEGETTHOFF-Klasse. Das österreichisch-ungarische Dreadnought-Programm ---- 41

GYÖRGY SÁGVÁRI — Vergegenständlichtes Gedenken. Denkmäler und Museen über den Großen Krieg ---- 83

MITTEILUNGEN

ATTILA SÜLI — Die Geschichte der Sekler Grenzverteidigungsbataillone --- 121

TIBOR BALLA — Die Organisation und Tätigkeit des österreichisch-ungarischen Pressequartiers im Ersten Weltkrieg ---- 141

ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI — Die Geschichte der 27. Sekler leichten Division von Marosvásárhely (Neumarkt am Muresch) von der Aufstellung bis zum September 1944 ---- 152

CSABA HORVÁTH — Die Entwicklung des Aufklärungssystems der königlich ungarischen Honved-Armee im Spiegel der Theorie und Praxis, 1938–1940 ---- 188

GERGELY PÁL SALLAY — Das Erinnerungsabzeichen der Winterkämpfe des Jahres 1943 der ungarischen 1. Feldpanzerdivision. Probleme des Tragens von Abzeichen in der königlich ungarischen Honved-Armee zur Zeit des Zweiten Weltkrieges ---- 215

WERKSTATT

LAJOS DEMÉNY — Nuanciert über die verfänglichen Fragen der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–1849 ---- 233

TIBOR ÁCS — Die Aufstellung und der Beginn der Tätigkeit der Militärwissenschaftlichen Kommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ---- 241

AMBRUS MISKOLCZY — *Philipp Gassert – Daniel S. Mattern:* The Hitler Library. A Bibliography ---- 262

JÓZSEF BORUS — Einige Bemerkungen zur Aufarbeitung der Geschichte Ungarns der Zeitspanne des Zweiten Weltkrieges ---- 274

QUELLENPUBLIKATIONEN

ILDIKÓ ARBANÁSZ – – GYÖRGY CSORBA — Die Memoiren von György Kmety über die Verteidigung der Festung von Kars am 29. September 1855 ---- 295

RUNDSCHAU

VLADIMÍR SEGEŠ — Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zretel'om na Slovensko *(László Veszprémy* ---- 329

HELMUT NEUHOLD — Konkurrenz für Krupp. Das Leben des Franz Freiherrn von Uchatius *(Tibor Balla)* ---------- 331

KRISZTIÁN UNGVÁRY — Die ungarische Honved-Armee im Zweiten Weltkrieg *(Krisztián Galló)* ---------- 332

ISTVÁN ROMÁN — Das rote Kloster. Tagebuch eines ungarischen Offiziers von der Ostfront, 1942–1947 *(Sándor Szakály)* ---------- 336

CHRONIK

KATALIN BOGNÁR — „Für die schöne Heimat, für den greisen König" – Erinnerungsgegenstände aus dem Ersten Weltkrieg. Temporäre Ausstellung im Museum für Militärgeschichte ---------- 339

IMRE CSÁKY — Kuratorium für den Schutz von militärischen Traditionen -- 342

BIBLIOGRAPHIE

VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY — Informationen über die in der zweiten Hälfte des Jahres 2004 in Ungarn erschienenen militärgeschichtlichen Bücher ------ 345

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Один счастливый город на пути дейстующих войск – Надьканижа в 1849 году---------- 3

МИХАЙ КРАМЛИ — Рождение Класса TEGETTHOFF. Австро-венгерская программа по строительству дредноутов---------- 41

ДЬЕРДЬ ШАГВАРИ — Овеществленная память. Воспоминания, музеи о Великой Войне---------- 83

СООБЩЕНИЯ

АТТИЛА ШЮЛИ — История секейских пограничных батальонов---------- 121

ТИБОР БАЛЛА — Организация и деятельность австро-венгерской военной прессы в первой мировой войне---------- 141

АРПАД РОБЕРТ БЕРЕКМЕРИ — История 27-ой легкой трансильванской марошвшархейской дивизии с момента ее создания до сентября 1944 года---------- 152

ЧАБА ХОРВАТ — Формирование разведывательной системы Венгерской королевской армии в зеркале теории и практики, 1938–1940---------- 188

ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ — Памятный значок венгерской 1 полевой бронетанковой дивизии в память о боях зимой 1943 года. Проблемы в связи с ношением памятных значков в Венгерской Королевской Армии в период второй мировой войны------ 215

МАСТЕРСКАЯ

ЛАЙОШ ДЕМЕНЬ — О деликатных вопросах теневого государства - период венгерской революции и освободительной борьбы 1848–1849 гг.---------- 233

ТИБОР АЧ — Формирование Военно-научной Комиссии Венгерской Академии Наук и начало ее работы---------- 241

АМБРУШ МИШКОЛЬЦИ — *Philipp Gassert – Daniel S. Mattern:* The Hitler Library. A Bibliography---------- 262

ЙОЖЕФ БОРУШ — Несколько замечаний по поводу разработки истории Венгрии во вторую мировую войну---------- 274

ИСТОЧНИКИ

ИЛЬДИКО АРБАНАС – – ДЬЕРДЬ ЧОРБА — Мемуары Дьердь Кмети о защите крепости Карш 29 сентября 1855 года---------- 295

ОБЗОР

ВЛАДИМИР СЕГЕШ — Od rytierstva po žoldnierstvo.Stredoveké-vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko (*Ласло Вепреми)*---------- 329

ХЕЛМУТ НОЙХОЛД — Konkurrenz für Krupp. Das Leben des Franz Freiherrn von Uchatius (*Тибор Балла*) — 331

КРИСТИАН УНГВАРИ — Венгерская армия во второй мировой войне (*Кристиан Галло*) — 332

ИШТВАН РОМАН — Красный монастырь. Дневник одного венгерского офицера с восточного фронта, 1942–1947 гг. (*Шандор Сакай*) — 336

ХРОНИКА

КАТАЛИН БОГНАР — „За красивую родину, за седого короля." Воспоминания из времени первой мировой войны. Сезонная выставка в Военно-Историческом Музее — 339

ИМРЕ ЧАКИ — Кураторий в Целях Сохранения Воинских Традиций — 342

БИБЛИОГРАФИЯ

ВИКТОР АНДАХАЗИ СЕГИ — Информация о книгах по военно-историческим аспектам, изданных в Венгрии во втором полугодии 2004 г. — 345

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-356-95-22, Fax: (36-1)-356-19-39

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-356-95-22/110, Fax: (36-1)-214-66-05

E-Mail-Adresse: hadtk@freemail.hu
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

1800,- HUF/Jahr, 450,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Иштван Диосеги, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Имре Окватх, Геза Палффи, Янош М. Райнер, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Аладар Урбан, Янош И. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-356-95-22, Факс: (36-1)-356-19-39

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-356-95-22/110, Факс: (36-1)-214-66-05

Адрес E-Mail: hadtk@freemail.hu
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 1800, на 1 квартал 450 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 900,– Ft

Következő számunk tartalmából

Tősér Márton

A kalifa a császár ellen
Az amorioni hadjárat (838)

Borosy András

Hadseregszervezés, mozgósítás Magyarországon
a XIV. században

Kordé Zoltán

A székely ispánok katonai szerepköre 1467 előtt

Bárány Attila

Angol lovagok a nikápolyi csatában

B. Szabó János

A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom"
II. rész: A magyar hadsereg a mohácsi csatában

Seres István

Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban
a karlócai béketárgyalások idején, 1698–1699

Csetri Elek

Erdélyi ezredek a francia forradalom
és napóleoni idők háborúiban
(1792–1815)